DIVI THOMAE AQUINATIS

DOCTORIS ANGELICI

OPUSCULA PHILOSOPHICA

Cura et studio

P. Fr. RAYMUNDI M. SPIAZZI O. P.

Taurini MARIETTI Romae

1954

Mt Angel Abbey
Jt. Benedic^ OregoiL—97373

Ê›

T 5"

Nihil obstat.

Fr. Raymundus Verardo, O. P., S. *Th. Doct.*

Fr. Maurus Laconi, O. P., S. 5. *Prol.*

Imprimi potest.

Augustae Taurinorum, 20 Novembris 1953.

Fr. Hyacinthus Bosco, O. P., *Prior Provincialis.*

Imprimatur.

Casali, 20 Decembris 1953.

Can. L. ODDONE, *Vic. Gen.*

Copyright (1954) Marietti Editori Ltd. - *Printed in Italy.*

Ius PROPRIETATIS VINDICABITUR (i-2-1954)

EDITORIS INTRODUCTIO GENERALIS

Paravimus hanc novam editionem Opusculorum Philosophicorum (etiam si non desint editiones sat recentes, ut ex. gr. illa Perrier, quam saepius citabimus), sive ad complendam editionem « Operum Omnium » Divi Thomae cura editoris Marietti in lucem prolatorum [1], sive etiam quia non inutile esse duximus offerre scholasticis necnon aliis studiosis ista quoque Opuscula in editione redacta iuxta criteria a nobis etiam in editione aliorum operum Divi Thomae adhibita, et quae in sequentibus magis exponemus. Hic nonnisi aliquas observationes generales facimus, dum e contra particularem introductionem propriam unicuique opusculo praemittemus.

I. *Momentum horum opusculorum.*

Quamvis S. Thomas plurimum valeat et cognoscatur sua duplici « Summa », nihilominus non est dubium quin etiam alia eius opera thesaurum sapientiae theologicae et philosophicae contineant et mereant ut a nobis attente investigentur. Immo non raro in his paginis meliores elucidationes et expositiones invenimus multarum doctrinarum quarum alibi nonnisi quaedam mentio fit, vel quae aliis in locis non nisi per respectum ad alias quaestiones pertractantur. Ex hoc non sequitur, quod ista opuscula eorumque excellentia nimis et supra meritum aestimari debeant: origo enim horum opusculorum saepe est solum occasionalis (ut postea videbimus); unde etsi praebent S. Thomae occasionem diffusius et accuratius dicendi suam sententiam de quadam quaestione, tamen patent limites in quibus momentum eorum diiudicandum est.

Sed satis constat, ut iam diximus, in his opusculis saepe inveniri explicationes, praecisationes, sententias auctoris, disputationes et responsiones adversariis, quorum omnium laus consistit non solum in eorum momento historico, sed etiam doctrinali. Quandoque agitur de simplicibus propositionibus, quae tamen in se doctrinam magni

[1]) Opera nondum evulgata sunt «sub prelo» vel in praeparatione (Sermones et Commentaria in Vetus Testamentum). Sola manet ad tempus posterius reservata evulgatio « Commentariorum in Libros Sententiarum », sive quia existit editio Lethielleux, sive quia editio huius libri eget studio et labore particulari ad opus debite perficiendum.

momenti continent (1). Sunt opuscula, ut ex. gr. « De ente et essentia » et « De unitate intellectus » (inter opuscula hoc in volumine contenta), quae iuste aestimantur propter mirabilem synthesini doctrinae thomisticae circa principia fundamentalia methaphysicae « visionis » universi, vel hominis. Ceteroquin iam ipsa multiplicatio editionum horum opusculorum manifestat eorum momentum. Hoc valet etiam de opusculo « De regimine principum », quod in parte certe authentica dat nobis praetiosa elementa ad cognoscendam mentem S. Thomae circa quaestiones rei politicae.

His rationibus iam satis aperte patet opportunitas praesentis editionis, quae eodem modo in unum colligit opuscula quae maiori ex parte quaestiones philosophicas pertractant, sicut iam antea collegimus opuscula theologica, ita ut fiat facilius studium et consultatio horum quoque opusculorum. Immo nobis videtur eorum collectione visio ac perspectio totius philosophiae thomisticae apparere, quamvis non omnes quaestiones fundamentales attingantur. Quam ob rem opuscula disposuimus per ordinem ratione procedentem non sequentes ordinem chronologicum vel dispositionem aliarum editionum.

Nobis videtur editio huius voluminis prodesse posse propagationi cognitionis doctrinae S.Thomae, hodie ita necessariae hominibus nostrae aetatis, quorum malum maximum, radix omnium aliorum, consistit proprie in perversione et perturbatione opinionum. Necesse est homines revocare ad primas notiones et prima principia rerum et noscendi, super quae tota vita moralis, non excepta vita rei publicae, imponenda est. Quoad enim vigebit philosophia quam tou « fieri et contradictionis » appellamus, eadem faciet ut veritas mentis vitaeque effici non possit; causa huius philosophiae « dialecticae », cuius influxus non est tantum in sphaera rationis ratiocinantis, sed pervadit vitae usum, non devitari possunt crises, contentiones calamitatesque exinde sequentes. Vaga et inordinata inquisitio philosophica per se ipsam perniciosa est, quod verum inquirendum est magna cum reverentia, verecundia et gravitate; sed quam maxime dolendum est quod e falsa doctrina transeant homines ad errores in usu et experientia. Tum evanescit non tantum salus mentis humanae, sed homo in totum. S. Thomas nos docet philosophiam rerum super « ente » fundatam, et doctrinam moralem aedificatam super notione « boni », e quibus notionibus oritur totum aedificium doctrinale et ethicum. Eius doctrina est verum firmamentum et pro vita sociali. Doctrina quae legitur in opusculo « De regimine principum » fundatur in doctrina contenta in opusculo « De ente et de essentia »!

Aliunde multi homines non tantum prima principia rationis parvi fecerunt, sed seditionem moverunt contra eadem principia, quorum valorem omnino reiecerunt. Hoc aliter fieri non potuit: sed ex hoc non sequitur quod malum sit minus grave. Ita ut multi studiosi, ex. gr. Huizinga, inquirentes angustias in quibus versatur hodie humanitas, invenerunt aliquam causam huius eventus proprie in « motu antiintellectuali » qui est proprius vitae nostrae aetatis (2). Ex hoc magis apparet opportunitas revocandi intellectualismum S. Thomae, qui non contemnit neque ignorat elementa voluntatis et affectuum, attamen conservat, quin pluris aequo aestimet, laudem rationis, sequens modum sui realismi, in quo est vera via veritatis et morum.

His rebus visis satis aperte patet cur Ecclesia perseveret S. Thomam magistrum

(1) Scribit Chenu: « Plusieurs d'entre eux nous procurent des éléments d'information et de pensée que les écrits majeurs n'ont pas eu l'occasion de présenter; et, ici ou là, des expressions, des formules particulièrement bien frappées, ont mérité de passer à la postérité, même hors de leur contexte » (M. D. Chenu O. P., *Introduction a l'étude de Saint Thomas d'Aquin,* Paris, Vrin, 1950, p. 278).

(2) Cfr. J. Huizinga, *La crisi della civiltà,* Torino (Einaudi) 1937, cap. XI,

habere. A Pontifice Leone XIII usque ad Pontificem Pium XII orta est innumerabilis series invitationum, praescriptionum et commendationum (x), quae res plusculum sunt quam mera praescripta ad disciplinam pertinentia vel scholastica. Haec vox Ecclesiae videtur habere auctoritatem e coelo manantem: ab illo Spiritu Qui Ecclesiam per viam veritatis ducit (2), secundum promissionem Christi.

Est res magni momenti in Encyclica « Humani generis » (ne alia documenta dicamus) Pium XII invocavisse ut homines resipiscant et confirmavisse praescriptiones canonicas de necessitate immutabili sequendi in schola doctrinam et rationem S. Thomae: ex hoc fides eius « reditus ad rationem hominis », qui omnibus hodie necessarius est.

Nobis liceat hoc loco legentes commemorare de verbis quae nonnumquam Papa Pius XII nobis locutus est paterna cum benevolentia, cum admissi essemus apud Eum ad «audientiam». De suo amore erga S. Thomam dicens, S.S. haec loquebatur: « Magno in honore et animi desiderio habemus opera S. Thomae legi atque cognosci. Apud Eum omnia inveniuntur... ».

Haec est etiam tacita ratio fulgentis institutionis huius Pontificis, cuius documentum, quod hominibus dedit pro omnibus ad vitam pertinentibus, historia narrabit.

II. *De Opusculorum origine.*

Opuscula, quae hoc volumine offerimus, respicientes, non possumus dicere de eorum aliqua generali et uniformi origine. Haec sunt parvula opera quae inveniuntur in illis editionibus quas « integras » habemus et in codicibus manu scriptis operum S. Thomae: vocata sunt et vocantur « Opuscula » eo quod minora videntur. Hoc nomen notum erat apud homines saeculi xiii. Cum opera maiora pertineant plus minusve ad eius disciplinam Doctoris in Studio, contra, haec « Opuscula » scripta sunt data occasione: quamquam agitur de controversiis, consultationibus, responsionibus ad epistulas immo vero ligantur quaestionibus et rebus maximis eius aetatis.

S. Thomas, ut planius explicavimus in prooemio « Quaestionum Quodlibetalium » (3), est Theologus qui suae aetatis vitam vivit. In contemplationis cacumina ascendit sed, artifex sapiens prudensque ad homines redit ut eos adiuvet et ducat in aedificando. Est Theologus sed etiam humanitatis artifex. Studium quaestionum suae aetatis impedivit quominus S. Thomas in nubila obiret et exaresceret. Eius intellectus vita, ita concreta fit, ut nihil veritatis non solum doctrinalis sed nec historicae eum lateat, quamquam ad temporis res nunquam ille se addicit. Ex hoc intelligi potest quantum animi et intellectus magnitudinis apud eum inveniri possit: ex hoc etiam intelligi quomodo adsit et consilium ineat in controversiis, quomodo in concertationibus se praebeat, quae responsa det iis qui eum de aliqua re consultent, sive papa, vel reges, sive amicus; intclligitur quomodo sciat iudicium facere et lumen praeferre quaestionibus morum, rei publicae, civilis temperationis disciplinae suae aetatis... (4).

Discipuli S. Thomae collegerunt haec opera minora, ut collectiones in codicibus manu scriptis, quae postea vulgatae sunt exeunte saeculo xv, testantur.

(1) Cfr. P. I. Ramirez O. P., *De auctoritate doctrinali S. Thomae Aquinatis,* Salamanca 1952.
(2) *Ioan.* XVI, 12-13.
(3) Augustae Taurinorum, Marietti, 1949.
(4) Cfr. Chenu, *op. cit.,* p. 277.

Iam tum Index qui « officialis » vocatur, S. Thomae operum, ante eius in Sanctorum numerum adscriptionem (1323) compositus, qui index dicitur a P. Mandonnet tribuendus S. Thomae sodali et scribae, Fratri Raynaldo Privernensi (ad cuius desiderium Magister « Compendium Theologiae » scripsit), initio 25 parvorum operum inscriptiones fert, quae iam appellantur « Opuscula » (x). Haec series postea complenda erat aliis operibus vere authenticis, sed etiam maculata irreptionibus iniustis, ità ut orta sit magna quaestio de certis « Opusculis » vel non, quod opuscula certa in editionibus, ab illa « Piana », anno 1570, miscentur magno numero apocryphorum quae per editiones cum authenticis procedunt.

Quaestio de authenticis opusculis valde agitatur. Nobis non est in animo eam pertractare, sed tantum prima commemorare, sequentes peritissimos ad rem, ita ut satis sit ad praesentem editionem.

III. *Quaestio de Authenticis Opusculis.*

Dicere possumus quaestionem authenticorum praecipue de « Opusculis » poni, quod pro aliis operibus S. Thomae authentia satis universe probatur. P. Mandonnet de hac quaestione disseruit in primis suo libro cui titulus et inditus « Des écrits authentiques de Saint Thomas » (2), postea in prooemio editionis « Opusculorum » in lucem prolatae anno 1927 (3). Ipse conatus est statuere quae opuscula authentica dici possent et in sua editione partitus est authentica a non certis.

Sed eius illationes et rationes a plurimis reprehensae sunt usque a suo libro « Des écrits authentiques » (4). Praesertim Grabmann « Opuscula » pro codicibus studiose legit ac pervolutavit, et conclusionem intulit saepe discrepantem a conclusione Mandonnet, etiam in postrema editione, evulgata post auctoris mortem, libri de « Opusculis » qui legitur in maiore opere « Die Werke des hl. Thomas von Aquin » (5).

Mandonnet ad fidem historiae narrabat collectionem opusculorum transiisse per duplicem gradum: gradus prior (saec. xm) est cum collectiones fiunt authenticorum opusculorum; gradus secundus, qui incipit exeunte saeculo xiii et pergit usque ad editionem S. Thomae Operum evulgatam sub Pont. Pio V (1570-71), magis magisque notatur contaminationibus scriptorum non legitimorum quae se addunt nucleo primigeno.

I. Initio habuimus collectionem 25 Opusculorum, in « Indice officiali » qui tribuitur Fr. Raynaldo Privernensi, qui eum collegerit iussu suorum antistitum mox post mortem Magistri (7 Mart. 1274). Iam die 2 Maii anni 1274, studiorum Universitas Parisina epistulam Capitulo Generali Fratrum Praedicatorum Lugduni mittebat qua miserabatur cum Fratribus mortem S. Thomae, simul laudans Magistrum et

(-l) Cfr. Chenu, *loc. cit.;* P. Mandonnet O. P., *Des écrits authentiques de St. Thomas,* 2 éd., Fribourg 1910, p. 30.

(2) Fribourg 1910.

(3) Opuscula Omnia, T. I, Opuscula genuina philosophica, Parisiis (Lethielleux) 1927, pp. I-LIII.

(4) Inter alios, A. Michelitsch, *Thomasschriften,* I, Graz 1913; Fr. Pelster S. I., *Der Katalog des Bartholomaeus von Capua und die Echtheitsfrage bei den Schriften des hl. Thomas von Aquin,* in « Zeitschrift für katholische Théologie », 41 (1917), pp. 820-832; iM. Grabmann, *Die echten Schriften des hl. Thomas von Aquin,* Münster i. W. 1920; F. Pelster, *Zur Porschung nach den echten Schriften des hl. Thomas von Aquin,* in « Philosophisches Jahrbuch », 1923, p. 36 ss.

(5) M. Grabmann, *Die Werke des hl. Thomas von Aquin.* Eine literarhistorische Untersuchung und Einführung. Dritte stark erweiterte Auflage, Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, Münster i. W. 1949: «Die echten Opuscula », pp. 313-378; « Mitteilungen über dem hl. Thomas zugeteilte, aber sicher unechte Schriften », pp. 395-418.

petens opera philosophica quae promiserat vivens se missurum Artium Facultati. « Humiliter supplicamus ut cum quaedam scripta ad philosophiam spectantia, Parisiis inchoata ab eo, in suo recessu reliquerit imperfecta, et ipsum credamus ea, ubi translatus fuerat, complevisse, nobis benivolentia vestra cito communicari procuret, et specialiter Commentarium Simplicii super librum " De coelo et mundo " et " Expositionem Timei " Platonis ac librum " De aquarum conductibus " et " Ingeniis erigendis " de quibus nobis mittendis speciali promissione fecerat mentionem. Si qua similiter ad logicam pertinentia composuit, sicut, quando recessit a nobis, humiliter petivimus ab eodem, ea vestra benignitas nostro communicare collegio dignetur » (x).

Time Capitulum statuit conficere in primis indicem S. Thomae operum, et, ut opinatur Mandonnet, non est dubium quin Fratri Raynaldo Privernensi collectio commissa sit, quod ille fuerat *socius* Magistri a tempore eius in Italiam reditus (1259) usque ad mortem, et quod « reportaverat » quaedam scripta S. Thomae (ex. gratia Commentum ad librum « De anima » Aristotelis, Commentum in Psalmorum libros et in Evangelium secundum loannem). Fratri Raynaldo S. Thomas dicavit aliqua opera (« Compendium Theologiae »; « In quibus potest homo licite uti iudicio astrorum »; « De Substantiis separatis »). Ipse Raynaldus confecit « Summam Theologiae » (2) et in S. Thomae locum studiorum Universitatis successit Neapoli. Quam ob rem maxime idoneus erat ad litterarum hereditatem S. Thomae accipiendam quam Magister reliquit Neapoli Conventui Fratrum Praedicatorum, quaeque eidem commissa fuit: « habuit omnia scripta sua » scripsit quidam religiosus vir Conventus in fine transcriptionis « Commenti in Psalmos » secundum exemplum quod erat Raynaldo (3). Ei Ordo Praedicatorum iussit mitti scripta quae invenirentur ubi Magister docuerat; ut opinatur Mandonnet, idem Capitulum iussit haec agi (4).

Vero Raynaldus indicem confecit quem Mandonnet putat esse eumdem qui latus est a Bartholomaeo Capuano ad S. Thomae in sanctorum numerum adseriptionem, anno 1319. Hic index dicitur « officialis » quod latus ad adseriptionem et quod factus est iussu Ordinis (5).

Hoc loco non adducimus indicem totum, differentes lectores ad librum Mandonnet; commemoramus tantum « Opuscula Philosophica » quae in indice continentur, et praemittimus numerum quem habent in indice:

2. De operationibus occultis, ad quendam militem ultramontanum.
4. De Principiis naturae, ad fratrem Sylvestrum.
5. De Regno, ad Regem Cypri.
6. De Substantiis separatis, ad fratrem Raynaldum de Piperno.
14. De Regimine ludaeorum, ad Ducissam Brabantiae.
17. De Ente et essentia, ad fratres socios.
18. De mixtione elementorum, ad magistrum Philippum de Castrocoeli.
19. De motu cordis, ad eundem.
20. De unitate intellectus, contra Averroistas Parisienses.
21. De aeternitate mundi; contra murmurantes.(*)

(*) Denifle-Chatelain, *Chartularium Universitatis Parisiensis,* Parisiis T. I, 1889, p. 504; A. Birkenmajer, *Vermischte Untersuchungen zur Geschichte der mittelalterlichen Philosophie,* Munster i. W. 1922, p. 4; Id., *Neues zu dem Briefe der Pariser Artistenfakultdt Uber den Tod des hl. Thomas von Aquin,* in «Xenia Thomistica », Romae, vol. III, 1925, pp. 57-72; P. Mandonnet, *Opuscula Omnia,* T. I, p. III-IV.

(2) P. Mandonnet, *Des écrits authentiques...,* p. 153, η. ï2ò.

(3) P. Mandonnet, *loc. cit.,* p. 41.

(4) *Opuscula Omnia,* T. I, p. VI.

(s) Des écrits authentiques..., p. 29; *Opuscula Omnia,* I, p. VII.

De omnibus his operibus (et de aliis quae non nominavimus), index haec verba habet: « Supradicta omnia vocantur opuscula » (1).

Mandonnet hunc indicem magni habet; secundum ipsum eo usi sunt etiam indices veteres Ptolomaei Lucensis, Bernardi Guidonis et « Tabula scriptorum ordinis praedicatorum », qui recentiores sunt et numerum opusculorum augent (usque ad quadraginta) quamquam « Index officialis » certe dicit aha opuscula non haberi S. Thomae. Quae assertio, secundum Mandonnet, argumentum est hunc indicem esse vetustiorem (2). Sed index, ut Mandonnet dicit, vetustiorem etiam se praebet quod aliqua ab eo ad alios transierint, quod brevitas et praecisio titulorum apte ac perspicue videntur, cum in recentioribus in peius mutantur (3). Postremo Mandonnet asseverat hunc indicem vetustiorem quod 25 Opuscula in eo contenta in collectionibus posterioribus et postea in editionibus semper primum locum habent, quod fere semper initio posita sunt, etiam dum opuscula signantur 40 vel etiam 63 (4).

His rationibus Mandonnet indicem dicit vetustiorem et eum tribuit Raynaldo, laudans excellentiam bibliographicam et historicam, seu examinat in se ipso seu eum comparat cum indicibus recentioribus (5).

Hic index igitur praeferendus est quod est vetustior et quod a Raynaldo Privernensi est confectus.

Sed et probatur certis argumentis indicem fuisse a Raynaldo confectum. Documenta historiae, excellentia indicis, summa veritas notitiarum, recta percontatio operum, hoc significant (6). Postremo hic index satis aperte dicit qui animus fuerit Raynaldo, quod auctor homines quibus S. Thomas respondebat vel dicabat scripta, notat, indicans ex. gr. titulos, honores, officia (« regem Cypri », « ducissam Brabantiae », sine nomine aliquo) (7).

Postquam Mandonnet definivit haec quae ipse permagni ducit ut authentica opuscula discernantur, idem codicum manu scriptorum monumenta perpendit in quibus confirmationem consequentiarum acquisitarum inveniri putat et clare apparere historiae decursum collectionis opusculorum. Manu scriptis cognitis, per quas periodos decursus transierit statuit, qui incipit a 25 opusculis quibus postea alia septem non authentica et rursus aha opuscula adiunguntur usque ad 52 opuscula illustrata a Petro Bergomate prima editione suae « Tabulae super omnia opera Divi Thomae Aquinatis » (1473), et ad 70 quae paucis annis post ignotus Frater Ordinis Praedicatorum posuit in « Summa opusculorum Sancti Thomae de Aquino » (c. 1485). In operum editione Romae, Papa Pio V, prolata, opuscula sunt 73.

Collectio « Indicis officialis » fuit et adhuc extat manu scripta. Mandonnet manu scriptum Bibliothecae Marcianae Venetiis qui est saeculi xv commemorat: haec res significat priorem collectionem permansisse secundum suam redactionem primigeniam usque ad tempora recentiora (8).

(1) Etiam in Cathalogo Ptolomaei Lucensis dicitur: « Scripsit tamen quaedam opuscula... quae in uno volumine reponuntur, sicut Epistolae Augustini »; et in Cathalogo Bernardi Guidonis: « Scripsit etiam Sanctus Thomas... diversos tractatus et libellos... qui... recollecti in unius voluminis corpore, ipsum efficiunt satis magnum et intitulantur communiter opuscula Sancti Thomae ». Cfr. P. Mandonnet, *Des écrits authentiques...,* pp. 34-35. Ad textam Ptolomaei Lucensis in sua «Historia Ecclesiastica», cfr. Muratori, *Scriptores rerum italicarum,* t. XI, 1727, p. 751.

(2) *Opuscula Omnia,* I, p. XIII.

(3) *Ib.,* p. XIV.

(4) B. Kruitwagen O. F. M., S. *Thomae de Aquino summa opusculorum,* Le Saulchoir, Kain 1924, p. 74.

(5) *Des écrits authentiques...,* pp. 27-44: *Opuscula Omnia,* I, p. XV ss.

(6) *Opuscula Omnia,* I, p. XIX ss.

(7) Non ita in tribus opusculis: « Ad Philippum de Castrocoeli », « Ad Fratrem Sylvestrum », « Ad Iacobum de Tolongo »; sed P. Mandonnet hoc factum explicat *{Opuscula Omnia,* I, pp. XXV-XXVI).

(8) *Des écrits authentiques...,* p. 36. Cfr. Valentinelli, *Bibliotheca manuscripta ad S. Marci Venetiarum,* Venetiis, t. II, 1869, p. 86.

Manu scriptus codex etiam Bibliothecae Capitularis Toleti, qui est saec. xiv, incipit 25 opusculis, eadem ratione « Indicis officialis » salvis minimis (1). Decem opuscula contenta in codice manu scripto 3899 (saec. xiv) ex fundo Latino Bibliothecae Parisinae, eandem rationem praebent (2).

Postea Mandonnet decursum per quem alia 7 opuscula ad 25 priora se addiderunt describit.

Nam in « Indice officiali » incerta fuerant in secundam et tertiam partem aliqua opuscula quae sola apta non erant ad vulgationem, et propterea glomeranda erant in continuationem seriemque homogeneam. Ita « Expositio super de Divinis nominibus » et « super de hebdomadibus » atque « de Trinitate », propter eorum parvitatem et singularitatem adiuncta sunt « Opusculis », et paulo post etiam quattuor « Collationes » Neapoli in Quadragesima a S. Thoma actae. Ita nova collectio 32 opusculorum, omnino authenticorum, orta est ex prima collectione, transgressione facta in « Opuscula » quorundam operum quae in prima collectione inter ipsa non numerabantur.

Hoc satis clare c codicibus manu scriptis Parisinis patet, quod Lutetiae secunda collectio facta est; Mandonnet praesertim n. 238 Bibliothecae Sanctae lenoveffae (qui est exeuntis xiii saec. vel ineuntis xiv), et *XXXV* Bibliothecae Collegii Corporis Christi Cantabrigiensis (qui est saec. xiv) commemorat; in his codicibus quaedam opuscula eundem ordinem « Indicis officialis » habent, ita ut possit mente concipi era composita esse secundum indicem illum. Codex manu scriptus 1158 Bibliothecae publicae Divoduri (Collectionis Salis 12) qui est saec. xm exeuntis, 27 opuscula complectitur aeque apocrypha capit. Codex manuscriptus recentior (saec. xv) Bibliothecae Regum Bruxellis, n. 1573, eorum 22 opuscula continet, quorum 21 sunt collectionis 32 opusculorum; ex his unum, ut opinatur Mandonnet, apocryphum (« De Natura Verbi intellectus »). Postremo Codex manu scriptus 14-546 Bibliothecae Nationalis Parisinae, e fundo latino (saec. xiv ineuntis, vel xin exeuntis), absque ordine est, sed potest dici habere 28 opuscula ex iis collectionis 32 opusculorum, et amplius, 4 opuscula non dicta in « Indice officiali » et in manu scriptis iam indicatis, sed authentica, vel saltem non absque relatione ad opus litterarium S. Thomae (3).

In huius codicis studium Echard (1) incubuit et eo et n. 238 Sanctae lenoveffae usus est ad distinctionem S. Thomae opusculorum authenticorum. Mandonnet opinatur hanc collectionem Lutetiae factam cum missus esset index « officialis » et scripta in lucem non edita S. Thomae. Anno 1280 circiter attribuit: certo ante finem saec. xm.

Per stationes quas diximus, igitur, transivit, ut opinatur Mandonnet (3) constructio collectionum opusculorum.

(1) *Opuscula Omnia,* I, p. XXIX; Beltran De Heredia, in « La Ciencia tomista », 33 (1926), p. 405.

(2) *Opuscula Omnia,* I, p. XXX.

(3) Sunt: « Retractationes, seu concordia dictorum »; « Explanatio dubiorum de tractatu cuiusdam »; « Articuli iterum remissi »; « Quaestiones super revelationes secreti ».

(4) *Scriptores Ordinis Praedicatorum,* I, p. 332 b.

(5) Hoc loco tamen oportet referamus verba P. C. Vansteenkiste O. P., qui in sua recensione « *Opusculorum Philosophicorum* » in editione Perrier haec notat circa «le problème de la formation du corps d'opuscules... Cette histoire est encore à faire. Nous ne croyons pas à un " catalogue officiel ", et les témoignages assez tardifs de Ptolomée de Lucques et de Barthélemy de Capoue dépendent probablement de manuscrits-recueils existants, de sorte qu'une collection de vingt-cinq opuscules peut bien avoir éxisté à la fin du xm siècle. Mais le terme même *d'opuscula* est assez équivoque...». Et testimoniis visis Bartholomaei, Guidonis et Ptolomaei, notataque incongruentia contenta in textu postremi e nominatis auctoribus inter quasi-definitionem opusculorum (« quaedam opuscula secundum consultationes sibi factas a diversis principibus et personis ») et miscellaneis deinde latis, addit: « En effet, on peut diviser ces " opuscules " en trois catégories; 1) les œuvres écrites sur une demande personnelle, avec destination personnelle; 2) les œuvres dédiées à une personne déterminée...; 3) les œuvres sans destinataire ni dédicace spéciale et faites pour l'édition... On peut croire que seule la premiere catégorie reçut à l'origine le nom *d'apuscula,* ainsi que semble insinuer Ptolémée. D'ailleurs on s'imagine facilement qu'après la mort de

II. At vero deinde incipit contaminatio. Vestigia in indicibus ineuntis saec. xiv inveniuntur: «Tabula scriptorum» (quae est ponenda ante annum 1312); «Indice» Ptolomaei Lucensis (qui ponendus est paulo ante annum 1317); et « Indice » Bernardi Guidonis (qui ponendus paulo ante 1319). In his iam apocrypha inveniuntur, notata autem secundum manu scripta, cum quibus conveniunt.

Mandonnet commemorat codicem manu scriptum 251 Bibliothecae Municipalis Avenionis, in quo inseruntur opuscula: « De instantibus »; « De natura verbi intellectus »; « De principio individuationis »; « De genere »; « De Natura accidentium »; « De Natura materiae et dimensionibus interminatis »; « De quatuor oppositionibus ». Pro opusculo « De quattuor oppositionibus » in codice 238 Sanctae lenoveffae post seriem 32 opusculorum et, amplius, opusculum « De Fato secundum fratrem Albertum » (authenticum), invenitur opusculum « De Fallaciis ». Secundum Mandonnet agitur de quadam irreptione in priorem collectionem ut probatur etiam ex hoc, quod in codice 251 index est a se et ut totum omnino absolutum, cum in codice 238 separatur e 32 opusculis opusculus « De Fato » Alberti Magni (1).

In codice manu scripto 807 fundi latini Vaticani inveniuntur initio octo numeri qui nihil aliter sunt nisi octo apocrypha codicis Sanctae lenoveffae, quamquam eundem modum non adhibent. Alii manu scripti codices postea ex his oriuntur; et patet quomodo initio saeculi xiv indices tunc compositi amplexi sint opuscula apocrypha, sequentes codices, ut patet, secundum Mandonnet, ex indicibus Ptolomaei Lucensis, Bernardi Guidonis et « Tabulae », quos indices Mandonnet perpendit (2).

« En somme, inquit, vers le temps de la canonisation de Saint Thomas (1323), alors que fut rédigé le dernier des grands catalogues, celui de Bernard Guidonis, les grandes collections d'opuscules et les catalogues des écrits ne connaissent, en dehors de la collection des trente-deux opuscules authentiques que la collection massive de sept opuscules apocryphes des manuscrits 238 de Sainte Geneviève et 251 d'Avignon, plus les cas isolés des " De Verbo ", " De demonstratione " et " De relatione " » (3).

P. Mandonnet perspicuum videtur huiusmodi opuscula in « Indice officiali » non contenta et postea immissa in collectionem, at locum distinctum servantia in codice 238 (dum in codice 251 exclusive inveniuntur 6 ex his) putanda esse apocrypha: eo plus quod ipsa « ne portent aucun état civil », id est non habent signa rerum, loci, eius cui missa sunt, quae apud alia opuscula leguntur. Praeterea Mandonnet non invenit in his stylum Magistri, praesertim in « De Natura materiae » et in « De Genere ».

S. Thomas on se soit mis à collectionner les inédits. Ceux-ci comprendront surtout la première catégorie. Naturellement il n'est pas exclus que quelque écrit de cette espèce ait été divulgué déjà auparavant. D'autre part des écrits de la seconde et de la troisième catégorie ont pu rester longtemps inédits, par exemple parce qu'ils n'étaient pas terminés (et restèrent dans le dépôt de Reginald) ou pour d'autres raisons. La collection des inédits a pu ainsi s'accroître, et on a pu y faire entrer peu à peu toutes les œuvres mineures ». « Bull. Thom. », VIII, (1947-53), n. i, 1951, pp. 18-19. — Paulo post, pag. 20, etiam legitur: « Le manuscrit de la Commission Léonine à Rome, qui, quoique du xv'! siècle montre manifestement avoir été copié sur un exemplaire fort ancien, porte le titre: " Incipit liber de opusculis editis a fr. Thoma de Aquino ", et à la page 438: " Hic est finis opusculorum sancti Thomae de Aquino ". Il contient entre ces deux rubriques vingt-trois Opuscules. Les dix-sept premiers sont des écrits authentiques de S. Thomas; suivent deux œuvres qui ne sont pas de lui, mais qui ne lui sont pas attribuées non plus dans *Vincipit* comme les autres, et quatre écrits authentiques. On peut déjà constater que la collection en son entier n'est pas primitive, mais le bloc des dix-sept premiers opuscules forme un corps compact. Or ces dix-sept écrits sont les dix-sept de notre collection hypothétique avec une seule exception: le " *De articulis fidei" n'y* figure pas, mais bien le " *De aeternitate mundi* ". Cette " anomalie " pourrait probablement s'expliquer sans peine si l'on connaissait mieux l'histoire de la publicité qu'on a donnée à certains écrits de S. Thomas. Le manuscrit 3754 de Munich présente un aspect analogue à celui que nous venons de citer (cfr. Grabmann, 3 Aufl., 1949, pp. 220-221) ».

(x) P. Mandonnet, *Opuscula Omnia,* I, p. XXXVIII.

(2) Ib„ pp. XXXIX-XLI.

(3) Ib., p. XLI.

Opusculum « De instantibus » in codice manuscripto Vaticano 806 tribuitur Thomae de Sutton iuxta notationem amanuensis saec. xiv. Ideo cum esset globus eiusdem naturae, si unum est apocryphum, videtur etiam cetera esse talia reputanda. Ita opinatur Mandonnet (1), qui ulterius dicit opuscula in indices intravisse quod ii qui indices confecerunt, et haec apocrypha invenerunt in codicibus manuscriptis, quin etiam in codice Avenionis 251 invenerunt attributionem « Fratri Thomae Praedicatorum »; praeterea doctrina in illis tradita congruebat cum doctrina S. Thomae, « et même parfois ultra-thomiste, parce qu'ils ont la préoccupation visibile de concorder, ou d'unifier certaines doctrines divergentes de Saint-Thomas ». Sed, secundum Mandonnet, eorum auctor fuit Frater Thomas de Sutton ex Ordine Praedicatorum, vir logica arte praeditus, annis qui intersunt inter 1280 et 1290 (2).

Tum via aperitur aliis irreptionibus usque ad editiones post medium saec. xv, quae auxerunt confusionem.

Ita: in « Tabula Petri de Bergomo » inveniuntur 50 opuscula; in « Summa opusculorum » cuiusdam anonymi Gallici ex Ordine Praedicatorum (1485), 68 opuscula, at cum dubitatione circa nonnulla; hoc opus evulgatum est a duobus Dominicianis Italicis, Paulo Soncinate (Mediolani 1488) et Antonio Pizzamano (Veneriis, 1490) et per has editiones perventum est ad editionem sub Pio V (1570-71). Attamen notandum est quod in indice opusculorum, ab editione Petri de Bergomo usque ad « Pianam » semper initio inveniuntur 25 opuscula collectionis prioris et 32 collectionis auctae. Hoc valde notandum (3). Tamen idem Mandonnet notat collectioni 32 opusculorum adiuncta esse etiam aliqua opuscula authentica; ex opusculis philosophicis, id nostra interest, Ptolomaeus persignat « De Fallaciis » et « De propositionibus modalibus », «dont j'avais rejeté autrefois l'authenticité, mais que je crois, aujourd'hui, je l'ai déjà dit, être à peu près surs » (4).

Ad summam, Mandonnet asseverat codices manuscriptos opusculorum disponi posse hoc modo:

I. — Collectio primigena 25 opusculorum authenticorum.
II. — Collectio aucta 32 opusculorum authenticorum.
III. — Collectiones plus minusve contaminatae.
IV. — Codices manu scripti miscellaneorum.
V. — Collectiones apocryphorum.
VI. — Opuscula varia, authentica vel apocrypha (5).

Voluimus paucis verbis referre studium clari P. Mandonnet ut perspicuum fieret dubia, quibus irretitus est de quibusdam opusculis — quae tamen a nobis heic includuntur propter rationes statim dicendas —, fundari super rationibus critice excussis et non absque examine traditionis manuscriptae. In editione ab ipso parata, quam iam(*)

(*) *Ib.,* pp. XLII-XLIII.

(2) *Ib.,* p. XLIV. P. Mandonnet commemorat etiam aliam collectionem apocryphorum contentam in manuscripto 14.709 lat. Bibi. National. Parisinae: *«De natura accidentium»; «De sensu communi»; « De fato »* (Alberti Magni); « *De natura loci »; « De universalibus »; « De sensu respectu singularium »; « De suppositionibus »; « De natura syllogismorum ».* Cfr. etiam *Des écrits authentiques...,* p. 147 ss. De Thoma Sutton, cfr. Fr. Ehrle, *Thomas de Sutton, sein Leben, seine Quodlibet und seine Quaestiones Disputatae,* « Festschrift für G. v. Hertling », Kempten-München 1913; Fr. Pelster, *Thomas von Sutton O. P., ein Oxforder Verteidiger der Thomistischen Lehre* « Zeitschrift für kath. Theol. » *46* (1922).

(3) P. Mandonnet, *Opuscula Omnia,* I, p. XLVI; cfr. B. Kruitwagen O. F. M., S. *Thomae de Aquino summa opusculorum anno circiter* 1485 *typis edita vtdgati opusculorum textus princeps,* Le Saulchoir, Kain 1924; « Bull. Thom. » I, p. 347 ss. (Pelzer).

(4) P. Mandonnet, *Opuscula Omnia,* I, p. XLVII.

(5) *Ib.,* p. XLIX.

memoravimus, sic ordinat opuscula pro authenticitate (sola opuscula philosophica enumeramus):

Opuscula genuina philosophica:

1. De Operationibus Occultis Naturae.
2. De Principiis Naturae.
3. De Mixtione Elementorum.
4. De Aeternitate Mundi.
5. De Motu Cordis.
6. De Unitate Intellectus.
7. De Substantiis Separatis.
8. De Ente et Essentia.
9. Expositio Super Boetium De Hebdomadibus (x).
10. Expositio Super Librum De Causis (x).
11. De Regno.
12. De Regimine ludaeorum.

Opuscula vix dubia:

42. De Propositionibus Modalibus.
43. De Fallaciis.

Opuscula spuria (2):

48. De Demonstratione.
50. De Quatuor Oppositis.
51. De Principio Individuationis.
52. De Natura Materiae et Dimensionibus Interminatis.
53. De Natura Generis.
54. De Natura Accidentis.
56. De Instantibus.
61. De Differentia Verbi Divini et Humani.
62. De Natura Verbi Intellectus.

Ut hic patet, non pauca sunt opuscula exclusa aut dubia a Mandonnet habita. Fatemur nos quoque aliquantulum in dubio fuisse circa evulgationem opusculorum quae ab ipso certe excluduntur tanquam spuria, et auctoritate et rationibus ab eodem allatis in studio a nobis relato. Verum rationi indicis adhibitae a Mandonnet adversatur Grabmann qui fragilitatem huiusce criterii demonstrat (3). Etiam Walz, sequens Grabmann, refert inter opuscula authentica illa quae a Mandonnet judicabantur dubia, necnon plura eorum quae a Mandonnet censebantur spuria (4), quae proprie a nobis in hac praesenti editione includuntur.

Revera, ut notavimus, enuntiata propositione P. Mandonnet, responsa ediderunt

(1) Opuscula 9 et 10 revera includenda sunt inter « Expositiones » vel « Commentaria », ideoque in praesenti editione nostra Taurinensi publicantur alibi: 9 sc. in postremo volumine Opusculorum Theologicorum; 10 in volumine separato.

(2) Citamus solum ea quae a nobis heic evulgantur.

(3) M. Grabmann, *Die Werke des hl. Thomas von Aquin,* Münster 1949, pp. 69-79.

(4) A. Walz, O. P., S. *Tommaso d'Aquino,* Roma, Edizioni Liturgiche, 1945, p. 207 ss.; Id., «Diet. Th. Cath. », XVl, 637 ss.

Michelitsch (1), Pelster (2), Grabmann et alii, demonstrantes fiduciam Mandonnet esse incertam utpote aprioristice positam in fide infinita in indice cuius firmitas rescindebatur a posteriori historia criticae bibliographicae super scriptis Sancti Thomae. Huic impugnationi occurrit Mandonnet suamque confirmans thesim in prooemio ad *Opuscula Omnia,* quae responsio etiam a nobis paucis fuit relata. Grabmann has novas explicationes Mandonnet iterum perpendit (3), simulque in discrimen adducit novum studium a Synave confectum (4) super « Indicem officialem ».

Asserit ergo Grabmann elenchum a Bartholomaeo Capuano oblatum in processum quo S. Thomas in coelitum numerum relatus est non posse considerari « officialem », nec proinde frui auctoritate principali propter has causas:

) In illo namque tempore nec tale nec tantum momentum concedebatur simili indici sola receptione in processu relationis in sanctorum numerum ut censeri possit « officialis »;

) sunt alii indices magis antiqui et perfectiores quam elenchus Bartholomaei Capuani;

c) plurima opera certe authentica in indice non inveniuntur. Igitur nota « officialitatis » minime concedi potest.

Maiore e contra aestimatione censet dignos cathalogos Bernardi Guidonis et loannis Neapolitani (qui Lutetiae moratus est post S. Thomam et operatus est methodo historiographica). Praeterea Grabmann se addicit studio codicum, conans eorum auctoritatem definire rationibus ab ipsomet enodatis.

Secernit igitur elenchos impressos a codicibus manu scriptis, notans eorum dissimilem excellentiam. Ob maiorem antiquitatem *codices* possunt maiorem quoque auctoritatem habere ad statuendam authenticitatem alicuius opusculi; res autem non ita se habet in casu *elenchorum* impressorum (δ) eo quod non aperiunt rationes ad indicandam antiquitatem manuscriptorum quae in ipsis elenchis inscribuntur. De istis elenchis, cum iam a Mandonnet sint perpensi, Grabmann amplius non disputat.

Ad manuscripta quod attinet, putat ipsum manuscriptum videndum esse, ubicumque hoc fuerit possibile, ut momentum alicuius testimonii probe innotescere possit. *Criteria externa* sequenda sunt haec:

1) *Locus originis.* E. gr.: si agitur de aliquo codice proveniente ex aliqua bibliotheca dominiciana, et praecipue Neapoli, Lutetia aliisve locis ubi constat S. Thomam docuisse, credi potest attributionem alicuius opusculi S. Thomae maiore fundamento constare.

2) *Aetas.* Grabmann non convenit cum Michelitsch qui certam asserit attributionem alicuius opusculi S. Thomae factam ab aliquo codice saec. xm esse argumentum quod sufficit certae authenticitati opusculi. Nec faciliter iudicari potest qui codices ad xm quive ad saec. xiv pertineant. Habetur nota satis clara in anno relationis in numerum sanctorum (1323); post hunc enim annum in usum venit deno-

(b *Thomasschriften,* I, Graz und Wien 1913, pp. 192-195.

(2) Der Katalog des Bartholomaeus von Capua und die Echtheitsfrage bei den Schriften des hl. Thomas von Aquin, « Zeitschrift fiir Katolische Théologie », *41* (1917), pp. 820-832.

(3) Cfr. *Die Werhe...,* p. 69 ss.

(4) P. Synave, O. P., *Le Catalogue Officiel des Œuvres de St. Thomas d'Aquin. Critique, Origine, Valeur.* « Archives d'Histoire doctrinale et littéraire du moyen-âge », 3 (1928), pp. 25-103.

(5) Cfr. E. Ehrle, *Bibliothekstechnisches ans der Vatikana,* « Zentralblatt für Bibliothekswesen », 33 (1916), p. 211 ss.

minatio « Sancti Thomae », etsi altera, sc. « Frater Thomas de Aquino », non omnino cesset.

Criteria interna diversi quoque sunt generis secundum quod codices pertinent ad unum vel alterum genus codicum. Sunt namque codices qui opuscula S. Thomae unice continent, alii vero opuscula diversorum auctorum exhibent, *a)* De codicibus primi generis adhuc videre oportet an exhibeant ea tantum opuscula quae in aliquo elencho notantur, vel tendant ad totalitatem, quo in casu habetur testimonium adversum cuique opusculo excluso. 6) De codicibus secundi generis, id est iis qui exhibent opuscula diversorum auctorum, si in eis inveniuntur quaedam attributiones manifeste falsae, sunt quoque rationes suspicandi de reliquis attributionibus opusculorum de quorum veritate non constet aliunde. Testimonium potest haberi magni si agitur de opusculo anonymo, scilicet sit inclusum sine indicatione auctoris, in hoc enim casu videtur scriptori non fuisse voluntas augendi patrimonium litterarium S. Thomae. Maioris adhuc auctoritatis erit attributio si alia opuscula tribuuntur veris auctoribus, etiamsi alii codices eadem S. Thomae referant. Sed maxima auctoritate fruetur codex in quo tribuuntur opuscula veris auctoribus etiamsi isti vocentur « Frater Thomas O. P. » (sc. Thomas Anglicus: Thomas de Sutton; Thomas lorz). Momentum horum testimoniorum sequitur fidelitatem qua codex imitatur unum vel plures codices magis antiquos.

Thesis igitur Grabmann consistit in oppositione codicum manuscriptorum et antiquorum elenchorum manuscriptorum « cathalogo officiali » adhibito a Mandonnet (J). Et iuxta rationes expositas, Grabmann diu examinat codices ad opuscula authentica invenienda. Conclusiones ad quas pervenit hic paucis referuntur.

In quibusdam codicibus ea tantum reperiuntur opuscula quae in catalogo officiali notantur quaeque unanimiter uti authentica agnoscuntur. Nec tamen eodem modo disposita nec semper omnia in dictis codicibus inveniuntur. Hoc demonstrat non ea sola, quae in ipsis continentur, habenda esse tanquam opera S. Thomae. Convenit tamen Grabmann cum Mandonnet et Synave cum putant authentica singula opuscula enumerata in « Indice officiali ». Addit autem codices vetustiores continere quaedam scripta, quae etsi decorantur nomine « Frater Thomas de Aquino », non tamen inveniuntur in « Indice officiali ». Cui consentit P. Synave dicens indicem istum nec exhaurientem nec exclusivum esse. Igitur si in aliis indicibus antiquis una simul ac in magnis antiquis codicibus aliquod opusculum unanimiter attribuitur S. Thomae, apocryphum, nulla addita ratione, iudicari non potest, etsi eius authenticitas non sit eiusdem certitudinis qua fruuntur ea quae in « Indice officiali » describuntur, ut e. gr. opusculum « De Ente et Essentia ». Hac in parte plura adsunt obscura ad quae declaranda investigatio scientiae studium ferre debet, quae si rationes certas afferat vel etiam contrarias inducat, tunc quaedam opuscula S. Thomae inter dubia aut etiam spuria putanda erunt. At sola exclusio ab « Indice officiali » non sufficit.

Praeterea ipse Mandonnet putat authenticam « Expositionem super Salutationem Angelicam » aliaque duo opuscula « De Fallaciis » et « De Propositionibus Modalibus », quae quidem in « Indice officiali » non inveniuntur, quorumque authenticitatem probat nixus in Ptolomeum Lucensem, cuius auctoritatem, de opusculis S. Thomae, Grabmann saepe saepiusque notat (2).

Igitur Grabmann transit ad statuendum catalogum criticum operum S. Thomae,

(1) M. **GRABMANN,** *Die Werke des hl. Thomas von Aquin,* Munster, 1949, pp. 120-135.
(2) *Die Werke...,* p. 244 ss.

inter quae enumerat opuscula, « Die Echten Opuscula », singillatim ab ipsomet examinata et illustrata. Hoc igitur modo disponuntur opuscula philosophica:

12. De Differentia Verbi Divini et Humani.
13. De Natura Verbi Intellectus.
14. De Substantiis Separatis seu de Angelorum Natura ad Fratrem Reginaldum Socium suum Carissimum.
15. De Unitate Intellectus contra Averroistas.
19. De Regimine Principum ad Regem Cypri.
20. De Regimine ludaeorum ad Ducissam Brabantiae.
26. De Aeternitate Mundi contra Murmurantes.
27. De Principio Individuationis.
28. De Ente et Essentia.
29. De Principiis Naturae ad Fratrem Sylvestrum.
30. De Natura Materiae et Dimensionibus Interminatis.
31. De Mixtione Elementorum ad Magistrum Philippum.
32. De Occultis Operibus Naturae ad quemdam Militem.
33. De Motu Cordis ad Magistrum Philippum de Castrocoeli.
34. De Instantibus.
35. De Quatuor Oppositis.
36. De Demonstratione.
37. De Fallaciis ad Quosdam Nobiles Artistas.
38. De Propositionibus Modalibus.
39. De Natura Accidentis.
40. De Natura Generis.

Apparet igitur differentia inter Grabmann et Mandonnet (qui sunt praecipui auctores controversiae) esse in his opusculis:

De Natura Verbi Intellectus	Grabmann	authenticum
	Mandonnet	spurium
De Differentia Verbi Divini et Humani	Grabmann	authenticum
	Mandonnet	spurium
De Instantibus	Grabmann	authenticum
	Mandonnet	spurium
De Natura Materiae et Dimensionibus Interminatis	Grabmann	authenticum
	Mandonnet	spurium
De Principio Individuationis	Grabmann	authenticum
	Mandonnet	spurium
	Grabmann	authenticum
	Mandonnet	spurium
De Natura Generis	Grabmann	authenticum
	Mandonnet	spurium
	Grabmann	authenticum
	Mandonnet	spurium

De Demonstratione	(, Grabmann : authenticum ' Mandonnet : spurium
De Fallaciis ad Quosdam Nobiles Artistas	(Grabmann : authenticum (Mandonnet : vix dubium
De Propositionibus Modalibus	(Grabmann : authenticum ' Mandonnet : vix dubium.

In. hac editione, exclusis opusculis quae unanimiter ut apocrypha censentur, opportunum duximus retinere ea de quibus critici controvertuntur, eadem saltem ut dubia referentes. Quaestionem vero non solvimus, quod hoc nobis non erat in animo et praeterea vires nobis deerant (').

IV. *Codices et editiones.*

Aliqui supersunt codices continentes collectiones opusculorum constitutas in quinquagenario post S. Thomae obitum. Hi autem codices inveniuntur varii per bibliothecas Europae, praesertim apud Vaticanum, Toleti, Divoduri (Metz), Avenionis, Cantabrigii (Cambridge), Lutetiae, et praecipue congruunt cum descriptionibus factis a Bartholomaeo Capuano in processu relationis in sanctorum numerum. Iam diximus Mandonnet perscrutatum esse historice codices manuscriptos, investigantem praecipue constructionem eorum (2); Grabmann nobis reliquit elenchum integrum et strictam descriptionem eorundem (3). Castagnoli autem conatus est (4) conficere eorum ordinem quem hic referimus summatim respectu manuscriptorum quae inveniuntur in magnis collectionibus et non respectu eorum quae seorsim reperiuntur. Agitur de 31 manuscriptis distributis per quatuor ordines:

I Ordo :
- Divoduri 1158 (see. xin) : 27 opuscula
- Bononiae 861 (saec. xiv) : 28 opuscula

II Ordo : Unus notatu dignus est Lutetiae Nat. Lat. 16297 (1270-73); qui iam fuit Gotiffrido de Fontaines; continet tantum 5 opuscula.

III Ordo :
- Venetiis S. Marci 128 (saec. xiv) : 25 opuscula
- Toleti 19-15 (saec. xiv) : 27 opuscula
- Vat. Lat. 807 (saec. xiv) : 38 opuscula
- Cantabrigii Corp. Christi Coli. 35 (saec. xin-xiv) : 29 opuscula
- Lutetiae Stae lenoveffae 238 (saec. xiv) : 31 opuscula.

IV Ordo :
- (Munich lat. 3754 (saec. xiv-xv); 23 opuscula
- ' Bruxellis 1573 (saec. xv); 19 opuscula
- (Vat. Ottob. 198 (saec. xiv): 38 opuscula.

Codex manuscriptus Nat. lat. 14546 (saec. xm) continens 31 opuscula solus indicandus ob notas peculiares quibus insignitur: continet enim textum primigenum qui est Gotiffridi de Fontaines, additis tamen correctionibus marginalibus scriptis directe super autographum (5).

I1) Haec « Introductio » iam erat typis composita cum D. I. F. Rossi, C. M., edidit articulum: *Gli opuscoli di San Tommaso. Criteri per conoscerne l'autenticità,* «Divus Thomas» (Pl.) 56 (1953), pp. 211-236, 362-390: ad quem mittimus lectorem, propter curam ab Auctore adhibitam in bene explananda tota quaestione de Opusculorum authenticitate.

(2) Opuscula Omnia, I, p. XXVIII ss.

(3) Die Werke..., p. 91 ss.

(4) In Prooem. ad opusc. « De Forma Absolutionis », Placentiae, Monografie dei Collegio Alberoni, 13, 1933.

Is) *Op. cit.,* p. 53.

Duo novissimi ordines, secundum Castagnoli, magna laude non sunt praediti. Maioris momenti est II ordo, qui tamen minoris laudis quam I ordo qui et melior et propior archetypo est (1). Manuscripto Nat. lat. 14546 prosunt indicium propitium datum a Keeler (2) et selectio eius facta a Perrier in sua editione opusculorum philosophicorum. Fuit abbatiae S. Victoris et, ut opinatur Perrier sequens Mandonnet, saeculum xm attingeret essetque compositus apud conventum S. Iacobi opera confratrum, alumnorum aut collegarum S. Thomae (3). Nihilominus ipse Perrier fatetur hunc codicem manuscriptum non esse perfectum omnibus partibus quamquam sit fundamentum suae editionis (4), proinde lectiones refert in apparatu critico editionem comitante.

P. C. Vansteenkiste, O. P., in recensione operis Perrier, postquam dixit quod collectiones opusculorum visae a Ptolomaeo Lucensi et Bartholomaeo Capuano « ne sont que des recueils artificiels et loin d'être primitifs (ce qui ne diminue pas nécessairement la valeur de leurs textes) », addit: « la même chose doit se dire du manuscrit A du P. P. [sc. de ms. Parisiensi lat. 14546 a Perrier adhibito]. Que celui-ci soit fort ancien, nul n'en doute. Qu'il soit plus ancien que les collections de vingt-cinq ou trente-deux opuscules, rien ne permet de le dire. Qu'il remonte aux environs de 1280, c'est possible, mais le recours du P. P. à un texte du P. Mandonnet est un malentendu... ». Auctori recensionis valde hypothetica et inverosimilia videntur ea quae dicuntur de constructione manuscripti; ipsi textui magis attendendum est quam testimoniis historicis ad iudicandam excellentiam ipsius. Revera, in comparatione talis manuscripti (A) cum manuscripto Stae. lenoveffae (B), « le bilan est nettement favorable à A, et si l'on dressait la liste comparative des omissions de mots, des additions déclaratives et stylistiques..., des lectures fautives (dénuées de sens), etc., le résultat serait encore plus en faveur de A » (5). Nihilominus idem recenser indicat manuscriptum A longe abesse a perfectione, et cum aliis comparandum esse. Et adhuc addit: « On peut se demander à cette occasion s'il est possible de donner un bon texte en prenant un seul manuscrit comme base. C'est plutôt une question de mots. Si on se sert beaucoup d'un second manuscrit, on pourrait dire qu'on prend deux manuscrits comme base. Le cas où l'on pourrait prendre un seul manuscrit comme base presque exclusive est plutôt exceptionnel (même un autographe ne dispense pas touiours d'un recours à d'autres témoins) » (6).

In hac editione, sequentes rationes usitatas in omnibus operibus huiusce editionis « Operum Omnium », maluimus adhibere textum traditionis editionum, praecipue Pianae et Parmensis, denuo correctum et emendatum collatione cum aliis et praesertim notationibus criticis peritorum super locis textus non paucis. Pro duobus opusculis « De Ente et Essentia » et « De Unitate Intellectus » adhibuimus lectionem ab aliis receptam et accurate correctam, uti dicemus.

Sequitur nunc elenchus praecipuarum editionum opusculorum, signatis notis,

(1) *Op. cit.,* p. 57. Pro manuscripto opusculi « Expositio Salutationis Angelicae », P. I. F. Rossi asserit quoque auctoritatem istius codicis. Cfr. Monografie dei Collegio Alberoni, n, Placentiae, 1931, p. 23.

(2) Prooem. ad « De Unitate Intellectus », Pont. Univ. Greg., Textus et Documenta, series philos. Romae 1936, p. IX.

(3) Opuscula Omnia necnon Opera Minora, T. I, *Opuscula Philosophica,* Paris (Lethielleux) 1949, p. XVI; Cfr. Mandonnet, *Opuscula Omnia,* I, p. XXXVI.

(4) Op. cit., p. XVII. Si quis vellet elenchum completiorem codicum cfr. Grabmann, *Die Werke...,* p. 224-228, ubi inveniuntur duae tabulae omnium scriptorum S.ti Thomae; cfr. quoque Pauson, *De Principiis Naturae,* Friburgi 1950, pp. 20-50.

(5) «Bull. Thom.» VIII (1947-53), η· i> I95C PP· 20-21.

(6) Ib., p. 22.

non tamen omnium ac singularum editionum, sed earum tantum quae notabiliores sint.

1. *Summa Opusculorum.* Prodit anno 1485 opera cuiusdam ignoti Dominiciani qui sibi tribuit nomen « Didascalus » (1). Consideratur uti vulgati opusculorum textus princeps, at iam in hac sicut in duabus editionibus de quibus statim, textus iam est corruptus, sive ratione manuscriptorum quibus editores usi sunt, sive propter non paucas additiones, quandoque etiam paraphrases! (2).

2. *Opuscula praeclarissima D. Thomae Aquinatis castigata per fratrem Paulum Soncinatem O. P.,* Mediolani, apud Benignum et loannem fratres de Honate, 1488.

3. Ab utraque hausit quidam Patricius Venetus, Antonius Pizzamanus, qui parum erudite minusque honeste ter edidit Opuscula S. Thomae. Prima editio vulgata fuit Venetiis ab Hermanno Liechtenstein anno 1490. Octo post annos altera, quae sic denominabatur: *Opuscula S. Thomae quibus alias impressis nuper haec addidimus, videlicet: Summam Totius Logicae, Tractatum celeberrimum de usuris numquam alias impressum.* Prodiit opus Venetiis mandato et expensis Nobili Viri Domini Octaviani Scoti Modetiensis, cura et ingenio Boneti Locatelli Bergomensis, II Kai. lan. 1498. Haec quoque nos prae manibus habuimus in paranda nostra editione. Anno denique 1508 tertia prodiit editio quae apographum est praecedentis.

4. *Opuscula Omnia,* Lyon, Heres I. luntae, 1562.

5. Editionem Antonii Pizzamani Editores Romani penes se habuerunt et in editione quae sub auspiciis Pii Papae V prima vice Romae a. 1570-71 prodiit — quae « *Piana* » nuncupatur — adhibuerunt: *Opera Omnia,* ed. lustinianus et Manriquez, vol. XVII.

6. *Opuscula Omnia,* Venezia, Heres H. Scoti, 1587.

7. His accedit aa. 1593-94 Venetiis, apud Dominicum Nicolinum et socios alia Opusculorum Editio quae sub titulo « *Veneta I* » venit; re tamen vera haec editio eadem est ac illa Piana a. 1570-71 in lucem edita. *Opera Omnia,* vol. XVII.

8. Saeculi xvn decursu memoria dignae sunt: Editio *Antverpiensis* apud loannem Keebergen a. 1610 publici iuris facta, quam curavit frater Cosmas Morelles O. P.; Editio *Parisiensis I* a. 1660 a quibusdam fratribus Ordinis Praedicatorum, moderante P. loanne Nicolai eiusdem Ordinis, curata et apud societatem Bibliopolarum, via lacobea, typis mandata. Anno 1634, Parisiis, apud I. Pelé, *Opuscula Omnia.*

9. Saeculi vero xvm decursu prodiit editio *Bergomensis* apud typographum Santini a. 1741; editio *Veneta II,* a. fr. Bernardo de Rubeis O. P. curata, quam cudebat losephus Bettinelli a. 1745 et 1765-88.

10. Saeculo vero xix memoratu dignae sunt: Editio *Neapolitana* apud typographum Virgilii a. 1849-51; editio *Parmensis,* ad fidem optimarum editionum recognita, typis P. Fiaccadori Parmae a. 1852-1873 in lucem data; editio *Parisiensis II,* quae apud L. Vivès a. 1871-72 studio S. E. Fretté et P. Maré, editio altera autem a. 1889, Parisiis prodiit. Parmensis, *Opera Omnia,* vol. XVI. Parisiensis, *Opera Omnia,* vol. XXVII.

(1) Cfr. B. Kruitwagen, S. *Thomae de Aquino Summa Opusculorum anno circiter* 1485 *typis edita, vulgati opusculorum textus princeps,* Biblioth. Thom. IV, Le Saulchoir, Kain 1924.
(2) Cfr. J. Perrier, *Opuscula Omnia,* I, p. VI.

11. Item saec. xix habentur: *Opuscula,* Regensburg 1879; *Opuscula Selecta,* Paris, Lethielleux, 1881; *Opuscula Philosophica et Theologica,* ed. de Maria, Romae, apud Desclée, 1886; ed. 2 de Maria, ib., 1913.

12. Saeculo denique nostro habemus editionem quam curavit P. Mandonnet, *Opuscula Omnia,* Paris, Lethielleux, 1927, in qua reproducitur editio Vives, quae sua vice reportabat textum editionis « Pianae », paucis emendationibus exceptis. — *Opuscula Omnia* etiam edidit J. Perrier, qui tamen usque adhuc t. I (Opuscula Philosophica) solum in lucem dedit, Paris, Lethielleux, 1949. Perrier reproducit ms. Paris Nat. Lat. 14546. — Annis vero 1948-1950 habetur etiam reimpressio editionis Parmensis, *Opera Omnia,* New York, Musurgia: opuscula habentur vol. XVI.

De editionibus singulorum opusculorum nobis loquendum non est, dicemus in prooemiis singulis, in quibus dicemus quoque de conversionibus partialibus. Nunc vero inter conversiones integras omnium aut etiam plurium opusculorum citabimus: Védrine, Bandel, Fournet, *Opuscules de St. Thomas d'Aquin,* Paris, Vives, 1857; B. Nardi, *Opuscoli,* Bari, Laterza, 1915-1917; A. Tomas y Ballus, *Opûsculos Filosôficos Genuinos,* Introduction, Notas explicativas y version castellana, Buenos Aires, Poblet, 1947: versio fit ex editione Mandonnet, et adduntur « Comm, in Librum de Causis » et « Expos, super Boëtium ».

V. *Chronologia.*

Morari non opus est in dicendis quaestionibus de tempore compositionis singulorum opusculorum, quod saepe incertum est. Fontes, quibus attendendum est ut dignoscatur quomodo hoc tempus a diversis statuatur auctoribus, dabimus in prooemiis singulis. Nunc autem solum volumus summam referre conclusionum indaginum a diversis actarum in paradigmate in quo simul colligantur ea quae a nobis dicenda erunt in prooemiis ad singula opuscula.

Chronologia Opusculorum Philosophicorum

De Ente et Essentia	Roland-Gosselin : c. an. 1254 Baur : post an. 1252 Mandonnet : an. 1256 Walz : aa. 1250-1256
De Substantiis Separatis	Mandonnet : aa. 1272-73 Walz : aa. 1268-73 Vansteenkiste : an. 1259
De Unitate Intellectus	De Rubeis : post an. 1269 Mandonnet : a. 1270 Walz : an. 1270
„ Natura Verbi Intellectus : ? Differentia Verbi Divini et Humani : ?	
De Aeternitate Mundi	Mandonnet : an. 1270 Perrier : aa. 1270-71 Walz : an. 1270
De Instantibus : ?	
De Principiis Naturae	Ptolomaeus Lucensis : ante an. 1256 Mandonnet : an. 1255 Roland-Gosselin : c. an. 1254 Pattson : aa. 1252-54

Chronologia Opusculorum Philosophicorum

De Natura Materiae : ?	
De Principio Individuationis : ?	
De Mixtione Elementorum	Mandonnet : an. 1273 Walz : an. 1273
De Occultis Operibus Naturae	Mandonnet : aa. 1269-1272 Walz : aa. 1269-1272
De Motu Cordis	Mandonnet : an. 1273 Walz : an. 1273
De Natura Accidentis : ?	
De Natura Generis : ?	
De Quatuor Oppositis : ?	
De Demonstratione : ?	
De Fallaciis	Grabmann : aa. 1268-1272 Michelitsch : an. 1244 Walz : aa. 1269-1272 Mandonnet : aa. 1244-45 (?) Perrier : aa. 1244-45 (?)
De Propositionibus Modalibus	Walz: ? Perrier : aa. 1244-45 (?)
De Regimine ludaeorum	Grabmann : aa. 1245-1279, vel 1261-67 Mandonnet : aa. 1269-1272 Walz : aa. 1261-1272 Perrier : an. 1261 vel paulo post
De Regimine Principum	Mandonnet : aa. 1265-66 Walz : an. 1266 Perrier : an. 1266 vel circa Eschmann : aa. 1260-1265

Apparet igitur impossibile definire tempus compositionis aliquorum opusculorum cum de ipsorum dubitetur authcnticitate (sc. ea quae a nobis signata sunt « ? »); de reliquis disceptatur ab auctoribus in varias sententias inter se aliquando valde dissonantes. Sufficiat eas retulisse.

Si quis autem velit comparative cum aliis operibus tempus compositionis (secundum diversas opiniones) opusculorum considerare, ad sequentem tabulam chronologicam operum D. Thomae respicere potest, quae a Walz repetimus (x). Ipse signat annos extremos inter quos communiores sententiae de tempore compositionis opusculorum fluctuant.

(x) Cfr. «Angelicum» 16 (x939), fasc. 4: Chronotaxis vitae et Operum S. Thomae.

TABULA CHRONOLOGICA OPERUM D. THOMAE

ANNUS	COMMENTARIA	QUAESTIONES Disputatae	QUAESTIONES Quodlibet.	SUMMAE	OPUSCULA etc.
1250-56					DE ENTE ET ESSENTIA
1254-56	In IV libros Sentent.				DE PRINCIPIIS NAT. (1252-55)
1256-59	In Matth. In Isai.	De veritate (1256-59)			Contr. impugnantes Dei cultum et rei. (1256) etc. etc.
1257-58	In Boetium: De hebdomad. De Trinit.				
1259				C. Gent. L. I (1259)	
1265-66	In Dionysium De div. nomin. In Iob			C. Gent. (1261-64) L. II-IV	
1261-72					DE REGIM. IUDAEOR. C. error, grace. (1263)
1261-64	Catena super Mt.				
1265	» super Mc.	De potentia	Qdl.		
1266	» ' super Lc.	(1265-67)	VII-XI (1265-67)	S. Th. P. I (1266)	DE REGIMINE PRINC. (1266) etc. etc.
1260-72	In III libros De anima In lib. Dc sensu et sensato In lib. De memoria et remin.	De spirit, creat. (1266-68) De anima (1266)			Compendium Theologiae (1270-73)
1267	Catena sup. Ioan.				
1267-68	In Threnos				
1267-68	In leremiam				
1268	In VIII lib. Phys.				
1268-72	In XII lib. Metaph.	1269-72		S. Th. I-II (1266-70)	DE SUBST. SEPARAT. (1268-73)
1269	In X lib. Ethic.				
1269-72	In lib. Mctcorol. In loannem In lib. Peri-Hcrm. In I et II lib. Post. Analyt. In lib. Politic. In lib. De causis	De virt. in com. De caritate De unione Verbi Dc malo De virt. cardin. De correctione	Qdl. I-VI, XII (1269-72)		De perfect, vitae spiritualis (1269) etc. etc. DE AETERN. MUNDI DE UNIT. INTELLECT. Contra doctrinam retrah. a relig. (1270) DE OCCULT. OP. NAT.
1269-73	In S. Pauli epist.	De spe			
1269-72				S. Th. II-II (1271-72)	DE FALLACIIS (1269-72)
1272-73	In psalmos In lib. De caelo et mundo In lib. De generat, et corrupt. In S. Pauli Ep.			S. Th. P. III (1272-73)	DE MIXTIONE ELEM. (1273) DE MOTU CORDIS (1273)

Tabula vero chronologica synoptica diversorum Opusculorum sive theologicorum sive philosophicorum sic redigi posset habita ratione sententiarum quae probabiliores videntur:

ANNUS	OPUSCULA THEOLOGICA	OPUSCULA PHILOSOPHICA
1250-56		De Ente et Essentia
1252	Principium : Hic est Liber Mandatorum	
1252-55		De Principiis Naturae
1256	Principium : Rigans Montes	
	Contra Impugnantes	
1259-68	Expos, in I Decretalem	
	Expos, in II Decretalem	
1261-64	De Rationibus Fidei contra Saracenos etc.	
1263	Contra Errores Graecorum	
1261-68	De Articulis Fidei etc.	
1261-72		De Regimine ludaeorum
1262	De Emptione et Venditione	
1264	Officium de Festo Corporis Christi	
1265-66	Responsio de Articulis CVIII...	
1266		De Regimine Principum
1268-73	Compendium Theologiae	De Substantiis Separatis
1269	Responsio de Articulis XXXVI	
1269-72	De Forma Absolutionis	
	De Perfectione Vitae Spiritualis	
1271	Responsio de Articulis XLII	
1270-71	Contra Doctrinam Retrahentium a Religione	De Aeternitate Mundi
		De Unitate Intellectus
1271	Responsio de Articulis VI	
1269-72	De Sortibus	De Occultis Operationibus Naturae
	De ludiciis Astrorum	De Fallaciis
1273	In Orationem Dominicam, videlicet « Pater noster » expositio	De Mixtione Elementorum
		De Motu Cordis
	In Symbolum Apostolorum, scilicet « Credo in Deum » expositio	
	In Duo Praecepta caritatis et in Decem Praecepta Legis	
	In Salutationem Angelicam, vulgo « Ave Maria » expositio	
1274	Responsio ad Bernardum Abbatem	

VI. *Criteria adhibita in praesenti editione.*

Nihil restat amplius quam aperiamus quibus consiliis quibusque rationibus hanc praesentem editionem curavimus.

1. Imprimis non ea fuit nostra mens aut consilium in lucem proferendi editionem criticam, sed tantum textum communem editionum praecedentium denuo diligenter castigatum, ut possibile fuit, iisque emendationibus suggestis a peritissimis viris, vel iam introductis in editionibus criticis aut saltem emendatioribus aliquorum opusculorum. Quantum ad editionem criticam attinet liceat nobis sperare Commissionem Leoninam mox confecturam suum opus magnum et grave. Nos, quibus aliud propositum fuit, opportunum non duximus circumdare textum apparatu critico, lectiones variantes afferente nisi in quibusdam casibus.

2. Ut lectio et studium faciliora et prospera procederent, omnia subsidia adhibuimus quae nobis opportuna videbantur. Praesertim curavimus interpunctionem, pa-

ragraphos « a capite », numerationem progredientem (quam pro locorum citatione utilem fore speramus), usum litterarum paulum inclinatarum pro verbis maioris momenti aut pro membris alicuius divisionis in textu ipso, divisionem in columnas gratia litterarum alphabeticarum grandiorum ad significandam distinctionem partium inter capita.

3. In hac numeratione progrediente textus perficienda curavimus rationem habere sive de indiciis quibusdam S. Thomae sive de sensu absoluto in certo capite sive de responsionibus ad obiecta sive de longitudine, etc. Nos non fugit divisionem nostram in paragraphes valde imperfectam esse sed celare nolumus satis arduum fuisse opus, ex quo aliquantulum utilitatis manare credimus.

4. Omni opusculo praemittimus prooemium cum rebus praecipuis eius. Ubicumque potuimus capitibus praemisimus loca parallela. Quibusdam opusculis additae sunt breves notitiae ad declarandum sensum historicorum aliquorum dictorum S. Thomae vel eorum dependentiam a fontibus vel ad praebendam notitiam sive criticam sive philologicam sive historicam sive litterariam. In notulis vel prooemiis declaravimus quomodo et quando usi essemus opere aliorum (praesertim pro opusculis « De Ente et Essentia » et « De Unitate intellectus »).

5. Prolationes « auctoritatum » vel quorumdam aliorum scriptorum quae in pagina S. Thomae vel in editionibus vetustioribus inveniebantur destitutae, iuxta morem antiquorum, signis certis vel denuo vidimus vel complevimus ut necesse erat, saepe iuxta fidem editionum recentioribus hisce temporibus in lucem prolatarum, at semper diligenti cura eas conferentes.

6. Opportunum non putavimus ab hac editione excludere partem non authenticam opusculi « De Regimine Principum »; tamen curavimus signare finem partis a S. Thoma compositae.

7. Data ratione systematica quam nos in disponendis opusculis secuti sumus, singulis praemisimus numerum quo unumquodque signatur in tribus editionibus Piana, Parmensi et Mandonnet.

8. Praeter prooemia singularia et bibliographiam praecipuam in singulis opusculis, in quibusdam prooemiis adiunximus — ubi res videbatur postulare — tabulam synopticam totius argumenti opusculi. In postremo volumine ponuntur indices biblicus, auctoritatum, nominum et rerum notabilium.

Non sane agitur de opere perfecto! Nihil longius a corde nostro quam hoc credere. Utile tamen fore speramus, et iuxta rationem Editionis Novae Taurinensis. Critici priorum voluminum non semper intellexerunt consilium nostrum nec finem qui nobis impositus et a nobis declaratus est. Utinam huius finis meminerint in praesenti opere iudicando!

Hoc quoque volumen oiferimus praeclarissimae Virgini, Sedi Divinae Sapientiae, Matri Eius qui est Dominus entis et essentiae, Rex Angelorum, Lumen intellectus, Verbum in omni idea et locutione expressum, Creator totius mundi, subsistens Aeternitas, Dominator et saeculorum et « instantium » velociter transeuntium, Principium omnis rei tam spiritualis quam materialis, Summa Veritas e qua pendet mens humana in processu veritatis capiendae et exprimendae. Matri denique Eius qui est Rex regum et Dominus dominantium, cui est omnis res ordinata et sacrata, etiam in principatibus huius mundi, Mariae, quae a Deo caro facto in virginali gremio, particeps fit lucis et regalitatis universalis, ita ut Regina dicatur et sit coeli et terrae, Angelorum Domina, Splendor omnis creaturae, Munimen et Praesidium multarum civitatum, « Castellana Italiae », Mariae grata sit oblatio huiusce humilis operis eique Ipsa bene precetur, ut faveat Rex Omnipotens.

BIBLIOGRAPHIA GENERALIS

Academia Caesarea Vindobonensis, *Tabula Codicum Manu Scriptorum praeter Graecos et Orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensi Asservatorum*, II et III, Wien 1869.

Albertus Magnus, *Opera Omnia*, ed. A. Borgnet, III et IV, Paris 1890.

G. Antolin, *Catâlogo de los codices de la Real Biblioteca del Escorial*, II, Madrid 1911.

Averroes, *Aristotelis de Physico Auditu Libri octo cum Commentariis*, Venetiis 1550.

Idem, *Aristotelis Metaphysicorum Libri XIII cum Commentants*, Venetiis 1552,

Avicenna, *Opera*, Venetiis 1508.

E. Bartoniek, *Catalogus Bibliothecae Musei Nationalis Hungarici*, XII, Pars I, Budapest 1940.

L. Baur, S. *Thomae Aquinatis De Ente et Essentia*, Münster i. Westf. 1926.

V. Beltrân de Heredia, O. P., *Los manuscritos de Santo Tomâs de la Biblioteca National de Madrid*, «La Ciencia Tomista», 34 (1926), pp. 88-111.

Idem, *Los manuscritos de Santo Tomâs en la Biblioteca de Cabildo de Toledo*, « La Ciencia Tomista », 33 (1926), pp. 398-412.

I. M. Bochenski, O. P., S'. *Thomae Aquinatis de Modalibus Opusculum et Doctrina*, « Angelicum », 17 (1940), pp. 180-218.

Boethius, *Theological Tractates and Consolation of Philosophy, Latin and English*, ed. H. F. Stewart and E. K. Rand (Loeb Classical Library), London 1946.

V. I. Bourke, *Introduction to the Works of St. Thomas Aquinas*, in « S. Thomae Aquinatis Opera Omnia », Vol. I, New York, Musurgia 1948, III-XXV.

D. De Bruyne, O. S. B. (recensio ad B. Kruitwagen O. F. M., 5. *Thomae de Aquino summa opusculorum*), «Revue Bénédictine», 37 (1925), pp. 114-115.

P. Castagnoli, C. M., *Regesta Thomistica*. Saggio di cronologia della vita e scritti di S. Tommaso, «Divus Thomas » (PL), 1927, pp. 704-724; 1929, pp. 56-57, 444-458.

Idem, *L'Opuscolo « De Forma Absolutionis » di San Tommaso d'Aquino*, « Divus Thomas » (PL), 36 (1933), PP· 360-416.

Catalogue *Général des Manuscrits des Bibliothèques Publiques de France: Université de Paris et Universités des Départements*, Paris 1918.

A CATALOGUE *of the Manuscripts preserved in the Library of the University of Cambridge*, I, London - Cambridge 1861.

Catalogus *manu scriptus*, Dominikanerkloster, Wien.

M.-D. Chenu, O. P., *Introduction à l'étude de St. Thomas d'Aquin*, Paris, Vrin 1950.

W. A. Copinger, *Supplement to Hain's Repertorium Bibliographicum*, I, London 1898.

C. Couderc, *Catalogue Général des Manuscrits des Bibliothèques Publiques de France: Départements*, XXIII, Paris 1894.

H. O. Coxe, *Catalogus Codicum Manuscriptorum qui in Collegiis Aulisque Oxoniensibus hodie adservantur*, II, Oxford 1852.

Idem, *Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Bodleianae*, III, Oxford 1854.

L. Delisle, *Inventaire des Manuscrits de l'Abbaye de St-Victor conservés à la Bibliothèque Impériale, sous les numéros* 14232-15175, Paris 1869.

Denifle-Chatelain, *Chartularium Universitatis Parisiensis*, I-II, Paris 1899 ss.

J. Destrez, O. P., *La lettre de saint Thomas d'Aquin dite lettre au lecteur de Venise* (Bibl. Thomiste, XIII), Paris 1930, pp. 103-189.

Idem, *Études critiques sur les œuvres de St. Thomas d'Aquin d'après la tradition manuscrite* (Bibliothèque Thomiste, XVIII), Paris 1933.

F. Ehrle, *Historia Bibliothecae Romanorum Pontificum,* I, Roma 1890.

I. Th. Eschmann, O. P. (recensio ad J. Perrier O P., *Opuscula Omnia necnon Opera Minora,* I), « Divus Thomas » (Fribourg), 27 (1949), pp. 450-460.

Idem, *St. Thomas Aquinas On Kingship to the King of Cyprus,* Toronto 1949.

L. Frati, *Indice dei codici latini conservati nella R. Biblioteca Universitaria di Bologna,* Firenze 1909.

J. VAN DEN Gheyn, S. J., *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque Royale de Belgique,* III: Théologie, Bruxelles 1903.

E. Gilson, *Being and Some Philosophers,* Toronto 1949.

Th. Gottlieb, *Mittelalterliche Bibliothekskataloge,* I, Wien 1915.

M. Grabmann, *Forschungen über die lateinischen Aristotelesübersetzungen des XIII. Jahrhunderts* (Beitrâge zur Geschichte der Philosophie etc., XVII, Heft 5-6), Münster i. Westf. 1916.

Idem, *Guglielmo di Moerbeke il traduttore dette opere di Aristotele* (Miscellanea Historiae Pontificiae, etc., XI), Roma 1946.

Idem, *Die Werke des hl. Thomas von Aquin* (Beitrâge zur Geschichte der Philosophie etc., XXII, Heft 1-2), Münster i. Westf. 1949.

Idem, *Thomas von Aquin.* Eine Einführung, München 1946.

D. M. Gutierez del Cano, *Catâlogo de los Manuscrites Existentes en la Biblioteca Universitaria de Valencia,* Valencia 1913.

L. Hain, *Repertorium Bibliographicum,* I, Pars I, Stuttgart e Paris 1826.

C. Halm, etc., *Catalogus Codicum Latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis,* I et II, München 1873-1874.

Inventarii *Codicum Manuscriptorum Latinorum Bibliothecae Vaticanae Ottobonianae* (handwritten catalogue), I, Roma.

Inventarium *Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Barberinae* (handwritten catalogue), IV, Roma.

M. R. James, *A Descriptive Catalogue of the Manuscripts in the Library of Corpus Christi College Cambridge,* I, Cambridge 1912.

Th. Kàppeli, O. P., *Die Thomashandschriften der Biblioteca Casanatense in Rom,* « Archivum Fratrum Praedicatorum», 2 (1932), pp. 364-381.

Idem, *Die Thomashandschriften der Biblioteca Vatticettiana in Rom,* « Archivum Fratrum Praedicatorum », 2 (1932), pp. 348-363.

Idem, *Mitteilungen über Thomashandschriften der Biblioteca Nazionale in Neapel,* « Angelicum », 10 (1933), PP· m-125.

Idem, *Zwei thomistische Opuscula-Codices in der Bibliothek des ungarischen Nationalmuseums,* «Magyar Konyvszemle », 63 (1939), pp. 113-122.

L. W. Keeler, S. I., S. *Thomae Aquinatis tractatus De Spiritualibus Creaturis,* Roma 1946.

Idem, S. *Thomae Aquinatis tractatus De Unitate Intellectus contra Averroistas,* Roma 1946.

Ch. Kohler, *Catalogue Général des Manuscrits des Bibliothèques Publiques de France: Paris, Bibliothèque Ste-Geneviève,* Paris 1898.

B. Kruitwagen, O. F. M., S. *Thomae de Aquino Summa Opusculorum Anno* 1485 *circiter Typis edita* (Bibi. Thomiste, IV), Le Saulchoir-Kain 1924.

L. H. Labande, *Catalogue Sommaire des Manuscrits de la Bibliothèque d'Avignon,* Avignon 1892.

G. Lacombe, *Aristoteles Latinus,* I (Union Académique Internationale, Corpus Philosophorum Medii Aevi), Roma 1939.

C. Lucchesi, *Inventari dei Manoscritti dette Biblioteche d'Italia,* XXXVI, Firenze 1926.

P. Mandonnet, O. P., *Des écrits authentiques de S. Thomas d'Aquin,* Fribourg 1910.

Idem, *Siger de Brabant et l'averroïsme latin au Xme siècle,* 2 éd., Louvain 1909-1910.

Idem, *Premiers travaux de polémique thomiste,* «Revue de sciences phil. et théol. », 7 (1913), pp. 46-69, 245-262.

Idem, *Opuscula Omnia etc.: Introduction,* Paris 1927.

Idem, *Les « Opuscules » de St. Thomas d'Aquin,* « Rev. Th. », XXXII (1927), pp. 121-37.

G. M. Manser, O. P., *Das Wesen des Thomismus,* 3. verbesserte und erweiterte Auflage (Thomistische Studien 5), Freiburg in S., Paulusverlag 1949.

A. Mansion, *Les traductions arabo-latines de la Physique,* « Revue Néoscolastique », 37 (1934), pp. 202-218.

G. Mazzinati, etc., *Inventari dei Manoscritti dalle Biblioteche d'Italia,* XXIV, Firenze 1916.

A. Michelitsch, *Thomasschriften,* I, Graz 1913.

A. Miola, *Codices Mss. Operum S. Thomae de Aquino et S. Bonaventurae in Regia Neapolitana Bibliotheca,* Napoli 1874.

A. Molinier, *Catalogue Général des Manuscrits des Bibliothèques des Départements,* VII, Paris 1885.

Muratori, *Scriptores rerum Italicarum,* XI, Milano 1727.

A. O'Rahilly, *Notes on St. Thomas,* « The Irish Ecclesiasical Record », 30 (1927), pp. 376-382, 481-490.

A. Paulus, *Catalogue Général des Manuscrits des Bibliothèques Publiques de France: Départements,* XLVIII, Paris 1933.

M. Pellechet, *Catalogue Général des Incunables des Bibliothèques Publiques de France,* I, Paris 1897.

F. Pelster, S. J., *Zur Forschung nach den echten Schriften des hl. Thomas von Aquin,* « Philos. Jahrbuch », 36 (1923), pp. 35-49.

A. Pelzer, *Bibliothecae Apostolicae Vaticanae Codices Manu Scripti Recensiti: Codices Vaticani Latini,* II, Pars prior, Roma 1931.

J. Perrier, O. P., *Opuscula Omnia necnon Opera Minora,* Paris, Lethielleux 1949.

R. Proctor, *An Index to the Early Printed Books in the British Museum to the Year MD,* London 1898.

Quétif-Echard, *Scriptores Ordinis Praedicatorum,* I, Paris 1719.

M.-D. Roland-Gosselin, O. P., *Le « De Ente et Essentia » de S. Thomas d'Aquin* (Bibl. Thomiste, VIII), Paris 1926.

V. Rose, *Die Handschriftenverzeichnisse der Koniglichen Bibliothek zu Berlin,* XIII, Berlin 1905.

I. F. Rossi, C. M., S'. *Thomae Aquinatis Expositio Salutationis Angelicae,* « Divus Thomas » (Pl.), 34 (I93l)> PP· 445-479·

Idem, *II Codice latino 14546 della Biblioteca Naz. di Parigi con gli Opuscoli di S. Tommaso,* Piacenza *(Monografie dei Collegio Alberoni,* 19), 1952.

Idem, *Gli Opuscoli di San Tommaso d'Aquino. Criteri per conoscerne l'autenticità,* « Divus Thomas» (Pl.), 56 (1953), pp. 211-236, 362-390.

B. M. De Rubeis, O. P., *De gestis et scriptis ac doctrina S. Thomae Aquinatis dissertationes criticae et apologeticae,* in « Edit. Leon. S'. *Thomae Aquinatis Opera Omnia* », t. I, Romae 1882.

A. Sanderus, *Bibliotheca Belgica Manuscripta,* II, Lille 1644.

Ph. Schmidt, *Die Bibliothek des ehemaligen Dominikanerklosters in Basel,* « Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde », 18 (1919), pp. 160-254.

J. Staender, J. *Chirographorum in Regia Bibliotheca Paulina Monasteriensi Catalogus,* Breslau 1889.

M. B. Stilwell, *Incunabula in American Libraries,* New York 1940.

C. Stornajolo, *Bibliothecae Apostolicae Vaticanae Codices Manu Scripti Recensiti: Cod. Urbinates Latini,* I, Roma 1902.

P. Synave, O. P., *Le Catalogue officiel des œuvres de St. Thomas d'Aquin.* Critique. Origine. Valeur. « Arch, d'hist. doctr. et litt. du A4. A. », 1928, pp. 25-103.

I. Taurisano, *San Tommaso d'Aquino,* Torino 1941.

A. Tomas Y Ballus, *Opuscules filosoficos genuinos,* Introduccion, notas explicativas y version castellana, Buenos Aires, Poblet 1947.

Thomas Aquinas, *Opera Omnia,* ed. Commissio Leonina II, Roma 1884.

P. A. Uccelli, *La Esposizione della Salutazione Angelica di San Tommaso d'Aquino etc., « I* Gigli a Maria », 12, 1874.

I. Valentinelli, *Bibliotheca manuscripta ad St. Marci Venetiarum,* II, Venezia 1869.

R. de Vaux, O. P., *La première entrée d'Averroës chez les Latins,* « Revue des Sciences philos, et théol. », 22 (1933), pp. 193-245.

G. Wallerand, *Les œuvres de Siger de Courtrai* (Les Philosophes Belges, VIII), Louvain 1913.

A. Walz, *San Tommaso d'Aquino.* Studi biografici sui Dottore Angelico, Roma 1945.

W. WiSLOCKi, *Catalogus Codicum Manu Scriptorum Bibliothecae Universitatis lagellonicae Cracoviensis,* II, Krakow 1877-1881.

BREVIATIONES (i)

I	*Indicat:*	Prima Pars Summae Theologiae.
I-II		Prima Secundae Partis Sum. Theol.
II-II		Secunda Secundae Partis Sum. Theol.
III		Tertia Pars Sum. Theol.
Suppi.		Supplementum Tertiae Partis Sum. Theol.
C. G. I, c. 2		Summa contra Gentiles, Liber Primus, caput 2.
I Sent. D. 38		Sententiarum Liber Primus, distinctio 38.
q.		Quaestio.
ql.		Quaestiuncula.
a.		Articulus.
aa.		Articuli.
Prol.		Prologus.
Comm.		Commentarius.
Expos, litt.		Expositio litterae.
loc. cit.		Loco citato.
In contrat.		In contrarium.
Sed c.		Sed contra.
ad 1, ad 2...		Responsio ad primum, ad secundum argumentum, etc.
De Verit.		Quaestio disputata De Veritate.
De Pot.		» » De Potentia.
De Malo		» » De Malo.
De Spir. Creat.		» » De Spiritualibus Creaturis.
Qu. De Anima		» » De Anima.
De Virtut.		» » De Virtutibus.
Quodl. I, II...		Quaestio Quodlibetalis I, II etc.
De Div. Nom.		Commentarium in Dionysium De Divinis Nominibus.
In Boet, de Trin.		» in Boetium de Trinitate.
De Hebd.		» in Boetium de Hebdomadibus.
De Causis		» in Librum de Causis.
Metaph.		» in XII Libros Metaphysicorum Aristotelis.
Physic.		» in Libros Physicorum Aristotelis.
Ethic.		» in XII Libros Ethicorum Aristotelis.
Polit.		» in Libros Politicorum Aristotelis.
De Anima		» in Libros de Anima.
Periherm.		» in Libros Perihermeneias etc.
De Regim. Prine.		De Regimine principum.
De ent. et ess.		De ente et essentia.
De unit, intell.		De unitate intellectus.
De subst. sep.		De substantiis separatis.
Ma.		Opuscula Omnia S. Thomae Aquinatis, ed. Mandonnet.
Pa.		Opera S. Thomae Aquinatis, ed. Parmensis.

(i) Communiores tantum hic notantur. Aliae facile intelligentur. Aliqua parva mutatio non obstabit.

Pi.	Opera S. Thomae Aquinatis, ed. Piana.
add.	addit *vel* addunt.
Al.	Editiones aliquae.
om.	omittit *vel* omittunt.
op. cit.	opus citatum.
ss.	et sequentes.
ed.	editio.
Ms. Mss.	Manuscriptum, Manuscripta.
Cat.	Catalogus.
PG	Migne, *Patrologia Graeca.*
PL	Migne, *Patrologia Latina.*
Ans.	S. Anselmus, ed. Schmitt, Seccovii 1938.
Nemes.	Nemesius Emesinus, *De natura hominis,* ed. Burkhard, Teubner 1917.
Arist.	Aristotelis Opera, ed. Bekker, Berol. 1831.
Them.	Themistius, *De anima,* ed. Spengel, Teubner 1866, et ed. Heinze, Berol. 1899.
Simplicius	ed. Kalbfleisch, Berol. 1907.
Avert. Metaph.	Averrois Metaphysica, ed. Veneta 1552.
Avert. De an.	Averrois De anima, ed Lugdunensis 1542.
Avic.	Avicennae Opera, ed. Veneta 1508.
Avicebron	Fons, vitae, ed. Bacumker, Münster 1895.
Macr.	Macrobii Opera, ed Eyssenhard, Teubner 1893.
Valerius Maximus	Opera, ed. Dubochet, postea Firmin-Didot, Paris 1841.
Vegetius	Opera, ed. Firmin-Didot, Paris 1878.

DE ENTE ET ESSENTIA

EDITORIS INTRODUCTIO

Nemo unquam dubitavit de *authenticitate* huius operis. Cfr. Mandonnet P., *Des écrits authentiques de Saint Thomas d'Aquin,* II éd., Fribourg 1910, p. 104, n. 21; Michelitsch A., *Thomas Schriften. Untersuchungen über die Schriften Thomas von Aquin,* vol. I, Graz 1913, p. 183, n. 42; Grabmann M., *Die echten Schriften des hl. Thomas von Aquin,* Münster 1949, pp. 342-43. Iam Ptolomaeus Lucensis et Bartholomaeus de Capua in catalogo a. 1319 occasione canonizationis confecto, illud tribuunt D. Thomae tanquam Auctori.

Titulus opusculi diversimode inscribitur in manuscriptis. Quandoque enim ab ipso Ptolomaeo Lucensi nominatur *De quidditate et esse.* Bernardus Guidonis dicit: *De quidditate entium seu de ente et essentia.*

Tempus compositionis. Ptolomaeus Lucensis asserit hoc opusculum D. Thomam composuisse Parisiis dum ipse legebat Sententias « nondum existens magister ». Scripsit vero « ad fratres et socios », scilicet discipulos sui Ordinis qui in Conventu S. Iacobi studiis vacabant. D. Thomas magister renuntiatus est anno 1256, unde opus istud annumerandum est inter opera quae Doctor Angelicus confecit iuvenili aetate, cum nempe annos circiter 30 natus docebat, ut baccalaureus, suum commentarium in *Sententias* Petri Lombardi. Pater Roland-Gosselin putat compositum fuisse circa annum 1254, cum commentarium supra XXVam distinctionem I *Sententiarum* exponebat, post *De principiis naturae* et ante commentarium in II *Sententiarum.* Cfr. *Le « De ente et essentia » de St. Thomas d'Aquin,* Texte établi d'après les mss. parisiens. Introduction, notes et études historiques (Bibl. Thomiste, t. VIII, Le Saulchoir 1926), p. XXVI. Cl. L. Baur tempus compositionis assignat paulo post an. 1252. Cfr. S. *Thomae Aquinatis sermo seu Tractatus de ente et essentia* (Münster 1926[1]; 1933[2]). Mandonnet vero assignabat an. 1256. Cfr. *Bibliographie,* p. XIII, n. 21. P. A. Walz, in chronotaxi vitae et operum S. Thomae signat an. 1250-1256. Cfr. « Angelicum » 16 (1939) fascic. 4.

Momentum huius opusculi patet ex laudibus quibus nobilitatum est. Ex. gr. Gerardus de Monte haec posuit initio sui Commentarii: « Insignis peripateticae veritatis interpres Doctor sanctus necdum adultos provehere, verum etiam novitios afficiens erudire, uberiores flores metaphysicae sparsim plantatos a philosophis recollegit et redegit ad hoc compendium non velatum sterili verborum obscuritate, sed eximiarum veritatum praeclaris sententiis ditissime fecundatum». Apud Grabmann, *Mittelal-*

terliches Geistesleben, München, 1926, IX, Die Schrift *De ente et essentia* und die Seinsmetaphysik des hciligen Thomas von Aquin, 314-331, p. 319. Caietanus illud vocat « opus istud insigne »; Ripa « metaphysicae compendiolum » *{Comment. Praefatio,* Romae, 1598). Card. Pecci ait: « Qui trovasi, a me pare, tutta la metafisica di cui egli (S. Thomas) fa uso pressochè in ogni linea dei suoi scritti » *{Parafrasi e dichiarazione dei?opuscolo di S. Tommaso De ente et essentia,* in periodico « L'Accademia Romana di S. Tommaso d'Aquino », Roma 1882, prefazione). « Et revera cuique vel paulisper attendenti praestantia opusculi *De ente et essentia* ex hoc iam apparet quod totum systema philosophicum Aquinatis in eo invenitur, cum nulla fere sit positio thomistica vel Logicae, vel Cosmologiae, vel Psychologiae, vel Theodiceae, quae aliquo saltem verbo in hoc libello non innuatur suoque loco et ordine non collocetur. Ibi Aquinas eas positiones in metaphysica elegit ac defendit quibus ab abis doctoribus sui temporis maxime differt. De materia et forma, de universalibus, de substantia spirituali, de distinctione inter essentiam et esse, de principio individuationis, de unitate entis, de accidentibus quaestiones maximae utilitatis in re philosophica accurate et ex professo perscrutantur ac determinantur. Mira denique styli simplicitas, sobrietas, proprietas non parum ad res capiendas gustandasque confert » (Boyer Ch., *De ente et essentia,* ed. III, Romae, Pont. Univ. Gregoriana 1950, pp. 7-8). *Quod obiectum libelli* attinet, sufficiat nunc dixisse «hunc esse finem opusculi ut determinetur quid sit essentia in diversis entibus. Unde praemissa distinctione substantiae et accidentis, ac deinde substantiae compositae et simplicis, quaeritur ordinate de essentia substantiae materialis, deinde angelicae, postea divinae; denique de accidentium essentia fit sermo. De diversis igitur entibus dicitur quomodo sit cuiusque essentia, ex quo ontologiae quaestiones solvuntur; et etiam quo modo huic essentiae conveniant nomina quibus solemus eam significare, ex qua subtili quaestione multa fluunt quae profundiores de humana cognitione inquisitiones spectant » (Boyer, *op. cit.,* p. 8).

Divisio simul ac *argumentum* sic schematice describi potest:

- Prooemium
- Pars I: Quid nomine *entis* et *essentiae* intelligendum sit (cap. I).
- De ente et essentia — Corpus operis
  - Pars II: Quomodo essentia in diversis diverso modo inveniatur (cap. II-VII) et quidem
    - in substantiis compositis (cap. II-IV)
      - quid sint entia substantiarum compositarum (cap. II)
      - qua ratione essentiae substantiarum compositarum differant inter se (cap. III)
      - quomodo se habeant ad intentiones logicas (cap. IV)
    - in substantiis separatis (cap. V-VI)
      - essentia in simplicibus non componitur ex materia et forma
      - comparatio essentiarum simplicium cum compositis
      - substantiae separatae componuntur ex essentia et esse
      - intelligentiae esse habent effective a Deo
      - omnes sunt compositae ex actu et reali potentia (cap. V)
      - de essentia Dei, intelligentiarum et animae, et quomodo quaevis se habeat ad intentiones logicas (cap.VI)
    - in accidentibus (cap. VII)
      - quomodo habeant essentiam
      - quomodo differant a substantia et inter se
      - quomodo se habeant ad intentiones logicas.

EDITORIS INTRODUCTIO

In hac editione utimur opere a Rev.mo P. C. Boyer S. I. confecto in hoc libello edendo apud Pont. Universitatem Gregorianam (3a ed. 1950), habita licentia a Rev.mo P. P. Dezza, eiusdem Universitatis iam Rectore Magnifico, cui ex corde gratias agimus. In sua editione P. Boyer censuit sibi non esse exclusive adhaerendum neutri duarum editionum quae ultimis annis prodierunt — quasque supra memoravimus, — sed utraque sapienter utendum, ratione etiam habita priorum editionum, cum illae novissimae editiones diversa manuscripta adhibuerint. Ratio adhibita a P. Boyer fuit haec: « Quotiescumque... tum R. P. Roland-Gosselin O. P., qui utitur octo manuscriptis parisiensibus (praesertim S. Genovefae, 238 fol. 193-196, XIV s.), tum cl. Dr. L. Baur (qui octo aliis manuscriptis XIII et XIV s. utitur et accuratissime eorum variantes refert) eundem textum tradiderunt, eos semper secuti sumus. Cum vero discreparent, retinuimus textum editionis Pianae, quae maxima auctoritate inter antiquiores editiones gaudet; et ad calcem posuimus lectiones discrepantes, si ad ipsum sensum loci aliquid conferrent. Sequimur igitur textum Pianum, ibi tantum eum mutando ubi ab utraque supra laudata editione concorditer corrigitur » (op. *cit.,* pp. 8-19).

Opere P. Boyer usi sumus etiam pro nonnullis notulis et citationibus: quas ultimas tamen saepe complevimus. Argumenta quoque ad singula capita adiunximus.

En tandem indicationes recentiorum editionum: 1. Bibliothèque thomiste, t. VIII, *Le « De ente et essentia » de Saint Thomas d'Aquin.* Texte établi d'après les manuscrits parisiens. Introduction, Notes et Etudes historiques par M. D. Roland-Gosselin, O. P. Le Saulchoir, Kain (Belgique), 1926.

2. Opuscula et Textus, historiam Ecclesiae eiusque vitam atque doctrinam illustrantia. Series scholastica et mystica, edita curantibus M. Grabmann et Fr. Pelster S. I. Ease. I, 5. *Thomae Aquinatis De ente et essentia* opusculum edidit Ludovicus Baur, Monasterii, 1926, ed. 1933.

3. Opuscula Omnia necnon Opera Minora ad fidem Codicum restituit ac edidit R. P. loannes Perrier O. P., t. I, Opuscula Philosophica, Paris (Lethielleux) 1949: *De ente et essentia,* pp. 24-50.

Antiquiores vero editiones: Piana t. IV, in fine; Parmensis t. XVI, 330; Vivès t. XXVII, 468; ed. Sestili, apud Marietti (Taurini) 1932.

NOTA BIBLIOGRAPHICA

R. Allers *Thomas von Aquin, Über das Sein und das Wesen,* Übersetzt und erlâutert, Wien 1936.

L. Baur, S. *Thomae Aquinatis De ente essentia,* 2 ed. Monasterii 1933.

C. Boyer, S. *Thomae Aquinatis opusculum De ente et essentia* (Pont. Universitas Gregoriana, Textus et Documenta, Series philosophica V), Romae 1933.

E. Bruneteau, *De ente et essentia D. Thomae. Text latin, précédé d'une Introduction, accompagné d'une Traduction et d'un double Commentaire historique et philosophique,* Paris 1914.

C. Capelle, *L'être et l'essence,* trad, et notes, Paris, Vrin 1947.

M.-D. Chenu, *Introduction à l'étude de St. Thomas d'Aquin,* Paris (Vrin) 1950, pp. 280-283.

L. De Raeymaker, *De zin van het woord* esse *bij den h. Thomas,* « Tijdschrift voor Philos. », 1946, pp. 407-434·

C. Feckes, *Das Opusculum des hl. Thomas von Aquin De ente et essentia im Lichte seiner Kommentare.* Aus der Geisteswelt des Mittelalters (Festschrift Grabmann), Münster 1935, pp. 667-681.

E. Gilson, *L'être et l'essence,* Paris 1948.

M. Grabmann, *Die Schrift De ente et essentia und die Seinsmetaphysik des hl. Thomas von Aquin,* Mittelalterliches Geistesleben, I, pp. 315-332.

Idem, *De commentariis in opusculum S. Thomae de ente et essentia,* Acta Pont. Acad. Rom. S. Thomae Aquinatis et Relig. cath. 1939, pp. 3-16.

Idem, *Die Werke des hl. Thomas von Aquin,* Münster 1949, pp. 342-343.

G. Leckie, *St. Thomas Aquinas. Concerning being and essence,* Translated from the Latin with addition of a Preface, New York, D. Appleton-Century C°, 1937.

A. Marc, *L'idée de l'être chez St. Thomas et dans la Scholastique postérieure,* Paris 1931.

I. Maritain, *Court traité de l'existence et de l'existant,* Paris 1947.

A. A. Mauer, *On Being and Essence,* Transi, with an Introduction and Notes, Toronto, Pont. Inst, od Mediaeval Studies 1949.

F. Meister, *Des heiligen Thomas von Aquin Abhandlung vom Sein und von der Wesenheit,* Ins Deutsche übertragen, Freiburg 1935.

L Planella Guille, *Del ente y la esencia,* trad, latin, 2 ed., Barcelona, Ed. Atlântida 1949.

C. C. Riedl, S. *Thomas Aquinas, On being and essence {De ente essentia'). Translated from the Latin,* S. Michael's College, Philosophical texts, Toronto 1934.

DE ENTE ET ESSENTIA

(Pi. 30 — Pa. 26 — Ma. 25)

Prooemium.

1. — Quia parvus error in principio magnus est in fine, secundum Philosophum, primo *Caeli et Mundi* (1), ens autem et essentia sunt quae primo intellectu concipiuntur (2), ut dicit Avicenna in primo libro suae *Metaphysicae* (3); ideo, ne ex eorum ignorantia errare contingat, ad horum difficultatem aperiendam, dicendum est, quid nomine essentiae et entis significetur, et quomodo in diversis inveniantur, et quomodo se habeant ad intentiones logicas, scilicet genus, speciem et differentiam.

Quia vero ex compositis simplicium cognitionem accipere debemus, et ex posterioribus in priora devenire, ut a facilioribus incipientes convenientior fiat disciplina, ideo ex significatione entis ad significationem essentiae procedendum est.

Caput i.

Quid significetur communiter nomine entis et essentiae.

2. — Sciendum ergo est quod, sicut dicit Philosophus in quinto *Metaphysicae* (4), ens per se dicitur *dupliciter: uno modo,* quod dividitur per decem genera; *alio modo,* quod significat propositionum veritatem. Horum autem differentia est, quia secundo modo potest dici ens omne illud de quo affirmativa propositio formari potest, etiamsi illud in re ponat; per quem modum privationes et negationes entia dicuntur: dicimus enim quod affirmatio est opposita negationi, et quod caecitas est in oculo. Sed primo modo non potest dici ens, nisi quod aliquid in re ponit. Unde primo modo caecitas et huiusmodi non sunt entia. Nomen igitur essentiae non sumitur ab ente secundo modo dicto; aliqua enim hoc modo dicuntur entia, quae essentiam non habent, ut patet in privationibus; sed sumitur essentia ab ente primo modo dicto. Unde Commentator in eodem loco (J) dicit quod « ens primo modo dictum est quod significat substantiam rei ».

3. — Et quia, ut dictum est, ens hoc modo dictum dividitur per decem genera, oportet quod essentia significet aliquid commune omnibus naturis, per quas diversa entia in diversis generibus et speciebus collocantur, sicut humanitas est essentia hominis, et sic de aliis. Et quia illud per quod res constituitur in proprio genere vel specie, est hoc quod significatur per definitionem indicantem quid est res, inde est quod nomen essentiae a philosophis in nomen quidditatis mutatur; et hoc est quod Philosophus frequenter nominat *quod quid erat esse,* idest hoc per quod aliquid habet esse quid (2). Dicitur etiam forma, secundum quod per formam significatur certitudo uniuscuiusque rei, ut dicit Avicenna in secundo *Metaphysicae* suae (3).

(1) Aristoteles, « ἴσως ἐν ὀλίγῃ μικρόν ἐν τῇ τελευτῇ γίνεται παμμέγεθος ». *De Caelo,* lib. I, c. 5, A 271 b 8-13. *Comment. S. Thom.,* lect. 9.

(2) « Illud autem quod primo intellectus concipit quasi notissimum et in quo omnes conceptiones resolvit est ens, ut Avicenna dicit in principio Metaphysicae suae. Unde oportet quod omnes aliae conceptiones intellectus accipiantur ex additione ad ens ». *De Ver.,* q. i, a. i, c. « Primo autem in conceptione intellectus cadit ens, quia secundum hoc unumquodque cognoscibile est, in quantum est actu, ut dicitur in IX *Metaphysicae.* Unde ens est proprium obiectum intellectus: et sic est primum intelligibile, sicut sonus est primum audibile », I, q. 5, a. 2, c.

(3) Al.: in principio suae *Metaphysicae.* — Avicenna, *Metaph.,* Tr. I, c. 6 (ed. Venet. 1508, f. 72b, A): «Dicemus igitur quod ens et res et necesse talia sunt quae statim imprimuntur in anima prima impressione, quae non acquiritur ex aliis notioribus se ».

(4) Metaph., l. V, c. 7, 1017 a. 22-35. Cfr. *Comment. S. Thom.,* lect. 7,

(fi Averroes, *In Metaph.,* lib. V, com. 14 (ed. Ven. 1552, f. 55 c., l. 56).

(2) Cfr. *Analyt. Poster.,* I, c. 22, 82 b 38; *Metaph.,* VI, c. 3, 1038 b 34; *De an.,* III, c. 6, 430 b 28. Cfr. *Comm. S. Th., De anima,* 3, l. 11; *Metaph.,* 7, I. 12. Apud Aristotelem, τὸ τί ἦν εἶναι de forma dicitur. Cfr. Roland-Gosselin in h. l.

(3) Avicenna, *Metaph.,* II, 2 (f. 56 a, C). Cfr. I, 6.

Hoc etiam alio nomine natura dicitur accipiendo naturam secundum primum modum illorum quatuor modorum, quos Boetius in libro *De duabus naturis* assignat (4); secundum scilicet quod natura dicitur omne illud quod intellectu quocunque modo capi potest. Non enim res est intelligibilis, nisi per definitionem et essentiam suam: et sic etiam dicit Philosophus in quinto *Metaphysicae* (2), quod omnis substantia est natura.

Tamen nomen naturae hoc modo sumptae videtur significare essentiam rei secundum quod habet ordinem ad propriam operationem rei, cum nulla res propria operatione destituatur. Quidditatis vero nomen sumitur ex hoc quod per definitionem significatur; sed essentia dicitur secundum quod per eam et in ea ens habet esse.

Caput 2.

Qualiter referiatur essentia in substantiis compositis et quid nomine ESSENTIAE IN EIS HABEATUR.

4. — Sed quia ens absolute et per prius dicitur de substantiis, et per posterius et quasi secundum quid de accidentibus, inde est quod essentia proprie et vere est in substantiis, sed in accidentibus est quodammodo, et secundum quid.

Substantiarum vero quaedam sunt simplices et quaedam compositae, et in utrisque est essentia; sed in simplicibus veriori et nobiliori modo, secundum quod etiam esse nobilius habent; sunt etiam causa eorum quae composita sunt, ad minus substantia prima et simplex, quae Deus est.

Sed quia illarum substantiarum essentiae sunt nobis magis occultae, ideo ab essentiis substantiarum compositarum incipiendum est, ut a facilioribus convenientior fiat disciplina (3).

5. — In substantiis igitur compositis, forma et materia notae sunt, ut in homine anima et corpus (4). Non autem potest dici quod alterum eorum tantum essentia dicatur.

Quod enim materia sola non sit essentia, planum est, quia res per essentiam suam cognoscibilis est, et in specie ordinatur vel in genere; sed materia neque cognitionis principium, neque secundum eam aliquid ad genus vel speciem determinatur, sed secundum id quo (') aliquid actu est (2). Neque etiam forma tantum substantiae compositae essentia dici potest, quamvis hoc quidam asserere conentur (3).

Ex his enim quae dicta sunt patet, quod essentia est id quod per definitionem rei significatur. Definitio autem substantiarum naturalium non tantum formam continet sed etiam materiam; aliter enim definitiones naturales et mathematicae non differrent. Nec etiam potest dici quod materia, in definitione substantiae naturalis ponatur sicut additum essentiae eius, vel ens extra essentiam eius, quia his modus definitionum proprius est accidentibus, quae essentiam perfectam non habent; unde oportet quod in definitione sua subiectum recipiant, quod est extra genus eorum. Patet ergo quod essentia comprehendit materiam et formam.

6. — Non autem potest dici quod essentia significet relationem quae est inter materiam et formam, vel aliquid superadditum ipsis, quia hoc de necessitate esset accidens vel extraneum a re, nec per eam res cognosceretur: quae omnia essentiae conveniunt. Per formam enim, quae est actus materiae, materia efficitur ens actu et hoc aliquid. Unde illud quod superadvenit non dat esse actu simpliciter materiae, sed esse actu tale, sicut accidentia faciunt; ut albedo facit actu album. Unde, quando talis forma acquiritur, non dicitur generari simpliciter, sed secundum quid.

gbis. — Relinquitur ergo quod nomen essentiae in substantiis compositis, significat id quod ex materia et forma compositum est (4). Et huic positioni consonat verbum Boetii, in commento Praedicamentorum, ubi dicit quod *ovata* significat compositum (5); *ovata* enim apud Graecos,

(fi Boetius, *De persona et duabus naturis,* c. I (PL, 64, 1341)·

(2) Metaph., I. V, c. 4, 1015 a 12. Cfr. S. Thomam: « Et ex hoc secundum quamdam metaphoram et nominis extensionem omnis substantia dicitur natura; quia natura quam diximus quae est generationis terminus, substantia quaedam est. Et ita cum eo quod natura dicitur, omnis substantia similitudinem habet ». *In Metaph.,* V, lect. 5, n. 823.

(3) Cfr. *Comm. in Boet, de Trinitate,* l. 2, q. 1, a. 1, ad 9.

(4) Cfr. *In Metaph.,* VIII, l. 1, n. 1688; *In De caelo et mundo,* I, l. 6, n. 6.

(x) AI.: quod.

(2) Cfr. S. Augustinum, *Confessiones,* l. 12, c. 6.

(3) Cfr. *In Metaph.,* VII, l. 9, n. 1467.

(4) Cfr. *In Physic.,* II, lect. 4, n. 2; *In Metaph.,* VII, lect. 2.

(5) Solet hic adduci textus sequens Boetii, *In Categorias Aristot.,* c. I *De subst.* (PL 64, 184, A): « Cum autem tres substantiae sint, materia, species, et quae ex utrisque conficitur undique composita et compacta substantia, hic neque de sola specie, neque de sola ma-

idem est quod essentia apud nos, ut ipsemet dicit in libro *De duabus naturis* ζl)· Avicenna etiam dicit quod quidditas substantiarum compositarum est ipsa compositio formae et materiae (2). Commentator etiam dicit super septimo *Metaphysicae (3):* « Natura, quam habent species in rebus generalibus, est aliquod medium, idest compositum ex materia et forma ».

Huic etiam ratio concordat, quia esse substantiae compositae non est tantum formae, nec tantum materiae, sed ipsius compositi; essentia autem est secundum quam res esse dicitur. Unde oportet ut essentia, qua res denominatur ens, non tantum sit forma nec tantum materia, sed utrumque, quamvis huiusmodi esse suo modo sola forma sit causa. Sicut enim in aliis videmus, quae ex pluribus pricipiis constituuntur, quod res non denominantur ex altero illorum principiorum tantum, sed ab eo quod utrumque complectitur, ut patet in saporibus: quia ex actione calidi digerentis humidum causatur dulcedo: et quamvis hoc modo calor sit causa dulcedinis, non tamen denominatur corpus dulce a calore, sed a sapore, qui calidum et humidum complectitur (4).

7. — Sed quia individuationis principium est materia (5), ex hoc forte videtur sequi quod essentia, quae in se materiam complectitur simul et formam, sit tantum particularis et non universalis: ex quo sequeretur quod universalia definitionem non haberent, si essentia est id quod per definitionem significatur.

Et ideo sciendum est, quod materia non quolibet modo accepta est individuationis principium sed solum materia signata. Et dico materiam signatam quae sub determinatis dimensionibus consideratur. Haec autem materia in definitione hominis, inquantum est homo, non ponitur, sed poneretur in definitione Socratis, si Socrates definitionem haberet. In definitione autem hominis ponitur materia non signata; non enim in definitione hominis ponitur hoc os et haec caro, sed os et caro absolute, quae sunt materia hominis non signata (').

Sic ergo patet quod essentia hominis et essentia Socratis non differunt nisi secundum signatum et non signatum: unde Commentator dicit super septimo *Metaphysicae* quod (2) « Socrates nihil aliud est quam animalitas et rationalitas, quae sunt quidditas eius ». Sic etiam essentia generis et essentia speciei secundum signatum et non signatum differunt, quamvis alius modus designationis sit utrobique: quia designatio individui respectu speciei est per materiam determinatam dimensionibus; designatio autem speciei respectu generis est per differentiam constitutivam, quae ex forma rei sumitur.

8. — Haec autem determinatio vel designatio, quae est in specie respectu generis, non est per aliquid in essentia speciei existens, quod nullo modo in essentia generis sit; imo quidquid est in specie est etiam in genere ut non determinatum. Si enim animal non esset totum quod est homo, sed pars eius, non praedicaretur de eo, cum nulla pars integralis praedicetur de suo toto.

Hoc autem quomodo contingat, videri potest, si inspiciatur qualiter differat corpus secundum quod ponitur pars animalis, et secundum quod ponitur genus; non enim potest eo modo esse genus, quo est pars integralis.

9. — Hoc igitur nomen quod est « corpus » multipliciter accipi potest (3). Corpus enim, secundum quod est in genere substantiae, dicitur ex eo quod habet talem naturam, ut in eo possint designari tres dimensiones; ipsae autem tres dimensiones designatae sunt corpus quod est in genere quantitatis. Contingit autem in rebus ut quod habet unam perfectionem, ad ulteriorem etiam perfectionem pertingat; sicut patet in homine, qui naturam sensitivam habet et ulterius intellectivam. Similiter etiam et super hanc perfectionem, quae est habere talem formam ut in ea possint tres dimensiones designari, potest alia perfectio adiungi, ut vita vel aliquid huiusmodi. Potest ergo hoc nomen corpus significare rem quamdam quae habet talem formam, ex qua sequitur in ipsa designabilitas trium dimensionum cum praecisione, ut scilicet ex illa forma nulla ulterior perfectio se-

teria, sed de utrisque mixtis compositisque proposuit ». — At S. Thomas alludit ad textum quemdam, saepe quidem a mediaevalibus recitatum, qui in operibus Boetii non legitur. Cfr. Duhem, *Le système du monde,* t. V, p. 476, et Roland-Gosselin in h. l. (ex Boyer).

(1) Boet., *De duabus naturis,* c. 3 (PL 64, 1344).

(2) Avicenna, *Metaph.,* V, 5 (f. 90 a, F).

(3) AVERROES, *In Metaph.,* VII, 7, com. 27 (f. 83 c 41).

(') Cfr. *In I Sent.,* dist. 23, q. 1, a. *1; Quodl.* 2, a. 4.

(5) Cfr. *In Boet. de Trinitate,* lect. I, q. 2, a. 2; I, q. 76, a. 6.

(1) Cfr. I, q. 85, a. I, ad 2.

(2) Sic ad verbum Avbrroes, *In Metaph.,* VII, c. 5, com. 20 (f. 80 a. 23).

(3) Cfr. *In Metaph.,* VII, l. 12, n. 1547.

quatur, sed, si aliquid aliud superadditur, sit praeter significationem corporis sic dicti; et hoc modo corpus erit intcgralis et materialis pars animalis; quia sic anima erit praeter id quod significatum est nomine corporis, et erit superveniens ipsi corpori, ita quod ex ipsis duobus, scilicet anima et corpore, sicut ex partibus, constituitur animal.

Potest etiam hoc nomen corpus hoc modo accipi, ut significet rem quamdam quae habet talem formam, ex qua tres dimensiones possint in ea designari, quaecumque forma sit illa, sive ex ea possit provenire aliqua ulterior perfectio, sive non: et hoc modo corpus erit genus animalis, quia in animali nihil est accipere quod in corpore implicite non contineatur. Non enim anima est aha forma ab illa per quam in re illa poterant designari tres dimensiones; et ideo cum dicebatur « corpus est quod habet talem formam, ex qua possunt designari tres dimensiones in eo », intelligebatur quaecumque forma esset, sive animalitas, sive lapideitas, sive quaecumque alia forma. Et sic forma animalis implicite in corporis forma continetur, prout corpus est genus eius.

10. — Et etiam talis est habitudo animalis ad hominem. Si enim animal nominaret tantum rem quamdam, quae habet talem perfectionem, ut possit sentire et moveri per principium in ipso exsistens, cum praecisione alterius perfectionis, tunc quaecumque alia perfectio ulterius superveniret, haberet se ad animal per modum partis, et non sicut implicite contenta in ratione animalis, et sic animal non esset genus; sed est genus secundum quod significat rem quamdam ex cuius forma potest provenire sensus et motus, quaecumque sit illa forma, sive sit anima sensibilis tantum, sive sit sensibilis et rationalis simul. Sic ergo genus significat indeterminate totum id quod est in specie: non enim significat tantum materiam.

11. — Similiter etiam differentia significat totum et non significat formam tantum; et etiam definitio significat totum et etiam species.

Sed diversimode; quia genus significat totum ut quaedam denominatio determinans id quod est materiale in re sine determinatione propriae formae; unde genus sumitur ex materia, quamvis non sit materia (l): unde patet quod corpus dicitur ex hoc quod habet talem perfectionem ut possint in eo designari tres dimensiones: quae quidem perfectio est ut materialiter se habens ad ulteriorem perfectionem.

Differentia vero e converso est sicut quaedam determinatio a forma determinata (x) sumpta praeter (2) hoc quod de primo intellectu eius sit materia determinata; ut patet cum dicitur animatum, scilicet illud quod habet animam: non enim determinatur quid sit, utrum corpus vel aliquid aliud. Unde dicit Avicenna (3) quod genus non intelligitur in differentia sicut pars essentiae eius, sed solum sicut ens extra essentiam; sicut etiam subiectum est de intellectu passionum: et ideo genus non praedicatur de differentia per se loquendo, ut dicit Philosophus in tertio *Metaphysicae* (4) et in quarto *Topicorum (5),* nisi forte sicut subiectum praedicatur de passione. Sed definitio vel species comprehendit utrumque, scilicet determinatam materiam quam designat nomen generis et determinatam formam quam designat nomen differentiae (6).

12. — Et ex hoc patet ratio, quare genus et species et differentia se habeant proportionaliter ad materiam et formam et compositum in natura, quamvis non sint idem cum illis: quia neque genus est materia, sed a materia sumptum ut significans totum; nec differentia est forma, sed a forma sumpta ut significans totum. Unde dicimus hominem esse animal rationale, et non ex animali et rationali, sicut dicimus eum esse ex anima et corpore. Ex anima enim et corpore dicitur esse homo, sicut ex duabus rebus quaedam tertia res constituta, quae neutra illarum est. Homo enim neque est anima neque corpus. Sed, si homo aliquo modo ex animali et rationali esse dicatur, non erit sicut res tertia ex duabus rebus, sed sicut intellectus tertius ex duobus intellectibus.

Intellectus enim animalis est sine determinatione specialis formae exprimens naturam rei, ab eo quod est materiale respectu ultimae perfectionis. Intellectus autem huius differentiae rationalis consistit in determinatione formae specialis; ex qui-

(x) Cfr. I, q. 85, a. 3, ad 4.

(x) Al.: Determinate.
(2) Al.: propter.
(3) Metaph., V, c. 6 (f. 90 c, B-C).
(4) Metaph., III, c. 3, 998 b 24; *Comment. S. Thom.,* l. 8.
(5) Topic., IV, c. 2, 122 b 20; VI, c. 6, 144 a 32.
(6) Cfr. *In VII Metaph.,* l. 12, n. 1549. Cfr. *In I Post.,* l. 12.

bus duobus intellectibus constituitur intellectus speciei vel definitionis. Et ideo, sicut res constituta ex aliquibus non recipit praedicationem earum rerum ex quibus constituitur, ita nec intellectus recipit praedicationem eorum intellectuum ex quibus constituitur: non enim dicimus quod definitio sit genus aut differentia.

13. — Quamvis autem genus significet totam essentiam speciei, non tamen oportet ut diversarum specierum, quarum est idem genus, sit una essentia; quia unitas generis ex ipsa indeterminatione vel indifferentia procedit: non autem ita quod illud quod significatur per genus, sit una natura numero in diversis speciebus, cui superveniat res alia quae sit differentia determinans ipsum, sicut forma determinat materiam quae est una numero; sed quia genus significat aliquam formam, non tamen determinate hanc vel illam, quam determinate differentia exprimit, quae non est alia quam illa quae indeterminate significabatur per genus. Et ideo dicit Commentator, in undecimo *Metaphysicae* (x), quod materia prima dicitur una per remotionem omnium formarum, sed genus dicitur unum per communitatem formae signatae. Unde patet quod, per additionem differentiae, remota illa indeterminatione, quae erat causa unitatis generis, remanent species per essentiam diversae.

14. — Et quia, ut dictum est, natura speciei est indeterminata respectu individui, sicut natura generis respectu speciei, inde est quod, sicut id quod est genus, prout praedicatur de specie, implicat in sua significatione, quamvis indistincte, totum id quod determinate est in specie, ita etiam id quod est species, secundum quod praedicatur de individuo, oportet quod significet totum quod essentialiter est in individuo, licet indistincte; et hoc modo essentia speciei significatur nomine hominis; unde homo de Socrate praedicatur.

Si autem significatur natura speciei cum praecisione materiae designatae, quae est principium individuationis, sic se habebit per modum partis; et hoc modo significatur nomine humanitatis; humanitas enim significat id unde homo est homo. Materia autem designata non est illud unde homo est homo, et ita nullo modo continetur inter illa ex quibus homo habet quod sit homo. Cum ergo humanitas in suo intellectu includat tantum ea ex quibus homo habet quod sit homo, patet quod a significatione eius excluditur vel praeciditur materia designata: et quia pars non praedicatur de toto, inde est quod humanitas nec de homine nec de Socrate praedicatur. Unde dicit Avicenna (l) quod quidditas compositi non est ipsum compositum cuius est quidditas, quamvis etiam ipsa quidditas sit composita; sicut humanitas, licet sit composita, non tamen est homo, imo oportet quod sit recepta in aliquo quod est materia designata.

15. — Sed quia, ut dictum est, designatio speciei respectu generis est per formas, designatio autem individui respectu speciei est per materiam; ideo oportet ut nomen significans id unde natura generis sumitur cum praecisione formae determinatae perficientis speciem, significet partem materialem totius, sicut corpus est pars materialis hominis. Nomen autem significans id unde sumitur natura speciei, cum praecisione materiae designatae, significat partem formalem. Et ideo humanitas significatur ut forma quaedam, et dicitur quod est forma totius, non quidem quasi superaddita partibus essentialibus, scilicet formae et materiae, sicut forrna domus superadditur partibus integralibus eius; sed magis est forma quae est totum, scilicet formam complectens et materiam, cum praecisione tamen eorum per quae nata est materia designari.

Sic igitur patet quod essentiam hominis significat hoc nomen homo et hoc nomen humanitas, sed diversimode, ut dictum est: quia hoc nomen homo significat eam ut totum, in quantum scilicet non praecidit (2) designationem materiae, sed implicite continet eam et indistincte, sicut dictum est quod genus continet differentiam, et ideo praedicatur hoc nomen « homo » de individuis; sed hoc nomen « humanitas » significat eam ut partem, quia non continet in significatione sua nisi id quod est hominis in quantum est homo, et praecidit omnem designationem materiae; unde de individuis hominis non praedicatur. Et propter hoc, quandoque hoc nomen essentia invenitur praedicatum de re; dicitur enim Socratis essentia quaedam; et quandoque negatur, sicut dicimus quod essentia Socratis non est Socrates (3).

(x) RG *duodecimo,* et quidem melius. — Averroes, *In Metaph.,* XI (XII), com. 14 (f. 141 c 53-d 18).

(x) Metaph., V, 5 (f. 90 a, F).
(2) Al.: praescindit.
(3) Cfr. *In Metaph.,* VII, l. 11, n. 1535, 1536.

Caput 3.

Quomodo se habeat essentia ad rationem GENERIS, SPECIEI ET DIFFERENTIAE.

16. — Viso igitur quid significetur nomine essentiae in substantiis compositis, videndum est quomodo se habeat ad rationem generis, speciei et differentiae.

Quia autem id cui convenit ratio generis vel speciei vel differentiae, praedicatur de hoc singulari signato, impossibile est quod ratio universalis scilicet generis vel speciei conveniat essentiae secundum quod per modum partis significatur, ut nomine humanitatis vel animalitatis. Et ideo dicit Avicenna (1) quod rationalitas non est differentia, sed differentiae principium; et eadem ratione humanitas non est species, nec animalitas genus.

Similiter etiam non potest dici quod ratio generis vel speciei conveniat essentiae secundum quod est quaedam res existens extra singularia, ut Platonici ponebant; quia sic genus et species non praedicarentur de hoc individuo; non enim potest dici quod Socrates sit hoc quod ab eo separatum est, nec iterum separatum illud proficit in cognitione huius singularis.

Et ideo relinquitur quod ratio generis vel speciei conveniat essentiae, secundum quod significatur per modum totius, ut nomine hominis vel animalis, prout implicite et indistincte continet totum hoc quod in individuo est.

17. — Natura autem vel essentia sic accepta potest *dupliciter* considerari (2). *Uno modo,* secundum rationem propriam, et haec est absoluta consideratio ipsius: et hoc modo nihil est verum de ea nisi quod convenit sibi secundum quod huiusmodi: unde, quidquid aliorum sibi attribuitur, falsa est attributio. Verbi gratia homini, in eo quod est homo, convenit rationale et animal et alia quae in eius definitione cadunt; album vero vel nigrum, vel quidquid huiusmodi quod non est de ratione humanitatis, non convenit homini in eo quod est homo. Unde si quaeratur utrum ista natura sic considerata possit dici una vel plures, neutrum concedendum est: quia utrumque est extra intellectum humanitatis, et utrumque potest sibi accidere. Si enim pluralitas esset de intellectu eius, numquam posset esse una, cum tamen una sit secundum quod est in Socrate. Similiter, si unitas esset de intellectu et ratione eius, tunc esset una et eadem natura Socratis et Platonis nec posset in pluribus plurificari.

Alio modo consideratur, secundum esse quod habet in hoc vel in illo; et sic de ipsa aliquid praedicatur per accidens ratione eius in quo est, sicut dicitur quod homo est albus, quia Socrates est albus, quamvis hoc non conveniat homini in eo quod est homo.

18. — Haec autem natura habet *duplex* esse: *unum* in singularibus, *aliud* in anima; et secundum utrumque consequuntur dictam naturam accidentia. Et in singularibus habet multiplex esse secundum singularium diversitatem; et tamen ipsi naturae, secundum propriam (') suam considerationem, scilicet absolutam, nullum istorum esse debetur. Falsum enim est dicere quod natura hominis, inquantum huiusmodi, habeat esse in hoc singulari: quia si esse in hoc singulari conveniret homini, inquantum est homo, nunquam esset extra hoc singulare (2); similiter si conveniret homini, inquantum est homo, non esse in hoc singulari, nunquam esset in eo. Sed verum est dicere quod homo inquantum est homo non habet quod sit in hoc singulari vel in illo aut in anima. Patet ergo quod natura hominis absolute considerata abstrahit a quolibet esse, ita tamen quod non fiat praecisio alicuius eorum. Et haec natura sic considerata est quae praedicatur de individuis omnibus.

Non tamen potest dici quod ratio universalis conveniat naturae sic acceptae; quia de ratione universalis est unitas et communitas. Naturae autem humanae neutrum horum convenit secundum suam absolutam considerationem. Si enim communitas esset de intellectu hominis, tunc in quocumque inveniretur humanitas, inveniretur communitas; et hoc falsum est, quia in Socrate non invenitur communitas aliqua, sed quidquid est in eo individuatum est.

Similiter etiam non potest dici quod ratio generis vel speciei accidat naturae humanae secundum esse quod habet in individuis; quia non invenitur in individuis natura humana secundum unitatem, ut sit unum quid omnibus conveniens; quod ratio universalis exigit.

(1) *Metaph.,* V, c. 6 (f. 90 b, A).

(2) Vide apud P. Roland-Gosselin (pag. 24 sqq.) quantum S. Thomas pendeat ab Avicenna (praesertim *Metaph.,* V, 1) abhinc usque ad finem capitis (Ex Boyer).

(') *Al.: primam,* vel *puram.*

(2) Cfr. I, q. ii, a. 3.

19. — Relinquitur ergo quod ratio speciei accidat naturae humanae secundum illud esse quod habet in intellectu. Ipsa enim natura humana habet esse in intellectu abstractum ab omnibus individuantibus (d), et ideo habet rationem uniformem ad omnia individua quae sunt extra animam, prout aequaliter est similitudo omnium et inducens in cognitionem omnium, inquantum sunt homines. Et ex hoc quod talem relationem habet ad omnia individua, intellectus adinvenit rationem speciei et attribuit sibi (2); unde dicit Commentator, in primo *De Anima* (3) quod intellectus est qui agit universalitatem in rebus: hoc etiam dicit Avicenna in sua *Metaphysica* (Cl).

Et quamvis haec natura intellecta habeat rationem universalis secundum quod comparatur ad res quae sunt extra animam, quia est una similitudo omnium; tamen, secundum quod habet esse in hoc intellectu vel in illo, est species quaedam intellecta particularis. Et ideo patet defectus Commentatoris, in tertio *De Anima* (5), qui voluit ex universalitate formae intellectae unitatem intellectus in omnibus hominibus concludere; quia non est universalitas illius formae secundum hoc esse quod habet in intellectu, sed secundum quod refertur ad res ut similitudo rerum; sicut etiam, si esset una statua corporalis repraesentans multos homines, constat quod illa imago vel species statuae haberet esse singulare et proprium, secundum quod esset in hac materia; sed haberet rationem communitatis secundum quod esset commune repraesentativum plurium.

20. — Et quia naturae humanae, secundum suam absolutam considerationem, convenit quod praedicetur de Socrate, et ratio speciei non convenit sibi secundum suam absolutam considerationem, sed est de accidentibus, quae consequuntur eam secundum esse quod habet in intellectu: ideo nomen speciei non praedicatur de Socrate, ut dicatur: Socrates est species; quod de necessitate accideret, si ratio speciei conveniret homini secundum esse quod habet in Socrate, vel secundum suam absolutam considerationem, scilicet in quantum est homo. Quidquid enim convenit homini in quantum est homo, praedicatur de Socrate (J). Et tamen praedicari convenit generi per se, cum in eius definitione ponatur.

Praedicatio enim est quoddam quod completur per actionem intellectus componentis et dividentis, habens fundamentum in re, ipsam (2) unitatem eorum quorum unum de altero dicitur. Unde ratio praedicabilitatis potest claudi in ratione huius intentionis quae est genus, quae similiter per actionem intellectus completur (3). Nihilominus tamen id cui intellectus intentionem praedicabilitatis attribuit, componens id cum altero, non est ipsa intentio generis, sed potius id cui intellectus intentionem generis attribuit, sicut quod significatur hoc nomine « animal ».

21. — Sic ergo patet qualiter essentia vel natura se habet ad rationem speciei; quia ratio speciei non est de his quae conveniunt ei secundum suam absolutam considerationem, neque de accidentibus quae consequuntur ipsam secundum esse quod habet extra animam, ut albedo vel nigredo; sed est de accidentibus, quae consequuntur eam secundum esse quod habet in intellectu: et per hunc modum convenit sibi ratio generis vel differentiae.

Caput 4.

Per quem modum sit essentia in substantiis separatis.

22. — Nunc restat videre per quem modum sit essentia in substantiis separatis, scilicet in anima, intelligentiis (4) et causa prima.

Quamvis autem simplicitatem causae primae omnes concedant, tamen compositionem materiae et formae quidam nituntur inducere in intelligentiis et animabus, cuius positionis auctor videtur fuisse Avicebron (5), auctor libri *Fontis*

d) Cfr. I, q. 55, q. 3, ad i.

(2) Cfr. II S., D. 17, q. 1, a. 1; *C. S.* I, c. 26; *In Metaph.,* VII, l. 55 *In De An.,* II, l. 12; *In Post.,* II, l. 20.

(3) Averroes, *In De Anima,* I, com. 8 (f. 4 v).

Cl) *Metaph.,* V, c. 1-2 (f. 87 b, E; f. 87 c-d, C-D).

(5) Averroes, *In De Anima,* III, com. 5 (f. 117V). Quae S. Thomas contra Averroem dicit — ait Boyer — facile contra idealistas hodierni temporis aptantur.

(4) In De Anima, II, l. 12; *In I Sent.,* d. 19, q. 5.

(2) Al.: in re ipsa repraesentans unitatem, etc.

(3) Cfr. I, q. 28, a. 1; q. 85, a. 1; a. 2, ad 2.

Cl) Argumenta lumine rationis deducta pro exsistentia angelorum, sunt apud S. Thomam alia convenientiae ex harmonia universi et ex gradibus entium (I, q. 50, a. 1) et alia ex natura motus astrorum desumpta, qui motus propter physicam huius temporis non videbatur explicari posse ex solis proprietatibus corporum I, q. 70, a. 3; *Contra Gemes,* III, c. 23; II, dist. 14, art. 3, *De spir. creat,* art. 6 etc.). Argumenta utriusque generis vide simul posita in *Contra Gentes,* II, c. 91 (ex Boyer).

(5) P. Gabriel Théry O. P. bene ostendit hanc opinionem revera ex Avicebron originem duxisse in medio

vitae (1). Hoc autem dictis philosophorum communiter repugnat, qui eas substantias a materia separatas nominant et absque omni materia esse probant.

Cuius demonstratio potissima est ex virtute intelligendi quae in eis est. Videmus enim formas non esse intelligibiles in actu nisi secundum quod separantur a materia et a conditionibus eius; nec efficiuntur intelligibiles in actu nisi per virtutem substantiae intelligentis, secundum quod recipiuntur in ea et secundum quod aguntur per eam. Unde oportet quod in qualibet substantia intelligente sit omnimoda immunitas a materia, ita quod nec habeat materiam partem sui, neque etiam sit sicut forma impressa materiae, ut est de formis materialibus (2).

23. — Nec potest aliquis dicere quod intelligibilitatem non impediat materia quaelibet, sed materia corporalis tantum. Si enim hoc esset ratione materiae corporalis tantum, cum materia non dicatur corporalis nisi secundum quod stat sub forma corporali, tunc oporteret quod hoc haberet materia, scilicet impedire intelligibilitatem, a forma corporali. Et hoc non potest esse, quia et ipsa forma corporalis actu intelligibilis est, sicut et aliae formae secundum quod a materia abstrahuntur. Unde in anima vel intelligentia nullo modo est compositio ex materia et forma, ut hoc modo accipiatur materia in eis sicut in substantiis corporalibus, sed est ibi compositio formae et esse. Unde in commento nonae propositionis libri *De causis* (3) dicitur quod intelligentia est habens formam et esse; et accipitur ibi forma pro ipsa quidditate vel natura simplici.

24. — Et quomodo hoc sit, planum est videre. Quaecumquc enim ita se habent ad invicem quod unum est causa esse alterius, illud quod habet rationem causae potest habere esse sine altero, sed non convertitur. Talis autem invenitur habitudo materiae et formae, quod forma dat esse materiae; et ideo impossibile est esse materiam sine aliqua forma; tamen non est impossibile esse aliquam formam sine materia. Forma enim, in eo quod est forma, non habet dependentiam ad materiam; sed si inveniantur aliquae formae, quae non possunt esse nisi in materia, hoc accidit eis secundum quod sunt distantes a primo principio, quod est actus primus et purus. Unde illae formae quae sunt propinquissimae primo principio, sunt formae per se sine materia subsistentes. Non enim forma secundum totum genus suum materia indiget, ut dictum est; et huiusmodi formae sunt intelligentiae: et ideo non oportet ut essentiae vel quidditates harum substantiarum sint aliud quam ipsa forma.

25. — *In hoc* ergo *differt* essentia substantiae compositae et substantiae simplicis, quod essentia substantiae compositae non est tantum forma, sed complectitur formam et materiam; essentia autem substantiae simplicis est forma tantum. Et ex hoc causantur *duae* aliae *differentiae.*

Una est quod essentia substantiae compositae potest significari ut totum vel ut pars, quod accidit propter materiae designationem, ut dictum est. Et ideo non quolibet modo praedicatur essentia rei compositae de ipsa re composita: non enim potest dici quod homo sit quidditas sua. Sed essentia rei simplicis, quae est sua forma, non potest significari nisi ut totum, cum nihil sit ibi praeter formam, quasi formam recipiens: et ideo, quocumque modo sumatur essentia substantiae simplicis, de ea praedicatur. Unde Avicenna (4) dicit quod quidditas substantiae simplicis est ipsummet simplex, quia non est aliquid aliud recipiens ipsam.

Secunda differentia est quia essentiae rerum compositarum ex eo quod recipiuntur in materia designata multiplicantur secundum divisionem eius, unde contingit quod aliqua sint idem specie et diversa numero. Sed cum essentia simplicis non

aevo: *Acta hebdomadae augustinianae-thomisticae, L'augustinisme médiéval et le problème de l'unité de la forme substantielle,* Taurini Romae, 1931, pag. 140-200. S. Bonaventura, cum multis aliis, compositionem materiae et formae in substantiis separatis defendit. II dist. 3, i, 2, 3. Ed. Quaracchi, t. 2, p. 109-110. Confer scholion editorum, pag. 92-94. Anno 1277, Robertus Kilwardby et Stephanus Tempier, inter propositiones averroisticas omnino damnandas, nonnullas quoque theses S. Thomae de unitate formae substantialis et de principio individuationis posuerunt ac damnaverunt (ex Boyer).

(1) *Fons Vitae,* tr. 4, c. 1-5 (ed. Baeumker, pp. 211-226).

(2) Cfr. I, q. 50, a. 2; *De spir. creat.,* a. 1; *De substantiis separatis,* cc. 5-85 *De anima,* a. 6; II S., D. 3, q. 1, a. 1; *C. G.,* II, c. 50, etc.

(3) Proclus, *Liber de causis* (Etiam illi qui in medio aevo tribuebant hoc opus Aristoteli, illud habebant ut quoddam commentarium). In versione Gerardi Cremonensis sic legebatur: « Et intelligentia quidem est habens *ylcachim,* quoniam est esse et forma ». Verbum *ylcachim* est arabicum significans *totalitatem,* secundum Bardenhewer, qui ipsum vertit germanice: « Die Intelligenz endlich ist etwas Ganzes (Zusammengesetztes), weil sie Sein und Form ist». *Die pseudo-aristotelische Schrift... Liber de Causis,* Friburgi Br. 1882, p. 78 et 173. Cfr. Roland-Gosselin, *Le « De ente et essentia »,* p. 148 (ex Boyer).

(4) *Metaph.,* V, c. 5 (f. 90 a, F).

sit recepta in materia, non potest ibi esse talis multiplicatio; et ideo oportet ut non inveniantur in illis substantiis plura individua eiusdem speciei, sed quotquot sunt ibi individua, tot sunt species, ut Avicenna expresse dicit (J).

26. — Huiusmodi ergo substantiae quamvis sint formae tantum sine materia, non tamen in eis est omnimoda simplicitas, ut sint actus purus, sed habent permixtionem potentiae. Et hoc sic patet.

Quidquid enim non est de intellectu essentiae vel quidditatis, hoc est adveniens extra, et faciens compositionem cum essentia; quia nulla essentia sine his quae sunt partes essentiae intelligi potest. Omnis autem essentia vel quidditas potest intelligi sine hoc quod aliquid intelligatur de esse suo: possum enim intelligere quid est homo vel phoenix, et tamen ignorare an esse habeat in rerum natura. Ergo patet quod esse est aliud ab essentia vel quidditate. Nisi forte sit aliqua res cuius quidditas sit ipsum suum esse; et haec res non potest esse nisi una et prima, quia impossibile est ut fiat plurificatio alicuius, nisi per additionem alicuius differentiae, sicut multiplicatur natura generis in species; vel per hoc quod forma recipitur in diversis materiis, sicut multiplicatur natura speciei in diversis individuis; vel per hoc quod unum est absolutum et aliud in aliquo receptum: sicut, si esset quidam calor separatus, esset alius a calore non separato, ex ipsa sua separatione. Si autem ponatur aliqua res quae sit esse tantum, ita ut ipsum esse sit subsistens, hoc esse non recipiet additionem differentiae, quia iam non esset esse tantum, sed esse et praeter hoc forma aliqua; et multo minus recipiet additionem materiae, quia iam esset esse non subsistens sed materiale. Unde relinquitur quod talis res quae sit suum esse, non potest esse nisi una (2).

Unde oportet quod, in qualibet alia re praeter eam, aliud sit esse suum et aliud quidditas vel natura seu forma sua. Unde oportet quod in intelligentiis sit esse praeter formam; et ideo dictum est quod intelligentia est forma et esse (3).

27.— Omne autem quod convenit alicui, vel est causatum ex principiis naturae suae, sicut risibile in homine, vel advenit ab aliquo principio extrinseco, sicut lumen in aëre ex influentia solis. Non autem potest esse quod ipsum esse sit causatum ab ipsa forma vel quidditate rei, dico sicut a causa efficiente; quia sic aliqua res esset causa sui ipsius, et aliqua res seipsam in esse produceret, quod est impossibile. Ergo oportet quod omnis talis res, cuius est aliud quam natura sua, habeat esse ab alio.

Et quia omne quod est per aliud reducitur ad id quod est per se, sicut ad causam primam, oportet quod sit aliqua res, quae sit causa essendi omnibus rebus, eo quod ipsa est esse tantum; alias iretur in infinitum in causis, cum omnis res quae non est esse tantum, habeat causam sui esse, ut dictum est. Patet ergo quod intelligentia est forma esse; et quod esse habet a primo ente quod est esse tantum; et hoc est causa prima, quae Deus est (l).

28. — Omne autem quod recipit aliquid ab alio, est in potentia respectu illius; et hoc quod receptum est in eo, est actus eius. Ergo oportet quod ipsa quidditas vel forma quae est intelligentia, sit in potentia respectu esse quod a Deo recipit; et illud esse receptum est per modum actus. Et ita invenitur potentia et actus in intelligentiis, non tamen forma et materia, nisi aequivoce. Unde etiam pati, recipere, subiectum esse et omnia huiusmodi quae videntur rebus ratione materiae convenire,

d) *Metaph., V,* c. 2 (f. 87 c, A); IX, c. 4 (f. 105 a-b); *De An.,* V, c. 3 (f. 24 b).

(2) Cfr. *De substantiis separatis,* c. 8, 4a; *C. G.,* II, c. 52, i.

(3) Cfr. *De spir. creaturis,* a. 1; I S., D. 8, q. 5, a. 2; *Quodl.* 3, q. 8, a. 20; I, q. 3, a. 4.

(3) « Est ergo primo considerandum, quod sicut esse et quod est differunt in simplicibus secundum intentiones, ita in compositis differunt realiter, quod quidem manifestum est ex praemissis. Dictum est enim supra quod ipsum esse neque participat aliquid, ut eius ratio constituatur ex multis, neque habet aliquid extraneum admixtum, ut sit in eo compositio accidentis. Et ideo ipsum esse non est compositum. Res ergo composita non est suum esse; et ideo dicit quod in omni composito aliud est esse et aliud ipsum compositum, quod est participatum ipsum esse. Deinde cum dicit, Omne simplex esse suum et id quod est unum habet, ostendit qualiter se habet in simplicibus, in quibus necesse est quod ipsum esse et id quod est sit unum et idem realiter. Si enim esset aliud realiter id quod est et ipsum esse, iam non esset simplex sed compositum... Hoc autem simplex unum et sublime est ipse Deus ». *In Boeth. Hebd.* lect. 1. Ex hoc textu constat S. Thomam ipsum vocavisse *realem* distinctionem quam ponit inter essentiam esse in creatis. Quod etiam ex sequenti textu habetur. « Actus autem qui mensuratur aevo, scilicet ipsum esse aeviterni, differt ab eo cuius est actus re quidem, sed non secundum rationem successionis, quia utrumque sine successione est. Et sic etiam intelligenda est differentia aevi ad nunc eius. Esse autem quod mensuratur aeternitate est idem re cum eo cuius est actus, sed differt tantum ratione; et ideo aeternitas et nunc aeternitatis non differunt re, sed ratione tantum». I dist. 19, q. 2, a. 2. Vide etiam *De verit.* q. 27, a. 1, ad 8.

aequivoce conveniunt substantiis intellectualibus et corporalibus, ut in tertio *De Anima* Commentator dicit (4). Et quia, ut dictum est, intelligentiae quidditas est ipsamet intelligentia, ideo quidditas vel essentia eius est ipsum quod est ipsa, et esse suum receptum a Deo est id quo subsistit in rerum natura; et propter hoc a quibusdam huiusmodi substantiae dicuntur componi ex quo est et quod est, vel ex quod est et esse (2), ut Boetius dicit (3).

29. — Et quia in intelligentiis ponitur potentia et actus, non erit difficile invenire multitudinem intelligentiarum; quod esset impossibile, si nulla potentia in eis esset (4). Unde Commentator dicit in tertio *De Anima* (5), quod, si natura intellectus possibilis esset ignorata, non possemus invenire multitudinem in substantiis separatis. Est ergo distinctio earum ad invicem, secundum gradum potentiae et actus; ita quod intelligentia superior, quae magis propinqua est primo (6), habet plus de actu et minus de potentia, et sic de aliis.

Et hoc completur in anima humana, quae tenet ultimum gradum in esse sensibili, ad formas sensibiles, ut Commentator in tertio *De Anima* dicit (7). Et ideo Philosophus comparat eam tabulae rasae, in qua nihil est scriptum (2). Et propter hoc, quia inter alias substantias intelligibiles plus habet de potentia, ideo efficitur in tantum propinqua rebus materialibus, ut res materialis trahatur ad participandum esse suum, ita quod ex anima et corpore resultat unum esse in uno composito; quamvis illud esse, prout est animae, non sit dependens a corpore.

Et ideo post istam formam, quae est anima, inveniuntur aliae formae plus de potentia habentes et magis propinquae materiae, in tantum quod esse earum sine materia non est. In quibus etiam invenitur ordo et gradus usque ad primas formas elementorum, quae sunt propinquissimae materiae. Unde nec aliquam operationem habent, nisi secundum exigentiam qualitatum activarum et passivarum, et aliarum quibus materia ad formam disponitur.

Caput 5.

Qualiter essentia sit diversimode in diversis.

30. — His visis, patet quomodo essentia in diversis invenitur. Invenitur autem *triplex* modus habendi essentiam in substantiis.

a) *Aliquid* enim est, sicut Deus, cuius essentia est ipsum suum esse; et ideo inveniuntur aliqui philosophi (3) dicentes quod Deus non habet quidditatem vel essentiam, quia essentia sua non est aliud quam esse suum. Et ex hoc sequitur quod ipse non sit in genere, quia omne quod est in genere oportet quod habeat quidditatem praeter esse suum, cum quidditas vel natura generis aut speciei non distinguatur secundum rationem naturae in illis quorum est genus vel species (4); sed esse diversum est in diversis.

Nec oportet, si dicimus quod Deus est esse tantum, ut in errorem eorum incidamus, qui Deum dixerunt esse illud esse universale quo quaelibet res formaliter est (5). Hoc enim esse quod Deus huius

(4) Averroes, *In De Anima,* III, com. 14 (f. 123 R): « Et dicere etiam ipsum (intellectum) esse in potentia est alio modo ab eis secundum quos dicitur quod res materiales sunt in potentia, et hoc est quod dicimus prius quod intelligendum est hic quod haec nomina scilicet potentia et receptio et perfectio modo aequivoco dicuntur cum eis in rebus materialibus ».

(*a*) *Al.: ex quo est et essentia.*

(3) Boetius, *De hebdom.* (PL 64, coi. 1311, C): « Omne quod est, participat eo quod est esse ut sit; alio vero participat ut aliquid sit; ac per hoc, id quod est participat eo quod est esse ut sit, est vero, ut participet alio quolibet. Omne simplex esse suum et id quod est unum habet. Omni composito aliud est esse, aliud ipsum est ». Et paulo supra: « Id quod est habere aliquid praeter quam quod ipsum est potest; ipsum vero esse nihil aliud praeter se habet admixtum ». Cfr. J. Brosch, *Der Seinsbegriff bei Boethius,* Innsbruck, 1931.

(4) « Nullus actus invenitur finire nisi per potentiam quae est eius receptiva ». *Compendium theologiae, c.* 18. « Actus in nullo existens nullo terminatur ». *Contra Gentes,* I, c. 43. Quod principium implicatur in quibusdam celeberrimis locis Platonis, v. g. in *Convivio,* xxix, 210-211; in doctrina Aristotelis de Actu puro; in non paucis Augustini tractatibus, v. g.: *De Trinitate,* lib. 8, c. 3, nn. 4-5; *De civitate Dei,* lib. 11, cap. 9-10, etc. (Ex Boyer).

(5) Averroes, *In De anima,* III, com. 5 (f. 118 R): « Et nisi esset hoc genus entium quod scivimus in scientia animae, non possemus intelligere multitudinem in rebus abstractis; quemadmodum nisi sciremus hic naturam intellectus non possemus intelligere quod virtutes moventes abstractae debent esse intellectus ».

(*b*) *Primo,* B *primo enti.*

(4) Averroes, *In De anima,* III, com. 5 (f. 13 v).

(2) Aristoteles, *De anima,* III, c. 4, 429 b 31, 630 a 10 (f. 305). *Comm. S. Thom.,* III, l. 9.

(3) Avicenna, *Metaph.,* VIII, c. 4.

(4) Cfr. I, q. 3, a. 5.

(°) « Alii autem dixerunt Deum esse principium formale omnium rerum: et haec dicitur fuisse opinio Al-

conditionis est ut nulla sibi additio fieri possit: unde per ipsam suam puritatem est esse distinctum ab omni esse (l). Propter quod, in commento nonae propositionis libri *De causis* dicitur (2) quod individuatio primae Causae quae est esse tantum, est per puram bonitatem cius. Esse autem commune, sicut in intellectu suo non includit aliquam additionem, ita nec includit in intellectu suo aliquam praecisionem additionis; quia, si hoc esset, nihil posset intelligi esse in quo super esse aliquid adderetur.

Similiter etiam, quamvis sit esse tantum, non oportet quod deficiant ei reliquae perfectiones vel nobilitates; imo habet omnes perfectiones, quae sunt in omnibus generibus propter quod perfectum simpliciter dicitur, ut Philosophus (3) et Commentator (4), in quinto *Metaphysicae* dicunt: sed habet eas modo excellentiori omnibus rebus, quia in eo unum sunt, sed in aliis diversitatem habent. Et hoc est quia omnes illae perfectiones conveniunt sibi secundum suum esse simplex: sicut, si aliquis per unam qualitatem posset efficere operationes omnium qualitatum, in illa una qualitate omnes qualitates haberet: ita Deus in ipso esse suo omnes perfectiones habet (5).

31. — b) *Secundo modo* invenitur essentia in substantiis creatis intellectualibus, in quibus est aliud esse quam essentia earum, quamvis essentia sit sine materia. Unde esse earum non est absolutum, sed receptum, et ideo limitatum et finitum ad capacitatem naturae recipientis; sed natura vel quidditas earum est absoluta, non recepta in aliqua materia. Et ideo dicitur in libro *De causis* (6) quod intelligentiae sunt infinitae inferius et finitae superius: sunt enim finitae quantum ad esse suum quod a superiori recipiunt; non tamen finiuntur inferius, quia earum formae non limitantur ad capacitatem alicuius materiae recipientis eas. Et ideo in talibus substantiis non invenitur multitudo individuorum in una specie, ut dictum est, nisi in anima humana, propter corpus cui unitur.

Et licet individuatio eius ex corpore occasionaliter dependeat, quantum ad sui inchoationem, quia non acquiritur sibi esse individuatum, nisi in corpore cuius est actus; non tamen oportet, ut, subtracto corpore, individuatio pereat; quia cum habeat esse absolutum, ex quo acquisitum est sibi esse individuatum, ex hoc quod facta est forma huius corporis, illud esse semper remanet individuatum. Et ideo dicit Avicenna (') quod individuatio animarum et multiplicatio dependet ex corpore, quantum ad sui principium, sed non quantum ad sui finem (2).

Et quia in istis substantiis quidditas non est idem quod esse, ideo sunt ordinabiles in praedicamento; et propter hoc invenitur in eis genus, species et differentia, quamvis earum differentiae propriae nobis occultae sint. In rebus enim sensibilibus etiam ipsae differentiae essentiales nobis ignotae sunt; unde significantur per differentias accidentales quae ex essentialibus oriuntur, sicut causa significatur per suum effectum, sicut bipes ponitur differentia hominis. Accidentia autem propria substantiarum immaterialium nobis ignota sunt; unde differentiae earum nec per se nec per accidentales differentias a nobis significari possunt (3).

32. — Hoc tamen sciendum est, quod non eodem modo sumitur genus et differentia in illis substantiis et in substantiis sensibilibus: quia in sensibilibus, genus sumitur ab eo quod est materiale in re, differentia vero ab eo quod est formale in ipsa; unde dicit Avicenna in principio fibri sui *De Anima* quod forma, in rebus compositis ex materia et forma, « est differentia simplex eius quod constituitur ex illa » (4): non autem ita quod ipsa forma sit differentia, sed quia est principium differentiae, ut idem dicit in sua *Metaphysica (5);* et dicitur talis differentia esse differentia simplex, quia sumitur ab eo, quod est pars quidditatis rei, scilicet a forma.

marianorum ». I, q. 3, a. 8. Almaricus dc Bcnis enim, damnatus a concilio Lateranensi IV (1215), pantheismum quemdam docuerat (ex Boycr).

(fi RG haec verba addit, quae non videntur genuina: « sicut si esset quidam color separatus ex ipsa sua separatione esset aliud a colore non separato ». Cfr. I, q. 3, a. 8.

(2) Proclus, *Liber de causis:* « et causae quidem primae non est *ylcachim,* quoniam ipsa est tantum esse ». Deinde: « et individuum suum est bonitas sua » vel, secundum Bardenhewer « est bonitas pura ». Non est *ylcachim,* hoc est, non est aliquid compositum. Bardenhewer, *op. cit.,* p. 173. Cfr. *Comment. S. Th.,* lect. 9.

(3) Aristoteles, *Metaph.,* V, c. 16, 1021 b 30 *(Comi. S. Thom.,* l. 21).

fl) Averroes, in h. l., com. 21 (f. 62 a 10-13).

(5) Cfr. *Summa theol.,* I, q. 4, a. 1, 2.

(6) Proclus, *Liber de causis,* lect. 4, 5, 16.

(x) De anima, V, cc. 3, 4 (f. 24 b-c, B-C et f. 25 a, B).

(2) Cfr. *De Pot.,* q. 3, a. 10; *C. G.,* II, c. 83; et etiam I, q. 90, a. 4.

(3) Cfr. De *spiritual, creat.,* a. 11, ad 3.

(4) Sic Avicenna, *De anima,* I, c. 1 (f. 1 b-c, E).

(5) Metaph., V, c. 6 (f. 90 b, A).

Cum autem substantiae immateriales sint simplices quidditates, non potest in eis differentia sumi ab eo quod est pars quidditatis, sed a tota quidditate; et ideo in principio *De Anima,* dicit Avicenna quod differentiam simplicem « non habent nisi species quarum essentiae sunt compositae ex materia et forma » (3).

Similiter etiam in eis ex tota essentia sumitur genus, modo tamen differenti; una enim substantia separata convenit cum alia in immaterialitate et differunt ab invicem in gradu perfectionis, secundum recessum a potentialitate et accessum ad actum purum. Et ideo ab eo quod consequitur illas in quantum sunt immateriales, sumitur in eis genus, sicut intellectualitas vel aliquid huiusmodi; ab eo autem quod consequitur in eis gradum perfectionis, sumitur in eis differentia, nobis tamen ignota (2).

Nec oportet has differentias esse accidentales, quia sunt secundum maiorem et minorem perfectionem, quae non diversificat speciem. Gradus enim perfectionis in recipiendo eamdem formam non diversificat speciem, sicut albius et minus album in participando eiusdem rationis albedinem; sed diversus gradus perfectionis in ipsis formis vel naturis participatis diversificat speciem; sicut natura procedit per gradus de plantis ad animalia, per quaedam quae sunt media inter animalia et plantas, secundum Philosophum in libro *De animalibus* (3). Nec iterum est necessarium ut divisio intellectualium substantiarum sit semper per duas differentias veras: quia hoc est impossibile in omnibus rebus accidere, ut Philosophus dicit in undecimo *De animalibus (4).*

33. — c) *Tertio modo* invenitur essentia in substantiis compositis ex materia et forma, in quibus et esse est receptum et finitum, propter hoc quod et ab alio esse habent: et iterum natura vel quidditas earum est recepta in materia signata. Et ideo sunt finitae et superius et inferius; et in eis, iam propter divisionem materiae signatae, possibilis est multiplicatio individuorum in una specie. Et in his substantiis qualiter se habeat essentia ad intentiones logicas supra dictum est.

(x) Sic Avicenna, *De anima,* I, c. i (f. ib, E).
(2) Cfr. II S., D. 3, q. i, a. 5.
(3) Aristoteles, *Hist, animal.,* VIII, c. 1, 588 b 414.
(4) Aristoteles, *De part, animal.,* I, c. 2, 642 b 5-7. S. Thomas citat *De animalibus,* ut in nota praecedenti, quia sub hoc unico titulo versiones (vg. versio Michaelis Scoti) simul ponebant *De hist, anim., De part, anim., De generat, anim.* (ex Boyer).

Caput 6.

Quomodo sit essentia in accidentibus.

34. — Nunc restat videre quomodo essentia sit in accidentibus: qualiter enim sit in omnibus substantiis dictum est.

Et quia, ut dictum est, essentia est id quod per definitionem significatur, oportet ut eo modo habeant essentiam quo habent definitionem. Definitionem autem habent incompletam (’), quia non possunt definiri nisi ponatur subiectum in eorum definitione; et hoc ideo est, quia non habent esse per se absolutum a subiecto; sed, sicut ex forma et materia relinquitur esse substantiale quando componuntur, ita ex accidente et subiecto relinquitur esse accidentale quando accidens subiecto advenit. Et ideo etiam nec forma substantialis completam essentiam habet, nec materia; quia in definitione formae substantialis oportet quod ponatur illud cuius est forma; et ita definitio eius est per additionem alicuius quod est extra genus eius, sicut et definitio formae accidentalis: unde etiam in definitione animae ponitur corpus a naturali, qui considerat animam solum in quantum est forma physici corporis (2).

35. — Sed tamen inter formas substantiales et accidentales tantum interest, quia, sicut forma substantialis non habet per se esse absolutum sine eo cui advenit, ita nec illud cui advenit, scilicet materia: et ideo ex conjunctione utriusque relinquitur illud esse in quo res per se subsistit, et ex eis efficitur unum per se; propter quod ex coniunctione eorum relinquitur essentia quaedam. Unde forma, quamvis in se considerata non habeat completam rationem essentiae, tamen est pars essentiae completae.

Sed illud cui advenit accidens, est ens in se completum, subsistens in suo esse, quod quidem esse naturaliter praecedit accidens quod supervenit. Et ideo accidens superveniens, ex coniunctione sui cum eo cui advenit, non causât illud esse in quo res subsistit, per quod res est ens per se, sed causât quoddam esse secundum, sine quo res subsistens intelligi potest esse, sicut primum potest intelligi sine secundo (3). Unde ex accidente et subiecto non efficitur unum per se, sed unum per accidens. Et

(b Cfr. I S., D. 8, q. 4, a. 3; IV, D. 12, q. 1, a. 1, sol. i.
(2) Cfr. Aristoteles, *De anima,* II, c. 6.
(3) Cfr. III, q. 17, a. 2; q. 77, a. i, ad 4; *C. G.,* IV, c. 14, n. 19; IV S., D. 12, q. 1, a. 1, ad 5.

ideo ex eorum coniunctione non resultat essentia quaedam, sicut ex coniunctione formae ad materiam; propter quod accidens neque rationem completae essentiae habet, neque pars completae essentiae est; sed sicut est ens secundum quid, ita et essentiam secundum quid habet.

36. — Sed, quia illud quod dicitur maxime et verissime in quolibet genere, est causa eorum quae sunt post in illo genere, sicut ignis qui est in fine caliditatis est causa caloris in rebus calidis, ut in secundo *Metaphysicae* dicitur (x); ideo substantia, quae est principium in genere entis, verissime et maxime essentiam habens (2), oportet quod sit causa accidentium quae secundario et quasi secundum quid rationem entis participant (3). Quod tamen diversimode contingit; quia enim partes substantiae sunt materia et forma, ideo quaedam accidentia principaliter consequuntur formam, et quaedam materiam. Forma autem invenitur aliqua, cuius esse non dependet a materia, ut anima intellectualis; materia vero non habet esse nisi per formam. Unde in accidentibus quae sequuntur formam est aliquid quod non habet communicationem cum materia, ut intelligere, quod non est per organum corporale, sicut probat Philosophus in tertio *De Anima* (4). Aliqua vero ex consequentibus formam sunt, quae habent communicationem cum materia, sicut sentire; sed nullum accidens consequitur materiam sine communicatione formae.

37. — In his tamen accidentibus quae materiam consequuntur invenitur quaedam diversitas. *Quaedam* enim accidentia consequuntur materiam secundum ordinem quem habet ad formam specialem, ut masculinum et femininum in animalibus, quorum diversitas ad materiam reducitur, ut dicitur in decimo *Metaphysicae* (5), unde, remota forma animalis, dicta accidentia non remanent nisi aequivoce. *Quaedam* vero consequuntur materiam secundum ordinem quem habet ad formam generalem; et ideo, remota forma speciali, adhuc in ea remanent: sicut nigredo cutis est in Aethiope ex mixtione elementorum, et non ex ratione animae; et ideo post mortem in eo remanet.

Et quia unaquaeque res individuatur ex materia, et collocatur in genere vel specie per suam formam, ideo accidentia quae consequuntur materiam sunt accidentia individui, secundum quae etiam individua eiusdem speciei differunt ad invicem ζ1). Accidentia vero quae consequuntur formam, sunt propriae passiones vel generis vel speciei; unde inveniuntur in omnibus participantibus naturam generis vel speciei: sicut risibile consequitur in homine formam, quia risus contingit ex aliqua apprehensione animae hominis.

38. — Sciendum etiam est quod accidentia *aliquando* ex principiis essentialibus causantur secundum actum perfectum, sicut calor in igne qui semper actu est calidus; *aliquando* vero secundum aptitudinem tantum, sed complementum accipiunt accidentia ex agente exteriori, sicut diaphaneitas in aëre, quae completur per corpus lucidum exterius: et in talibus aptitudo est accidens inseparabile; sed complementum quod advenit ex aliquo principio quod est extra essentiam rei, vel quod non intrat constitutionem rei, est separabile, sicut moveri et huiusmodi.

39. — Sciendum est autem (2) quod in accidentibus alio modo sumuntur genus, species et differentia quam in substantiis. Quia enim in substantiis ex forma substantiali et materia efficitur per se unum, una quadam natura ex earum coniunctione resultante, quae proprie in praedicamento substantiae collocatur; ideo in substantiis nomina concreta quae compositum significant, proprie in genere esse dicuntur, sicut species vel genera, ut homo vel animal: non autem forma vel materia est hoc modo in praedicamento, nisi per reductionem, sicut principia in genere esse dicuntur.

Sed ex accidente et subiecto non fit unum per se; unde non resultat ex eorum coniunctione aliqua natura cui intentio generis vel speciei possit attribui. Unde nomina accidentalia concretive dicta non ponuntur in praedicamento sicut species vel genera, ut album vel musicum, nisi per reductionem; sed solum secundum quod in abstracto significantur, ut albedo et musica.

Et quia accidentia non componuntur ex materia et forma, ideo non potest in eis sumi genus a materia, et differentia a

d) Aristoteles, *Metaph.,* II, c. i, 993 b 24-26 *(Comm. S. Thom.,* lect. 2).

(2) Cfr. *In Metaph.,* XII, lect. 1, n. 2419.

(3) Cfr. I, q. 77, a. 6.

(4) Aristoteles, *De anima,* III, c. 4, 429 a 24-27, 429 b 3 *{Comment. S. Thom.,* lect. 7).

(5) Aristoteles, *Metaph.,* X, c. 9, 1058 b 21-23 *(Comment. S. Thom.,* lect. 11).

(1) Cfr. I, q. 29, a. i.

(z) RG: *igitur.*

forma, sicut in substantiis compositis; sed oportet ut genus primum sumatur ex ipso modo esscndi, secundum quod ens diversimode secundum prius et posterius de decem generibus praedicatur; sicut dicitur quantitas ex eo quod est mensura substantiae, et qualitas secundum quod est dispositio substantiae, et sic de aliis, secundum Philosophum in quarto (1) *Metaphysicae (2).*

40. — Differentiae vero in eis sumuntur ex diversitate principiorum ex quibus causantur. Et quia propriae passiones ex propriis principiis subiecti causantur, ideo subiectum ponitur in definitione eorum loco differentiae, si in abstracto definiuntur, secundum quod sunt proprie in genere: sicut dicitur quod simitas est nasi curvitas; sed e converso esset, si eorum definitio sumeretur secundum quod concretive dicuntur (3). Sic enim subiectum in eorum definitione poneretur sicut genus; quia tunc definirentur per modum substantiarum compositarum, in quibus ratio generis sumitur a materia, sicut dicimus quod simum est nasus curvus.

Similiter etiam est, si unum accidens alterius accidentis principium sit, sicut principium relationis est actio et passio et quantitas; et ideo secundum haec dividit Philosophus relationem in quinto *Metaphysicae* (x). Sed quia propria principia accidentium non semper sunt manifesta, ideo quandoque sumimus differentias accidentium ex eorum effectibus, sicut congregativum et disgregativum dicuntur differentiae coloris, quae causantur ex abundantia et paucitate lucis ex qua diversae species coloris causantur.

41. — Sic ergo patet quomodo essentia est in substantiis et accidentibus; et quomodo in substantiis compositis et simplicibus; et qualiter in his omnibus intentiones universales logicae inveniuntur; excepto primo Principio quod est infinitae simplicitatis, cui non convenit ratio generis vel speciei, et per consequens nec definitio propter suam simplicitatem, in quo sit finis et consummatio huius sermonis.

(x) Sic RG.

(1) Aristoteles, *Metaph.,* V, c. 15, 1020 b-1021 b *(Comment. S. Thom.,* lect. 17).

(2) Aristoteles, *Metaph.,* IV, c. 2, 1003 a 30-b 10 *(Comment. S. Thorn.,* lect. 1).

(3) Cfr. I-II, q. 53, a. 2, ad 3.

DE SUBSTANTIIS SEPARATIS SEU DE ANGELORUM NATURA

ad Fratrem Reginaldum socium suum carissimum

EDITORIS INTRODUCTIO

Scribit Vansteenkiste: « La dédicace à fr. Réginald n'empêche pas que ce soit une œuvre destinée au grand public, comme d'ailleurs le *Compendium theologiae.* Le deux œuvres, parce qu'incomplètes, ont pu rester assez longtemps inédites. D'ailleurs le fait que fr. Réginald ait hérité de ces papiers inachevés a pu faire naître la dédicace » («Bull. Thom. », VIII, 1947-53, N. 1, 1951, p. 29).

Opus *genuinum,* absque dubio. Cfr. Mandonnet P., *Des écrites authentiques de Saint Thomas d'Aquin,* II éd., Fribourg 1910, p. 104, n. 20; Michelitsch A., *Thomas Schriften. Untersuchungen über die Schriften Thomas von Aquin,* vol. I, Graz 1913, p. 185, n. 67; Grabmann N., *Die echten Schriften des hl. Thomas von Aquin,* Münster 1949, pp. 324-25.

Tituli alii: *De substantiis separatis. — De Angelis seu de substantiis separatis.*

Tempus compositionis assignandum est circa finem vitae D. Thomae, qui opus hoc imperfectum reliquit. luxta Mandonnet annis 1272-1273 compositum est *{Bibliographie,* p. XIII, n. 20). P. A. Walz in chronotaxi vitae et operum S. Thomae signat 1268-73. « Angelicum » 16 (1939) fascic. 4. P. C. Vansteenkiste (loc. cit.) inclinatur ad a. 1259.

Argumentum ab ipso Auctore aperitur statim ab initio: « Intendentes sanctorum Angelorum excellentiam utcumque depromere, incipiendum videtur ab his, quae antiquitus humana coniectura aestimavit: ut si quid invenerimus fidei consonum, accipiamus; quae vero doctrinae repugnant catholicae, refutemus » (cfr. infra c. 42).

Proinde opus hoc, valde profundum et mirabile, in duas partes *dividitur,* quas ipse Auctor indicat cap. XVII (infra n. 144): « Quia igitur ostensum est quid de substantiis spiritualibus praecipui philosophi Plato et Aristoteles senserunt quantum ad earum originem, conditionem naturae, distinctionis et gubernationis ordinem, et in quo ab eis alii errantes dissenserunt; restat ostendere quid de singulis habeat Christianae religionis assertio ».

En ergo *schema* opusculi, quod XIX capita habet, post prooemium:

DE SUBSTANTIIS SEPARATIS

- Prooemium
  - Antiquorum (cap. I)
  - Aristotelis et Avicennae, circa *numerum* (cap. II)
  - Platonis et Aristotelis
    - in quo conveniant (cap. III)
    - in quo differant (cap. IV)
  - Pars I: Examen opinionum
    - Avicebron circa *essentiam*
      - expositio (cap. V)
      - reprobatio
        - quantum ad modum ponendum (cap. VI)
        - quantum ad materialitatem (cap. VII)
      - solutio rationum (cap. VIII)
    - Ponentium substantias separatas *non creatas,* expositio et reprobatio (cap. IX)
    - Ponentium subst. separatas *creatrices,* expositio et reprobatio (cap. X)
    - Platonicorum de effluxu rerum *per ideas,* expositio et reprobatio (cap. XI)
    - Origenis ponentis omnes substantias separatas *aequales* esse creatas, expositio et reprobatio (cap. XII)
  - Corpus operis
    - Auferentium rerum *providentiam* a Deo et substantiis separatis
      - expositio (cap. XIII)
      - reprobatio et demonstratio (cap. XIV)
        - quod Deus habet omnium cognitionem (nn. 120-127)
        - quod divina providentia ad minima se extendit (nn. 128-132)
      - solutio rationum (cap. XV)
    - Manichaeorum, circa praedicta, expositio et reprobatio (cap. XVI)
  - Pars II: Assertio religionis christianae
    - De origine subst. separatarum (cap. XVII)
    - De conditione naturae (cap. XVIII)
    - De distinctione (cap. XIX)

Editiones. Antiquiores: Piana, t. XVII, 86; Parmensis, t. XVI, 183; Vivès, t. XXVI, 273; Mandonnet, op. VII, t. I, p. 70. — Recentior: in *Opuscula omnia necnon Opera minora,* ad fidem codicum restituit ac edidit R. P. loannes Perrier O. P., t. I, *Opuscula Philosophica,* Paris (Lethielleux) 1949: *De substantiis separatis,* pp. 123-201.

NOTA BIBLIOGRAPHICA

A. Bacic, *Introductio compendiosa in opera S. Thomae Aquinatis,* Romae 1925, p. 81.

M. Daffara, *De Deo Creatore,* Taurini 1947, pp. 88-162.

R. Garrigou-Lagrange, *De Deo Trino et Creatore,* Taurini 1944, pp. 354-382.

M. Grabmann, *Die Werke des hl. Thomas von Aquin,* Münster 1949, pp. 324-325.

DE SUBSTANTIIS SEPARATIS SEU DE ANGELORUM NATURA

ad Fratrem Reginaldum socium suum carissimum

(Pi. 15 — Pa. 14 — Ma. 7)

Prooemium.

42. — Quia sacris Angelorum solemniis interesse non possumus, non debet nobis devotionis tempus transire in vacuum; sed quod psallendi officio subtrahitur, scribendi studio compensetur. Intendentes igitur sanctorum Angelorum excellentiam utcumque depromere, incipiendum videtur ab his quae de Angelis antiquitus humana coniectura aestimavit: ut si quid invenerimus fidei consonum, accipiamus; quae vero doctrinae repugnant catholicae, refutemus.

Caput i.

De opinionibus ANTIQUORUM PHILOSOPHORUM CIRCA SUBSTANTIAS SEPARATAS.

43. — Primi quidem igitur philosophandum de rerum naturis sola corpora esse aestimaverunt 0), ponentes prima principia aliqua corporea elementa, aut plura aut unum.

Et si unum, aut aquam, ut Thales Milesius: aut aërem, ut Diogenes; aut ignem, ut Ephasius; aut vaporem, ut Heraclitus. Et si plura; aut finita, sicut Empedocles quatuor elementa, et cum his duo moventia, amicitiam et litem; aut infinita, sicut Democritus et Anaxagoras: quorum uterque posuit infinitas partes minimas esse omnium rerum principia; nisi quod Democritus eas posuit genere similes, differre autem solum figura et ordine et positione; Anaxagoras autem diversarum rerum quae sunt similium partium, infinitas partes minimas prima rerum principia aestimavit.

Et quia omnibus inditum fuit animo ut illud deum aestimarent quod esset primum rerum principium; prout quisquis alicui eorum corporum auctoritatem attribuebat primi principii, eidem etiam divinitatis nomen et dignitatem attribuendam censebat. Quae quidem ideo dicta sunt, quia his omnibus et eorum sequacibus nullas substantias incorporeas esse videbatur, quas Angelos nominamus.

Sed Epicurei ex Democriti doctrinis originem sumentes, deos quosdam ponebant, corporeos quidem utpote humana figura figuratos, quos dicebant esse penitus otiosos, nihil curantes, ut sic perpetuis voluptatibus fruentes possent esse beati. Unde haec opinio intantum invaluit ut usque ad ludaeos Dei cultores perveniret, quorum Sadducaei dicebant non esse Angelum neque spiritum.

44. — Huic autem opinioni *triplici* via restiterunt antiqui philosophi.

a~) *Primo* namque Anaxagoras, etsi cum ceteris philosophis naturalibus naturalia principia corporalia poneret, posuit tamen primus inter philosophos quoddam incorporale principium, idest intellectum. Cum enim, secundum suam positionem, omnia corporalia in omnibus mixta essent, non videbatur quod ab invicem corpora distingui potuissent, nisi fuisset aliquod distinctionis principium, quod ipsum secundum se penitus esset immixtum, et nihil cum natura corporali habens commune. Sed eius opinio etsi in veritate alias praecesserit t1), quia solum materialem na-

( ) Cfr. Aristot., *Metaph.,* I, c. 3, 984 a 5 s. *(Comm. S. Th.,* l. 4).

(') Sec. «Bull. Th.» VIH (1947-53), ŋ. i, 1951, p. 25: *praecellerit.*

turam ponebant, invenitur tamen a veritate deficere in *duobus.*

Primo quidem quia, ut ex eius positione apparet, non posuit nisi unum intellectum separatum, qui hunc mundum effecerat, commixta distinguendo. Cum autem Deo attribuamus mundi institutionem, secundum hoc et de substantiis incorporalibus, quas Angelos dicimus, quae sunt infra Deum et supra naturas corporeas, ex eius opinione nihil habere poterimus.

Secundo, quia etiam circa intellectum, quem unum ponebat immixtum, in hoc videtur deficere, quod eius virtutem et dignitatem non sufficienter expressit. Cum enim existimaret intellectum, quem posuit separatum, non ut universale essendi principium, sed solum principium distinctivum, non ponebat quod corpora invicem commixta esse haberent ab intellectu separato, sed solum quod ab eo distinctionem sortirentur.

45. — ὁ) Unde Plato [1]) sufficientiori via processit ad opinionem primorum Naturalium evacuandam. Cum enim apud antiquos Naturales poneretur ab omnibus certam rerum veritatem sciri non posse, tum propter rerum corporalium continuum fluxum, tum propter deceptionem sensuum, quibus corpora cognoscuntur; posuit naturas quasdam a materia fluxibilium rerum separatas, in quibus esset veritas fixa; et sic eis inhaerendo anima nostra veritatem cognosceret. Unde secundum hoc quod intellectus veritatem cognoscens aliquid seorsum apprehendit praeter naturam sensibilium rerum, sic existimavit esse aliqua a sensibilibus separata.

46. — Intellectus autem noster *duplici* abstractione utitur circa intclligentiam veritatis. *Una* quidem secundum quod apprehendit numeros mathematicos et magnitudines et figuras mathematicas sine materiae sensibilis intellectu: non enim intclligendo binarium aut trinarium, aut lineam et superficiem, aut triangulum et quadratum, simul in nostra apprehensione aliquid cadit quod pertineat ad calidum vel frigidum, aut aliquid huiusmodi, quod sensu percipi possit. *Alia* vero abstractione utitur intellectus noster intelligendo aliquid universale absque consideratione alicuius particularis; puta, cum intelligimus hominem, nihil intelligentes de Socrate vel Platone aut alio quocumque; et idem apparet in aliis.

Unde Plato duo genera rerum a sensibilibus abstracta ponebat: scilicet mathematica, et universalia, quae species seu ideas nominabat. Inter quae tamen haec differentia videbatur: quod in mathematicis apprehendere possumus plura unius speciei, puta duas lineas aequales, vel duos triangulos aequilateros et aequales; quod in speciebus omnino esse non potest, sed homo in universali acceptus, secundum speciem est unus tantum. Sic igitur mathematica ponebat media inter species seu ideas et sensibilia: quae quidem cum sensibilibus conveniunt in hoc quod plura sub eadem specie continentur; cum speciebus autem in hoc quod sunt a materia sensibili separata.

In ipsis etiam speciebus ordinem quemdam ponebat: quia secundum quod aliquid erat simplicius in intellectu, secundum hoc prius erat in ordine rerum. Id autem quod primo est in intellectu, est unum et bonum: nihil enim intelligit qui non intelligit unum et bonum. Unum autem et bonum consequuntur se: unde ipsam primam ideam unius, quod nominabat secundum se unum et secundum se bonum, primum rerum principium esse ponebat, et hunc summum Deum esse dicebat.

Sub hoc autem uno diversos ordines participantium et participatorum instituebat in substantiis a materia separatis: quos quidem omnes ordines « secundos deos » esse dicebat, quasi quasdam unitates secundas post primam simplicem unitatem.

47. — Rursus, quia omnes aliae species participant uno, ita etiam oportet quod intellectus, ad hoc quod intelligat, participet entium speciebus. Ideo sicut sub summo Deo, qui est unitas prima, simplex et imparticipata, sunt aliae rerum species quasi unitates secundae et dii secundi; ita sub ordine harum specierum seu unitatum ponebat ordinem intellectuum separatorum, qui participant supradictas species ad hoc quod sint intelligentes in actu: inter quos tanto unusquisque est superior, quanto propinquior est primo intellectui, qui plenam habet participationem specierum, sicut et in diis seu unitatibus tanto unusquisque est superior, quanto perfectius participat unitatem primam. Separando autem intellectum a diis, non excludebat quin dii essent intelligentes; sed volebat quod superintellectualiter intelligerent, non quidem quasi participantes aliquas species, sed per se ipsos; ita tamen quod nullus eorum esset bonus et unus nisi per participationem primi unius et boni.

[1]) Cfr. Aristot., *Metaph.,* I, c. 6, 987 a 30 s. *{Comm. S. Th.,* I. 10),

Rursus, quia animas quasdam intelligentes videmus; non autem hoc convenit animae ex eo quod est anima (alioquin sequeretur quod omnis anima esset intelligens, et quod anima secundum totum id quod est, esset intellectus) ponebat ulterius, quod sub ordine intellectuum separatorum esset ordo animarum; quarum quaedam, superiores videlicet, participant intellectuali virtute, infimae vero ab hac virtute deficiunt.

Rursus, quia corpora videntur non per se moveri nisi sint animata, hoc ipsum quod est per se moveri, ponebat corporibus accidere inquantum participabant animam: nam illa corpora quae ab animae participatione deficiunt, non moventur nisi ab alio. Unde ponebat animabus proprium esse quod se ipsas moverent secundum se ipsas.

48. — Sic igitur sub ordine animarum ponebat ordinem corporum; ita tamen quod supremum corporum, scilicet primum caelum, quod primo motu movetur, participat motum a suprema anima, et sic deinceps usque ad infimum caelestium corporum. Sub his autem ponebant Platonici et alia immortalia corpora, quae perpetuo animas participant, scilicet aërea vel aetherea.

Horum autem quaedam ponebant a terrenis corporibus esse penitus absoluta, quae dicebant esse corpora daemonum; quaedam vero terrenis corporibus indita, quod pertinet ad animas hominum. Non enim ponebant, hoc corpus terrenum humanum, quod palpamus et videmus, immediate participare animam; sed esse aliud interius corpus animae incorruptibile et perpetuum, sicut et ipsa incorruptibilis est; ita quod anima cum suo perpetuo invisibili corpore est in hoc corpore grossiori non sicut forma in materia, sed sicut nauta in navi.

Et sicut hominum quosdam dicebant esse bonos, quosdam autem malos, ita et daemonum. Animas autem caelestes et intellectus separatos et deos omnes dicebant esse bonos.

49. — Sic igitur patet quod inter nos et summum Deum *quatuor* ordines ponebant: scilicet *deorum secundorum, intellectuum separatorum, animarum caelestium,* et *daemonum* bonorum seu malorum. Quae si vera essent, omnes huiusmodi medii ordines apud nos Angelorum animae censerentur. Nam et daemones in sacra Scriptura Angeli nominantur, Matth. xxn, [30]. Ipsae etiam animae caelestium corporum, si tamen sint animata, inter Angelos sunt connumerandae, ut Augustinus definit in *Enchiridion (').*

Caput 2.

Opinio Aristotelis et Avicennae DE NUMERO SUBSTANTIARUM SEPARATARUM.

50. — Huius autem positionis radix invenitur efficaciam non habere. Non enim necesse est ut ea quae intellectus separatim intelligit, separatim esse habeant in rerum natura: unde nec universalia oportet separata ponere et subsistentia praeter singularia, neque etiam mathematica praeter sensibilia: quia universalia sunt essentiae ipsorum particularium, et mathematica terminationes quaedam sensibilium corporum.

c) Et ideo Aristoteles (2) manifestiori et certiori via processit ad investigandum substantias a materia separatas, scilicet per viam motus.

Primo quidem constituens et ratione et exemplis, omne scilicet quod movetur ab alio moveri; et si aliquid a se ipso moveri dicatur, hoc non est secundum idem, sed secundum diversas sui partes, ita quod scilicet una pars eius sit movens, et alia mota. Et cum non sit procedere in infinitum in moventibus et motis, quia remoto primo movente, esset consequens etiam alia removeri; oportet deveniri ad aliquod primum movens immobile et aliquod primum mobile, quod movetur a se ipso, modo quo dictum est: semper enim quod per se ipsum est, est prius et causa eius quod per aliud.

Rursus constituere intendit motus aeternitatem, et quod nulla virtus movere potest tempore infinito, nisi infinita fuerit; itemque quod nulla virtus in magnitudine sit virtus infinita. Ex quibus concludit, quod virtus primi motoris non est virtus corporis alicuius: unde oportet primum motorem esse incorporeum, et absque magnitudine.

Item cum in genere mobilium inveniatur appetibile, sicut movens non motum; appetens autem sicut movens motum; concludit ulterius, quod primum movens immobile est sicut bonum quoddam appetibile; et quod primum movens se ipsum est primum mobile, quod movetur per appetitum ipsius.

il) August., *Enchiridion,* I, c. 58 (PL 40, 260).

(2) Cfr. Arist., *Metaph.,* III, c. 4, 999 b 3 ss.; XI, c. 2, 1060 a 3ss.; XII, c. 6, 1071 b 3 s. *(Comm. S. Th.,* l. 3, lect. 9; l. ii, lect. 2; l. 12, lect. 5),

51. — Est autem considerandum ulterius, quod in ordine appetituum et appetibilium primum est quod est secundum intellectum (1): nam appetitus intellectivus appetit id quod est secundum se bonum; appetitus autem sensitivus non potest attingere ad appetendum quod est secundum se bonum, sed solum ad appetendum id quod videtur bonum. Bonum enim simpliciter et absolute non cadit sub apprehensione sensus, sed solius intellectus. Unde relinquitur quod primum mobile appetit primum movens appetitu intellectuali. Ex quo potest concludi, quod primum mobile sit appetens et intelligens. Et cum nihil moveatur nisi corpus, potest concludi, quod primum mobile sit corpus animatum anima intellectuali. Non autem solum primum mobile, quod est primum caelum, movetur motu aeterno, sed etiam omnes inferiores orbes caelestium corporum: unde et unumquodque caelestium corporum animatum est propria anima, et unumquodque habet suum appetibile separatum, quod est proprius finis sui motus.

52. — Sic igitur sunt multae substantiae separatae nullis penitus unitae corporibus. Sunt autem multae intellectuales substantiae caelestibus corporibus unitae. Harum autem numerum Aristoteles (2) investigare conatur secundum numerum motuum caelestium corporum. Quidam autem de eius sectatoribus, scilicet Avicenna (3), numerum earum assignat non quidem secundum numerum motuum, sed magis secundum numerum planetarum, et aliorum superiorum corporum, scilicet orbis stellati et orbis qui est sine stellis. Multi enim motus ordinari videntur ad motum unius stellae; et sicut omnia alia corpora caelestia sub uno primo caelo continentur, cuius motu omnia revolvuntur; ita etiam sub prima substantia separata, quae est unus Deus, omnes aliae substantiae separatae ordinantur, et sic sub anima primi caeli omnes caelorum animae.

Sub corporibus autem caelestibus secundum Aristotelem ponuntur animata sola corpora animalium et plantarum. Non enim posuit quod aliquod simplex elementare corpus possit esse animatum, quia corpus simplex non potest esse conveniens organum tactus, qui sensus est de necessitate cuiuslibet animalis: et sic inter nos et corpora caelestia nullum intermedium corpus animatum ponebat.

Sic igitur secundum Aristotelis positionem, inter nos et summum Deum non ponitur nisi *duplex* ordo intellectualium substantiarum: scilicet substantiae separatae, quae sunt fines motuum caelestium corporum; et animae orbium, quae sunt moventes per appetitum et desiderium.

53. — Haec autem Aristotelis positio certior quidem videtur, eo quod non multum recedit ab his quae sunt manifesta secundum sensum; tamen minus sufficiens videtur quam Platonis positio.

Primo quidem, quia multa secundum sensus apparent quorum ratio reddi non potest secundum ea quae ab Aristotele traduntur. Apparet enim in hominibus qui a daemonibus opprimuntur, et in magorum operibus, aliqua fieri non posse nisi per aliquam intellectualem substantiam.

Tentaverunt igitur quidam sectatorum Aristotelis, ut patet in epistola *Porphyrii* ad Cremophontem Aegyptium (x), horum causas reducere in virtutem caelestium corporum, quasi sub quibusdam certis constellationibus magorum opera effectus quosdam insolitos et mirabiles assequantur, quos ex stellarum impressionibus esse dicunt; sicut quod arreptitii interdum aliqua futura praenuntiant, ad quorum eventum fit quaedam dispositio in natura per caelestia corpora.

Sed manifeste sunt in talibus quaedam opera quae nullo modo possunt in causam corporalem reduci: sicut quod arreptitii interdum de scientiis quas ignorant, litteraliter loquuntur, cum sint simplices idiotae; et qui vix villam unde nati sunt, exierunt, alienae gentis vulgare polite loquuntur. Dicuntur etiam in magorum operibus quaedam imagines fieri, responsa dantes, et se moventes: quae nullo modo per aliquam causam corporalem perfici possunt. Huiusmodi autem effectuum causam plane quis poterit secundum *Platonicos* assignare, nisi dicantur haec per daemones procurari?

54. — *Secundo,* quia inconveniens videtur immateriales substantias ad numerum corporalium substantiarum coarctari. Non enim ea quae sunt superiora in entibus, sunt propter ea quae sunt inferiora, sed potius e contrario: id enim propter quod aliquid est, nobilius est. Rationem autem finis non sufficienter aliquis acci-

(1) *Al.;* secundum intelligibile.

(2) Cfr. *Metaph.,* XII, c. 8, 1073 a 14 s. *(Comm. S. Th.,* lect. 9-10).

(3) Cfr. *Metaph.,* Tr. 9, c. 3 (f. 104 b).

(1) S. August., *De civ. Dei,* X, c. 11 (PL 41, 290).

pere potest ex his quae sunt ad finem, sed potius a contrario. Unde magnitudinem et virtutem superiorem rerum non sufficienter aliquis accipere potest ex inferiorum rerum consideratione: quod manifeste apparet in rerum corporalium ordine. Non enim potest caelestium corporum magnitudo et numerus accipi ex elementarium corporum dispositione, quae quasi nihil sunt in comparatione ad illa. Plus autem excedunt immateriales substantiae substantias corporales, quam corpora caelestia excedant elementaria corpora. Unde numerus et virtus et dispositio immaterialium substantiarum ex numero caelestium motuum sufficienter apprehendi non potest.

55. — Et ut hoc specialius manifestetur, ipsum processum probationis *Aristotelis* assumamus (r). Assumit enim quod nullus motus esse potest in caelo nisi ordinatus ad alicuius stellae delationem: quod satis probabilitatem habet. Omnes enim substantiae orbium esse videntur propter astra, quae sunt nobiliora inter caelestia corpora, et manifestiorem effectum habentia. Ulterius autem assumit quod omnes substantiae superiores, impassibiles et immateriales, sunt fines, cum sint secundum se optima: et hoc quidem rationabiliter dicitur. Nam bonum habet rationem finis: unde illa quae sunt per se optima in entibus, sunt fines aliorum. Sed quod concludit, hunc esse numerum immaterialium substantiarum qui est caelestium motuum, non sequitur ex necessitate.

56. — Est enim finis *proximus* et *remotus.* Non est autem necessarium quod *proximus* finis supremi caeli sit suprema substantia immaterialis, quae est summus Deus; sed magis probabile est ut inter primam immaterialem substantiam et corpus caeleste sint multi ordines immaterialium substantiarum, quarum inferior ordinetur ad superiorem sicut ad finem, et ad infima earum ordinetur corpus caeleste sicut ad finem proximum. Oportet enim unamquamque rem esse comproportionatam quodammodo suo proximo fini. Unde propter distantiam maximam primae immaterialis substantiae ad substantiam corpoream quamcumque, non est probabile quod corporalis substantia ordinetur ad supremam substantiam sicut ad proximum finem.

Unde etiam Avicenna (2) posuit, causam primam non esse immediatum finem alicuius caelestium motuum, sed quamdam intelligentiam primam. Et idem etiam potest dici de inferioribus motibus caelestium corporum. Et ideo non est necessarium quod non sint plures immateriales substantiae quam sit numerus caelestium motuum.

Et hoc praesentiens Aristoteles non induxit hoc quasi necessarium, sed quasi probabiliter dictum. Sic enim dicit (r) antequam praedictam rationem assignet, enumeratis caelestibus motibus, quare substantias et principia immobilia et sensibilia tot rationabile est suscipere: « Necessarium enim dimittatur fortioribus dicere »: non enim reputabat se sufficientem ad hoc quod in talibus aliquid ex necessitate concluderet.

57. — Potest etiam alicui videri praedictum processum Aristotelis ad substantias immateriales ponendas inconvenientem esse eo quod procedit ex sempiternitate motus, quae fidei veritati repugnat. Sed si quis diligenter attendat rationem eius processus, non tollitur aeternitate motus sublata. Nam sicut ex aeternitate motus concluditur motoris infinita potentia, ita hoc idem concludi potest ex motus uniformitate. Motor enim qui semper movere non potest, necesse est quod quandoque citius, quandoque tardius moveat, secundum quod paulatim virtus eius deficit movendo. In motibus autem caelestibus invenitur omnimoda uniformitas. Unde concludi potest quod motori primi motus insit virtus ad semper movendum; et sic idem sequitur.

Caput 3.

In quo conveniant positiones Platonis et Aristotelis.

58. — His igitur visis, de facili accipere possumus in quo conveniant et in quo differant positiones Aristotelis et Platonis circa immateriales substantias.

Primo quidem conveniunt in modo existendi ipsarum. Posuit enim Plato inferiores omnes substantias immateriales esse unum et bonum per participationem primi, quod est secundum se unum et bonum. Omne autem participans aliquid, accipit id quod participat, ab eo a quo participat: et quantum ad hoc, id a quo participat, est causa ipsius; sicut aër habet lumen participatum a sole, qui est causa illuminationis ipsius. Sic igitur secundum Platonem

d) Aristot., *Metaph.,* XII, c. 8, 1074 a 17 s. *{Comm. S. Th.,* lect. 10).

(z) Metaph., Tr. 9, c. 3 (f. 104 b).

Metaph., XII, c. 8, 1074 a 15-17 *(Comnt. S. Th.,* lect. 10).

summus Deus causa est omnibus immaterialibus substantiis, quod unaquaeque earum et unum sit, et bonum sit. Et hoc etiam Aristoteles posuit: quia, ut dicit, necesse est ut id quod est maxime ens, et maxime verum, sit causa essendi et veritatis omnibus aliis.

59. — *Secundo* autem conveniunt quantum ad conditionem naturae ipsarum: quia uterque posuit omnes huiusmodi substantias penitus esse a materia immunes, non tamen esse eas immunes a compositione potentiae et actus; nam omne participans ens, oportet esse compositum ex potentia et actu. Id enim quod recipitur ut participatum, oportet esse actum ipsius substantiae participantis; et sic, cum omnes substantiae praeter supremam, quae est per se unum et per se bonum, sint participantes secundum Platonem, necesse est quod omnes sint compositae ex potentia et actu; quod etiam necesse est dicere secundum sententiam Aristotelis. Ponit enim quod ratio veri et boni attribuitur actui: unde illud quod est primum verum et primum bonum, oportet esse actum purum; quaecumque vero ab hoc deficiunt, oportet aliquam permixtionem potentiae habere.

60. — *Tertio* vero conveniunt in ratione providentiae. Posuit enim Plato, quod summus Deus, qui ex hoc quod est ipsum unum, est et ipsum bonum, ex primaeva ratione bonitatis proprium habet ut inferioribus omnibus provideat: et unumquodque inferiorum, inquantum participat bonitatem primi boni, etiam providet his quae post se sunt, non solum eiusdem ordinis, sed etiam diversorum; et secundum hoc, primus intellectus separatus providet toti ordini separatorum intellectuum, et quilibet superior suo inferiori, totusque ordo separatorum intellectuum providet ordini animarum et inferioribus ordinibus.

Rursumque idem observari putat in ipsis animalibus, ut supremae quidem caelorum animae provideant omnibus inferioribus animabus, et toti generationi inferiorum corporum: itemque superiores animae inferioribus, scilicet animae daemonum animabus hominum. Ponebant enim Platonici, daemones esse mediatores inter nos et superiores substantias. Ab hac etiam providentiae ratione Aristoteles non discordat.

Ponit enim unum bonum separatum omnibus providentem, sicut unum imperatorem vel dominum, sub quo sunt diversi rerum ordines: ita scilicet quod superiores ordines (1) rerum perfectae providentiae ordinem consequuntur, unde nullus defectus in eis invenitur. Inferiora vero entia, quae (2) minus perfecte providentiae ordinem recipere possunt, multis defectibus subiacent; sicut etiam in domo, liberi, qui perfecte participant regimen patrisfamilias, in paucis vel nullis deficiunt: servorum autem actiones in pluribus inveniuntur deficere. Unde in inferioribus corporibus defectus proveniunt naturalis ordinis, qui in superioribus corporibus nunquam deficere invenitur. Similiter etiam humanae animae plerumque deficiunt ab intelligentia veritatis et a recto appetitu veri boni: quod in superioribus animabus vel intellectibus non invenitur. Propter quod etiam Plato posuit, daemonum esse quosdam bonos, quosdam malos, sicut et homines; deos vero et intellectus et caelorum animas omnino absque malitia esse.

Secundum igitur haec tria circa substantias separatas invenitur opinio Aristotelis cum Platonis opinione concordare.

Caput 4.

In quo differunt Plato et Aristoteles.

61. — Sunt autem alia in quibus differunt.

Primo quidem, ut supra dictum est, Plato supra caelorum animas duplicem ordinem immaterialium substantiarum posuit, scilicet intellectus et deos: quos deos dicebat esse species intelligibiles separatas, quarum participatione intellectus intelligunt. Aristoteles vero universalia separata non ponens, unum solum ordinem rerum posuit supra caelorum animas, in quorum etiam ordine primum esse posuit summum Deum sicut et Plato summum Deum primum esse posuit in ordine specierum, quasi summus Deus sit prima idea unius et boni. Hunc autem ordinem Aristoteles posuit utrumque habere: ut scilicet esset intelligens et intellectum; ita scilicet, quod summus Deus intelligeret non participatione alicuius superioris, quod esset eius perfectio, sed per essentiam suam; et idem aestimavit esse dicendum in ceteris bonis separatis substantiis sub summo Deo ordinatis, nisi quod, inquantum a simplicitate primi deficiunt et summa perfectione

(1) *AL.:* deest *ordines.*
(2) *AL.:* Inferiores enim entium, qui... etc.

ipsius, earum intelligere perfici potest per superiorum substantiarum participationem.

Sic igitur secundum Aristotelem huius substantiae quae sunt fines caelestium motuum, sunt et intellectus intelligentes et intelligibilcs species: non autem ita quod sint species vel naturae sensibilium substantiarum, sicut Platonici posuerunt, sed omnino altiores.

Secundo vero, quia Plato non coarctavit numerum intellectuum separatorum numero caelestium motuum: non enim ex hac causa movebatur ad ponendum intellectus separatos, sed ipsam naturam rerum secundum se considerans. Aristoteles vero a sensibilibus recedere nolens, ex sola consideratione motuum, ut supra dictum est, pervenit ad ponendum intellectuales substantias separatas: et ideo earum numerum coarctavit caelestibus motibus.

Tertio autem, quia Aristoteles non posuit aliquas animas medias inter caelorum animas et animas hominum, sicut posuit Plato: unde de daemonibus nullam invenitur nec ipse nec eius sequaces fecisse mentionem.

Haec igitur sunt quae de opinionibus Platonis et Aristotelis circa substantias separatas ex diversis scripturis collegimus.

Caput 5.

De substantiarum separatarum essentia SECUNDUM AviCEBRON.

62. — Eorum vero qui post secuti sunt, aliqui ab eorum positionibus recedentes, in deterius erraverunt.

Primo namque Avicebron in libro *Fontis vitae,* alterius conditionis substantias separatas posuit esse ζl). Aestimavit enim omnes substantias sub Deo constitutas ex materia et forma compositas esse: quod tam ab opinione Platonis quam Aristotelis discordat: qui quidem *dupliciter* deceptus fuisse videtur.

Primo quidem, quia aestimavit quod secundum intelligibilem compositionem, quae in rerum generibus invenitur, prout scilicet ex genere et differentia constituitur species, esset in rebus ipsius compositio realis intelligenda: ut scilicet uniuscuiusque rei in genere exsistentis genus sit materia, differentia vero forma. *Secundo,* quia aestimavit quod esse in potentia vel esse substitutum vel esse recipiens secundum unam rationem in omnibus diceretur. Quibus duabus positionibus innixus, quadam resolutoria via processit investigando compositiones rerum usque ad intellectuales substantias.

63. — *Primo* enim inspexit (l) in artificialibus, quod componuntur ex forma artificiali et materia, quae est aliqua res naturalis, puta ferrum aut lignum, quae se habet ad formam artificialem ut potentia ad actum. Rursus consideravit quod huiusmodi naturalia corpora particularia composita erant ex elementis. Unde posuit quod quatuor elementa comparantur ad formas particulares naturales, puta lapidis aut ferri, sicut materia ad formam et potentia ad actum. Iterum consideravit quod quatuor elementa conveniunt in hoc quod quodlibet eorum est corpus, differunt autem secundum contrarias qualitates. Unde tertio posuit quod ipsum corpus est materia elementorum, quam vocavit materiam universalem, et quod formae huius materiae sunt qualitates elementorum.

Secundo, quia videbat quod corpus caeleste convenit cum elementis in corporeitate, differt vero ab eis in hoc quod non est susceptivum contrariarum qualitatum, posuit quarto ordine materiam corporis caelestis, quae etiam comparatur ad formam caelestis corporis sicut potentia ad actum. Et sic posuit quatuor ordines materiae corporalis.

64. — *Rursus,* quia vidit quod omne corpus significat substantiam quamdam longam, latam et spissam, aestimavit quod corporis, inquantum est corpus huiusmodi, tres dimensiones sunt sicut forma, et substantia, quae subiicitur quantitati et aliis generibus accidentium, est materia corporis inquantum est corpus. Sic igitur substantia quae sustinet novem praedicamenta, ut etiam dicit, est prima spiritualis materia. Et sicut posuit in materia corporali universali, quam dixit esse corpus, quoddam superius quod non est susceptivum contrariarum qualitatum, scilicet materiam caelestis corporis, et aliquid inferius, quod est susceptivum contrariarum qualitatum, quam credidit esse materiam (2) quatuor elementorum; ita etiam in ipsa substantia posuit quiddam superius, quod non est susceptivum quantitatis, quod posuit esse substantiam separatam, et quoddam in-

P) Avicebron, *Fons vitae,* Tr. 1, 8 s. (edit. Baeumker, *Beitrâge 1,* p. 11 s.).

di *Ibid., 1,* 14-17 (pp. 17-21).

(") *AI.:* numerum.

ferius quod est susceptivum quantitatis, quam posuit (1) esse materiam corpoream (2) corporum.

65. — *Rursus* ipsas substantias separatas vel spirituales componi posuit (3) ex materia et forma; et hoc probavit pluribus rationibus.

Primo quidem, quia existimavit quod nisi substantiae spirituales essent compositae ex materia et forma, nulla posset inter eas esse diversitas. Si enim non sunt compositae ex materia et forma: aut sunt materia tantum, aut sunt forma tantum. Si sunt materia tantum, non potest esse quod sint multae substantiae spirituales, quia materia est una et eadem de se, et diversificatur per formas. Similiter etiam si substantia spiritualis sit forma tantum, non poterit assignari unde substantiae spirituales sint diversae. Quia si dicas quod sint diversae secundum perfectionem et imperfectionem, sequeretur quod substantia spiritualis sit subiectum perfectionis et imperfectionis. Sed esse subiectum pertinet ad rationem materiae, non autem ad rationem formae. Unde relinquitur quod vel non sunt plures substantiae spirituales, vel sunt compositae ex materia et forma.

Secunda ratio eius est, quia intellectus spiritualitatis est praeter intellectum corporeitatis; et ita substantia corporalis et spiritualis habent aliquid in quo differunt, et habent aliquid in quo conveniunt, quia utrumque est substantia. Ergo sicut in substantia corporali, substantia est tanquam materia sustentans corporeitatem, ita in substantia spirituali, substantia est quasi materia sustentans spiritualitatem; et secundum quod materia plus vel minus participat de forma spiritualitatis, secundum hoc substantiae spirituales sunt superiores vel inferiores: sicut et aër quanto est subtilior, tanto plus participat de claritate.

66. — *Tertia* ratio eius est, quia esse communiter invenitur in substantiis spiritualibus et corporalibus tam superioribus quam inferioribus. Illud ergo quod est consequens ad esse in substantiis corporalibus, erit consequens ad esse in substantiis spiritualibus. Sed in substantiis corporalibus invenitur *triplex* ordo: scilicet corpus spissum, quod est corpus elementorum; et corpus subtile, quod est corpus caeleste; et iterum materia et forma corporis. Ergo etiam in substantia spirituali invenitur substantia spiritualis inferior, puta quae coniungitur corpori; et superior, quae non est coniuncta corpori; et iterum materia et forma, ex quibus substantia spiritualis componitur.

Quarta ratio eius est, quod omnis substantia creata oportet quod distinguatur a creatore. Sed creator est unum tantum. Oportet igitur quod omnis substantia creata non sit unum tantum, sed composita ex duobus: quorum necesse est ut unum sit forma, et aliud materia; quia ex duabus materiis non potest aliquid fieri, nec ex duabus formis.

Quinta ratio est, quod omnis substantia spiritualis creata est finita. Res autem non est finita nisi per suam formam, quia res quae non habet formam per quam fiat unum, est infinita. Omnis igitur substantia spiritualis creata est composita ex materia et forma.

Caput 6.

Reprobatio opinionis Avicebron quantum ad modum ponendum.

67. — Haec autem quae dicta sunt, in pluribus manifestam improbabilitatem continent.

Primo namque, quia ab inferioribus ad suprema entium resolvendo, ascendit in principia materialia; quod omnino rationi repugnat. Comparatur enim materia ad formam sicut potentia ad actum. Manifestum est autem quod potentia est minus ens quam actus: non enim dicitur potentia ens nisi secundum ordinem ad actum: unde non simpliciter dicimus esse quae sunt in potentia, sed solum quae sunt in actu. Quanto igitur magis resolvendo descenditur ad principia materialia, tanto minus invenitur de ratione entis. Suprema autem in entibus oportet esse maxime entia: nam et in unoquoque genere suprema quae sunt aliorum principia, esse maxime dicuntur, sicut ignis est calidus maxime. Unde et Plato investigando suprema entium, processit resolvendo in principia formalia, sicut supra dictum est. Inconvenientissime igitur hic per contrariam viam processit in principia materialia resolvendo.

68. — *Secundo,* quia, quantum ex suis dictis apparet, in antiquorum quodammodo Naturalium opinionem rediit, qui posuerunt quod omnia essent unum ens, dum ponebant substantiam rerum omnium non esse aliud quam materiam: quam non

(1) Loc. cit., 3, i s. (p. 73 s.).
(2) *AL.:* incorpoream, *vel:* corporalem.
(3) Loc. cit., 4, 1-5 (p. 211-224).

ponebant esse aliquid in potentia tantum, sicut Plato et Aristoteles, sed esse aliquid ens actu. Nisi quod antiqui Naturales, nihil aliud praeter corpora esse aestimantes, hanc materiam communem et substantiam omnium aliquod corpus esse dicebant; puta aut ignem, aut aërem, aut aliquid medium. Sed iste non solum in corporibus materiam rerum existimans comprehendi, istud unum quod posuit esse primam materiam communem et substantiam omnium, dixit esse substantiam non corpoream.

Et quod simili modo posuerit hanc universalem materiam, quam dicit esse substantiam omnium, sicut Naturales hoc ponebant de aliquo uno corporum, manifestum est ex hoc quod eorum quae conveniunt in genere, ponit genus esse materiam; differentias vero, quibus species differunt, ponit esse formas.

69. — Dicit enim, quod omnium materialium est materia communis ipsum corpus: rursumque omnium substantiarum tam corporalium quam spiritualium est communis materia substantia ipsa. Unde apparet quod similis est habitudo generis ad differentias, sicut subiecti ad proprias passiones; ut scilicet substantia hoc modo dividatur per spiritualem et corporalem, et corpus per caeleste et elementare, sicut numerus per par et impar, aut animal per sanum et aegrum: quorum numerus est subiectum paris et imparis sicut propriarum passionum, et animal sani et aegri, tam subiecto quam passionibus de speciebus omnibus praedicatis.

Sic igitur si substantia quae praedicatur de omnibus, compararetur ad spiritualem et corporalem sicut materia et subiectum (x) eorum, sequeretur quod adveniunt substantiae per modum accidentalium passionum; et similiter in omnibus aliis consequentibus: quod ipse expresse concedit. Ponit enim omnes formas secundum se consideratas accidentia esse; dicit tamen substantiales esse per comparationem ad aliquas res in quarum definitionibus cadunt, sicut albedo est de ratione hominis albi.

70. — Sed haec positio tollit quidem veritatem materiae primae. Quia si de ratione materiae est quod sit in potentia, oportet quod prima materia sit omnino in potentia: unde nec de aliquo exsistentium actu praedicatur, sicut nec pars de toto. Tollit etiam logicae principia, auferens veram rationem generis et speciei et substantialis differentiae, dum omnia in modum accidentalis praedicationis convertit. Tollit etiam naturalis philosophiae fundamenta, auferens veram generationem et corruptionem a rebus, sicut et antiqui ponentes unum materiale principium. Neque enim simpliciter aliquid generari dicitur, nisi quia simpliciter de non ente fit ens. Nihil autem fit quod prius erat. Si igitur aliquid fit quod prius erat in actu, quod est simpliciter esse; sequeretur, quod non simpliciter fiat ens hoc quod prius non erat: unde secundum quid generabitur, et non simpliciter.

71. — Tollit demum, ut finaliter concludam, praedicta positio etiam philosophiae prima principia, auferens unitatem a singulis rebus, et per consequens veram entitatem simul et rerum diversitatem. Si enim alicui existenti in actu superveniat alius actus, non erit totum unum per se, sed solum per accidens; eo quod duo actus vel formae secundum se diversae sunt, conveniunt autem solum in subiecto. Esse autem unum per unitatem subiecti, est esse unum per accidens: seu duae formae sint non ordinatae (x) ad invicem, ut album et musicum, quae sunt unum per accidens: dicimus enim quod album et musicum sunt unum per accidens, quia insunt uni subiecto; sive etiam formae vel actus sint ad invicem ordinatae, sicut color et superficies. Non enim est simpliciter unum superficiatum et coloratum, etsi quodammodo coloratum per se de superficiato praedicetur: non quia superficiatum significet essentiam colorati, sicut genus significat essentiam speciei, sed ea ratione qua subiectum ponitur in definitione accidentis; alioquin non praedicaretur coloratum de superficiato per se, sed hoc de illo.

72. — Solo autem hoc modo species est unum simpliciter, inquantum vere id quod est homo, animal est: non quia animal subiiciatur formae hominis, sed quia ipsa forma significata per hunc terminum « animal », aliquando est forma hominis, non differens nisi sicut determinatum ab indeterminato. Si enim aliud sit animal et aliud bipes, non erit per se unum animal bipes quod est homo, unde nec erit per se ens; et per consequens sequeretur quod quaecumque in genere conveniunt, non differant nisi accidentali differentia; et

(l) *Al.:* sicut materia est, et subiectum etc.; *vel:* sicut materia quae est subiectum eorum...

il) *Al.:* inordinatae.

omnia erunt unum secundum substantiam, quae est genus et subiectum omnium substantiarum; sicut si superficiei una pars sit alba et alia nigra, totum est una superficies. Propter quod et antiqui ponentes unam materiam, quae erat substantia omnium, de omnibus praedicata, ponebant omnia esse unum. Et haec etiam inconvenientia sequuntur ponentes ordinem diversarum formarum substantialium in uno et eodem.

73. — *Tertio,* secundum praedictae positionis processum, necesse est procedere in causis materialibus in infinitum, ita quod nunquam sit devenire ad primam materiam. In omnibus enim quae in aliquo conveniunt et in aliquo differunt, id in quo conveniunt accipitur ut materia; id vero in quo differunt accipitur ut forma, ut ex praemissis patet. Si ergo una est materia communis omnium, ad hoc quod diversas formas recipiat, oportet quod nobiliorem formam in subtiliori et altiori materia recipiat, ignobiliorem vero in inferiori materia et grossiori: puta formam spiritualitatis in subtiliori materia, formam vero corporeitatis in inferiori, ut ipse dicit. Praeexistit ergo in materia differentia subtilitatis et grossitiei ante formam spiritualitatis et corporeitatis. Oportet igitur quod iterum ante grossitiem et subtilitatem praeexistat in materia aliqua alia differentia, per quam una materia sit exceptiva unius, et alia alterius: et eadem quaestio redibit de illis aliis praeexistentibus, et sic in infinitum. Quandocumque enim deveniretur ad materiam totaliter uniformem, secundum principia positionis praedictae oporteret quod non reciperet nisi unam formam, et aequaliter per totum: et iterum materia illi formae substrata, non reciperet consequenter nisi unam formam, et uniformiter per totum; et ita descendendo usque ad infima, nulla diversitas in rebus inveniri posset.

74. — *Quarto,* quia antiquis Naturalibus ponentibus primam materiam communem substantiam omnium, possibile erat ex ea diversas res instituere, attribuendo diversis partibus eius formas diversas. Poterat enim in illa communi materia, cum corporalis esset, intelligi divisio secundum quantitatem. Remota autem divisione quae est secundum quantitatem, non remanet nisi divisio secundum formam vel secundum materiam.

Si igitur ponatur universalis materia, quae est communis omnium substantia, non habens in sui ratione quantitatem, eius divisio non potest intelligi nisi vel secundum formam, vel secundum materiam ipsam. Cum autem dicitur quod materia incorporea communis partim recipit formam hanc, et partim recipit formam illam, divisio materiae praesupponitur diversitati formarum in materia receptarum. Non igitur illa divisio potest secundum has formas intelligi. Si ergo intelligatur secundum formas aliquas, oportet quod intelligatur secundum formas priores; quas neutra materia per totum recipit. Unde oportet iterum in materia praeintelligere divisionem vel distinctionem quamcumque. Erit igitur et haec secundum alias formas in infinitum, vel oportet devenire ad hoc quod prima divisio sit secundum ipsam materiam.

75. — Non est autem divisio secundum materiam nisi quia materia secundum se ipsam distinguitur, non propter diversam dispositionem vel formam aut quantitatem, quia hoc esset distingui materiam secundum quantitatem aut formam seu dispositionem. Oportet igitur quod finaliter deveniatur ad hoc quod non sit una omnium materia, sed sint multae et distinctae secundum se ipsas. Materiae autem proprium et in potentia esse. Hanc igitur materiae distinctionem accipere oportet, non secundum quod est vestita diversis formis aut dispositionibus (hoc enim est praeter essentiam materiae), sed secundum distinctionem potentiae respectu diversitatis formarum.

Cum enim potentia id quod est ad actum dicatur, necesse est ut potentia distinguatur secundum id quod potentia dicitur. Dico autem primo ad aliquid primo potentiam dici, sicut potentiam visivam ad colorem, non autem ad album aut nigrum, quia eadem est susceptiva utriusque; et similiter superficies est susceptiva albi et nigri secundum unam potentiam, quae primo dicitur respectu coloris.

Unde patet falsum esse principium quod supponebat, dicens potentiam et receptionem in omnibus eodem modo inveniri.

Caput 7.

Reprobatio opinionis Avicebron de materialitate substantiarum separatarum.

76. — Ex hac autem ratione ulterius concludi potest, quod spiritualis et corporalis substantiae non potest esse una materia.

Nam si est una materia et communis utrorumque, oportet in ipsa distinctionem praeintelligi ante differentiam formarum, scilicet spiritualitalis et corporcitatis: quae quidem non potest esse secundum quantitatis divisionem in substantiis spiritualibus, in quibus quantitatis dimensiones non inveniuntur. Unde relinquitur quod ista distinctio sit vel secundum formas seu dispositiones, vel secundum ipsam materiam: et cum non possit esse secundum formas et dispositiones in infinitum, oportet tandem redire ad hoc quod sit distinctio in materia secundum se ipsam. Erit igitur omnino alia materia spiritualium et corporalium substantiarum.

77. — *Item* cum recipere sit proprium materiae inquantum huiusmodi, si sit eadem materia spiritualium et corporalium substantiarum, oportet quod in utrisque sit idem receptionis modus. Materia autem corporalium rerum suscipit formam particulariter, idest non secundum communem rationem formae. Nec hoc habet materia corporalis inquantum dimensionibus subiicitur aut formae corporali, quia etiam ipsam formam corporalem individualiter materia corporalis recipit. Unde manifestum fit quod hoc convenit tali materiae, quae quia est infima, debilissimo modo recipit formam: fit enim receptio secundum recipientis naturam. Et per hoc maxime deficit a completa ratione formae, quae, est secundum totalitatem ipsius particularitatis ipsam recipientis (1). Manifestum est autem quod omnis substantia intellectualis recipit formam intellectam secundum suam totalitatem; alioquin eam in sua totalitate intelligere non valeret. Sic enim intellectus intelligit rem secundum quod forma eius in ipso existit. Relinquitur igitur quod materia, si qua sit in spiritualibus substantiis, non est eadem cum materia corporalium rerum, sed multo altior et sublimior, utpote recipiens formam secundum eius totalitatem.

78. — *Adhuc* ultra procedentibus manifestum fit quod tanto aliquid in entibus est altius, quanto magis habet de ratione essendi. Manifestum est autem quod cum ens per potentiam et actum dividatur, actus est potentia perfectior, et magis habet de ratione essendi: non enim simpliciter esse dicimus quod est in potentia, sed solum quod est in actu. Oportet igitur id quod semper est superius in entibus, magis accedere ad actum; quod autem est in entibus infimum, propinquius esse potentiae.

Quia igitur materia spiritualium substantiarum non potest esse eadem cum corporalium materia, sed longe distat ab ea utpote altior, ut ostensum est; necesse est ut longe distet a corporalium materia, secundum differentiam potentiae et actus. Corporalium autem materia est potentia pura, secundum sententiam Aristotelis et Platonis. Relinquitur igitur quod materia substantiarum spiritualium non sit potentia pura, sed sit aliquid ens actu, potentia existens.

Non autem sic dico ens actu, quasi ex potentia et actu compositum; quia vel esset procedere in infinitum, vel oporteret venire ad aliquid quod esset ens in potentia tantum: quod cum sit ultimum in entibus, et per consequens non potest recipere nisi debiliter et particulariter, non potest esse prima materia spiritualis et intellectualis substantiae. Relinquitur ergo quod si spiritualis substantiae materia sit ens actu, quod sit actus vel forma subsistens; sicut et materia corporalium rerum ita dicitur ens in potentia, quia est ipsa potentia formis subiecta.

79. — Ubicumque igitur ponitur materia ens actu, nihil differt dicere materiam et substantiam rei. Sic enim antiqui Naturales, qui ponebant primam materiam corporalium rerum esse aliquid ens actu, dicebant materiam esse omnium rerum substantiam, per modum quo artificialium substantia nihil est aliud quam eorum materia. Sic igitur si materia spiritualium substantiarum non potest esse aliquid ens in potentia tantum, sed est aliquid ens actu, ipsa spiritualium rerum materia est eorum substantia. Et secundum hoc nihil differt ponere materiam in substantiis spiritualibus, et ponere substantias spirituales simplices, non compositas ex materia et forma.

80. — *Amplius,* cum actus naturaliter sit prior potentia et forma quam materia, potentia quidem dependet in suo esse ab actu, et materia a forma; forma autem in suo esse non dependet a materia secundum propriam rationem actus: non enim priora naturaliter a posterioribus dependent. Si igitur aliquae sint formae quae sine materia esse non possunt, hoc non convenit eis ex hoc quod sunt formae, sed ex hoc quod sunt *tales* formae, scilicet imperfectae, quae per se sustentari non possunt, sed indigent materiae fundamento.

(1) *Al.:* secundum totalitatem ipsius, particulariter ipsam recipiens.

81. — Sed dicunt: In omni genere in quo invenitur aliquid imperfectum, invenitur etiam aliquid perfectum secundum naturam illius generis (1); puta, si est ignis in materia aliena, a qua ignis secundum suam rationem non dependet, necesse est esse ignem non sustentatum in materia aliena. Sunt igitur supra formas in materiis receptas, aliquae formae per se subsistentes, quae sunt spirituales substantiae ex materia et forma non compositae. Hoc etiam apparet in infimis substantiarum spiritualium, scilicet animabus, si quis eas ponit corporibus uniri ut formas. Impossibile est enim id quod ex materia et forma compositum est, esse alicuius corporis formam. Et similiter impossibile est id quod est materia alicuius, esse actum eiusdem. Nulla igitur pars eius quod est alicuius forma, potest esse in materia, quae est potentia pura, non actus.

Caput 8.

Solutio rationum Avicebron opinionis.

82. — His igitur visis, facile est rationes dissolvere in contrarium adductas.

Prima enim ratio concludere videbatur quod non posset esse diversitas in spiritualibus substantiis, si non essent ex materia et forma compositae. Quae quidem ratio in utraque parte suae deductionis deficiebat. Neque enim oportet quod ea quae sunt materiae tantum, sint absque diversitate; neque etiam hoc oportet de substantiis quae sunt formae tantum. Dictum est enim, quod quia materia secundum id quod est, est in potentia ens, necesse est ut secundum potentiae diversitatem sint diversae materiae. Nec aliud dicimus materiae substantiam quam ipsam potentiam quae est in genere substantiae. Nam genus substantiae, sicut et alia genera, dividitur per potentiam et actum: et secundum hoc nihil prohibet aliquas substantias quae sunt in potentia tantum, esse diversas, secundum quod ad diversa genera actuum ordinantur: per quem modum caelestium corporum materia a materia elementorum distinguitur.

Nam materia caelestium corporum est in potentia ad actum perfectum, idest ad formam quae complet totam possibilitatem materiae, ut iam non remaneat potentia ad alias formas. Materia autem elementorum est potentia ad formam incompletam, quae totam terminare non potest materiae potentiam. Sed supra has materias, est (1) spiritualis materia, idest ipsa substantia spiritualis, quae recipit formam secundum suam totalitatem, inferioribus materiis formam particulariter recipientibus.

83. — *Similiter* etiam non tenet deductio ex parte formarum. Manifestum est enim quod si res compositae ex materia et forma secundum formas differunt, quod ipsae formae secundum se ipsas differunt et diversae sunt. Sed si dicatur quod diversarum rerum non sunt formae diversae nisi propter materiae diversitatem, sicut diversi colores ex una solis illustratione causantur in aëre secundum differentiam spissitudinis et raritatis illius, unde necesse est quod ante colorum diversitatem praeintelligatur in aëre diversitas puritatis et spissitudinis: et sic etiam necesse erit quod in materia ante unam formam intelligatur alia forma, sicut etiam in corporibus ante colorem intelligatur superficies. Invenitur igitur in formis diversitas secundum quemdam ordinem perfectionis et imperfectionis. Nam quae materiae est propinquior, imperfectior est, et quasi in potentia respectu supervenientis formae.

Sic igitur nihil prohibet in spiritualibus substantiis ponere multitudinem, quamvis sint formae tantum, ex hoc quod una earum est alia perfectior; ita quod imperfectior est in potentia respectu perfectioris, usque ad primam earum, quae est actus tantum, quae Deus est; ut sic omnes inferiores spirituales substantiae, et materiae possint dici secundum hoc quod sunt in potentia, et formae secundum hoc quod sunt actu.

84. — Unde patet frivolum esse quod contra hoc obiicit concludens, si spiritualis substantia secundum perfectionem et imperfectionem differt, quod oportet ipsam esse perfectionis substitutum (2): et sic cum substitutum pertineat ad rationem materiae, oportet substantiam spiritualem habere materiam. In quo quidem *dupliciter* fallitur.

Primo quidem, quia aestimat perfectionem et imperfectionem esse quasdam formas supervenientes, vel accidentia quae subsistere indigeant: quod quidem manifeste falsum est. Est enim quaedam rei perfectio secundum suam speciem substi-

(1) *Al.:* Sed ante omne imperfectum reperitur aliquid perfectum in omnibus generibus, etc.

(1) *Al.:* Spiriteria.

(2) *Al.:* subicctum. *Item paulo post.*

tuta, quae comparatur ad rem sicut accidens ad substitutum, vel sicut forma ad materiam, sed ipsa propriam speciem rei designat. Sicut enim in numeris unus est maior alio secundum propriam speciem (unde inaequales numeri secundum speciem differunt); ita in formis tam materialibus quam a materia separatis una est perfectior alia secundum rationem propriae naturae, inquantum scilicet propria ratio speciei in tali gradu perfectionis consistit.

Secundo, quia esse subiectum non consequitur solam materiam quae est pars substantiae, sed universaliter consequitur omnem potentiam. Omne enim quod se habet ad alterum ut potentia ad actum, ei natum est subiici. Et per hunc etiam modum spiritualis substantia, quamvis non habeat materiam partem sui, ipsa tamen prout est ens secundum aliquid in potentia, potest subiici intelligibilibus speciebus.

85. — Ex hoc etiam solutio *secundae* rationis apparet. Cum enim dicimus aliquam substantiam corporalem esse vel spiritualem, non comparamus spiritualitatem vel corporeitatem ad substantiam sicut formas ad materiam, vel accidentia ad subiectum, sed sicut differentias ad genus: ita quod sola substantia spiritualis non per aliquod additum substantiae suae est spiritualis, sed per suam substantiam; sicut et substantia corporalis non per aliquod additum substantiae est corporalis, sed secundum propriam substantiam. Non enim est alia forma per quam species differentiae praedicationem suscipit, ab ea per quam suscipit praedicationem generis, ut dictum est. Unde non oportet quod spiritualitati spiritualis substantiae subiiciatur aliquid sicut materia vel substitutum.

86. — *Tertia* vero ratio efficaciam non habet. Cum enim ens non univoce de omnibus praedicetur, non est requirendus idem modus essendi in omnibus quae esse dicuntur; sed quaedam perfectius, quaedam imperfectius esse participant.

Accidentia enim entia dicuntur, non quia in se ipsis esse habeant, sed quia esse eorum est in hoc quod insunt substantiae. Rursumque substantiis omnibus non est idem modus essendi. Illae enim substantiae quae perfectissime esse participant, non habent in se ipsis aliquid quod sit ens in potentia solum: unde immateriales substantiae esse dicuntur.

Sub his sunt substantiae quae etiam in se ipsis huiusmodi materiam habent, quae secundum sui essentiam est ens in potentia tantum; tota tamen earum potentialitas completur per formam, ut in eis non remaneat potentia ad aliam formam, unde et incorruptibiles sunt, sicut caelestia corpora, quae necesse est ex materia et forma composita esse. Manifestum est enim ea in actu existere; alioquin motus subiecta esse non possent, aut sensui subiacere, aut alicuius actionis esse principium. Nullum autem eorum est forma tantum: quia si essent formae absque materia, essent substantiae intelligibiles actu simul et intelligentes secundum se ipsas: quod esse non potest, cum intelligere actus corporis esse non possit, ut probatur in libro *De Anima* (1). Relinquitur ergo quod sunt quidem ex materia et forma composita: sed sicut illud corpus ita est huic magnitudini et figurae determinatae subiectum, quod tamen non est in potentia ad aliam magnitudinem vel figuram: ita caelestium corporum materia est huic formae subiecta, quod non est in potentia ad aliam formam

Sub his vero substantiis est tertius substantiarum gradus, scilicet corruptibilium corporum, quae in se ipsis huiusmodi materiam habent, quae est ens in potentia tantum; nec tamen tota potentialitas huiusmodi materiae completur per formam unam cui subiicitur, quia remanet adhuc in potentia ad alias formas.

Et secundum hanc diversitatem materiae invenitur in corporibus subtilius et grossius prout caelestia corpora sunt subtiliora et magis formalia quam elementaria. Et quia forma proportionatur materiae, consequens est quod caelestia corpora habeant nobiliorem formam et magis perfectam, utpote totam potentialitatem materiae adimplentem. In substantiis igitur superioribus, quibus est omnino potentia materiae aliena, invenitur quidem differentia maioris et minoris subtilitatis secundum differentiam perfectionis formarum, non tamen in eis est compositio materiae et formae.

87. — *Quarta* vero ratio efficaciam non habet. Non enim oportet ut si substantiae spirituales materia carent, quod ideo non distinguantur; sublata enim potentialitate materiae, remanet in cis potentia quaedam, inquantum non sunt ipsum esse, sed esse participant. Nihil autem per se subsistens, quod sit ipsum esse, poterit esse nisi unum solum; sicut nec aliqua forma, si separata consideretur, potest esse nisi una. Inde est

(1) Aristot., *De anima,* III, c. *4,* 429 b 5 *(Comm. S. Th.,* lect. 7).

enim quod ea quae sunt diversa numero, sunt unum specie, quia natura speciei secundum se considerata est una.

Sicut igitur est una secundum considerationem, dum per se consideratur, ita esset una secundum esse, si per se subsisteret vel existeret. Eademque ratio est de genere per comparationem ad species, quousque perveniatur ad ipsum esse quod est communissimum. Ipsum igitur esse per se subsistens est unum tantum. Impossibile est igitur quod praeter ipsum sit aliquid subsistens quod sit esse tantum. Omne autem quod est, esse habet. Est igitur in quocumque, praeter primum, et ipsum esse, tanquam actus; et substantia rei habens esse, tanquam rei potentia receptiva huius actus quod est esse.

88. — Potest autem quis dicere: Id quod participat esse secundum se, carens est illo; sicut superficies, quae nata est participare colorem, secundum se considerata, est non color et non colorata. Similiter igitur id quod participat esse, oportet esse non ens. Quod autem est in potentia eius, est participativum ipsius, non autem secundum se est ens. Sequitur ergo quod habeat materiam, quia ipsius esse receptiva est materia, ut supra dictum est. Sic igitur omne quod est post primum ens, quod est ipsum esse, cum sit participative ens, habet materiam.

Sed considerandum est, quod ea quae a primo ente esse participant, non participant esse secundum universalem modum essendi, secundum quod est in primo principio, sed particulariter secundum quemdam determinatum essendi modum qui convenit huic generi vel huic speciei. Unaquaeque autem res adaptatur ad unum determinatum modum essendi secundum modum suae substantiae. Modus autem uniuscuiusque substantiae compositae ex materia et forma, est secundum formam, per quam pertinet ad determinatam speciem. Sic igitur res composita ex materia et forma, per suam formam fit participativa ipsius esse a Deo secundum quemdam proprium modum.

89. — Invenitur igitur in substantia composita ex materia et forma *duplex* ordo: *unus* quidem ipsius materiae ad formam; *alius* autem ipsius rei iam compositae ad esse participatum. Non enim est esse rei neque forma eius neque materia ipsius, sed aliquid adveniens rei per formam. Sic igitur in rebus ex materia et forma compositis, materia quidem secundum se considerata, secundum modum suae essentiae habet esse in potentia, et hoc ipsum est ei ex aliqua participatione primi entis; caret vero, secundum se considerata, forma, per quam participat esse in actu secundum proprium modum. Ipsa vero res composita in sui essentia considerata, iam habet formam esse; sed participat esse proprium sibi per formam suam.

Quia igitur materia recipit esse determinatum actuale per formam, et non e converso, nihil prohibet esse aliquam formam quae recipiat esse in se ipsa, non in aliquo subiecto: non enim causa dependet ab effectu, sed potius e converso. Ipsa igitur forma sic per se subsistens, esse participat in se ipsa, sicut forma materialis in subiecto. Si igitur per hoc quod dico: « non ens », removeatur solum esse in actu, ipsa forma secundum se considerata, est non ens, sed esse participans. Si autem « non ens » removeat non solum ipsum esse in actu, sed etiam actum seu formam, per quam aliquid participat esse; sic materia est non ens, forma vero subsistens non est non ens, sed est actus, quae est forma participativa ultimi actus, qui est esse.

Patet igitur in quo differt potentia quae est in substantiis spiritualibus, a potentia quae est in materia. Nam potentia substantiae spiritualis attenditur solum secundum ordinem ipsius ad esse; potentia vero materiae secundum ordinem et ad formam et ad esse. Si quis autem utrumque materiam esse dicat, manifestum est quod aequivoce materiam nominabit.

90. — *Quintae* vero rationis solutio iam ex dictis apparet. Quia enim substantia spiritualis esse participat non secundum suae communitatis infinitatem, sicut est in primo principio, sed secundum proprium modum suae essentiae, manifestum est quod esse eius non est infinitum, sed finitum. Quia tamen ipsa forma non est participata in materia, ex hac parte non finitur per modum quo finiuntur formae in materia existentes.

91. — Sic igitur apparet gradus quidam infinitatis in rebus. Nam materiales substantiae finitae quidem sunt *dupliciter:* scilicet *ex parte formae,* quae in materia recipitur, et *ex parte ipsius esse,* quod participat secundum proprium modum, quasi superius et inferius finita existens. Substantia vero spiritualis est quidem *finita superius,* inquantum a primo principio participat esse secundum proprium modum; est autem aliquo modo *infinita inferius,*

inquantum non participatur in subiecto. Primum vero principium, quod Deus est, est *omnibus modis infinitum*.

Caput 9.

Opiniones dicentium substantias immateriales CAUSAM SUI ESSE NON HABERE, ET EARUM REPROBATIO.

92. — Sicut autem praedicta positio circa conditionem spiritualium substantiarum a sententia Platonis et Aristotelis deviat, eis immaterialitatis simplicitatem auferens; ita et circa modum existendi ipsarum aliqui a veritate deviasse inveniuntur, auferentes earum originem a primo et summo auctore.

In quo inveniuntur diversi homines *tripliciter* errasse. *Quidam* enim posuerunt praedictas substantias omnino causam sui esse non habere. *Quidam* posuerunt eas quidem essendi causam habere, non tamen immediate omnes eas procedere a summo et primo principio, sed quadam serie ordinis inferiores earum a superioribus essendi originem habere. *Alii* vero confitentur omnes quidem huiusmodi substantias immediate essendi habere originem a primo principio, sed in ceteris quae de eis dicuntur, puta quod sunt viventes, intelligentes et alia huiusmodi, superiores inferioribus causas existere.

93. — *Primum* quidem igitur spirituales substantias omnino incausatas esse existimant, huiusmodi opinionem sumentes ex his quae secundum materiam causantur, utentes communi suppositione naturali philosophorum pro principio: ex nihilo nihil fieri. Hoc autem videtur fieri quod habet causam sui esse. Quidquid igitur sui esse causam habet, oportet illud ex alio fieri. Hoc autem ex quo aliquid fit, est materia. Si igitur spirituales substantiae materiam non habent, consequens videtur eas omnino causam sui esse non habere.

Rursus. Fieri, moveri quoddam est, vel mutari. Mutationis autem omnis et motus subiectum aliquod esse oportet; est enim motus actus existentis in potentia. Oportet igitur omni ei quod fit subiectum, aliquid praeexistere. Spirituales igitur substantiae, si immateriales sunt, factae esse non possunt.

Item. In qualibet factione cum pervenitur ad factum esse ultimum, non remanet aliquid fieri: sicut nec post ultimum motum esse, remanet moveri. Videmus autem in his quae generantur, quod unumquodque eorum tunc factum esse dicitur quasi terminata factione, quando accipit formam: est enim forma generationis terminus. Adepta igitur forma, non restat aliquid fiendum. Habens igitur formam non fit ens secundum suam formam ζl). Si igitur aliquid sit secundum se forma, hoc non fit ens. Spirituales autem substantiae sunt quaedam formae subsistentes, ut ex praemissis manifestum est. Non igitur spirituales substantiae sui esse causam habent, quasi ab alio factae.

Posset *etiam* aliquis ad hoc argumentari ex opinionibus Aristotelis et Platonis, qui huiusmodi substantias ponunt esse sempiternas. Nullum autem sempiternum videtur esse factum, quia ens fit ex non ente, sicut album ex non albo; unde videtur consequens ut quod fit, prius non fuerit. Sic igitur consequens est, si spirituales substantiae sunt sempiternae, quod non sint factae, nec habeant sui esse principium et causam.

94. — Sed si quis diligenter consideret, ab eadem radice inveniet hanc opinionem procedere, et praedictam, quae materiam spiritualibus substantiis adhibet. Processit enim supradicta opinio ex hoc quidem quod spirituales substantias eiusdem rationis esse existimavit cum materialibus substantiis, quae sensu percipiuntur: quod est eorum qui imaginationem transcendere non valent. Sic et ista opinio ex hoc videtur procedere quod elevari non potest intellectus ad intuendum alium modum causandi quam istum qui convenit materialibus rebus. Paulatim enim humana ingenia processisse videntur ad investigandam rerum originem.

Primo namque in sola exteriori mutatione, rerum originem consistere homines aestimaverunt. Dico autem exteriorem originem, quae fit secundum accidentales transmutationes. *Primi* enim *philosophantes* de naturis, fieri rerum statuerunt non esse aliud quam alterari; ita quod id quod est rerum substantia, quam materiam nominabant, sit principium primum penitus non causatum. Non enim distinctionem substantiae et accidentis intellectu transcendere poterant.

Alii vero aliquantulum ulterius procedentes, etiam ipsarum substantiarum originem investigaverunt, ponentes aliquas substantias causam sui esse habere. Sed quia nihil praeter corpora mente percipere

Il) *Al.:* non fit ens, sed est ens secundum suam formam.

poterant, resolvebant quidem substantias in aliqua principia, sed corporalia, ponentes ex quibusdam corporibus congregatis alia fieri, ac si rerum origo in sola congregatione et segregatione consisteret.

Posteriores vero philosophi ulterius processerunt, resolventes sensibiles substantias in partes essentiae, quae sunt materia et forma: et sic fieri rerum naturalium in quadam transmutatione posuerunt, secundum quod materia alternatim diversis formis subiicitur.

Sed ultra hunc modum fiendi necesse est, secundum sententiam Platonis et Aristotelis, ponere alium altiorem. Cum enim necesse sit primum principium simplicissimum esse, necesse est quod non hoc modo esse ponatur quasi esse participans, sed quasi ipsum esse existens. Quia vero esse subsistens non potest esse nisi unum, sicut supra habitum est, necesse est omnia alia quae sub ipso sunt, sic esse quasi esse participantia. Oportet igitur communem quamdam resolutionem in omnibus huiusmodi fieri, secundum quod unumquodque eorum intellectu resolvitur in id quod est, et in suum esse. Oportet igitur supra modum fiendi quo aliquid fit, forma materiae adveniente, praeintelligere aliam rerum originem, secundum quod esse attribuitur toti universitati rerum a primo ente, quod est suum esse.

95. — *Rursus.* In omni causarum ordine necesse est universalem causam particulari praeexistere. Nam causae particulares non agunt nisi in universalium causarum virtute. Manifestum est autem quod omnis causa per motum aliquid faciens, particularis causa est, habet enim particularem effectum; est enim omnis motus ex hoc determinato in illud determinatum, omnisque mutatio motus cuiusdam terminus est. Oportet igitur supra modum fiendi quo aliquid fit per mutationem vel motum, esse aliquem modum fiendi seu originem rerum absque omni mutatione vel motu per influentiam essendi.

96. — *Item.* Necesse est quod per accidens est, in id reduci quod per se est. In omni autem factione quae fit per motum vel mutationem, fit quidem hoc vel illud ens per se, ens autem communiter sumptum per accidens fit; non enim fit ex « non-ente » sed ex « non-ente-hoc »; ut si canis ex equo fiat, ut Aristotelis exemplo utamur, fit quidem canis per se, non autem fit animal per se, sed per accidens, quia animal erat prius. Oportet igitur originem quamdam in rebus considerari, secundum quam ipsum esse communiter sumptum per se attribuitur rebus, quod omnem mutationem et motum transcendat.

97. — *Adhuc.* Si quis ordinem rerum consideret, semper inveniet id quod est maximum causam esse eorum quae sunt post ipsum; sicut ignis, qui est calidissimus, causa est caliditatis in ceteris dementatis corporibus. Primum autem principium, quod Deum dicimus, est maxime ens. Non enim est ire in infinitum in rerum ordine, sed ad aliquid summum devenire, quod melius est esse unum quam plura. Quod autem in universo melius est, necesse est esse, quia universum dependet ex essentia bonitatis eius. Necesse est igitur primum ens esse causam essendi omnibus.

98. — His autem visis, facile est solvere rationes.

Quod enim antiqui Naturales quasi principium supposuerunt, ex nihilo nihil fieri, ex hoc processit quia solum ad particularem fiendi modum pervenire potuerunt, qui est per mutationem vel motum.

De quo etiam fiendi modo *secunda* ratio procedebat. In his enim quae fiunt per mutationem vel motum, subiectum factioni praesupponitur; sed in supremo modo fiendi, qui est per essendi influxum, nullum subiectum factioni praesupponitur, quia hoc ipsum est subiectum fieri secundum hunc factionis modum, quod est subiectum esse participare per influentiam superioris entis.

Similiter etiam *tertia* ratio de hoc modo fiendi procedit qui est per mutationem et motum. Cum enim ad formam perventum fuerit, nihil de motu restabit. Oportet enim intelligere quod per formam res generata esse participet ab universali essendi principio. Non enim causae agentes ad determinatas formas sunt causae essendi nisi inquantum agunt in virtute primi et universalis principii essendi.

99. — *Quarta* etiam ratio eodem modo procedit de his quae fiunt per motum vel mutationem, in quibus necesse est ut non esse praecedat esse eorum quae fiunt, quia eorum esse est terminus mutationis vel motus. In his autem quae fiunt absque mutatione vel motu per simplicem emanationem seu influxum, potest intelligi aliquid esse factum praeter hoc quod quandoque non fuerit. Sublata enim mutatione vel motu non invenitur in actione influentis

principii, prioris et posterioris successio. Unde necesse est ut sic se habeat effectus per influxum causatus ad causam influentem quamdiu agit, sicut in rebus quae per motum fiunt, se habet effectus ad causam agentem in termino actionis cum motu existentis. Tunc autem effectus iam est. Necesse est igitur ut in his quae absque motu fiunt, simul cum agentis influxu sit ipse effectus productus.

Si autem actio influentis sine motu extiterit, non accedit agenti dispositio ut postmodum possit agere, cum prius non potuerit, quia iam haec mutatio quaedam esset. Potuit igitur semper agere influendo; unde et effectus productus intelligi potest semper fuisse.

Et hoc quidem aliqualiter apparet in corporalibus rebus. Ad praesentiam enim corporis illuminantis producitur lumen in aëre absque aliqua aëris transmutatione praecedente: unde si C) corpus illuminans aëri praesens semper fuisset, semper ab ipso aër lumen haberet.

100. — Sed expressius (2) hoc videtur in intellectualibus rebus, quae sunt magis remotae a motu. Est enim principiorum veritas causa veritatis in conclusionibus semper veris. Sunt enim quaedam necessaria quae causam suae necessitatis habent, ut etiam Aristoteles dicit in quinto *Metaphysicae* (3), et in octavo *Physicorum (4).* Non ergo aestimandum est quod Plato et Aristoteles, propter hoc quod posuerunt substantias materiales seu etiam caelestia corpora semper fuisse, eis subtraxerint causam essendi.

Non enim in hoc a sententia catholicae fidei deviat, quod huiusmodi posuerunt ea semper fuisse, cuius contrarium fides catholica tenet. Non enim est necessarium quod quamvis origo sit ab immobili principio absque motu, quod eorum esse sit sempiternum. A quolibet enim agente procedit effectus secundum modum sui esse. Esse autem primi principii est eius intelligere et velle. Procedit igitur universitas rerum a primo principio sicut ab intelligente et volente. Intelligentis autem et volentis est producere aliquid non quidem ex necessitate, sicut ipsum est, sed sicut vult et etiam intelligit. In intellectu autem primi intelligentis comprehenditur omnis modus essendi, et omnis mensura quantitatis et durationis. Sicut igitur non eumdem modum essendi rebus indidit quo ipsum existit, corporumque quantitatem sub determinata mensura conclusit, cum in eius potestate, sicut et in intellectu, omnes mensurae contineantur; ita etiam dedit rebus talem durationis mensuram qualem voluit, non qualem ipsum habet.

Sicut igitur corporum quantitas sub tali determinata mensura concluditur, non quia actio primi principii ad hanc mensuram quantitatis determinetur, sed quia talis mensura quantitatis sequitur in effectu, qualem intellectus primae causae praescripsit: ita etiam ex actione primi agentis consequitur determinata durationis mensura ex intellectu divino eam praescribente: non quasi ipse subiaceat successivae durationi, ut nunc velit aut agat aliquid quod prius noluerit, sed quia tota rerum duratio sub eius intellectu et virtute concluditur, ut determinet rebus ab aeterno mensuram durationis quam velit.

Caput **10.**

Opinio Avicennae de fluxu rerum a PRIMO PRINCIPIO MEDIANTIBUS ANGELIS, CUM SUA REPROBATIONE.

101. — Hoc igitur et huiusmodi alii considerantes asserunt quidem omnia essendi originem trahere a primo et summo rerum principio, quem dicimus Deum; non tamen immediate, sed ordine quodam.

Cum enim primum rerum principium sit penitus unum et simplex, non aestimaverunt quod ab eo procederet nisi unum. Quod quidem etsi ceteris rebus inferioribus simplicius sit et magis unum, deficit tamen a primi simplicitate, inquantum ipsum non est suum esse, sed est substantia habens esse: et hanc nominant *intelligentiam primam,* a qua quidem iam dicunt plura posse procedere.

Nam secundum quod convertitur ad intelligendum suum simplex et primum principium, dicunt quod ab ea procedit *intelligentia secunda.* Prout vero se ipsam intelligit, secundum id quod est intellectualitatis in ea, producit *animam primi orbis.* Prout vero intelligit se ipsam quantum ad id quod est in ea de potentia, procedit ab ea *corpus primum:* et sic per ordinem usque ad ultima corporum hunc processum a primo principio determinant.

(') *Al.:* semper corpus.
(2) *AI.:* expressive.
(3) Aristot., *Metaph.,* V, c. 5, 1015 b 9-10 *(Comm. S. Th.,* lect. 6). — *AI.:* secundo *Metaph.*
(4) Aristot., *Physic.,* VIII, c. 1, 252 b 3-4 *(Comm. S. Th.,* lect. 3). —ı *AI.:* quarto *Physic.*

Et haec est positio Avicennae (r), quae etiam videtur supponi in libro *De Causis (2).*

102. — Haec autem positio etiam primo aspectu reprobabilis videtur. Bonum enim universi potius esse quam bonum cuiusque particularis naturae invenitur. Destruit autem rationem boni in particularibus effectibus naturae vel artis, si quis perfectionem effectus non attribuat intentioni agentis, cum eadem sit ratio boni et finis: et ideo Aristoteles reprobavit antiquorum Naturalium opinionem, qui posuerunt formas rerum quae naturaliter generantur et alia naturalia bona non esse intenta a natura, sed provenire ex necessitate materiae. Multo igitur magis inconveniens est ut bonum universi non proveniat ex intentione universalis agentis, sed quadam necessitate ordinis rerum.

Si autem bonum universi, quod in distinctione et ordine consistit partium, ex intentione primi et universalis agentis procedit, necesse est quod ipsa distinctio et ordo partium universi etiam in intellectu primi principii praeexistat. Et quia res procedunt ab eo sicut ab intellectivo principio quod agit secundum formas conceptas, non oportet ponere quod a primo principio, etsi in essentia sua sit simplex, procedat unum tantum: et quod ab illo secundum modum suae compositionis et virtutis procedant plura, et sic inde. Hoc enim esset distinctionem et ordinem talem in rebus esse, non ex intentione primi agentis, sed ex quadam rerum necessitate.

103. — Potest tamen dici, quod rerum distinctio et ordo procedit quidem ex intentione primi principii, cuius intentio est non solum ad producendum primum causatum, sed ad producendum totum universum: tamen quodam ordine, ut ipse immediate producat primum causatum, quo mediante alia per ordinem producat in esse. Sed cum sit *duplex* modus productionis rerum: *unus* quidem secundum mutationem et motum; *alius* autem absque mutatione et motu, ut supra iam diximus: in eo quidem productionis modo qui per motum est, hoc manifeste videmus accidere quod a primo principio alia procedunt mediantibus causis secundis: videmus enim et plantas et animalia produci in esse per motum secundum virtutes superiorum causarum ordinatarum usque ad primum principium. Sed in eo modo producendi qui est absque motu, per simplicem influxum ipsius esse, hoc accidere impossibile est. Secundum enim hunc productionis modum, quod in esse producitur, non solum fit per se hoc ens, sed etiam per se fit ens simpliciter, ut dictum est.

103WS---- Oportet autem effectus proportionaliter causis respondere: ut scilicet effectus particularis causae particulari respondeat, effectus autem universalis universali causae. Sicut igitur cum per motum aliquid fit per se hoc ens, effectus huiusmodi in particularem causam reducitur, quae ad determinatam formam movet; ita etiam cum simpliciter fit ens, et per se et non per accidens, oportet hunc effectum reduci in universalem essendi causam. Hoc autem est primum principium, quod Deus est.

Praeter igitur illum modum producendi qui est per mutationem vel motum est alius modus quo res producuntur in esse a primo principio (x) non mediantibus causis secundis, sed eo productionis modo qui fit absque motu, qui creatio nominatur, et qui in solum Deum refertur ut in auctorem. Solo autem hoc modo produci possunt in esse immateriales substantiae, et caelestia corpora, et corporum quorumcumque materia ante formam esse non potuit, sicut dictum est de materia caelestium corporum, quae non est in potentia ad aliam formam. Relinquitur igitur quod omnes immateriales substantiae et caelestia corpora, quae per motum produci non possunt in esse, solum Deum sui esse habeant auctorem. Non ergo id quod est prius in eis est posterioribus causa essendi.

104. — *Adhuc.* Quanto aliqua causa est superior, tanto est universalior, et virtus eius ad plura se extendit. Sed id quod primum invenitur in unoquoque ente, maxime est commune omnibus. Quaecumque enim superadduntur, contrahunt id quod prius inveniunt. Nam quod posterius in re intelligitur, comparatur ad prius ut actus ad potentiam. Per actum autem potentia determinatur. Sic igitur oportet ut id quod primum subsistit in unoquoque, sit effectus supremae virtutis: quanto autem aliquod est posterius, tanto reducatur ad inferioris causae virtutem (2).

Oportet igitur quod id quod primum subsistit in unoquoque, sicut in corporalibus materia et in immaterialibus substan-

(r) Avie., *Metaph.,* Tr. 9, c. 3 (f. 194 b).

(2) Per totum librum haec positio est diffusa.

(x *Al.:* Ponunt igitur per mutationem vel motum aliqua produci, non in esse a primo principio, etc.

(2) Al.: tanto producitur ab inferioris causae virtute.

tiis quod potentiate est, sit proprius effectus primae virtutis, et universalis effectus agentis. Impossibile est igitur quod ab aliquibus causis secundis aliqua producantur in esse non praesupposito aliquo effectu superioris agentis. Et sic nullum agens post primum rem totam in esse producit, quasi producens ens simpliciter per se, et non per accidens, quod est creare, ut dictum est.

105. — *Item.* Alicuius naturae vel formae *duplex* causa invenitur: *una* quidem quae est per se et simpliciter causa talis naturae vel formae; *alia* vero quae est causa huius naturae vel formae in hoc. Cuius quidem distinctionis necessitas apparet, si quis causas consideret eorum quae generantur.

Cum enim equus generatur, equus generans est quidem causa quod natura equi in hoc esse incipiat, non tamen est per se causa naturae equinae. Quod enim est per se alicuius causa naturae secundum speciem, oportet quod sit causa eius in omnibus habentibus illam speciem. Cum igitur equus generans habeat eamdem naturam secundum speciem, oporteret quod esset sui ipsius causa; quod esse non potest. Relinquitur igitur quod oportet super omnes participantes naturam equinam esse aliquam universalem causam totius speciei: quam quidem causam Platonici posuerunt speciem separatam a materia, ad modum quo omnium artificialium principium est forma artis, non in materia existens. Secundum Aristotelem autem hanc universalem causam oportet ponere in aliquo caelestium corporum: unde et ipse has duas causas distinguens, dixit, quod homo generat hominem, et sol.

Cum autem aliquid per motum causatur, natura communis alicui praeexistenti advenit per formam materiae advenientem vel subiecto il). Potest igitur sic per motum esse alicuius causa id quod particulariter naturam illam habet, ut homo hominis, aut equus equi; cum vero non per motum causatur, talis productio est ipsius naturae secundum se ipsam. Oportet igitur quod reducatur in id quod est per se causa illius naturae, non autem in aliquid quod particulariter naturam participet.

Assimilatur enim talis productio processui vel causalitati qui in intelligibilibus invenitur, in quibus natura rei secundum se ipsam non dependet nisi a primo, sicut natura senarii et cius ratio non dependet a ternario vel binario, sed ab ipsa unitate. Non enim sex secundum primam (x) rationem speciei sunt bis tria, sed sex solum. Alioquin oporteret unius rei multas substantias esse.

Sic igitur cum esse alicuius causatur absque motu, eius causalitas attribui non potest alicui particularium entium, quod participat esse, sed oportet quod reducatur in ipsam universalem et primam causam essendi, scilicet Deum, qui est ipsum esse.

106. — *Amplius.* Quanto aliqua potentia magis distat ab actu, maiori virtute indiget ad hoc quod in actum reducatur; maiori enim virtute ignis opus est ad resolvendum lapidem quam ceram. Sed nullius potentiae ad aliam potentiam quantumcumque indispositam et remotam est comparatio aut proportio: non entis enim ad ens nulla est proportio. Virtus igitur quae ex nulla potentia praeexistente aliquem effectum producit, in infinitum excedit virtutem quae producit effectum ex aliqua potentia quantumcumque remota.

Infinita autem virtus aliorum quidem potest esse secundum quid, sed simpliciter respectu totius esse infinita virtus non est nisi primi agentis, quod est suum esse et per hoc est modis omnibus infinitum, ut supra dictum est. Sola igitur virtus primi agentis potest effectum producere nulla potentia praesupposita. Talem autem oportet esse productionem omnium ingenerabilium et incorruptibilium, quae absque motu producuntur. Oportet igitur omnia huiusmodi a solo Deo esse producta.

Sic igitur impossibile est ut immateriales substantiae a Deo procedant in esse secundum ordinem quem dicta positio assignabat.

Caput ii.

Opinio Platonicorum de effluxu rerum a primo principio per ideas, cum reprobatione.

107. — His autem rationibus moti Platonici posuerunt quidem omnium immaterialium substantiarum et universaliter omnium existentium Deum esse immediate causam essendi secundum praedictum productionis modum, qui est absque mutatione vel motu; posuerunt tamen secundum alias participationes bonitatis divinae ordinem quemdam causalitatis in praedictis substantiis.

(1) *Al.:* substantiae.

(1) *Al.;* propriam.

Ut enim supra dictum est, posuerunt abstracta principia secundum ordinem intelligibilium conceptionum: ut scilicet sicut unum et ens sunt communissima, et primo cadunt in intellectu, sub hoc autem est vita, sub qua iterum est intellectus, et sic inde; ita etiam primum et supremum inter separata est id quod est ipsum unum (P), et hoc est primum principium, quod est Deus, de quo iam dictum est, quod est suum esse. Sub hoc autem posuit (2) aliud principium separatum, quod est vita; et iterum aliud, quod est intellectus.

Si igitur sit aliqua immaterialis substantia quae sit intelligens, vivens et ens, erit quidem ens per participationem primi principii, quod est ipsum esse; erit quidem vivens per participationem alterius principii separati, quod est vita; et erit intelligens per participationem alterius separati principii, quod est ipse intellectus: sicut si ponatur quod homo sit animal per participationem huius principii separati quod est animal, sit autem bipes per participationem secundi principii, quod est bipes.

108. — Haec autem positio quantum ad aliquid quidem veritatem habere potest; simpliciter autem vera esse non potest.

Eorum enim quae accidentaliter alicui adveniunt, nihil prohibet id quidem quod est prius, ab aliqua universaliori causa procedere; quod vero est posterius ab aliquo posteriori principio; sicut animalia et plantae calidum quidem et frigidum ab elementis participant, sed determinatum complexionis modum ad speciem propriam pertinentem obtinent ex virtute seminali per quam generantur (3). Nec est inconveniens quod ab aliquo principio aliquid sit quantum vel album seu calidum. Sed in his quae substantialiter praedicantur, hoc contingere penitus impossibile est.

Nam omnia quae substantialiter de aliquo praedicantur sunt per se et simpliciter unum. Unus autem effectus non reducitur in plura prima principia secundum eamdem rationem principii, quia effectus non potest esse (causa simpliciter, vel) simplicior prima causa (4). Unde et Aristoteles hac ratione utitur contra Platonicos: quod si esset aliud animal, et aliud bipes in principiis separatis, non esset simpliciter unum animal bipes. Si igitur in immaterialibus substantiis aliud esset id quod est esse et aliud quod est vivere, et aliud quod est intellectivum esse, ita quod vivens adveniret enti, vel intelligens viventi, sicut accidens subiecto, vel forma materiae, haberet rationem quod dicitur. Videmus enim aliquid esse causam accidentis quod non est causa subiecti, et aliquid esse causam substantialis formae quod non est causa materiae. Sed in immaterialibus substantiis id ipsum quod est eorum esse est vivere eorum (l). Nec est in eis aliud vivere quam intellectivum esse: unde a nullo alio habent quod vivant et intellectiva sint, quam a quo habent quod sint.

Si igitur omnes immateriales substantiae a Deo habent immediate quod sint, ab eo immediate habent quod vivant et intellectivae sint. Si quid autem advenit eis supra eorum essentiam, puta intelligibiles species, vel aliquid huiusmodi, quantum ad talia potest Platonicorum opinio procedere: ut scilicet huiusmodi in inferioribus immaterialium substantiarum inveniantur ordinr quodam a superioribus derivata.

Caput 12.

Opinio Origenis ponentis omnes substantias SPIRITUALES AEQUALES ESSE CREATAS, ET EIUS REPROBATIO.

109. — Sicut autem praedictae positiones, immaterialium substantiarum ordinem considerantes, non immediate, sed ordine quodam processum a primo principio tradiderunt; ita aliqui e converso, volentes salvare immediatum earum processum a principio, totaliter ab eis naturae ordinem sustulerunt; cuius positionis auctor invenitur Origenes fuisse.

Consideravit enim (2) quod ab uno iusto auctore res diversae et inaequales non possent procedere nisi aliqua diversitate praecedente. Nulla autem diversitas praecedere potuit primam productionem rerum a Deo, quae nihil praesupponit: unde ponebat omnes res a Deo primo productas esse aequales. Unde, quia corpora incorporalibus substantiis aequari non possunt, posuit in prima rerum productione corpora non fuisse, sed quod postmodum rebus a Deo productis diversitas intervenit ex diversitate motuum voluntatis immaterialium

P) *AI.:* quod est ipsum ens et ipsum unum.

(2) AI. et melius: posuerunt.

(3) AI.: ... participant secundum determinatum complexionis modum ad speciem propriam pertinentem, quem modum obtinent ex virtute seminali, per quam generantur.

(4) Alii omittunt verba quae inter parentheses signavimus.

d) *AI.:* ipsum esse eorum est ipsum vivere eorum.

(2) Cfr. *Periarchon,* I, c. 8 (PG n, 177 A-B).

substantiarum, quae ex sua natura habent arbitrii libertatem.

Quaedam igitur earum in suum principium ordinato motu voluntatis conversae, in melius profecerunt, et hoc diversimode secundum voluntarii motus diversitatem. Unde et inter eas quaedam sunt aliis superiores effectae.

Aliae vero inordinato motu voluntatis a suo principio sunt aversae: et haec in deterius defecerunt, quaedam plus, quaedam minus; ita ut haec fuerit corporum producendorum occasio, ut eis immateriales substantiae ab ordine boni aversae alligarentur quasi usque ad inferiorem naturam prolapsae. Unde et totam diversitatem corporum dicebat procedere ex diversitate inordinationis voluntarii motus immaterialis substantiae; et quae minus a Deo aversae fuerant, nobilioribus corporibus alligarentur, quae autem magis, ignobilioribus.

110. — Huius autem positionis *ratio vana est,* et ipsa positio impossibilis: cuius quidem impossibilitatis ratio accipi potest ex his quae iam diximus.

Dictum est enim supra, spirituales substantias immateriales esse. Si igitur in eis sit aliqua diversitas, oportet quod hoc sit secundum formalem differentiam. In his autem quae formali differentia differunt, aequalitas inveniri non potest. Oportet enim omnem formalem differentiam ad primam oppositionem reduci, quae est privationis ad formam. Unde omnium formaliter differentiam natura unius [1] imperfecta existens respectu alterius, se habet ad ipsum secundum habitudinem privationis ad formam. Hoc autem in diversitate specierum nobis notarum apparet. Sic igitur specierum differentiam in animalibus et plantis et metallis et elementis invenimus secundum ordinem naturae procedere, ut paulatim ab imperfectiori ad perfectissimum natura consurgat: quod etiam apparet in speciebus colorum et saporum et aliorum sensibilium qualitatum.

In his vero quae materialiter differunt, eamdem formam habentibus, nihil prohibet aequalitatem inveniri. Possunt enim subiecta diversa eamdem formam participare aut secundum aequalitatem, aut secundum excessum et defectum. Sic igitur possibile esset spirituales substantias omnes aequales esse, si solum secundum materiam differrent, eamdem formam secundum speciem habentes. Et forte tales eas esse Origenes opinabatur, non multum discernens inter naturas spirituales et corporales. Quia vero spirituales substantiae immateriales sunt, necesse est in eis ordinem naturae esse.

111. — *Adhuc.* Secundum hanc positionem necesse est spirituales substantias aut imperfectas esse, aut superfluas esse. Non enim inveniuntur multa aequalia in uno gradu naturae nisi propter imperfectionem cuiuslibet eorum, vel propter permanendi necessitatem, ut quae numero permanere non possunt, multiplicata permaneant; sicut inveniuntur in corruptibilibus rebus multa individua aequalia secundum naturam speciei: aut propter necessitatem alicuius operationis, ad quam virtus unius non sufficit, sed oportet aggregari virtutem multorum quasi ad unam perfectam virtutem constituendam, ut patet in multitudine bellatorum et in multitudine trahentium navim.

Illa vero quorum est virtus perfecta, quae sunt permanentia in ordine suae naturae, non multiplicantur secundum numerum in aequalitate eiusdem speciei. Est enim unus sol tantum, qui sufficit ad semper permanendum ad omnes effectus producendos qui sibi conveniunt secundum gradum suae naturae: et idem apparet in ceteris caelestibus corporibus.

Substantiae autem spirituales sunt multo perfectiores corporibus etiam caelestibus. Non igitur in eis inveniuntur multae in eodem gradu naturae: ima enim sufficiente, aliae superfluerent.

112. — *Item.* Praedicta positio universitati rerum producendarum a Deo subtrahit boni perfectionem.

Uniuscuiusque enim effectus perfectio in hoc consistit quod suae causae assimiletur. Quod enim secundum naturam generatur, tunc perfectum est quando contingit ad similitudinem generantis. Artificialia etiam per hoc perfecta redduntur quod artis formam consequuntur. In primo autem principio non solum consideratur quod ipsum est bonum et ens et unum, sed etiam quod hoc eminentius prae ceteris habet, et alia ad sui bonitatem participandam adducit. Requirit igitur assimilatio perfecta universitatis a Deo productae non solum quod unumquodque sit bonum et ens, sed et unum superemineat alteri, et unum moveat alterum ad suum finem: unde et bonum universi est bonum ordinis, sicut bonum exercitus.

Hoc igitur bonum universitati rerum subtraxit praedicta positio, omnimodam

[1] *Al.:* minus.

aequalitatem in rerum productione constituens.

113. — *Amplius.* Inconveniens est id quod est optimum in universo, attribuere casui. Nam id quod est optimum, maximam habet rationem finis intenti. Optimum autem in rerum universitate est bonum ordinis: hoc enim est bonum commune, cetera vero sunt singularia bona. Hunc autem ordinem qui in rebus nunc invenitur, praedicta positio attribuit casui, secundum scilicet quod accidit unam immaterialium substantiarum sic moveri secundum voluntatem, et aliam aliter. Est igitur praedicta positio omnino abiicienda.

114. — *Ratio* etiam positionis manifeste *continet vanitatem.* Non enim est eadem ratio iustitiae in constitutione alicuius totius ex pluribus partibus et diversis, et in distributione alicuius communis per singularia.

Qui enim aliquod totum constituere intendit, ad hoc respicit quod totum perfectum sit et secundum hoc diversas partes et inaequales ad cius constitutionem conducit (*). Si enim omnes essent aequales, iam non esset totum perfectum: quod patet tam in toto naturali, quam in toto civili. Non enim esset corpus hominis perfectum nisi membra diversa et inaequalis dignitatis haberet; neque esset civitas perfecta nisi inaequales conditiones et officia diversa in civitate existèrent. In distributione vero attenditur bonum uniuscuiusque, et ideo diversis diversa assignantur secundum diversitatem in eis praecedentem, secundum quam competunt eis diversa.

In prima igitur rerum productione Deus diversa ct inaequalia in esse produxit, attendens ad id quod requirit perfectio universi, non ad aliquam diversitatem in rebus praeexistentem; sed hoc attendit in remuneratione finalis iudicii, unicuique retribuens secundum quod meruit.

Caput 13.

Opinio auferentium rerum providentiam a Deo et substantiis separatis, et eius reprobatio.

115. — Non solum autem in substantia et ordine spiritualium substantiarum aliqui erraverunt, ad modum inferiorum rerum de eis existimantes, sed hoc etiam quibusdam accidit circa signationem ct providentiam earumdem. Dum enim spiritualium substantiarum intelligcntiam et operationem ad modum humanae intelligentiae et operationis diiudicare voluerunt, posuerunt Deum et alias substantias immateriales singularium cognitionem non habere, nec inferiorum et praecipue humanorum actuum providentiam gerere.

Quia enim in nobis singularium quidem sensus est, intellectus autem propter sui immaterialitatem non singularium sed universalium est; consequens esse existimaverunt ut intellectus substantiarum spiritualium, qui sunt multo simpliciores nostro intellectu, singularia cognoscere non possint. Non est autem in substantiis spiritualibus, cum sint omnino incorporeae, aliquis sensus, cuius operatio sine corpore esse non potest: unde videtur cis impossibile quod spirituales substantiae aliquam de singularibus notitiam habeant.

116. — *Adhuc.* In maiorem insaniam inde procedentes, aestimant Deum nihil nisi se ipsum intellectu cognoscere. Sic enim videmus in nobis quod intellectum est intelligentis perfectio et actus: per hoc enim intellectus fit actu intelligens. Nihil autem aliud Deo est nobilius, quod possit esse eius perfectio. Unde ex necessitate consequi arbitrantur quod nihil aliud sit a Deo intellectum nisi eius essentia (').

Amplius. Ea quae ex alicuius providentia procedunt, casualia esse non possunt. Si igitur omnia quae in hoc mundo accidunt ex divina providentia procedunt, nihil in rebus erit fortuitum et casuale.

117. — *Item.* Utuntur ratione Aristotelis in sexto *Metaphysicorum* (2) probantis, quod si omnem effectum ponamus habere causam per se, et quod qualibet causa posita necesse sit effectum poni, sequeretur quod omnia futura ex necessitate contingerent (3): quia erit inducere (4) quemlibet effectum futurum in aliquam praecedentem causam, et illam in aliam, et sic inde quousque veniatur ad causam quae iam est vel quae fuit. Haec autem iam posita est ex quo in praesenti est vel in praeterito fuit. Si igitur posita causa necesse est effectum poni, ex necessitate consequuntur omnes futuri effectus.

(*) *AL:* Quia enim aliquod totum perfectum fit, secundum hoc diversas partes et inaequales ad cius compositionem conducit.

il) *Al.:* esse.

(2) Aristot., *Metaph.,* VI, c. 3, 1027 a 30-b 4 *(Comm. S. Th.,* Icct. 3).

(3) Al.: sequitur quod omnia futura contingit ex necessitate evenire.

(4) Al.: reducere.

Sed si omnia quae in mundo sunt divinae providentiae subduntur, omnium causa non solum est praesens vel praeterita, sed ab aeterno praecessit. Non est autem possibile quin ea posita causa effectus non sequantur (x): non enim cassatur divina providentia neque per ignorantiam neque per impotentiam providentis, in quem nullus cadit defectus. Sequeretur igitur omnia ex necessitate procedere.

118. — *Adhuc.* Si Deus est ipsum bonum, oportet quod ordo providentiae eius secundum rationem boni procedat. Aut igitur inefficax est divina providentia, aut universaliter malum a rebus excludit. Videmus autem in singularibus generabilium et corruptibilium multa mala contingere; et praecipue inter homines, in quibus praeter naturalia mala, quae sunt naturales defectus et corruptiones communes eis et aliis corruptibilibus rebus, superadduntur insuper mala vitiorum et inordinatorum eventuum: puta, cum iustis multoties multa mala veniunt, iniustis autem bona.

Propter hoc igitur aliqui aestimaverunt divinam providentiam se extendere usque ad substantias immateriales et incorruptibilia, et caelestia corpora, in quibus nullum malum videbant: inferiora autem providentiae subdi dicebant divinae vel aliarum spiritualium substantiarum quantum ad genera, non autem quantum ad individua.

Caput 14.

Opinionis reprobatio.

119. — Et quia ea quae praedicta sunt, communi opinioni hominum repugnant, non solum plebis, sed etiam sapientum; certis rationibus ostendendum est praedicta veritatem non habere, et rationes praemissas non hoc concludere quod intendunt.

Et *primo* quidem quantum ad divinam cognitionem; *secundo* quantum ad eius providentiam.

I.

Quod Deus habet omnium cognitionem.

120. — Oportet autem ex necessitate hoc firmiter tenere quod Deus omnium cognoscibilium quocumque tempore vel a quocumque cognoscente, certissimam cognitionem habeat. Ut enim supra habitum est, Dei substantia est ipsum eius esse. Non est autem in eo aliud esse, atque aliud intelligere: sic enim non esset perfecte simplex, unde nec simpliciter primum. Oportet igitur quod sicut eius substantia est suum esse, ita etiam eius substantia sit suum intelligere, seu intelligentia, ut etiam Philosophus concludit in decimosecundo *Metaphysicae (1).* Sicut igitur eius substantia est ipsum esse separatum, ita et eius substantia est ipsum intelligere separatum. Si autem sit aliqua forma separata, nihil quod ad rationem illius formae pertinere posset, ei deesset; sicut si albedo separata esset, nihil quod sub ratione albedinis comprehenditur, ei deficeret. Cuiuslibet autem cognoscibilis cognitio sub universali ratione cognitionis continetur. Oportet igitur Deo nullius cognoscibilis cognitionem deesse.

Cognitio autem cuiuslibet cognoscentis est secundum modum substantiae eius, sicut et quaelibet operatio est secundum modum operantis. Multo igitur magis divina cognitio, quae est eius substantia, est secundum modum esse ipsius. Esse autem eius est unum, simplex, fixum et aeternum. Sequitur ergo quod Deus uno simplici intuitu aeternam et fixam de omnibus notitiam habeat.

121. — *Adhuc* autem, id quod abstractum est, non potest esse nisi unum in unaquaque natura. Si enim albedo posset esse abstracta, sola una esset albedo, quae abstracta esset; omnes autem aliae albedines essent eam participantes. Sic igitur sicut sola Dei substantia est ipsum abstractum esse, ita sola eius substantia est ipsum intelligere omnino abstractum. Omnia igitur alia sicut habent esse participatum, ita participative intelligunt seu qualitercumque cognoscunt.

Omne autem quod convenit alicui per participationem, perfectius invenitur in eo quod est tale per essentiam, a quo alia derivantur. Oportet igitur Deum omnium (2), a quibuscumque cognoscuntur, cognitionem habere. Unde et Philosophus pro inconvenienti habet ut aliquid a nobis cognitum sit Deo ignotum; ut patet in primo *De anima (3)* et in tertio *Metaphysicae (4).*

(x) *Al.:* quin ea posita effectus sequantur. — *Al.:* non sequatur.

(1) Aristot., *Metaph.,* XII, c. 7, 1072 b 27-28 *(Comm. S. Th.,* lect. 6).

(2) *Al. add.:* quae.

(3) Aristot., *De anima,* I, c. 5, 410 b 4 ss. *(Comm. S. Th.,* lect. 12).

(4) Aristot., *Metaph.,* III, c. 4, 1000 b 3 ss. *(Comm, S. Th.,* lect. 11).

122. — *Item.* Si Deus se ipsum cognoscit, oportet quod perfecte cognoscat se: praesertim quia si eius intelligere est eius substantia, necesse est ut quidquid est in eius substantia ipsius cognitione comprehendatur. Cuiuscumque autem rei perfecte substantia cognoscitur, necesse etiam est ut etiam virtus perfecte cognoscatur. Cognoscit igitur perfecte suam virtutem. Oportet igitur quod cognoscat omnia ad quae sua virtus extenditur.

Sua autem virtus extenditur ad omne quod est quocumque modo in rebus vel esse potest, sive sit proprium, sive commune, sive immediate ab eo productum, sive mediantibus causis secundis: quia causae primae virtus magis imprimit in effectum quam virtus causae secundae. Oportet igitur Deum cognitionem habere de omnibus quae sunt quocumque modo in rebus.

123. — *Amplius.* Sicut causa est quodammodo in effectu per sui similitudinem participatam, ita omnis effectus est in sua causa excellentiori modo secundum virtutem ipsius. In causa igitur prima omnium, quae Deus est, oportet omnia eminentius existere ex natura ζ1) quam etiam in seipsis. Quod autem est in aliquo, oportet quod in eo sit secundum modum substantiae eius. Substantia autem Dei est ipsum intelligere eius. Oportet igitur omnia quae quocumque modo sunt in rebus, in Deo intelligibiliter existere secundum eminentiam substantiae eius. Necesse est igitur Deum perfectissime omnia cognoscere.

124. — Sed occasionem errandi sumpserunt ex demonstratione Aristotelis in decimosecundo *Metaphysicae* (2). Oportet autem ostendere, quod Philosophi intentionem non assequuntur.

Sciendum est igitur quod secundum Platonicos ordo intelligibilium praeexistebat ordini intellectuum, ita quod intellectus participando intelligibile fieret intelligens actu, ut supra iam diximus.

Et per hunc modum etiam Aristoteles ostenderat prius in eodem libro quod supra intellectum et appetitum intellectualem quo caelum movetur est quoddam intelligibile participatum ab ipso intellectu caelum movente, sic dicens: « Susceptivum intelligibilis et substantiae et intellectus agit ut agens »; quasi dicat: actu intelligit secundum quod habet iam participatum suum intelligibile superius; et ex hoc ulterius concludit, quod illud intelligibile sit magis divinum.

Et interpositis quibusdam, movet quaestionem de intellectu huius divinissimi, cuius participatione motor caeli est intelligens actu. Quia si illud divinissimum non intelligit, non erit insigne aliquid, sed se habebit ut dormiens. Si autem intelligit, erit primo dubitatio quomodo intelligit. Quia si intelligit participando aliquid aliud superius, sicut per participationem eius inferior intellectus intelligit, sequetur quod erit aliquid aliud principale respectu ipsius: quia ex quo per participationem alterius intelligit, non est intelligens per suam essentiam, ita quod sua substantia sit suum intelligere, sed magis sua substantia erit in potentia respectu intelligentiae: sic enim se habet substantia cuiuslibet participantis ad id quod per participationem obtinet: et ita ulterius sequetur quod illud divinissimum non erit optima substantia; quod est contra positum.

125. — Movet etiam *consequenter* aliam dubitationem de eo quod intelligitur ab optima substantia. Sive enim detur quod substantia primi sit ipsum eius intelligere, sive substantia eius sit intellectus qui comparatur ad intelligere ut potentia, dubium erit quid sit illud quod intelligit prima substantia. Aut enim intelligit se ipsam ζ1), aut aliquid diversum a se. Et si detur quod aliquid diversum a se intelligat, erit ulterius dubitabile utrum semper idem intelligat, aut quandoque unum, quandoque aliud.

Et quia posset aliquis dicere quod nihil differt quid intelligat, movet super hoc dubitationem utrum aliquid differat vel nihil, in quocumque intelligente, intelligere aliquid bonum vel intelligere quodcumque contingens. Et respondet satisfaciens huic dubitationi, quod de quibusdam absurdum est intelligere: cuius potest esse sensus *duplex. Vel* quia absurdum est intelligere de quibusdam, utrum ea intelligere sit ita bonum sicut quaedam alia, cum quaedam respectu aliorum sint vel multo priora, vel multo meliora. *Alius* autem sensus est, quia videmus quod intelligere quaedam in actu, apud nos videtur esse absurdum: unde et alia littera habet (2): « Aut inconveniens meditari de quibusdam ».

Habito igitur quod melius est intelligere

(1) *Al.:* ipsum.

(2) Aristot., *Metaph.,* XII, c. 9, 1074 b 25 *(Comm. S. Th.,* lect. 11).

(1) *Al.:* esse existentia.

(2) Aristot., *Metaph.,* XII, c. 7,1072 b 22-23 *(Comnt. S. Th.,* lect. 8).

aliquod bonum quam intelligere minus bonum, concludit quod id quod intelligit prima substantia est optimum, et quod intelligendo non mutatur, ut nunc intelligat unum nunc aliud. Et hoc probat *dupliciter. Primo* quidem, quia cum intelligat id quod est nobilissimum, ut dictum est, sequeretur, si mutaretur ad aliud intelligibile, quod mutatio esset in aliquid indignius. *Secundo,* quia talis vicissitudo intelligibilium iam est motus quidam. Primum autem principium oportet esse omnibus modis immobile.

126. — *Deinde* redit ad determinandam primam quaestionem, an scilicet Dei substantia sit suum intelligere, et an esse Dei sit suum intelligere: quod sic *dupliciter* probatur.

Primo quidem probat, quod si prima substantia non est suum intelligere, sed est sicut potentia, adhuc sit probabile (1) quod continue intelligere esset ei laboriosum. Hoc autem dicit esse probabile ex eo quod in nobis sic accidit. Sed quia in nobis potest accidere non ex natura intellectus sed ex viribus inferioribus quibus utimur in intelligendo, ideo non dixit esse hoc necessarium in omnibus. Si tamen hoc probabile accipiatur ut verum, sequetur quod continue intelligere sit laboriosum primae substantiae, et ita non poterit semper intelligere; quod est contra praemissa.

Secundo probat per hoc, quia si substantia sua non esset suum intelligere, sequetur quod aliquid aliud erit dignius quam eius intellectus, scilicet res intellecta, per cuius participationem fit intelligens. Quandocumque enim substantia intelligentis non est suum intelligere, oportet quod substantia intellectus nobilitetur et perficiatur per hoc quod actu intelligit aliquod intelligibile, etiam si illud sit indignissimum. Omne enim illud per quod aliquid fit actu, nobilius est. Unde sequetur quod aliquod indignissimum intelligibile sit dignius quam intellectus qui non est intelligens per suam essentiam. Quare negandum est hoc, scilicet quod aliquid intellectum aliud ab ipso sit perfectio intellectus divini, quia ad perfectionem ipsius intelligere pertinet nobilitas ipsius intellecti: quod patet ex hoc quod in nobis, in quibus differt substantia cognoscentis a cognitione actuali, dignius est quaedam non videre quam videre. Et ita, si sic sit in Deo quod eius intellectus non sit sua intelligentia, et aliquid aliud intelligat; non erit sua intelligentia optima, quia non erit optimi intelligibilis. Relinquitur ergo quod se ipsum intelligat, cum ipse sit nobilissimum entium.

127. — Patet igitur praedicta verba Philosophi diligenter consideranti, quod non est intentio eius excludere a Deo simpliciter aliarum rerum cognitionem, sed quod non intelligit alia a se quasi participando ea, ut per ea fiat intelligens, sicut fit in quocumque intellectu cuius substantia non est suum intelligere. Intelligit autem omnia aha a se intelligendo se ipsum, inquantum ipsius esse est universale et fontale principium omnis esse, et suum intelligere quaedam universalis radix intelligendi, omnem intelligentiam comprehendens.

Inferiores vero intellectus separati, quos Angelos dicimus, intelligunt quidem se ipsos singuli per suam essentiam, aha vero intelligunt secundum platonicas positiones per participationem formarum intelligibilium separatarum, quas deos vocabant, ut supra dictum est; secundum Aristotelem vero partim per species, partim quidem per suam essentiam, partim vero per participationem formarum intelligibilium separatarum ipsius primi intelligibilis, quod est Deus, a quo et esse et intelligere participant.

II.

Quod divina providentia ad minima se extendit.

128. — Sicut autem divinam cognitionem necesse est secundum praemissa usque ad minima rerum se extendere, ita necesse est sub divinae providentiae cura universa concludere.

Invenitur enim in rebus omnibus bonum esse in ordine quodam, secundum quod res sibi invicem subserviunt et ordinantur ad finem. Necesse est autem, sicut omne esse derivatur a primo ente, quod est ipsum esse, ita omne bonum derivetur a primo bono, quod est ipsa bonitas. Oportet igitur singulorum ordinem a prima et pura veritate derivari: a qua quidem aliquid derivatur secundum quod in eo est, per intelligibilem scilicet modum. In hoc autem ratio providentiae consistit quod ab aliquo intelligente statuatur ordo in rebus quae eius providentiae subsunt. Necesse est igitur omnia divinae providentiae subiacere.

129. — *Adhuc.* Primum movens immo-

(1) *Al.:* ...sed est sicut potentia ad hoc, probabile est...

bile, quod Deus est, omnium motionum principium est, sicut et primum ens est omnis esse principium. In causis autem per se ordinatis tanto aliquid magis est causa, quanto in ordine causarum prior (1) est, cum ipsa aliis conferat quod causae sint. Deus igitur secundum hoc omnium motionum vehementius causa est quam etiam singulares causae moventes. Non est autem alicuius causa Deus nisi sicut (2) intelligens, cum sua substantia sit suum intelligere, ut per supra posita Aristotelis verba patet. Unumquodque autem agit per modum suae substantiae. Deus igitur per suum intellectum omnia movet ad proprios fines. Hoc autem providere est. Omnia igitur divinae providentiae subsunt.

130. — *Amplius.* Sic (3) sunt res in universo dispositae sicut optimum est eas esse, eo quod omnia ex summa bonitate dependent. Melius est autem aliqua esse ordinata per se quam per accidens ordinentur: est igitur totius universi ordo non per accidens, sed per se. Hoc autem requiritur ad hoc quod aliqua per se ordinentur, quod primi intentio feratur usque ad ultimum. Si enim primum moveret secundum (4), et eius intentio ulterius non feratur, secundum vero tertium moveat, hoc erit praeter intentionem primi moventis. Erit igitur talis ordo per accidens. Oportet igitur quod primi moventis et ordinantis intentio, scilicet Dei, non solum usque ad quaedam entium procedat, sed usque ad ultima. Omnia igitur eius providentiae subsunt.

131. — *Item.* Quod causae et effectui convenit, eminentius invenitur in causa quam in effectu; a causa enim in effectum derivatur. Quidquid igitur in inferioribus causis existens, primae omnium causae attribuitur, excellentissime convenit ei. Oportet autem aliquam providentiam attribuere Deo; alioquin universum casu ageretur. Oportet ergo divinam providentiam perfectissimam esse.

132. — Sunt autem in providentia *duo* consideranda: scilicet *dispositio,* et *dispositorum exeeutio:* in quibus quodammodo diversa ratio perfectionis invenitur.

Nam in *dispositione* tanto perfectior est providentia, quanto providens magis singula mente considerare et ordinare potest: unde et omnes operativae artes tanto perfectius habentur, quanto quisque singula potest magis coniectari. Circa *exeeutionem* vero tanto videtur esse providentia perfectior, quanto providens per plura media et diversa agentia universalius movet.

Divina igitur providentia habet dispositionem intclligibilem omnium et singulorum; exequitur vero disposita per plurimas et varias causas: inter quas spirituales substantiae, quas Angelos dicimus, primae causae propinquiores existentes, universalius divinam providentiam exequuntur. Sunt igitur Angeli universales exeeutores divinae providentiae: unde et signanter Angeli, idest nuntii, nominantur. Nuntiorum enim est exequi ea quae a domino (b disponuntur.

Caput 15.

Solutio rationum praedictarum pro praedicta opinione.

133. — His igitur visis, facile est iam ad obiectiones supra positas respondere.

Non est enim verum quod *prima* ratio praetendebat, intellectum Dei et Angelorum singularia non posse cognoscere, si intellectus humanus ea cognoscere non potest.

Et ut eius differentiae evidentius appareat ratio, considerandum est quod cognitionis ordo est secundum proportionem ordinis qui invenitur in rebus secundum esse ipsarum. In hoc enim perfectio et veritas cognitionis existit, quod rerum cognitarum similitudinem habeat. In rebus autem talis ordo invenitur quod superiora in entibus universalius esse et bonitatem habent: non quidem ita quod obtineant esse et bonitatem solum secundum rationem communem, prout universale dicitur quod de pluribus praedicatur, sed quia quicquid in inferioribus invenitur, in superioribus eminentius existit. Et hoc ex virtute operativa quae est in rebus, apparet.

Nam inferiora in entibus habent contractas seu determinatas virtutes effectivas ad determinatos effectus; superiora vero habent virtutes universaliter ad multos effectus se extendentes; et tamen virtus superior etiam in particularibus effectibus plus operatur quam inferior: et hoc maxime in corporibus apparet. Nam in inferioribus corporibus ignis quidem per suum calorem calefacit (2), et semen huius animalis vel plantae ita determinate producit individuum huius speciei, quod non producit alterius speciei individuum: ex quo patet

(1) *Al.:* prior causa.
(2) *Al.:* sit.
(3) *Al.:* Si.
(4) *Al.:* Si enim primum intendat secundum movere...

(b *Al.:* Deo.
(2) *Al. add.:* tantum.

quod virtus universalis in superioribus entibus dicitur non ex hoc quod non se extendat ad particulares effectus, sed quia se extendit ad plures effectus, quam virtus inferior, et (1) in singulis eorum vehementius operatur.

134. — Per hunc igitur modum quanto virtus cognoscitiva est altior, tanto est universalior: non quidem sic quod cognoscat solum universalem naturam: sic enim quanto esset superior, tanto esset imperfectior. Cognoscere enim aliquid solum in universali est cognoscere imperfecte, et medio modo inter potentiam et actum. Sed ob hoc superior cognitio universalior dicitur quia ad plura se extendit et singula magis cognoscit.

In ordine autem cognoscitivarum virtutum est virtus sensitiva inferior, et ideo non potest cognoscere singula nisi per species proprias singulorum. Et quia individuationis principium est materia in rebus materialibus, inde est quod per species individuales in organis corporeis receptas vis sensitiva singularia cognoscit.

Inter cognitiones autem intellectuales cognitio intellectus humani est infima: unde species intelligibiles in intellectu humano recipiuntur secundum debilissimum modum intellectualis cognitionis, ita quod earum virtute intellectus humanus cognoscere non potest res nisi secundum universalem naturam generis vel speciei: ad quam repraesentandam in sola sui universalitate sunt determinatae et quodammodo contractae ex hoc ipso quod a singularium phantasmatibus abstrahuntur; et sic homo singularia quidem cognoscit per sensum, universalia vero per intellectum.

Sed superiores intellectus sunt universalioris virtutis in cognoscendo, ut scilicet per intelligibilem speciem utrumque cognoscant, et universale et singulare.

135. — *Secunda* etiam ratio efficaciam non habet (2).

Cum enim dicitur quod intellectum est perfectio intelligentis, hoc quidem veritatem habet secundum speciem intelligibilem, quae est forma intellectus inquantum est actu intelligens. Non enim natura lapidis, quae est materialis (3), est perfectio intellectus humani, sed species intelligibilis abstracta a phantasmatibus, per quam intellectus intelligit lapidis naturam. Oportet autem quod cum omnis forma derivata ab aliquo agente procedat, agens autem sit honorabilius patiente, seu recipiente, quod omne illud agens a quo intellectus intelligibilem habet formam, sit perfectius intellectu: sicut in intellectu humano apparet, quod intellectus agens est nobilior intellectu passibili, qui recipit species intelligibiles actu ab intellectu agente factas, non autem ipsae res naturales cognitae sunt intellectu passibili nobiliores.

Superiores autem intellectus Angelorum, species intelligibiles participant vel ab ideis secundum Platonicos, vel a prima substantia, quae Deus est, secundum quod consequens est ad positiones Aristotelis, et sicut se rei veritas habet.

Species autem intelligibilis intellectus divini, per quam omnia cognoscit, non est aliud quam eius substantia, quae est suum intelligere, ut supra probatum est per verba Philosophi. Unde relinquitur quod intellectu divino nihil aliud sit altius, per quod perficiatur; sed ab ipso intellectu divino tanquam ab altiori proveniunt species intelligibiles ad intellectus Angelorum; ad intellectum autem humanum a sensibilibus rebus per actionem intellectus agentis.

136. — *Tertiam* vero rationem solvere facile est.

Nihil enim prohibet aliquid esse fortuitum et casuale dum refertur ad inferioris agentis intentionem, quod tamen secundum superioris agentis intentionem est ordinatum: sicut patet si aliquis insidiose aliquem mittat ad locum ubi sciat esse latrones vel hostes, quorum occursus est casualis ei qui mittitur, utpote praeter intentionem eius existons, non est autem casualis ei qui hoc praecogitavit. Sic igitur nihil prohibet aliqua fortuito vel casualiter agi secundum ea quae pertinent ad humanam cognitionem, quae tamen sunt secundum divinam providentiam ordinata.

137. — *Quartae* vero rationis solutionem ex hoc accipere possumus quod necessarius consecutionis ordo effectus ad causam accipiendus est secundum rationem causae. Non enim omnis causa eadem ratione producit effectum; sed causa naturalis per formam naturalem, per quam est actu: unde oportet quod agens naturale, quale ipsum est, tale producat et alterum. Agens autem rationale producit effectum secundum rationem formae intellectae, quam intendit in esse deducere: et ideo agens per intellectum tale aliquid producit, quale intelligit in esse producendum, nisi virtus activa deficiat.

(1) *Al. add.:* superior.
(2) *Al.:* non haberet.
(3) *Al.:* quae est in materia.

Necesse est autem ut cuiuscumque virtuti subiicitur productio generis alicuius., ad illius etiam virtutem pertineat producere illius generis differentias proprias; sicut si ad aliquem pertineret constituere triangulum, ad eum etiam pertinet constituere triangulum aequilaterum vel isosceles. Necessarium autem et possibile sunt propriae differentiae entis. Unde ad Deum, cuius virtus est proprie productiva entis, pertinet secundum suam praecognitionem attribuere rebus a se productis vel necessitatem vel possibilitatem essendi.

Concedendum est igitur quod divina providentia, ab aeterno praeexistens, causa est omnium effectuum qui secundum ipsam fiunt, et qui immutabili dispositione ab ipsa procedunt. Nec tamen sic omnes procedunt ut necessarii sint, sed sicut eius providentia disponit ut tales effectus fiant, ita etiam disponit ut effectus quidam sint necessarii, ad quos causas proprias ex necessitate agentes ordinavit, quidam vero contingentes, ad quos causas proprias contingentes ordinavit.

138. — Ex his autem apparet *quintae* rationis solutio.

Sicut enim a Deo, cuius esse est per se et summe necessarium, procedunt contingentes effectus propter propriarum causarum conditionem, ita etiam ab eo qui est summum bonum procedunt aliqui effectus qui quidem in eo quod a Deo sunt, boni sunt, incidunt tamen in eis aliqui defectus propter conditionem suarum causarum, propter quas mali dicuntur.

Et secundum hoc ipsum (T) bonum est quod a Deo tales defectus permittantur evenire in rebus: tum quia est conveniens rerum ordini, in quo bonum universi existit, ut effectus sequantur secundum conditionem causarum, tum etiam quia ex malo unius provenit bonum alterius, sicut in rebus naturalibus corruptio unius est alterius generatio, et in moralibus ex persecutione tyranni sequitur patientia iusti; unde per divinam providentiam non docuit totaliter mala impediri.

Caput 16.

Error Manichaeorum circa praedicta, et eius reprobatio.

139. — Omnes autem praedictos errores Manichaeorum error transcendit, qui in omnibus praedictis articulis graviter erraverunt.

Primo namque rerum originem non in unum, sed in duo creationis principia reduxerunt: quorum unum dicebant esse auctorem bonorum, aliud vero auctorem malorum.

Secundo erraverunt circa conditionem naturae ipsorum. Posuerunt enim utrumque principium corporale: auctorem quidem bonorum dicentes esse quamdam lucem corpoream infinitam vim intelligendi habentem; auctorem vero malorum dixerunt esse quasdam corporales tenebras infinitas.

Tertio vero erraverant per consequens in rerum gubernatione, constituentes omnia non sub uno principatu, sed sub contrariis.

Haec autem quae praedicta sunt expressam continent falsitatem, ut potest videri per singula.

140. — *Primo* namque penitus irrationabile est ut malorum ponatur esse aliquod primum principium, quasi contrarium summo bono.

Nihil enim potest esse activum nisi inquantum est ens actu, quia unumquodque tale alterum agit, quale ipsum est: rursumque ex hoc aliquid agitur quod actu sit. Unumquodque autem ex hoc bonum dicimus quod actum et perfectionem propriam consequitur; malum autem ex hoc quod debito actu et perfectione privatur. Sicut vita est corporis bonum: vivit enim corpus secundum animam, quae est perfectio et actus ipsius; unde et mors malum corporis dicitur, per quam corpus anima privatur. Nihil igitur agit neque agitur nisi inquantum bonum est. Inquantum vero unumquodque malum est, intantum deficit in hoc quod perfecte agatur vel agat; sicut domum malam fieri dicimus, si ad debitam perfectionem non perducatur; et aedificatorem malum dicimus, si in arte aedificandi deficiat. Neque igitur malum, inquantum huiusmodi, principium activum habet, neque principium activum esse potest, sed consequitur ex defectu alicuius agentis.

141. — *Secundo* vero impossibile est corpus aliquod intellectum (X) esse, aut vim intellectivam habere. Intellectus enim neque corpus est neque corporis actus, alioquin non esset omnium cognoscitivus, ut improbat Philosophus in tertio *De anima* (2).

(T) *Al.:* Sed et hoc ipsum...

(X) *Al.:* intellectivum.

(2) Aristot., *De anima,* III, c. 4, 429 a 10-b 5 *(Comm. S. Th.,* lect. 7).

Si igitur primum principium confitenturl vim intellectivam habere, quod scntiuntl omnes qui de Deo loquuntur, impossibile est primum principium esse aliquid corporale.

142. — *Tertio* vero manifestum est quod bonum habet finis rationem: hoc enim bonum dicimus in quod appetitus tendit. Omnis autem gubernatio est secundum ordinem in aliquem finem, secundum cuius rationem ea quae sunt ad finem ordinantur in ipsum. Omnis igitur gubernatio est secundum rationem boni. Non potest igitur esse nec gubernatio nec principatus aliquis seu regimen malum (1) inquantum est malum. Frustra igitur posuerunt duo regna vel principia (2), cuius unum bonorum, aliud autem malorum est.

143. — Videtur autem hic error provenisse, sicut et alii supradicti, ex eo quod quae circa particulares causas consideraverunt, conati sunt in universalem rerum causam transferre. Viderunt enim particulares effectus contrarios ex contrariis particularibus causis procedere, sicut quod ignis calefacit, aqua vero infrigidat: unde crediderunt quod hic processus a contrariis effectibus in contrarias causas non deficiat usque ad prima rerum principia. Et quia omnia contraria contraria contineri videntur sub bono et malo, inquantum contrariorum semper unum est deficiens, ut nigrum et amarum; aliud vero perfectum, ut dulce et album: ideo aestimaverunt quod prima omnium activa principia sint bonum et malum.

Sed manifeste defecerunt in considerando contrariorum naturam. Non enim contraria omnino diversa sunt, sed secundum aliquid quidem conveniunt, secundum aliquid autem differunt. Conveniunt enim in genere, differunt autem secundum differentias specificas. Sicut igitur contrariorum sunt contrariae causae propriae, secundum quod specificis differentiis differunt, ita eorum oportet esse unam causam communem totius generis in quo conveniunt. Causa autem communis prior et superior est propriis causis particularibus. Quanto enim est aliqua causa superior, tanto virtus eius maior est et ad plura se extendens. Relinquitur igitur contraria non esse prima rerum activa principia, sed omnium esse unam primam causam activam.

(1) *Al.:* mali.
(2) *Al.:* principatus. *Et omitt.:* cuius, *et* est.

Caput 17.

Quod secundum religionem Christianam omnes substantiae separatae sint a Deo productae.

144. — Quia igitur ostensum est quid de substantiis spiritualibus praecipui philosophi Plato et Aristoteles senserunt quantum ad earum originem, conditionem naturae, distinctionis et gubernationis ordinem, et in quo ab eis alii errantes dissenserunt; restat ostendere quid de singulis habeat Christianae religionis assertio. Ad quod ostendendum utemur praecipue Dionysii documentis, qui super alios ea quae ad spirituales substantias pertinent excellentius tradidit.

A)

145. — Primum quidem igitur circa spiritualium substantiarum originem firmissime docet Christiana traditio omnes spirituales substantias, sicut et ceteras creaturas, a Deo esse productas.

Et hoc quidem canonicae Scripturae auctoritate probatur. In Psalmo enim CXLVHI, 2, 5, dicitur: *Laudate eum omnes Angeli eius, laudate eum omnes virtutes eius;* et enumeratis aliis creaturis subditur: *Quia ipse dixit, et facta sunt: ipse mandavit, et creata sunt.*

Sed et Dionysius, quarto capitulo *Caelestis Hierarchiae* (r), hanc originem subtiliter explicat, dicens: « Primum illud dicere verum est, quod bonitate universali superessentialis Divinitas eorum quae sunt essentias substituens, ad esse adiunxit »; et post pauca subdit (2), quod « ipsae caelestes substantiae sunt primo et multipliciter in participatione Dei factae »; et in quarto capitulo *De divinis nominibus* (3) dicit, quod « propter divinae bonitatis radios substiterunt intelligibiles et intellectuales omnes et substantiae et virtutes et operationes. Propter istos sunt et vivunt et vitam habent indeficientem ».

146. — Quod autem a Deo immediate productae sint omnes spirituales substantiae, et non solum supremae, expressit in quinto capitulo *De divinis nominibus (4),* « Sanctissimae, inquit, et providentissimae virtutes existentes, et sicut in vestibulis

(1) Dionys. Ps.-Areop., *Cael. Hierarch., c.* 4, 1 (PG 3, 177 C).
(2) *Ibid.,* c. 4, 2 (PG 3, 180 A-B).
(3) Id., *De dm. nom.,* c. 4, 1 (PG 3, 693 B-C).
(4) Dionys., *De div. nom.,* c. 5, 8 (PG 3, 821 C).

supersubstantialis Trinitatis collocatae, ab ipsa et in ipsa et esse et dciformiter esse habent, et post illas subiectae », idest inferiores supremis, « subiecte », idest inferiori modo esse habent a Deo « et extremae », idest infimae, « extreme », idest infimo modo, « sicut ad Angelos, sicut ad nos autem supermundane » ζ1). Per quod dat intelligere quod omnes spiritualium substantiarum ordines ex divina dispositione instituuntur, non ex hoc quod una earum causetur ab alia. Et hoc expressius in quarto capitulo *Caelestis Hierarchiae.*' « Sane est », inquit (2), « omnium causae et super omnia bonitatis proprium ad communionem suam ea quae sunt vocare, sicut unicuique eorum quae sunt, ex propria definitur analogia »; unamquamque enim rem constituit in ordine qui competit suae naturae.

B)

147. — Similiter etiam Christianae religioni (3) repugnat quod spirituales substantiae ab alio et alio principio habeant bonitatem et esse et vitam et aha huiusmodi quae pertinent ad earum perfectionem.

Nam in canonica Scriptura uni et eidem Deo attribuitur essentia bonitatis et quod sit ipsum esse (4). Unde dicitur Matthaei xix, 17: *Unus est bonus, Deus.* Quod autem sit ipsum esse, patet: nam Exodi in, 14, quaerenti Moysi quod esset nomen Dei, respondit Dominus: *Ego sum qui sum.* Et similiter quod sit ipsa viventium vita: unde dicitur Deut. XXX, 20: *Ipse est enim vita tua.*

Et hanc quidem veritatem expresse Dionysius tradidit quinto capitulo *De divinis nominibus,* dicens (5) quod « sacra doctrina non aliud esse bonum dicit, et aliud existons, et aliud vitam aut sapientiam; neque multas causas et aliorum alias productivas Deitates excedentes et subiectas ». In quo removet opinionem Platonicorum, qui ponebant quod ipsa essentia bonitatis erat summus Deus, sub quo erat alius Deus, qui est ipsum esse, et sic de aliis, ut supra dictum est. Subdit autem: « Sed unius », scilicet Deitatis, « dicit esse omnes bonos processus », quia scilicet et esse et vivere et omnia alia huiusmodi a summa Deitate procedunt in res.

Hoc etiam diffusius explicat in secundo capitulo *De divinis nominibus,* dicens Cl): « Non enim substantiam quamdam divinam aut angelicam dicimus per se esse quod est causa quod sint omnia. Solum enim quod sint existentia ipsum esse supersubstantiale », scilicet summi Dei, « est et principium et substantia et causa ». Principium quidem effectivum, substantia autem quasi forma exemplaris, causa autem finalis. Subdit autem: « Neque vitae generativam aliam Deitatem dicimus praeter superdivinam vitam, omnium quaecumque vivunt et ipsius per se vitae causam », quae scilicet formaliter viventibus inhaeret: « neque, colligendo, dicimus (2) principales existentium et causativas substantias et personas quas deos existentium et creatores per se facientes dixerunt ».

Ad hanc etiam positionem excludendam signanter Dionysius: « ab essentiali Dei bonitate », quam Platonici summum Deum exponebant, dicit « in substantiis spiritualibus procedere quod sunt et vivunt et intelligunt: et omnia alia huiusmodi ad earum perfectionem pertinentia ab ea sortiuntur ». Et idem etiam replicat in singulis capitulis, ostendens quod ab esse divino habent quod sunt, et a vita divina habent quod vivunt, et sic de ceteris.

C)

148. — Est autem Christianae doctrinae contrarium ut sic dicantur spirituales substantiae a summa Deitate originem trahere, quod fuerint ab aeterno, sicut Platonici et Peripatetici posuerunt; sed hoc habet assertio catholicae fidei quod coeperunt esse postquam prius non fuerant. Unde dicitur Isaiae x1, 26: *Levate in excelsum oculos vestros, et videte quis creavit haec,* scilicet superiora omnia; et ne intelligeretur de corporalibus solum, subdit: *Qui educit in numero militiam caeli.* Solet autem sacra Scriptura nominare « militiam caeli » spiritualium substantiarum caelestem exercitum propter earum ordinem et virtutem in exequendo voluntatem divinam: unde dicitur Lucae II, 13, quod *facta est cum Angelo midtitudo caelestis militiae.* Datur igitur intelligi, non solum corpora, sed etiam spirituales substantias per creationem de non esse in esse fuisse eductas, secundum illud Rom. iv, 17: *Vocat ea quae non sunt tanquam ea quae sunt.*

(b *Al.:* supremum.
(2) Id., *Cael. Hier.,* c. 4, 1 (PG 3, 177 C).
(3) Al.: doctrinae.
Cl) *Al.:* attribuitur quod sit ipsa essentia bonitatis.
(5) Dionys., *De div. noni.,* c. 5, 2 (PG 3, 816 D-817 A).

(b *Ibid.,* c. II, 6 (PG *3,* 953 D).
(2) Al.: ut colligendo dicamus, dicimus...

Unde et Dionysius dicit decimo capitulo *De divinis nominibus* (1), quod « non omnino et absolute ingenita et vere aeterna ubique sacra Scriptura nominat aeterna; sed incorruptibilia et immortalia et invariabilia (2) et existentia eodem modo », scilicet nominat aeterna, «sicut quando dicit (Psalmo xxin, 7): *Elevamini portae aeternales,* et similia », quod maxime videtur de spiritualibus substantiis dictum; et postea subdit: « Oportet igitur non simpliciter coaeterna Deo, qui est ante aevum, arbitrari aeterna dicta ».

149. — Sed Sacra Scriptura in Genesi l loquens de principio creationis rerum (3), de spiritualium substantiarum productione expressam mentionem non facit, ne populo rudi, quibus lex proponebatur, idolatriae daretur occasio si plures spirituales substantias super omnes corporeas creaturas introduceret sermo divinus.

D)

150. — Non potest etiam ex Scripturis canonicis expresse haberi quando creati fuerint Angeli. Quod enim post corporalia creati non fuerint ratio manifestat, quia non fuit decens ut perfectiora posteriora (4) crearentur, et etiam ex auctoritate Sacrae Scripturae expresse colligitur. Dicitur enim lob xxxvili, 7: *Cum me laudarent simul astra matutina et iubilarent omnes filii Dei;* per quos spirituales substantiae intelliguntur.

Arguit autem sic Augustinus in undecimo *De Civitate Dei* (s): « Iam ergo erant Angeli quando facta sunt sidera; facta sunt autem quarto die. Numquid nam ergo tertio die factos esse (Angelos) dicimus? Absit. In promptu est enim quid illo dic factum sit, ab aquis utique terra discreta. Numquid nam secundo? Ne hoc quidem: tunc enim firmamentum factum est ». Et postea subdit: « Nimirum ergo si ad ista opera Dei pertinent Angeli, ipsi sunt (6) illa lux quae diei nomen accepit ». Sic igitur secundum sententiam Augustini (7) simul cum corporalibus creata est spiritualis creatura, quae significatur nomine caeli, cum in Gen. i, i dicitur: *In principio fecit Deus caelum et terram.* Formatio autem eius et perfectio significatur in lucis productione, ut multipliciter prosequitur in II lib. *Super Genesim ad litteram (x).*

151. — Sed, ut Damascenus dicit in secundo libro (2), quidam aiunt quod ante omnem creationem, scilicet corporalis creaturae, geniti sunt Angeli: quia, ut Gregorius Theologus dicit, « primum quidem excogitavit angelicas virtutes et caelestes, et excogitatio eius opus fuit ». Et huic sententiae ipse Damascenus consentit. Sed et Hieronymus, praedicti Gregorii Nazianzeni discipulus, eamdem sententiam sequitur; dicit enim super epistolam ad Titum (3): « Sex millia necdum nostri temporis implentur annorum; et quantas prius aeternitates, quanta tempora, quantas saeculorum origines fuisse arbitrandum est, in quibus Angeli, Throni et Dominationes ceterique ordines servierunt Deo absque temporum vicibus atque mensuris, et Deo iubente substiterunt? ».

152. — Neutrum autem horum aestimo esse sanae doctrinae contrarium: quia nimis praesumptuosum videretur asserere tantos Ecclesiae Doctores a sana doctrina pietatis deviasse. Num sententia Augustini magis videtur competere sententiae eorum qui ponunt in rerum productione non fuisse temporis ordinem secundum numerum dierum senarium quos Scriptura commemorat; sed illos sex dies refert Augustinus ad intelligentiam angelicam sex rerum generibus praesentatam. Sententia vero Gregorii Nazianzeni, Hieronymi et Damasceni convenientior est secundum eorum positionem qui ponunt in rerum productione successionem temporis secundum sex dies praedictos. Si enim creaturae non fuerunt omnes simul productae, satis probabile est creaturas spirituales omnia corpora praecessisse.

E)

153. — Si vero quaeratur ubi creati sunt Angeli, manifestum est quod quaestio ista locum non habet si creata est spiritualis substantia ante omnem creaturam corpoream, cum locus sit aliquid corporale, nisi forte pro loco accipiamus spiritualem clari-

(b DlONYS., *De div. nom.,* c. io, 3 (PG 3, 937 C).

(2) *AI. omitt.*

(3) *AI.:* Sed quia sacra Scriptura Gen. 1 in serie creationis rerum...

(4) *AI.:* posteriora perfectius; *vel:* perfectiora posterius.

(5) S. Aug., *De civ. Del.,* XI, c. 9 (PL 41, 324).

(6) *AI.:* Angeli ipsi, sicut illa lux...; *vel.:* ipsi enim sunt.

(') *Loc. cit.* (PL 41, 323).

d) S. Aug., *De Genesi ad litteram,* II, c. 8 (PL 34, 269-270).

(2) S. IOANN. Damasc., *De fide orth.,* II, c. 3 (PG 94, 873 A-B).

(3) S. Hieron., *Comm. in Epist. ad Titum,* c. 1 (PL 26, 560 A).

tatem qua illustrantur a Deo. Unde Basilius dicit in secundo *Hexaemeron* (1): « Arbitramur quod si fuit quidpiam ante institutionem sensibilis huius et corruptibilis mundi, profecto in luce fuit. Neque enim dignitas Angelorum nec omnium caelestium militiae, vel si quid est nominatum aut etiam inappellabile aut aliquid rationalis virtus vel ministrator (2) spiritus degere posset in tenebris; sed in luce et laetitia decentem sibi habitum possidebat: de qua re neminem puto contradicturum ».

Si vero simul cum corporali creatura creati fuerunt Angeli, quaestio locum potest habere, eo tamen modo quo Angelis competit esse in loco, de quo infra dicetur. Et secundum hoc quidam dixerunt in quodam supremo caelo splendido Angelos esse creatos, quod empyreum nominant, idest igneum, non ab ardore sed a splendore; et de hoc caelo Strabus et Beda (3) exponunt quod dicitur in principio Gen.: *Creavit Deus caelum et terram;* quamvis haec expositio ab Augustino et aliis antiquioribus Ecclesiae Doctoribus non tangatur.

Caput 18.

De conditione naturae substantiarum spiritualium.

154. — Deinde considerare oportet quid de conditione spiritualium substantiarum secundum catholicae doctrinae sententiam sit tenendum.

Fuerunt igitur quidam qui Angelos putaverunt corporeos esse, vel ex materia et forma esse compositos; quod quidem sensisse videtur Origenes in primo *Periarchon* (4), ubi dicit: « Solius Dei, idest Patris et Filii et Spiritus sancti, naturae id proprium est ut sine materiali substantia et absque ulla corporeae adiectionis societate intelligatur existerc ». Et ad hoc quidem quod Angelos corporeos ponerent, movere potuerunt eos verba Scripturae quae attribuunt (5) quaedam corporalia Angelis, cum eos etiam in loco corporali esse pronuntiet: secundum illud Matthaei xvm, 10: *Angeli eorum in caelis semper vident faciem Patris mei qui in caelis est;* et eos moveri asserat, secundum illud Isaiae vi, 6: *Volavit ad me unus de Seraphim;* et quod est amplius, eos figura corporali describat, sicut *ibidem* de Seraphim dicitur: *Sex alae uni et sex alae alteri;* et de Gabriele dicitur Danielis x, 5-6: *Ecce vir unus vestitus lineis, et renes eius accincti auro obrizo, et corpus eius quasi chrysolitus,* ed adhuc alia ad organum corporis pertinentia ibidem subduntur (J).

Quidam autem de Angelis dicunt quod etsi non sint corporei, est tamen in eis compositio formae et materiae: quod ex quibus rationibus accipere velint, supra iam diximus.

155. — Sed quod Angeli incorporei sint, canonicae Scripturae auctoritate probatur, quae cos spiritus nominat. Dicitur enim in Psalmo cui, 4: *Qui facit Angelos suos spiritus;* et Apostolus dicit ad Hebraeos I, 14, de Angelis loquens: *Omnes sunt administratorii spiritus, in ministerium missi propter eos qui hereditatem capiunt salutis.* Consuevit autem Scriptura nomine spiritus aliquid incorporeum designare, secundum illud Ioan, iv, 24: *Spiritus est Deus, et eos qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare;* et Isaiae xxxi, 3: *Aegyptus, homo, et non Deus;* et equi eorum caro, et non spiritus. Sic igitur consequens est, secundum sacrae Scripturae sententiam, Angelos incorporeos esse (2).

156. — Si quis autem diligenter velit verba sacrae Scripturae inspicere, ex eisdem accipere poterit eos immateriales esse: nominat enim eos sacra Scriptura quasdam virtutes. Dicitur enim in Psalmo cu, 20-21: *Benedicite Domino omnes Angeli eius;* et postea subditur: *Benedicite Domino omnes virtutes eius;* et Matth. xxiv, 29 (3), dicitur: *Virtutes caelorum movebuntur,* quod de sanctis Angelis omnes Doctores exponunt. Quod autem materiale est, non est virtus, sed habet virtutem; sicut non est essentia, sed habet essentiam; sequitur enim essentiam virtus. Non est autem homo sua humanitas, neque sua essentia, neque sua virtus. Similiter autem neque aliquid aliud ex materia et forma compositum. Relinquitur igitur secundum intentionem Scripturae Angelos immateriales esse.

157. — Utrumque autem horum expresse Dionysii verbis astruitur, qui in quarto capite *De divinis nominibus* de Angelis loquens dicit (4) quod « intellectuales sub-

i1) S. Basil., *In Hexaern. hom. II,* c. 5 (PG 29, 40 C-41 A).
(2) Al.: ministratio.
(3) In *Glossa super Gen.,* I, 1.
(*) Orig., *Periarchon,* I, c. 1 (PG 11, 129).
(°) Al.: attribuere videtur.

i1) *Al.:* et caetera ad haec pertinentia ibidem describuntur.
(2) Al.: inconveniens est... corporeos esse.
(3) Al.: Lucae XXI, [26].
(4) Dionys., *De div. nom.,* c. 4, 1 (PG 3, 693 C).

stantiae ab universa corruptione, morte et materia mundae existunt, et sicut incorporales et immateriales intelliguntur ». In primo etiam capite *Caelestis Hierarchiae (x)* dicit quod « divina dispositio immateriales Angelorum hierarchias materialibus figuris variis tradidit »; et in secundo capite eiusdem libri quaerit (2), quare sacros doctores ad corporalem formationem incorporalium scilicet Angelorum, venientes, non figuraverunt ea pretiosissimis figuris (3), sed immaterialibus (substantiis) et deiformibus simplicitatibus terrenas figuras imposuerunt. Ex quibus omnibus patet hanc fuisse Dionysii sententiam quod Angeli sunt immateriales et simplices substantiae. Quod etiam ex hoc patet quod frequenter eos nominat caelestes intellectus, seu divinas mentes. Intellectus autem et mens aliquid incorporeum et immateriale est, ut Philosophus probat in tertio *De anima (4).*

Augustinus etiam in secundo *Super Genesim ad litteram* dicit (5) quod « primo die quo lux facta est, conditio spiritualis et intellectualis creaturae lucis appellatione intimatur, in qua natura intelliguntur omnes sancti Angeli atque Virtutes ».

Damascenus etiam dicit (6) quod Angelus est « substantia intellectualis et incorporea ». Sed dubium facit quod postea subdit: « Incorporeus autem et immaterialis dicitur quantum ad nos: omne enim comparatum ad Deum, grossum et materiale invenitur ». Quod ad hoc inducitur ut non aestimetur Angelus propter suam incorporeitatem et immaterialitatem divinam simplicitatem aequare.

158. — Corporales vero figurae seu formae quae in Scriptura sacra interdum Angelis attribuuntur, per quamdam similitudinem sunt intelligendae: quia, sicut dicit Dionysius in primo capite *Caelestis Hierarchiae* (7): « non est possibile nostrae menti ad immaterialem illam sursum excitari caelestium hierarchiarum et imitationem et contemplationem, nisi secundum se materiali manuductione utatur »; sicut et de ipso Domino (8) multa corporalia in Scripturis per quamdam similitudinem dicuntur; unde in decimoquinto capite *Caelestis Hierarchiae* (x) Dionysius exponit quid spirituale significetur in Angelis per omnes huiusmodi corporales figuras.

Nec solum huiusmodi formas corporeas per similitudinem de Angelis asserit dici, sed etiam ea quae pertinent ad affectionem sensitivi appetitus, ut per hoc detur intelligi quod non solum Angeli non sunt corpora, sed etiam non sunt spiritus corporibus uniti, qui sensificando percipiant, ut sic in eis inveniantur operationes animae sensitivae. Dicit enim in secundo capite *Caelestis Hierarchiae* (2), quod « furor irrationabilis ex passibili motu gignitur; sed in Angelis alio modo oportet irascibile intelligere, declarans, ut aestimo, virilem ipsorum rationabilitatem ». Alia littera habet sic: « Sed in Angelis furibundum demonstrat virilem ipsorum rationabilitatem ». Et similiter dicit, quod concupiscentia in eis significat amorem divinum.

Cui consonat id quod Augustinus dicit in nono *De Civ. Dei* (3), quod « sancti Angeli sine ira puniunt quos accipiunt aeterna Dei lege puniendos; et miseris sine miseriae compassione subveniunt; periclitantibus, et eis quos diligunt, absque timore opitulantur; et tamen istarum nomina passionum consuetudo locutionis humanae etiam in eos usurpat propter quamdam operum similitudinem, non propter affectionum infirmitatem ».

159. — Quod autem Angeli dicuntur esse in caelis aut in aliquibus aliis corporalibus locis, non est intelligendum quod sint in eis corporali modo, scilicet per contactum dimensivae quantitatis, sed modo spirituali per quemdam contactum virtutis. Proprius autem locus Angelorum est spiritualis, secundum quod Dionysius dicit, quinto capite *De divinis nominibus* (4), quod « supremae spirituales substantiae sunt in vestibulis Trinitatis collocatae »; et Basilius dicit in secundo *Hexaemeron* (5), quod « sunt in luce, et in laetitia spirituali habitant »; et Gregorius Nyssenus dicit in libro *De homine* (6) quod « intelligibilia in intelligibilibus locis sunt, aut in se ipsis aut in superiacentibus intelligibilibus. Cum igitur in corpore dicitur intellectuale aliquid

(b Id., *Hier. Cael.,* c. i, 3 (PG 3, 121 C).
(2) Ibid., c. 2 (PG 3, 136-145).
(3) Al.: substantiis.
ff Aristot., *De anima,* III, c. 4, 429 a 10-b 5 *(Comm. S. Th.,* lect. 7).
(5) S. Aug., *De Genesi ad litteram.,* II, c. 8 (PL 34, 269).
(e) S. Ioann. Damasc., *De fede orthod.,* II, c. 3 (PG 94, 865 B-868 A).
(') Dionys., *Hier. Cael.,* ç. 1, 3 (PG 3, 121 C-D).
(8) Al.: Deo.

il) *Ibid.,* 15 (PG 3, 328-340).
(2) Ibid., c. 2, 4 (PG 3, 141 D).
(3) S. Aug., *De Civ. Dei.,* IX, c. 5 (PL 41, 261).
C1) Dionys., *De div. nom.,* c. 5, 8 (PG 3, 821 C).
(5) S. Basil., *In Hexaem. hom. II, c.* 5 (PG 29, 41 A).
(6) Nemesius Emes., *De natura hominis,* c. 3 (PG 40, 600 A).

localiter esse, non ut in loco corporeo dicitur esse sed ut in habitudine et in eo quod adest, ut dicimus Deum esse in nobis »; et post pauca subdit: « Cum igitur in habitudine fuerit intelligibile aliquod vel loci alicuius vel rei ut in loco existentis, abusive dicimus illic id esse propter actum eius qui est illic, locum pro habitudine suscipientes. Cum enim deberemus dicere: Illic agit, dicimus: Illic est ». Et hoc sequens Damascenus dicit (1), quod « Angelus ubi operatur ibi est ». Augustinus etiam octavo *Super Gen. ad litteram* dicit (2), quod « spiritus creator movet conditum spiritum per tempus sine loco; movet autem corpus per tempus et locum ».

160. — Ex quibus omnibus datur intelligi substantias spirituales non esse in loco corporaliter, sed quodam modo spirituali. Et quia eodem modo competit alicui moveri in loco et esse in loco, per consequens neque corporali modo Angeli moventur in loco, sed motus eorum qui exprimitur in Scripturis, si referatur ad locum corporalem, est accipiendus secundum successionem virtualis contactus ad loca diversa; vel est accipiendus secundum mysticam intelligentiam, sicut Dionysius, quarto capite *De divinis nominibus* dicit (3), quod « moveri dicuntur divinae mentes circulariter quidem unitae illuminationibus pulchri et boni; in directum autem quando procedunt ad subiectorum providentiam; oblique vero quando providentes minus habentibus ingressibiliter manent circa Deum ».

Ex his igitur manifestum est quid circa conditionem spiritualium substantiarum, idest Angelorum, sacri Doctores tradiderint, asserentes eos incorporeos et immateriales esse.

Caput 19.

De distinctione spirituum angelorum.

161. — Oportet autem consequenter considerare quid secundum sacram doctrinam de distinctione spirituum sit tenendum: ubi et primum considerandum occurrit de differentia bonorum et malorum.

Est enim apud multos receptum, esse quosdam spiritus bonos, quosdam vero malos: quod auctoritate Sacrae Scripturae comprobatur. De bonis enim spiritibus dicitur Hebr. I, 14: *Omnes sunt administratorii spiritus, in ministerium missi, propter eos qui hereditatem capiunt salutis.* De malis autem spiritibus dicitur, Matthaei xn, 43, 45: *Cum immundus spiritus exierit ab homine, ambulat per loca arida quaerens requiem, et non invenit;* et postea subditur: *Tunc vadit, et assumit septem alios spiritus nequiores se.* Et quamvis, ut Augustinus narrat in nono *De Civ. Dei* (1), quidam posuerint et bonos et malos spiritus deos esse, et similiter bonos et malos daemones nominari, quidam tamen melius deos non nisi bonos asserunt, quos nos Angelos dicimus, daemones autem secundum communem usum loquendi non nisi in malo accipiunt: quod, ut dicit, rationabiliter accidit (2). Daemones enim in graeco a scientia nominantur quae sine caritate, secundum sententiam Apostoli (3), per superbiam inflat.

162. — Sed causa malitiae daemonum non eadem ab omnibus assignatur.

Quidam enim eos asserunt naturaliter malos tanquam a malo productos principio, et sic etiam quod ipsorum natura sit mala: quod ad Manichaeorum errorem pertinet, ut patet ex dictis. Sed hunc errorem efficacissime Dionysius improbat, quarto capite *De divinis nominibus* (4), dicens: « Neque daemones natura mali sunt ».

Quod probat, *primo* quidem, quia si naturaliter mali essent, simul oporteret dicere quod neque essent producti ex bono principio neque inter existentia computarentur, quia malum non est natura aliqua: nec si esset aliqua natura, causaretur a bono principio (5).

Secundo, quia si sunt naturaliter mali: aut sibi ipsis, ct sic se ipsos corrumperent, quod est impossibile; malum enim rationem corruptivi habet. Si vero sunt mali aliis, oporteret quod ea quibus sunt mali, corrumperent. Quod autem est naturaliter tale, est omnibus tale, et omnino tale. Sequeretur ergo quod omnia, et omnino corrumperent; quod est impossibile, tum quia quaedam sunt incorruptibilia, quae corrumpi non possunt, tum quia ea quae etiam corrumpuntur, non totaliter corrum-

(1) S. Ioan. Damasc., *De fide orth.,* II, c. 3 (PG 94, 869 B-C).
(2) S. Aug., *De Genesi ad litteram,* VIII, c. 20 (PL 34, 388).
(3) Dionys., *De div. nom.,* c. 4, 8 (PG 3, 704 D).

(1) S. Aug., *De civ. Dei,* IX, c. i s. (PL 41, 255).
(2) *Ibid.,* c. 20 (PL 41, 273).
(3) I Cor., vili, i.
(4) Dionys., *De div. nom.,* c. 4, 23 (PG 3, 724 C).
(5) *Al.:* quia malum non est aliquid existons, neque si esset natura mala causaretur a bono principio. — *Al.:* causarentur.

puntur. Non igitur ipsa natura daemonum est mala.

Tertio, quia si essent naturaliter mali, non essent a Deo facti, quia bonum bona producit et subsistere facit; et hoc est impossibile, secundum illud quod supra probatum est, scilicet quod oportet omnium Deum esse principium.

Quarto, quia si daemones semper eodem modo se habent, non sunt mali: quod enim est semper idem, boni est proprium. Si autem non semper sunt mali, non sunt natura mali.

Quinto, quia non sunt omnino expertes boni, secundum quod sunt, et vivunt, et intelligunt, et aliquod bonum desiderant.

163. — Fuerunt autem alii ponentes daemones naturaliter malos, non quia eorum natura sit mala, sed quia habent quamdam inclinationem naturalem ad malum, sicut Augustinus, decimo *De Civitate Dei* (Q introducit Porphyrium dicentem in epistola ad Anebontem « quosdam opinari esse quoddam » spirituum « genus, cui exaudire sit proprium (2), natura fallax, omniforme, multimodum, simulans deos et daemones, et ipsas animas defunctorum ».

Quae quidem opinio veritatem habere non potest, si ponamus daemones incorporeos esse, et intellectus quosdam separatos. Cum enim omnia natura bona sint (3), impossibile est quod natura aliqua habeat inclinationem ad malum nisi sub ratione particularis boni. Nihil enim prohibet aliquid quod est particulariter bonum alicui naturae, intantum dici malum inquantum repugnat perfectioni nobilioris naturae, sicut furiosum esse, quoddam bonum est cani, quod tamen malum est homini rationem habenti. Possibile tamen est in homine secundum sensibilem et corporalem naturam, in qua cum brutis communicat, esse quamdam inclinationem ad furorem, qui est homini malum. Sed hoc de intellectuali natura dici non potest, quia intellectus ordinem habet ad bonum commune. Unde dici non potest in daemonibus inveniri naturalem inclinationem ad malum, si sunt pure intellectuales non habentes admixtionem corporeae naturae.

164. — Sciendum est ergo quod Platonici posuerunt, ut etiam supra dictum est, daemones esse animalia quaedam corporea, habentia intellectum; et inquantum habent corpoream et sensitivam naturam, sunt variis animae passionibus subiecti (1), sicut et homines, ex quibus inclinantur ad malum. Unde Apuleius in libro *De Deo Socratis* (2) definiens daemones, dixit eos esse « genere animalia, animo passiva, mente rationalia, corpore aërea, tempore aeterna », et sicut ipse dicit, subiecta est mens daemonum passionibus libidinum, formidinum, irarum, atque huiusmodi ceteris. Sic ergo daemones etiam loco discernuntur a diis, quos Angelos dicimus, aërea loca daemonibus attribuentes, aetherea vero Angelis, sive diis.

Hanc autem positionem quantum ad aliquid aliqui Ecclesiae Doctores sequuntur. Augustinus enim quarto (3) *Super Genes, ad litteram* videtur dicere (4), vel sub dubio relinquere, quod daemones aërea sunt animalia quoniam corporum aëreorum natura vigent, et propterea morte non dissolvuntur, quia praevalet in eis elementum quod tam ad faciendum quam ad patiendum est aptum, scilicet aër. Et hoc idem pluribus aliis locis dicit. Sed et Dionysius videtur in daemonibus ponere ea quae ad sensibilem animam pertinent: dicit enim quarto capite *De divinis nominibus* (5), quod « est in daemonibus malum, furor irrationabilis, demens concupiscentia et phantasia proterva ». Manifestum est autem phantasiam et concupiscentiam et iram sive furorem, non ad intellectum, sed ad sensitivam partem animae pertinere.

Sed et quantum ad locum quidam cum eis consenserunt, putantes daemones non caelestes vel supercaelestes Angelos fuisse, ut Augustinus narrat in tertio *Super Gen. ad litteram* (6). Sed et Damascenus in suo libro daemones dicit (7) ex his angelicis virtutibus fuisse qui terrestri ordini praeerant. Sed et Apostolus ad Ephes. II, 2, nominat: diabolum *principem potestatis aëris huius.*

165. — Sed occurrit hic aliud consideratione dignum. Cum enim unicuique speciei sit attributa natura secundum convenientiam suae formae, non videtur esse possibile quod in tota aliqua specie sit naturalis inclinatio ad id quod est malum

(1) S. Aug., *De civ. Dei,* X, c. 11 (PL 41, 289).
(2) *Al.:* propositum.
(3) *Al.:* omnis natura bona sit,

(1) *Al.:* substituti.
(2) In S. Aug., *De civ. Dei,* IX, c. 8 (PL 41, 263).
(3) *Al.:* tertio.
(4) S. Aug., *De Genesi ad litteram,* III, c. 10 (PL 34, 284).
(5) Dionys., *De div. nom.,* c. 4. 23 (PG 3, 725 C).
(6) S. Aug., *De Genesi ad litteram,* III, c. 10 (PL 34, 285).
(7) S. Ioan. Damasc., *De fide orthod.,* II, c. 4 (PG 94, 873 C-876 A).

illius spccici secundum rationem propriae formae; sicut non omnibus hominibus inest naturalis inclinatio ad immoderantiam concupiscentiae sive irae. Sic igitur non est possibile omnes daemones habere naturalem inclinationem ad fallaciam et ad alia mala, etiam si omnes essent unius speciei. Multo ergo minus si singuli essent in singulis speciebus; quamvis, si sint corporei, nihil impedire videatur plures sub una specie contineri: poterit enim secundum diversitatem materiae diversitas individuorum unius speciei causari. Oportebit igitur dicere quod non omnes natura nec semper fuerunt mali, sed aliqui eorum mali esse inceperint proprio arbitrio, passionum inclinationem sequentes.

Unde Dionysius dicit (‘), quod « aversio », scilicet a Deo, « est ipsis daemonibus malum, et quasi mentium excessus (2), quia per superbiam ultra se ipsos sunt elati »; et postea subdit quaedam ad poenam pertinentia, sicut « non consecutio » finis ultimi, et « imperfectio » per carentiam debitae perfectionis, et « impotentia » consequendi quod naturaliter desiderant, « et infirmitas virtutis conservantis naturalem in eis ordinem revocantem a malo ».

166. — Augustinus etiam dicit in tertio *Super Genes, ad litteram* (3), quod transgressores Angeli ante transgressionem suam fuerunt in superiori parte aëris propinqua caelo cum principe suo nunc diabolo, tunc Archangelo, indistincte exprimens per transgressionem quamdam eos esse malos factos (4). Sed et Damascenus dicit in secundo libro (5), quod « diabolus non natura malus factus est, sed bonus existens et in bono genitus, liberi sui arbitrii electione versutus » (°). Hoc insuper et Origenes in primo *Periarchon* (7), et Augustinus in secundo *De Civitate Dei (8),* auctoritatibus Sacrae Scripturae confirmant, inducentes id quod habetur Isaiae xiv, 12, dictum de diabolo sub similitudine regis Babylonis: *Quomodo cecidisti {de caelo) Lucifer, qui mane oriebaris ?;* et Ezechielis xxviii, 12 ss., ad eum dicitur in persona regis Tyri: *Tu signaculum similitudinis, plenus sapientia, perfectus decore, in deliciis paradisi Dei fuisti;* et postea subditur: *Perfectus in viis tuis a die conditionis tuae, donec inventa est iniquitas in te.* Voluit Augustinus (1) in his verbis dici id quod dicitur (2) loannis vili, 44: *Ille homicida erat ab initio, et in veritate non stetit;* et etiam id, quod in canonica loannis (1, 3, 8) dicitur, quod *diabolus ab initio peccat,* referens hoc ad initium quo incepit peccare, vel ad initium conditionis humanae, quo deceptum hominem spiritualiter occidit.

167. — Huic autem sententiae consonare videtur Platonicorum opinio, qui daemonum quosdam bonos quosdam malos dicunt, quasi eos proprio arbitrio bonos vel malos factos. Unde et Plotinus ulterius procedens dixit animas hominum daemones fieri (3) et ex hominibus fieri Lares, si meriti boni sunt, Lemures autem mali, seu Larvas; Manes autem eos (4) dici, si incertum est eos bonorum seu malorum esse meritorum, sicut Augustinus introducit nono *De Civitate Dei (f).* Quod quidem quantum ad hoc praemissis Sanctorum assertioni concordat, quod pro meritis bonis vel malis aliquos daemones bonos vel malos esse asserunt; quamvis non sit nostrae consuetudinis quod bonos spiritus daemones, sed Angelorum nomine nominemus.

Quantum vero ad hoc quod dixit animas hominum mortuorum fieri daemones, est erronea positio. Unde Chrysostomus dicit exponens id quod habetur Matthaei vm, 28 (6) quod duo habentes daemonia exibant de monumentis: « Per hoc (inquit) quod subditur, *de monumentis exeuntes,* perniciosum dogma imponere volebant, quod animae morientium daemones fiant. Unde et multi aruspicum occidunt pueros ut animam eorum cooperantem habeant. Propter quod et daemoniaci clamant: quoniam anima illius ego sum. Non est autem anima defuncti quae clamat, sed daemon hoc fingit ut decipiat audientes: si enim in alterius corpus animam mortui possibile esset intrare, multo magis in corpus suum. Sed neque habet rationem iniqua passam animam cooperari iniqua sibi facienti (vel hominem posse virtutem incorpoream in

(b Dionys., *De div. nom.,* c. 4, 23 (PG 3, 725 B).

(“) AI.: a convenientibus egressus; *vel:* convenientium ipsis excessus.

(3) S. Aug., *De Genesi ad litteram,* III, c. 10 (PL 34, 285).

(4) AI.: ...Archangelo, manente, exprimens per transgressionem quosdam eorum factos esse malos.

(5) S. lOAN. Damasc., *De fide orth.,* II, c. 4 (PG 94, 876 A).

(6) AI.: usus est.

(7) Orig., *Periarchon,* I, c. 5 (PG ii, 160 C, s.; 163 A-C).

(8) S. Aug., *De Civ. Dei.,* XI, c. 15 (PL 41, 330).

(x) Ibid., XI, c. 14-15 (PL 41, 330-331).

(2) AI.: Solvit ibidem Augustinus...

(3) AI.: esse.

(4) AI.: deos.

(5) S. Aug., *De Civ. Dei,* IX, c. 11 (PL 41, 265).

(6) S. Ioan. Chrys., *Hom. in Matth.* 28 (PG 57, 353).

aliam transmutare substantiam, scilicet animam in substantiam daemonis. Neque enim in corporibus hoc machinari quis potest, ut in hominis corpus faciat asini corpus). Neque enim rationabile est animam a corpore separatam hic iam oberrare. *Iustorum enim animae in manu Dei sunt* (Sap. in, i). Unde et quae puerorum (4); neque enim malae sunt. Sed et quae peccatorum sunt, confestim hinc abducuntur. Et hoc manifestum est ex Lazaro et divite ».

Nec tamen putandum est Plotinum in hoc a Platonicorum opinione deviasse, ponentium daemones esse aërea corpora, quod animas hominum post mortem daemones (2) fieri existimabat; quia etiam animae hominum secundum Platonicorum opinionem praeter ista corpora corruptibilia habent quaedam aetherea corpora, quibus semper etiam post sensibilium corporum dissolutionem quasi incorruptibilibus uniuntur. Unde Proclus dixit in « Libro divinarum coëlementationum » (3): « Omnis anima participabilis corpore utitur primo perpetuo et habente hypostasim ingenerabilem et incorruptibilem ». Et sic animae a corporibus separatae secundum eos aërea animalia esse non desinunt.

168. — Sed secundum aliorum Sanctorum sententiam, daemones quos malos esse dicimus non solum fuerunt de inferiori Angelorum ordine sed etiam de superioribus ordinibus, quos incorporeos et immateriales esse ostendimus, ita quod inter eos unus est qui summus omnium fuit. Unde Gregorius in quadam homilia, exponens illud Ezech. xxvm, 13: *Omnis lapis pretiosus operimentum eius* (4), dicit (5) quod princeps malorum angelorum in aliorum angelorum comparatione ceteris clarior fuit. Et in hoc consentire videtur illis qui deorum quosdam bonos quosdam malos esse asserebant, secundum quod dii (6) Angeli nominantur. Unde et Iob iv, 18, dicitur: *Ecce qui serviunt ei non sunt stabiles, et in Angelis suis reperit pravitatem.*

169. — Sed hoc multas difficultates habet. In substantia enim incorporea et intellectuali nullus appetitus esse videtur nisi intellectivus, qui quidem est simpliciter boni, ut per Philosophum patet in decimosecundo *Metaphysicae* (’). Nullus autem efficitur malus ex hoc quod eius intellectus simpliciter tendit in hoc quod est simpliciter bonum, sed ex hoc quod tendit in aliquid quod est secundum quid bonum, ac si esset simpliciter bonum. Non ergo videtur esse possibile quod proprio appetitu aliqua incorporea et intellectualis substantia mala efficiatur.

170. — *Rursus.* Appetitus esse non potest nisi boni, vel apparentis boni (2) bonum enim est quod omnia appetunt. Ex hoc autem quod aliquis verum bonum appetit, non efficitur malus. Oportet igitur in omni eo qui per proprium appetitum malus efficitur, quod appetat apparens bonum tanquam vere bonum. Hoc autem non potest esse nisi in suo iudicio fallatur: quod non videtur posse contingere in substantia incorporea intellectuali, quae falsae apprehensionis capax, ut videtur, esse non potest. Nam et in nobis quando intelligimus vere aliquid, falsitas esse non potest. Unde Augustinus dicit in *lib.* 83 *Quaestionum (3),* quod « omnis qui fallitur, id in quod fallitur, non intelligit ». Unde et circa ea quae proprie intellectu capimus, sicut circa prima principia, nullus decipi potest. Impossibile igitur videtur quod aliqua incorporea et intellectualis substantia per proprium appetitum mala fiat.

171. — *Adhuc.* In substantia quae est intellectualis naturae, a corpore separata, necesse est quod sit operatio a tempore absoluta. Natura (4) enim uniuscuiusque rei ex eius operatione deprehenditur: operatio vero recognoscitur ex obiecto. Intelligibile autem, inquantum huiusmodi, neque est hic, neque unum numero, sed abstractum sicut a loci dimensionibus ita et a temporum successione. Ipsa igitur intellectualis operatio, si per se consideretur, oportet quod sicut est abstracta ab omni corporali dimensione ita etiam excedat omnem successionem temporalem. Et si alicui intellectuali operationi continuum vel tempus adiungatur, hoc non est nisi per accidens, sicut in nobis accidit, inquantum intellectus noster a phantasmatibus abstrahit intelligibiles species quas etiam in eis considerat. Quod in substantia incorporea et intellectuali locum habere non potest.

(fi Ita Chrysostomus, *loc. cit. Al.:* pravorum *forte pro* parvorum; *vel:* parvulorum *irrepserat.*

(") *Al. omitt.*

(3) Proclus, *Inst, theol.,* prop. 196 (edit. Diibner-Didot, p. CXII, 43-44).

Cl) *Al.:* tuum.

(5) S. Greg. Magnus, *Moralia in lob,* 32, c. 23 (PL 76, 665 C).

(6) *Al.:* daemones.

(x) Aristot., *Metaph.,* XII, c. 7, 1072 b 18-19; c. 9, 1074 b 23-24 *(Comm. S. Th.,* lect. 6, 11).

(2) Al.; ... nisi boni apparentis vel boni simpliciter.

(3) S. AUG., *Liber LXXXIII Quaest.,* q. 32 (PL 40, 22).

(4) Al.: potentia.

Relinquitur igitur quod huiusmodi substantiae operatio, et per consequens substantia, omnino sit extra omnem temporalem successionem. Unde Proclus dicit (Os quod « omnis intellectus in aeternitate substantiam habet, et potentiam et operationem »; et in lib. *De causis* dicitur (2), quod intelligentia parificatur aeternitati. Quidquid igitur substantiis illis incorporeis et intellectualibus convenit, semper et absque successione convenit illis. Aut igitur semper fuerunt malae, quod est contra praemissa; aut nequaquam malae fieri potuerunt.

172. — *Amplius.* Cum Deus sit ipsa essentia bonitatis, ut Dionysius dicit in primo capite *De div. nom.* (3), necesse est quod tanto aliqua sint perfectius in participatione bonitatis firmata, quanto sunt Deo propinquiora. Manifestum est autem substantias incorporeas supra omnia corpora esse. Sed aliqua corpora, scilicet caelestia, non sunt susceptiva alicuius inordinationis vel mali. Ergo multo minus illae supercaelestes substantiae inordinationis et mali capaces esse non potuerunt. Unde et Dionysius dicit, quarto capite *Cael. Hierar. (1),* quod « sancti (2) caelestium substantiarum ornatus super solum existentia, et irrationabiliter viventia, et ea quae secundum nos sunt rationabilia, in participatione divinae traditionis sunt facti, et copiosiores ad Deum habent communiones, attenti manentes et semper ad superius, sicut est fas, in fortitudine divini et indeclinabilis amoris extenti ».

Hoc igitur videtur ordo rerum habere ut sicut inferiora corpora inordinationi et malo possunt esse subiecta, non autem caelestia corpora; ita etiam intellectus corporibus inferioribus uniti possunt subiici malo, non autem illae supercaelestes substantiae. Et hoc secuti esse videntur qui posuerunt daemones quos malos esse dicimus, ex inferiori ordine et'corporeos esse.

(1) Proclus, *Inst. theol.,* prop. 169 (ed. cit. p. CIV, 41-42).
(2) De causis, 2 (ed. Bardenhewer, p. 165, 14). Cfr. *Conim. S. Th.,* led. 2.
(3) Dionvs., *De div. nom.,* c. 1, 5 (PG 3, 593 D).

il) Id., *Cael. Hier.,* c. 4, 2 (PG 3, 180 A).
(2) Al. oniitt.

Hucusque scripsit Sanctus Doctor de Angelis; sed morte praeventus non potuit perficere hunc tractatum, sicut nec plura alia, quae imperfecta reliquit.

DE UNITATE INTELLECTUS CONTRA AVERROISTAS

EDITORIS INTRODUCTIO

Etiam alii *tituli* habentur: *Tractatus contra errores Averrois circa intellectum humanum. — Tractatus de intellectu contra errorem Averrois. — Tractatus contra magistrum Sogerum de unitate intellectus. — De unitate intellectus contra Averroistas Parisienses.* In antiquis catalogis saepe appellatur *Liber.* Nos titulum maxime consuetum selegimus.

Authenticitas omnino est certa. Cfr. Mandonnet P., O. P., *Des écrits authentiques de Saint Thomas d'Aquin,* II éd., Fribourg 1910, p. 104, n. 19; Michelitsch A., *Thomas Schriften,* vol. I, Graz 1913, p. 182, n. 34; Grabmann M., *Die echten Schriften des hl. Thomas von Aquin,* Münster 1949, pp. 325-28; Keeler L., S. I., *Introd. in edit, opusc.,* Romae (apud Pont. Univ. Greg.) 1946, p. XIX.

Circa *tempus compositionis,* ait B. de Rubeis (Dissert. XIX, I, 2): « Verisimillimum puto confectum ab illo, cum secunda vice Saniacobaeam scholam (Parisiis) regeret, post annum 1269 ». Mandonnet assignat annum 1270 *{Bibliographie,* p. XIII, n. 19). Item Walz, in *Chronotaxi vitae et operum S. Thomae,* in « Angelicum » 16 (1939), fasc. 4. Certo confectum est circa tempus primae damnationis Averroismi ope Episcopi Parisiensi G. Tempier, quae lata est die 10 dec. 1270 (cfr. F. van Steenberghen, *Siger de Brabant d'après ses Oeuvres inédites,* vol. II, 1942, pp. 546-548). Plerumque supponitur confectum fuisse ante damnationem.

Haec fuit *occasio* huius opusculi, scilicet resuscitatio errorum Averrois circa unitatem intellectus in omnibus hominibus, quorum errorum praecipuus patronus tunc temporis erat Sigcrus de Brabantia (cfr. Mandonnet, *Siger de Brabant et l'dverroïsme latin au XIII siècle,* Louvain 1908-1910; « Diet. Th. Cath. », Paris 1909, t. I, p. 2628 ss.). Scribit Keeler *{op. cit.,* pp. XIX-XX): « Ex supra dictis de titulo et de authenticitate, sicut ex ipsa indole operis (et cfr. § 17 [185], ubi in textu authentico Averroistae nominantur), certo constat S. Doctorem impugnare Averroistas Parisienses. Nec forte conandum erat adversarios arctius determinare, si non exsisteret illa paragraphus ad finem, in qua S. Thomas aperte aggreditur aliquem Averroistam particularem, quem etiam citare videtur. P. Mandonnet in *Siger de Brabant* validas protulit rationes supponendi eum adversarium esse ipsum Sigerum, principem Averroistarum Parisiis eo tempore, quem damnationes Parisienses (1270, 1277) videntur maxime respexisse. Immo, aestimavit Mandonnet S. Thomam confutare scriptum Sigeri *De Anima In-*

tellectiva. Vetusti etiam codices H ed C disserte affirmant in hoc opusculo Sigerum impugnari. Quod proinde admodum est probabile. Nullum profecto scriptum hucusque inventum continet illa dicta a S. Thoma citata (§§ 122-123), neque ullum indicari potest inter scripta Sigeri quae novimus, quod videatur in toto opusculo data opera confutari. Non *De Anima Intellectiva,* sicut probavit M. Chossat, provocando cum ad indicia interna tum ad testimonia Ioan. Baconthorpe et Ioan, de Jandun *{S. Th. et Siger de Br.,* « Rev. de Phil. » 1914, XXIV, pp. 553-575; XXV, pp. 25-52), quibus constat istud compositum esse post *De Unitate Intellectus;* quod admittunt omnes quos legi, qui de hac quaestione post Chossat scripserunt. Neutra etiam series quaestionum Sigeri *De Anima,* a F. Van Stcenberghen editarum *{Phil. Belges,* XII). Quapropter potius censendum est S. Doctorem in nullum opus particulare intendere, sed doctrinam generalem Sigeri eiusque circuli refutare; immo saepius respicere textum ipsius Commentatoris quam eius sequacium; in ista autem paragraphe ad finem, prae oculis habere aliquod scriptum eo tempore Parisiis a Sigero divulgatum, vel aliquam lectionem clamorosam, quod non iam exstat ».

Argumentum. Patet ex iam dictis, et ex ipsis verbis D. Thomae, qui statim a principio manifestat praecipuum eius consilium esse demonstrare quod error Averroisticus « non minus contra philosophiae principia esse, quam contra fidei documenta » (cfr. infra n. 174). Unde et in hoc opusculo procedit sanam doctrinam explicando et errorem adversariorum reprobando, cum obiectionum solutione. Famosa est conclusio: « Haec igitur sunt quae in destructionem praedicti erroris conscripsimus, non per documenta fidei, sed per ipsorum philosophorum rationes et dicta. Si quis autem gloriabundus de falsi nominis scientia, velit contra haec quae scripsimus aliquid dicere, non loquatur in angulis nec coram pueris qui nesciunt de tam arduis iudicare; sed contra hoc scriptum rescribat, si audet; et inveniet non solum me, qui aliorum sum minimus, sed multos alios veritatis zelatores, per quos eius errori resistetur, vel ignorantiae consuletur » (cfr. infra n. 268). Ubi apparet sensus polemicus huius operis, quod tamen *maximi momenti* est et sub aspectu doctrinali, praesertim pro quaestionibus de intellectu possibili et de cognitione hic tractatis, ut lector videbit, et ut apparet etiam ex divisione.

Divisio. Opus hoc non est divisum nec in capita neque in articulos. Antiquae editiones (scilicet ante Parmensem) divisae erant in 5 capita, absque numeris vel titulis sed tot maioribus initialibus distincta. « Quae partitio — ait Keeler *{op. cit.,* p. XVIII) — iam in vetustissimis codicibus solemnis erat..., et probabiliter ab ipso S. Thoma facta. Maxime enim est rationalis et logica, quamvis non valde symmetrica propter amplitudinem primi capitis, ac proinde vix talis qualem scriba introduxisset ». — Recentiores editiones aliquae partitionem hanc immutaverunt, at cum Keeler censuimus formam antiquam et partitionem in 5 capita retinendam esse. Etiam Perrier *{Opuscula omnia S. Th.,* vol. I, Paris, Lethielleux, 1949, pp. 71-120) hanc partitionem tenet. Keeler tamen seiungit prooemium a capite I: quod et nos facimus.

Schema generale operis hoc est:

De unitate intellectus	Prooemium		
	Corpus operis	Pars I: Intellectus possibilis non est substantia secundum esse separata (cap. I-III). Probatur	auctoritate Aristotelis (cap. I) et aliorum Peripateticorum (cap. II)
			argumentis et ratione (cap. III)
		Pars II: Intellectus possibilis non est unus in omnibus (cap. IV-V). Probatur	argumentis, praesertim ex Aristotele (cap. IV)
			confutatis argumentis adversariorum (cap. V)

EDITORIS INTRODUCTIO

In *hac editione* exaranda, sequimur Keeler, cum permissu olim habito ab Ad. R. P. Paolo Dezza S. I., Rectore Magnifico Pontificiae Universitatis Gregorianae. Ut scribit Perrier *(pp. cit.}* p. 69), « optimam editionem, eruditissimis commentariis auctam, typis dedit clar. Pater Keeler S. I. ». Ex hac editione etiam nonnullas notulas referimus, addito nomine Auctoris. Maximi momenti revera est opus illius, praesertim circa textum, qui stabilitus est diligenti collatione codicum, quos ipse enumerat in introductione (p. IX ss.), addito etiam examine editionum, praesertim illarum quae prodierunt saec. xv, quae non minus quam 7 fuerunt, licet iam a saec. xvi plerumque aliae oblivioni deditae sint.

En simplex illarum enumeratio: 1476, Tarvesii (Treviso), a Ioan, de Hassia; i486, Patavii, a Math, de Windischgratz; 1488 (?), Papiae; editio aliqua cum aliis opusculis (70) S. Thomae attributis, ab editore qui in prologo sese vocat « inutilem didascalum », sine indicio loci vel anni; 1488, Mediolani, a Paulo Soncinate O. P.; 1490 (et iterum 1498), Venetiis, ab Ant. Pizamano patricio Veneto. Cfr. Keeler, pp. XV-VII.

Aliae editiones antiquiores: Piana t. XVII, 97; Farm. t. XVI, 208; Vivès t. 27, 311; Mandonn. t. I, 33.

NOTA BIBLIOGRAPHICA

M.-D. Chenu, *Introduction à l'étude de St. Thomas,* Paris (Vrin) 1950, pp. 288-289.

M. Chossat, 5. *Thomas et Siger de Brabant,* « Revue de Phil. » 24 (1914), pp. 553-575; 25 (1914), pp· 25-52.

B. De Rubeis, *Dissertatio XIX,* Ven. 1750; quae invenitur etiam in Sec. Veneta tanquam Admon. praevia, in Parmensi tanquam Diss. III, et in vol. I ed. Leoninae.

M. Grabmann, *Die Werke des hl. Thomas von Aquin,* Münster 1949, pp. 325-328.

L. W. Keeler, *History of the Editions of St. Thomas' De unitate intellectus,* « Gregorianum» 17 (1936), pp. 53-81.

Idem, *Sancti Thomae Aquinatis Tractatus de unitate intellectus contra Averroistas,* Editio critica (Universitas Gregoriana, Textus et Documenta, series philosophica 12), Romae 1936. Cfr. D. Salman, « Bull. Th. » V année XIV-XV (1937-1939), pp. 63-65.

P. Mandonnet, *Siger de Brabant et TAverroïsme latin au XIII siècle,* 2 éd., Louvain 1909-1910.

P. Mazzarella, *Il "De unitate" di Alberto Magno e di Tommaso d'Aquino,* Napoli 1949.

Br. Nardi, *San Tommaso d'Aquino, Trattato sull'unità deU'intelletto contre gli averroisti. Traduzione, commento e introduzione storica,* Firenze 1938.

C. Ottaviano, *Saggio contro la Dottrina Averroistica delTunità deU'intelletto,* Lanciano 1930. Cfr. D. Salman, O. P., « Bull. Th. » 1934, pp. 144-147.

Idem, *La data del «De unitate intellectus» di S. Tommaso,* «Sophia» 1 (1933), pp. 101-104; 3 (1935), PP· 134-140·

F. Picavet, *L'Averroïsme et les Averroïstes du XIII s. d'après le « De Unit. Intell. »,* « Revue de l'hist. des rel. », 1902, pp. 56-69.

U. Pucci, S. *Tommaso d'Aquino, Trattato dell'unità deU'intelletto contro gli averroisti. Traduzione, introduzione e note,* Torino 1939.

J. Tusquets y Terrats, *L'opuscule de S. Thomas « De unitate intellectus »,* « Resena Eccl. » 1923, janv., mars, juillet, sept.

F. Van Steenberghen, *Siger de Brabant d'après ses œuvres inédites,* T. II, *Siger dans l'histoire de l'Aristotélisme* (Philosophes Belges XIII), Louvain 1942, pp. 546-548, 557-558, 633-653.

J. ViNATi, *In opusculum divi Thomae Aquinatis de unitate intellectus contra Averroistas,* « Divus Thomas» (Pl.) 3 (1886), pp. 97-105, 145-154, 193-203, 241-248, 289-294, 305-308.

DE UNITATE INTELLECTUS CONTRA AVERROISTAS

(Pi. 16 — Pa. 15 — Ma. 6)

Prooemium.

173. — Sicut omnes homines naturaliter scire desiderant veritatem, ita naturale desiderium inest hominibus fugiendi errores, et eos cum facultas adfuerit confutandi.

Inter alios autem errores indecentior videtur esse error quo circa intellectum erratur, per quem nati sumus devitatis erroribus cognoscere veritatem. Inolevit siquidem iam dudum circa intellectum error apud multos (f), ex dictis Averrois sumens originem, qui asserere nititur intellectum quem Aristoteles possibilem vocat, ipse autem inconvenienti nomine materialem, esse quamdam substantiam secundum esse a corpore separatam, nec aliquo modo uniri ei ut formam; et ulterius quod iste intellectus possibilis sit unus omnium hominum. Contra quae iam pridem plura conscripsimus (2); sed quia errantium impudentia non cessat veritati reniti, propositum nostrae intentionis est iterato contra eumdcm errorem conscribere aliqua, quibus manifeste praedictus error confutetur.

174. — Nec id nunc agendum est ut positionem praedictam in hoc ostendamus esse erroneam quia repugnat veritati fidei Christianae. Hoc enim satis in promptu cuique apparere potest. Subtracta enim ab hominibus diversitate intellectus, qui solus inter animae partes incorruptibilis et immortalis apparet, sequitur post mortem nihil de animabus hominum remanere nisi unicam intellectus substantiam; et sic tollitur retributio praemiorum et paenarum et diversitas eorumdem. Intendimus autem ostendere positionem praedictam non minus contra philosophiae principia esse, quam contra fidei documenta. Et quia quibusdam, ut dicunt, in hac materia verba Latinorum non sapiunt, sed Peripateticorum verba sectari se dicunt, quorum libros numquam in hac materia viderunt, nisi Aristotelis qui fuit sectae peripateticae institutor (f); ostendemus primo positionem praedictam eius verbis et sententiae repugnare omnino.

Caput i.

De sententia Aristotelis circa unitatem intellectus possibilis.

175. — Accipienda est igitur prima definitio animae quam Aristoteles in secundo *De anima* ponit (2), dicens quod « anima est actus primus corporis physici organici ». Et ne forte aliquis diceret hanc definitionem non omni animae competere, propter hoc quod supra (3) sub conditione dixerat: « Si oportet aliquid commune in omni anima dicere », quod intelligunt sic dictum quasi hoc esse non possit, accipienda sunt verba eius sequentia. Dicit enim (4): « Universaliter quidem dictum est

d) Coeptus est Averroismus Latinus divulgari eo fere tempore quo S. Thomas baccalaureus docebat Parisiis. « Temporibus meis », ait R. Baco, « non fiebat mentio de istis erroribus, quia cuilibet fuit manifestum quod haeretica fuerunt » *(Communia Nat.* IV, 3) [ex edit. Keeler],

(2) Cfr. II *S.,* D. 17, q. 2, a. 1; *C.* G., II, c. 59 ss.; I, q. 76, aa. 1, 2; *De anima,* aa. 2, 3; *De spir. creat.,* aa. 2, 9; *Comm. in De anima,* III, lect. 7, 8 (quod tamen forsan scriptum est post *De unitate').*

f1) Cum quadam ironia hyperbolica S. Thomas vitio veitit Averroistis quod auctores cognoscunt non nisi prout citantur ab Averroe, qui ipse « non tam fuit Peripateticus quam philosophiae peripateticae depravator » [ex edit. Keeler], Cfr. infra n. 214.

(2) Aristot., *De anima,* II, c. 1, 412 b 5 *(Comm. S. Th.,* lect. i, praes. 212; cfr. lect. 4, 274).

(3) Ibid., 412 b 4.

(f) *Ibid.,* 412 b 9-11 *(Comm. S. Th.,* lect. 2).

quid sit anima; substantia enim est quae est secundum rationem; hoc autem est quod quid erat esse huius corporis », i. e. forma substantialis corporis physici organici.

Et ne forte dicatur ab hac universalitate partem intellectivam excludi, hoc removetur per id quod postea dicit (4); « Quod quidem igitur non sit anima separabilis a corpore, aut partes quaedam ipsius si partibilis apta nata est, non immanifestum est; quarumdam enim partium actus est ipsarum. At vero secundum quasdam nihil prohibet, propter id quod nullius corporis sunt actus ». Quod non potest intelligi nisi de his quae ad partem intellectivam pertinent, puta intellectus et voluntas. Ex quo manifeste ostenditur illius animae, quam supra universaliter definiverat Aristoteles dicens eam esse corporis actum, quasdam partes esse quae sunt quarumdam partium corporis actus, quasdam autem nullius corporis actus esse. Aliud enim est animam esse actum corporis, et aliud partem eius esse corporis actum, ut infra manifestabitur. Unde et in hoc eodem capitulo manifestat animam esse actum corporis per hoc quod aliquae partes eius sunt corporis actus, cum dicit (2): « Considerare oportet in partibus quod dictum est », scii, in toto.

176. — Adhuc autem manifestius apparet ex sequentibus quod sub hac generalitate definitionis etiam intellectus includitur (per ea quae sequuntur) (3). Nam cum satis probaverit animam esse actum corporis, quia separata anima non est vivens in actu, quia tamen aliquid potest dici actu tale ad praesentiam alicuius, non solum si sit forma sed etiam si sit motor, sicut combustibile ad praesentiam comburentis actu comburitur, et quodlibet mobile ad praesentiam moventis actu movetur; posset alicui venire in dubium utrum corpus sic vivat actu ad praesentiam animae, sicut mobile movetur actu ad praesentiam motoris, an sicut materia est in actu ad praesentiam formae; et praecipue quia Plato posuit animam non uniri corpori ut formam, sed magis ut motorem et rectorem, ut patet per Plotinum et Gregorium Nyssenum, (quos ideo induco quia non fuerunt Latini sed Graeci) (4). Hanc igitur dubitationem insinuat Philosophus cum post praemissa subiungit: « Amplius autem immanifestum si sic corporis actus anima sicut nauta navis » (r).

Quia igitur post praemissa adhuc hoc dubium remanebat, concludit (2); « Figuraliter quidem igitur sic determinetur et describatur de anima », quia scii, nondum ad liquidum demonstraverat veritatem.

177. — Ad hanc igitur dubitationem tollendam, consequenter procedit ad manifestandum id quod est secundum se et secundum rationem certius, per ea quae sunt minus certa secundum se sed magis certa quoad nos, i. e. per effectus animae, qui sunt actus ipsius. Unde statim distinguit (:i) opera animae, dicens quod « animatum distinguitur ab inanimato in vivendo », et quod multa sunt quae pertinent ad vitam, scii. « intellectus, sensus, motus et status secundum locum, et motus nutrimenti et augmenti », ita quod « cuicumque inest aliquid horum, dicitur vivere ». Et ostenso quomodo ista se habeant ad invicem, i. e. qualiter unum sine altero horum possit esse, concludit (4) in hoc « quod anima sit omnium praedictorum principium », et quod anima « determinatur, sicut per suas partes, vegetativo, sensitivo, intellectivo, motu », et quod « haec omnia contingit in uno et eodem inveniri », sicut in homine (5).

178. — Et Plato posuit (6) diversas esse animas in homine, secundum quas diversae operationes vitae ei conveniant. Consequenter movet dubitationem (’): « utrum unumquodque horum sit anima per se (8), vel sit aliqua pars animae; et si sint partes unius animae, utrum differant solum secundum rationem, aut etiam differant loco », i. e. organo. Et subiungit quod « de quibusdam non difficile hoc videtur, sed quaedam sunt quae dubitationem habent » (9). Ostendit enim consequenter quod manifestum est de his quae pertinent ad animam vegetabilem, et de his quae pertinent ad animam sensibilem, per hoc quod plantae et animalia quaedam decisa

(b *Ibid.,* 413 a 4-7.
(2) Ibid., 412 b 17-18.
(3) Ibid., 412 b 18-25.
(4) Videtur S. Thomas prae oculis habere illos locos quos postea citabit, nn. 229, 230. Nullum opus Plotini cognovit directe; quid vero Platonis legerit non constat [ex edit. Keeler].

(J) Ibid., 413 a 8-9.
(2) Ibid., 413 a 9-10.
(3) Ibid., 2, 413 a 21-25 *(Comm. S. Th.,* lect. 3).
(4) Ibid., 413 b n-13.
(5) Ibid., 413 b 32.
(6) Praesertim in *Rep.* IV, a cap. 11. Cfr. *ibid.,* X, iij *Phaed.* 25, 34; *Tim.* 13, 31-32. Mediaevales omnes hanc doctrinam Platonicam noverant [ex edit. Keeler].
(7) ARISTOT., *ibid.,* 413 b 13-16 *(Comm. S. Th.,* lect. 4).
(8) Vox « per se » non invenitur in littera.
(9) Cfr. *In II De an.,* lect. 4, 263, 266.

vivunt, et in qualibet parte omnes operationes animae, quae sunt in toto, apparent.

Sed de quibus dubitationem habeat, ostendit subdens (1) quod « de intellectu et perspectiva potentia nihil adhuc manifestum est ». Quod non dicit volens ostendere quod intellectus non sit anima, ut Commentator perverse exponit (2) et sectatores ipsius; manifeste enim hic respondet ad id quod dixerat: quaedam enim « dubitationem habent ». Unde intelligendum est: nihil adhuc manifestum est, an intellectus sit anima vel pars animae; et si pars animae, utrum separata loco, vel ratione tantum.

179. — Et quamvis dicat hoc adhuc non esse manifestum, tamen quid circa hoc prima fronte appareat manifestat subdens (3): « Sed videtur genus alterum animae esse ». Quod non est intelligendum, sicut Commentator (4) et sectatores eius perverse exponunt, ideo dictum esse quia intellectus aequivoce dicatur anima, vel quod praedicta definitio sibi aptari non possit; sed qualiter sit hoc intelligendum apparet ex eo quod subditur (5): « Et hoc solum contingere separari sicut perpetuum a corruptibili ». In hoc ergo est alterum genus, quia intellectus videtur esse quoddam perpetuum, aliae autem partes animae corruptibiles.

Et quia corruptibile et perpetuum non videntur in unam substantiam convenire posse, videtur quod hoc solum de partibus animae, scii, intellectus, contingat separari, non quidem a corpore, ut Commentator perverse exponit (6), sed ab aliis partibus animae, ne in unam substantiam animae conveniant.

Et quod sic sit intelligendum patet ex eo quod subditur (7): « Reliquae autem partes animae manifestum est ex his quod non separabiles sunt », scii., substantia animae (8) vel loco. De hoc enim supra quaesitum est, et hoc ex supradictis probatum est. Et quod non intelligatur de separabilitate a corpore, sed de separabilitate potentiarum ab invicem, patet per hoc quod subditur (x): « Ratione autem quod alterae », scii, sunt ad invicem « manifestum. Sensitivo enim esse et opinativo alterum » (2).

Et sic manifeste quod hic determinatur, respondet quaestioni supra motae. Supra enim quaesitum est, utrum una pars animae ab alia separata sit ratione solum, aut etiam loco. Hic dimissa quaestione illa quantum ad intellectum, de quo nihil hic determinat, de aliis partibus animae dicit manifestum esse quod non sunt separabiles, scii, loco, sed sunt alterae ratione.

180. — Hoc ergo habito quod anima determinatur vegetativo, sensitivo, intellectivo et motu, vult ostendere consequenter quod quantum ad omnes istas partes anima unitur corpori non sicut nauta navi, sed sicut forma (3). Et sic certificatum erit quid sit anima in communi, quod supra figuraliter tantum dictum est.

Hoc autem probat per operationes animae sic. Manifestum est enim quod illud quo primo aliquid operatur est forma operantis, sicut dicimur scire anima, et scire scientia, per prius autem scientia quam anima, quia per animam non scimus nisi in quantum habet scientiam; et similiter sanari dicimur et corpore et sanitate, sed prius sanitate. Et sic patet scientiam esse formam animae, et sanitatem corporis.

Ex hoc procedit sic (4): « Anima est primum quo vivimus (quod dicit propter vegetativum), quo sentimus (propter sensitivum), et movemur (propter motivum), et intelligimus (propter intellectivum) »; et concludit: « Quare ratio quaedam utique erit et species, sed non ut materia et ut subiectum ». Manifeste ergo quod supra dixerat, animam esse actum corporis physici, hic concludit non solum de vegetativo, sensitivo et motivo, sed etiam de intellectivo. Fuit ergo sententia Aristotelis quod id quo intelligimus sit forma corporis physici.

Sed ne aliquis dicat, quod id quo intelligimus non dicit hic intellectum possibilem, sed aliquid aliud, manifeste hoc excluditur per id quod Aristoteles in tertio *De anima* dicit (5), de intellectu possibili

(1) Aristot., *loc. cit.,* 413 b 24-25.
(2) Averroes, *De an.,* II, c. 2, t. 21 (f. 48 v).
(3) Aristot., *ibid.,* 413 b 25-26.
(4) Averroes, *ibid.*
(5) Aristot., *ibid.,* 413 b 26-27.
(6) Averroes, *ibid.*
(7) Aristot., *ibid.,* 413 b 27-28.
(8) Keeler: « Lectio codicum corrupta est », - « s. sb'a aie ul' loco »; cfr. quae statim sequuntur, et locos parallelos in hoc tractatu et in *Comm, de An.* (supra, § 7, n. 42, etiam III, lect. 7, 673). Forte « subiccto ab invicem vel loco», «magnitudine vel loco». Sed secundum Perrier hoc minime necessarium est *(Opusc. Omnia,* t. I, P- 75> § 5, n· 6).

(x) Aristot., *ibid.,* 413 b 29-30.
(2) Cfr. *In De an.,* II, lect. 4, 269.
(3) Cfr. *In De an.,* II, lect. 4, n. 271.
(4) Aristot., *De an.,* II, c. 2, 414 a 12-14.
(5) Id., *De an.,* III, c. 4, 429 a 23 *(Comm. S. Th.,* lect. 7).

loquens: « Dico autem intellectum, quo opinatur et intelligit anima ».

181. — Sed antequam ad verba Aristotelis quae sunt in tertio *De anima* accedamus, adhuc amplius circa verba ipsius in secundo *De anima* immoremur, ut ex collatione verborum eius ad invicem appareat quae fuerit eius sententia de anima.

Cum enim animam in communi definivisset, incipit distinguere potentias eius; et dicit (4) quod « potentiae animae sunt vegetativum, sensitivum, appetitivum, motivum secundum locum, intellectivum ». Et quod intellectivum sit intellectus, patet per id quod postea subdit (2), divisionem explanans: « Alteris autem intellectivum et intellectus, ut hominibus ». Vult ergo quod intellectus sit potentia animae, quae est actus corporis.

Et quod huius animae potentiam dixerit intellectum, et iterum quod supra posita definitio animae sit omnibus praedictis partibus communis, patet per id quod concludit (3): « Manifestum igitur est quoniam eodem modo una utique erit ratio animae et figurae: neque enim ibi figura est praeter triangulum et quae consequenter sunt; neque hic anima praeter praedictas est » (4). Non est ergo quaerenda alia anima praeter praedictas, quibus communis est animae definitio supra posita. Neque plus de intellectu mentionem facit Aristoteles in hoc secundo, nisi quod postmodum subdit (s), quod « ultimum et minimum (dicit esse) ratiocinationem et intellectum », quia scii, in paucioribus est, ut per sequentia apparet.

182. — Sed quia magna differentia est, quantum ad modum operandi, inter intellectum et imaginationem, subdit (6) quod « de speculativo intellectu altera ratio est ». Reservat enim hoc inquirendum usque ad tertium *[De an.*]. Et ne quis dicat, sicut Averroes perverse exponit (7) quod ideo dicit Aristoteles, quod de intellectu speculativo est aha ratio, quia intellectus neque est anima, neque pars animae; statim hoc excludit in principio tertii *[De an.] (8),* ubi resumit de intellectu tractatum. Dicit enim ζl): « De parte autem animae, qua cognoscit anima et sapit ».

Nec debet aliquis dicere, quod hoc dicatur solum secundum quod intellectus possibilis dividitur contra agentem, sicut aliqui somniant. Hoc enim dictum est antequam Aristoteles probet esse intellectum possibilem et agentem; unde intellectum dicit hic partem in communi, secundum quod continet et agentem et possibilem, sicut supra in secundo *[De an.]* manifeste distinxit intellectum contra alias partes animae, ut iam dictum est.

183. — Est autem consideranda mirabilis diligentia et ordo in processu Aristotelis (2). Ab his enim incipit in tertio *[De an.]* tractare de intellectu quae in secundo reliquerat indeterminata.

Duo autem supra reliquerat indeterminata circa intellectum. *Primo* quidem, utrum intellectus ab aliis partibus animae separetur ratione solum, aut etiam loco: quod quidem indeterminatum dimisit cum dixit (3): « De intellectu autem et perspectiva potentia nihil adhuc manifestum est ». Et hanc quaestionem *primo* resumit, cum dicit ℣: « Sive separabili existente (scii, ab aliis animae partibus), sive non separabili secundum magnitudinem, sed secundum rationem ». Pro eodem enim accipit hic separabile secundum magnitudinem, pro quo supra dixerat separabile loco.

184. — *Secundo,* indeterminatum reliquerat de differentia intellectus ad alias animae partes, cum postmodum dixit (5): « De speculativo autem intellectu altera ratio est ». Et hoc statim quaerit, cum dicit (6): « Considerandum quam habet differentiam ». Hanc autem differentiam talem intendit assignare, quae possit stare cum utroque praemissorum, scii, sive sit separabilis [anima] magnitudine seu loco ab aliis partibus, sive non: quod ipse modus loquendi satis indicat.

Considerandum enim dicit, quam habet intellectus differentiam ad alias animae partes, sive sit separabilis ab eis magnitu-

(1) Aristot., *De an.,* II, c. 3, 414 a 31-32 *(Comm. S. Th.,* lect. 5).
(2) *Ibid.,* 414 b 18.
(3) *Ibid.,* 414 b 20-22.
(4) Cfr. *Comm. in De an.,* II, lect. 5, n. 295.
(5) Aristot., *loc. cit.,* 415 a 7-8 *(Comm. S. Th.,* lect. 6).
(6) *Ibid.,* 415 a 1t-12.
(') Averroes, *ad loc.,* t. 32 (f. 54 r).
(8) Quamvis S. Thomas in suo *Comm. in De An.* sequatur divisionem librorum prout exsistit in exemplaribus Graecis, tamen in hoc opusculo (quippe quod Averroem et Averroistas respicit) supponit partitionem arabum, iuxta quam incipit liber III a capite 4 libr. III Graecorum (429 a 10) [ex edit. Keeler].
(x) Aristot., *De an.,* III, c. 4, 429 a io-n *(Comm. S. Th.,* lect. 7).
(2) Ista diligentia et ordo Philosophi aliquantulum forte in maius celebratur; sed ad textum 429 a 10-13 quod spectat, interpretatio naturalis est et iusta [ex edit. Keeler].
(3) Aristot., *De an.,* II, c. 2, 413 b 24-25.
(4) *Ibid.,* III, c. 4, 429 a 11-12 *(.Comm. S. Th.,* lect. 7).
(s) *Ibid.,* II, c. 3, 415 a 11-12.
(6) *Ibid.,* III, c. 4, 429 a 12 *(Comm. S. Th.,* lect. 7).

dine seu loco, i. e. subiecto, sive non, sed secundum rationem tantum. Unde manifestum est quod non intendit hanc differentiam ostendere, quod sit substantia a corpore separata secundum esse (hoc enim non posset salvari cum utroque praedictorum); sed intendit assignare differentiam quantum ad modum operandi; unde subdit (1): « Et quomodo fit quidem ipsum intelligere ».

Sic igitur per ea quae ex verbis Aristotelis accipere possumus usque huc, manifestum est quod ipse voluit intellectum esse partem animae quae est actus corporis physici.

185. — Sed quia ex quibusdam verbis consequentibus, Averroistae accipere volunt intentionem Aristotelis fuisse, quod intellectus non sit anima quae est actus corporis, aut pars talis animae, ideo etiam diligentius eius verba sequentia consideranda sunt.

Statim igitur post quaestionem motam de differentia intellectus et sensus, inquirit (2) secundum quid intellectus sit similis sensui, et secundum quid ab eo differat. Duo enim supra de sensu determinaverat, scii, quod sensus est in potentia ad sensibilia, et quod sensus patitur et corrumpitur ab excellentiis sensibilium. Hoc ergo est quod quaerit Aristoteles dicens (3): « Si igitur est intelligere sicut sentire, aut pati aliquid utique erit ab intelligibili », ut scii, sic corrumpatur intellectus ab excellenti intelligibili, sicut sensus ab excellenti sensibili, « aut aliquid huiusmodi alterum »; i. e. aut intelligere est aliquid huiusmodi simile, scii, ei quod est sentire, alterum tamen quantum ad hoc quod non sit passibile.

Huic igitur quaestioni statim respondet et concludit, — non ex praecedentibus, sed ex sequentibus, quae tamen ex praecedentibus manifestantur, — quod (4) hanc partem animae « oportet esse impassibilem », ut non corrumpatur sicut sensus; (est tamen quaedam alia passio eius, secundum quod intelligere communi modo pati dicitur) (5). In hoc ergo differt a sensu.

Sed consequenter ostendit (6) in quo cum sensu conveniat, quia scilicet oportet huiusmodi partem esse « susceptivam speciei intelligibilis », et quod sit « in potentia » ad huiusmodi speciem, et quod « non sit hoc » in actu secundum suam naturam; sicut et de sensu supra dictum est (7), quod est in potentia ad sensibilia et non in actu. Et ex hoc concludit (8), quod oportet « sic se habere sicut sensitivum ad sensibilia sic intellectum ad intelligibilia » (9).

186. — Hoc autem induxit ad excludendum opinionem Empedoclis et aliorum antiquorum, qui posuerunt quod cognoscens est de natura cogniti (10), utpote quod terram terra cognoscimus, aquam aqua. Aristoteles autem supra ostendit hoc non esse verum in sensu, quia sensitivum non est actu, sed potentia, ea quae sentit; et idem hic dicit de intellectu.

Est autem differentia inter sensum et intellectum, quia sensus non est cognoscitivus omnium, sed visus colorum tantum, auditus sonorum, et sic de aliis; intellectus autem est simpliciter omnium cognoscitivus. Dicebant autem antiqui philosophi, existimantes quod cognoscens debet habere naturam cogniti, quod animam, ad hoc quod cognoscat omnia, nccesse est ex principiis omnium esse commixtam. Quia vero Aristoteles iam probavit de intellectu, per similitudinem sensus, quod non est actu id quod cognoscit sed in potentia tantum, concludit e contrario (11), quod « necesse est intellectum, quia cognoscit omnia, quod sit immixtus », i. e. non compositus ex omnibus, sicut Empedocles ponebat.

187. — Et ad hoc inducit (12) testimonium Anaxagorae, non tamen de hoc eodem intellectu loquentis, sed de intellectu qui movet omnia (13). Sicut ergo Anaxagoras dixit illum intellectum esse im-

(1) *Ibid.,* III, c. 4, 429 a 13.

(2) Incipit hic S. Thomas tradere commentarium continuum in III *De an.,* lect. 7.

(3) Aristot., *ibid.,* 429 a 13-15.

(4) *Ibid.,* 429 a 15.

(5) Cfr. I, q. 79, a. 2.

(6) Aristot., *loc. cit.,* 429 a 15-16.

(7) *Ibid.,* II, c. 5, 417 a 6-7.

(8) *Ibid.,* III, c. 4, 429 a 16-18.

(9) *AI.:* «sensitivum ad sensibilia sicut intellectivum (*al.:* intellectum) ad intelligibilia ».

(10) «Simile simili», — doctrina quam saepe Arist. exponit et confutat. In *De An.,* I, 2, 404 b 13-15 refert celebres Empedoclis versus: *γ du μέν γάρ γαῖαν ὁπΦπαμεν, νόατι ὁ' ὑδωρ, | αἴθέρι δ' αιθέρα δίαν, ἀτάρ πνρΐ πδρ ἀίδηλον. | στοργῦ δε στοργήν, νεῖκο δέ τε νείκει λνγρφ* [ex edit. Keeler].

(11) Aristot., *De An.,* III, c. 4, 429 a 18.

(12) *Ibid.,* 429 a 22-23.

(13) Cfr. notissimum frag, a Simplicio traditum (Diels, fr. 12), ubi ait Anaxagoras: Jtdrrwi' *vov κρατεί... πάντα έγνω νόο ... πάντα διεκόσμηπε νόο* .. Quam doctrinam Arist. exponit in I *De An.,* 2, 405 a 15-19: « Verumtamen (Anax.) intellectum ponit principium omnium maxime, solumque dicit ipsum eorum quae sunt simplicem esse, et immixtum et purum. Assignat autem utrumque eidem principio, cognosccreque et movere, dicens intellectum movere omnia » [ex edit. Keeler].

mixtum, ut imperet movendo et segregando, hoc nos possumus dicere de intellectu humano, quod oportet eum esse immixtum ad hoc ut cognoscat omnia; et hoc probat consequenter, et habetur sic sequens littera in Graeco (b): « Intus apparens enim prohibebit extraneum et obstruet ». Quod potest intelligi ex simili in visu (2): si enim esset aliquis color intrinsecus pupillae, ille color interior prohiberet videri extraneum colorem, et quodammodo obstrueret oculum ne alia videret. Similiter, si aliqua natura rerum, quas intellectus cognoscit, puta terra aut aqua, calidum aut frigidum, aut aliquid huiusmodi, esset intrinseca intellectui, illa natura intrinseca impediret ipsum et quodammodo obstrueret, ne alia cognosceret.

Quia ergo omnia cognoscit, concludit (3) quod « non contingit ipsum habere aliquam naturam » determinatam ex naturis sensibilibus quas cognoscit; « sed hanc solam naturam habet quod sit possibilis », i. e. in potentia ad ea quae intelligit, quantum est ex sua natura; sed fit actu illa dum ea intelligit in actu, sicut sensus in actu fit sensibile in actu, ut supra in secundo [De *an.]* dixerat. Concludit (4) ergo quod intellectus « antequam intelligat (in actu) nihil est actu eorum quae sunt »; quod est contrarium his quae antiqui dicebant, scii, quod est actu omnia.

188. — Et quia fecerat mentionem de dicto Anaxagorae loquentis de intellectu qui imperat omnibus, ne crederetur de illo intellectu hoc conclusisse, utitur tali modo loquendi (5): « Vocatus itaque animae intellectus — dico autem intellectum quo opinatur et intelligit anima — nihil est actu » etc.

Ex quo *duo* apparent: *primo* quidem, quod non loquitur hic de intellectu qui sit aliqua substantia separata, sed de intellectu quem supra dixit potentiam et partem animae, quo anima intelligit; *secundo,* quod per supra dicta probavit, scii, quod intellectus non habet naturam in actu.

Nondum autem probavit quod non sit virtus in corpore, ut Averroes dicit (°); sed hoc statim concludit ex praemissis (7); nam sequitur: « Unde neque misceri est rationabile ipsum corpori ». Et hoc secundum probat per primum quod supra probavit, scii, quod intellectus non habet aliquam in actu de naturis rerum sensibilium. Ex quo patet quod non miscetur corpori: quia si misceretur corpori, haberet aliquam de naturis corporeis; et hoc est quod subdit (ζ): « Qualis enim utique aliquis fiet, aut calidus aut frigidus, si organum aliquod erit sicut sensitivo » (2). Sensus enim proportionatur suo organo et trahitur quodammodo ad suam naturam; unde etiam secundum immutationem organi immutatur operatio sensus. Sic ergo intelligitur illud non misceri corpori, quia non habet organum sicut sensus.

189. — Et quod intellectus animae non habet organum, manifestat (3) per dictum « quorundam qui dixerunt quod anima est locus specierum », large accipientes locum pro omni receptivo, more platonico; nisi quod esse locum spccierum non convenit toti animae, sed solum intellectivae. Sensitiva enim pars non recipit in se species, sed in organo; pars autem intellectiva non recipit eas in organo, sed in se ipsa; item non sic est locus specierum quod habeat eas in actu, sed in potentia tantum. Quia ergo iam ostendit quid conveniat intellectui ex similitudine sensus, redit ad primum quod dixerat (4), quod « oportet partem intellectivam esse impassibilem », et sic admirabili subtilitate ex ipsa similitudine sensus, concludit dissimilitudinem.

Ostendit ergo consequenter (5) « quod non similiter sit impassibilis sensus et intellectus », per hoc quod sensus corrumpitur ab excellenti sensibili, non autem intellectus ab excellenti intelligibili. Et huius causam assignat ex supra probatis (6), « quia sensitivum non est sine corpore, sed intellectus est separatus ».

190. — Hoc autem ultimum verbum maxime assumunt ad sui erroris fulcimentum (7), volentes per hoc habere quod intellectus neque sit anima neque pars ani-

(b Aristot., *De An.,* III, c. 4, 429 a 20-21.
(2) Cfr. *Comm. De An.,* III, lect. 7, n. 380.
(3) Aristot., *loc. cit.,* 429 a 21-22.
(4) Ibid., 429 a 24.
(5) Ibid., 429 a 22-24.
(6) Averroes, *De An.,* III, c. 4, t. 4 (f. xi2v).
(') Aristot., *loc. cit.,* 429 a 24-25.

(f Ibid., 429 a 25-26.
(2) I. c. intellectus, si haberet organum sicut sensus, esset qualis, scii, haberet qualitates illi organo proprias, Cfr. infra, n. 190 (Keeler, § 25); et *Comm. in De An.,* III, lect. 7. 684 [ex Keeler],
(3) Aristot., *loc. cit.,* 429 a 27-29.
(4) Ibid., 429 a 15.
(5) Ibid., 429 a 29-b 5.
(6) Ibid., 429 a 3-4.
(7) Sigerus *{De An. Intell.,* 3) contra opinantes animam esse formam corporis, primum argumentum hoc proponit: « Dicit Philosophus, III *De An.,* quod sensitivum non sine corpore est, intellectus autem a corpore separatus est » [ex edit. Keeler].

mae, sed quaedam substantia separata. Sed cito obliviscuntur eius quod paulo supra Aristoteles dixit. Sic enim hic dicitur quod « sensitivum non est sine corpore et intellectus est separatus », sicut supra dixit (1) quod intellectus « fieret qualis, aut calidus aut frigidus, si aliquod organum erit ei, sicut sensitivo ». Ea igitur ratione hic dicitur quod sensitivum non est sine corpore, intellectus autem est separatus, quia sensus habet organum, non autem intellectus (-).

Manifestissime igitur apparet absque omni dubitatione ex verbis Aristotelis hanc fuisse eius sententiam de intellectu possibili, quod intellectus sit aliquid animae quae est actus corporis; ita tamen quod intellectus animae non habeat aliquod organum corporale, sicut habent ceterae potentiae animae.

191. — Quomodo autem hoc esse possit, quod anima sit forma corporis et aliqua virtus animae non sit corporis virtus, non difficile est intelligere, si quis etiam in aliis rebus consideret. Videmus enim in multis quod aliqua forma est quidem actus corporis ex elementis commixti, et tamen habet aliquam virtutem quae non est virtus alicuius elementi, sed competit tali formae ex altiori principio, puta corpore caelesti; sicut quod magnes habet virtutem attrahendi ferrum, et iaspis restringendi sanguinem (3). Et paulatim videmus, secundum quod formae sunt nobiliores, quod habent aliquas virtutes magis ac magis supergredientes materiam. Unde ultima formarum, quae est anima humana, habet virtutem totaliter supergredientem materiam corporalem, scii, intellectum (4). Sic ergo intellectus separatus est, quia non est virtus in corpore, sed est virtus in anima; anima autem est actus corporis.

Nec dicimus quod anima, in qua est intellectus, sic excedat materiam corporalem quod non habeat esse in corpore; sed quod intellectus, quem Aristoteles dicit potentiam animae, non est actus corporis. Neque enim anima est actus corporis mediantibus suis potentiis, sed anima per se ipsam est actus corporis dans corpori esse specificum. Aliquae autem potentiae eius sunt actus partium quarumdam corporis, perficientes ipsas ad aliquas operationes; sic autem potentia quae est intellectus, nullius corporis actus est, quia eius operatio non fit per organum corporale.

192. — Et ne alicui videatur quod hoc ex nostro sensu dicamus praeter Aristotelis intentionem, inducenda sunt verba Aristotelis expresse hoc dicentis. Quaerit enim in secundo *Physic.* (Q, « usque ad quantum oporteat [physicum] cognoscere speciem et quod quid est »; non enim omnem formam considerare pertinet ad physicum. Et solvit subdens (2): « Aut quemadmodum medicum nervum et fabrum aes, usquequo? » i. e. usque ad aliquem terminum.

Et usque ad quem terminum ostendit subdens (3): « Cuius enim causa unumquodque »; quasi dicat: in tantum medicus considerat nervum, in quantum pertinet ad sanitatem, propter quam medicus nervum considerat, et similiter faver aes propter artificium. Et quia physicus considerat formam in quantum est in materia (sic enim est forma corporis mobilis), similiter accipiendum quod naturalis in tantum considerat formam, in quantum est in materia.

Terminus ergo considerationis physici de formis, est in formis quae sunt in materia quodammodo, et alio modo non in materia. Istae enim formae sunt in confinio formarum separatarum et materialium (4). Unde subdit (5): « Et circa haec (scii, terminatur consideratio naturalis de formis) quae sunt separatae quidem species, in materia autem ». Quae autem sint istae formae, ostendit subdens: « Homo enim hominem generat ex materia, et sol » (6).

Forma ergo hominis est in materia, et separata: in materia quidem, secundum esse quod dat corpori (sic enim est terminus generationis) (7); separata autem secundum virtutem quae est propria homini, scii, secundum intellectum. Non est ergo impossibile, quod aliqua forma sit in ma-

(1) Aristot., *De An.,* III, c. 4, 429 a 25-26.
(2) Cfr. *In De An.,* III, lect. 7, n. 699.
(3) Cfr. *De An.,* a. 1; *De Spir. Creat.,* a. 2. De iaspide, ait Albertus, *De Mineralibus* II, 7: « Expertum est enim quod stringit fluxum sanguinis et menstruorum ».
(4) Cfr. *De An.,* a. 2.

(-1) Aristot., *Physic., II, c. 2,* 194 b 9-10.
(2) *Ibid.,* 194 b 10-11.
(3) *Ibid.,* 194 b 11-12.
(4) Dictum a S. Thoma saepe repetitum, — ex *Libro de Causis* (Bardenhewer, § 2) —: « esse autem quod est post aeternitatem et supra tempus est anima, quoniam est in horizonte aeternitatis inferius et superius »; et *ibid.,* § 8.
(5) *Ibid.,* 194 b 12-13.
(6) Secundum Philosophum omnis generatio et corruptio dependet ab annuo in ecliptica motu solis, appropinquantis et recedentis. Cfr. *De Gener, et Corrup.* II, c. 10 [ex Keeler].
(7) Cfr. *In Physic.,* II, lect. 4; I, q. 76, a. 1, ad 1.

teria, ct virtus eius sit separata, sicut expositum est de intellectu.

193. — Adhuc autem alio modo procedunt ad ostendendum quod Aristotelis sententia fuit quod intellectus non sit anima nec pars animae quae unitur corpori ut forma.

Dicit enim Aristoteles in pluribus locis, intellectum esse perpetuum et incorruptibilem, sicut patet in secundo *De anima,* ubi dixit (4): « Hoc solum contingere separari, sicut perpetuum a corruptibili »; et in primo, ubi dixit (2) quod « intellectus videtur esse substantia quaedam, et non corrumpi »; et in tertio, ubi dixit (3): « Separatus autem est solum hoc, quod vere est, et hoc solum immortale et perpetuum est » (quamvis hoc ultimum quidam non exponant de intellectu possibili, sed de intellectu agente) (4). Ex quibus omnibus verbis apparet, quod Aristoteles voluit intellectum esse aliquid incorruptibile.

194. — Videtur autem quod nihil incorruptibile possit esse forma corporis corruptibilis. Non enim est accidentale formae, sed per se ei convenit esse in materia; alioquin ex materia et forma fieret unum per accidens. Nihil autem potest esse sine eo, quod inest ei per se. Ergo forma corporis non potest esse sine corpore. Si ergo corpus sit corruptibile, sequitur formam corporis corruptibilem esse.

Praeterea, formae separatae a materia, et formae quae sunt in materia, non sunt eaedem specie, ut probatur in septimo *Metaph. (5).* Multo ergo minus una et eadem forma numero potest nunc esse in corpore nunc autem sine corpore. Destructo ergo corpore, vel destruitur forma corporis, vel transit ad aliud corpus. Si ergo intellectus est forma corporis, videtur ex necessitate sequi quod intellectus sit corruptibilis.

195. — Est autem sciendum, quod ratio haec Platonicos (6) movit. Nam Gregorius Nyssenus (7), imponit Aristoteli, e contrario, quod quia posuit animam esse formam, quod posuerit eam esse corruptibilem. Quidam vero posuerunt propter hoc, animam transire de corpore in corpus. Quidam etiam posuerunt, quod anima haberet corpus quoddam incorruptibile, a quo nunquam separaretur (1). Et ideo ostendendum est per verba Aristotelis, quod sic posuit intellectivam animam esse formam quod tamen posuit eam incorruptibilem.

196. — In undecimo enim *Metaph.,* postquam ostenderat (2) quod formae non sunt ante materias, « quia quando sanatur homo tunc est sanitas, et figura aeneae sphaerae simul est cum sphaera aenea »; consequenter inquirit utrum aliqua forma remaneat post materiam, et dicit sic (8), secundum translationem Boetii: « Si vero aliquid posterius remaneat (scii, post materiam) considerandum est. In quibusdam enim nihil prohibet, ut si anima huiusmodi est, non omnis sed intellectus; omnem enim impossibile est fortasse ». Patet ergo quod animam, quae est forma quantum ad intellectivam partem, dicit nihil prohibere remanere post corpus, et tamen ante corpus non fuisse. Cum enim absolute dixisset (4), quod « causae moventes sunt ante, non autem causae formales », non quaesivit utrum aliqua forma esset ante materiam, sed utrum aliqua forma remaneat post materiam; et dicit hoc nihil prohibere de forma quae est anima, quantum ad intellectivam partem.

197. — Cum igitur, secundum praemissa Aristotelis verba, haec forma quae est anima, post corpus remaneat, non tota, sed intellectus; considerandum restat quare magis anima secundum partem intellecti-

(1) Aristot., *De An.,* II, c. 2, 413 b 26-27.

(2) Ibid., I, c. 4, 408 b 17-18.

(3) Ibid., III, c. 5, 430 a 22-23.

(4) Occurrit enim in illo loco ubi Arist. explicat quid sit intellectus agens *(De An.,* III, c. 5) [ex Keeler].

(°) Aristot., *Metaph.,* VII, c. 11, 1036 b 22-1037 b 7; c. 16, 1040 b 30-1041 a 2 *(Comm. S. Th.,* lect. 11, 16).

(6) AI.: plurimos.

(7) Nemesius Emesenus, *De natura hominis, c. 2* (PG 40, 571 B). Ait Keeler: « Omnes citationes Greg. Nysseni desumptae sunt ex capp. 2 et 3 operis Nemesii Emeseni *De Natura Hominis (Patrol. Gr.* 40), quae capita a Migne impressa sunt etiam inter opera Greg. Nysseni sub titulo *De Anima (Patrol. Gr.* 45). Quomodo opus Nemesii medio aevo attributum sit Gregorio, cfr. *Diet, de Th. Gath.,* art. *Nemesius* (E. Amann), coll. 65-66. Ait. Nemesius (PG 45, col. 205 A): *εἰ τοίνυν· ἀπρπτfp· αἰπρip· λέγουσιν, ὡ 'Αοιστστέλη , ητήσα αι'ιτήν ἐν σώματι γει·-ràaOni* [ρ. 23, η. 28].

(4) Plures ex antiquis Neo-Platonicis (praesertim Proclus) admiserunt aliquid tale; quam doctrinam inducit S. Augustinus, non semper eam omnino abhorrendo. Idem placitum solet S. Thomas referre tanquam « Platonicorum », absque nomine auctoris; cfr. v. g. I *Sum.,* q. 76, a. 7 [ex edit. Keeler].

(2) Aristot., *Metaph.,* XII, c. 3, 1070 a 22-24 *(Comm. S. Th.,* lect. 3).

(3) Ibid., XII, c. 3, 1070 a 24-27 *(Comm. S. Th., ibid.).* Keeler: « Vetus versio ex Graeco facta, sed vix a Boethio. Quae " littera Boethii " carebat libro XI (K), sicut etiam versio ex Arabica, et illa quam nominavit Pelster " mediam ", Quare pluries in hoc opusculo liber XII citatur tanquam XI. De qua re cfr. Grabmann, *Beitrage,* 1916, xvn, 5-6; Fr. Pelster, *Festgabe Baeumker,* 1923, pp. 89-198; *Gregorianum* 1935, pp. 325-348; 541-561; A. Dondaine, *Bulletin Thom.,* 1933, pp. 193 », 199

(4) Aristot., *Metaph.,* XII, c. 3, 1070 a 21-22,

vam post corpus remaneat, quam secundum alias partes, et quam aliae formae post suas materias. Cuius quidem rationem ex ipsis Aristotelis verbis assumere oportet. Dicit enim (1): « Separatum autem est solum hoc quod vere est; et hoc solum immortale et perpetuum est ». Hanc igitur rationem assignare videtur quare hoc solum immortale et perpetuum esse videtur: quia hoc solum est separatum.

198. — Sed de quo hic loquatur, dubium esse potest, quibusdam dicentibus (2), quod loquitur de intellectu possibili; quibusdam, quod de agente: quorum utrumque apparet esse falsum, si diligenter verba Aristotelis considerentur. Nam de utroque Aristoteles dixerat ipsum esse separatum (3). Restat igitur quod intelligatur de tota intellectiva parte, quae quidem separata dicitur, quia non est ei aliquod organum, sicut ex verbis Aristotelis patet.

Dixerat autem Aristoteles in principio libri *De Anima* (4), quod « si est aliquid animae operum aut passionum proprium, continget utique ipsam separari; si vero nullum est proprium ipsius, non utique erit separabilis ». Cuius quidem consequentiae ratio talis est: quia unumquodque operatur in quantum est ens, eo igitur modo unicuique competit operari quo sibi competit esse. Formae igitur quae nullam operationem habent sine communicatione suae materiae, ipsae non operantur, sed compositum est quod operatur per formam. Unde huiusmodi formae ipsae quidem proprie loquendo non sunt, sed eis aliquid est. Sicut enim calor non calefacit, sed calidum; ita etiam calor non est proprie loquendo, sed calidum est per calorem; propter quod Aristoteles dicit in undecimo *Metaph.* (5), quod de accidentibus non vere dicitur, quod sunt entia, sed magis quod sunt entis (6).

Et similis ratio est de formis substantialibus, quae nullam operationem habent absque communicatione materiae, hoc excepto quod huiusmodi formae sunt principium essendi substantialiter. Forma igitur quae habet operationem secundum aliquam sui potentiam vel virtutem absque communicatione suae materiae, ipsa est quae habet esse, nec est per esse compositi tantum, sicut aliae formae, sed magis compositum est per esse eius. Et ideo destructo composito destruitur illa forma, quae est per esse compositi; non autem oportet quod destruatur, ad destructionem compositi, illa forma per cuius esse compositum est et non ipsa per esse compositi.

199. — Si quis autem contra hoc obiiciat, quod Aristoteles dicit in primo *De anima (x),* quod « intelligere et amare et odire non sunt illius passiones (i. e. animae), sed huius habentis illud, secundum quod illud habet; quare et hoc corrupto neque memoratur neque amat: non enim illius erant, sed communis, quod quidem destructum est »; patet responsio per dictum Themistii hoc exponentis, qui dicit (2): « Nunc dubitanti magis quam docenti assimilatur » Aristoteles. Nondum enim destruxerat opinionem dicentium non differre intellectum et sensum. Unde in toto illo capitulo loquitur de intellectu sicut de sensu.

Quod patet praecipue ubi probat intellectum incorruptibilem per exemplum sensus, qui non corrumpitur ex senectute. Unde et per totum sub conditione et sub dubio loquitur sicut inquirens, semper coniungens ea, quae sunt intellectus, his quae sunt sensus: quod praecipue apparet ex eo quod in principio solutionis dicit (3): « Si enim et quam maxime dolere et gaudere et intelligere » etc.

Si quis autem pertinaciter dicere vellet quod Aristoteles ibi loquitur determinando; adhuc restat responsio, quia intelligere dicitur esse actus coniuncti non per se, sed per accidens, in quantum scii, eius obiectum, quod est phantasma, est in organo

(1) Id., *De An.,* III, c. 5, 430 a 22-23 *(Comm. S. Th.,* lect. 10).

(2) Aver, in *Comm., ad loc.* (f. 170 v), et Alexandro et Themistio tribuit sententiam quod hic agatur de intellectu agente; contra quos ipse contendit (171 r 1) de intellectu agi « qui est in potentia, cum non fuerit acceptus in respectu alicuius individui, sed fuerit acceptus simpliciter » [Keeler].

(3) Hoc verum est; sed argumentum S. Th. supponit Philosophum sibi semper constare, nec obscura aliquando et ancipita proferre. Nam ex contextu satis apparet eum hic respicere solum intellectum agentem [Keeler],

(4) Aristot., *De An.,* I, c. 1, 403 a jo-12 *(Comm. S. Th.,* lect. 2).

(5) Id., *Metaph.,* XII, c. 1, 1069 a 21-22; et VII, c. 1, 1028 a 18-20 *(Comm. S. Th.,* lib. XII, lect. 1; lib. VII, lect. 1).

(6) Keeler: *ἁμα ὐ/' οpὸ' qvτîι ὡ εἰπεῖν ἀηλώ ταῦτα, ἀλλό ποιότητε και κινήσει* . Versio Latina quam dat CathaLA est absona; sed. cfr. *Comm. S. Th.* (lect. 1, 2419): « Ideo dicit quod (accidentia) non dicuntur simpliciter entia, sed entis entia, sicut qualitas et motus ». Res paulo clarius dicitur in VII, I, 1028 a 18: «Alia vero dicuntur entia, eo quod taliter entis, haec quidem qualitates esse, illa vero quantitates, alia passiones, alia aliud quid tale ».

(1) Aristot., *De An.,* I, c. 4, 408 b 25-29 *(Comm. S. Th.,* lect. 10).

(2) Themist., *In De An.,* I, 4 (edit. Spengel, p. 56, 9-10).

(3) Aristot., *De An.,* I, c. 4, 408 b 5-6.

corporali, non quod iste actus per organum corporale exerceatur.

200. — Si quis autem quaerat ulterius: si intellectus sine phantasmate non intelligit, quomodo ergo anima habebit operationem intellectualem, postquam fuerit a corpore separata?, scire [autem] debet qui hoc obiicit, quod istam quaestionem solvere non pertinet ad naturalem. Unde Aristoteles in secundo *Physic,* dicit (1), de anima loquens: « Quomodo autem separabile hoc se habeat et quid sit, philosophiae primae opus est determinare ».

Aestimandum est enim quod alium modum intelligcndi habebit separata, quam habeat coniuncta, similem scii, aliis substantiis separatis. Unde non sine causa Aristoteles quaerit in tertio *De anima (2),* « utrum intellectus non separatus a magnitudine intelligat aliquid separatum ». Per quod dat intclligere quod aliquid poterit intelligere separatus, quod non potest non separatus.

In quibus etiam verbis valde notandum est, quod cum superius utrumque intellectum (scii, possibilem et agentem), dixerit separatum, hic tamen dicit eum non separatum. Est enim separatus, in quantum non est actus organi; non separatus vero, in quantum est pars sive potentia animae quae est actus corporis, sicut supra dictum est. Huiusmodi autem quaestiones certissime colligi potest, Aristotelem solvisse in his quae patet eum scripsisse de substantiis separatis, ex his quae dicit in principio duodecimi *Metaph.* (3) quos etiam libros vidi numero X, licet nondum in lingua nostra translatos.

201. — Secundum hoc igitur patet quod rationes inductae in contrarium [n. 194] necessitatem non habent. Essentiale enim est animae quod corpori uniatur; sed hoc impeditur per accidens, non ex parte sua sed ex parte corporis quod corrumpitur; sicut per se competit levi sursum esse, et « hoc est levi esse ut sit sursum », ut Aristoteles dicit in octavo *Physic.* (1); « contingit tamen per aliquod impedimentum quod non sit sursum ».

Ex hoc etiam patet solutio alterius rationis. Sicut enim quod habet naturam ut sit sursum, et quod non habet naturam ut sit sursum, specie differunt; et tamen idem et specie et numero est quod habet naturam ut sit sursum, licet quandoque sit sursum et quandoque non sit sursum propter aliquod impedimentum: ita differunt specie duae formae, quarum una habet naturam ut uniatur corpori, alia vero non habet; sed tamen unum et idem specie et numero esse potest, habens naturam ut uniatur corpori, licet quandoque sit actu unitum, quandoque non actu unitum propter aliquod impedimentum.

202. — Adhuc autem ad sui erroris fulcimentum assumunt quod Aristoteles dicit in libro *De Generatione Animalium* (2), scii. « intellectum solum de foris advenire et divinum esse solum ». Nulla autem forma quae est actus materiae, advenit de foris, sed educitur de potentia materiae. Intellectus igitur non est forma corporis.

Obiiciunt etiam, quod omnis forma corporis mixti causatur ex elementis; unde si intellectus esset forma corporis humani, non esset ab extrinseco, sed esset ex elementis causatus.

Obiiciunt etiam ulterius circa hoc, quia sequeretur quod etiam vegetativum et sen-

(1) Aristot., *Physic.,* II, c. 2, 194 b 14-15 *{Comm. S. Th.,* lect. 4).

(2) *De an.,* III, c. 7, 431 b 17-19 *{Comm. S. Th.,* lect. 12).

(3) Aristot., *Metaph.,* XIII, c. 1, 1076 a 10-13. — Keeler: « Vocatur liber XII propter XI omissum. Alii putaverunt hic referri dictum ieiunum in XII, 1, 1069 a 30, vel VII, 2, 1028 b 27-32. Loquitur S. Th. iterum de istis libris Arist. nondum translatis infra, § 118; et Dondaine *{Bull. Thom.* 1933, 2045 citans Salman) tradit locos ex ceteris operibus: *De Ver.* xvin, 5, ad 8; *In de An.,* III, lect. 12; *Quaest. De An.* 16; *In De Sensu,* lect. 1. Aestimat autem Dondaine cum ad talem opinionem ductum esse cum dictis Avcrrois et Alberti, tum duobus textibus Aristotelis, i. e. III *De An.,* 7, 431 b 18-19, et II *Physic., 2,* 194 b 13-15. Antiqui commentatores silent de ulteriore tractatu de substantiis separatis. — Alios 3 codd. citant Pelster et Dondaine, qui omnes habent *numero X.* In sua ed., Hassia (sequens cod. G) omisit illud *numero X;* quod idem deinceps fecit Soncinas. Pizamanus vero, lacunam cernens, ex ed. Didascali supplevit voces *numero XIV,* quae in omnibus postea edd. remanserunt, quamvis in nullo codice hucusque citato exsistant. De numero XXII, cfr. dictum Ioan, de Dacia, Parisiis dimorantis 1280 cc. (Dondaine, *loc. cit.,* p. 210 «Plures autem libros Metaphysicae non habemus translatos, quamvis in Graeco, ut dicitur, bene sunt usque ad viginti duos ». Arbitror, sicut iam Fabricius *{Bibi. Graeca* III, p. 164) et recentius Pelster, S. Th. hic respicere opus apocryphum *De Theologia Aristotelis,* quod 10 libris constat, tractatque fuse de substantiis separatis, neque ullum argumentum D. Salman *{Archives Gilson,* 1932, pp. 93-95, ubi ni fallor, plura minus probabilia proferuntur) hoc excludit; cuius operis, quod iam ex scriptis Arabum cognoscere potuit, licet credere eum aut revera vidisse exemplum Arabicum (vix enim extitit apud Latinos s. xm in lingua Graeca), aut vidisse aliquem codicem quem perperam aestimavit illud opus continere. De hoc loco cfr. Dondaine, *loc. cit.;* Pelster, *Gregorianunt,* 1935, pp. 327-331. *De Theologia Arist. cfr.* Fabricium, *loc. cit.; C.* Giambelli, *DeirOpera pseudo-Arist. Teologia Arist.,* 1906; Duhem, *Syst. du Monde,* IV, pp. 364-376 et *passim.*

(1) Aristot., *Physic.,* VIII, c. 4, 255 b 15-20 *{Comm. S. Th.,* lect. 8).

(2) Aristot., *De generat, animal.,* II, c. 3, 736 b 27-28,

sitivum esset ab extrinseco; quod est contra Aristotelem, praecipue si esset una substantia animae, cuius potentiae essent vegetativum, sensitivum et intellectivum; cum intellectus sit ab extrinseco, secundum Aristotelem.

203. — Horum autem solutio in promptu apparet secundum praemissa.

Cum enim dicitur quod omnis forma educitur de potentia materiae, considerandum videtur, quid sit formam de potentia materiae educi. Si enim hoc nihil aliud sit quam materiam praeexistere in potentia ad formam, nihil prohibet sic dicere materiam corporalem praeextitisse in potentia ad animam intellectivam; unde Aristoteles dicit in libro *De Generatione Animalium (')*: «Primum quidem omnia visa sunt vivere talia (scii, separata fetuum) plantae vita. Consequenter autem palam quia et de sensitiva dicendum anima [et de activa] et de intellectiva; omnes enim necessarium potentia prius habere quam actu ».

Sed quia potentia dicitur ad actum, necesse est ut unumquodque secundum eam rationem sit in potentia, secundum quam rationem convenit sibi esse actu (2). Iam autem ostensum est quod aliis formis, quae non habent operationem absque communicatione materiae, convenit sic esse actu, ut magis ipsae sint quibus composita sunt, et quodammodo compositis coëxistentes, quam quod ipsae suum esse habeant; unde sicut totum esse earum est in concretione ad materiam, ita totaliter educi dicuntur de potentia materiae. Anima autem intellectiva, cum habeat operationem sine corpore, non est esse suum solum in concretione ad materiam; unde non potest dici quod educatur de materia, sed magis quod est a principio extrinseco. Et hoc ex verbis Aristotelis apparet (3): « Relinquitur autem intellectum solum de foris advenire, et divinum esse solum »; et causam assignat subdens: « Nihil enim ipsius operationi communicat corporalis operatio ».

204.— Miror autem unde *secunda* obiectio processerit, quod si anima intellectiva esset forma corporis mixti, quod causaretur ex commixtione elementorum, cum nulla anima ex commixtione elementorum causetur (4). Dicit enim Aristoteles immediate post verba praemissa (4); « Omnis quidem igitur animae virtus altero corpore visa est participare et *diviniore* vocatis elementis; ut autem differunt honorabilitate animae et vilitate invicem, sic et talis differt natura. Omnium quidem enim in spermate existit quod facit generativa esse spermata, vocatum calidum (2); hoc autem non ignis neque talis virtus est, sed interceptus in spermate et in spumoso spiritus aliquis, et in spiritu natura proportionalis existens astrorum ordinationi ». Ergo, ex mixtione elementorum necdum intellectus, sed nec anima vegetativa producitur.

205. — Quod vero *tertio* obiicitur, quod sequeretur vegetativum et sensitivum esse ab extrinseco, non est ad propositum. Iam enim patet ex verbis Aristotelis (3), quod ipse hoc indeterminatum relinquit, utrum intellectus differat ab aliis partibus animae subiecto et loco, ut Plato dixit, vel ratione tantum.

Si vero detur quod sint idem subiecto, sicut verius est, nec adhuc inconveniens sequitur. Dicit enim Aristoteles in secundo *De anima* (4), quod « similiter se habent ei quod de figuris, et quae secundum animam sunt. Semper enim in eo quod est consequenter, est potentia quod prius est, in figuris et in animatis; ut in tetragono quidem trigonum est, in sensitivo autem vegetativum » (5).

Si autem idem subiecto est etiam intellectivum (quod ipse sub dubio relinquit), similiter dicendum esset quod vegetativum et sensitivum sunt in intellectivo, ut trigonum et tetragonum in pentagono. Est autem tetragonum quidem a trigono simpliciter alia figura specie, non autem a trigono quod est potentia in ipso; sicut nec quaternarius a ternario qui est pars ipsius, sed a ternario qui est seorsum existens. Et si contingeret diversas figuras a diversis agentibus produci, trigonum quidem seorsum a tetragono existens haberet aliam causam producentem quam tetragonum, sicut et habet aliam speciem; sed trigonum quod est in tetragono, haberet eamdem causam producentem.

Sic igitur vegetativum quidem seorsum

(') *Ibid.,* 736 b 12-15.

(2) De argumento huius paragr. cfr. I, q. 90, a. 2; 118, a. 2; *De Pot.,* q. 3, a. 9.

(3) Aristot., *De generat, animal.,* II, c. 3, 736 b 27-29.

(4) Cfr. *C.* G., II, cc. 62, 63.

(4) De generat, animal., 736 b 29-7373 1.

(2) Cfr. *C. G.,* II, c. 73; I, q. 118, a. 1, ad 2.

(3) Cfr. supra nn. 178, 183, 184.

(4) Aristot., *De An.,* II, c. 3, 414 b 28-32 *(Comm. S. Th.,* lect. 5).

(5) Keeler: Placuit S. Th. ea analogia animae cum figura quae plurcs alias in se continet virtute. Cfr. *Quaest. De An.* 2 ad 8; *Quodl.* I, IV, 6; *De Spir. Creat.,* 3, *cor.* (ubi textus editionum est corruptus); *Comp. Theol.,* 2.

a sensitivo existens, alia species animae est, et aliam causam productivam habet; eadem tamen causa productiva est sensitivi, et vegetativi quod inest sensitivo. Si ergo sic dicatur, quod vegetativum et sensitivum quod inest intellectivo, est a causa extrinseca a qua est intellectivum, nullum inconveniens sequitur. Non enim inconveniens est, effectum superioris agentis habere virtutem quam habet effectus inferioris agentis, et adhuc amplius; unde et anima intellectiva, quamvis sit ab exteriori agente, habet tamen virtutes quas habent anima vegetativa et sensitiva, quae sunt ab inferioribus agentibus.

206. — Sic igitur, diligenter consideratis fere omnibus verbis Aristotelis quae de intellectu humano dixit, apparet eum huius fuisse sententiae quod anima humana sit actus corporis, et quod eius pars sive potentia sit intellectus possibilis.

Caput 2.

De relatione intellectus possibilis ad hominem secundum alios peripateticos.

207. — Nunc autem considerare oportet quid alii Peripatetici de hoc ipso senserunt. Et accipiamus primo verba Themistii (r) in *Commento de anima,* ubi sic dicit (2): « Intellectus iste quem dicimus in potentia... magis est animae connaturalis (scii, quam agens); dico autem non omni animae, sed solum humanae. Et sicut lumen potentia visui et potentia coloribus adveniens, actu quidem visum fecit et actu colores, ita et intellectus iste qui actu... non solum ipsum actu intellectum fecit, sed et potentia intelligibilia actu intelligibilia ipse instituit ». *Et post pauca concludit:* « Quam igitur rationem habet ars ad materiam, hanc et intellectus factivus ad eum qui in potentia... Propter quod et in nobis est intelligere quando volumus. Non enim est ars materiae exterioris... sed investitur toti potentia intellectui qui factivus; ac si utique aedificator lignis et aerarius aeri non ab extrinseco existeret, per totum autem ipsum penetrare potens erit. Sic enim et qui secundum actum intellectus intellectui potentia superveniens, unum fit cum ipso ».

Et post pauca concludit (S): «Non igitur sumus aut qui potentia intellectus, aut qui actu. Si quidem igitur in compositis omnibus ex eo quod potentia et ex eo quod actu, aliud est hoc et aliud est esse huic, aliud utique erit ego et mihi esse. Et EGO quidem est compositus intellectus ex potentia et actu, mihi autem esse ex eo quod actu est. Quare et quae meditor et quae scribo, scribit quidem intellectus compositus ex potentia et actu, scribit autem non qua potentia sed qua actu; operari enim inde sibi derivatur ».

208. —*Et post pauca adhuc manifestius:* « Sicut igitur aliud est animal et aliud animali esse, animali autem esse est ab anima animalis, sic et aliud quidem EGO, aliud autem milii esse. Esse igitur mihi ab anima, et hac non omni. Non enim a sensitiva, materia enim erat phantasiae. Neque rursum a phantastica, materia enim erat potentia intellectus. Neque eius qui potentia intellectus, materia enim est factivi. A solo igitur factivo est mihi esse ». *Et post pauca subdit:* « Et usque ad hunc progressa natura cessavit, tanquam nihil habens alterum honoratius, cui faceret ipsum subiectum. Nos itaque sumus activus intellectus ».

209. — *Et postea reprobans quorundam opinionem dicit* (2): « Cum praedixisset (scii. Aristoteles) in omni natura hoc quidem materiam esse, hoc autem quod materiam movet aut perficit, necesse ait et in anima existere has differentias, et esse aliquem hunc talem intellectum in omnia fieri, hunc talem in omnia facere. In anima enim ait esse talem intellectum et animae humanae velut quamdam partem honoratissimam ». *Et post pauca dicit:* « Ex eadem etiam littera hoc contingit confirmare, quod putat (scii. Aristoteles) aut nostri aliquid esse activum intellectum, aut nos ».

Patet igitur ex praemissis verbis Themistii, quod non solum intellectum possibilem, sed etiam agentem partem animae humanae esse dicit, et Aristotelem ait hoc sensisse; et iterum, quod homo est id quod est, non ex anima sensitiva, ut quidam

Il) Keeler: « De Themistio exsistit amplus art. in *Diet. Pauly-Wissozca,* ubi pauca tamen de eius philosophia: Duhem, *Syst. du Monde* IV, pp. 395-398, qui hunc locum citat; G. Théry, *Alexandre d'Aphrodise,* Kain, 1926, pp. 44-46. De usu quem S. Th. facit operis Themistii in hoc tractatu, cfr. M. De Corte, *Archives Gilson,* 1932, pp. 47-83, et indicium eiusdem articuli quod fert D. Salman in *Bull. Thom.* 1933, pp. ior4-ro20. Certe una ratio cur S. Th. in *De Unitate Intell,* tanti facit Themistium, est quod in operibus praecedentibus secutus erat interpretationem ipsius ab Aver, traditam, quam nunc, lecta versione nuper a Guil. de Moerbeke facta, pro erronea habet ».

(2) Them,, *In De An., III,* 5 (ed. Spengel, 182,6-183,7).

(b *Ibid.,* pp. 185,1-186,3.

(2) Ibid., pp. 189,25-190,19·

mentiuntur, sed ex parte intellectiva et principaliori.

210. — Et Theophrasti (!) quidem libros non vidi, sed eius verba introducit Themistius in *Commento,* quae sunt talia, sic dicens (2): « Melius est autem et dicta Theophrasti proponere de intellectu potentia et de eo qui actu. De eo igitur qui potentia haec ait: Intellectus autem qualiter a foris existens et tanquam superpositus, tamen connaturalis? Et quae natura ipsius? Hoc quidem enim nihil esse secundum actum, potentia autem omnia bene, sicut et sensus. Non enim sic accipiendum est ut neque sit ipse, — litigiosum est enim, — sed ut subiectam quamdam potentiam, sicut et in materialibus. Sed hoc a foris igitur, non ut adiectum, sed ut in prima generatione comprehendens ponendum ».

Sic igitur Theophrastus, cum quaesivisset *duo: primo* quidem, quomodo intellectus possibilis sit ab extrinseco, et tamen nobis connaturalis; et *secundo,* quae sit natura intellectus possibilis; respondet primo *ad secundum:* quod est in potentia omnia, non quidem sicut nihil existens, sed sicut sensus ad sensibilia. Et ex hoc concludit responsionem *primae quaestionis,* quod non intelligitur sic esse ab extrinseco, quasi aliquid adiectum accidentaliter vel tempore praecedente, sed a prima generatione, sicut continens et comprehendens naturam humanam.

211. — Quod autem Alexander intellectum possibilem posuerit esse formam corporis, etiam ipse Averroes confitetur, quamvis (ut arbitror) perverse verba Alexandri acceperit (3), sicut et verba Themistii praeter eius intellectum assumit. Nam quod dicit, Alexandrum dixisse intellectum possibilem non esse aliud quam praeparationem, quae est in natura humana, ad intellectum agentem et ad intelligibilia: hanc praeparationem nihil aliud intellexit, quam potentiam intellectivam quae est in anima ad intelligibilia. Et ideo dixit eam non esse virtutem in corpore, quia talis potentia non habet organum corporale, et non ex ea ratione, ut Averroes impugnat, secundum quod nulla praeparatio est virtus in corpore.

212. — Et ut a Graecis ad Arabes transeamus, primo manifestum est quod Avicenna posuit intellectum virtutem animae quae est forma corporis. Dicit enim sic in suo libro *De anima* (f): « Intellectus activus (i. e. practicus) eget corpore et virtutibus corporalibus ad omnes actiones suas. Contemplativus autem intellectus eget corpore et virtutibus eius, sed nec semper nec omnino. Sufficit enim ipse sibi per seipsum. Nihil autem horum est anima humana; sed anima est id quod habet has virtutes et, sicut postea declarabimus, est substantia solitaria, i. e. per se, quae habet aptitudinem ad actiones, quarum quaedam sunt quae non perficiuntur nisi per instrumenta et per usum eorum ullo modo; quaedam vero sunt, quibus non sunt necessaria instrumenta aliquo modo ».

Item, in prima parte dicit (2) quod « anima humana est perfectio prima corporis naturalis instrumentalis, secundum quod attribuitur ei agere actiones electione deliberationis, et adinvenire meditando, et secundum hoc quod apprehendit universalia ». Sed verum est quod postea dicit et probat (3) quod « anima humana », secundum id quod est sibi proprium, i. e. secundum vim intellectivam, « non sic se habet ad corpus ut forma, nec eget ut sibi praeparetur organum ».

213. — Deinde subiungenda sunt verba Algazelis (4) sic dicentis: « Cum commixtio

(!) De Theophrasto disserit Zeller II, 2, pp. 806-869, qui citat hoc excerptum, p. 848, n. 1.

(2) Them., *loc. cit.,* pp. 198, 13-24.

(3) Keeler: « In *Comm. in Sent.* II, 17, 2, a. 1, et in *C. G.* II, 62. S. Thomas secutus est expositionem doctrinae Alexandri quam tradit Aver. Expertus autem postea genuinam sententiam Themistii ad suum proprium Peripatetismum multo propius accedere, quam ex dictis Commentatoris apparebat, iam suspicatur eundem Commentatorem doctrinam etiam Alexandri perverse exposuisse; cui ipse proinde imponit interpretationem Thomisticam. Talis sane exegesis est erronea, atque vera mens Alexandri satis accurate prolata est in longa et laboriosa expositione Averrois. Cfr. Zeller III, i, pp. 825-827; Théry, *Alexandre d'Aphrodise,* pp. 27-33, et 46 ss. Mirum est S. Thomam, si bene cognovit fragmentum Alexandri *De Intellectu* (editum a Théry, *op. cit.,* pp. 74-82), ad illud non provocare; quod scriptum Utique nominat jn *Quaest. De An.* 6 (Cfr. supra, n. 1) ».

f1) Avie., *De Anima,* V, c. 1, ad fin. Cfr. *Opera Avie.,* Venet. 1508, *De Anima sive Sextus de Naturalibus f. 22 v* (nova incipir numeratio cum singulis operibus). Textus prout citatus a S. Thoma coincidit fere in omnibus cum textu typis edito, quae est versio Gerardi Cremonensis; neque ad sensum quod spectat discrepat ab originali Arabico, qui traditur a Vinati, *Divus Thomas* (Placentiae), 1884, p. 272 [ex edit. Keeler]. Cfr. etiam II S., D. 17, q. 2, a. 1.

(2) Avie., *loc. cit.,* I, c. 5, init. (f. 4 d).

(3) Ibid., II, c. i, ad fin. (f.6c in calce; ubi tamen, animadvertit Vinati, ed. veneta graviter corrupta est).

(f) In suo opere Makâsid al falâsifa *(Intentus Philosophorum),* quod translatum est a Gundisalvio, et editum Venetiis, 1506, cum titulo *Liber Philosophiae Algazelis.* Textus hic citatus invenitur fere ad litteram in libro II, tr. 4, c. 5. Tradit Vinati tx. Arabicum, cum nova versione; *Divus Th.,* 1885, p. 384 [ex Keeler],

elementorum fuerit pulchrioris et perfectioris aequalitatis, qua nihil possit inveniri subtilius et pulchrius... tunc fiet apta ad recipiendum a datore formarum formam pulchriorem formis aliis, quae est anima hominis. Huius vero animae humanae duae sunt virtutes: una operans et altera sciens », quam vocat intellectum, ut ex consequentibus patet. Et tamen postea multis argumentis probat, quod operatio intellectus non fit per organum corporale.

214. — Haec autem praemisimus, non quasi volentes ex philosophorum auctoritatibus reprobare suprapositum errorem, sed ut ostendamus, quod non soli Latini, quorum verba quibusdam non sapiunt, sed etiam Graeci et Arabes hoc senserunt, quod intellectus sit pars vel potentia seu virtus animae quae est corporis forma. Unde miror ex quibus Peripateticis hunc errorem se assumpsisse glorientur, nisi forte quia minus volunt cum ceteris Peripateticis recte sapere, quam cum Averroe oberrare, qui non tam fuit Peripateticus, quam philosophiae peripateticae depravator.

Caput 3.

Rationes ad probandum unitatem INTELLECTUS POSSIBILIS.

215. — Ostenso igitur ex verbis Aristotelis et aliorum sequentium ipsum, quod intellectus est potentia animae quae est corporis forma, licet ipsa potentia, quae est intellectus, non sit alicuius organi actus, « quia nihil ipsius operationi communicat corporalis operatio », ut Aristoteles dicit (4); inquirendum est per rationes quid circa hoc sentire sit necesse. Et quia, secundum doctrinam Aristotelis, oportet ex actibus principia actuum considerare, ex ipso actu proprio intellectus qui est intelligere, *primo* hoc considerandum videtur.

216. — In quo nullam firmiorem rationem habere possumus ea quam Aristoteles ponit, et sic argumentatur (2): « Anima est primum quo vivimus et intelligimus; ergo est ratio quaedam et species » corporis cuiusdam. Et adeo huic rationi innititur, quod eam dicit esse demonstrationem; nam in principio capituli sic dicit (3): « Non solum quod quid est oportet definitivam rationem ostendere, sicut plures terminorum dicunt, sed et causam inesse et demonstrare »; et ponit exemplum: sicut demonstratur quid est tetragonismus, i. e. quadratum (r) per inventionem mediae lineae proportionalis.

Virtus autem huius demonstrationis et insolubilitas apparet, quia quicumque ab hac via divertere voluerint, necesse habent inconveniens dicere. Manifestum est enim quod hic homo singularis intelligit: nunquam enim de intellectu quaeremus, nisi intelligeremus; nec cum quaerimus de intellectu, de alio principio quaerimus, quam de eo quo nos intelligimus. Unde et Aristoteles dicit (2): « Dico autem intellectum quo intelligit anima ».

Concludit autem sic Aristoteles (3): quod si aliquid est primum principium quo intelligimus, oportet illud esse formam corporis; quia ipse prius manifestavit, quod illud quo primo aliquid operatur, est forma. Et patet hoc per rationem, quia unumquodque agit in quantum est actu; est autem unumquoque actu per formam; unde oportet illud, quo primo aliquid agit, esse formam.

217. — Si autem dicas quod principium huius actus, qui est intelligere, quod nominamus intellectum, non sit forma, oportet te invenire modum quo actio illius principii sit actio huius hominis. Quod diversimode *quidam* conati sunt dicere.

Quorum unus, Averroes (4), ponens

(1) Aristot., *De gen. animal.,* II, c. 3, 736 b 28-29.

(2) Aristot., *De An.,* II, c. 2, 414 a 12-14. Cfr. *Comm. S. Th.,* in h. l.; *C. G.,* II, c. 59.

(3) Aristot., *De An.,* II, c. 2, 413 a 13-16 *(Comm. S. Th.,* lect. 3, 4). Cfr. *Metaph.,* 1044 b 12-15; *Anal. Post.,* II, c. 9 (10).

(4) Keeler: « Tetragonismus non significat quadratum sed quadraturam, i. e. processum quo invenitur quadratum quod aequale sit figurae iam datae. Sed etiam in *Comm, in De An.* (II, lect. 3, 248) habetur " quadratum sive tetragonismus et Aver, quoque *(ad loc.)* loquitur de definitione quadrati. Demonstrat Euclides (II, 14) fieri quadraturam datae figurae rectangularis, inveniendo lineam mediam proportionalem ipsius lateribus. Cfr. explicationem S. Thomae, *Comm. in de An.,* II, lect. 3 ».

(2) Aristot., *De An.,* III, c. 4, 429 a 23 *(Comm. S. Th.,* lect. 7).

(3) Keeler: « Ista conclusio non explicite ab Arist. ponitur, eiusque argumentum debilitatur dictis ambiguis quae interponit de natura intellectus ».

(4) Keeler: « Nihil obscurius est et difficilius quam doctrina de intellectu materiali, quam Aver, prodit in *Comm. in De An.* Videtur S. Thomas his paucis sententiis ipsam rei medullam comprehendisse. Cfr. *C. G.* II, 59; *Quaest. De An.* 25 *De Spir. Creat.* 2. " Quidam vero, concedentes quod intelligere sit actus spiritualis substantiae, negaverunt illam spiritualem substantiam uniri corpori ut formam. Quorum Averroes docuit intellectum possibilem secundum esse separatum esse a corpore. Vidit tamen quod nisi esset aliqua unio eius ad hunc hominem, actio eius ad hunc hominem pertinere non posset. Si enim sint duae substantiae omnino disiunctae una agente vel operante, alia non dicitur operari. Unde

huiusmodi principium intelligendi quod dicitur intellectus possibilis, non esse animam nec partem animae, nisi aequivoce, sed potius quod sit substantia quaedam separata, dixit (1) quod intelligcrc illius substantiae separatae est intelligere mei vel illius, in quantum intellectus ille possibilis copulatur mihi vel tibi per phantasmata quae sunt in me et in te. Quod sic fieri dicebat. Species enim intelligibilis, quae fit unum cum intellectu possibili, cum sit forma et actus eius, habet duo subiecta: unum ipsa phantasmata, aliud intellectum possibilem. Sic ergo intellectus possibilis continuatur nobiscum per formam suam mediantibus phantasmatibus; et sic, dum intellectus possibilis intelligit, hic homo intelligit.

218. — Quod autem hoc nihil sit, patet *tripliciter.*

Primo quidem, quia sic continuatio intellectus ad hominem non esset secundum primam eius generationem, ut Theophrastus (2) dicit et Aristoteles innuit in secundo *Physic.* (3), ubi dicit quod terminus naturalis considerationis de formis est ad formam, secundum quam homo generatur ab homine et a sole. Manifestum est autem quod terminus considerationis naturalis est in intellectu. Secundum autem dictum Averrois, intellectus non continuaretur homini secundum suam generationem, sed secundum operationem sensus, in quantum est sentiens in actu. Phantasia enim « est motus a sensu secundum actum », ut dicitur in libro *De anima (4).*

219. — *Secundo* vero (5), quia ista coniunctio non esset secundum aliquid unum, sed secundum diversa. Manifestum est enim quod species intelligibilis, secundum quod est in phantasmatibus, est intellecta in potentia; in intellectu autem possibili est secundum quod est intellecta in actu, abstracta a phantasmatibus. Si ergo species intelligibilis non est forma intellectus possibilis nisi secundum quod est abstracta a phantasmatibus, sequitur quod per speciem intelligibilem non continuatur phantasmatibus (r), sed magis ab eis est separatus. Nisi forte dicatur quod intellectus possibilis continuatur phantasmatibus, sicut speculum continuatur homini cuius species resultat in speculo. Talis autem continuatio manifestum est quod non sufficit ad continuationem actus; manifestum est enim quod actio speculi, quae est repraesentare, non propter hoc potest attribui homini: unde nec actio intellectus possibilis propter praedictam copulationem posset attribui huic homini qui est Socrates, ut hic homo intelligeret.

220. — *Tertio,* quia dato quod una et eadem species numero esset forma intellectus possibilis, et esset simul in phantasmatibus: nec adhuc talis copulatio sufficeret ad hoc, quod hic homo intelligeret. Manifestum est enim, quod per speciem intelligibilem aliquid intelligitur, sed per potentiam intellectivam aliquid intelligit (2); sicut etiam per speciem sensibilem aliquid sentitur, per potentiam autem sensitivam aliquid sentit. Unde paries, in quo est color, cuius species sensibilis in actu est in visu, videtur, non videt, animal autem habens potentiam visivam, in qua est talis species, videt. Talis autem est praedicta copulatio intellectus possibilis ad hominem, in quo sunt phantasmata quorum species sunt in intellectu possibili, qualis est copulatio parietis in quo est color, ad visum in quo est species sui coloris. Sicut igitur paries non videt, sed videtur eius color; ita sequeretur quod homo non intelligeret, sed quod eius phantasmata intelligerentur ab intellectu possibili. Impossibile est ergo salvari quod hic homo intelligat, secundum positionem Averrois.

221. — *Quidam* vero videntes quod secundum viam Averrois sustineri non potest

posuit intellectum illum, quem dicebat separatum omnino secundum esse a corpore, continuari cum hoc homine per phantasmata, hac ratione, quia species intelligibilis quae est perfectio intellectus possibilis, fundatur in phantasmatibus a quibus abstrahitur. Sic ergo habet duplex esse: unum in intellectu possibili cuius est forma, et aliud in phantasmatibus a quibus abstrahitur. Phantasmata autem sunt in hoc homine, quia virtus imaginativa est virtus in corpore, i. e. habens organum corporale. Ipsa ergo species intelligibilis est medium conjungens intellectum possibilem homini singulari. Sed haec continuatio nullo modo sufficit ad hoc quod hic homo singularis intelligat ", De eadem re, S. Munk, *Mélanges de phil. juive et arabe,* pp. 444 et sqq.; G. Théry, *Alexandre d'Aphrod.,* pp. 41-67 ».

(!) Averr., *In De An.,* HI, c. 4, t. 5 (f. H3r-ii9r).

(2) De Theophrasto, *supra,* n. 210. Idem argumentum urgetur in *C. G.* II, c. 59, fin.: « Amplius, si homo speciem». *Ibid.,* II, c. 60, refellit S. Thomas responsionem quam facit Aver. *(In De An.,* III, 5, f. 164V) [Keeler],

(3) Aristot., *Physic.,* II, c. 2, 194 b 9-15.

fl) Aristot., *De An.,* III, c. 3, 429 a 1-2 *(Comm. S. Th.,* lect. 6).

(5) Keeler: « Duo argumenta quae sequuntur saepe evolvit S. Thomas contra Aver., aliquando in unum coniungendo *(De Spir. Creat. 2;* I *Sum.,* q. 76, 1), alias separando in plura *(C. G.,* II, 59); etiam *In Sent.,* II, 17, 2, a. 1; *Comm. in De An.,* III, lect. 7, 692-694; *Comp. Theol.* 85, "Primo quidem quia species..."».

fl) Cfr. *De Spirit. Creat.,* a. 2.

(2) Cfr. *De An.,* a. 2.

quod hic homo intelligat, in aliam diverterunt viam, et dicunt quod intellectus unitur corpori ut motor 0); et sic, in quantum ex corpore et intellectu fit unum, ut ex movente et moto, intellectus est pars huius hominis; et ideo operatio intellectus attribuitur huic homini, sicut operatio oculi, quae est videre, attribuitur huic homini.

Quaerendum est autem ab eo qui hoc ponit, primo, quid sit hoc singulare quod est Socrates: utrum Socrates sit solus intellectus, qui est motor; aut sit motum ab ipso, quod est corpus animatum anima vegetativa et sensitiva; aut sit compositum ex utroque. Et quantum ex sua positione videtur, hoc tertium accipiet: quod Socrates sit aliquid compositum ex utroque.

222. — Procedamus ergo contra eos per rationem Aristotelis in *Metaph.* (2): « Quid est igitur quod facit unum hominem?... Omnium enim quae plures partes habent et non sunt quasi coacervatio totum, sed est aliquod totum praeter partes, est aliqua ratio unum essendi: sicut in quibusdam tactus, in quibusdam viscositas, aut aliquid aliud huiusmodi... Palam autem quia si sic *transformant (f),* ut consueverunt definire et dicere, non contingit reddere et solvere dubitationem. Si autem est ut dicimus: hic quidem materia, illud vero forma, et hoc quidem potestate, illud vero actu, non adhuc dubitatio videbitur esse ».

223. — Sed si tu dicas, quod Socrates non est unum quid simpliciter, sed unum quid aggregatione motoris et moti, sequuntur multa inconvenientia.

Primo quidem, quia cum unumquodque sit similiter unum et ens, sequitur quod Socrates non sit aliquod ens, et quod non sit in specie nec in genere; et ulterius, quod non habeat aliquam actionem, quia actio non est nisi entis. Unde non dicimus quod intelligere nautae sit intelligere huius totius quod est nauta et navis, sed nautae tantum; et similiter intelligere non erit actus Socratis, sed intellectus tantum utentis corpore Socratis. In solo enim toto quod est aliquid unum et ens, actio partis est actio totius; et si quis aliter loquatur, improprie loquitur.

224. — Et si tu dicas, quod hoc modo caelum intelligit per motorem suum (1), est assumptio difficilioris. Per intellectum enim humanum oportet nos devenire ad cognoscendum intellectus superiores, et non e converso. Si vero dicatur quod hoc individuum, quod est Socrates, est corpus animatum anima vegetativa et sensitiva, ut videtur sequi secundum eos qui ponunt quod hic homo non constituitur in specie per intellectum, sed per animam sensitivam nobilitatam ex aliqua illustratione seu copulatione intellectus possibilis: tunc intellectus non se habet ad Socratem, nisi sicut movens ad motum. Sed secundum hoc actio intellectus quae est intelligere, nullo modo poterit attribui Socrati.

225. — Quod multipliciter apparet.

Primo quidem per hoc quod dicit Philosophus in nono *Metaph.* (2), quod « quorum diversum erit aliquid praeter usum quod fit, horum actus in facto est, ut aedificatio in aedificato, et contextio in contexto; similiter autem et in aliis, et totaliter motus in moto. Quorum vero non est

(f) Keeler: « Theoria intellectus motoris (distinguenda a doctrina Platonica *animae* motoris corporis) communis erat Peripateticis Arabicis, saltem ad intellectum agentem quod spectat; omnes enim conceperunt relationem ultimae intelligentiae ad hunc mundum sublunarem iuxta analogiam relationis intelligentiarum superiorum ad suum cuiusque orbem caelestem. Sigerus, in *Quaesi, in De An.,* III *{Phil. Belges,* XII, p. 164 sqq.), aperte habet intellectum possibilem tanquam motorem dumtaxat hominis, quamvis dicat eum arctius nobiscum uniri quam ceteri motores suis sphaeris. In *De An. Intell.* (scriptum post hunc tractatum S. Th.) verbotenus respuit eiusmodi doctrinam; *Quaest.* 3: " Nec est intelligendum quod homo ideo intelligat, quod intellectus sit motor hominis: intelligere enim in homine motum naturaliter praecedit; nec etiam homo intelligit quia intclligibilia phantasmata sint nobis unita; sed quia, sicut prius dictum est, cum intellectus intelligendo sit operans, sine motu est operans in intelligendo, unite se habens ad corpus per suam naturam ". Supra tamen in eadem quaestione affirmaverat quod " anima intellectiva in essendo est a corpore separata ", sed " corpori est unita in operando — Eam theoriam confutat S. Thomas 4 brevibus argumentis in I, q. 76, a. 1 ».

(2) Aristot., *Metaph.,* VIII, c. 6, 1045 a 8-14, 20-25 *(Comm. S. Th.,* lect. 5).

(2) φανερόν δή ότι οϋτω μεν μετιοΡσιν ώ εἰώθασιν όρίζεσθαι καί λεγειν. Agitur de Platonicis qui, admissis ideis, nequeunt explicare unitatem rei definitae, cui plures in definitione notae attribuuntur, *μετιονσιν* est dat. plur.: «sic procedentibus» vel « prosequentibus »; sed deficit hic versio Latina; cfr. *Comm, in Metaph.,* VIII, lect. 5, 1758: dicit Arist. «manifestum esse quod si aliqui acceptent quod dictum est de positione Platonis, et *transmutent* sic naturas rerum quod ponant universalia separata, sicut Platonici determinare et dicere consueverunt, non contingit reddere causam unitatis hominis, et solvere dubitationem praedictam ». In *Gregoriano,* 1935, p. 332, Pelster tradit versionem et « mediam » et « novam » huius loci, unde patet S. Thomas adhibuisse versionem « mediam ». Quoad ceteros textus ex *Metaph.* in hoc opusc. citatos, versio « media » (cod. Vat. Borg. Lat. 304) non satis differt a « nova » (Vat. Lat. 2081), ut quis possit certo discernere utram adhibuerit S. Thomas [ex edit. Keeler].

(1) Cfr. I, q. 70. cum referentiis.

(2) Aristot., *Metaph.,* IX, c. 8, 1050 a 30-36 *{Comm. S. Th.,* lect. 8). Circa haec tria argumenta cfr. I, q. 76, a. 1; *De An.,* a. 2; *In De An.,* III, l. 7, n. 690; *De spirit, creat.,* a. 2; *Comp. Theol.,* c. 85.

iud aliquod opus praeter actionem, in eis dstit actio, ut visio in vidente et specutio in spéculante » (1). Sic ergo, etsi inllectus ponatur uniri Socrati ut movens, ihil proficit ad hoc quod intelligere sit in ocrate, nedum quod Socrates intelligat: uia intelligere est actio quae est in intel:ctu tantum.

Ex quo etiam patet falsum esse quod icunt, quod intellectus non est actus coraris, sed ipsum intelligere. Non enim atest esse alicuius actus intelligere, cuius on sit actus intellectus: quia intellere non est nisi in intellectu, sicut nec isio nisi in visu; unde nec visio potest jse alicuius, nisi illius cuius actus est isus.

226. — *Secundo,* quia actio moventis ropria non attribuitur instrumento aut toto, sed magis e converso, actio instrulenti attribuitur principali moventi: non aim potest dici quod serra disponat de rtificio; potest tamen dici quod artifex ;cat, quod est opus serrae. Propria autem peratio ipsius intellectus est intelligere; nde, dato etiam quod intelligere esset stio transiens in alterum sicut movere, on sequitur quod intelligere conveniret ocrati, si intellectus uniatur ei solum ut lotor.

227. — *Tertio,* quia in his quorum actioes in alterum transeunt, opposito modo ttribuuntur actiones moventibus et motis, ecundum aedificationem enim aedificator icitur aedificare, aedificium vero aedificari, i ergo intelligere esset actio in alterum -ansiens sicut movere, adhuc non esset icendum quod Socrates intelligeret, ad oc quod intellectus uniretur ei ut motor, ed magis quod intellectus intelligeret, et berates intelligeretur; aut forte quod inellectus intelligendo moveret Socratem, et berates moveretur.

228. — Contingit tamen quandoque, uod actio moventis traducitur in rem rotam, puta cum ipsum motum movet ex o quod movetur, et calefactum calefacit, bsset ergo aliquis sic dicere, quod mourn ab intellectu, qui intelligendo movet, x hoc ipso quod movetur, intelligit. Huic utem dicto Aristoteles resistit in secundo *anima* (2), unde principium huius raionis assumpsimus.

Cum enim dixisset quod id quo primo cimus et sanamur est forma, scii, scientia et sanitas, subiungit tl): « Videtur enim in patiente et disposito, activorum inessc actus ». Quod exponens Themistius dicit (2): « Nam etsi ab aliis aliquando scientia et sanitas est, puta a docente et medico; tamen in patiente et disposito facientium inexistere actus ostendimus prius, in his quae de natura ». Est ergo intentio Aristotelis, et evidenter est verum, quod quando motum movet et habet actionem moventis, oportet quod insit ei actus aliquis a movente, quo huiusmodi actionem habeat; et hoc est primum quo agit, et est actus et forma eius, sicut si aliquid est calefactum, calefacit per calorem qui inest ei a calefaciente.

Detur ergo quod intellectus moveat animam Socratis, vel illustrando vel quocumque modo: hoc quod est relictum ab impressione intellectus in Socrate, est primum quo Socrates intelligit. Id autem quo primo Socrates intelligit, sicut sensu sentit, Aristoteles probavit esse in potentia omnia, et per hoc non habere naturam determinatam, nisi hanc quod sit possibilis; et per consequens, quod non misceatur corpori, sed sit separatus. Dato ergo, quod sit aliquis intellectus separatus movens Socratem, tamen adhuc oportet quod iste intellectus possibilis, de quo Aristoteles loquitur, sit in anima Socratis, sicut et sensus, qui est in potentia ad omnia sensibilia, quo Socrates sentit.

229. — Si autem dicatur quod hoc individuum, quod est Socrates, neque est aliquid compositum ex intellectu et corpore animato, neque est corpus animatum tantum, sed est solum intellectus; haec iam erit opinio Platonis, qui, ut Gregorius Nyssenus refert (3), « propter hanc difficultatem non vult hominem ex anima et corpore esse, sed animam corpore utentem et velut indutam corpore ». Sed et Plotinus, ut Macrobius refert (4), ipsam animam hominem esse testatur, sic dicens: « Ergo qui videtur, non ipse verus homo est, sed ille a quo regitur quod videtur. Sic, cum morte animalis discedit animatio, cadit corpus a regente viduatum; et hoc est quod

(1) Cfr. *In Metaph.,* IX, lect. 8, n. 1864.
(2) Cfr. supra, n. 216.

(4) Aristot., *De An.,* II, c. 2, 414 a n-12 *(Comm. S. Th.,* lect. 4).
(2) Them., *In De An.,* II, 2, ed. SpengeI, p. 85, 14-19.
(3) Nemesius Emes., *De nat. hom.,* c. 3 (PG 40, 593). Cfr. Plat., *Leg.* XII, 595 a; *Alcib.,* I, 129 e-130 c.
(4) Comm. in Somnium Scipionis, II, c. 12, 9-10 (Teubner). Macrobius nominat librum Plotini « cuius inscriptio est *Quid animal, quid homo* », i. e. I *Enn.,* 1; sed modo valde libero tradit argumentum illius tractatus [ex edit. Keeler],

videtur in homine mortale. Anima vero, quae verus homo est, ab omni mortalitatis conditione aliena est ». Qui quidem Plotinus, unus de magnis [commentatoribus], ponitur inter commentatores Aristotelis, ut Simplicius refert in *Commento Praedicamentorum* (1).

Haec autem sententia nec a verbis Aristotelis multum aliena videtur. Dicit enim in nono *Ethic.* (2), quod « boni hominis est bonum elaborare et sui ipsius gratia: intellectivi (3) enim gratia quod unusquisque esse videtur ». Quod quidem non dicit propter hoc quod homo sit solus intellectus, sed quia id quod est in homine principalius est intellectus; unde in consequentibus dicit (4), quod « quemadmodum civitas principalissimum maxime esse videtur, et omnis alia constitutio, sic et homo »; unde subiungit (6), quod « unusquisque homo vel est hoc », scii, intellectus, « vel maxime ». Et per hunc modum arbitror et Themistium in verbis supra positis, et Plotinum in verbis nunc inductis, dixisse quod homo est anima vel intellectus.

230. — Quod enim homo non sit intellectus tantum, vel anima tantum, multipliciter probatur.

Primo quidem, ab ipso Gregorio Nysseno, qui inducta opinione Platonis subdit (6): « Habet autem hic sermo difficile vel indissolubile quid. Qualiter enim unum esse potest cum indumento anima? Non enim unum est tunica cum induto ».

Secundo, quia Aristoteles in septimo *Metaph.* (7) probat quod « homo et equus et similia » non sunt solum forma, « sed totum quoddam ex materia et forma ut universaliter; singulare vero ex ultima materia — ut Socrates — iam est, et in aliis similiter » (8). Et hoc probavit per hoc, quod nulla pars corporis potest definiri sine parte aliqua animae; et recedente anima, nec oculus nec caro dicitur nisi aequivoce: quod non esset, si homo aut Socrates esset tantum intellectus aut anima.

Tertio, sequeretur quod, cum intellectus non moveat nisi per voluntatem, ut probatur in tertio *De anima* (4), hoc esset de rebus subiectis voluntati, quod retineret homo corpus cum vellet, et abiiceret cum vellet: quod manifeste patet esse falsum.

Sic igitur patet quod intellectus non unitur Socrati solum ut motor; et quod, etiam si hoc esset, nihil proficeret ad hoc quod Socrates intelligeret. Qui ergo hanc positionem defendere volunt, aut confiteantur se nihil intelligere, et indignos esse cum quibus aliqui disputent, aut confiteantur quod Aristoteles concludit: quod id quo primo intelligimus est species et forma.

231. — Potest etiam hoc concludi ex hoc, quod hic homo in aliqua specie collocatur (2). Speciem autem sortitur unumquodque ex forma. Id igitur per quod hic homo speciem sortitur, forma est. Unumquodque autem ab eo speciem sortitur, quod est principium propriae operationis speciei. Propria autem operatio hominis, in quantum est homo, est intelligere; per hoc enim differt ab aliis animalibus: et ideo in hac operatione Aristoteles felicitatem ultimam constituit (3).

Principium autem quo intelligimus est intellectus, ut Aristoteles dicit. Oportet igitur ipsum uniri corpori ut formam, non quidem ita quod ipsa intellectiva potentia sit alicuius organi actus, sed quia est virtus animae, quae est actus corporis physici organici.

232. — Adhuc, secundum istorum positionem, destruuntur moralis philosophiae principia: subtrahitur enim quod est in nobis. Non enim est aliquid in nobis nisi per voluntatem; unde et hoc ipsum voluntarium dicitur, quod in nobis est (4). Voluntas autem in intellectu est, ut patet per dictum Aristotelis in tertio *De anima (5);* et per hoc quod in substantiis separatis est intellectus et voluntas; et per hoc etiam, quod contingit per voluntatem aliquid in universali amare vel odire, sicut odimus

(4) Simplicius (Kalbfleisch, Berlin, 1907, p. 2) in *Prooem. ad Comm. in Categ.,* enumerando eos qui vel hoc opus explicaverunt, vel quaestiones ibi motas prosecuti sunt, inducit Plotinum hisce verbis: *Ιλοτῖνο ὁ pi'yac.* Cuius dicti illud « Plotinus unus de magnis » videtur non esse nisi translatio, cui perperam addita sit vox « commentatoribus ». Versio utique Moerbekiana huius operis Simplicii, facta anno 1266, habet « Plotinus autem magnus » (Archiv. S. Petri, cod. H 6, f. 370 [ex edit. Keeler].

(2) Aristot., *Ethic.,* IX, c. 4, 1166 a 15-17 *(Comm. S. Th.,* lect. 4).

(3) AI.: intellectus.

(4) Aristot., *op. cit.,* IX, c. 8, 1168 b 31-33 *(Comm. S. Th.,* lect. 9).

(5) Ibid., 1169a 2.

(6) Nemesius Emes., *De nat. hom.,* c. 3 (PG 40, 594 B).

(7; Aristot., *Metaph.,* VII, c. 10, 1035 b 27-31 *(Comm. S. Th.,* lect. 10).

(8) Cfr. *C. G.,* II, c. 57.

(') Aristot., *De An.,* III, c. 10, 433 a 14-26 *(Comm. S. Th.,* lect. 15).

(2) Cfr. I, q. 76, a. 1; *C. G.,* II, cc. 60, 73.

(3) Aristot., *Ethic.,* X, c. 7, 1177 a 12-17 *(Comm. S. Th.,* lect. 10).

(4) Cfr. *Eth. Nic.,* c. 3, mi a 22-24.

(5) Aristot., *De An.,* III, c. 9, 432 b 5 *(Comm. S. Th.* lect. 14).

latronum genus, ut Aristoteles dicit in sua *Rhetorica (1).*

Si igitur intellectus non est aliquid huius hominis ut sit vere unum cum eo, sed unitur ei solum per phantasmata, vel sicut motor, non erit in hoc homine voluntas, sed in intellectu separato (2). Et ita hic homo non erit dominus sui actus, nec aliquis eius actus erit laudabilis vel vituperabilis: quod est divellere principia moralis philosophiae.

Quod cum sit absurdum, et vitae humanae contrarium (non enim esset necesse consiliari, nec leges ferre), sequitur quod intellectus sic uniatur nobis ut vere ex eo et nobis fiat unum; quod vere non potest esse nisi eo modo quo dictum est, ut sit scii, potentia animae quae unitur nobis ut forma. Relinquitur igitur hoc absque omni dubitatione tenendum, non propter revelationem fidei, ut ipsi dicunt, sed quia hoc subtrahere est niti contra manifeste apparentia.

233. — Rationes vero quas in contrarium adducunt, non difficile est solvere.

Dicunt enim quod ex hac positione sequitur quod intellectus sit forma materialis (3), et non sit denudata ab omnibus naturis rerum sensibilium; et quod per consequens quidquid recipitur in intellectu, recipietur sicut in materia individualiter et non universaliter. Et ulterius, quod si est forma materialis, quod non est intellecta in actu; et ita intellectus non poterit se intelligere, quod est manifeste falsum: nulla enim forma materialis est intellecta in actu sed in potentia tantum; fit autem intellecta in actu per abstractionem.

Horum autem solutio apparet ex his quae praemissa sunt. Non enim dicimus animam humanam esse formam corporis secundum intellectivam potentiam, quae, secundum doctrinam Aristotelis (4), nullius organi actus est: unde remanet quod anima, quantum ad intellectivam potentiam, sit immaterialis, et immaterialiter recipiens, et se ipsam intelligens. Unde et Aristoteles signanter dicit (5) quod « anima est locus specierum, non tota, sed intellectus ».

234. — Si autem contra hoc obiiciatur, quod potentia animae non potest esse immaterialior aut simplicior quam eius essentia: optime quidem procederet ratio si essentia humanae animae sic esset forma materiae, quod non per esse suum esset ens, sed per esse compositi, sicut est de aliis formis, quae secundum se nec esse nec operationem habent praeter communicationem materiae, quae propter hoc materiae immersae dicuntur. Anima autem humana, quia secundum suum esse est, cui aliqualiter communicat materia non totaliter comprehendens ipsam, eo quod maior est dignitas huius formae quam capacitas materiae; nihil prohibet quin habeat aliquam operationem vel virtutem ad quam materia non attingit.

235. — Consideret autem qui hoc dicit, quod si hoc intellectivum principium, quo nos intelligimus, esset secundum esse separatum et distinctum ab anima quae est corporis nostri forma, esset secundum se intelligens et intellectum (2); et non quandoque intelligeret, quandoque non; neque etiam indigeret ut se ipsum cognosceret per intelligibilia et per actus, sed per essentiam suam, sicut aliae substantiae separatae (3). Neque etiam esset conveniens quod ad intelligendum indigeret phantasmatibus nostris: non enim invenitur in rerum ordine quod superiores substantiae ad suas principales perfectiones indigeant inferioribus substantiis, sicut nec corpora caelestia formantur aut perficiuntur ad suas operationes ex corporibus inferioribus. Magnam igitur improbabilitatem continet sermo dicentis quod intellectus sit quoddam principium secundum substantiam separatum, et tamen quod per species a phantasmatibus acceptas perficiatur et fiat actu intelligens.

Caput 4.

Reprobatur sententia ponentium unum intellectum in omnibus hominibus.

236. — His igitur consideratis, quantum ad id quod ponunt intellectum non esse animam quae est nostri corporis forma, neque partem ipsius, sed aliquid secun-

(1) Id., *Rhet.,* II, c. 4, 1382 a 6.
(2) Cfr. *C. G.,* II, c. 60. Infra, n. 239.
(3) Cfr. Aver., *In De An.,* III, 4, f. 160r 2; Sigerum, *De An. Intell.* 3.
(1) Aristot., *De An.,* III, c. 4, 429 a 24-b 5.
(5) Aristot., *De An., III, c. 4,* 429 a 27-28.

(1) Cfr. supra, n. 191.
(2) Cfr. *C. G.,* II, c. 60.
(3) Cfr. *De An.,* a. 2.

4-5. — Parall.: Data opera impugnat S. Th. unitatem intellectus possibilis etiam in *Comm. in Sent.,* II, q. 17, 2, a. 1; *C. G.,* II, 73, 75; I *Sum. Th.,* q. 76, 2; *Quaest. De An.* 3; *De Spir. Creat.,* 9; *In De An.,* III, lect. 8 ad fin.; *Comp. Theol.,* 85.

dum substantiam separatum; considerandum restat de hoc quod dicunt intellectum possibilem esse unum in omnibus. Forte enim de agente hoc dicere, aliquam rationem haberet, et multi philosophi hoc posuerunt (1). Nihil enim inconveniens videtur sequi, si ab uno agente multa perficiantur, quemadmodum ab uno sole perficiuntur omnes potentiae visivae animalium ad videndum; quamvis etiam hoc non sit secundum intentionem Aristotelis, qui posuit (2) intellectum agentem esse aliquid in anima, unde comparavit ipsum lumini. Plato autem ponens intellectum unum separatum, comparavit ipsum soli, ut Themistius dicit (3). Est enim unus sol, sed plura lumina diffusa a sole ad videndum. Sed quidquid sit de intellectu agente, dicere intellectum possibilem esse unum omnium hominum, multipliciter impossibile apparet.

237. — *Primo* quidem, quia si intellectus possibilis est quo intelligimus, necesse est dicere quod homo singularis intelligens vel sit ipse intellectus, vel intellectus formaliter ei inhaereat (4), non quidem ita quod sit forma corporis, sed quia est virtus animae quae est forma corporis. Si quis autem dicat quod homo singularis est ipse intellectus, consequens est quod hic homo singularis non sit alius ab illo homine singulari, et quod omnes homines sint unus homo, non quidem participatione speciei, sed secundum unum individuum.

Si vero intellectus inest nobis formaliter, sicut iam dictum est (5), sequitur quod diversorum corporum sint diversae animae. Sicuti enim homo est ex corpore et anima, ita hic homo, ut Callias aut Socrates, ex hoc corpore et ex hac anima. Si autem animae sunt diversae, et intellectus possibilis est virtus animae qua anima intelligit, oportet quod differat numero; quia nec fingere possibile est quod diversarum rerum sit una numero virtus.

Si quis autem dicat quod homo intelligit per intellectum possibilem sicut per aliquid sui, quod tamen est pars eius, non ut forma sed sicut motor; iam ostensum est supra quod hac positione facta, nullo modo potest dici quod Socrates intelligat.

238. — Sed demus quod Socrates intelligat per hoc quod intellectus intelligit, licet intellectus sit solum motor, sicut homo videt per hoc quod oculus videt; et, ut similitudinem sequamur, ponatur quod omnium hominum sit unus oculus numero: inquirendum restat, utrum omnes homines sint unus videns vel multi videntes.

Ad cuius veritatis inquisitionem considerare oportet (1) quod aliter se habet de primo movente, et aliter de instrumento. Si enim multi homines utantur uno et eodem instrumento numero, dicentur multi operantes; puta, cum multi utuntur una machina ad lapidis proiectionem vel elevationem. Si vero principale agens sit unum, quod utatur multis ut instrumentis, nihilominus operans est unum, sed forte operationes diversae propter diversa instrumenta; aliquando autem et operatio una, etsi ad eam multa instrumenta requirantur. Sic igitur unitas operantis attenditur non secundum instrumenta, sed secundum principale quod utitur instrumentis.

Praedicta ergo positione facta, si oculus esset principale in homine, qui uteretur omnibus potentiis animae et partibus corporis quasi instrumentis, multi habentes unum oculum essent unus videns. Si vero oculus non sit principale hominis, sed aliquid sit eo principalius quod utitur oculo, quod diversificaretur in diversis, essent quidem multi videntes sed uno oculo.

239. — Manifestum est autem quod intellectus est id quod est principale in homine, et quod utitur omnibus potentiis animae et membris corporis tanquam organis; et propter hoc Aristoteles subtiliter dixit (2) quod homo est intellectus « vel maxime ». Si igitur sit unus intellectus omnium, ex necessitate sequitur quod sit unus intelligens, et per consequens unus volens, et unus utens pro suae voluntatis

(1) Keeler: « Et mirum est » ait Aver. *(In De An.,* III, 3, f. 170 r 1-2) «quomodo omnes concedunt hanc demonstrationem esse veram de intellectu scii, agente (quod est separatus et unus), et non conveniunt in demonstratione de intellectu materiali »; et concedit S. Thomas, *In Sent.,* II, 17, 2, 1, « quod in hoc fere omnes philosophi concordant post Arist. ». Nullam equidem cerno incohaerentiam in dictis S. Thomae de uno intellectu agente. Constanter enim admittit hoc posse aliquo sensu probabiliter dici, ut in *Quaese. De An.,* 16: « sic impossibile est, si intellectus agens est quaedam substantia separata a nobis secundum esse, quod ea formaliter intelligamus; posset autem esse ut ea intelligeremus active, sicut dicimur videre sole illuminante ». Sed constanter etiam negat eam esse doctrinam Arist., vel id dici posse de intellectu agente qualis ab Arist. conceptus est. Cfr. etiam infra, § 120.

(2) Aristot., *De An.,* III, c. 5, 430 a 15 *(Comm. S. Th.,* lect. 10).

(3) Them., *In De An.,* III, c. 5 (edit. Spengel, p. 194, 15-16).

(4) Cfr. I, q. 76, a. 2.

(5) Cfr. I, q. 76, a. 2; *C. G.,* II, c. 73; *De An.,* a. 3.

(x) Cfr. I, q. 76, a. 2.

(2) Aristot., *Ethic. Nie.,* IX, c. 8, 1169 a 2 *(Comm. S. Th.,* lect. 9).

arbitrio omnibus illis secundum quae homines diversificantur ad invicem. Et ex hoc ulterius sequitur quod nulla differentia sit inter homines quantum ad liberam voluntatis electionem, sed eadem sit omnium, si intellectus, apud quem solum residet principalitas et dominium utendi omnibus aliis, est unus et indivisus in omnibus: quod est manifeste falsum et impossibile. Repugnat enim his quae apparent, et destruit totam scientiam moralem et omnia quae pertinent ad conversationem civilem, quae est hominibus naturalis, ut Aristoteles dicit (').

240. — Adhuc, si omnes homines intelligunt uno intellectu, qualitercumque eis uniatur, sive ut forma sive ut motor, de necessitate sequitur quod omnium hominum sit unum numero ipsum intelligere quod est simul et respectu unius intclligibilis: puta, si ego intelligo lapidem et tu similiter, oportebit quod una et eadem sit intellectualis operatio et mei et tui (2). Non enim potest esse eiusdem activi principii, sive sit forma sive motor, respectu eiusdem obiecti, nisi una numero operatio eiusdem speciei in eodem tempore; quod manifestum est ex his quae Philosophus declarat in quinto *Physic.* (3). Unde si essent multi homines habentes unum oculum, omnium visio non esset nisi una respectu eiusdem obiecti in eodem tempore.

Similiter ergo, si intellectus sit unus omnium, sequitur quod omnium hominum idem intelligentium eodem tempore, sit una actio intellectualis tantum; et praecipue cum nihil eorum, secundum quae ponuntur homines differre ab invicem, communicet in operatione intellectuali. Phantasmata enim praeambula sunt actioni intellectus, sicut colores actioni visus: unde per eorum diversitatem non diversificaretur actio intellectus, maxime respectu unius intelligibilis, secundum quae tamen ponunt diversificari scientiam huius a scientia alterius, in quantum hic intelligit ea quorum phantasmata habet, et ille alia quorum phantasmata habet. Sed in duobus qui idem sciunt et intelligunt, ipsa operatio intellectualis per diversitatem phantasmatum nullatenus diversificari potest.

241. — Adhuc autem ostendendum est quod haec positio manifeste repugnat dictis Aristotelis.

Cum enim dixisset de intellectu possibili, quod est separatus et quod est in potentia omnia, subiungit (') quod « cum sic singula fiat (scii, in actu), ut sciens dicitur qui secundum actum », i. e. hoc modo sicut scientia est actus, et sicut sciens dicitur esse in actu in quantum habet habitum (2). Unde subdit (3): « Hoc autem confestim accidit cum possit operari per seipsum. Est quidem igitur et tunc potentia quodammodo, non tamen similiter (sicut) ante addiscere aut invenire ». Et postea, cum quaesivisset (4) « si intellectus simplex est et impassibile et nulli nihil habet commune, sicut dixit Anaxagoras, quomodo intelliget, si intelligere pati aliquid est? », [et] ad hoc solvendum respondet dicens (5): « Quod potentia quodammodo est intelligibilia intellectus, sed actu nihil antequam intclligat. Oportet autem sic sicut in tabula nihil est actu scriptum; quod quidem accidit in intellectu ».

Est ergo sententia Aristotelis quod intellectus possibilis ante addiscere aut invenire est in potentia, sicut tabula in qua nihil est actu scriptum; sed post addiscere et invenire est actu secundum habitum scientiae, quo potest per seipsum operari, quamvis et tunc sit in potentia ad considerare in actu.

242. — Ubi *tria* notanda sunt.

Primum, quod habitus scientiae est actus primus ipsius intellectus possibilis, qui secundum hunc fit actu et potest per seipsum operari. Non autem scientia est solum secundum phantasmata illustrata, ut quidam dicunt, vel quaedam facultas quae nobis acquiritur ex frequenti meditatione et exercitio, ut continuemur cum intellectu possibili per nostra phantasmata (6).

Secundo, notandum est quod ante nostrum addiscere et invenire ipse intellectus possibilis est in potentia, sicut tabula in qua nihil est scriptum.

Tertio, quod per nostrum addiscere seu invenire, ipse intellectus possibilis fit actu.

Haec autem nullo modo possunt stare, si sit unus intellectus possibilis omnium qui sunt et erunt et fuerunt. Manifestum

(') Id., *Polit.,* I, c. i, 1253 a 2-3 *(Comm. S. Th.,* lect. 1).

(2) Cfr. *De An.,* a. 3; *De Spirit. Creat.,* a. 9.

(3) Al.: VII. Locus intentus potest esse: *Physic.,* V, c. 4, 227 b 21-228 b 1; *vel.:* VII, c. 1, 242 a 32 s. *(Comm. S. Th.,* V, lect. 6-7; *vel.:* VII, lect. 2).

fl) Aristot., *De An.,* III, c. 4, 429 b 5-7 *(Comm. S. Th.,* lect. 8).

(2) Cfr. *C. G.,* II, c. 73.

(3) Ibid., 429 b 7-9.

(4) Ibid., 429 b 23-25 *(Comm. S. Th.,* lect. 9).

(5) Ibid., 429 b 30-430 a 2.

(°) Cfr. *De Verit.,* q. 10, a. *2; C. G.,* II, c. 74; S. *Th.,* I, q. 79, a. 6.

est enim quod species conservantur in intellectu (est enim locus spccierum, ut supra Philosophus dixerat) (x); et iterum scientia est habitus permanens. Si ergo per aliquem praecedentium hominum factus est in actu secundum aliquas species intelligibiles, et perfectus secundum habitum scientiae, ille habitus et illae species in eo remanent.

Cum autem omne recipiens sit denudatum ab eo quod recipit, impossibile est quod per meum addiscere aut invenire, illae species acquirantur in intellectu possibili (2). Etsi enim aliquis dicat, quod per meum invenire intellectus possibilis secundum aliquid fiat in actu de novo, puta si ego aliquid intelligibilium invenio, quod a nullo praecedentium est inventum: tamen in addiscendo hoc contingere non potest; non enim possum addiscere nisi quod docens scivit. Frustra ergo dixit quod ante addiscere aut invenire intellectus erat in potentia.

243. — Sed et si quis addat, homines semper fuisse secundum opinionem Aristotelis: sequitur quod non fuerit primus homo intelligens; et sic per phantasmata nullius species intelligibiles sunt acquisitae in intellectu possibili, sed sunt species intelligibiles intellectus possibilis aeternae (3). Frustra ergo Aristoteles posuit intellectum agentem, qui faceret intelligibilia in potentia intelligibilia actu. Frustra etiam posuit, quod phantasmata se habent ad intellectum possibilem sicut colores ad visum, si intellectus possibilis nihil a phantasmatibus accipit.

Quamvis et hoc ipsum irrationabile videatur, quod substantia separata a phantasmatibus nostris accipiat, et quod non possit se intelligere nisi post nostrum addiscere aut intelligere; quia Aristoteles post verba praemissa subiungit (4): « Et ipse seipsum tunc potest intelligere », scii, post addiscere aut invenire. Substantia enim separata secundum seipsam est intelligibilis: unde per suam essentiam se intelligeret intellectus possibilis, si esset substantia separata; nec indigeret ad hoc speciebus intelligibilibus ei supervenientibus per nostrum intelligere aut invenire.

244. — Si autem haec inconvenientia velint evadere, dicendo quod omnia praedicta Aristoteles dicit de intellectu possibili secundum quod continuatur nobis, et non secundum quod in se est (4); *primo* quidem dicendum est quod verba Aristotelis hoc non sapiunt; immo de ipso intellectu possibili loquitur secundum id quod est proprium sibi, et secundum quod distinguitur ab agente. *Deinde* si non fiat vis de verbis Aristotelis, ponamus, ut dicunt, quod intellectus possibilis ab aeterno habuerit species intelligibiles, per quas continuetur nobiscum secundum phantasmata quae sunt in nobis.

Oportet enim quod species intelligibiles quae sunt in intellectu possibili, et phantasmata quae sunt in nobis, aliquo horum *trium* modorum se habeant: quorum *unus* est, quod species intelligibiles quae sunt in intellectu possibili, sint acceptae a phantasmatibus quae sunt in nobis, ut sonant verba Aristotelis; quod non potest esse secundum praedictam positionem, ut ostensum est. *Secundus* autem modus est, ut illae species non sint acceptae a phantasmatibus, sed sint irradiantes supra phantasmata nostra; puta, si species aliquae essent in oculo irradiantes super colores qui sunt in pariete. *Tertius* autem modus est, ut neque species intelligibiles, quae sunt in intellectu possibili, sint receptae a phantasmatibus, neque imprimant aliquid supra phantasmata.

245. — Si autem ponatur secundum, scii, quod species intelligibiles illustrent phantasmata et secundum hoc intelligantur: *primo* quidem sequitur quod phantasmata fiunt intelligibilia actu, non per intellectum agentem, sed per intellectum possibilem secundum suas species. *Secundo,* quod talis irradiatio phantasmatum non poterit facere quod phantasmata sint intelligibilia actu: non enim fiunt phantasmata intelligibilia actu nisi per abstractionem; hoc autem magis erit receptio quam abstractio. Et *iterum,* cum omnis receptio sit secundum naturam recepti, irradiatio specierum intelligibilium quae sunt in intellectu possibili, non erit in phantasmatibus quae sunt in nobis, intelligibiliter, sed sensibiliter et materialiter; et sic nos non poterimus intelligere universale per huiusmodi irradiationem. Si autem species intelligibiles intellectus possibilis neque accipiuntur a phan-

(*) Aristot., *De An.,* III, c. 4, 429 a 27-28 *(Comm. S. Th.,* lect. 7).

(2) Cfr. *De Spirit. Creat.,* a. 9.

(3) Cfr. *C.* G., II, c. 73.

(4) Aristot., *De An.,* III, c. 4, 429 b 9.

(1) Keeler: « Illa distinctio minus explicite proponitur ab Aver, in *Comm, de An.,* (cfr. tamen *In* III, f. 165), quam a Sigero, qui eam tanquam fundamentum praemittit suae thesi de unitate intellectus possibilis; *Quaesi, in De An.,* III, 9; *Phil. Belges,* XII, p. 169 ».

tasmatibus, neque irradiant super ea, erunt omnino disparatae et nihil proportionales habentes, nec phantasmata aliquid facient ad intelligendum; quod manifestis repugnat.

Sic igitur omnibus modis impossibile est quod intellectus possibilis sit unus tantum omnium hominum.

Caput 5.

Solvuntur rationes contra pluralitatem intellectus.

246. — Restat autem nunc solvere ea quibus pluralitatem intellectus possibilis nituntur excludere.

Quorum primum est, quia omne quod multiplicatur secundum divisionem materiae, est forma materialis: unde substantiae separatae a materia non sunt plures in una specie. Si ergo plures intellectus essent in pluribus hominibus, qui dividuntur ad invicem numero per divisionem materiae, sequeretur ex necessitate quod intellectus esset forma materialis: quod est contra verba Aristotelis et probationem ipsius qua probat quod intellectus est separatus. Si ergo est separatus et non est forma materialis, nullo modo multiplicatur secundum multiplicationem corporum.

Huic autem rationi tantum innituntur, quod dicunt quod Deus non posset facere plures intellectus unius speciei in diversis hominibus. Dicunt enim quod hoc implicaret contradictionem: quia habere naturam ut numeraliter multiplicetur, est aliud a natura formae separatae.

Procedunt autem *ulterius*·, ex hoc concludere volentes quod nulla forma separata est una numero nec aliquid individuatum. Quod dicunt ex ipso vocabulo apparere: quia non est unum numero nisi quod est unum de numero; forma autem liberata a materia non est unum de numero, quia non habet in se causam numeri, eo quod causa numeri est a materia.

247. — Sed ut a posterioribus incipiamus, videntur vocem propriam ignorare in hoc quod ultimo dictum est. Dicit enim Aristoteles in quarto *Metaph.* (1), quod « cuiusque substantia unum est non secundum accidens », et quod (2) « nihil est aliud unum praeter ens ». Substantia ergo separata si est ens, secundum suam substantiam est una; praecipue cum Aristoteles dicat in octavo *Metaph.* (Q, quod ea quae non habent materiam, non habent causam ut sint unum et ens.

Unum autem, in quinto *Metaph.* (2), dicitur quadrupliciter, scii, numero, specie, genere, proportione. Nec est dicendum quod aliqua substantia separata sit unum tantum specie vel genere, quia hoc non est esse simpliciter unum. Relinquitur ergo quod quaelibet substantia separata sit unum numero. Nec dicitur aliquid unum numero, quia sit unum de numero: non enim numerus est causa unius, sed e converso, scii, quia in numerando non dividitur; unum enim est id quod non dividitur.

248. — Nec iterum hoc verum est, quod omnis numerus causctur ex materia: frustra enim Aristoteles quaesivisset numerum substantiarum separatarum. Ponit etiam Aristoteles in quinto *Metaph.* (3) quod multum dicitur non solum numero, sed specie et genere.

Nec etiam hoc verum est, quod substantia separata non sit singularis et individuum aliquid: alioquin non haberet aliquam operationem, cum actus sint solum singularium, ut Philosophus dicit (4); unde contra Platonem argumentatur in septimo *Metaph.* (5), quod si ideae sunt separatae, non praedicabitur de multis idea, nec poterit definiri, sicut nec aha individua quae sunt unica in sua specie, ut sol et luna. Non enim materia est principium individuationis in rebus materialibus, nisi in quantum materia non est participabilis a pluribus, cum sit primum subiectum non existens in alio (6). Unde et de idea Aristoteles dicit quod, si idea esset separata, esset quaedam, i. e. individua (7), quam impossibile esset praedicari de multis.

249. — Individuae ergo sunt substantiae separatae et singulares; non autem individuantur ex materia, sed ex hoc ipso quod

(*) Aristot., *Metaph.,* IV, *c. 2,* 1003 b 32 *(Comni. S. Th.,* lect. 2).

(!) Ibid., 1003 b 31.

i1) *Ibid.,* VIII, c. 6, 1045 a 36-b 7 *(Comm. S. Th.,* lect. 5).

(2) Ibid., V, c. 6, 1016 b 31-35 *(Comm. S. Th.,* lect. 8).

(3) Ibid., 1016 b 35-1017 a 6.

(4) Keeler: «Talis profecto est mens Arist., sed nescio an ullibi adeo explicite prolata; tamen cfr. *Cat.,* c. 2 (3), 2 b 4-6; *Metaph.,* I, 981 a 17 ».

(5) Ibid., VII, c. 15, 1040 a 22-29 *(Comm. S. Th.,* lect. 15).

(6) Cfr. IV S., D. 12, i, ad i; 3, ad 3; III, q. 77, a. 2.

(7) Keeler: « Esset τι ; vel τό<ν τι, quod Arist. saepe urget contra ideas Platonicas, v. g. *Metaph.,* VII, c. 13; ubi S. Th. explicat (lect. 15, 1612): "Ponunt enim quod idea est quoddam per se existens ab omnibus aliis separatum. Hoc autem est ratio singularis ". Et I *Sum.,* 76, 2, ad 3: intellectus " si etiam esset unus tantum, oporteret ipsum esse aliquem quemdam, et speciem per quam intelligit esse aliquam quamdam " »,

non sunt natae in alio esse, et per consequens nec participari a multis.

Ex quo sequitur quod si aliqua forma nata est participari ab aliquo, ita quod sit actus alicuius materiae, illa potest individuari et multiplicari per comparationem ad materiam. Iam autem supra ostensum est, quod intellectus est virtus animae quae est actus corporis. In multis igitur corporibus sunt multae animae, et in multis animabus sunt multae virtutes intellectuales quae vocantur intellectus; nec propter hoc sequitur quod intellectus sit virtus materialis, ut supra ostensum est.

250. — Si quis autem obiiciat quod, si multiplicantur secundum corpora, sequitur quod destructis corporibus, non remaneant multae animae, patet solutio per ea quae supra dicta sunt. Unumquodque enim sic est ens, sicut unum, ut dicitur in quarto *Metaph.* (x). Sicut igitur esse animae est quidem in corpore in quantum est forma corporis, nec est ante corpus; tamen destructo corpore, adhuc remanet in suo esse (2): ita unaquaeque anima remanet in sua unitate, et per consequens multae animae in sua multitudine.

251. — Valde autem ruditer argumentantur ad ostendendum, quod hoc Deus facere non possit, quod sint multi intellectus, credentes hoc includere contradictionem. Dato enim quod non esset de natura intellectus quod multiplicaretur, non propter hoc oporteret quod intellectum multiplicari includeret contradictionem. Nihil enim prohibet aliquid non habere in sua natura causam alicuius, quod tamen habet illud ex aha causa: sicut grave non habet ex sua natura quod sit sursum, tamen grave esse sursum, non includit contradictionem; sed grave esse sursum secundum suam naturam contradictionem includeret. Sic ergo si intellectus naturaliter esset unus omnium, quia non haberet naturalem causam multiplicationis, posset tamen sortiri multiplicationem ex supernaturali causa, nec esset implicatio contradictionis. Quod dicimus non propter propositum, sed magis ne haec argumentandi forma ad alia extendatur; sic enim possent concludere quod Deus non potest facere quod mortui resurgant, et quod caeci ad visum reparentur.

252. — Adhuc autem ad munimentum sui erroris aliam rationem inducunt. Quaerunt enim utrum intellectum in me et in te sit unum penitus, aut duo in numero et unum in specie. Si unum intellectum, tunc erit unus intellectus. Si duo in numero et unum in specie, sequitur quod intellecta habebunt rem intellectam: quaecumque enim sunt duo in numero et unum in specie, sunt unum intellectum, quia est una quidditas per quam intelligitur; et sic procedetur in infinitum, quod est impossibile. Ergo impossibile est quod sint duo intellecta in numero in me et in te; est ergo unum tantum, et unus intellectus numero tantum in omnibus.

253. — Quaerendum est autem ab his qui tam subtiliter se argumentari putant, utrum quod sint duo intellecta in numero et unum in specie, sit contra rationem intellecti in quantum est intellectum, aut in quantum est intellectum ab homine. Et manifestum est, secundum rationem quam ponunt, quod hoc est contra rationem intellecti in quantum est intellectum. De ratione enim intellecti, in quantum huiusmodi, est quod non indigeat quod ab eo aliquid abstrahatur, ad hoc quod sit intellectum. Ergo secundum eorum rationem simpliciter concludere possumus quod sit unum intellectum tantum, et non solum unum intellectum ab omnibus hominibus. Et si est unum intellectum tantum, secundum eorum rationem, sequitur quod sit unus intellectus tantum in toto mundo, et non solum in hominibus. Ergo intellectus noster non solum est substantia separata, sed etiam est ipse Deus; et universaliter tollitur pluralitas substantiarum separatarum.

254. — Si quis autem vellet respondere quod intellectum ab una substantia separata et intellectum ab aha non est unum specie, quia intellectus differunt specie, scipsum deciperet; quia id quod intelligitur comparatur ad intelligere et ad intellectum, sicut obiectum ad actum et potentiam. Obiectum autem non recipit speciem ab actu neque a potentia, sed magis e converso. Est ergo simpliciter concedendum quod intellectum unius rei, puta lapidis, est unum tantum non solum in omnibus hominibus, sed etiam in omnibus intelligentibus (1).

255. — Sed inquirendum restat quid sit ipsum intellectum. Si enim dicant quod intellectum est una species immaterialis existens in intellectu, latet ipsos quod quodammodo transeunt in dogma Platonis,

(2) Aristot., *Metaph.,* IV, c. 2, 1003 b 30-34 *(Comm. S. Th.,* lect. 2).

(2) Cfr. I, q. 76, a. 2, ad 2; *De An.,* a. 3; a. 9, ad 3; *Comp. Theol.,* c. 85.

(x) Cfr. *De An.,* a. 9, ad 6.

qui posuit quod de rebus sensibilibus nulla scientia potest haberi, sed omnis scientia habetur de forma una separata. Nihil enim refert ad propositum, utrum aliquis dicat quod scientia quae habetur de lapide, habetur de una forma lapidis separata, an de una forma lapidis quae est in intellectu: utrobique enim sequitur quod scientiae non sunt de rebus quae sunt hic, sed de rebus separatis solum. Sed quia Plato posuit huiusmodi formas immateriales per se subsistentes, poterat etiam cum hoc ponere plures intellectus, participantes ab una forma separata unius veritatis cognitionem. Isti autem quia ponunt huiusmodi formas immateriales (quas dicunt esse intellecta) in intellectu, necesse habent ponere quod sit unus intellectus tantum, non solum omnium hominum, sed etiam simpliciter.

256. — Est ergo dicendum secundum sententiam Aristotelis quod intellectum, quod est imum, est ipsa natura vel quidditas rei. De rebus enim est scientia naturalis et aliae scientiae, non de speciebus intellectis. Si enim intellectum esset non ipsa natura lapidis quae est in rebus, sed species quae est in intellectu, sequeretur quod ego non intelligerem rem quae est lapis, sed solum intentionem quae est abstracta a lapide (x). Sed verum est quod natura lapidis prout est in singularibus, est intellecta in potentia; sed fit intellecta in actu per hoc quod species a rebus sensibilibus, mediantibus sensibus, usque ad phantasiam perveniunt, et per virtutem intellectus agentis species intelligibiles abstrahuntur, quae sunt in intellectu possibili. Hae autem species non se habent ad intellectum possibilem ut intellecta, sed sicut species quibus intellectus intelligit (sicut et species quae sunt in visu non sunt ipsa visa, sed ea quibus visus videt), nisi in quantum intellectus reflectitur supra seipsum (2), quod in sensu accidere non potest.

257. — Si autem intelligere esset actio transiens in exteriorem materiam, sicut comburere et movere, sequeretur quod intelligere esset secundum modum quo natura rerum habet esse in singularibus, sicut combustio ignis est secundum modum combustibilis. Sed quia intelligere est actio in ipso intelligente manens, ut Aristoteles dicit in nono *Metaph.* (3), sequitur quod intelligere sit secundum modum intelligentis, i. e. secundum exigentiam speciei qua intelligens intelligit.

Haec autem, cum sit abstracta a principiis individualibus, non repraesentat rem secundum conditiones individuales, sed secundum naturam universalem tantum. Nihil enim prohibet, si aliqua duo coniunguntur in re, quin unum eorum repraesentari possit etiam in sensu sine altero: unde color mellis vel pomi videtur a visu sine eius sapore. Sic igitur intellectus intelligit naturam universalem per abstractionem ab individualibus principiis.

Est ergo unum quod intelligitur et a me et a te, sed alio intelligitur a me et alio a te, i. e. alia specie intelligibili; et aliud est intelligere meum, et aliud tuum; et alius est intellectus meus, et alius tuus. Unde et Aristoteles in *Praedicamentis (3)* dicit aliquam scientiam esse singularem quantum ad subiectum, « ut quaedam grammatica in subiecto quidem est anima, de subiecto vero nullo dicitur ». Unde et intellectus meus, quando intelligit se intelligere, intelligit quemdam singularem actum (2); quando autem intelligit intelligere simpliciter, intelligit aliquid universale. Non enim singularitas repugnat intelligibilitati, sed materialitas: unde, cum sint aliqua singularia immaterialia, sicut de substantiis separatis supra dictum est, nihil prohibet huiusmodi singularia intelligi.

258. — Ex hoc autem apparet quomodo sit eadem scientia in discipulo et doctore (3). Est enim eadem quantum ad rem scitam, non tamen quantum ad species intelligibiles quibus uterque intelligit; quantum enim ad hoc, individuatur scientia in me et in illo. Nec oportet quod scientia quae est in discipulo causetur a scientia quae est in magistro, sicut calor aquae a calore ignis; sed sicut sanitas quae est in materia, a sanitate quae est in anima medici. Sicut enim in infirmo est principium naturale sanitatis, cui medicus auxilia subministrat ad sanitatem perficiendam, ita in discipulo est principium naturale scientiae, scii, intellectus agens et prima principia per se nota; doctor autem subministrat quaedam adminicula, deducendo conclusiones ex principiis per se notis. Unde et medicus nititur eo modo sanare quo na-

i1) Cfr. I, q. 85, a. 2.
(2) Cfr. I, q. 85, a. 2.
(3) Aristot., *Metaph.,* IX, c. 8, 1050 *De spirit, creat.,* a 34-36 *(Comm. S. Th.,* lect. 8).

f1) Id., *Categ.,* c. 2, 1a 25-27.
(2) Cfr. I, q. 76, a. 2, ad 3.
(3) Cfr. contra difficultatem motam ab Aver., *C. G.,* II, 75, ad 3; I, q. 117, a. 1; *De Spirit. Creat.,* a. 9, ad 7,

tura sanaret, scii, calefaciendo et infrigidando; et magister eodem modo inducit ad scientiam, quo inveniens per seipsum scientiam acquireret, procedendo scii, de notis ad ignota. Et sicut sanitas in infirmo fit non secundum potestatem medici, sed secundum facultatem naturae; ita et scientia causatur in discipulo non secundum virtutem magistri, sed secundum facultatem addiscentis.

259. — Quod autem ulterius obiiciunt, quod si remanerent plures substantiae intellectuales, destructis corporibus, sequeretur quod essent otiosae; sicut Aristoteles in undecimo *Metaph.* C) argumentatur, quod si essent substantiae separatae non moventes corpus, essent otiosae (2): si bene litteram Aristotelis considerassem, de facili possent dissolvere.

Nam Aristoteles, antequam hanc rationem inducat, praemittit (3): « Quare et substantias et principia immobilia tot rationabile suscipere; necessarium enim dimittatur fortioribus dicere ». Ex quo patet quod ipse probabilitatem quamdam sequitur, non necessitatem inducit.

260. — Deinde, cum otiosum sit quod non pertingit ad finem ad quem est, non potest dici etiam probabiliter quod substantiae separatae essent otiosae, si non moverent corpora; nisi forte dicatur, quod motiones corporum sint fines substantiarum separatarum, quod est omnino impossibile, cum finis sit potior his quae sunt ad finem. Unde nec Aristoteles hic inducit quod essent otiosae si non moverent corpora, sed quod (1) « omnem substantiam impassibilem secundum se optimum sortitam finem esse oportet existimare ».

Est enim perfectissimum uniuscuiusque rei ut non solum sit in se bonum, sed ut bonitatem in aliis causet. Non erat autem manifestum qualiter substantiae separatae causarent bonitatem in inferioribus, nisi per motum aliquorum corporum. Unde ex hoc Aristoteles quamdam probabilem rationem assumit, ad ostendendum quod non sunt aliquae substantiae separatae, nisi quae per motus caelestium corporum manifestantur, quamvis hoc necessitatem non habeat, ut ipsemet dicit.

261. — Concedimus autem quod anima humana a corpore separata non habet ultimam perfectionem suae naturae, cum sit pars naturae humanae. Nulla enim pars habet omnimodam perfectionem si a toto separetur (1). Non autem propter hoc frustra est; non enim est animae humanae finis movere corpus, sed intelligere, in quo est sua felicitas, ut Aristoteles probat in decimo *Ethic.* (2).

262. — Obiiciunt etiam ad sui erroris assertionem, quia si intellectus essent plures plurium hominum, cum intellectus sit incorruptibilis, sequeretur quod essent actu infiniti intellectus secundum positionem Aristotelis, qui posuit mundum aeternum et homines semper fuisse (3).

Ad hanc autem obiectioncm sic respondet Algazel in sua *Metaphysica* (4): dicit enim quod « in quocumque fuerit unum istorum sine alio », quantitas vel multitudo sine ordine, « infinitas non removebitur ab eo, sicut a motu caeli ». Et postea subdit: « Similiter et animas humanas, quae sunt separabiles a corporibus per mortem, concedimus esse infinitas numero, quamvis habeant esse simul, quoniam non est inter eas ordinatio naturalis, qua remota desinant esse animae: eo quod nullae earum sunt causae aliis, sed simul sunt, sine prius et posterius natura et situ. Non enim intelligitur in eis prius et posterius secundum naturam nisi secundum tempus creationis suae. In essentiis autem earum, secundum quod sunt essentiae, non est ordinatio ullo modo, sed sunt aequales in esse; e contrario spatiis et corporibus et causae et causato ».

Quomodo autem hoc Aristoteles solveret, a nobis sciri non potest, quia illam partem *Metaphysicae* non habemus, quam fecit de

1) Aristot., *Metaph.,* XII, c. 8, 1074 a 18-22 *(Comm. S. Th.,* lect. 10).

(2) Keeler: « Vox *otiosae* non invenitur apud Arist., ne in versione quidem Arabica, sive edita sive in codd. (Vat. Urbin. Lat. 220; Vat. Lat. 2081). Sed occurrit in operibus Arabum explicantium *Metaph.,* XII, c. 8; cfr. Aver., f. 153 v 2: " Et ideo dicit Arist. quod si aliquae substantiae essent non moventes (sphaeram), essent otiosae" » (edit. 1552, f. 156b 32].

(3) Aristot., *Metaph.,* XII, c. 8, 1074 a 15-17.

(4) Ibid, 1074a 19-21.

1) Cfr. *De Spirit. Creat.,* a. 2, ad 5.

(2) Aristot., *Ethic.,* X, c. 7, 1177 a 12-17 *(Comm. S. Th.,* lect. 10).

(3) Keeler: « Hanc eandem obiectionem solebant Augustiniani urgere contra possibilitatem mundi aeterni; cfr. S. Bonav., *In Sent.,* II, I, 1, 1, q. 2, fund. 5. De qua fatetur S. Thomas *(De Aeternitate Mundi, ad fin.):* " inter quas (obiectiones) illa est difficilior quae est de infinitate animarum; quia si mundus semper fuit, necesse est modo infinitas esse animas ". Et cfr. Sigerum, *De An. Intell.* 7, Quinto ».

(4) Algaz., *Metaph.,* I, tr. 1, c. 11. Keeler: «Hoc dictum Algazelis, saltem in versione Lat. (de qua cfr. supra, § 58, s.), non facile intelligitur; sed verba inserta a S. Thoma " quantitas vel multitudo sine ordine ", videntur exprimere interpretationem congruentem. Textum Arabicum utriusque excerpti, cum versione ad litt. Ugolini, tradit ViNATi, *Divus Th.* 1887, p. 294 ».

substantiis separatis (*). Dicit enim Philosophus in secundo *Physic.* (2), quod de formis « quae sunt separatae, in materia autem (in quantum sunt separabiles), considerare est opus philosophiae primae ». Quidquid autem circa hoc dicatur, manifestum est quod ex hoc nullam angustiam Catholici patiuntur, qui ponunt mundum incepisse.

263. — Patet autem falsum esse quod dicunt hoc fuisse principium apud omnes philosophantes, et Arabes et Peripateticos, quod intellectus non multiplicetur numeraliter, licet apud Latinos non. Algazel enim Latinus non fuit, sed Arabs. Avicenna etiam, qui Arabs fuit, in suo libro *De anima* sic dicit (3): « Prudentia et stultitia et alia huiusmodi similia, non sunt nisi in essentia animae... Ergo anima non est una sed est multae numero, et eius species una est ».

264. — Et ut Graecos non omittamus, ponenda sunt circa hoc verba Themistii in *Commento.* Cum enim quaesivisset de intellectu agente, utrum sit unus aut plures, subiungit solvens (4): « Aut primus quidem illustrans est unus, illustrati autem et illustrantes sunt plures. Sol quidem enim est unus, lumen autem dices modo aliquo partiri ad visus. Propter hoc enim non solem in comparatione posuit (scii. Aristoteles), sed lumen; Plato autem solem ».

Ergo patet per verba Themistii quod nec intellectus agens, de quo Aristoteles loquitur, est unus qui est illustrans, nec etiam possibilis qui est illustratus. Sed verum est quod principium illustrationis est unum, scii, aliqua substantia separata, — vel Deus secundum Catholicos, vel intelligentia ultima secundum Avicennam. Unitatem autem huius separati principii probat Themistius per hoc, quod docens et addiscens idem intelligit, quod non esset nisi esset idem principium illustrans. Sed verum est quod postea dicit quosdam dubitasse de intellectu possibili, utrum sit unus (5).

Nec circa hoc plus loquitur, quia non erat intentio eius tangere diversas opiniones philosophorum, sed exponere sententias Aristotelis, Platonis et Theophrasti; unde in fine concludit (*): « Sed quod [quidem] dixi pronunciare quidem de eo quod videtur philosophis, singularis est studii et sollicitudinis. Quod autem maxime aliquis utique ex verbis quae collegimus, accipiat de his sententiam Aristotelis et Theophrasti, magis autem et ipsius Platonis, hoc promptum est propalare ».

265. — Ergo patet quod Aristoteles et Theophrastus et Themistius et ipse Plato non habuerunt pro principio, quod intellectus possibilis sit unus in omnibus. Patet etiam quod Averroes perverse refert sententiam Themistii et Theophrasti de intellectu possibili et agente. Unde merito supradiximus eum philosophiae peripateticae perversorem (2). Unde mirum est quomodo aliqui, solum commentum Averrois videntes, pronuntiare praesumunt, quod ipse dicit, hoc sensisse omnes philosophos Graecos et Arabes, praeter Latinos.

266. — Est etiam maiori admiratione vel etiam indignatione dignum, quod aliquis (3) Christianum se profitons tam irreverenter de christiana fide loqui praesumpserit; sicut cum dicit quod « Latini pro principio hoc non recipiunt », scii, quod sit unus intellectus tantum, « quia forte lex eorum est in contrarium ». Ubi *duo* sunt mala: *primo,* quia dubitat an hoc sit contra fidem; *secundo,* quia se alienum innuit esse ab hac lege. Et quod postmodum dicit: « haec est ratio per quam Catholici videntur habere suam positionem », ubi sententiam fidei positionem nominat. Nec minoris praesumptionis est quod postmodum asserere audet: « Deum non posse facere quod sint multi intellectus, quia implicat contradictionem ».

267. — Adhuc autem gravius est quod postmodum dicit: « per rationem concludo de necessitate, quod intellectus est unus numero; firmiter tamen teneo oppositum per fidem » (4). Ergo sentit quod fides sit

(*) Cfr. supra, n. 200, nota (103).

(2) Aristot., *Physic.,* II, c. 2, 194 b 13-15 *(Comm. S. Th.,* lect. 4).

(3) Avic., *In De An.,* V, c. 3, *ad Jin.* (edit. 1508, f. 24 c.). De textu Avicennae, cfr. supra, n. 212, not. 8; de Themistio, n. 207, not. 1.

(*) Them., *In De An.,* III, 5, edit. Spengel, p. 191, 11-16.

(5) *Ibid.,* III, 5, p. 199.

(1) *Ibid.,* III, 5, p. 200, 19-25.

(2) Cfr. supra, n. 214.

(3) Quisnam sit ille adversarius Christianus quem hic corripit S. Thomas, cuius etiam propria verba videtur citare, non certo scitur; communiter tamen creditur fuisse Sigerus, quamvis neque in eius operibus, neque in ullis aliis scriptis Averroistarum quae exstant, inveniantur voces hic recitatae. Sed notandum quod S. Thomas in ultimis verbis huius opusculi innuit quod adverrarius loquitur tantum oretenus « in angulis » et « coram pueris », non autem in scriptis.

(4) Keeler: « Sat saepe Sigerus fidei opponit auctoritatem philosophorum eorumque rationes, quae etiam ubi insolubiles videntur, fidei cedere debent. *De An. Intell.* 3: " Quaerimus hic solum intentionem philosophorum et praecipue Aristotelis, etsi forte Philosophus

dc aliquibus, quorum contraria de necessitate concludi possunt. Cum autem de necessitate concludi non possit nisi verum necessarium, cuius oppositum est falsum impossibile, sequitur secundum eius dictum quod fides sit de falso impossibili, quod etiam Deus facere non potest: quod fidelium aures ferre non possunt.

Non caret etiam magna temeritate, quod de his quae ad philosophiam non pertinent, sed sunt purae fidei, disputare praesumit, sicut quod anima patiatur ab igne inferni (r), et dicere sententias doctorum de hoc esse reprobandas. Pari enim ratione posset disputare de Trinitate, de Incarnatione, et dc aliis huiusmodi, de quibus nonnisi caecutiens loqueretur.

268. — Haec igitur sunt quae in destructionem praedicti erroris conscripsimus, non per documenta fidei, sed per ipsorum philosophorum rationes et dicta. Si quis autem gloriabundus de falsi nominis scientia, velit contra haec quae scripsimus aliquid dicere, non loquatur in angulis nec coram pueris qui nesciunt de tam arduis indicare (1); sed contra hoc scriptum rescribat, si audet (2); et inveniet non solum me, qui aliorum sum minimus, sed multos alios veritatis zelatores, per quos eius errori resistetur, vel ignorantiae consuletur.

senserit aliter quam veritas se habeat et per revelationem aliqua dc anima tradita sunt, quae per rationes naturales concludi non possunt. Sed nihil ad nos nunc de Dei miraculis, cum de naturalibus naturaliter disseramus ". Et in fine: " Hoc dicimus sensisse Philosophum de unione animae intellectivae ad corpus; sententiam tamen sanctae fidei Catholicae, si contraria huic sit sententiae Philosophi, praeferre volentes, sicut et in aliis quibuscumque ". Sed in fine, quaest. 7, de unitate intellectus, exprimit verum dubium de vi argumentorum quibus illa unitas probetur ».

(1) Cfr. Sigerum, *Quaest. de An.,* III, *22 (.Phil. Belges,* XII, p. 155); et *Quaest. in De An.,* III (alia series), n, p. 170: Quaeritur consequenter de anima in statu separationis, et est quaestio non multum philosophica, scii, utrum anima separata pati possit ab aliqua natura elementari, ut ab igne [ex. Keeler],

(1) Keeler: « Videtur hic innui (Mandonnet, *Siger de B.,* p. 211) Averroistas iam incepisse placita sua privatim et mediantibus conventiculis disseminare. Quod certe faciebant non multum postea; cfr. decret. 2 Sept., 1276 *(.Chart. Univ. Paris.,* I, p. 539): " Hine est quod nos, attendentes occulta conventicula ad docendum, sacris canonibus interdicta et inimica sapientiae..., statuimus et etiam ordinamus quod nullus magister vel bachallarius cuiuscumque fuerit facultatis, legere de cetero acceptent in locis privatis, propter multa pericula quae inde emergere possunt, sed in locis communibus ubi omnes possint confluere, qui ea quae ibi docentur valeant reportare fideliter, exceptis dumtaxat libris grammaticalibus et logicalibus, in quibus nulla praesumptio potest esse " ».

(2) In certis saltem partibus quaestionum *De An. Intell.* respicit Sigerus directe hoc scriptum S. Thomae. *Quaestiones de anima intellectiva,* circa a. 1272-73 conscriptas, edidit Mandonnet, *op. cit.* in *Siger De Brabant,* ed. 2, vol. 2, 1908, pp. 145-171. Cfr. F. Van Steenberghen, *Siger de Brabant,* vol. 2, 1942, pp. 551-554.

DE NATURA VERBI INTELLECTUS

EDITORIS INTRODUCTIO

De *authenticitate* controvertitur. Inter opuscula authentica adnumeratur a Grabmann *(Die echten Schriften des hl. Thomas von Aquin,* München 1920, pp. 187, 223) et a Michelitsch *(Thomas Schriften,* vol. I, Graz 1913, p. 183, n. 48). Mandonnet ponit illud inter opuscula spuria *(Des écrits authentiques de St. Thomas d'Aquin.* II éd., Fribourg 1910, p. 108, n. 100). De Grabmann cfr. etiam *Die Werke des hl. Thomas von Aquin,* Münster 1931, Bcitrâge t. 22; et nov. ed. huius operis, Münster 1949, ubi *Die echten Schriften* etc. continetur, pp. 247, 324. Hic opusculum prodimus quia, in dubio, censuimus inter opera D. Thomae adhuc edendum esse.

Tempus compositionis incertum est. Cfr. Walz, in *Chronotaxi vitae et operum S. Thomae,* « Angelicum » 16 (1939), fasc. 4.

En *scopus et argumentum* opusculi, ut ab ipso D. Thoma in principio declarantur: «Quoniam circa naturam verbi intellectus, sine quo imago Trinitatis non invenitur in homine expressa, multiplex difficultas et prolixitas nimia animum involvit; ideo *summalim eius naturam tradere intendimus,* insuper et *difficultates ipsum tangentes simul manifestare* » (cfr. infra n. 269).

Dividi potest duobus capitibus, post breve prooemium (n. 269), sic:

De natura verbi intellectus
- i Caput I: Quid sit verbum (nn. 270-277).
- f Caput II: Quomodo generatur verbum (nn. 278-286).

Editiones: Piana t. XVII, 84; Parmensis t. XVI, 179; Vives t. XXVII, 268; Mandonnet t. V, 368. Recens editio exarata est a R. P. I. Perrier, in *Opuscula Omnia* S. Thomae Aquinatis, Paris (Lethielleux) 1949, inter « dubia vel spuria », pp. 578-586.

NOTA BIBLIOGRAPHICA

A. Bacic, *Introductio compendiosa in opera S. Thomae Aquinatis,* Romae 1925, p. 107.

M. Grabmann, *Die Werke des ht. Thomas von Aquin,* Munster 1949, pp. 247, 324.

I. F. Rossi, *Gli Opuscoli di San Tommaso,* « Divus Thomas » (PI.) 1953, p. 388.

DE NATURA VERBI INTELLECTUS

(Pi. 14 — Pa. 13 — Ma. 62)

Prooemium.

269. — Quoniam circa naturam verbi intellectus, sine quo imago Trinitatis non invenitur in homine expressa, multiplex difficultas et prolixitas nimia animum involvit; ideo summatim eius naturam tradere intendimus, insuper et difficultates ipsum tangentes simul manifestare.

Caput i.

Quid sit verbum.

270. — Sciendum est igitur primo, quod verbum cum re dicta per verbum convenientiam habet maiorem in natura sua quam cum dicente, licet in dicente sit ut in subiecto. Unumquodque enim ab illo naturam sortitur a quo speciem accipit et nomen sortitur, cum species sit tota natura rei. Verbum autem speciem accipit a re dicta, et non a dicente, nisi forte quando dicit se: sicut verbum lapidis differt specie a verbo asini; verbum etiam dictum a diversis de eadem re, idem specie est. Et huius ratio est, quia effectus quilibet magis convenit cum principio quo agens agit, quam cum agente, cui solum assimilatur ratione ipsius principii: hoc enim est quod communicatur effectui per actionem agentis.

271. — Similitudo autem rei dictae est principium quo verbum rei (x) efficitur, quae etiam in verbo reperitur a dicente sibi communicata: et ideo ipsum verbum quandoque dicitur similitudo rei, quandoque vero verbum rei, ubicumque illa similitudo exprimitur, sive in parte imaginativa, sicut phantasma Chartaginis est verbum Chartaginis, secundum Augustinum (2); sive in intellectu nostro, ubi perfecta ratio verbi invenitur quod, ad imaginem pertinet.

In verbis enim quae in imaginativa fiunt, non est ratio verbi expressa. Aliud namque est in ea unde similitudo exprimitur, et aliud in quo terminatur. Exprimitur enim a sensu, et terminatur in ipsa phantasia, cum phantasia sit motus factus a sensu secundum actum, secundum Philosophum in tertio *De anima (x).* Sed supra intellectum nihil est in quo ab ipso aliquid exprimatur; et ideo non est aliud quod exprimit ab eo in quo exprimitur, sicut nec in Deo aliud est Pater exprimens, et aliud in quo recipitur expressum.

272. — Sed adhuc in intellectu nostro est defectus, quia aliud est quod exprimit, aliud ipsum verbum expressum; quod in Deo non invenitur: et ideo verbum Dei est Deus, intellectus autem noster verbum suum non est, neque etiam est suum dicere, quod est proxima causa verbi.

Nascitur enim verbum nostrum ex notitia alicuius habiti apud memoriam nostram, quae nihil aliud est in hoc loco quam ipsa receptibilitas animae nostrae, in qua etiam tenet se, secundum Augustinum (2), etiam cum se non discernit, sed alia quae ab extra acquirit.

273. — Primus ergo processus in gignitione (3) verbi est cum intellectus accipit a memoria quod ab ea sibi offertur, non eam spolians quasi in ea nihil relinquens, sed similitudinem habiti in se assumens; et hoc est simile illi quod in memoria habetur, et ideo vocatur aliquando illud quod ab intellectu accipitur « verbum memoriae »; sed adhuc non habet perfectam rationem verbi; haberet tamen, si intellectus solum reciperet a memoria exprimente. Sed cum memoria non habeat actum aliquem, sed

di *Al. omitt.*

(2) S. Aug., *De Trinit.,* VIII, c. 6 (ML 42, 954-955).

(1) Aristot., *De An.,* III, c. 3, 428 b 10-17 *(.Comm. S. Th.,* lect. 6).

(2) S. Aug., *De libero arbitrio,* II, c. 19 (ML 32, 1268).

(3) Al.: in cognitione.

in loco actus solum tenet libere quasi parata capienti a se, intellectus vero in lumine suo capit ea; adhuc Cl) perfectam rationem verbi non habet.

274. — In divinis vero Pater, cui respondet memoria in ratione ordinis, vel originis, complete generat, quia Pater id quod habet, non solum tenet ut memoria apud nos, sed quia est suppositum completum cuius est agere, ideo generat Filium. Non enim in generatione ista praesupponitur aliquid quasi a Patre accipiens, et aliud quasi acceptum: sic apud nos intellectus accipit a memoria, et praesupponitur generationi; ibi vero Filius generatur a Patre, sicut si totus intellectus noster esset a nostra memoria, et non similitudo ista vel illa.

275. — Cum ergo intellectus informatus specie natus sit agere; terminus autem cuiuslibet actionis est eius obiectum, nititur agere circa obiectum; obiectum autem suum est quidditas aliqua cuius specie informatur, quae non est principium operationis vel actionis nisi ex propria ratione illius cuius est species. Obiectum autem non adest ipsi animae illa specie informatae, cum obiectum sit extra in sua natura; actio autem animae non est ab extra, quia intelligere est motus ad animam, tum ex natura speciei quae in talem quidditatem ducit, tum ex natura intellectus, cuius actio non est ad extra. Prima autem actio eius per speciem est formatio sui obiecti, quo formato intelligit; simul tamen tempore ipse format, et formatum est, et simul intelligit, quia ista non sunt motus dc potentia ad actum, quia iam factus est intellectus in actu per speciem, sed est processus perfectus de actu in actum, ubi non requiritur aliqua species motus.

Et quia, ut dictum est, huiusmodi obiectum in ipsa anima formatur,et non extra, ideo erit in anima ut in subiecto; est enim similitudo rei extra. Quod autem est in anima ut in subiecto, efficitur in ea ut habitus. De perfecta autem ratione habitus est, quando actui coniungitur: in hoc enim natura perficitur. Perficitur autem per lumen naturale intellectus, involvens speciem intelligibilem in quo et sub quo intelligatur.

Idem enim lumen quod intellectus recipit cum specie ab agente, per actionem intellectus possibilis informati tali specie diffunditur, cum obiectum formatur, et manet cum obiecto formato; et hoc habet plenam rationem verbi, cum in eo quidditas rei intelligatur. Sicut in principio actionis intellectus et species non sunt duo, sed unum est ipse intellectus et species illustrata; ita unum in fine relinquitur, similitudo scilicet perfecta, genita et expressa ab intellectu: et hoc totum expressum est verbum, et est totum rei dictae expressivum, et totum in quo res exprimitur; et hoc est intellectum principale, quia res non intelligitur nisi in eo. Est enim tanquam speculum in quo res cernitur, sed non excedens id quod in eo cernitur. Efficitur enim opere naturae ut in eo aliquid cernatur: natura autem non agit aliquid superflue, et ideo non excedit speculum hoc, idest id quod in eo videtur.

276. — Verbum igitur cordis est ultimum quod potest intellectus in se operari. Ad ipsum enim, ut est in quo quidditas rei recipitur, immo quia ipsemet est quidditatis similitudo, terminatur intelligere. Sic enim habet rationem obiecti intellectus. Ut vero est per intellectum expressum, ei coniungitur dicere; et sic ipsum idem verbum est effectus actus intellectus, qui est formativus obiecti, et ipsius dicere.

Sed in hoc reperitur differentia quaedam: quod enim intelligitur, potest esse in intellectu et manere in intellectu non intellectum actu; quod autem dicitur, potest esse dictum, sed non potest manere dictum, nisi cum actu dicitur: unde in intellectu potest manere species obiecti in habitu. Illud enim dico quod formatum est, sed non manet id in quo formatum est sine lumine in quo actu aliquid intelligitur. Inde est · quod verbum non est sine intelligere in actu, licet ipsum intellectum nudum in habitu manere possit. Habitus hic dicitur non ipsa potentia memorativa tantum, quae praecedit intellectum: immo ipse intellectus est natus retinere suum obiectum, propter tamen naturam memoriae, quae prior est. Unumquodque enim prius salvatur in suo posteriori; et ideo ipsa perfectio obiecti habetur in ipso habitu intellectus, ut dictum est; et ibi posita est perfectio verbi superius.

277. — Ex his manifestum est qualiter apud nos deficit a repraesentatione Filii in divinis; quia scilicet ipsa intelligentia nostra non est educta de memoria nostra, a qua tamen principium et rationem agendi habet. Quae, si esset de memoria totaliter educta, ipsa esset verbum memoriae suae: unde non diceret se, nec exprimeret nisi dictatum et expressum a memoria sua, quia

ζl) *AI.:* et ideo adhuc.

aliter falso diceret et exprimeret se: sicut verbum in divinis non dicit seipsum gignendo et exprimendo, sed dicit seipsum genitum et expressum.

Rursum manifestum est quare verbum proprie dicitur personaliter tantum. Verbum enim nostrum semper est in continuo fieri, quia semper perfectum esse suum est in fieri; sed hoc non est imperfectum, quasi totum simul non existens, sicut est de aliis quae sunt in fieri, quae etiam semper sunt imperfecta; immo verbum in principio sui est perfectum, quia conceptio perfecte formata est, et nihilominus esse eius perfectum servatur eodem modo quo gignebatur. Non enim transit formatio verbi ipso formato, sed cum actu intelligitur continue formatur verbum, quia semper est ut in fieri et ut in egrediendo ab aliquo, scilicet a dicente. Et hoc cum personarum processionibus convenit. Intelligere vero, ut in quiete accipitur, et essentiale est in divinis, dicere vero, sicut et verbum, personaliter dicitur.

Caput 2.

Quomodo generetur verbum.

278. — Nunc restat videre, utrum verbum gignatur per reflexionem actus intellectus vel per actum rectum.

Ad cuius evidentiam considerandum est quod verbum quod est expressivum rei quae intelligitur, non est reflexum; nec actio qua formatur verbum, quod est expressivum quidditatis rei quae concipitur, non est reflexa (J); alioquin omne intelligere esset reflexum, quia semper cum actu intelligitur aliquid, verbum formatur. Unde manifestum est quod intellectus infra se ipsum actionem rectam exercere potest, et haec semper est actio sua propria, quae terminatur ad obiectum factum in se et a sc.

Unum enim constituitur ex intellectu et specie, quae est principium actionis suae, et huius est agere; unde species haec est prima *qua* agitur, non autem *ad quam:* non enim intellectus noster inspiciens hanc speciem tanquam exemplar sibi simile, aliquid facit quasi verbum eius. Sic enim non fieret unum ex intellectu et specie, cum intellectus non intelligat nisi factus unum aliquid cum specie, sed in ipsa specie formatus agit tanquam aliquo sui, ipsam tamen non excedens.

Species autem sic accepta semper ducit in obiectum primum. Unde manifestum est quod ipsum verbum intellectus perficitur per actum rectum; tamen, quia non mittit ad aliquid aliud conceptiones suas, sicut facit sensus, hinc est quod potest super actus suos reflecti cum vult, quod non potest sensus: non enim utitur medio corpore (1) cuius non est percipere quod in eo fit.

Sed cum sit unum agens, cum quo et species ipsa efficitur unum spiritualiter in participando vitam eius, percipit actum suum cum vult, complete (2), quod non potest sensus. Non enim indiget anima, ad hoc quod a se intelligatur, specie illa, sed ad hoc ut intelligat: de se namque habet ut intelligatur, sed non quod intelligat. Intelligit enim se sicut alia, secundum Philosophum (3): hoc autem est per speciem, quia alia sic intelliguntur (4). Sensus autem indiget organo ad hoc ut agat; organum autem non redit supra se, unde non est reflexio in sensu.

279. — Considerandum tamen est, quod generatio verbi videtur propinquissima cognitioni reflexae: unde multi putaverunt eam reflexam. Cum enim anima informata specie format verbum in se, non format ipsum in aliquo sui non informato specie, quasi aliquid sui extendat a se non informatum specie prima, ut in eo verbum primum formetur, et ipsum esset informatum verbo in eo formato: sic enim videretur extendi quasi in rectum, et sic per actum rectum formaretur verbum; sed in se specie prima formata, eo quod formata est, actu gignitur verbum, et non in aliquo sui nudo. Unde videtur haec gignitio simillima reflexae.

280. — Sed sciendum est, quod cum reflexio fiat redeundo super idem, hic autem non sit reditio super speciem, nec super intellectum formatum specie, quia non percipiuntur quando verbum formatur; gignitio verbi non est reflexa.

Non enim generatur verbum ipsum per actum intellectus, nec eius similitudo, nec etiam similitudo illius speciei qua intel-

i) *Al.:* ... actio qua formatur verbum quod est exprèssivum quidditatis rei quae concipitur, non est reflexum, etc.

f) *Al.:* medio vel organo corporeo.

(2) *Al.:* cum vult complere.

(3) Aristot., *De An.,* III, c. 4, 430 a 2-4 *(Comm. S. Th.,* lect. 9).

(a) Al.: Non enim indiget anima ut se ipsam intelligat specie illa, sed ut a se intelligatur; de se namque habet unde intelligat, sed non quod intelligatur; sed sicut anima ipsa habet intelligi, secundum Philosophum, hoc autem est per speciem, quia alia sic intelliguntur (Perrier, t. I, p. 582).

lectus informatur, quasi verbum esset eiusj expressivum, sed similitudo rei. Illius cniml similitudo generatur quod in sua similitu-j dine cognoscitur. Est tamen ipsum verbum similitudo illius speciei tanquam eius quo factum est et est sibi simillimum. Similitudo vero rei est ut ad quod formatur, et tanquam ad eius exemplar (1).

Nec propter hoc oportet ipsum formantem prius rem intueri, et post ad eam verbum seu imaginem ipsam in se formare: quia habere speciem rei apud se, est sibi loco aspectus exemplaris. Artifices namque, intuentes sua exemplaria, nihil aliud acquirunt nisi ipsas species exemplarium. Haec autem species quam habet intellectus, advenit sibi a re quam ipse non est intuitus, sed sensus. Et quia est rei similitudo, est principium generationis huius. Unde in intellectu potest esse generatio per rectum, cum nihil eius generetur.

Directe igitur a specie ipsa itur in ipsum verbum (2), cum non percipitur eius subiectum, sed res cuius est prima similitudo. Huic etiam similitudini tanto intimius est verbum, quanto perfectius genitum est. Ideo verbum intelligentis intimum est principio intellecto, ex quo et specie fit unum; nec tamen informatur subiectum simul diversis accidentibus eiusdem speciei, quia impossibile est eamdem superficiem simul duabus albedinibus informari: hoc enim est impossibile, quando utrumque accidens est in ratione eius quo aliquid fieri habet.

281. — Verbum autem est in quo aliquid intelligitur, sicut lux in qua videtur aliquid; species autem est qua perficitur cognitio, sicut species coloris in visu exteriori; et foret simillimum si lux ex specie coloris generaretur, sicut ibi fit verbum ex specie: exteriora enim deficiunt a repraesentatione interiorum.

Et propter hoc licet utrumque sit accidens, species scilicet et verbum ex specie genitum, quia utrumque est in anima ut in subiecto; verbum tamen magis transit in similitudinem substantiae quam species ipsa. Quia enim intellectus nititur in quidditatem rei venire, ideo in specie praedicta est virtus quidditatis substantialis spiritualiter per quam quidditas spiritualiter intus formatur, sicut in calore est virtus formae ignis per quam attingitur in generatione ad formam substantialem ignis, ad quam accidens per se non attingeret: unde verbum, quod est ultimum quod potest fieri intra per speciem, magis accedit ad ipsam rem repraesentandam quam nuda species rei.

282. — Quia igitur res intelligibilis eo ipso intelligitur quo intellectus formatur sua specie actu; prius natura est informari quam intelligere, sed non tempore: ideo videtur verbum, quod sequitur speciem rei, similiter (1) sequi intelligere eius. Hoc autem non esset, si per speciem rei tenderet intellectus in ipsam rem ut in se, sicut visus videt colorem extra se existentem, et tunc formaret verbum in se de re prius intellecta. Sed quia intellectus accipiens speciem a re per sensus, non ducitur per ipsam in rem ut est in sui natura, sed ut in se est, quia ipse facit in se obiectum quod est in eo intellectum; obiectum autem naturaliter prius est actione potentiae circa obiectum: ideo verbum quod est intra ipsum intellectum, prius est ipso intelligere ad ipsum terminato (2). Aliud enim est hoc a quo accipitur species, scilicet res ipsa, et aliud ad quod terminatur actio intellectus, scilicet similitudo rei formata ab intellectu.

283. — Ex dictis manifestum est quomodo attenditur prioritas unius eorum ad alterum.

Prius enim natura est intellectus informatus specie, quae est primum sufficiens intelligendi, quam gignatur verbum: et ideo intelligere in radice prius est verbo, et verbum est terminus actionis intellectus. Sed quia obiectum non habetur nisi in verbo, ut dictum est; obiectum autem prius est quam quaelibet actio ad eum terminata, ideo verbum prius est quam intelligere. Et hoc totum ideo contingit, quia non terminatur actio intellectus ad rem extra, a qua acquirit speciem ut in se est. Si enim species nata esset ducere intellectum ad rem ut in se est, ut species coloris ducit in colorem, omnibus modis praecederet intelligere verbum.

Unde manifestum est quod verbum non est quod sequitur intellectum immediate post rationem intellectus (3): sic enim simpliciter praecederet verbum actum intellectus, qui est intelligere; sed verbum se-

(1) *Al.:* ut a quo formatur, et tanquam ad exemplar.

(2) *Al.:* Directe autem generatur a specie ipsa prima in ipsum verbum...

(1) *Al.:* simpliciter.

(2) *Al.:* ... quod ipse facit in se obiectum eius erit quod est in eo intellectum. Obiectum autem naturaliter prius est actione potentiae circa obiectum; ideo verbum quod est intra ipsum intellectum, prius ostenditur ipso intelligere ad ipsum terminato (Perrier, t. I, p. 584).

(3) *Al.:* potentiam intellectivam.

quitur immediate intellectum in actu per speciem., a qua procedit verbum ut actus ex actu, et non ut actus ex potentia. Unde verbum posterius est actu intelligendi a parte intellectus; et sic verbum sequitur ad intelligere non in se, sed in sua radice, ut dictum est.

Si vero intellectus a verbo acciperet speciem prius quam intelligeret ipsum verbum, et rem in verbo, impossibile foret per illud intelligere, vel verbum formare per eius principium (r), sicut impossibile est intellectum facere rem extra, a qua speciem trahit.

284. — Ex dictis facile est scire quare intellectus non dicit se, quando format verbum secundum rem.

Anima enim quasi transformata est in rem per speciem, qua agit quidquid agit; unde cum ea informatus est actu, verbum producit, in quo rem illam dicit cuius speciem habet, et non se. Cum vero nititur se apprehendere, quia non est cognoscibilis, nisi sicut alia per speciem aliorum, quia non indiget specie ut intelligat (hoc enim potest de se), non habet in se, ut intelligens est, speciem qua formetur verbum sui, sed accipit a se intelligibilem speciem non sui, sed rei qua necessario informatur ut intelligatur, ut dictum est. Cum igitur illa specie informatur, statim se intelligit; et hoc est per reflexionem, quia haec species prius est accepta a re quam a se informata et intellecta.

Nec oportet prius formare verbum quam intelligere; sed cum intellexerit, format verbum sui; et ideo intelligere non tempore, sed natura praecedere necesse est, cum se ipsum intelligit. Non enim cum se intelligit, facit totum obiectum, sed aliquid circa ipsum: induit enim se ζl), et hoc est verbum sui, cum se intelligit; non enim est aliud a quo accipitur species, ab eo ad quod terminatur, sed idem.

285. — Sed quia ista est species rei, et non genita de essentia nuda, formatum verbum de anima per speciem rei non est purum verbum animae, sed rei dictae. Si vero nudatam ab omni re se apprehenderet, et similitudinem sui in se gigneret, hoc eius verbum esset purum, nihil extraneum habens admixtum.

Tale est verbum Dei, quod idem est in natura cum Patre dicente ipsum verbum. Verbum tamen animae tali modo se dicentis foret accidens, et pro tanto diversae naturae foret ab anima, cum accidens sui foret, et a se et de se factum: ipsa enim substantiam facere non potest. Deus autem nihil diversitatis in sua natura habet; ideo verbum suum Deus, virtus et substantia vera est (2).

286. — Deus autem quia omnia unico intuitu videt, uno verbo omnia dicit; nos vero multa verba habemus propter impotentiam intellectus nostri in intelligendo. Et horum quaedam oriuntur ex aliis, sicut verbum conclusionis ex principiis; quaedam vero non, sicut in rebus quae non habent connexionem ad invicem, ut patet de lapide et ligno; quaedam statim offeruntur intelligenti, quaedam non; quaedam etiam cum maiori, quaedam cum breviori (3) discursu. Ideo verba nostra quaedam plus, quaedam minus habent de cognitione, et quaedam citius et quaedam tardius formantur, sicut scire quarumdam conclusionum tardius et difficilius, quarumdam vero facilius et citius acquiritur.

Et haec de verbo dicta sufficiant.

Cl) *Al.:* impossibile foret per illud intelligere verbum formari, vel per eius principium.

tl) *Al.:* aliquid circa ipsum inducit in se...

(2) Al.: verbum suum Deus verus est in substantia una.

(3) Al.: minori.

DE DIFFERENTIA VERBI DIVINI ET HUMANI

EDITORIS INTRODUCTIO

Alius titulus habetur: *De verbo.*

De *authenticitate* controvertitur. Habetur ut authenticum a Grabmann *{Die echten Schriften des hl. Thomas von Aquin,* Münster 1949, p. 324), Michelitsch *{Thomas Schriften,* vol. I, Graz 1913, p. 185, n. 66) et aliis. Mandonnet illud adnumerat spuriis *{Des écrits authentiques de Saint Thomas d'Aquin,* II éd., Fribourg 1910, p. 108, n. 94 et p. 150). Ut dubium hic illud edendum putamus. Perrier notat in sua editione quod hoc opusculum « quasi ad litteram de authentico commentario S. Thomae super *Evangelium loannis,* cap. I, excerptum est » *{Opuscula omnia* S. Th., p. 429).

Tempus compositionis non potest assignari.

Argumentum: Exponit naturam verbi quod ab humano intellectu formatur, et postea assignat tres differentias ad Verbum Dei, de quo loquitur S. loannes in Prologo IV Evangelii.

Editiones: Piana t. XVII, 84; Parmensis t. XVII, 177; Vivès t. XXVII, 266; Mandonnet t. V, 365; Perrier *{Opuscula omnia* S. Thomae, Paris, Lethielleux, 1949), pp. 587-590.

NOTA BIBLIOGRAPHICA

A. Baôic, *Introductio compendiosa in opera S. Thomae Aquinatis,* Romae 1925, p. 107.

M. Grabmann, *Die Werke des hl. Thomas von Aquin,* Münster i. W. 1949, pp. 247, 324.

I. F. Rossi, *Gli Opuscoli di San Tommaso,* « Divus Thomas » 1953, p. 390.

DE DIFFERENTIA VERBI DIVINI ET HUMANI

(Pi. 13 — Pa. 12 — Ma. 61)

287. — Ad intellectum (l) huius nominis quod dicitur « verbum », sciendum est, secundum Philosophum (2), quod ea quae sunt in voce, sunt signa earum quae sunt in anima passionum. Consuetum autem est in Scripturis quod res significatae sortiuntur vocabula signorum, et e contrario; sicut illud: *Petra autem erat Christus (3).* De necessitate ergo sequitur quod illud intrinsecum animae nostrae, quod significatur voce exteriori cum verbo nostro, verbum vocetur. Utrum autem prius conveniat nomen verbi rei exteriori voce prolatae, vel ipsi conceptui animae interiori, nihil refert ad praesens. Planum tamen est quod illud quod significatur interius in anima existens, prius est quam ipsum verbum exteriori voce prolatum, utpote causa eius existens. Si vero volumus scire quid est interius verbum in anima nostra, videamus quid significet verbum quod exteriori voce profertur.

288. — In intellectu autem *tria* sunt, scilicet: ipsa potentia intellectus; species rei intellectae, quae est forma eius, se habens ad ipsum intellectum sicut species coloris ad pupillam; et intelligere, quod est operatio intellectus. Nullum vero istorum significatur verbo exteriori voce prolato: nam hoc nomen « lapis » non significat substantiam intellectus, quia hoc non intendit dicere nominans; nec significat speciem qua intellectus intelligit, cum nec sit haec intentio nominantis; nec etiam significat ipsum intelligere, cum intelligere non sit actio progrediens ab intelligente, sed in ipso manens. Verbum autem interius conceptum per modum egredientis se habet; quod testatur verbum exterius vocale, quod est eius signum: illud enim egreditur a dicente vocaliter ad extra.

Illud ergo proprie dicitur verbum interius, quod intelligens intelligendo format. Intellectus autem duo format secundum duas eius operationes: nam secundum operationem suam quae dicitur indivisibilium intelligentia, format definitionem; secundum vero operationem qua componit et dividit, format enuntiationem, vel aliquid tale; et ideo illud, sic formatum et expressum per operationem intellectus vel definientis vel enuntiantis, exteriori verbo significat. Unde dicit Philosophus, quarto *Metaphysicae (x):* « Ratio quam significat nomen est definitio ».

Istud ergo sic formatum et expressum in anima dicitur verbum interius; et ideo comparatur ad intellectum non sicut quo intellectus intelligit, sed sicut in quo intelligit; quia in isto sic expresso et formato videt naturam rei intellectae.

289. — Ex his ergo duo possumus de verbo accipere: scilicet quod verbum est semper aliquid procedens ab intellectu et in intellectu existens; et quod verbum est ratio et similitudo rei intellectae. Et si quidem eadem res sit intelligens et intellecta, tunc verbum est ratio et similitudo intellectus a quo procedit. Si autem aliud sit intellectus et intellectum, tunc verbum non est ratio rei intelligentis, sed rei intellectae: sicut conceptio quam habet aliquis de lapide est similitudo lapidis tantum. Sed quando intellectus intelligit se, time tale verbum est ratio et similitudo intellectus. Et ideo Augustinus (2) ponit similitudinem Trinitatis in anima secundum quod mens intelligit se ipsam, non autem secundum quod intelligit alia.

290. — Patet ergo quod in qualibet re intellectuali cui competit intelligere, necesse est ponere verbum: de ratione enim intelligendi

(x) AL: Videndum est quid sit hoc quod dicitur verbum. Ad cuius intellectum...

(2) Aristot., *Periherm.,* c. i, 16 a 3-4.

(3) I Cor., x, 4.

(x) Aristot., *Metaph.,* IV, c. 7, 1012 a 23-24 *(Comm. S. Th.,* lect. 16).

(2) S. Aug., *De Trinit.,* XIV, c. 6 (ML 42, 1041-1042).

est quod intellectus intelligendo aliquid formet: talis autem formatio dicitur verbum.

Natura vero intellectualis est natura humana, angelica et divina. Et ideo est verbum humanum: unde in Psal. xm, i: *Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus,* etc. Est et verbum Angeli: Zach, i, 9, 12, 19: *Dixit Angelus,* etc. Est et verbum divinum: Gen. i, 3,6,9: *Dixit Deus,* etc.; de quo Ioan. I, i, 3: *In principio erat Verbum,* etc. Constat autem quod non dixit hoc de verbo humano nec angelico, quia utrumque istorum factum est, cum verbum non praecedat dicentem; hoc autem verbum de quo loanncs loquitur, non est factum, sed *omnia per ipsum facta sunt.* Oportet ergo hoc de verbo divino intelligi.

291. — Et sciendum est, quod verbum Dei, de quo loquitur loannes, *tres* habet differentias ad verbum nostrum.

Prima est, secundum Augustinum (1), quia verbum nostrum est « prius formabile quam formatum »; nam cum volo concipere rationem lapidis, oportet quod ad ipsum verbum ratiocinando perveniam; et sic est in omnibus aliis quae a nobis intelliguntur, nisi forte in primis principiis, quae cum sint naturaliter nota, absque discursu rationis statim cognoscuntur.

Quamdiu ergo intellectus· ratiocinando discurrit, huc illucque iactatur, nec adhuc formatio perfecta est, nisi quando ipsam rationem rei perfecte conceperit; et tunc primo habet rationem verbi. Et inde est quod in anima nostra est etiam cogitatio, per quam significatur ipse discursus inquisitionis, et verbum quod est iam formatum per perfectam contemplationem veritatis. Ideo perfecta contemplatio veritatis dicitur verbum.

Sic ergo verbum nostrum prius est in potentia quam in actu. Sed verbum divinum semper est in actu; et ideo nomen cogitationis verbo Dei proprie non convenit. Dicit enim Augustinus tertio *De Trinitate* (2): « Ita dicitur verbum Dei, ut cogitando non dicatur, ne quid quasi volubile in Deo credatur ». Et illud quod Anselmus dicit (3), quod « dicere summo Patri nihil aliud est quam cogitando intueri », improprie dictum est.

292. — *Secunda* differentia est verbi nostri ad divinum, quia nostrum est imperfectum, sed verbum Dei est perfectissimum: quia nos non possumus omnia quae sunt in anima nostra uno verbo exprimere, et ideo oportet quod sint plura verba imperfecta, per quae divisim exprimamus omnia quae in scientia nostra sunt. In Deo autem non est sic. Cum enim ipse intelligat et se ipsum et quidquid intelligit per essentiam suam uno actu, unicum verbum divinum expressivum est totius quod in Deo est, non solum Patris, sed etiam creaturarum; aliter esset imperfectum. Unde dicit Augustinus (1): « Si aliquid minus esset in verbo quam in scientia continetur dicentis, esset verbum imperfectum ». Sed constat quod divinum verbum est perfectissimum. Ergo est tantum unum: unde Iob xxxm, 14: *Semel loquitur Deus.*

293. — *Tertia* differentia est, quod verbum nostrum non est eiusdem naturae nobiscum, sed verbum divinum est eiusdem naturae cum Deo, et subsistens in natura divina. Nam ratio intellectiva quam intellectus noster de aliqua re format, habet esse in anima intelligibili tantum; intelligere autem animae non est idem cum esse naturali animae, quia anima non est sua operatio: et ideo verbum quod format intellectus noster, non est de essentia animae, sed est accidens ei. In Deo autem idem est intelligere et esse; et ideo verbum quod format intellectus divinus, non est aliquod accidens, sed pertinens ad naturam eius; unde oportet quod sit subsistens, quia quidquid est natura Dei, est Deus: unde dicit Damascenus (2), quod « Dei verbum subsistens est, et in hypostasi ens; reliqua vero verba », nostra scilicet, « virtutes sunt animae ».

294. — Ex praemissis ergo tenendum est quod proprie loquendo verbum semper dicitur personaliter in divinis, cum non importet nisi quid expressum ab intelligente. Patet etiam quod verbum in divinis est similitudo eius a quo procedit, et quod est coaeternum ei a quo procedit, cum non fuerit prius formabile quam formatum, sed semper in actu: et quod sit aequale Patri, cum sit perfectum, et totius esse Patris expressivum: et quod sit coessentiale et consubstantiale Patri, cum sit subsistens in natura eius. Patet etiam quod cum in qualibet natura id quod procedit habens similitudinem et naturam eius a quo procedit, vocetur filius; et hoc fit in verbo, quod in Deo dicatur Filius, et productio eius dicitur generatio.

(1) *Ibid.,* XV, c. 15 (ML 42, 1078-1079).
(2) *Ibid.,* XV, c. 16 (ML 42, 1079).
(3) S. Anselm., *Monol.,* LXIII (ML 158, 208).

(1) S. Aug., *De Trinit.,* XV, c. 14 (ML 42, 1076).
(2) S. I. Damasc., *De fide orth.,* I, c. 6 (MG 94, 803),

DE AETERNITATE MUNDI CONTRA MURMURANTES

EDITORIS INTRODUCTIO

Titulus quandoque habetur simpliciter: *De aeternitate mundi.*

Ab omnibus habetur ut *authenticum.* Cfr. Mandonnet P., O. P., *Des écrits authentiques de St. Thomas d'Aquin,* II éd., Fribourg 1910, p. 104, η. 17; Michelitsch A., *Thomas Schriften,* vol. I, Graz 1913, p. 183, n. 39; Grabmann M., *Die echten Schriften des hl. Thomas von Aquin,* Münster 1949, p. 341.

Tempus compositionis, iuxta Mandonnet *(Bibliographie thomiste,* p. XIII, n. 17), assignandum est a. 1270. Perrier scribit: « Valde probabile est illud pertinere ad disputationes contra Averroistas Parisienses et scriptum esse vel simul vel paulo post opusculum *De unitate intellectus,* id est annis 1270-1271 » *(Opuscula omnia* S. Thomae Aq., 1949, p. 52). Walz in *Chronotaxi vitae et operum S. Thomae* ponit a. 1270: cfr. «Angelicum» 16 (1939), fasc. 4, ed. 1950.

Scopus polemicus patet iam ex titulo, « contra murmurantes ». Scribit Chenu *(Introduction à l'étude de St. Thomas d'Aquin,* Paris (Vrin) 1950, pp. 289-290): « Le *De aeternitate mundi...* fait face aux adversaires opposés, les théologiens dits augustiniens, très attachés, comme les Pères, à la doctrine d'une création temporelle, dans laquelle ils voyaient le critère décisif et nécessaire d'une conception chrétienne de l'univers et d'une foi en Dieu providence, contre les philosophes païens... La condamnation de 1270 devait manifester les liaisons indissolubles que les théologiens conservateurs prétendaient établir entre ces propositions damnables: Le monde est éternel, Dieu ne connaît rien hors de lui-même, Dieu ne connaît pas les singuliers, les actions humaines ne sont pas soumises à la providence divine. C'était là certes atteindre justement les théories fondamentales de l'interprétation averroiste d'Aristote; mais c'était aussi, dans l'esprit des condamnants, atteindre Aristote, non seulement dans ses conclusions explicites, mais dans l'âme même de son système.

« C'est là que saint Thomas se dresse contre ces *murmurantes* (c'est la clausule ajoutée au titre dans certains manuscrits), non pas pour s'inféoder à Aristote comme au maître de pensée, à la manière des averroistes, mais pour tenir en même temps l'absolu de la foi et la liberté de la recherche, à l'occasion dc ce problème de la possibilité d'une création *ab aeterno.* Mais l'intégrisme de ses adversaires se refuse au

discernement, qu'appellait certes l'ambiguïté de l'aristotélisme; saint Thomas appuyé par les maîtres de la faculté des arts, est par eux compromis ». Et citat Mandonnet *(Siger de Brabant,* t. I, p. 108): « A raison de la gravité des intérêts..., la polémique de saint Thomas prend un caractère de violence qu'on ne retrouve pas dans ses disputes théologiques, si ce n'est peut-être dans les écrits destinés à défendre les droits des religieux contre les attaques de Guillaume de Saint-Amour et de ses adeptes ». Habetur ergo hic D. Thomas « polemicus », et patet *momentum* huius opusculi, quod tamen, secundum Perrier *(op. cit.,* p. 52), « non est responsio S. Thomae alicui petenti ab eo, sed videtur esse lectio publica et fortasse est identicum cum *Quodl.* XII, a. 7, cuius non habemus nonnisi parvulum compendium ». Cfr. Van Steenberghen F., *Siger de Brabant d'après ses œuvres inédites,* vol. II, 1942, p. 549.

Argumentum ab ipso D. Thoma declaratur, in « statu quaestionis », statim a principio: « Supposito, secundum fidem catholicam, mundum ab aeterno non fuisse, sicut quidam philosophi errantes posuerunt, sed quod mundus durationis initium habuit, sicut Scriptura sacra, quae falli non potest, testatur, dubitatio mota est, utrum potuerit semper fuisse.

« Cuius dubitationis ut veritas explicetur,

> *primo* distinguendum est in quo cum dicentibus contrarium convenimus, *et quid* est illud in quo ab eis differimus.

Si enim intelligatur quod *praeter Deum* potuerit semper fuisse, quasi possit esse aliquid aeternum praeter eum, ab eo non factum:

> *error abominabilis* est non solum *in fide,* sed etiam *apud philosophos,* qui confitentur et probant quod omne quod est quoquo modo, esse non possit nisi causatum ab eo qui maxime et verissime habet esse.

Si autem intelligatur aliquid *semper fuisse,* et tamen *causatum a Deo* secundum totum quod in eo est,

> *videndum est utrum hoc possit stare* » (infra n. 295).

Editiones: Piana t. XVII, 202; Parmensis t. XVI, 318; Vivès t. XXVII, 450; Mandonnet t. I, 22; Perrier, in *Opuscula Omnia* S. Thomae Aquinatis, t. I, Paris (Lethielleux) 1949, pp. 52-61.

NOTA BIBLIOGRAPHICA

A. Bacic, *Introductio compendiosa in opera S. Thomae Aquinatis,* Romae 1925, p. 94.

M.-D. Chenu, *Introduction à l'étude de St. Thomas d'Aquin,* Paris (Vrin) 1950, pp. 289-291.

P. Glorieux, *Un recueil scolaire de Godefroid de Fontaines,* « Rech. de Théol. anc. et méd. » 3 (1931)> PP· 37-53·

M. Grabmann, *Die Werke des hl. Thomas von Aquin,* München 1949, p. 341.

P. Mandonnet, *Siger de Brabant et Taverroïsme latin au XIII siècle,* 2 éd., Louvain 1909-1910.

A.-D. Sertillanges, *L'idée de création,* Paris 1945.

Cfr. etiam opera quae in nota ad « De unitate intellectus » citavimus.

DE AETERNITATE MUNDI CONTRA MURMURANTES

(Pi. 27 — Pa. 23 — Ma. 4)

295. — Supposito, secundum fidem catholicam, mundum ab aeterno non fuisse, sicut quidam philosophi errantes posuerunt, sed quod mundus durationis initium habuit, sicut Scriptura sacra, quae falli non potest, testatur, dubitatio mota est, utrum potuerit semper fuisse.

Cuius dubitationis ut veritas explicetur, primo distinguendum est in quo cum dicentibus contrarium convenimus, et quid est illud in quo ab eis differimus.

Si enim intelligatur quod praeter Deum potuerit semper fuisse, quasi possit esse aliquid aeternum praeter eum, ab eo non factum: error abominabilis est non solum in fide, sed etiam apud philosophos, qui confitentur et probant quod omne quod est quoquo modo, esse non possit nisi causatum ab eo qui maxime et verissime habet esse. Si autem intelligatur aliquid semper fuisse, et tamen causatum a Deo secundum totum quod in eo est, videndum est utrum hoc possit stare.

Si autem dicatur hoc esse impossibile, vel hoc dicetur quia Deus non possit facere aliquid quod semper fuerit, aut quia non potuit fieri, etiam si Deus posset facere. In prima autem parte omnes consentiunt: scilicet in hoc quod Deus potuit facere aliquid quod semper fuerit, considerando potentiam ipsius infinitam. Restat igitur videre, utrum possibile sit aliquid aliquid fieri quod semper fuerit.

296. — Si autem dicatur quod hoc non potest fieri, hoc non potest intelligi nisi *duobus modis,* vel *duas* causas veritatis habere: scilicet *vel* propter remotionem potentiae passivae, *vel* propter repugnantiam intellectuum.

Primo modo posset dici, quod antequam Angelus sit factus, non poterat Angelus fieri, quia non praecessit ad eius esse aliqua potentia passiva, cum non sit factus ex materia praeiacenti; tamen Deus poterat facere Angelum, et poterat facere ut Angelus fieret, quia fecit, et factus est. Sic ergo intelligendo, simpliciter concedendum est secundum fidem quod non potest causatum a Deo semper esse: quia hoc ponere esset ponere potentiam passivam semper fuisse: quod haereticum est. Tamen ex hoc non sequitur quod Deus non possit facere ut fiat semper aliquod ens.

Secundo modo dicitur per repugnantiam intellectuum aliquid non posse fieri, sicut non potest fieri ut affirmatio et negatio sint simul vera; quamvis Deus hoc possit facere, ut quidam dicunt. Quidam vero dicunt, quod nec Deus potest huiusmodi facere, quia hoc nihil est. Tamen manifestum est quod non potest facere ut hoc fiat, quia positio (1) qua ponitur esse, destruit se ipsam. Si tamen ponatur quod Deus huiusmodi potest facere ut fiat, positio non est haeretica, quamvis, ut credo, sit falsa; sicut quod praeteritum non fuerit, includit in se contradictionem. Unde Augustinus in libro *contra Faustum* (2): « Quisque ita dicit: Si omnipotens est Deus, faciat ut quae facta sunt, facta non fuerint: non videt hoc se dicere: Si omnipotens est, faciat ut ea quae vera sunt, eo ipso quod vera sunt, falsa sint ». Et tamen quidam magni pie dixerunt Deum posse facere de praeterito quod non fuerit praeteritum; nec fuit reputatum haereticum.

297. — Videndum est ergo utrum in his duobus sit repugnantia intellectuum, quod aliquis sit causatum a Deo, et tamen semper fuerit. Et quidquid de hoc verum sit, non erit haereticum dicere: quia hoc potest

(1) *Al.:* potentia.
(2) S. Aug., *Contra Faustum,* XXVI, 5 (ML 42, 481).

fieri a Deo ut aliquid causatum a Deo semper fuerit. Tamen credo quod, si esset repugnantia intellectuum, esset falsum. Si autem non est repugnantia intellectuum, non solum non est falsum, sed etiam est impossibile aliter esse, et erroneum, si aliter dicatur (x). Cum enim ad omnipotentiam Dei pertineat ut omnem intellectum et virtutem excedat, expresse omnipotentia Dei derogat qui dicit aliquid posse intelligi in creaturis quod a Deo fieri non possit. Nec est instantia de peccatis, quae inquantum huiusmodi nihil sunt.

298. — In hoc ergo tota consistit quaestio, utrum esse creatum a Deo secundum totam substantiam, et non habere durationis principium, repugnet ad invicem, vel non.

Quod autem non repugnent, sic ostenditur. Si enim repugnat, hoc non est nisi propter alterum duorum, vel propter utrumque: aut quia oportet ut causa agens praecedat suum effectum esse duratione; aut quia oportet quod non esse praecedat esse duratione; propter hoc dicitur creatum a Deo ex nihilo fieri.

Primo ergo ostendendum, quod non est necesse ut causa agens, scilicet Deus, praecedat duratione suum causatum, si ipse voluisset.

299. — *Primo* sic. Nulla causa producens effectum suum subito, necessario praecedit effectum suum duratione. Sed Deus est causa producens effectum suum non per motum, sed subito. Ergo non est necessarium quod duratione praecedat effectum suum.

Primum patet per inductionem in omnibus mutationibus subitis, sicut est illuminatio et huiusmodi. Nihilominus potest probari per rationem sic.

In quocumque instanti ponitur res esse, potest poni principium actionis eius, ut patet in omnibus generabilibus, quia in illo instanti in quo incipit esse ignis, incipit esse calefactio. Sed in operatione subita, simul, immo idem est principium et finis eius, sicut in omnibus indivisibilibus. Ergo in quocumque instanti ponitur agens producens effectum suum subito, potest poni terminus actionis suae. Sed terminus actionis est simul cum ipso facto. Ergo non repugnat intellectui si ponatur causa producens effectum suum subito non praecedere duratione causatum suum.

Repugnaret autem in causis producentibus effectus suos per motum, quia oportet quod principium motus praecedat finem eius. Et quia homines consueti sunt considerare huiusmodi factiones quae sunt per motum, ideo non facile capiunt quod causa agens duratione effectum suum non praecedat. Et inde est quod multorum inexperti ad pauca respicientes enuntiant facile.

Nec potest huic rationi obviari quia Deus est causa agens per voluntatem: quia non est necessarium quod voluntas praecedat duratione effectum suum, nec agens per voluntatem, nisi per hoc quod agit ex deliberatione; quod absit ut in Deo ponamus.

300. — *Praeterea.* Causa producens totam rei substantiam non minus potest in producendo totam substantiam, quam causa producens formam in productione formae; immo multo magis: quia non producit educendo de potentia materiae, sicut est in eo qui producit formam. Sed aliquod agens quod producit solum formam, potest in hoc ut forma ab eo producta sit quandocumque ipsum est, ut patet in sole illuminante. Ergo multo fortius Deus, qui producit totam rei substantiam, potest facere ut causatum suum sit quandocumque ipse est.

301. — *Praeterea.* Si aliqua sit causa qua posita in aliquo instanti non possit poni effectus eius ab ea procedens in eodem instanti, hoc non est nisi quia illi causae deest aliquid de complemento: causa enim completa et causatum sunt simul. Sed Deo nunquam defuit aliquid de complemento. Ergo causatum eius semper potest poni, eo posito; et ita non est necessarium quod duratione praecedat.

302. — *Praeterea.* Voluntas volentis nihil minuit de virtute eius, et praecipue in Deo. Sed omnes solventes ad rationes Aristotelis (J), quibus probatur res semper fuisse a Deo per hoc quod idem semper facit idem, dicunt quod hoc sequeretur si non esset agens per voluntatem. Ergo et si ponatur agens per voluntatem, nihilominus sequitur quod potest facere ut causatum ab eo nunquam non sit.

Et ita patet quod non repugnat intellectui, quod dicitur causa agens non praecedere effectum suum duratione; quia in illis quae repugnant intellectui, Deus non potest facere ut illud sit.

303. — Nunc restat videre an repugnet

(x) *Al.:* non solum non est falsum sed etiam possibile; aliter esset erroneum, si aliter dicatur (Perrier, t. I, P. 55).

(J) Aristot., *Physic.,* III, c. 4, t. 32, 203 b 27-30.

intellectui aliquid factum nunquam non fuisse propter hoc quod necessarium sit non esse eius esse duratione praecedere, propter hoc quod dicitur ex nihilo factum esse.

Sed quod hoc in nullo repugnet, ostenditur per dictum Anselmi in *Monologio,* cap. 8 (1), exponentis quomodo creatura dicatur facta ex nihilo. « Tertia », inquit, «interpretatio, qua dicitur aliquid esse factum ex nihilo, est cum intelligimus esse quidem factum, sed non esse aliquid unde sit factum. Per similem significationem dici videtur, cum homo contristatur sine causa, dicitur contristatus de nihilo. Secundum igitur hunc sensum, si intelligatur quod supra conclusum est, quia praeter summam essentiam cuncta quae sunt ab eadem, ex nihilo facta sunt, idest non ex aliquo; nihil inconveniens sequetur ». Unde patet quod secundum hanc expositionem non ponitur aliquis ordo eius quod factum est ad nihil, quasi oportuerit prius quod factum est, nihil fuisse, et postmodum aliquid esse.

304. — *Praeterea,* supponatur quod ordo ad nihil in propositione importatus remaneat affirmatus, ut sit sensus: creatura facta est ex nihilo, idest facta est post nihil: haec dictio « post » ordinem importat absolute. Sed ordo multiplex est: scilicet durationis et naturae. Si igitur ex communi et universali non sequitur proprium et particulare, non erit necessarium ut propter hoc quod creaturam esse post nihil dicitur, prius duratione fuerit nihil, et postea fuerit aliquid: sed sufficit, si prius natura sit nihil quam ens; prius enim inest unicuique naturaliter quod convenit sibi in se, quam quod solum ex alio habet. Esse autem non habet creatura nisi ab alio; sibi autem relicta in se considerata nihil est: unde prius naturaliter inest sibi nihil quam esse.

305. — Nec oportet quod propter hoc sit simul nihil et ens, quia duratione non praecessit: non enim ponitur, si creatura semper fuit, ut in aliquo tempore nihil sit: sed ponitur quod natura cius est talis quod esset nihil, si sibi relinqueretur; ut si dicamus aërem semper fuisse illuminatum a sole, oportebit dicere, quod aër est factus lucidus a sole. Et quia omne quod fit, ex incontingenti fit, idest ex eo quod non contingit simul esse cum eo quod dicitur fieri; oportebit dicere quod sit factus lucidus ex non lucido, vel tenebroso; non ita quod nunquam fuerit non lucidus vel tenebrosus, sed quia esset talis, si sibi soli relinqueretur. Et hoc expressius patet in stellis et orbibus qui semper illuminantur a sole.

306. — Sic ergo patet quod in hoc quod dicitur, aliquid factum esse a Deo et nunquam non fuisse, non est intellectus aliqua repugnantia. Si enim esset aliqua repugnantia, mirum est quomodo Augustinus eam non vidit: quia haec efficacissima via esset ad improbandum aeternitatem mundi, cum tamen ipse multis rationibus impugnet aeternitatem mundi in undecimo et duodecimo *De Civ. Dei* (1). Hanc autem unde omnino praetermittit?

Quinimmo innuere videtur quod non sit ibi repugnantia intellectuum: unde dicit decimo *De Civ. Dei,* cap. 31 (2), de Platonicis loquens: « Id quomodo intelligant, viderint non esse hoc, videlicet temporis, sed substitutionis initium. Sicut enim, inquiunt, si pes semper ex aeternitate fuisset in pulvere, semper ei subesset vestigium, quod tamen vestigium ex calcante factum nemo dubitaret; nec alterum altero prius esset, quamvis alterum ab altero factum esset: sic, inquiunt, et mundus et dii in illo creati semper fuerunt, semper existente eo qui fecit; et tamen facti sunt ». Nec unquam dicit hoc non posse intelligi: sed alio modo procedit contra eos.

Item dicit undecimo lib., cap. 4 (3): « Qui autem a Deo quidem factum mundum fatetur, non tamen eum temporis volunt habere sed suae creationis initium, ut modo quodam vix intelligibili semper sit factus; dicunt quidem aliquid (unde sibi Deum videntur velut a fortuita temeritate defendere) ». Causa autem quare vix est intelligibilis, tacta est prima ratione.

307. — Mirum est etiam quomodo nobilissimi philosophorum hanc repugnantiam non viderunt. Dicit enim Augustinus in eodem lib. cap. 5 (4), contra illos loquens de quibus in praecedenti auctoritate facta est mentio: « Cum his enim agimus qui etiam Deum corporum et omnium naturarum quae non sunt quod ipse Creator est, nobiscum sentiunt » (5); de quibus postea subdit: « Isti Philosophi ceteros nobilitate atque auctoritate vicerunt ».

fl) S. Anselm., *Monol.,* c. 8 (ML 158, 156 C).

(1) S. Aug., *De Civ. Dei,* XI, cc. 4-5; XII, c. 15 (ML 41,. 319 s., 364 s.).

(2) Ibid., X, c. 31 (ML 41, 311).

(3) Ibid., XI, c. 4 (ML 41, 319).

(4) Ibid., XI, c. 5 (ML 41, 320, 321).

(5) Al.: qui et Deum incorporeum et omnium naturarum, quae non sunt quod ipse, creatorem nobiscum sentiunt (Perrier, t. I, p. 59).

Et hoc etiam patet diligenter consideranti dictum eorum qui posuerunt mundum semper fuisse, quia nihilominus ponunt eum a Deo factum, nihil de hac repugnantia intellectuum sentientes. Ergo illi qui tam subtiliter eam percipiunt, soli sunt homines, et cum eis oritur sapientia!

308. — Sed quia quaedam auctoritates videntur pro eis facere, ideo ostendendum est quod praestant eis debile fundamentum.

Dicit enim Damascenus in lib. i, cap. 8 (1): « Non aptum natum est quod ex non ente ad esse deducitur coaeternum esse ei quod sine principio est et semper est ».

Item Hugo de sancto Victore in principio lib. *De Sacramentis* dicit (2); « Ineffabilis omnipotentiae virtus non potuit aliquid praeter se habere coaeternum, quo in faciendo iuvaretur ».

Sed harum auctoritatum et similium intellectus per hoc patet quod Boetius dicit ult. *De consolatione* (3): « Non recte quidam, cum audiunt visum Platoni mundum hunc nec habuisse initium temporis, nec habiturum esse defectum, hoc modo conditori conditum mundum fieri coaeternum putant. Aliud enim est per interminabilem duci vitam, quod mundo Plato tribuit; aliud interminabilis vitae totam pariter complexum esse praesentiam, quod divinae mentis proprium esse manifestum est ».

309. — Unde patet quod etiam non sequitur quod quidam obiiciunt, scilicet quod creatura aequaretur Deo in duratione; et quod per hunc modum dicatur, quod nullo modo potest esse aliquid coaeternum Deo, quia nihil scilicet potest esse immutabile nisi solus Deus. Quod patet per hoc quod dicit Augustinus, *De Civ. Dei,* cap. 15 (x): « Tempus, quoniam mutabiliter transcurrit, aeternitati immutabili non potest esse coaeternum. Ac per hoc etiam si immortalitas Angelorum non transit in tempore, nec praeterita est quasi iam non sit, nec futura quasi nondum sit; tamen eorum motus, quibus tempora peraguntur in futuro, in praeteritum transeunt. Et ideo Creatori, in cuius motu dicendum non est vel fuisse quod iam non sit, vel futurum esse quod nondum sit, coaeterni esse non possunt ». Similiter etiam dicit octavo *super Gen. (2):* « Quia omnino immutabilis est illa natura Trinitatis, ob hoc ita aeterna est ut ei aliquid coaeternum esse non possit ». Et similia verba dicit in undecimo lib. *Confessionum (3).*

310. — Adducunt etiam pro se rationes quas etiam Philosophi tetigerunt et eas solverunt; inter quas illa est difficilior quae est de infinitate animarum: quia si mundus semper fuit, necesse est modo infinitas animas esse. Sed haec ratio non est ad propositum, quia Deus mundum facere potuit sine hominibus et animabus, vel time etiam potuit hominem facere quando fecit, si etiam totum alium mundum fecisset ab aeterno; et sic non remanerent post corpora animae infinitae. Et praeterea adhuc non est demonstratum, quod Deus non possit facere ut sint infinita actu.

311. — Aliae etiam rationes sunt a quarum responsione supersedeo ad praesens, tum quia eis alibi responsum est, tum quia quaedam earum sunt ita debiles quod sua debilitate contrariae parti videntur probabilitatem afferre.

(1) S. I. Damasc., *De fide othod.,* I, c. 8 (MG 94, 814 B).
(2) Hugo de S. V., *De sacram.,* I, c. 1 (ML 176, 187 B).
(3) Boetius, *De consol., N,* prosa 6 (ML 63, 859 B).
(1) S. Aug., *De civ. Dei,* XII, c. 15 (ML 41, 364).
(2) Id., *Super Gen. ad litteram,* VIII, c. 23 (ML 34, 389).
(3) Id., *Confess.,* XI, c. 30 (ML 32, 826).

DE INSTANTIBUS

EDITORIS INTRODUCTIO

De *authenticitate* huius opusculi controvertitur. Affirmant Grabmann *{Die echten Schriften des hl. Thomas von Aquin,* Münster 1949, pp. 247, 348), et Michelitsch *{Thomas Schriften,* vol. I, Graz 1913, p. 183, n. 48); negat Mandonnet *{Des écrits authentiques de Saint Thomas d'Aquin,* II éd., Fribourg 1910, p. 108, η. too). Illud ergo ut *dubium* edi censuimus.

Nec potest assignari *tempus* compositionis. Cfr. Walz, *Chronotaxis vitae et operum S. Thomae,* « Angelicum » 16 (1939), fasc. 4.

Argumentum est natura « instantis ». Ad propositum ostendendum Auctor per 5 capita incumbit; sic:

De instantibus ◊
- De natura temporis (cap. I).
- Qualiter in toto tempore *instans* sit idem re, differens ratione (cap. II).
- Quod *nunc* aevi et *nunc* temporis non sunt idem (cap. III).
- Quae sit mensura operationum Angelorum (cap. IV).
- Quid sit subiectum aevi (cap. V).

Editiones: Piana t. XVII, 215; Parmensis t. XVI, 361; Vives t. XXVII, 512; Mandonnet t. V, 284; Perrier, in *Opuscula Omnia* S. Thomae Aquinatis, Paris (Lethielleux) 1949, pp. 591-605 (inter « dubia vel spuria »).

NOTA BIBLIOGRAPHICA

A. Bacic, *Introductio compendiosa in opera S. Thomae Aquinatis,* Romae 1925, p. 95.

M. Grabmann, *Die Werke des hl. Thomas von Aquin,* Münster i. W. 1949, PP· 247, 348.

G. F. Rossi, *Gli Opuscoli di San Tommaso,* ◊ Divus Thomas » (Pl.) 1953> P· 388.

Prooemium.

312. — Quoniam omnem durationem concomitatur instans, ideo ad naturam durationis aperiendam de natura instantis oportet aliquid dicere: horum enim alterius notitia ad alterius cognitionem valet. Et quia composita sunt nobis notiora simplicibus, et divisibilia indivisibilibus, ideo a temporis notitia incipiendum est, ut per ipsum ad instantis cognitionem, et inde ad diversarum durationum notitiam facilius possit perveniri.

Caput i.

Quid sit tempus, et qualiter tempus in istis inferioribus participetur, et quae sit Angelorum et eorum operationum mensura.

313. — Sciendum est ergo primo, quod tempus dicitur quarto *Physic.* (Q, « numerus motus ». Licet enim nihil sentiamus per aliquem sensum exteriorem de aliquo motu facto circa corpus; tamen sola cogitationum successione potest anima prius et posterius percipere in ipsa successione, et ita necessario in successione apprehendit anima duo vel tria vel plura: et iste numerus apprehensus in successione est tempus.

Sed hoc dubitationem habet. Cum enim tempus sequatur motum primi mobilis ut eius propria mensura, actio autem animae primo mobili non subiaceat, cum non perficiatur organo corporali (sola enim corpora primo corpori et eius motui subiacent), videtur secundum actionem animae tempus non posse percipi, nisi aliqua transmutatio circa corpus contingat.

Ad huius ergo evidentiam considerandum est quod est unus primus motus, qui est causa omnis motus secundi. Et ideo quaecumque transmutationes sunt circa ista corpora inferiora, fiunt ab illa prima transmutatione. In actionibus autem animae, licet non sit transmutatio ex parte ipsius animae, tamen est transmutatio ex parte phantasmatum, per quorum naturam in cogitationibus animae est continuum et tempus, sicut dicitur in tertio lib. *De anima (l).* Et ideo anima in suis cogitationibus percipit successionem continuam, et apprehendit prius et posterius in ea, et in hoc consistit ratio temporis: tempus enim est numerus prioris et posterioris in motu.

314. — Et ab unitate primi motus habet tempus unitatem: comparatur enim tempus ad primum motum non solum ut mensura ad mensuratum, sed etiam ut accidens ad subiectum. Impossibile est autem in uno subiecto esse plura accidentia eiusdem speciei; sicut in una parte superficiei non possunt simul esse duae albedines. Motus autem primus est unus et uniformis. Unde tempus oportet esse imum.

Ad alias autem transmutationes comparatur tempus ut mensura: unum solum enim potest esse mensura plurium, ut una virga plurium pannorum. Et ideo tempus non multiplicatur ad multiplicationem inferiorum transmutationum, sed manet unum ipsis multiplicatis.

315. — Ex quibus patet quod in substantiis separatis, quae non intelligunt cum continuo et phantasmate, non est tempus in cuius definitione cadit motus, qui est subiectum temporis, a quo tempus habet quod sit continuum. In definitione enim temporis ponitur numerus ut formale et ut genus, et motus ponitur oblique ut eius subiectum, et loco differentiae. Semper enim cum accidentia in abstracto definiuntur, ponitur subiectum loco differentiae,

(x) Aristot., *Physic.,* IV, c. ii, 219 b 1-2; 220 a 24-26 *{Comm. S. Th.,* lect. 17, 19).

(l) Id., *De An.,* III, c. 7, 431 b 12-17 *{Comm. S. Th.,* lect. 12). Cfr. *C. G.,* I, c. 102, 5m; II, c. 96, in fin.

sicut simitas dicitur nasi curvitas. Secundo namque loco debet semper differentia in definitione poni. Et inde est quod tempus non est absolute numerus sicut duo vel tria, sed est numerus applicatus rebus, sicut duae ulnae panni et huiusmodi. In substantiis autem separatis non est sublectum temporis sic dicti: unde mensura actionis in eis non habet aliquam continuationem a materia, nec ab aliquo exteriori.

Sed quia non potest ab eis apprehendi simul nisi unum, oportet quod in apprehensione plurium cadat successio prioris et posterioris. Sed totum hoc est discretum, et non continuum: et tempus est in actionibus eorum secundum similitudinem eius quod est formale in eo, non autem secundum eius materiale, a quo habet esse continuum. Ideo tempus quo mensuratur successio in actionibus Angelorum, est ex indivisibilibus, sicut numerus componitur ex unitatibus quae sunt indivisiblia quaedam. Illa autem indivisibilia non pertinent ad genus quantitatis, sicut unitates pertinent: et hoc de facili cognoscitur, si natura nostri temporis consideretur.

316. — Sciendum est ergo quod, cum ratio mensurae primo inveniatur in quantitate discreta, et per eius naturam in continua; nihil poterit habere rationem mensurae in quantitate continua nisi ex adiunctione quantitatis discretae. Et ideo tempus, quod est mensura motus, a quo habet continuitatem sicut a subiecto, formaliter est numerus, et per hoc est mensura, quamvis esse habeat per motum, sicut accidens a suo subiecto. Si ergo tempus nostrum consideretur formaliter, est numerus, sive etiam quantitas discreta, sed ratione sui subiecti est quantitas continua; unde tempus non est numerus absolutus, sed applicatus rebus.

317. — Quantitas autem discreta habet originem a quantitate continua, ut dicitur tertio *Physic,* ζ[1]): propter divisionem enim continui est additio in numero; nec forent duae unitates facientes numerum aliquarum rerum, nisi illae res essent divisae ab invicem, in se tamen retinentes unitatem. Divisio autem rerum singularium eiusdem speciei est per materiam, non per formam, cum species sequatur formam; species autem una est.

In Angelis autem materia non est, et ideo substantiae separatae a philosophis vocantur. Ex quo patet quod mensura actionum in Angelis cum insit eis ut in subiecto, non pertinet ad quantitatem discretam: divisio enim et numerositas quae est in eis, est solum formalis, et nullo modo materialis, cum tot sint in eis species quot individua; et ideo multitudo quae est in eis, est de transcendentibus.

Certum est enim quod unum et multa dividunt ens; et patet quod illud unum et multa non sunt in aliquo genere determinato, puta in quantitate, cum unitas talis et multitudo possit reperiri ubi nulla est quantitas, ut in Angelis. Tempus autem quod mensurat eorum actiones non est continuum, nec numerus qui est quantitas discreta, cum ista oriatur a continua; sed est numerus qui est multitudo quae est de transcendentibus, et ex talibus indivisibilibus componi habet.

Et ideo non oportet inter duas eius actiones quae perficiuntur in diversis indivisibilibus illius temporis, aliquod medium cadere; possunt enim duae actiones immediate sibi succedere, sicut et duae unitates: solum enim inter duo indivisibilia temporis nostri quod ex talibus componi non potest, cum sit continuum, cadit medium. Sed si ex eis componeretur tempus nostrum, nihil caderet medium, quia partes rei immediate coirent. Et ideo instantia in tempore nostro non sunt partes, cum sibi invicem immediate succedere non possint.

318. — Ex dictis ergo manifestum est non esse transitum cum Angelus aliquid morose intelligit, sicut quando intelligit duo successive. Apud nos autem successio quaedam est quando intelligimus unum continue, sicut quando intelligimus plura successive; et huius ratio dicta est, quia tempus quod mensurat actiones nostras non est in eis sicut in subiecto, sed est mensura earum tantum. In motu vero primo est sicut in subiecto, et ab illo habet transitum per naturam, quia subiectum eius est cum essentia motus sicut in quodam transitu.

Et ideo quando intelligimus aliquod indivisibile, puta « A », oportet quod ipsum solum simul intelligamus, cum non habeat quid prius et quid posterius intelligatur; est enim indivisibile. Si morose intelligatur et quiescat intellectus illud intelligendo et ad aliud non transeundo, mensura actionis nostrae nullum transitum habebit, cum ipsa sit tota simul; natura enim mensurae extrinsecae est nihil accipere a mensurato.

[1]) Aristot., *Physic.,* III, c. 7, n, 207 b 7-8 *(Comm. S. Th.,* lect. 12).

Tempus autem est mensura extrinseca omnium, praeterquam ipsius tantum, in quo est sicut in subiccto, et idem est motus primus. Erit ergo transitus, quando intelligimus aliquod indivisibile, non a parte actionis nostrae causatus in ipso tempore, cum in eo nihil causetur nisi a subiecto proprio, sed a parte ipsius temporis applicati actionibus nostris tanquam mensura mensurato, et non tanquam accidens subiecto.

Cum autem Angelus aliquod unum intelligit morose, nullus transitus est, sed est una particula ipsius temporis indivisibilis quo mensuratur actio eius, quaecumque mora fuerit in illud intelligendo: non enim aliquid continuum unum uniforme est transitum habens (Os cuius tempus illud sit mensura et accidens, ut apud nos. Et ideo particulae illius temporis non habent transitum nec a parte intelligibilium sibi succedentium, cum unum aliquid indivisibile intelligatur, nec a parte alicuius subiecti, cuius existentia est in continuo motu et transitu. Hoc autem imaginationem nostram transcendit, quia imaginatio nostra non transcendit continuum et tempus.

Una ergo particula indivisibilis illius temporis manere potest cum multo tempore nostro, cuius tamen partes illi particulae commanere non possunt. Nec tamen propter hoc est in illa particula successio vel continuatio aliqua, cum tempus illud non sit accidens alicuius in successione et continuitate existentis, ut dictum est.

319. — Manifestum est ergo quod universaliter omne tempus consistit essentialiter in quadam morosa successione. Accidit autem ei quod illa successio sit continua vel discreta ratione eorum quibus applicatur. Discretio enim illa, quae est temporis in Angelis, non est eius ut numerus quo numeratur, hoc enim est absolutum a tempore; sed habet eam ab actionibus quae sibi succedunt sine medio.

Caput 2.

Qualiter in toto tempore est instans, idem re, differens in ratione.

320. — Nunc vero de ipsis instantibus superest agere.

Sciendum est ergo quod sicut punctus se habet ad lineam, ita se habet « nunc » ad tempus. Geometrae autem imaginantur punctum per motum suum causare lineam: quorum ratio est, quia linea non habet nisi unam dimensionem, unde indivisibilis est secundum latum et profundum, et ideo non est in linea unde punctum excedat in latum et profundum. Cum autem in longum linea excedat punctum, si imaginemur punctum quiescere, non poterimus imaginari ipsum esse causam lineae. Si vero imaginemur ipsum moveri, licet in ipso nulla sit dimensio nec aliqua divisio per consequens, per naturam tamen motus sui relinquitur aliquid divisibile. Et quia punctus non habet causare lineam nisi secundum quod linea caret latitudine et profunditate, non autem secundum quod habet longitudinem; ideo ex natura motus sui, quod relinquitur erit dimensionale una dimensione, et tale necessario erit linea.

Ille tamen punctus nihil est de ipsius lineae essentia, quia nihil unum et idem realiter omnibus modis indivisibile potest simul in diversis partibus eiusdem continui permanentis esse. Necessario tamen si esset de essentia lineae constitutae per suum motum, foret de essentia cuiuslibet partis suae: quia qua ratione pertineret ad unam partem eiusdem, eadem ratione pertineret ad omnes, cum aequaliter ad omnes se habeat. Nec potest esse terminus eius vel continuatio aliqua, cum ille punctus sit aliquid unum realiter: unde non possunt esse plures puncti realiter.

In linea tamen sunt plures puncti et realiter ab invicem divisi, ut duo eius termini, et similiter in eius continuatione: linea enim est quantitas positionem habens et manens (l), nec cum puncto moto transiens. Punctus ergo mathematice imaginatus, qui motu suo causât lineam, necessario nihil lineae erit, sed erit unum secundum rem, et diversum secundum rationem; et haec diversitas quae consistit in motu suo, realiter est linea, non identitas sua secundum rem. In hac ergo linea constituta per diversitatem puncti, erunt puncta: puncta quaedam actu, ut duo eius termini, qui cadunt in eius definitione; et infinita alia in potentia, secundum quod ipsa est in infinitum divisibilis potentialiter.

Per quem modum de instanti temporis est agendum: nisi quod instans est de substantia temporis.

321. — Sciendum est ergo, quod mobile est causa motus non efficiens, sed mate-

Il) *AL:* non enim est aliquod unum continuum accipere, uniformem transitum habens...

Cl) *Al.:* est substantia positiva manens.

rialis: motus enim est in mobili ut in subiecto, sicut dicitur tertio *Physic,* ζl). Mensura autem ipsius mobilis est instans, quia instans sequitur id quod fertur, ut dicitur quarto *Physic. (2).*

Et quidam referunt hoc ad instans aevi, dicentes ipsum esse idem secundum rem cum instanti temporis, differens tamen ratione: dicentes quod primum mobile, cuius mensura est instans, quia essentia sua est tota simul et non in aliqua successione, sicut et essentia instantis est tota simul, ideo est unum et idem realiter in toto motu suo, sed diversum et diversum ratione: et haec eius diversitas est totus motus eius, cuius ipsum mobile secundum essentiam nihil est, sed est penitus extra genus eius, cum ipsum sit substantia, motus vero accidens.

Eodem vero modo instans, quod est mensura ipsius mobilis sequens ipsum, est unum secundum rem, cum nihil perdat de substantia ipsius mobilis, cuius instans est mensura inseparabilis, sed diversum et diversum secundum rationem; et haec eius diversitas est tempus essentialiter, cuius ipsum instans quod est mensura primi mobilis, nihil est secundum eos. Et ideo aliud in essentia sua est instans quod est unum in toto tempore, a quolibet instanti quod est in toto tempore vel ut continuans, vel ut terminus.

322. — Illud enim instans est mensura etiam primi mobilis secundum quod est permanens. Nullum autem istorum instantium est mensura alicuius, quia ipsum tempus in quo reperiuntur praedicta instantia est mensura omnium inferiorum non solum secundum suos motus, sed etiam secundum sua esse, quia inferiora sunt transmutabilia non solum secundum locum sed etiam secundum suum esse, cum sint corruptibilia. Unde dicunt quod multos decipit aequivocatio instantis, quae multipliciter latet in genere, secundum Philosophum (3).

Non enim est aliquod instans quod mensuret aliquam rem inferius, quod idem sit in toto tempore ipsius motus; cum nullum tempus sit accidens motus rei inferioris, sed primi mobilis tantum. Unde cum res inferior movetur, motus eius est accidens eius, sed tempus eius non est accidens huius motus, sed mensura tantum; mensura enim est accidens primi mensurati tantum in isto genere; aliorum autem mensura tantum, non autem accidens. Et ideo tempus non est in aliquo motu alicuius rei corruptibilis ut in subiecto, sed in motu primi mobilis tantum.

Potest tamen ratio de isto tempore cuilibet motui particulari aliquid attribuere, et assignare in eo principium et finem per comparationem ad principium et ad terminum alicuius motus particularis, sicut facit in die cum accipit ortum et occasum solis tanquam principium et finem temporis.

Caput 3.

Cuius sit mensura instans temporis ET AEVUM.

323. — Hic autem est adversum quod dicit Philosophus quarto *Physic.* ⁋, dicens ipsum instans sequi rem motam, sicut tempus sequitur motum per hoc quod nos devenimus in notitiam prioris et posterioris in motu per ipsum mobile: quia cum ipsum invenimus in aliqua parte magnitudinis per quam movetur, statim dicimus motum per quem illuc advenit praeteriisse, et motum per quem inde ad aliam partem magnitudinis transibit, futurum esse; et sic per mobile alteratum apprehendimus numerum (2) motus. Similiter est in tempore: quia id quod distinguit partes temporis ab invicem, est « nunc », quod est principium temporis unius, et finis alterius. Ergo a commutata proportione, sicut se habet tempus ad motum, ita se habet « nunc » temporis ad mobile: unde videtur Philosophum velle « nunc » temporis sequi ipsum mobile, ita quod idem « nunc » sit mensura mobilis et continuans partes temporis adiuncti (3).

Idem etiam « nunc » dicit primo mensurare tempus ipsum, quia unumquodque mensuratur per id quod est notius in suo genere, unde « nunc » illud de genere temporis est. De eodem etiam « nunc » subiungitur, quod nihil temporis est, nisi ipsum « nunc ». Ex quibus patet quod instans quod sequitur mobile sit de substantia temporis, cuius oppositum dicebatur.

324. — Ad huius ergo difficultatis solutionem notandum est quod instans aevi

ι) Aristot., *Physic.,* III, c. 3, 202 a 13-14 *(Comm. S. Th.,* lect. 4).
(2) Ibid., IV, c. ii, 220 a 1-9 *(Comm. S. Th.,* lect. 18).
(3) Aristot., *Metaph.,* IV, c. 28, 1024 a 29-b 16 *(Comm. S. Th.,* lect. 22).

(x) Aristot., *Physic.,* IV, c. 11, 219 b 21-18 *(Comm. S. Th.,* lect. 18).
(2) AI.: naturam.
(3) AI.: ad invicem.

non est accidens primi mobilis, sed mensura tantum secundum illud eius quod est inalterabile, scilicet secundum essentiam; accidens vero est primi aeviterni, et sequitur illud sicut accidens subiectum suum, alia autem non. Unde manifestum est quod non est idem « nunc » aevi et « nunc » temporis, quod sequitur mobile.

Hoc enim « nunc » est mensura mobilis secundum quod est idem in toto motu et accidens eius; unde Philosophus quaerens naturam instantis in quarto *Physic.* (i), docet quod nihil temporis est nisi instans: et ad hoc accepit rationem ex habitudine motus ad mobile: dicens quod sicut loci mutatio et ipsum mobile sunt simul, sic numerus mobilis simul est cum numero motus localis. Sed tempus est numerus loci mutationis. Ergo numerus ipsius mobilis semper erit cum tempore. Hoc autem nihil aliud est quam « nunc ». Ergo « nunc » et tempus sunt simul.

Addit autem quod ipsum « nunc » comparatur ad id quod fertur non sicut numerus sed sicut unitas, cum « nunc » sit indivisibile.

325. — Ex quibus manifestum est aliam esse naturam instantis quod mensurat mobile secundum illud quod est et secundum id quod est idem in toto motu, aliud autem est quod continuat tempus.

Patet enim ex parte motus et mobilis mobile esse idem in toto motu realiter, sed alterum et alterum ratione. Sed haec eius alteritas consistit in quibusdam indivisibilibus motus, quae dicuntur mutata esse, sine tamen interpolatione, et huiusmodi continuant motum quando quies in aliquo illorum non accidit. Mobile autem nihil est horum, cum quodlibet horum accidat sibi; simul tamen sunt haec mutata esse cum mobili, quia eius sunt ut subiecti.

Sicut autem a parte mobilis, ita et a parte instantis, quod sequitur mobile, est accipere diversa et diversa esse. Et haec eius diversitas consistit in ipsis indivisibilibus temporis, quae et dicuntur mensurata esse; et ista mensurata esse sine interpolatione sunt instantia quae continuant tempus: et haec nihil aliud sunt nisi diversa et diversa ratio eiusdem instantis, quod idem est realiter in toto tempore sequens mobile inquantum est idem re in toto motu. Huic autem adiungitur instans aevi, quod mensurat mobile secundum se, sicut aliud « nunc » est mensura eius inquantum essentia eius coniuncta est motui (1). Unde sicut bene arguitur quod nihil motus est nisi mobile sit, et tamen mobile non est aliquid de substantia seu de essentia motus (nisi forte sicut subiectum dicitur pertinere ad accidens suum cum cadat in eius definitione. Sed hoc est quia accidentia definiuntur per suppletiones subiectorum quae penitus sunt extra essentias eorum); ita bene arguitur, quod nihil temporis sit, nisi instans sit; nec tamen ideo sequitur, quod illud instans sit aliquid temporis.

326. — Et ideo Philosophus (2) subtilissime, cum vellet ostendere nihil temporis esse nisi « nunc », non hoc directe conclusit quod intendere videbatur, sed directe conclusit « nunc » et tempus esse simul, sicut mobile et motus sunt simul, et constat quod motum esse ipsius mobilis est continuatio ipsius motus, non autem ipsum mobile. Sed sicut mobile non separatur a moto esse, nec a motu, sed semper sunt simul; ita erit de ipso « nunc » quia diversa esse sunt essentiae eius coniuncta. Non dico diversa esse essentiae eius, quia diversitas non attingit essentiam aevi, licet ei coniungatur, sed attingit « nunc » temporis; unde haec diversa esse ei adiuncta erunt aliquid temporis, et non ipsum « nunc », praeter (3) quod tamen nihil temporis est; ipsum vero instans quod in se alteratur diversa et diversa ratione quo ad sua esse, est aliquid temporis, sed non tempus.

Unde Philosophus *ibid.,* cum prius vocasset ipsum « nunc » numerum mobilis (super hoc enim stabat argumentum eius), subiungit « nunc » non comparari ad mobile sicut numerum, sed sicut unitatem numeri, quam constat non esse numerum: sed eius replicatio quae est sibi alterum et alterum esse, est numerus. Ipsa enim replicatio unitatis non est ipsa unitas, sed accidens eius, licet ipsa quoque sit accidens.

327. — Instans ergo quod est quasi unitas ipsius primi mobilis, secundum Philosophum (4), non est instans aevi, quia instans aevi est aliud per essentiam ab instantibus continuantibus tempus: ab illo tamen ista derivantur et oriuntur. Sed ipsum est idem in essentia sua, in qua nulla cadit alteratio, sicut in essentia primi mobilis. Nec alterabitur etiam consequenter

(i) aristot., *Physic.,* IV, c. II, 220 a 1-9 *(Comm. S. Th.,* lect. i8).

(1) *Al.:* sicut essentia eius coniuncta est motui.
(2) Aristot., *loc. cit.*
(3) *Al. ornitt.*
(4) Aristot., *ibid.*

ad alterationcm primi mobilis, quod alteratur secundum « ubi » et hoc est instans quod nos vocamus aevum; quod est principium temporis. Unde Boetius in lib. tertio *De Consol,* ζl): « Qui tempus ab aevo ire iubes »: quia ab isto instanti procedit tempus sicut motus a mobili, non tanquam ab aliquo sui generis, sed exemplariter, sicut dicimus inferiora procedere a superioribus.

Ideo subtiliter discernendum est inter ista duo « nunc »: quia primum nunc est mensura tantum, secundum vero etiam est accidens, et ad. genus temporis pertinens: ideo dicitur mensurare tempus. Unde Philosophus, quarto *Physic.* (2), per comparationem mobilis ad motum docet quomodo instans mensurat tempus, quia scilicet unumquodque mensuratur per id quod est notius sui generis. Inter ea autem quae ad tempus pertinent, notius est instans, sicut et ipsum mobile notius est in motu, et per ipsum cognoscitur ipse motus.

328. — Ubi considerandum est quod *duobus* modis aliquid potest esse mensura alterius. *Uno modo* quando ipsa mensura semel vel pluries accepta aequiparatur mensurato, sicut trinarius alium trinarium mensurat, vel novenarium. *Alio modo* quando unum est ratio cognoscendi aliud; unde de isto cognitio non habetur nisi secundum quod aliud ducit intellectum in cognitionem ipsius; et ideo illud non erit absolute mensura alterius, sed mediante scientia. Et ideo Philosophus dicit decimo *Metaph. (3),* quod scientia est mensura scibilis. Hoc autem erit per modum illius per quod intellectus ducitur in cognitionem talis rei.

Isto modo mobile potest dici mensura motus, quia per eius notitiam devenitur in notitiam motus, ut *ibid,* dicitur, quia mobile est permanens, motus vero transiens; ideo mobile notius est ipso motu. Similiter instans tale notius est tempore simpliciter, quia permanens est et idem re, tempus vero transiens: licet quandoque tempus sit nobis notius, quia est aliquo modo subiectum sensui, quia est sensibile commune, cum sit numerus motus.

329. — Cum autem dicitur quod nihil est praesens de tempore nisi « nunc », non significatur aliquod instans quod est continuans partes temporis ad invicem; quod cum tempore labitur, nec permanet, ut iterum signari possit, sicut potest punctus in linea unus et idem existens bis sumi, inquantum scilicet est principium et finis respectu diversarum partium lineae; nihilominus idem « nunc » est principium unius partis et finis alterius in tempore, sicut in linea punctus. Sed hoc dicitur de « nunc » quod sequitur id quod fertur. Id enim manet idem secundum essentiam in toto tempore, variatur tamen per rationem, et in ista diversitate eius inveniuntur multa instantia, semper tamen labentia cum tempore.

330. — Constat autem nullum talium instantium labentium esse causam temporis, cum nullum ipsorum maneat in toto tempore, sed transeat cum qualibet parte temporis: ipsa ζl) enim sunt diversae rationes ipsius instantis, quod est idem in toto tempore, et ideo vocantur instantia. Quod autem instans permanens patitur aliquam alterationcm sibi adiungi, quia dictum est ipsum nunc habere diversum esse, hoc accidit, quia unum et idem natum est habere diversas mensuras, sicut patet de corpore caelesti, quod secundum suum esse, quod est intransmutabile, mensuratur aevo, quod est instans permanens.

Sed quia idem corpus habet transmutationem adiunctam motui (movetur enim secundum locum), tempus autem est mensura motus, ut dictum est, ideo hoc instans, licet sit intransmutabile, est tamen mutationi adiunctum ratione sui subiecti, quod movetur secundum locum, ut dictum est: et sic accidentaliter habet mutationem adiunctam, sive alterationem.

Similiter in substantiis separatis reperitur quidam motus affectionum et intellectionum, non autem secundum suum esse: unde ubicumque reperitur natura istius « nunc », semper est reperire motum aliquem adiunctum.

331. — Ex quo manifestum est quod aevum non est ut in subiecto in primo mobili, sed est mensura eius tantum, ut in subiecto autem est in primo aeviterno. Sicut enim tempus respectu primi mobilis est accidens et mensura, respectu autem motuum aliorum inferiorum mensura tantum, ita aevum respectu primi in genere eorum quae aevo mensurantur, est accidens et mensura, respectu autem aliorum est mensura tantum. Et quia primum in quolibet genere est unum tantum, in uno autem subiecto impossibile est plura esse accidentia unius naturae, ab illius unitate

il) Boet., *De consol.,* III, metr. 9 (ML 63, 758).
(2) Aristot., *Physic., loc. cit.*
(3) Aristot., *Metaph.,* X, c. 1, 1053 b 2-3 *(Comm. S. Th.,* lect. 2).

Cl) *Al;:* istae.

erit tantum unum aevum omnium quae aevo mensurantur, sicut tempus est unum omnium quia motus primi mobilis est unus.

Caput 4.

Quid mensurat operationes Angelorum.

332. — Considerandum est autem quod nulla actio substantiae separatae mensuratur isto « nunc », cum nulla actio sua sit sua substantia. Solius enim Dei actio est eius substantia, et ideo substantia et actio eius est aeterna.

Cum autem Angelus agit aliquid extra, sicut quando aliquid agit circa ista corpora illa transmutando, sicut factum est in Angelo Tobiae, tunc actio sua mensuratur tempore nostro. Si autem actio sua non fuerit ad extra, cuiusmodi est intelligere, tunc si intelligit in Verbo, actio sua mensuratur aeternitate participative: sic enim actio sua naturam suam transcendit, quia per naturam suam non videret res in Verbo. Si vero intelligat per species suas, tunc actio sua, cum sit successiva, mensurabitur tempore quod non est idem cum nostro, nec etiam cum eo quod formale est in ipso: et huius temporis una particula cum multo tempore nostro esse potest nullo medio intercidente, quamvis in tempore nostro multa media cadant propter eius continuitatem.

Cum vero intelligibilia sibi succedunt, erit ibi tempus perfectum ex multis particulis indivisibilibus in seipsis, et hae particulae non sunt instantia: quia nulla istarum est eadem in toto tali tempore, sicut est instans temporis in tempore. Nec aliqua istarum est continuatio temporis, sed quaelibet est pars sicut unitas numeri.

Ex his manifestum est quod tempus nostrum non causatur ab illo tempore, sed ab aevo quod est idem in toto tempore.

333. — Aevo autem nulla actio mensuratur, sed esse ipsorum aeviternorum et ipsa aeviterna.

Aevum autem non se habet ad tempus sicut aliquid eiusdem speciei, sed tanquam causa analoga: per prius enim invenitur ratio mensurae in aevo quam in tempore. Unde a parte aevi quod toti tempori nostro coëxistit et cuilibet eius instanti, inferri potest primum Angelum toti tempori nostro coëxistere, sed non quod mensuretur aevo. Tempus enim nostrum concomitanter se habet ad Angelum ratione aevi, cui tempus nostrum est adiunctum.

Unde si aliquo modo diceretur Angelus commetiri seu mensurari tempori, quod est mensura motus, necessario hoc foret per concomitantiam; et hoc convenienter posset dici, si tempus non haberet finem, sicut est Philosophi opinio: tunc enim tempus indeficienter sequeretur aevum. Sed quia tempus non semper durabit, cessabit namque motus; non est concordia seu concomitantia temporis et aevi, nisi ut « nunc ».

334. — Tempus vero quod mensurat actiones Angelorum, concomitatur simpliciter ipsum aevum: semper enim Angeli intelligent per species rerum proprias quas apud se habent. Quia ergo hoc tempus absolute aevum concomitatur, tempori autem nostro in nullo proportionatur, nisi forte accidentaliter (potest enim una particula indivisibilis illius temporis toti tempori nostro commanere, et ultra hoc, secundum moram quam faceret Angelus super idem intelligibile); ideo per naturam illius temporis non potest inferri quod intelligere Angeli mensuretur tempore nostro, nec etiam quod tempus nostrum commetiatur unicam eius intellectionem, ut ostensum est, nisi ex suppositione: ut si ponatur una particula illius temporis, in qua intelligit unum intelligibile, coëxistere alicui particulari tempori apud nos.

Tunc enim ex hypotesi sequeretur tempus nostrum commetiri ipsi intelligere Angeli, non tanquam propria mensura eius, sed tanquam quid eam concomitans, et adhuc remotius quam aevum, quia tempus nostrum non comparatur illi tempori sive illi intelligere nisi per aevum, a quo effluit utrumque tempus.

Caput 5.

Quid sit subiectum aevi.

335. — Nunc vero restat ostendere cuius sit aevum ut subiecti.

Ad cuius evidentiam considerandum est quod sicut dicitur decimo *Metaph. (x),* unumquodque mensuratur per simplicius sui generis. Est autem accipere simpliciter simplicissimum secundum multitudinem, sed non secundum magnitudinem: et hoc *vel* simpliciter, sicut unitas est mensura omnis numeri, *vel* in ipso genere habens rationem generis, sicut binarius est nu-

■ Aristot., *Metaph.,* X, c. 1, 1052 b 18-19 *(.Comm. S. Th.,* lect. 2).

merus simplicissimus minimam habens compositionem, sed non mensura simpliciter, sed tantum numerorum parium.

Simplicissimum autem in motibus secundum multitudinem est primus motus, quo mensurantur alii motus. Secundum vero magnitudinem non est accipere simplicissimum, quia magnitudo est divisibilis in infinitum. Ex statuto tamen significatur minimum secundum magnitudinem, ad quod omnia mensurantur, ut pedale, vel huiusmodi; et in aliquo istorum semper erit ista mensura ut in subiecto. Ad alia autem comparatur ut mensura tantum; ideo tempus est in primo motu ut in subiecto.

Quia vero in rebus ordinatis inter se supremum infimi attingit infimum supremi, ideo tempus in supremo sui, ubi est sicut in subiecto, coniungitur aevo quasi infimo sui, prout est in motu primo, quia aevum non pertinet ad caelum nisi sicut mensura tantum. Oportet ergo aevum esse ut in subiecto in re tali, cui coniungitur aeternitas in ratione mensurae.

336. — Nulla autem creatura secundum esse suum est aeterna; potest tamen secundum actionem suam participare aeternitatem, sicut Angelus qui intuetur res in speculo aeternitatis: haec enim est perfectio essentiae ζ1) naturae angelicae, scilicet (2) visio gloriae. Aevum ergo ut in subiecto erit in illo qui magis participat tali visione: illius enim essentia est magis perfecta, et natura sublimata. Et ideo, supposito quod Lucifer fuisset maximus Angelorum, si stetisset, in eo foret aevum ut in subiecto. Sed quia eius natura non est perfecta perfectione gloriae aeternae, non est in eo aliquid quod sit aliis mensura, sed in eo qui magis inter omnes est gloriae particeps.

337. — Manifestum est enim quod in corpore perfectissimo, quod est maxime a corruptione remotum, ut puta caelesti, est unde alia mensurantur; eius autem perfectio sequitur naturam suam, quia non est aliquis nisus ad oppositum suae perfectionis in eo. In Angelis autem non est tota perfectio a natura, quia potest in eis esse motus ad oppositum: sicut patet de illis qui peccaverunt, in quibus aliqui perfectiorem naturam habebant multis qui steterunt, quorum (l) natura perfecta est per gloriam: et ille qui perfectiorem naturam habet in gloria, habet in se unde alii mensurentur. Et ideo secundum Commentatorem, quarto *Metaph.* (2), dicitur: « Deus, qui est simplicissimus, est mensura omnium simpliciter, non tanquam aliquis eiusdem generis, sed quia unumquodque tantum habet de esse et bonitate quantum ad illum plus appropinquat qui est ipsa bonitas et ipsum esse, a quo omnia sunt et bona sunt, qui est Deus benedictus in saecula. Amen.

Et haec de instantibus dicta sufficiant.

(b *Al. omitt.*
(2) Al.: acquisitio videlicet gloriae.

(T) Al.: sed horum.
(2) Averr., *Metaph.,* V, c. i6 (ed. Ven. 1552, f. 61 d-62a). — *Al.:* decimo.

DE PRINCIPIIS NATURAE AD FRATREM SYLVESTRUM

EDITORIS INTRODUCTIO

Titulus aliquando simpliciter inscribitur: *De principiis naturae.* Habetur etiam: *De principiis rerum,* vel: *De principiis rerum naturalium.* De fratre Sylvestro ad quem opusculum dirigitur, nihil certe scitur; forsan inter socios D. Thomae est adnumerandus, quibus opusculum *De ente et essentia* dedicatum est (cfr. Perrier, *Opuscula omnia,* p. 2). Secundum Vansteenkiste hic non ageretur de vera responsione « ad fratrem Sylvestrum », sed de dedicatione (cfr. « Bull. Thom. », VIII [1947-53], η. 1951, p. 28).

Ab omnibus agnoscitur ut *authenticum* (cfr. MANDONNET P., O. P., *Des écrits authentiques de St. Thomas d'Aquin,* II éd., Fribourg 1910, p. 104, n. 15; Mlchelitsch A., *Thomas Schriften,* vol. I, Graz 1913, p. 183, n. 43; Grabmann M., *Die echten Schriften des hl. Thomas von Aquin,* Münster 1949, pp. 343-344; Pauson S. I., *Saint Thomas Aquinas « De principiis naturae »,* Fribourg-Sw. 1950, p. 63).

Tempus compositionis. Ptolomaeus Lucensis in sua *Historia Ecclesiastica* (Liber XXII, cap. XXI; ed. Muratori, *Scriptores Rerum Italic.,* XI, Milano 1727, p. 571; cfr. Mandonnet, *op. cit.,* p. 59), scribit quod D. Thomas « annorum XXV erat cum primum venit Parisios, ubi *infra XXX annum* Sententias legit, et conventum in theologia, sive licentiam recepit. *Infra autem magisterium* quatuor libros fecit super Sententias, videlicet primum, secundum, tertium et quartum. Quosdam etiam libellos composuit. Unus fuit contra Guillelmum de Sancto Amore... Secundus fuit *De quidditate et esse.* Tertius fuit *De principiis naturae* ». Unde tempus assignandum est ante collationem Magisterii, quae locum habuit anno 1256. Mandonnet ergo assignat a. 1255 *(Bibliographie,* p. XIII, n. 15); pariter Walz *(Chronotaxis vitae et operum S. Thomae,* «Angelicum» 16 [1939], fasc. 4). Alii, inter quos Pauson *(pp. cit.,* p. 70) annos 1252-54 malunt assignare. Roland-Gosselin putat hoc opusculum anterius esse opusculo *De ente et essentia (Le «De ente et essentia » de St. Thomas d'Aquin,* Biblioth. Thomiste VIII, 1926, pp. XXVI-XXVIII), et sic compositum esset circa a. 1254. Perrier ponit a. 1254-56 *(op. cit.,* p. 2).

Argumentum est, ut titulus dicit, de « principiis naturae », scilicet de *materia, forma*

et *privatione.* In explicatione horum principiorum tradit breviter doctrinam generalem de *causis.*

Dividi potest in 6 capita, sic:

ue prmcipns naturae \ Quid sint materia et forma (cap. I).
Quomodo se habeant ad invicem materia, forma et privatio (cap. II).
Quod sunt quatuor genera causarum (cap. III).
De coincidentia et de prioritate causarum (cap. IV).
De modis quibus singulae causae accipi possunt (cap. V).
De convenientia et differentia principiorum (cap. VI).

Editiones: Piana t. XVII, 207; Parmensis t. XVI, 338; Vivès t. XXVII, 480; Mandonnet t. I, 8. Recentiores: Perrier, in *Opuscula omnia* S. Thomae Aquinatis, Paris (Lethielleux) 1949, pp. 3-17; Pauson, in *Saint Thomas Aquinas « De principiis naturae»,* Introduction and Critical Text, Fribourg (Société Philosophique) 1950, pp. 79-104.

NOTA BIBLIOGRAPHICA

A. Baôic, *Introductio compendiosa in opera S. Thomae Aquinatis,* Romae 1925, p. 95.

M. Grabmann, *Die Werke des hl. Thomas von Aquin,* Münster i. W. 1949, pp. 343-344.

R. I. Henle et V. I. Bourre, *De principiis naturae,* Latin Text and English Translation, St. Louis (Miss.) University, 1947.

J. J. Pauson, *Saint Thomas Aquinas, De principiis naturae,* Introduction and Critical Text, Fribourg-Louvain 1950.

J. C. Russel, *Dictionary of writers of thirteenth century England,* London, New York, Toronto 1936, pp. 76-77-

DE PRINCIPIIS NATURAE
AD FRATREM SYLVESTRUM

(Pi. 31 — Pa. 27 — Ma. 2)

Caput i.

Quid sint materia et forma.

338. — Quoniam quoddam potest esse licet non sit, quoddam vero iam est, illud quod potest esse et non est, dicitur esse potentia; illud autem quod iam est, dicitur esse actu. Sed duplex est esse: scilicet esse essentiale, sive esse substantiale rei, ut hominem esse, et hoc est esse simpliciter. Est autem aliud esse accidentale, ut hominem esse album, et hoc est esse secundum quid.

Ad utrumque autem esse est aliquid in potentia. Aliquid enim est in potentia ut sit homo, ut sperma et sanguis menstruus; aliquid est in potentia ut sit album, ut homo. Et tam illud quod est in potentia ad esse substantiale, quam illud quod est in potentia ad esse accidentale, potest dici materia, sicut sperma hominis, et homo albedinis. Sed in hoc differunt: quia illud quod est in potentia ad esse substantiale, dicitur materia ex qua; quod autem est in potentia ad esse accidentale, dicitur materia in qua.

339. — Item, proprie loquendo, illud quod est in potentia ad esse substantiale, dicitur materia prima; quod autem est in potentia ad esse accidentale, dicitur subiectum: subiectum enim dat esse accidenti, scilicet existendi, quia accidens non habet esse nisi per subiectum; unde dicitur quod accidentia sunt in subiecto, non autem dicitur quod forma substantialis sit in subiecto. Et secundum hoc differt materia a subiecto: quia subiectum est quod non habet esse ex eo quod aliquid ei advenit, sed quod est per se, et habet esse completum, ut homo non habet esse per albedinem. Sed materia dicitur· quod habet esse ex eo quod sibi advenit, quia de se esse incompletum, immo nullum esse habet, ut dicit Commentator in secundo *De Anima* (x). Unde, simpliciter loquendo, forma dat esse materiae, accidens autem non dat esse subiecto, sed subiectum accidenti, licet aliquando ponatur unum pro alio scilicet materia pro subiecto, et e contrario.

340. — Sicut autem omne quod est in potentia potest dici materia, ita omne a quo habet aliquid esse, quodeumque esse sit illud, sive substantiale, sive accidentale, potest dici forma; sicut homo cum sit potentia albus, fit per albedinem actu albus, et sperma, cum sit potentia homo, fit actu homo per animam. Et quia forma facit esse in actu, ideo dicitur quod forma sit actus. Quod autem facit esse actu substantiale, dicitur forma substantialis, et quod facit actu esse accidentale, dicitur forma accidentalis.

341. — Et quia generatio est motus ad formam, duplici formae respondet duplex generatio: formae substantiali respondet generatio simpliciter; formae accidentali respondet generatio secundum quid. Quando enim introducitur forma substantialis, dicitur aliquid fieri simpliciter, sicut dicimus: homo fit, vel: homo generatur. Quando autem introducitur forma accidentalis, non dicitur aliquid fieri simpliciter, sed fieri hoc; sicut quando homo fit albus, non dicimus simpliciter hominem fieri vel generari, sed fieri vel generari album.

Et huic duplici generationi opponitur duplex corruptio, scilicet simpliciter, et secundum quid. Generatio vero et corruptio simpliciter non sunt nisi in genere substantiae; generatio vero et corruptio se-

(x) Averr., *De An.,* II, c. *i,* t. 2, 4, 7, 8 (f. 4or-43v). — *Al. term, sic:* habet esse incompletum.

eundum quid sunt in omnibus aliis generibus. Et quia generatio est quaedam mutatio de non esse vel de non ente ad esse vel ad ens, e contrario autem corruptio debet esse de esse vel ente ad non esse vel non ens, non ex quolibet non esse fit generatio, sed ex non ente quod est ens in potentia; sicut idolum ex cupro, quod est idolum in potentia, et non actu.

342. — Ad hoc ergo quod sit generatio, tria requiruntur: scilicet ens in potentia, quod est materia; et non esse actu, quod est privatio; et id per quod fit actu, quod est forma. Sicut quando ex cupro fit idolum, cuprum quod est in potentia ad formam idoli, est materia; hoc autem quod est infiguratum sive indispositum, est privatio; figura autem a qua dicitur idolum, est forma. Non autem forma substantialis quia cuprum ante adventum figurae habet esse actu, et eius esse non dependet ab illa figura; sed est forma accidentalis. Omnes enim formae artificiales sunt accidentales. Ars enim non operatur nisi circa id quod iam constitutum est in esse perfecto a natura.

Caput 2.

Quomodo se habeant ad invicem materia et forma et privatio.

343. — Sunt igitur tria principia naturae, scilicet materia et forma et privatio; quorum alterum, scilicet forma, est id propter quod fit generatio; alia duo sunt ex parte eius ex quo est generatio. Unde materia et privatio sunt idem subiecto, sed differunt ratione. Idem enim est aes et infiguratum ante adventum formae; sed ex alia ratione dicitur aes, et ex alia infiguratum. Unde privatio dicitur principium non per se, sed per accidens, quia scilicet coincidit cum materia; sicut dicimus quod est per accidens quod medicus aedificat: non enim ex eo quod medicus, sed ex eo quod domificator est, quod coincidit in medico in eodem subiecto.

Sed duplex est accidens: scilicet necessarium, quod non separatur a re, sicut risibile homini; et non necessarium, quod separatur, sicut album ab homine. Unde, licet privatio sit principium per accidens, non tamen sequitur quod non sit necessarium ad generationem, quia materia a privatione nunquam denudatur; inquantum enim est sub una forma, habet privationem alterius, et e contra, sicut in igne est privatio aëris, et in aëre est privatio ignis.

344. — Et sciendum, quod cum generatio sit ex non esse, non dicimus quod negatio sit principium, sed privatio, quia negatio non determinat sibi subiectum. Non videre enim potest dici etiam de non entibus, ut « chimaera non videt »; et iterum de entibus quae non sunt nata habere visum, sicut de lapidibus. Sed privatio non dicitur nisi de determinato subiecto, in quo scilicet natus est fieri habitus; sicut caecitas non dicitur nisi de his quae sunt nata videre. Et quia generatio non fit ex non ente simpliciter, sed ex non ente quod est in aliquo subiecto, et non in quolibet, sed in determinato (non enim ex quolibet non igne fit ignis, sed ex tali non igne, circa quem nata sit fieri forma ignis), ideo dicitur quod privatio est principium, et non negatio.

Sed in hoc differt ab aliis, quia alia sunt principia et in esse et in fieri. Ad hoc enim quod fiat idolum, oportet quod sit aes, et quod ulterius sit figura idoli; et iterum, quando est iam idolum, oportet haec duo esse. Sed privatio est principium in fieri et non in esse: quia dum fit idolum, oportet quod non sit idolum. Si enim esset, non fieret, quia quicquid fit non est, nisi in successivis, ut in tempore et motu. Sed ex quo iam idolum est, non est ibi privatio idoli, quia affirmatio et negatio non sunt simul, similiter nec privatio et habitus.

Item privatio est principium per accidens, ut supra est expositum; alia vero sunt principia per se.

345. — Ex dictis ergo patet quod materia differt a forma et a privatione secundum rationem.

Materia enim est id in quo intelligitur forma et privatio: sicut in cupro intelligitur forma et infiguratum. Quandoque tamen materia denominatur cum privatione, quandoque sine privatione: sicut aes, cum sit materia idoli, non importat privationem, quia ex hoc quod dico aes, non intelligitur indispositum sive infiguratum; sed farina, cum sit materia respectu panis, importat in se privationem formae panis, quia ex hoc quod dico « farina », significatur indispositio sive inordinatio opposita formae panis. Et quia in generatione materia sive subiectum permanet, privatio vero non, nec compositum ex materia et privatione, ideo materia quae non importat privationem, est permanens: quae autem importat, est transiens.

346. — Et est sciendum, quod quaedam

materia habet compositionem formae: sicut aes, cum sit materia respectu idoli, ipsum tamen aes est compositum ex materia et forma; et ideo aes non dicitur materia prima, quia habet formam (')· Illa autem materia quae intelligitur sine qualibet forma et privatione, sed est subiecta formae et privationi, dicitur materia prima, propter hoc quod ante ipsam non est materia alia. Et haec etiam dicitur « hyle », (hoc est chaos vel confusio, graece) (2).

Et quia omnis definitio et omnis cognitio est per formam, ideo materia prima non potest per se definiri nec cognosci, sed per comparationem ad formam (3); ut dicatur quod illud est materia prima, quod hoc modo se habet ad omnes formas et privationes sicut aes ad idolum et infiguratum. Et haec dicitur simpliciter prima.

Potest etiam aliquid dici materia prima respectu alicuius generis, sicut aqua respectu liquabilium (b. Non tamen est prima simpliciter, quia est compositum ex materia et forma, unde habet materiam priorem.

347. — Et sciendum est quod materia prima, et etiam forma, non generatur neque corrumpitur, quia omnis generatio est ex aliquo ad aliquid. Id autem ex quo est generatio, est materia; id autem ad quod est generatio, est forma. Si ergo materia et forma generarentur, materiae esset materia, et formae esset forma, et sic in infinitum. Unde generatio non est nisi compositi, proprie loquendo.

348. — Sciendum est etiam, quod materia prima dicitur ima numero in omnibus. Sed unum numero dicitur duobus modis: scilicet quod habet unam formam determinatam in numero, sicut Socrates: et hoc modo materia prima non dicitur una numero, cum in se non habeat aliquam formam. Dicitur etiam aliquid unum numero, quia est sine dispositionibus quae faciunt differre secundum numerum: et hoc modo dicitur materia prima una numero, quia intelligitur sine omnibus dispositionibus quae faciunt differre numero, vel a quibus est differentia in numero.

349. — Sciendum etiam quod licet materia prima non habeat in sua ratione aliquam formam vel privationem, sicut in ratione aeris non est figuratum vel infiguratum; materia tamen nunquam denudatur a forma et privatione: quandoque enim est sub una forma, quandoque sub alia. Per se autem nunquam potest esse, quia cum in ratione sua non habeat aliquam formam, non potest esse in actu, cum esse actu non sit nisi a forma, sed est solum in potentia. Et ideo quicquid est in actu, non potest dici materia prima.

Caput 3.

Quod sunt quatuor genera causarum.

350. — Ex dictis ergo patet tria esse principia naturae: scilicet materiam, formam et privationem. Sed non sunt haec sufficientia ad generationem.

Quod enim est in potentia, non potest se reducere ad actum: sicut cuprum quod est in potentia ad idolum, non facit se idolum, sed indiget operante, ad hoc quod forma idoli exeat de potentia in actum (l). Forma etiam non potest se extrahere de potentia in actum (et loquor de forma generati, quam dicimus esse terminum generationis); forma enim non est nisi in facto esse: quod autem operatur est in fieri, dum res fit. Oportet ergo praeter materiam et formam aliquid principium esse quod agat, et hoc dicitur causa efficiens, vel movens, vel agens, vel unde est principium motus.

351. — Et quia, ut dicit Aristoteles in secundo *Metaph. (2),* omne quod agit, non agit nisi intendendo aliquid, oportet esse aliud quartum, id scilicet quod intenditur ab operante: et hoc dicitur finis.

Et sciendum, quod licet omne agens tam naturale quam voluntarium intendat finem, non tamen sequitur quod omne agens cognoscat finem, vel deliberet de fine. Cognoscere autem finem est necessarium in his quorum actiones non sunt determinatae, sed se habent ad opposita, sicut sunt agentia voluntaria; et ideo oportet quod cognoscant finem per quem suas actiones determinent. Sed in agentibus naturalibus sunt actiones determinatae: unde non est necessarium eligere ea quae sunt ad finem. Et ponit exemplum Avicenna (3) de citharaedo quem non oportet de qualibet percussione chordarum deliberare, cum per-

(*) *Al.:* materiam.
(2) *Al. omitt. quod est inter parentheses.*
(3) *Al.:* per compositum.
(b *Al.:* sicut aqua est materia prima in genere liquabilium.

(f *Al.:* qui formam idoli extrahat de potentia in actum.
(2) Aristot., *Metaph.,* II, c. 2, 994 b 15 *(.Comm. S. Th.,* lect. 4).
(3) Avie., *Suffic.,* I, c. 14 (Venet. 1508, f. 22 b, I).

cussiones sint determinatae apud ipsum; alioquin esset inter percussiones mora, quod esset absonum. Magis autem videtur de operante voluntarie quod deliberet, quam de agente naturali. Et ita patet per locum a maiori, quod si agens voluntarie, de quo magis videtur, non deliberat aliquando, ergo nec agens naturale. Ergo possibile est agens naturale sine deliberatione intendere finem: et hoc intendere nihil aliud est quam habere naturalem inclinationem ad aliquid.

Ex dictis patet, quod sunt quatuor causae: scilicet materialis, efficiens, formalis et finalis.

352. — Licet autem principium et causa dicantur convertibiliter, ut dicitur quarto *Metaph. (1)* tamen Aristoteles in lib. *Physic.* (2), ponit quatuor causas et tria principia. Causas enim accipit tam pro extrinsecis quam pro intrinsecis. Materia autem et forma dicuntur intrinsecae rei, eo quod sunt partes constituentes rem; efficiens autem et finalis dicuntur extrinsecae, quia sunt extra rem. Sed per principia accipit solum causas intrinsecas. Privatio autem non nominatur inter causas, quia est principium per accidens, ut dictum est. Et cum dicimus quatuor esse causas, intelligimus de causis per se, ad quas tamen omnes causae per accidens reducuntur, quia omne quod est per accidens, reducitur ad id quod est per se.

353. — Sed licet Aristoteles ponat principia pro causis intrinsecis in primo *Physic. (3),* tamen, ut dicitur undecimo *Metaph.* (4), principium proprie dicitur de causis extrinsecis, elementum vero de causis quae sunt partes rei, scilicet de causis intrinsecis, causa vero de utrisque. Tamen aliquando ponitur unum pro alio.

Omnis enim causa potest dici principium, et omne principium causa. Sed tamen causa videtur addere supra principium communiter dictum, quia id quod est principium (5), sive ex eo consequatur esse posterioris sive non, potest dici principium, sicut faber dicitur principium cultelli, quia ex eius operatione est esse cultelli. Sed quando aliquid movetur de albedine in nigredinem, dicitur quod albedo est principium illius motus; et universaliter omne id a quo incipit motus dicitur principium: tamen albedo non est id ex cuius esse consequitur esse posterioris, scilicet nigredinis. Sed causa solum dicitur de illo principio ex quo consequitur esse posterioris: unde dicitur quod causa est id ex cuius esse consequitur aliud. Et ideo illud principium a quo incipit motus, non potest dici per se causa, etsi dicatur principium: et propter hoc privatio ponitur inter principia, et non inter causas, quia privatio est id a quo incipit generatio. Sed potest dici etiam causa per accidens, inquantum coincidit cum materia, sicut supra dictum est.

354. — Elementum autem non proprie dicitur nisi de causis ex quibus est compositio rei, quae proprie sunt materiales. Et iterum non de qualibet causa materiali, sed de illa ex qua est prima compositio: sicut non dicimus quod membra sunt elementa hominis, quia membra etiam componuntur ex aliis; sed dicimus quod terra et aqua sunt elementa, quia non componuntur ex aliis corporibus, sed ex ipsis est prima compositio corporum naturalium. Unde Aristoteles in quinto *Metaph.* (1) dicit quod « elementum est ex quo componitur res primo, et est in ea, et non dividitur secundum formam ».

Expositio *primae* particulae, scilicet « Id ex quo componitur res primo », patet per antedicta.

Secunda particula, scilicet « Et est in ea », ponitur ad differentiam illius materiae quae ex toto corrumpitur per generationem: sicut panis est materia sanguinis, sed non generatur sanguis nisi corrumpatur panis; unde panis non remanet in sanguine: unde non potest dici panis elementum sanguinis. Sed elementa oportet aliquo modo manere, cum non omnino corrumpantur, ut dicitur in libro *De Gener. (2).*

Tertia particula, scilicet « Et non dividitur secundum formam », idest speciem, ponitur ad differentiam eorum quae habent partes diversas in forma, idest in specie, sicut manus, cuius partes sunt caro et ossa, quae differunt secundum speciem. Sed elementum non dividitur in partes diversas secundum speciem, sicut aqua, cuius quaelibet pars est aqua. Non enim oportet ad esse elementi ut non dividatur per

(1) Aristot., *Metaph.,* V, c. i, 1013 a 16 *{Comm. S. Th.,* lect. i).

(2) Id., *Physic.,* I, c. 6-7, 189 b 16, 191 a 14-23 *{Comm. S. Th.,* lect. ii, 13); II, c. 3, 7, 195 a i5> 198 a 14-22 *{Comm. S. Th.,* lect. 5, 10, 11).

(3) Ibid., I, c. 7, 190 b 17, 191 a 10 *{Comm. S. Th.,* lect. 13).

(4) Aristot., *Metaph.,* XI, c. 4, 1070 b 22-30 *{Comm. S. Th.,* l. XII, lect. 4).

(5) AL.: primum.

(1) Aristot., *Metaph.,* V, c. 3, 1014 a 26 *{Comm. S. Th.,* lect. 4).

(2) Id., *De generat, et corrupt.,* I, c. 10, 327 b 22-31,

quantitatem, sed sufficit si non dividatur secundum formam (1): et si etiam nullo modo dividatur, dicitur elementum, sicut litterae sunt elementa dictionum.

Patet ergo ex dictis quod principium aliquo modo est plus quam causa; et causa in plus quam elementum. Et hoc est quod dicit Commentator in quinto *Metaph.* (2).

Caput 4.

De coincidentia et de prioritate CAUSARUM.

355. — Viso autem quod sunt quatuor genera causarum, sciendum est quod non est impossibile quod idem habeat plures causas: ut idolum cuius causa est cuprum et artifex, sed artifex ut efficiens, cuprum autem ut materia. Nec est impossibile ut idem sit causa contrariorum: sicut gubernator est causa salutis navis et submersionis, sed huius per suam absentiam, illius per suam praesentiam, ut dicit Philosophus secundo *Physic.* (3).

356. — Sciendum est etiam quod non est impossibile ut aliquid idem sit causa et causatum respectu eiusdem (4), sed diversimode: ut ambulatio est aliquando causa sanitatis ut efficiens, sed sanitas est causa deambulationis ut finis: deambulatio enim est aliquando causa sanitatis, et propter sanitatem. Et etiam corpus est materia animae, anima vero forma corporis.

Efficiens enim dicitur causa respectu finis, cum finis non sit in actu nisi per operationem agentis: sed finis dicitur causa efficientis, cum efficiens non operetur nisi per intentionem finis. Unde efficiens est causa illius quod est finis: ut puta deambulatio, ut sit sanitas; non tamen facit finem esse finem, et ideo non est causa causalitatis finis, idest non facit finem esse causam finalem: sicut medicus facit sanitatem esse in actu, non tamen facit quod sanitas sit finis.

Finis etiam non est causa illius quod est efficiens, sed est causa ut efficiens sit efficiens: sanitas enim non facit medicum esse medicum (et dico de sanitate quae fit operante medico), sed facit quod medicus sit efficiens. Unde finis est causa causalitatis efficientis, quia facit efficiens esse efficiens: et similiter facit materiam esse materiam, et formam esse formam, cum materia non suscipiat formam nisi propter finem, et formam non perficiat materiam nisi per finem. Unde dicitur quod finis est causa causarum, quia est causa causalitatis in omnibus causis.

Materia etiam dicitur causa formae, inquantum forma non est nisi in materia; et similiter forma est causa materiae, inquantum materia non habet esse in actu nisi per formam. Materia enim et forma dicuntur relative ad invicem, ut dicitur in secundo *Physicorum* (1). Dicuntur etiam relative ad compositum sicut pars ad totum, et sicut simplex ad compositum; et similiter compositum dicitur ad partes.

357. — Sed quia omnis causa, inquantum est causa, est naturaliter prior suo causato, sciendum est quod prius dicitur duobus modis, ut dicit Aristoteles in decimosexto *De animal.* (2); per quorum diversitatem potest dici aliquid prius et posterius respectu eiusdem, et causa et causatum.

Dicitur enim aliquid prius altero generatione et tempore, et iterum substantia et complemento. Cum enim operatio naturae procedat ab imperfecto ad perfectum, et ab incompleto ad completum, imperfectum est prius perfecto, scilicet generatione et tempore, sed perfectum est prius imperfecto substantia: sicut potest dici quod vir est ante puerum secundum substantiam et complementum, sed puer est ante virum generatione et tempore.

Sed licet in rebus generabilibus imperfectum sit prius perfecto, et potentia actu, considerando quod in uno et eodem prius est imperfectum quam perfectum, et potentia quam actus, simpliciter tamen loquendo, oportet actum et perfectum prius esse: quia quod reducit potentiam ad actum, actu est, et quod perficit imperfectum, perfectum est.

Materia quidem est prior forma generatione et tempore: prius est enim id cui aliquid advenit, quam id quod advenit. Sed forma est prior materia substantia et complemento, quia materia non habet esse completum nisi per formam. Similiter etiam efficiens est prius fine generatione et tempore, cum ab efficiente fiat motus ad finem; sed finis est prior efficiente inquantum est efficiens, substantia et com-

(1) *Al.:* speciem.

(2) Averr., *In Metaph.,* V, c. 3, t. 4 (f. 50 a 47-54).

(3) Aristot., *Physic.,* II, c. 3, 195 a 11 *(Comm. S. Th.,* lect. 5).

(4) *Al.:* non quidem respectu eiusdem.

(1) Aristot., *Physic.,* II, c. 2, 194 a 12, 194 b 8; cfr. c. 3, 195 a 18 *(Comm. S. Th.,* lect. 4, 5).

(2) Id., *De gener, animal.,* II, c. 6, 742 a 21.

plemento, cum actio efficientis non compleatur nisi per finem. Ergo istae duae causae, scilicet materialis et efficiens, sunt prius per viam generationis; sed forma et finis sunt prius per viam perfectionis.

358. — Et notandum quod *duplex* est necessitas: absoluta et conditionalis.

Necessitas quidem *absoluta* est quae procedit a causis prioribus in viam generationis, quae sunt materia et efficiens: sicut necessitas mortis quae provenit ex materia et dispositione contrariorum componentium; et haec dicitur absoluta quia non habet .impedimentum. Dicitur etiam necessitas materiae.

Necessitas autem *conditionalis* procedit a causis posterioribus in generatione, scilicet forma et fine: sicut dicimus quod necessarium est esse conceptionem, si debeat generari homo; et ista dicitur conditionalis, quia hanc mulierem concipere non est necessarium simpliciter, sed sub conditione, scilicet si debeat generari homo. Et haec dicitur necessitas finis.

359. — Et notandum quod tres causae possunt incidere in unum, scilicet forma, finis, et efficiens: sicut patet in generatione ignis. Ignis enim generat ignem, ergo ignis est causa efficiens inquantum generat; et iterum ignis est causa formalis, inquantum facit esse actu quod prius erat in potentia; et iterum finis est, inquantum terminantur ad ipsum operationes agentis, et inquantum est intentus ab agente.

Sed *duplex* est finis, scilicet generationis, et rei generatae: sicut patet in generatione cultelli. Forma enim cultelli est finis *generationis;* sed incidere, quod est operatio ipsius cultelli, est finis *generati,* scilicet cultelli. Finis autem generationis coincidit cum duabus dictis causis aliquando, scilicet quando fit generatio a simili in specie, sicut homo generat hominem, et oliva olivam: quod non potest intelligi de fine rei generatae.

Sciendum tamen quod finis incidit cum forma in idem numero, quia est idem numero quod est forma generati et finis generationis. Sed cum efficiente non incidit in idem numero, sed in idem specie. Impossibile est enim ut faciens et factum sint idem numero, sed possunt esse idem specie: unde quando homo generat hominem, homo generans et generatus sunt in numero diversi, sed idem specie.

Materia autem non coincidit cum aliis, quia materia, ex eo quod est ens in potentia, habet rationem imperfecti, sed aliae causae cum sint actu, habent rationem perfecti; perfectum autem et imperfectum non coincidunt in idem.

Caput 5.

De modis quibus singulae causae accipi possunt.

360. — Viso ergo quod quatuor sunt causae, scilicet efficiens, formalis, materialis et finalis, sciendum est quod quaelibet ipsarum causarum dicitur multis modis.

Dicitur enim aliquid causa *per prius,* aliquid causa *per posterius,* sicut dicimus quod ars et medicus sunt causa sanitatis: sed ars est causa per prius, et medicus per posterius; et similiter in causa formali, et in aliis causis. Et nota quod semper debemus ducere quaestionem ad causam primam, ut si quaeratur: Quare iste est sanus?, respondendum est: quia medicus sanavit eum; et iterum, Quare medicus sanavit eum?, propter artem sanandi quam habet.

361. — Sciendum est etiam quod idem est dictu causa *propinquior* quod causa *posterior,* et causa remota quod causa prior. Unde istae duae divisiones causarum: aliqua per prius, aliqua per posterius; et causarum aliqua propinqua, aliqua remota, idem significant.

Hoc autem observandum est, quod semper illud quod universalius est, causa remota dicitur, quod autem specialius, causa propinqua: sicut dicimus quod forma hominis propinqua est sua definitio, scilicet animal rationale (x), sed animal est magis remotum, et iterum substantia remotior. Omnia enim superiora sunt formae inferiorum. Et similiter materia idoli propinqua est cuprum, sed remota est metallum, et ideo remotior corpus.

362. — Item causarum alia est causa *per se,* alia *per accidens.* Causa per se dicitur quae est causa alicuius rei inquantum huiusmodi, sicut aedificator est causa domus, et lignum materia scamni. Causa per accidens dicitur illa quae accidit causae per se, sicut dicimus quod grammaticus aedificat. Grammaticus enim dicitur causa aedificans per accidens, non enim inquantum grammaticus, sed inquantum accidit aedificatori quod sit grammaticus. Et similiter est in aliis causis.

363. — Item causarum quaedam est *simplex,* quaedam *composita.* Simplex causa

x *Al. add.:* mortale.

quando solum dicitur causa illud quod per se est causa, vel solum id quod per accidens est: ut si dicamus aedificatorem esse causam domus, et similiter si dicamus medicum esse causam domus. Composita autem causa est quando utraque dicitur causa, ut si dicamus: aedificator medicus est causa domus.

Potest etiam dici causa simplex, secundum quod exponit Avicenna (1), illud quod sine adiunctione alterius est causa, sicut cuprum est causa idoli sine adiunctione alterius materiae: ex cupro enim fit idolum; et sicut dicitur quod medicus facit sanitatem, vel quod ignis calefacit. Composita autem causa est, quando oportet plura advenire ad hoc quod sit causa: sicut unus homo non est causa motus navis, sed multi; et sicut unus lapis non est materia domus, sed multi.

364. — Item causarum quaedam est *actu,* quaedam *potentia.* Causa in actu est quae actu causai rem, ut aedificator dum aedificat, vel cuprum cum ex eo fit idolum. Causa in potentia est quae licet non causet rem in actu, potest tamen causare: sicut aedificator, non quod aedificet, sed quia potest aedificare, et cuprum dum non est idolum (2).

Et sciendum quod loquendo de causis in actu, necessarium est causam et causatum simul esse, ita quod si unum sit, et alterum. Si enim sit aedificator in actu, oportet quod aedificet; et si sit aedificatio in actu, oportet quod sit aedificator in actu. Sed hoc non est necessarium in causis quae solum sunt in potentia.

Sciendum est autem quod causa universalis comparatur causato universali, et causa singularis comparatur causato singulari: sicut dicimus quod aedificator est causa domus, et hic aedificator huius domus.

Caput 6.

De differentia et convenientia PRINCIPIORUM.

365. — Sciendum est etiam quod loquendo de principiis intrinsecis, scilicet materia et forma, secundum convenientiam et differentiam principiatorum, et convenientiam et differentiam principiorum: *quaedam* (3) sunt idem numero, ut Socrates et hic homo demonstrato Socrate; *quaedam* sunt diversa numero et idem specie, sicut Socrates et Plato, qui, licet differant numero, conveniunt tamen in specie humana; *quaedam* vero differunt in specie, sed sunt idem genere, sicut homo et asinus conveniunt in genere animalis; *quaedam* vero sunt diversa in genere, sed sunt idem solum secundum analogiam, sicut substantia et quantitas, quae non conveniunt in aliquo genere, sed conveniunt solum secundum analogiam: conveniunt enim solum in eo quod est ens. Ens autem non est genus, quia non praedicatur univoce, sed analogice.

366. — Et ad huius intelligentiam sciendum est, quod *tripliciter* aliquid praedicatur de pluribus: scilicet univoce, aequivoce et analogice.

Univoce quidem praedicatur aliquid secundum idem nomen et secundum eamdem rationem, idest definitionem, sicut animal praedicatur de homine et asino. Utrumque enim dicitur animal, et uterque est substantia animata sensibilis, quod est definitio animalis.

Aequivoce praedicatur, quod praedicatur de aliquibus secundum idem nomen, et secundum diversam rationem: sicut canis dicitur de latrabili et de sidere caelesti, qui conveniunt in nomine, et non in definitione neque significatione: id enim quod significatur per nomen, est definitio, sicut dicitur in quarto *Metaph.* (x).

Analogice dicitur praedicari, quod praedicatur de pluribus quorum rationes et definitiones sunt diversae, sed attribuuntur uni alicui eidem: sicut sanum dicitur de corpore animalis et de urina et potione, sed non ex toto idem significat in omnibus tribus. Dicitur enim de urina ut de signo sanitatis, de corpore ut de subiecto, de potione ut de causa; sed tamen omnes istae rationes attribuuntur uni fini, scilicet sanitati.

367. — Aliquando enim ea quae conveniunt secundum analogiam, id est in proportione vel comparationem vel convenientia, attribuuntur uni fini, sicut patuit in praedicto exemplo sanitatis; aliquando uni agenti, sicut medicus dicitur et de eo qui operatur per artem et de eo qui operatur sine arte, ut vetula, et etiam de instrumentis, sed per attributionem ad unum agens (2), quod est medicina; aliquando autem per attributionem ad unum

(1) Avie., *Suffic.,* I, c. 12 (f. 20 a, B).

(2) Al.: sicut aedificatur dum non aedificat. *Al. omitt.*

(3) Al.: est convenientia et differentia principiorum. Quaedam enim, etc. (cfr. Pauson, p. tot).

(x) Aristot., *Metaph.,* IV, c. 7, 1012 a 23 *(Comm. S. Th.,* lect. 16).

(2) Al.: genus.

subiectum, ut ens dicitur de substantia, quantitate, qualitate, et aliis praedicamentis. Non enim ex toto est eadem ratio qua substantia est ens, et qualitas, et omnia alia, sed omnia dicuntur ens ex eo quod attribuuntur substantiae, quae est aliorum subiectum. Et ideo ens dicitur per prius de substantia, et per posterius de aliis. Et ideo ens non est genus substantiae et quantitatis aliorum praedicamentorum, quia nullum genus praedicatur secundum prius et posterius de suis speciebus, sed ens praedicatur analogice.

Et hoc est quod dicimus quod substantia et quantitas differunt genere, sed sunt idem secundum analogiam.

368. — Eorum ergo quae sunt idem numero, etiam forma et materia sunt idem numero, sicut Tullii et Ciceronis. Eorum autem quae sunt idem specie diversaque numero, materia et forma non sunt eadem numero, sed specie, sicut Socratis et Platonis. Et similiter eorum quae sunt idem genere, et principia sunt idem genere: ut anima et corpus asini et equi differunt specie, sed sunt idem genere. Et similiter eorum quae conveniunt secundum analogiam sive proportionem tantum, principia quidem sunt eadem secundum analogiam tantum, sive proportionem.

Materia enim et forma et privatio, sive potentia et actus, sunt principia substantiae et aliorum generum. Tamen materia substantiae et quantitatis, et forma similiter et privatio differunt genere, sed conveniunt secundum proportionem solum in hoc quod, sicut materia substantiae se habet ad substantiam in ratione materiae, ita se habet materia quantitatis ad quantitatem. Sicut tamen substantia est ceterorum causa, ita principia substantiae sunt principia omnia aliorum.

DE NATURA MATERIAE ET DIMENSIONIBUS INTERMINATIS

EDITORIS INTRODUCTIO

Authenticitas controvertitur. Negat Mandonnet *(Des écrits authentiques de St. Thomas d'Aquin,* II éd., Fribourg 1910, p. 108, η. 95> et P· I50)· Grabmann eius authenticitatem validis argumentis defendit *(Die echten Schriften des hl. Thomas von Aquin,* Münster 1949, pp. 344-346). Item Michelitsch iudicat illud esse authenticum *(Thomas Schriften,* vol. I, Graz 1913, p. 183, n. 44). Scribit Perrier *(Opuscula omnia S. Thomae Aquinatis,* p. 428) quod « opuscula *De natura generis, De natura materiae* et *De natura accidentis* auctoris unius videntur esse proles, sed prorsus non S. Thomae; cum vehementer discrepent ab eius doctrina. Forsan hoc etiam dici potest de opusculo *De instantibus* ». Et citat Caietanum, *De subiecto naturali philosophiae* (ed. Lugd. 1587, p. 211) et *In de anima* II, c. 1; necnon Roland-Gosselin, *Le «De ente et essentia» de St. Th. d'Aquin,* pp. 132-134. Attamen nobis visum est illud esse edendum saltem ut *dubium.*

Tempus compositionis, ut patet, assignari non potest. Cfr. Walz, *Chronotaxis vitae et operum S. Thomae,* « Angelicum » 16 (1939), fasc. 4.

Argumentum. Opusculum hoc potest considerari tanquam ulterior explicatio doctrinae quae in opusculo *De principiis naturae ad fratrem Sylvestrum* habetur, ut Auctor ipse indicat in principio: « Postquam de principiis sermo habitus est, remansit *plenius naturam materiae considerare* » (infra, n. 369).

Dividitur in 9 capita, in quibus agit de causa materiali, de materia prima et de problematibus ad haec pertinentibus.

Editiones: Piana t. XVII, 209; Parmensis t. XVI, 343; Vivès t. XXVII, 487; Mandonnet t. V, 197; Perrier, in *Opuscula omnia* S. Thomae Aquinatis, Paris (Lethielleux) 1949, pp. 546-572 (inter « dubia vel spuria »).

NOTA BIBLIOGRAPHICA

A. Bacic, *Introductio compendiosa in opera S. Thomae Aquinatis,* Romae 1925, p. 95.

M. Grabmann, *Studien uber den Averroisten Taddeo da Parma,* Mélanges Mandonnet II, PP- 33I-352i Mittelalterliches Geistesleben II, pp. 239-260.

Idem, *Die Werke des hl. Thomas von Aquin,* Münster i. W. 1949, pp. 344-346.

M.-D. Roland Gosselin, *Le « De ente et essentia » de St. Thomas d'Aquin,* Le Saulchoir 1926, pp· 130-133·

I. F. Rossi, *GU Opuscoli di San Tommaso,* « Divus Thomas » (PI.) 1953, p. 389.

I. M. Wyss, *De natura materiae attributed to St. Thomas Aquinas.* Introduction and Text according to the tradition of the manuscripts. Fribourg-Louvain 1953.

DE NATURA MATERIAE ET DIMENSIONIBUS INTERMINATIS

(Pi. 36 — Pa. 28 — Ma. 52)

Caput I.

Quod materia prima non potest nisi per creationem in esse produci, et quod ipsa est primum subiectum in generatione physica.

369. — Postquam de principiis sermo habitus est, remansit plenius naturam materiae considerare.

Sciendum est ergo quod ad materiam causalitas creaturae non se extendit, quia actio creaturae super aliud fundatur. Materia autem non habet subiectum aliquod de quo per actionem educi possit, quia materiae non est materia. Unde materia non est generabilis nec corruptibilis, quia omne quod generatur, ex materia generatur; et quod corrumpitur, in materiam corrumpitur: quia materia est principium primum ex quo aliquid fit, et ultimum in quod abit quod corrumpitur, secundum Philosophum in primo *Physic.* (1). Unde ipsa non nisi ex nihilo producitur, et nonnisi in nihilum desinere potest. Sicut autem ex nihilo creatura non potest aliud producere, ita ex subtractione virtutis creatae corrumpitur aliquid in nihilum. Creatura ergo materiam causare non potest.

370. — Et quia omne agens physicum mediante instrumento corporeo agit, actio autem quae per corpus exercetur motus est, ideo actio omnis agentis physici in motu est. Motus autem in mobili est ut in subiecto, sicut dicitur tertio *Physic. (2).* Materia autem mobilis non est, quia in omni eo quod movetur, necesse est materiam imaginari, ut dicitur secundo *Metaph.* (1). Omne enim mobile habet partem et partem, materia autem non habet partem nisi sub quantitate. Subiectum ergo actionis physicae erit mobile inquantum actu existens.

371. — Unumquodque vero mobile movetur motu proprio per qualitatem sibi inhaerentem, quae est sibi principium passivum sui motus, cuiusmodi sunt gravitas et levitas in motu locali: his enim qualitatibus inest virtus generantis ad motum localem in istis inferioribus. Inde est quod quandoque hae qualitates dicuntur principia activa motus inquantum sunt instrumenta generantis, quod est movens principale gravium et levium; quandoque vero passiva, inquantum sunt effectus generantis: effectus enim rationem passivi habet, quia per passionem subiecti efficitur de quo educitur.

372. — Quaedam enim agentia non solum proprios effectus causant, sed etiam simul sua instrumenta; ut generans ignem non solum causât motum eius, sed ad motum eius facit leve in igne, unde leve quandoque activum, quandoque passivum principium motus dicitur. Hae autem qualitates mobilium non possunt esse qualitates primae, quia solum ordinantur ad ea quae sunt extranea rei, ad motum scilicet localem, per quem non acquiritur rei aliqua forma substantialis. Et ideo necesse est aliquas qualitates praecedere in re, quae sunt instrumenta generantis in acquisitione formae substantialis. Hanc enim necesse est praecedere omnem motum localem ipsius, quia motus localis requirit quantitatem in mobili, et partem et partem.

(1) Aristot., *Physic.,* I, c. 9, 192 a 31-34 *(Comm. S. Th.,* lect. 15).

(2) *Ibid.,* III, c. 3, 202 a 13-14 *(Comm. S. Th.,* lect. 4).

(1) Aristot., *Metaph.,* II, c. 2, 994 b 26 *(Comm S. Th.,* lect. 4).

Forma autem substantialis omnem quantitatem praecedit; actio autem generantis in productione formae substantialis est alteratio, cuius terminus est spoliatio materiae a forma prioris et inductio novae formae: et sic corruptio unius est generatio alterius. Quoniam ergo alteratio est actio physica, actio autem physica per instrumentum corporeum perficitur, ut dictum est, et omnis talis actio per motum exercetur, ideo alteratio cuius terminus est generatio, requirit subiectum actu existens et mobile grave vel leve; alteratio namque motus est, ut dicitur quinto *Physic,* ζl). Quia ergo in termino cuiuslibet motus quaedam quies invenitur secundum naturam ipsius motus, ut in motu locali est quies secundum locum terminans ipsum motum, in motu autem dealbationis, quies est ipsa albedo terminans ipsam dealbationem; ideo in fine alterationis quies est inductio formae substantialis.

373. — Alteratio ergo per quam spoliatur materia priori forma, in se requirit subiectum actu existens, quia ipsa motus est, ut dictum est; in suo autem termino non requirit subiectum actu existens. Terminus autem eius est generatio. Unde generatio non requirit subiectum nisi in potentia tantum. Hoc autem solum manet in generatione, quia subiectum necessario manet cum eo cuius est subiectum.

Quoniam ergo generatio non est motus, sed mutatio, ut dicitur quinto *Physic. (2),* cum generatio sit terminus actionis physicae, scilicet alterationis, quae propter naturam motus requirit semper subiectum actu existens; materia quae est subiectum generationis, nunquam est sine forma. Ideo agens in cuius actione non oportet praecedere aliquem terminum actionis, potest ex materia aliquid educere sine alteratione aliqua, sive ex nihilo, sive aliquo motu praesupposito.

Actio namque sua, cum non sit motus neque terminus motus, ens in potentia tantum transmutare potest subito sine ulla alteratione praecedente: quia tempus non requiritur, quod mensuret actionem rei naturalis, nisi propter motum adiunctum (3): unde non foret necessarium materiam uniri formae per actionem divinam, cui subiiceretur forma unita, sed per actionem physicam (’), quae non attingit ens in potentia in se tantum, sed in suo termino ubi cessat motus.

Ex termino ergo actionis physicae sumi potest via ad naturam materiae inquirendam, sicut facit Philosophus in primo *Physicorum (2).*

Caput 2.

Qualiter per mutationem formarum DEVENITUR IN COGNITIONEM MATERIAE; ET SECUNDUM QUAM RATIONEM MATERIA EST PRINCIPIUM INDIVIDUATIONIS.

374. — Considerandum est ergo quod terminus actionis physicae est *duplex:* scilicet primus et secundus. *Primus* est generatio, quae est terminus alterationis physicae. *Secundus* vero est forma, quae est finis generationis, licet non semper vi generationis inducatur forma quae est finis generationis, sicut patet de anima humana quae non introducitur per agens physicum; unde primus terminus actionis physicae in generatione humana est dispositio sufficiens ad introductionem animae, quae a Philosopho dicitur generatio in secundo *Physic. (3),* quia homo generat hominem et sol.

Proprie vero generatio est quando forma ex natura generantis generato adiungitur; quod fit quando principium actionis non excedit modum agendi in nulla sua virtute, sicut patet de omnibus formis materiae immersis. Tales enim formae non secundum aliquid sui sunt principium agendi, quasi aliquid sui sit non immersum materiae, aliquid vero immersum; sed omnino sunt principium actionis rerum quarum sunt formae: ideo ex vi actionis fit aliquid simile in specie in genere talium rerum.

Sed anima hominis excedit modum actionis suae et generationis, quia anima hominis non est forma materiae penitus immersa; generativa enim potentia hominis non est tota virtus animae humanae, sed una pars eius quae conditiones materiae non excedit. Et ideo in generatione hominis non attingitur ad idem specie ex vi generationis sicut in aliis: quantumcumque enim materia secundum naturam disponatur ad animam humanam, Deus tamen potest eam non creare.

(1) Aristot., *Physic.,* V, c. 2, 226 a 26-27 *(Contm. S. Th.,* lect. 4).

(z) Ibid., c. i, 224 b 9-10 *(Comm. S. Th.,* lect. 1).

(3) AI.: ... nulla alteratione praecedente, quae tempus requirit quod mensurat actionem rei naturalis propter motum adiunctum.

(1) *AI.:* propter actionem rei physicae.

(2) Aristot., *Physic.,* I, c. 9, 192 a 25-34 *(.Comm. S. Th.,* lect. 15).

(3) Aristot., *Physic.,* II, c. 2, 194 b 13 *(Comm. S. Th.,* lect. 4).

375. — Ex generatione ergo, quae est primus terminus actionis physicae, accipi potest quae sit natura materiae. Cum enim non requiratur aliquod subiectum actu in actione physica nisi propter motum, sicut de alteratione dictum est, et subiectum necesse sit manere in toto motu, sequitur necessario, quamdiu est aliquid de natura alterationis et motus, subiectum esse in actu. Cum vero motus alterationis deficit, deficit subiecti actualitas. Haec autem est in eius termino qui est generatio. Unde in generatione necessario tota actualitas subiecti alterati peribit. Solum ergo ens in potentia manet in generatione. Ens autem in potentia est materia solum. Et ideo materia nuda est subiectum generationis. Cum ergo materia impediat cognitionem, et unumquodque non cognoscatur nisi secundum quod est actu, ut dicitur nono *Metaph. (x);* ideo materia non est scibilis nisi in ordine ad formam, ut dicit Philosophus primo *Physic.* (2). Ideo formam per prius oportet cognoscere et per eam requirere naturam materiae: forma enim est terminus actionis physicae, ut dictum est.

Sciendum est ergo quod in termino cuiuslibet motus nihil est in isto quod per motum derelinquitur, sicut in termino motus localis nihil est de loco a quo incipit motus localis, et in termino dealbationis nihil est de nigro, a quo incipit dealbatio. Cum ergo alteratio ab actu formae substantialis incipiat, et ipsum compositum alteretur alteratione materiae ad denudandam ipsam ab omni actu quem prius habebat, ut dictum est; in termino eius necessario denudabitur ab actu primo quem habebat: primum enim in constitutione est ultimum in resolutione. Hoc autem est actus formae substantialis. Quod ergo manet derelictum a forma substantiali, hoc est materia, quia per actionem creaturae non devenimus in nihil, ut dictum est. Sic ergo per formam cognoscibilis est materia.

Caput 3.

Quod tria sunt genera formarum.

376. — Sciendum autem quod *tria* sunt genera formarum.

Quaedam enim est forma quae est ipsum suum esse, et non recipitur ab aliquo priori, nec communicatur alicui posteriori: et talis forma est Deus. Et ideo ipse solus est infinitus absolute.

Aliae vero sunt formae, quae licet non sint receptae in materia, tamen non sunt ipsum suum esse, cum in eis cadat compositio essentiae et esse: et ideo ex una parte sunt finitae, et ex alia infinitae: finiuntur enim secundum suum esse sursum terminatum ab alio, sed non deorsum, cum non recipiantur in aliquo inferiori. Et haec est doctrina Commentatoris in lib. *De Causis (1).*

Aliae autem sunt formae, quae undique sunt finitae, quae et esse aliunde habent, quod est commune omni creaturae, et nihilominus recipiuntur in aliqua materia. Inter quas tamen est magna differentia: quia quanto minus in materia immerguntur, tanto minus finiuntur: et ideo anima humana quodammodo est omnia, ut dicitur tertio *De anima* (2). Eo enim quod non immergitur materiae sicut aliae formae, remanet in ea quaedam infinitas. Unde intellectus ad plura se extendit, sensus vero ad pauciora: nec propter hanc maiorem eius extensionem spargitur ad multa, sed magis unitus remanet in acceptione plurium intelligibilium quam sensus in paucis sensibilibus; et hoc est propter unitatem maiorem medii per quod ipsa cognoscit, quod est magis unum quam medium quo perficitur sensus cognitio.

377. — Ex his ergo constat et manifestum est quod formae in se acceptae unitae sunt et non dispersae. Cum vero in materia recipiuntur, et ei immerguntur, patiuntur divisionem in sui natura. Et ideo, cum species formam sequatur, in formis separatis a materia non est differentia suppositorum vel multitudo in eadem specie seu ratione formali, sed quodlibet suppositum unite colligit in se totam suam speciem. In formis vero in materia receptis, una species reperitur in multis suppositis, sed hoc non est a natura materiae qualitercumque acceptae, cum materia sit de natura specierum in rebus materialibus, sed hoc est per receptionem formae in materia secundum quod est subiectum primum.

Cum enim subiectum in aliqua specie seu aliqua pars subiectiva sit prima substantia, quae individuum dicitur, illud quod tenet rationem primi subiecti est causa individuationis et divisionis speciei

(') Aristot., *Metaph.,* IX, c. 9, 1051 a 30-32 *(Comm. S. Th.,* lect. 10).

(2) Aristot., *Physic.,* I, c. 7, 191 a 7-12 *(Comm. S. Th.,* lect. 13).

(1) Averr., *De causis,* prop. 16 *(Comm. S. Th.,* lect. 16).

(2) Aristot., *De An.,* III, c. 8, 431 b 21 *(Comm. S. Th.,* lect. 13).

in suppositis. Primum autem subiectum est quod in alio recipi non potest. Et ideo formae separatae, eo ipso quod in alio recipi non possunt, habent rationem primi subiecti. Et ideo seipsis individuantur. Et cum in ipsis non sit nisi forma, est in eis forma secundum rationem formae. Et ideo cum in eis sit idem suppositum et forma, ex qua seipsis individuantur inquantum habent rationem primi subiecti; ad multiplicationem suppositorum, multiplicatur in eis forma secundum rationem formae secundum se, et non per aliud, quia non recipiuntur in alio. Omnis autem talis multiplicatio multiplicat speciem, et ideo in eis tot sunt species quot sunt individua.

In aliis vero formis ubi est multitudo formae per receptionem in alio quod habet rationem primi subiecti, et non secundum rationem formae, manet eadem species in diversis suppositis. Hoc autem recipiens est materia, non qualitercumque accepta, ut dictum est, cum ipsa sit de intellectu philosophicae speciei, sed secundum quod habet rationem primi subiecti; et signatio eius C) est esse sub certis dimensionibus, quae faciunt esse hic et nunc ad sensum demonstrabile.

378. — Ad hanc igitur divisionem formae non requiritur in materia dimensio aliqua interminata: materia enim est principium individuationis ut est primum subiectum, ut dictum est, et solum sic. Quamdiu enim manet aliquid ulterius receptibile, non invenitur ultimum quod in nullo natum est recipi; si autem sint dimensiones interminatae, necessario erunt in materia ut in subiecto. Materia autem cum tribus dimensionibus non est primum subiectum, sed secundum se et in natura sua: per quem modum non pertinet ad naturam speciei, sed prout est in acceptione intellectus, cuius est determinationem seu intentionem speciei percipere. Cum ergo forma recipitur in materia circumscriptis omnibus per intellectum dimensionibus, fit aliquid existens in genere substantiae et ultimum completam habens rationem individui in substantia. Sed non fit hic et nunc demonstrabile sine dimensionibus determinatis et certis, quas habere necesse est, eo quod forma recipitur in materia: cum impossibile sit eam recipi in materia, quin constituatur corpus substantiae (2), sub cuius propria figura sunt dimensiones ipsae (3). Et ideo dicitur quod materia sub certis dimensionibus est causa individuationis: non quod dimensiones causent individuum, cum accidens non causet suum subiectum; sed quia per dimensiones certas demonstratur individuum hic et nunc, sicut per signum proprium individui et inseparabile C).

(1) *Al.:* signum huius.
(2) *Al.:* substantia.
(3) *Al.;* cuius propria signa sunt dimensiones ipsae.

Caput 4.

In quo ponitur opinio Commentatoris DE DIMENSIONIBUS INTERMINATIS, ET REPROBATUR.

379. — Ex dictis ergo patet, quod Averroes erravit in libro *De Substantia Orbis (2)* ponendo dimensiones interminatas praeesse in materia, et hoc necessario ad productionem formarum substantialium: cuius ratio potissima est de divisione, quia scilicet diversae formae non possunt recipi in eadem parte materiae, nec materia habet partem et partem nisi per quantitatem, nec potest quantitas terminata intelligi nisi praecesserit forma substantialis. Ideo dicit Philosophum posuisse dimensiones interminatas necessarias ad constitutionem rerum naturalium, et has praeexistere in essentia materiae, quae in adventu formae substantialis terminantur. Essentiam vero materiae dicit spoliari non posse his dimensionibus, aliter non fieret de corpore corpus et de dimensionibus dimensiones, quod ipse pro inconvenienti habet. Si vero est aliqua forma quae non dividitur per materiae receptionem, sicut forma caeli, non est necesse ponere tales dimensiones. Et ideo dicit Avicennam errasse, quia non posuit tales dimensiones, sed voluit primum quod inest materiae, esse formam substantialem (3); et ideo multa inconvenientia sequuntur ex dictis Avicennae, secundum Commentatorem, quia sic non divideretur forma per materiam, nec reciperetur in materia nisi forma una tantum, et illa duraret in ea perpetuo.

Haec est opinio Averrois de dimensionibus interminatis, contra quem rationes ponere necesse est, ut verus modus generationis rerum inveniatur; posterius vero, quomodo impossibile et inconveniens est ponere dimensiones interminatas ostendere: sic enim credimus intentionem nostram posse impleri.

d) *Al.:* et sic signum individui est inseparabile et proprium.
(2) Averr., *De subst. orbis,* c. x (ed. Ven. 1550, f. 3 b-c).
(3) Cfr. Avicen., *Metaph.,* II, c. 3 (ed. Ven. 1508, f. 76 d).

380. — Arguitur itaque sic (1).

Praedictae dimensiones, quae essentialiter quantitates sunt, etsi non actu ad genus quantitatis pertineant, *aut* sunt eductae de potentia materiae ei subiectae, *aut* non.

Si sunt eductae de. potentia materiae: ergo prius non erant in materia nisi in potentia materiae per modum aliquorum quae de potentia materiae educuntur. Spoliari ergo potest materia talibus dimensionibus; cuius contrarium ipse dicit. Et iterum, quod deducitur de potentia materiae educitur per transmutationem materiae. Non autem est transmutatio in materia nisi transeundo de potentia materiae in actum formae substantialis. Oportet igitur tales dimensiones sequi inductionem alicuius formae substantialis in materia. Sed omnes dimensiones quae sequuntur formam sunt terminatae, secundum eumdem. Igitur non erunt dimensiones interminatae eductae de potentia materiae.

Si vero non sunt eductae de potentia materiae, non erunt tantum duo principia in constitutione rerum naturalium, materia scilicet et forma, sed etiam tertium, scilicet dimensiones praedictae. Omne enim quod manet, et non fit ex aliquo, necesse est esse principium, ut dicitur primo *Physic. (2).* Et iterum accidentia habent aliqua alia principia a principiis substantiae, scilicet dimensiones praedictas, quod ipse Commentator habet pro se, dicens dimensiones terminatas fieri ex interminatis.

381. — Praeterea, illae dimensiones interminatae *aut* distinguunt partes materiae ab invicem, *aut* non. Si distinguunt, cum omnis distinctio sit ab aliquo actu, materia haberet distinctas partes actu et non ab aliqua forma substantiali, quod est impossibile, cum materia non habeat esse nisi a forma substantiali. Si vero non distinguunt nisi in potentia, ad nihil ponuntur in materia, quia in materia nuda est potentia ad distinctionem partium quam acquirit introducta forma, quod est totum componi ex partibus dimensivis (3).

382. — Praeterea, in substantiis prius est intelligere essentias rerum quam esse earum, sicut recipiens prius est recepto naturaliter. Sed cum accidentia non habeant esse in suis essentiis, sed per eorum receptionem in suis subiectis, in quibus habent esse; naturaliter prius est esse quod habent in suis subiectis quam essentia in consideratione sui generis. Impossibile est ergo dimensionum essentias intelligere in materia sine esse. Esse autem est primum omnium actuum. Ergo sine actu non est intelligere dimensiones in materia.

383. — Praeterea, *aut* fit unum ex dimensionibus interminatis et ex materia, *aut* non.

Si fit unum, *aut* per se, *aut* per accidens: non per se, quia tunc ex subiecto et accidente fieret unum per se, quod est contra Philosophum; si per accidens: cum omne per accidens ad per se habeat reduci, ergo oportet praeexistere aliqua, ex quibus fiat unum per se. Hoc autem non est nisi compositum ex materia et forma substantiali. Necessario ergo praeexistit forma substantialis quibuscumque dimensionibus.

Si non fiat unum ex materia et talibus dimensionibus, tunc esse accidentis connumerabitur illi in quo est: quod est impossibile, nisi essent duo distincta ab invicem. Non ergo erunt dimensiones interminatae in materia ante formam substantialem.

384. — Praeterea, omne quod pertinet ad genus aliquod, *aut* est contentum in illo genere, ut est species vel genus vel individuum, *vel* est reducibile in illud genus, ut principium reducitur ad genus principiati, et privatio ad genus sui habitus, et pars ad genus sui totius.

Praedictae autem dimensiones non sunt in genere quantitatis ut species vel individuum, cum omnis species sit denominata seu determinata respectu sui generis, et individuum respectu speciei.

Nec sunt in genere quantitatis, ut principium est in genere sui principiati: principium enim dimensionum non est dimensio: prima enim dimensio est linea, cuius principium est punctus, qui omni dimensione caret, cum partem et partem non habeat. Cum ergo quaedam indivisiblia sint propria omnium dimensionum terminatarum, impossibile est ponere dimensiones interminatas in materia ut principia dimensionum terminatarum.

Nec sunt reducibiles in genere quantitatis ut privationes, quia privationes non habent essentias; illae autem dimensiones essentiae quaedam dicuntur.

Non reducuntur etiam sicut partes ad totum: totum enim in quantitate habet partes determinatas per certas dimensiones, quantitates autem interminatae, non sunt partes alicuius quantitatis terminatae.

(1) *Al. haec verba omitt.*

(2) Aristot., *Physic.,* I, c. 7, 189 b 30-190 b 17 *(Comm. S. Th.,* lect. 12).

(3) *Al.:* ... totum compositum ex diversis partibus.

385. — Praeterea, quod habet essentiam definiri potest etsi esse non habeat, quia definitio indicat essentiam rei. Sed in accidentibus impossibile est definitionem assignare nisi per subiectum in quo esse habent, quia esse eorum non sequitur eorum essentias in proprio genere. Impossibile est ergo ponere essentias accidentium sine esse sui subiecti. Materia autem non habet esse sine forma. Impossibile est ergo ponere dimensiones in materia sine forma substantiali.

386. — Praeterea, interminatum aufert certitudinem a quantitate: sed in qualibet re naturali est certitudo quantitatis posita, ultra quam et citra quam non extenditur consideratio physica, secundum Philosophum secundo *De anima;* unde nec de materia loquitur Philosophus, cum accipitur aliquid citra minimam carnem, ut patet primo *Physic.* (*), sed est tantum metaphysica, sive intelligibilis: quia cum de ea loquitur Philosophus, accipit eam in ordine ad formam physicam, quae est semper terminata. De dimensionibus ergo interminatis nihil ad naturalem spectat. Ipse tamen Commentator dicit (2) Philosophum eas invenisse, non considerans, quod Philosophus extendit considerationem suam usque ad mathematicam tanquam ad terminum non sui generis: unde dimensio interminata excluditur a consideratione physica, et non includitur in ea.

387. — Praeterea, secundum Philosophum primo *Physic.* (3), si generatur homo, de necessitate generatur homo animal ex non /zoc-animali, et non ex non-animali *simpliciter·,* sed si generaretur animal simpliciter, de necessitate generaretur ex non animali simpliciter. Et haec est sufficiens ratio ad ostendendum res a Deo esse productas ex nihilo, cum sit causa entis absolute, quod necessario erit ex non ente simpliciter. Hoc autem est nihil. Cum ergo dimensiones simpliciter sint dimensiones terminatae et perfectae necessario erunt ex non dimensionibus simpliciter. Hoc autem est nihil ante dimensiones (4), et hoc ipse Commentator pro inconvenienti habet.

388. — Praeterea, principium omnium dimensionum est punctus: unde in definitione lineae, quae est prima dimensio, punctus ponitur: linea enim est cuius extrema sunt duo puncta, ut dicit Euclides. Impossibile est autem ponere rem aliquam, et non rei principium. Impossibile est igitur lineam sine puncto poni. Punctus autem sicut est principium lineae, sic est eius terminus, ut patet per definitionem lineae. Impossibile est ergo dimensionem interminatam ponere, cum nulla possit esse sine puncto. Punctus autem interminatus non est, cum ipse sit terminus aliarum dimensionum. Ergo interminatus non est nec esse potest.

389. — Praeterea, cum dimensio interminata fiat terminata per introductionem formae, ipsa dimensio interminata *aut* est in materia sicut in subiecto, *aut* in composito. Sed in materia non potest poni, cum nihil sit immediatius materiae quam forma substantialis: nec iterum foret haec dimensio mensura ipsius compositi, sed materiae tantum; quantitas enim solum est mensura sui subiecti; et hoc est falsum. Nec erit in ipso composito, quia, cum terminatum et interminatum non varient essentiam dimensionum, idem accidens per essentiam mutaretur de subiecto in subiectum: aliud enim est ipsum compositum, et aliud materia nuda.

Ex dictis ergo manifestum est quod dimensiones interminatas in materia ponere, et praecedere omnem formam substantialem, est impossibile, nisi intellectu tantum, sicut ponunt mathematici. Sed de hoc posterius erit sermo.

Caput 5.

Qualiter res naturales generantur generatione PHYSICA EX materia; et de MODO CONSTITUTIONIS REI.

390. — Nunc vero restat modum constitutionis rei considerare.

Ubi primo attendendum est quod nihil est commune penitus formae et privationi nisi materia nuda, quia terminus actionis physicae, scilicet generatio, attingit nudam essentiam materiae, quia generatio non est motus, ut dictum est; alteratio autem non attingit nudam essentiam materiae, cum nullum accidens sit praeter suum subiectum. Subiectum autem alterationis est ens actu habens diversas partes, quia alteratio motus est, qui requirit diversitatem partium. Nos enim loquimur de ea quae semper est abiiciens aliquid a re alterata; talis enim alterationis terminus est generatio.

(*) Aristot., *Physic.,* I, c. 7, 191 a 7-12 *{Comm. S. Th.,* lect. 13).

(2) Averr., *De subst. orbis, c. 1 (f.* 3 b-c).

(3) Aristot., *Physic.,* I, c. 8, 191 b 19-23 *{Comm. S. Th.,* lect. 14).

(1) *Al.:* ut nihil dimensionum.

Materiam autem habere diversas partes secundum se est impossibile, quia diversitas partium proprie est ipsius compositi constituti ex partibus diversis, unde materia sicut est in potentia ad formam, cuius acquisitio est generatio compositi ex partibus constituti, ita est in potentia ad diversitatem partium ipsius compositi ex ea generati. Ex materia enim non generatur forma per se, secundum Philosophum, quia illud ex quo generatur aliquid per se, est pars eius. Materia autem non est pars formae, sed ipsius compositi: ideo compositum per se generatur, ut dicitur septimo *Metaph.* (1).

391. — Compositum autem dicitur quod habet diversas partes. Unde diversitas partium non est materiae, nec formae, sed compositi. Compositum autem esse nihil aliud est quam materiam transmutari ad formam ad quam erat in potentia. Ex quo manifestum est quod non aliunde materia est in potentia ad partes terminatas et distinctas, quam per id quod est in potentia ad formam, cuius inductio est generatio compositi ex partibus, ut dictum est.

Et ex hoc ulterius manifestum est quod nulla potentia ponenda est a parte materiae, nisi illa quae perficitur per formam substantialem, cum ad idem genus spectent materia et sua forma. Potentia autem in qua praedictae dimensiones ponuntur, non informatur forma substantiali, cum ad idem genus substantiae non pertineat. Impossibile est ergo ponere aliquam aliam potentiam ex parte materiae respectu formae substantialis, et respectu diversarum partium ipsius compositi generati per inductionem formae in materiam. Et ideo manifestus est error Averrois (2), qui posuit dimensiones interminatas in materia potentiam quamdam ad dimensiones terminatas, aliam potentiam materiae (3) respectu formae substantialis: et de hoc satis dictum est supra.

Quando ergo aliqua forma substantialis perficit materiam, sicut potentia materiae est reducta per formam ad actum, ita per illud idem esse permutatur ad distinctionem et terminationem partium totius compositi (4): in forma enim substantiali non solum est vis perfectiva materiae, sed etiam distinctiva totius per partes. Et huic necesse est respondere a parte materiae potentiam quae respiciat et ipsam perfectionem suam per formam, et etiam partium sequentium diversitatem.

392. — Ad cuius evidentiam considerandum est quod, si tota materia activorum et passivorum attenditur, invenitur eius potentia in quadam latitudine esse, quae nihil aliud est quam amplitudo proportionis suae ad omnes formas quae in ea simul esse possunt. Si enim possibile esset ipsam totam spoliari et denudari ab omni forma quam modo habet, certum est quod nihil diversitatis in ea reperiretur in aliqua partium distantia, cum quantitas sine forma substantiali in materia esse non possit, ut dictum est; sed non propter hoc aliquid deperiret de potentia receptibilitatis formarum, quae de ea educi possunt, unde simul de ea omnes formae quae modo in speciali (4) inveniuntur, per agens sufficiens educerentur.

Si vero aliqua particularis materia, puta ignis vel aëris, a sua forma spoliaretur, manifestum est in ipsa non relinqui tam amplam potentiam ad formas de ca educibiles, sicut invenitur in materia in sua universalitate; unde nec tot formae sensibiles, nec tanta quantitas de ea educerentur per quodeumque agens sola sua potentia transmutata ad actum.

393. — Patet ergo quod diversae formae simul in materia recipi possunt, ut sunt quatuor formae elementares et diversae formae mixtorum, ex amplitudine proportionis materiae ad suas formas, et non ex aliqua diversitate praeexistente in materia per aliquam quantitatem. Unde ad susceptionem diversarum formarum non est necesse in materia praeexistere aliquam diversitatem partium, sed subsequi necesse est; et hoc ideo quia inductio diversarum formarum est generatio diversorum compositorum habentium partes et formas diversas, ut dictum est.

Praecedit tamen in materia necessario proportio capacitatis, quam scire non possumus, nisi secundum quod videmus in ea simul plures formas, sicut in tota materia, vel unam tantum, sicut in materia alicuius particularis. Unde ponere qualemcumque partitionem a parte materiae, quasi necessariam ad inductionem diversarum formarum simul, et hanc praeexistere, sequitur

(1) Aristot., *Metaph.,* VII, c. 9, 1034 b 7-16 *{Comm. S. Th.,* lect. 8).

(2) Averr., *De subst. orbis,* c. 1 (f. 3b-c).

(3) AI.: aliam autem a potentia materiae.

(4) AI.: ita per potentiam eiusdem formae transmutata est ipsa materia ad distinctionem et terminationem partium totius.

il) *AI.;* in ipsa.

imaginationem quae ponit formas dari ab extra; quae cum in se diversitatem habeant per suam naturam (1), sequi videtur materiam diversitatem partium habere per naturam (2) quantitatis ad suscipiendas diversas formas, cum in una parte recipi non possint.

Sed cum formae non educantur ab extra, sed educantur de potentia materiae per eius transmutationem, secundum Philosophum; materia autem est illud quod est in potentia ad formas substantiales quae sunt actus eius; impossibile est quamcumque partitionem ante formam substantialem in ea ponere, cum inductio formae sit generatio compositi, cuius solum est habere partes per se; materia autem et forma non habent partes per se, sed tantum per accidens: unde non dividitur nisi per accidens, ad divisionem scilicet totius. Ex quo manifestum est, quod priusquam compositum constitueretur, nulla partibilitas fuit ex parte materiae, cum hoc non competat sibi nisi per accidens.

394. — Ex dictis ergo manifestum est, quod ratio Commentatoris (3) non cogit ponere dimensiones interminatas necessario praeesse in materia ad inductionem formarum substantialium diversarum, cum aliud possit esse ratio sufficiens, ut dictum est.

Deceptus autem fuit ex consideratione materiae particularis, ad cuius similitudinem locutus est de tota materia. Videmus enim quod in materia in re particulari habet reperiri *duplex* totum, scilicet totum essentiae, et totum quantitatis, et istud totum non debetur materiae nisi per accidens: et similiter est de forma rei particularis. Materia autem secundum totalitatem suae essentiae est in qualibet parte rei, non autem secundum totalitatem quantitatis: et similiter est de forma rei particularis: tota enim forma ignis secundum totalitatem suae essentiae est in qualibet parte suae materiae, cum tota definitio ignis cuilibet parti eius conveniat, non autem respiciendo totum quantitatis suae. Inter formas tamen particulares sciendum est quod anima humana non est quanta secundum se nec secundum accidens. Per hunc ergo modum opinatus est Averroes ipsam materiam in sua universalitate secundum totum essentiae suae in qualibet re particulari esse, quae est pars totius ex materia generati. Et ideo posuit in ea quantitatem secundum se totam, ut per quantitatem diversificetur per accidens, et non esset tota totalitate quantitatis in qualibet re particulari, in qua tamen esset tota totalitate essentiae.

395. — Sed cum de materia non sit loquendum nisi in ordine ad formam suam, secundum Philosophum (1), manifestum est non esse simile de forma in universali et in particulari; forma enim in universali est quidquid in materia vel dc materiae potentia potest educi. Manifesta est ergo differentia, quia forma particularis tota secundum suam essentiam est in qualibet parte materiae, et materia similiter sub qualibet parte formae, ut dictum est; tota autem forma in universali etiam secundum totalitatem essentiae non est in qualibet parte materiae, alioquin in materia quae est sub forma aeris esset essentia formae ignis, et omnium aliorum quae de materia generantur; unde necessario propter proportionem materiae ad formam tota materia in communi secundum totum (2) essentiae suae non erit sub forma unius eorum quae generantur de materia.

Haec ergo totalitas materiae est ipsa proportio capacitatis suae essentiae ad formam, et non aliqua diversitas introducta per ullam quantitatem. Sicut enim forma in quadam amplitudine essentiae consistit, in qua comprehenditur quidquid de materia educi potest; ita secundum propriam rationem materiae corruptibilium invenitur amplitudo capacitati eius correspondens, ut dictum est: aliter enim ex materia in qualibet re particulari totum posset generari quod generatur ex tota materia: quod manifeste est falsum esse, cum ex minimo quod potest esse in igne, nulla alia forma educi possit.

Caput 6.

Quid sunt dimensiones interminatae secundum veritatem.

396. — Nunc ergo restat ostendere quomodo possibile sit dimensiones ponere, et quomodo possunt dici interminatae.

Ad cuius evidentiam sciendum est quod quidam alio modo et rationabilius eas posuerunt quam Averrois. Dixerunt enim quod forma secundi generis, scilicet corporis, adveniens materiae, dat materiae quoddam esse incompletum ordinabile ad

(1) *Al.:* propter suam materiam.
(2) *Al.:* per numerum.
(3) *Loc. cit.*

(1) Aristot., *Physic.,* I, c. 7, 191 a 7-12 *(Comm. S. Th.,* lect. 13).
(2) *Al.:* rationem.

esse actu completum, quod advenit materiae per unam aliam formam perfectiorem. Per istam ergo formam incompletam dicunt in re esse tres dimensiones interminatas, quae postea terminantur ad adventum alterius formae perfectioris. Et pro tanto rationabilius dixerunt isti quam Averrois, quia non posuerunt materiam nudam subiectum aliquarum dimensionum, sed compositum ex materia et forma substantiali.

397. — Sed isti iterum erraverunt, quia impossibile est ponere plures formas substantiales ordinabiles ad invicem in materia, quia materia est in potentia ad formas quae de ea educuntur. Si ergo essent plures formae substantiales ordinabiles ad invicem in materia, forma completior aut educeretur de potentia nuda materiae, aut de potentia totius compositi ex materia et tali forma incompleta.

Sed non educitur de potentia totius compositi ex materia et tali forma: quia, sicut dictum est, terminus actionis physicae, scilicet generatio, attingit nudam essentiam materiae. Cum ergo forma, quae est terminus actionis, sit tantum illius subiecti quod attingitur per generationem simpliciter, impossibile est quod talis forma completa educatur de potentia talis compositi ex materia et forma incompleta: unde necesse est ponentes plures formas ordinatas ad invicem destruere generationem simpliciter, et consequenter necesse est ponere omnes formas praeter unam, scilicet primam, esse accidentia.

Si autem forma posterior educitur de potentia nuda materiae, omnis autem forma substantialis solum illam potentiam informat de qua educitur, ergo forma quam dicunt posteriorem non erit perfectio talis compositi, sed materiae nudae tantummodo; et sic non erit ordo in formis substantialibus in eadem materia commanentibus, et hoc idem dicitur septimo *Metaph.* (1).

398. — Sciendum est ergo quod omnes dimensiones sunt accidentia quae sequuntur materiam in ordine ad formam quam primo materia nata est induere; haec autem est forma corporis, quia totam materiam necesse est sub forma corporis contineri. Quod non est intelligendum quod sit una creata vel increata forma corporis, qua prima materia primo informetur: quia secundum Commentatorem (2) materia prima primum habilitatem habet ad formas elementares, et postea ad formas mixtorum. Ex quo manifestum est quod eadem est forma corporis simplicis cum forma elementi et mixti corporis: sed oportet primo quod per has formas constituatur genus corporis, deinde specierum perfectarum.

Materia namque in quidditate sua indivisibilis est penitus: ablata enim quantitate substantia manet indivisibilis, ut dicitur primo *Physic.* (3). Sed ex corporeitate quam sequuntur dimensiones quantitatis in actu, sequitur divisio materiae, per quam materia ponitur sub diversis sitibus; et secundum hoc acquiruntur in ea diversae formae. Ordo enim in situ corporum ostendit nobilitatem eorum; sicut ignis est supra aerem. Haec autem acquisitio formarum non ostendit ordinem temporis, sed naturae.

Patet ergo quod dimensiones interminatae non trahunt originem a quocumque gradu quem facit forma ignis in igne, sed solum a primo. Nihilominus ignis secundum totum est subiectum dimensionum, secundum totum etiam mensuratur, et idem necessario invenitur in formis corporum mixtorum.

399. — Sed considerandum est quod in mixtis corporibus quaedam formae trahuntur de potentia materiae, quaedam non, ut hominum animae quae divisionem nullo modo patiuntur, cum non sint dimensionatae nec per se, nec per accidens. Formae enim quae nullo modo sunt eductae de potentia materiae, nullo modo divisionem recipiunt etiam in materia existentes. Unde animae humanae aliter terminant ordinem materiae ad dimensiones, quam formae quae de materia educuntur.

Cum enim accidentia inseparabilia oriuntur a principiis rei, in ipsa re constituta in actu erunt accidentia ut in subiecto. Si autem forma rei sit educta de materia ipsa, quam sequuntur dimensiones, ipsa forma erit, non tamen semper sed ut in pluribus, dimensionata et divisibilis per accidens; sicut est in lapide et in ligno, in quibus dimensiones redeunt semper super formam ipsarum rerum. Si vero forma non sit educta de materia, non redeunt dimensiones super formam; et ideo anima hominis omnino indivisibilis est. Patet ergo, quod anima hominis non terminat ordinem materiae ad formam in acquirendo dimensiones actu nisi altero modo tantum, sci-

(1) Aristot., *Metaph.,* VII, c. 12, 1038 a 33-34 *(Comm. S. Th.,* lect. 12).

(2) Averr., *Metaph.,* IX, t. 11 (ed. Ven. 1552, f. mb).

(3) Aristot., *Physic.,* I, c. 3, 186 a 25-31 *(Comm. S. Th.,* lect. 6).

licet constituendo eas in actu; et hoc est in hoc homine, in quo sunt ut accidentia in subiecto.

400. — Ordo vero materiae in acquirendo dimensiones non redeuntes super formam, solum terminatur per formam quae de ea educitur. Nec propter hoc minus potest anima humana quam alia forma: quia hoc accidit illi formae inquantum educta est de materia; quod non est de ratione formae ut forma est: aliter omnis forma educeretur de materia, quod est falsum. Quidquid enim potest forma imperfectior ut forma est, potest anima humana, et amplius.

Quia ergo dimensionalitas formae potentiam sonat et non actum, possibile est ponere ordinem materiae ad talem formam terminari in potentia, et dimensiones in potentia sequi ordinem materiae ad ipsam formam. Et quia dimensio dicit formam propinquam actui, sive ipsi esse, quod per dimensionem [1] acquiritur, ideo dimensiones sequuntur materiam in ordine ad formam, quae est in maxima propinquitate ad actum, qui est esse. Nec propter hoc erunt diversae essentiae dimensionum in eadem re, quia unum et idem potest simul esse in actu in uno ordine, et in potentia in alio ordine.

Caput 7.

Quomodo dimensiones possunt dici interminatae, et quomodo eaedem manent in generato et corrupto.

401. — Ex his ergo facile est scire quomodo dimensiones possunt dici interminatae.

Sicut enim essentiae rerum terminantur per sua esse, quae sunt in rebus maxime formalia; antequam vero essentiae dicantur, non considerantur in actu, nec terminatae; sic dimensiones praedictae sunt indeterminatae antequam dicantur esse in actu: et licet actu sint in homine ut in subiecto, in quo habent rationem mensurandi, quod est eis proprium, cum esse actu habent; tamen habent esse in potentia, et non sunt actu in illo ad quod dependent secundum originem, ut in subiecto, et ut redeuntes super formas utroque modo antequam ipsum actu fuerit, nec mensurant illud, et quia nihil habet propriam mensuram, quod nondum habet proprium esse.

Cum autem corrumpitur homo, succedit forma dans novum esse, et haec erat forma in ordine ad quam dimensiones ipsae sequebantur, ut ad materiam vel formam redeuntes. Unde eaedem dimensiones sunt in vivo et in mortuo per essentiam, quia idem ordo manet in materia et ad eamdem formam, sed secundum esse actu non manent nisi in quadam aequalitate; et idem est de aliis accidentibus quae sequuntur mixtionem elementorum, ut album et nigrum, quae non remanent in mortuo quoad ipsum esse actu nisi eorum similitudo quaedam.

Essentiae vero huiusmodi accidentium non aliter auferuntur nisi destructa origine ipsa cui immobiliter inhaerent, et contrahuntur ad esse actu cum materia quam sequuntur in ordine praedicto ad formam unde homo est homo. Et ideo haec accidentia non migrant derelinquendo suum subiectum, quia quod a subiecto acceperunt, esse actu videlicet, in subiecti corruptione corrumpitur; et ideo respectu esse actu posterioris subiecti a quo etiam ordinem seu originem habent, indeterminatae erant dimensiones in vivo, terminantur autem cum acquirunt esse actu tali subiecti, ad quod pendent secundum radicem, unde sunt propria eius mensura etiam homine mortuo.

402. — Ex dictis ergo manifestum est necesse esse ponere essentiam alicuius formae in homine sine esse, per cuius naturam dictae dimensiones manent praedicto modo; de quo in sequentibus agetur.

Manifestum est etiam subiecto eodem manente dimensiones easdem manere, et ipso corrupto redigi in materiam eamdem, de qua iterum eaedem numero educi non possunt per naturam: unde si per naturam eaedem specie eductae essent, non forent aptae trahi ad esse actu eiusdem animae; si tamen per miraculum educuntur eaedem numero, natae erunt ad eumdem actum animae recipi.

403. — Ex quo patet quod idem homo numero resurget et non alius, cum omnia sua principia redeant ad invicem eadem numero. Anima enim humana simpliciter eadem numero manet post mortem cum plenitudine virtutum suarum ad perficiendum materiam in omni gradu eodem quo prius eam perfecit. Etiam materia manet eadem numero, cum ipsa sit incorruptibilis. Easdem etiam dimensiones necesse est manere in materia, licet nonnisi in potentia; aliter agens physicum easdem numero produceret, quod falsum est. Manent

1) *Al.:* divisionem.

ergo in potentia materiae eaedem numero respectu agentis divini, quia aliter non foret idem numero individuum, cum dimensiones agant ad individuationem, ut supra dictum est; et ideo ex eadem materia et eisdem dimensionibus cum anima eadem resurget idem homo numero et non alius.

Caput 8.

Quomodo in homine sunt plures formae secundum essentiam, sed una tantum secundum esse.

404. — Nunc restat ostendere quomodo possibile sit essentiam alicuius formae ponere in homine, sic quod ad eam non sequatur esse substantiale: hoc enim supposuimus superius.

Ad huius ergo evidentiam considerandum est quod proprium est *substantiae* esse *simpliciter*, unde generatio quae terminatur ad formam, sive esse substantiae, est generatio simpliciter; proprium vero *per accidens* est esse *secundum quid,* sicut generatio rei sub forma accidentali, est generatio secundum quid.

Esse autem simpliciter est esse absolutum non dependens ab esse alterius sicut ei inhaerens, licet omnia dependeant a Deo sicut a causa prima. Sic autem aliquid continet perfectam rationem essendi secundum quod perfecta ratio essendi repetitur in eo, ut in substantia, ut dicitur sexto *Metaph.* (Q. Ad istud ergo esse absolutum participandum accedunt partes substantiae, per quod trahuntur ad genus sui totius. Esse vero accidentis dependens est per modum inhaerentis: unde accidentia non trahuntur in genus illius cui inhaerent. Ex quo patet differentia inter esse partis alicuius totius et esse accidentis.

405. — Esse autem alicuius totius absolutum *aliquando* est proprius effectus Dei, scilicet quando tota res secundum omnia principia sua deducitur ex nihilo ad esse perfectum: sicut fuit in prima productione rerum, in qua causalitas Dei extendebatur usque ad ipsam materiam; *quandoque* vero esse est effectus creaturae, scilicet quando agens physicum agit ex suppositione subiecti, non producens totum illud quod pertinet ad esse rei, sed formam tantum, transmutando materiam ad talem vel talem formam: ad materiam enim actio creaturae non se extendit, ut supra dictum est. In hoc enim convenit agens divinum cum agente physico, quia utrumque ad esse absolutum terminat actionem suam, quod est ultimum transmutationis sive simplicis emanationis; licet in simplici emanatione non sit prius et posterius, nisi secundum intellectum tantum. Cum ergo tale esse absolutum sit terminus utriusque actionis, ut dictum est: materiae autem non est esse ut subiecti, quod est esse absolutum, nec etiam formae materialis, cum ipsa non sit habens esse, licet sit quo aliquid est; et neutra actio terminatur ad materiam, vel formam materialem, sed ad esse compositi, cuius est per se et absolute subsistere: de intellectu enim eius est habere esse, quod non est de ratione et intellectu essentiae.

406. — In tali enim composito necessario est compositio *duplex,* suppositi scilicet et essentiae, quae in re materiali differunt necessario, cum individuum in materialibus multa addat supra naturam speciei, quae essentiam tantum complectitur; et ideo alia est compositio totius rei et sui esse. In rebus vero immaterialibus creatis tantum altera compositio invenitur, rei scilicet et esse. In ipsis ergo non est essentia habens esse per aliquid quod realiter a se differat, cum idem sit essentia et res quae significatur ut habens esse; ideo essentia in eis est non tanquam principium tantum quo aliquid dicitur esse, sed sicut habens esse absolutum non inhaerens. In substantiis vero compositis et materialibus, in quibus essentia realiter differt a supposito, essentia non habet esse nisi per suppositum, cuius est esse simpliciter et absolutum: unde essentia in eis non est ut habens esse, sed ut reductum ad esse per suppositum aliquod individuum, cuius est habere esse absolutum, ad quod terminatur actio producentis.

407. — Cum ergo forma materialis sit ad quam non sequitur aliquod suppositum vel individuum, cuius est habere esse absolutum ad quod terminetur actio producentis, ut dictum est; possibile erit ponere formam aliquam substantialem sine esse, sicut possibile est ponere id quod est principium sine relatione principii et sine principiato. In immaterialibus vero non est hoc invenire, cum in eis non sit essentia quae non sit suppositum: unde posita essentia in eis necessario ponitur esse, quod est suppositum (1).

■ Aristot., *Metaph.,* VI, c. i, 1028 a 13-15 *(Comm. S. Th.,* lect. i).

(1) *Al.;* suppositi.

Ad constitutionem autem suppositi materialis sive individui, quantitas terminata requiritur, quae ubicumque fuerit, tale individuum necessario erit, cum ipsa sit proprium et inseparabile signum individui, ut supra dictum est. Omnes autem formae elementares terminatas quantitates requirunt et diversas ab invicem: unde ubicumque fuerit forma elementaris, necessario erit suppositum, cuius est habere esse completum et terminatam quantitatem: unde formae elementares non possunt in essentiis suis simul esse in una re: ut patet in lib. *De Generat, et Corrupt. (r).*

408. — In mixtis autem rebus in quibus forma non educitur de materia quantitatis, non sequitur materiam in ordine ad talem formam, licet esse actu per eam in re habeat, ut dictum est: cum quantitas semper respondeat illi principio, vel redeat in principium a quo originem sumpsit. Anima autem hominis non est quanta per se nec per accidens, ut dictum est. Unde non repugnat in tali re ponere essentiam formae a qua dependeat quantitas secundum originem, sive cum esse (2) quod se habeat ad illam formam ut principium ad principiatum. Unde tali essentiae formae ratio actus non convenit, sicut nec materiae, cum esse sit actus communis et primus non solum materiarum, sed etiam formarum; unde sine esse forma non dicitur actus.

Solum enim natura substantialis esse in substantiis impedit duas formas substantiales simul esse in eadem materia, quia esse substantiae est esse simpliciter: unde quod advenit tali esse est accidens necessario. Esse etiam substantiae habet se sicut unitas rei, quia unum et ens convertuntur: unde una res non potest habere duo esse substantialia, nisi amittat unitatem suam; unde in re composita ex substantia et accidente non est unitas nisi secundum quid.

Nihil ergo contradictionis sustinebimus, si posuerimus in re aliquas formas, ad quas tamen non sequatur esse simpliciter. Solum enim per naturam ipsius esse simpliciter, quod in substantia reperitur, simpliciter impeditur pluralitas formarum substantialium eiusdem rei. Unde certum est, et a Philosopho ostensum, quod impossibile est plura esse substantialia in una re ponere, sed solum forma ad quam esse sequitur, in re ipsa ponitur; aliae vero ei non connumerantur.

409. — Quomodo autem hoc intelligi possit, diligenter considerandum est in rerum progressu.

Sciendum est igitur quod materia est in potentia ad omnes formas quae de ea educi possunt, unde quanto ad plures earum simul accedit, tanto plus perficitur eius potentia. Et ideo in elementis materia est minime perfecta, quia solum unica forma unius elementi perficitur simul: et si quandoque virtus formae alterius elementi sibi adsit, hoc est per modum manentis, sed per modum alterantis, sicut patet quando calor ignis agit in aëre ad inductionem formae ignis.

In corporibus vero mixtis magis perfecta est materia: ibi enim cum una forma mixti quae dat esse, sunt omnes formae elementorum, virtute tamen et non in essentia, quia quaelibet illarum requirit debitam quantitatem et terminatam, ut dictum est: unde cum unum sit suppositum mixti et esse unum, una est forma eius.

410. — Supposita autem mixta *quaedam* sunt animata (1), et praecipue homo cuius forma non producitur ex materia disposita per qualitatem mixti; unde conveniens est ut in animatis sint essentiae aliquarum formarum sine esse: hoc enim est propinquissimum in quo animata possunt transcendere simpliciter mixta, scilicet perficiendo suam materiam in acquisitione plurium formarum simul. Sicut videmus quod alio modo fit simplex ex mixtis et alio modo ex materia prima, in qua nihil est de actu formae educendae antequam fiat, sicut in aere non est aliquid de forma phialae, antequam phiala fiat, et in ligno similiter nihil est de lecto, antequam fiat. Sic enim se habet materia prima ad ea quae ex ea fiunt, sicut se habet argentum ad statuam et lignum ad lectum, ut dicitur primo *Physic. (2).*

411. — In mixto vero manent formae miscibilium secundum virtutem, secundum Philosophum (3). Virtus autem ad actum pertinet. Et ideo in mixto est unde agatur ad generationem alterius miscibilium, secundum quod virtus unius miscibilium vincit proportionem, in qua salvatur forma mixti; unde corrupto mixto generatur corpus simplex: in hac namque transmutatione fit spoliatio omnium quae erant ipsius mixti, nec aliquid manet nisi materia prima tantum.

(1) Aristot., *De gener, et corr.,* II, c. 4 passim.
(") *Al.:* sine tamen esse.

(1) *Al.:* supra autem mixta tantum sunt animata.
(2) Aristot., *Physic.,* c. 7, 191 a 8-9 *(Comm. S. Th.,* lect. 13).
(3) Id., *De gener, et corr.,* I, c. to, 327 b 29-31.

Sed in generatione ipsius mixti non fit spoliatio simplicium usque ad materiam primam: aliter virtutes simplicium non manerent in mixto. Nunc autem manent. Unde non est corruptio simpliciter, per quam fit generatio compositi, cum elementa non corrumpantur penitus, sicut dicitur primo *Meteor.,* quia eorum est mixtio quorum est separatio; non enim miscentur nisi ea quae apta sunt per se existere. Idem enim est de materia disposita per aliquam alterationem factam circa ipsam et de mixto: tunc enim virtus formae inducenda est in ea potentia. Unde potentia sua non est iam adeo remota ab actu formae, sicut ante alterationem. Ante namque alterationem ipsa materia erat in potentia remota ab actu; inchoata vero alteratione, incipit potentia appropinquare actui, sicut vincente altero miscibilium appropinquatur ad actum simplicis elementi. Cum vero alteratio magis ac magis intenditur, plus et plus ad actum acceditur: unde completa alteratione, materia est in actu constituta.

Alia igitur est potentia materia nudae et nondum alteratae a potentia mixti, in qua est virtus alterativa: unde haec est propinquior actui quam illa et perfectior, quia magis procedit ad suum actum.

412. — Si igitur foret in mixto forma elementi simplicis, quod est impossibile, sicut supra ostensum est, statim unico virtutis suae actu foret per se existens: esse enim est propinquissimum essentiae formae, licet ab invicem differant in materialibus. Ideo licet propinquior sit potentia materiae in qua sunt miscibilia in mixto actui suo quam potentia materiae nudae, in qua nihil de actu est; alteratione tamen indiget ad hoc quod haec potentia actui suo coniungatur: unde miscibilia in mixto non sunt in potentia maxime appropinquata actui, quando mixtum est in optima sui proportione, sed tunc maxime elongata sunt ab actu suo in tali genere; non tamen tantum distant, sicut potentia materiae nudae.

Potentia autem in qua sunt partes organicae ad esse per se, est in maiori propinquitate ad esse seorsum, quam sit potentia ipsius mixti: quia, sicut dicitur septimo *Metaph. (')*, partes animatorum sunt in potentia propinqua actui eorum proprio per separationem a toto; quod verum est de toto etiam in imperfectissimo gradu suo manente.

413. — Unde quandoque virtus alterativa quae in rebus invenitur animatis inquantum mixtae sunt ex quatuor primis corporibus, minime agit, scilicet quando elementa maxime ducta sunt ad medium, ut est in homine, in quo inter omnia mixta maxima est elongatio a contrarietate; adhuc tamen partes animatorum sunt in potentia maxime propinqua actui, alteratione tamen maxime distante a suo termino. Ex quo concluditur quod haec propinquitas non est per dispositionem materiae per alterationem aliquam cuius terminus sit inductio novae formae per essentiam. Essentia tamen formae noviter induci non potest nisi praecedente alteratione, cuius terminus est productio formae de novo.

Constat tamen, quod in parte a toto separata sit forma substantialis. Unde, cum impossibile sit duo esse substantialia in eadem re ponere, ut supra dictum est, nec per aliquam alterationem praecedentem pars est in potentia in suo toto maxime propinqua actui, nec forma de novo inducitur nisi per alterationem; unde nec caelum, quod est agens universale respectu istorum inferiorum, nec aliquod particularium agentium aget nisi alteret: et ideo caelum est primum alterans secundum Philosophum.

Necessario ergo sequi videtur aliquam formam in parte rei sine esse ponere, et ideo partem esse in potentia maxime propinqua actui. Esse enim est maxime propinquum formae, ut dictum est, quia non requiritur ad hoc quod esse substantiae proprium sequatur formam, nisi quod res per se ponatur, quod unica actione fieri potest.

Caput 9.

Quomodo impossibile est duo esse substantialia SIMPLICITER ESSE IN EODEM COMPOSITO MATERIALI.

414. — Ex dictis ergo manifestum est *triplicem* esse potentiae differentiam, in qua aliquid dicitur esse: *scilicet* potentia materiae, in qua nihil est de illo quod de potentia educitur. *Secunda* est potentia mixti, vel materiae quae est in alteratione, in qua licet non sit essentia formae inducendae, est tamen virtus. *Tertia* est potentia totius, per quam partes sunt in toto, quae est maxime actui proprio propinqua secun-

il) Aristot., *Metaph.,* VII, c. io, 1035 a 30-34 *(.Commi. S. Th.,* lect. 9).

dum Philosophum (1): unde in eis cum nihil sit agens ad proprium actum, sicut est quando harmonia est perfecta, necessario erunt essentiae formarum prope sua esse.

Hoc autem facilius scietur, si gradus et ordo rerum naturalium diligenter discutiatur.

415. — Sciendum igitur quod communissimus unitatis modus reperitur in rebus materialibus, quae est unitas continuitatis: in omnibus enim rebus materialibus haec unitas reperitur. Primum namque accidens, quod sequitur materiam, est quantitas. Super hanc unitatem reperitur in diversis rebus unitas suae propriae formae: in quibusdam quidem magis, in quibusdam vero minus perfecte, ut habetur quarto *Metaph.* (a). Unitas continuitatis in re reperta maxime potentialis invenitur, quia omne continuum est unum actu et multiplex in potentia: sicut partes lineae non sunt aliqua duo actu, sed unum, ipsa vero linea est duo in potentia, et facta divisione fit duo actu, sola enim divisio continui facit esse actu: unde in divisione lineae non inducitur aliquid novi in ipsis divisis, sed eadem essentia lineae quae prius erat actu una, et multiplex in potentia, per divisionem facta est multa in actu.

416. — Est tamen hic similitudo cuiusdam corruptionis, quia actus prior qui erat totius, ablatus est, et potentia ducta est ad actum posteriorem per divisionem solam. Consimile penitus reperitur in lapide, et in igne, et in omnibus corruptibilibus et generabilibus inanimatis: forma enim totius in eis, per quam habent quamdam unitatem suae naturae super unitatem quantitatis, secundum totam rationem formae est in qualibet parte talium rerum. Unde facta divisione manet essentia eiusdem formae in partibus ab invicem divisis: quaelibet enim pars ignis est ignis, et quaelibet pars lapidis est lapis.

Est tamen in istis divisionibus quaedam similitudo corruptionis et generationis, non quod novae formae per divisionem talium inducantur (3), sed quia esse sive actus prior aufertur per divisionem ipsam et potentia ducitur ad actum proprium.

Super haec autem sunt animata imperfecta, ut plantae, et quaedam animalia imperfecta, ut sunt animalia anulosa; et in ipsis idem invenitur; quia cum avellitur ramus ab arbore, non advenit nova essentia vegetabilis, sed eadem essentia vegetabilis quae una erat in arbore tota, etiam actu uno, simul erat multiplex in potentia, et per divisionem novum esse et actus alius et alius secutus est. Similiter est in animalibus anulosis una anima in actu et unum esse, sed multiplex in potentia accidentali: unde, facta divisione et remoto actu priori et unitate actus, sunt multa in actu.

417. — Et sic facile est videre quando essentia alicuius formae est in potentia accidentali ad esse, quod tamen nondum habet; et hoc totum contingit propter imperfectionem talium formarum, quia, cum sint sub uno actu, simul sunt sub potentia multiplici respectu esse diversorum quae acquiruntur eis sine aliqua corruptione in suis essentiis, sed sola divisione.

In animalibus vero perfectis, praecipue in homine, forma quae est una in actu non est multiplex in potentia, ut per divisionem constituatur eadem essentia formae sub diversis esse, et sub diversis actibus, cum anima hominis non dividatur nec per se nec per accidens, ut dictum est. Unde, cum in homine sit unitas cuiusdam continuitatis, quae manifestior est in carne sua et ossibus quam in aliis membris quae sibi coniunguntur, per naturam ipsam continuitatis, necessario erit alia essentia formae in eo quae per solam divisionem a toto habeat esse actu. Hoc enim in omnibus continuis invenitur. Haec enim est forma respectu cuius quantitas sequitur materiam super ipsam formam rediens, ut supra dictum est: semper namque forma a qua quantitas secundum originem pendet est divisibilis per accidens.

Et hoc satis manifestum est, quia cum partes hominis sint in eadem propinquitate ad per se esse sicut partes aliarum rerum perfectarum, sicut dictum est; ideo nulla nova essentia formae introducitur per divisionem, sed esse novum acquiritur. Forma vero hominis dividi non potest, ut in ea acquirantur multa nova et diversa esse. (*) Ideo necessaria erit in eo aha essentia formae suae ab essentia formae quae per divisionem solam esse acquirit.

418. — Sed in hoc est differentia inter animalia perfecta et imperfecta: quia in imperfectis non erat illa essentia sine esse simpliciter, licet esset sine esse acquisito

(*) Aristot., *Metaph.*, VII, c. 10, 1035 a 30-34 *{Comm. S. Th.*, lect. 9).

(2) Id., *Metaph.*, V, c. 6, 1016 b 1-11 *{Comm. S. Th.*, lect. 8).

(3) Al.: non quia essentia novae formae per divisionem talium inducatur.

per divisionem; in perfectis vero erat sine esse simpliciter sibi debito, quia duo esse substantialia impossibile est simul ponere in una re, ut dictum est.

Est etiam alia differentia a parte divisionis ipsius: quia cum dividi non possit nisi quod est actu quantum, quantitas autem in homine non est actu per formam respectu cuius sequatur materiam ut rediens super formam, sed per solam animam a qua est totus actus qui est in homine: in igne vero et lapide quantitas est actu per formam, quam ipsa quantitas sequitur in materia: inde est, quod divisio in homine est in quantitate actu per animam; sed quod efficitur per divisionem in esse acquisito, non est aliquid de essentia animae secundum aliquid esse, sed est aliquid de essentia formae originalis ipsius quantitatis, cui datur esse actu per divisionem. In rebus vero imperfectis divisio est in quanto actu, et hoc per formam ad quam sequitur ipsa quantitas, cui per divisionem aufertur unum esse actus prius habitum et acquiruntur duo vel plura, sub quibus essentia ipsa dividitur quae prius erat una, secundum quam erat unum esse in re ante divisionem. Licet autem esset unum esse ante divisionem in rebus, nihilominus illa eadem essentia formae erat in potentia actuali ad multa esse simul cum uno esse actu quod habebat, et eius subiectum erat materia una et eadem numero.

Et tamen constat quod alium respectum habet materia ad esse actu primum et alios respectus ad esse actu per divisionem acquisita, quibus tamen respectibus materiae respondebat eadem essentia formae ante ipsa esse actu. Licet enim potentia materiae non differat ab eis secundum quod potentia dicit principium receptivum, differt tamen secundum quod dicit relationem materiae ad formam. Et isto modo possunt esse in materia multi respectus, essentia tamen eius manente una.

419. — Sicut ergo materia per unum respectum tantum habet unum esse, cum aliis tamen respectibus multa habet, essentiae etiam formae sine esse per divisionem acquisito respondente; ita sub forma perfecta, cuiusmodi est anima humana, repentur in materia hominis unum esse tantum, licet in eadem materia sint essentiae aliarum formarum sine esse, quod tamen eis sola divisione acquiritur.

Huius exemplum est reperire in linea et puncto. Protracta enim una linea, punctus qui eam terminat esse habet secundum quod illam lineam terminat; in ipso autem puncto sunt multi et diversi respectus, secundum quod potest esse terminus multarum linearum: sed per unum respectum impossibile est nisi unam lineam recipi in puncto. Unde per alias lineas quae in eo recipiuntur simul cum linea prima protracta non acquiritur puncto aliquod esse in earum terminatione, nec illis non protractis non minus haberet punctus esse in terminatione primae lineae.

420. — Per quem modum de materia et eius respectibus imaginari possumus, cum ipsa in sui natura indivisibilis et sine partibus sit omnino, ut punctus, licet in multis sint dissimilia.

Secundum ergo unum respectum eius esse, quasi per unam lineam, impossibile est sibi inesse nisi unam formam quae det sibi esse. Unde, cum praedicata substantiae accipiantur quasi in uno respectu, veluti cum ex una parte linea accipitur in puncto, impossibile est ut praedicata contenta in linea praedicamentali substantiae per diversas formas praedicentur de Socrate, sed per unam et eamdem. Secundum alios vero respectus quos habet de prope ζ|), ad esse per se, sine tamen esse, poterit essentias formarum recipere. Mirabilis enim est potentia materiae, nec sciri potest nisi cognoscendo ea quae in ea esse habent, scilicet conferendo de formis quae in ea esse habent, ut patet primo *Physic. (2).*

(1) Al.: de proprio.

(2) Aristot., *Physic.,* I, c. 7, 191 a 7-12 *(Comm. S. Th.,* lect. 13).

DE PRINCIPIO INDIVIDUATIONIS

EDITORIS INTRODUCTIO

De *authenticitate* controvertitur. Eam vindicat Grabmann, rationibus non spernendis *{Die echten Schriften des hl. Thomas von Aquin,* Münster 1949, p. 342). Item Michelitsch *{Thomas Schriften,* vol. I, Graz 1913, p. 183, n. 41). Mandonnet vero ponit hoc opusculum inter apocrypha *{Des écrits authentiques de St. Thomas d'Aquin,* II éd., Fribourg 1910, p. 109, n. 104, et p. 151). Etiam Roland-Gosselin reiicit illud, propter discrepantiam a doctrina D. Thomae *{Le « De ente et essentia » de St. Thomas d'Aquin,* pp. 132-134). Sed et hoc opusculum edi tanquam dubium nobis opportunum visum est.

Tempus compositionis ignoramus. Inter opuscula incerti temporis numeratur a Walz *{Chronotaxis vitae et operum S. Thomae,* « Angelicum » 16 [1939], fasc. 4).

Argumentum huius opusculi, quod est brevissimum, est philosophicum, ut patet ex titulo: agitur enim de *materia,* circa quam investigatur et demonstratur quod est « principium individuationis », et quidem « materia sub quantitate determinata ».

Editiones: Piana t. XVII, 206; Parmensis t. XVI, 328; Vives t. XXVII, 465; Mandonnet t. V, 193; Perrier, in *Opuscula omnia* S. Thomae, vol. I Paris (Lethielleux) 1949, pp. 573-577 (inter « dubia vel spuria »).

NOTA BIBLIOGRAPHICA

A. Bacic, *Introductio compendiosa in opera D. Thomae Aquinatis,* Romae 1925, p. 108.

A. Galea, *Adnotatio circa alterum opusculum seu quaestionem de principio individuationis,* « Divus Th» (Pl.) 2 (1884), pp. 304-308, 322-325.

M. Grabmann, *Die Werke des hl. Thomas von Aquin,* Münster 1949, p. 342.

I. F. Rossi, *GH Opuscoli di San Tommaso,* « Divus Thomas » (PI.) 1953, p. 388.

DE PRINCIPIO INDIVIDUATIONIS

(Pi. 29 — Pa. 29 — Ma. 51)

421. — Quoniam duae sunt in homine potentiae cognoscitivae, scilicet sensus et intellectus, manifestum est illas diversitatem supponere ex parte obiectorum suorum.

Sciendum est autem quod in cognitione humana fundamentum et origo est sensus, unde propinquior est rei extraneae supra quam tota actio virium sensitivarum fundatur, secundum Philosophum in lib. *Periherm. (')*. Unde propter manifestam passionem sensuum a sensibilibus tanquam a propinquo ortam, passiones intellectuum dixit esse similitudines rerum, de passionibus vero sensuum nullam mentionem fecit ibi.

Quod tamen principaliter factum est, quia passiones intellectivae sunt causae vocum immediatius quam passiones sensuum, de quibus tunc agere intendebat. Certum est autem accidentia ipsa, sive propria sive communia, esse sensibilia, sive obiecta sensuum, ut habetur in lib. secundo *De anim.* (2). Unde, cum super proprium obiectum unius potentiae altera non feratur nisi per accidens, sicut oculus videt dulce inquantum est album vel nigrum, impossibile est intellectum ferri super illa accidentia nisi per accidens, inquantum scilicet agit circa ipsa phantasmata quae sunt a parte ipsorum sensibilium accidentium; et hoc est per modum cuiusdam reflexionis.

422. — Reflexio autem est duplex: *una* ab origine potentiae, *altera* ab origine obiecti.

Primo namque quaelibet potentia fertur super obiectum suum proprium, et illud habet determinare actum ipsius potentiae; unde ultra non transit actus potentiae quam sub forma ulteriori ipsius principalioris obiecti; aliter namque non esset id proprium eius obiectum; proprium enim obiectum est, per cuius informationem potentia actum suum exercet, sicut se habet color ad visum, et sonus ad auditum.

Quidditas autem rei sensibilis est obiectum intellectus proprium, ut dicitur in tertio *De anim.* (l): unde quocumque anima se vertit, hoc obiectum est sibi ratio agendi. Potest igitur *vel* redire in se per actum et potentiam suam, *vel* redire per obiectum in ipsam originem obiecti, scilicet per phantasmata in species sensibilium. Ideo isti sunt duo modi reflexionis suae, quarum *altera* cognoscit se et quae a parte sua sunt; *altera* vero quae sunt a parte obiecti sui.

In utroque vero modo sua cognitio ad aliquid singulare terminatur. Cum enim in ipso suo obiecto figitur acies, rationem universalis apprehendit, quod solum in istis inferioribus ab intellectu determinatur ut proprium obiectum, cum omnia singularia apud nos materialia sint: materia enim impedit intellectum, singulare vero non: materia namque non est scibilis nisi per analogiam ad formam, ut dicitur primo *Physic.* (2). Si autem esset apud nos singulare insensibile et immateriale, quod tamen est impossibile, ipsum per se sine aliqua abstractione cognosceretur, quia singularitas non impedit intellectum, sed materialitas.

423. — Cum ergo intellectus tendit in originem sui obiecti, in sensibilia scilicet, reflectitur super obiecta aliarum virium cognoscitivarum. Cum vero ad se redit, non tendit in obiectum alicuius alterius virtutis: quia potentialitas animae [est] ratione cuius ipsa non potest esse completum obiectum intellectus proprii, nisi ducta ad actum per speciem principalis obiecti, ut docet Philosophus in tertio *De anim. (3),*

(J) Aristot., habetur passim in *De An.;* in *Periherm.* non invenitur.

(2) Aristot., *De An.,* II, c. 6, 418 a 11-20 *(Comm. S. Th.,* lect. 13),

il) *Ibid.,* III, c. 4, 429 b 19-20 *(Comm. S. Th.,* lect. 8).

(2) Aristot., *Physic.,* I, c. 7, 191 a 7-8 *(Comm. S. Th..* lect. 13).

(3) Aristot., *De An.,* III, c. 4, 429 b 16-18 *(Comm. S. Th;* lect. 8).

quia anima intelligit se sicut et alia. Sed intelligit alia per speciem. Ergo non est materialitas quae facit esse ut obiectum alterius potentiae; facit tamen quemdam modum singularitatis, non qui sit alicuius rei completae in specie, sed quia esse animae terminatur per receptibilitatem suae naturae, cuius potentialitas maior est potentialitate Angelorum, quia magis distat a Deo in gradu naturae quam Angelus.

Deus enim actus purus est: et quanto sibi aliquid minus appropinquat, tanto plus potcntialitatis et minus actualitatis habet: non solum enim materia, sed etiam quaecumque potentalitas passiva de ratione obiecti intellectus minus habet: quia dicit Philosophus, nono *Metaph.* (1), quod unumquodque intelligitur secundum quod est actu ens.

424. — Unde anima ad obiecta *duplicem* cognitionis modum habet.

Unum in se, ut separata accipitur: tunc enim cognoscibilis est secundum modum sui esse, quia est actus perficiens suam potential!tatem. Non enim in anima sunt duo actus, scilicet sua essentia quae est sua potentialitas, et esse suum, sed esse suum est sua actualitas, ratione cuius ipsa essentia animae est actus corporis: omnis enim forma participat actum, qui est primus per essentiam; sed hoc analogice fit. Duos autem actus eiusdem ordinis impossibile est aliquod unum participare simul, sicut impossibile est eamdem materiam duas formas substantiales simul participare.

Alium autem modum cognitionis habet a se, inquantum nata est per sensus cognoscere: unde non est cognoscibilis in statu in quo accipitur aliquid per sensum, nisi per species rei sensibilis; et ideo omnis cognitio sua de se ipsa proprie est reflexa.

425. — Nunc ergo restat ostendere, ubi separatur cognitio sensus et intellectus a se mutuo.

Manifestum est enim intellectum incipere ubi sensus desinit. Sensus autem exteriores ipsa sensibilia accidentia, communia scilicet et propria, habent pro suis per se obiectis. Quidditas autem rei particularis in particulari non spectat ut per se obiectum ad illos sensus exteriores, cum quidditas ista substantia sit et non accidens; nec ad intellectum pertinet ut per se obiectum eius propter suam materialitatem. Ideo quidditas rei materialis in ipsa sua particularitate est obiectum rationis particularis, cuius est conferre de intentionibus particularibus: loco cuius in brutis aestimativa naturalis est. Quae potentia per sui coniunctionem cum intellectu, ubi est ratio ipsa quae confert de universalibus, participat vim collativam: sed quia pars sensitivae est, non abstrahit omnino a materia. Unde obiectum suum proprium manet quidditas particularis materialis.

Hoc autem non est quod illa potentia apprehendat materiam in se, cum ipsa non possit sciri nisi per analogiam ad formam; sed quia collatio de materia in ordine ad formam per ipsam materiam individuatam spectat ad hanc potentiam, sicut considerare de materia in communi in ordine ad formam speciei, spectat ad rationem superiorem.

426. — Ex his facile est videre quomodo materia est principium individuationis: hoc enim intendimus ostendere.

Sciendum est ergo quod individuum apud nos in *duobus* consistit.

a) Est enim individuum in sensibilibus ipsum ultimum in genere substantiae, quod de nullo alio praedicatur: immo ipsum est prima substantia, secundum Philosophum in *Praed.* (1), et primum fundamentum omnium aliorum. Natura enim formae materialis, cum ipsa non possit esse hoc aliquid completum in specie, cuius solum esse est incommunicabile, est communicabilis quantum est de ratione sua; sed est incommunicabilis solum ratione suppositi (2), quod est aliquid completum in specie, quod cuilibet formae non convenit, ut dictum est. Ideo quantum est de ratione sua, communicabilis est, ut dictum est.

Communicatio autem sua est, ut dictum est, per hoc quod recipitur in aliis. Ideo quantum est de natura sua, communicabilis est, et in multis recipi potest, et recipitur secundum unam rationem, cum una sit ratio speciei in omnibus sui individuis. Sed quia ipsa esse non habet, ut dictum est, quia esse est solius suppositi, et suppositum incommunicabile est, ut dictum est, ideo ipsa forma materialis diversificatur secundum multa esse incommunicabilia, manens una secundum rationem multis communicatam: sua autem receptio est in materia, quia ipsa materialis est.

427. — Ex quo patet quod de natura sua sibi relinquitur unitas rationis in com-

(1) Id., *Metaph.,* IX, c. 9, 1051 a 30-32 *(Comm. S. Th.,* lect. 10).

(b Aristot., *Categ.,* c. 5, 2 a 11-14; 3 b n-13.

(2) Al.: incommunicabile enim est solum de ratione suppositi.

municatione sua, et quod redditur incommunicabilis per receptionem suam in materia. Ex quo enim recipitur in materia, efficitur individuum, quod est incommunicabile, et primum fundamentum in genere substantiae, ut completum aliorum de se praedicabilium subiectum. In via autem generationis semper incompletum est prius completo, licet in via perfectionis sit totum e contrario. Illud ergo quod est primum subiectum omnium in via generationis, et incompletum, quod de nullo illius generis praedicatur, materia scilicet, necessario erit primum principium esse incommunicabilis, quod est proprium individui.

428. — &) *Aliud* est in quo salvatur ratio individui apud nos, determinatio scilicet eius ad certas particulas temporis et loci, quia proprium est sibi esse hic et nunc, et haec determinatio debetur sibi ratione quantitatis determinatae. Et ideo materia sub quantitate determinata est principium individuationis: materia enim sola est primum principium individuationis, quo ad illud in quo salvatur ratio primi in genere substantiae, quod tamen impossibile est reperiri sine corpore et quantitate. Et ideo quantitas determinata dicitur principium individuationis, non quod aliquo modo causet subiectum suum quod est prima substantia, sed concomitatur eam inseparabiliter, et determinat eam ad hic et nunc. Illud ergo quod cadit sub ratione particulari, est hoc aliquid per naturam materiae; quod autem cadit sub sensu exteriori, est per quantitatem.

429. — Sed huic obiici potest quod materia de sui natura communis est, sicut et forma, cum possit una sub pluribus formis esse. Unde haec communitas sua potest impedire ipsam, ne sit principium primum individuationis.

Sed sciendum est quod impossibile est formam uniri materiae quin sit particularis et quin eam sequatur quantitas determinata, per quem modum non est ultra communicabilis materia alteri formae, quia haec quantitas cum aha forma reperiri non potest cum eadem determinatione. Et ideo materia non est communicabilis secundum eamdem determinationem, sicut forma est, ut dictum est.

Ratio enim materiae sub forma aliqua est alia a ratione sua sub aha forma, quia certificatur ratio sua per determinationem quantitatis, quae in diversa proportione et dimensione requiritur ad diversas formas. Essentia tamen materiae non diversificatur sub diversis formis sicut ratio sua: ratio enim materiae non est una et communis sicut sua essentia est: ratio enim formae in diversis materiis est una, hcet secundum esse sit diversa (1). Et ideo communitas, secundum essentiam tantum quae est ipsius materiae et non secundum eamdem rationem, non impedit materiam esse primum principium individuationis.

Sed advertendum est quod accidentia non individuantur per materiam primam, sed per subiectum proprium quod est ens actu individuantur, sicut et formae substantiales per materiam primam, quae est earum subiectum. Et haec de principio individuationis ad praesens sufficiunt.

1 *Al.:* licet essentia sit diversa.

DE MIXTIONE ELEMENTORUM AD MAGISTRUM PHILIPPUM

EDITORIS INTRODUCTIO

Aliquando habetur, ope editorum, *Quomodo elementa sunt in mixto.* At titulus non est S. Thomae, qui respondebat circa hoc argumentum in forma epistolae, absque inscriptione (cfr. « Bull. Thom. » VIII, 1947-53, η. L I95I› P. 28).

Catalogus officialis addit in *titulo:* ad magistrum Philippum *de Castrocaeli.* Hic Magister Philippus, aequalis S. Thomae, qui fuerit, non liquet. Circa eius patriam quidam legunt *Castrumcaeli* (prope Aquinum?); alii putant legendum esse *Castrumcelsum* (gallice Chautoceaux vel Chateaucaux). Cfr. De Rubeis, *Dissert. XXIV,* cap. I, η. 4; Bacic A., *Introductio compendiosa in opera S. Thomae,* Romae (apud « Angelicum») 1925, p. 96.

luxta Mandonnet *tempus* compositionis assignandum est a. 1273 *{Bibliographie,* p. XIII, n. 16). Cfr. etiam Walz, *Chronotaxis vitae et operum S. Thomae,* « Angelicum » 16 (1939), fasc. 4.

Hoc opusculum ex integro invenitur insertum lect. XXIV, libri I commentarii D. Thomae in *De generatione et corruptione* Aristotelis (cfr. ed. Marietti n. 172, p. 533 s.; ed. Leon. t. XIII, Appendix, p. XX). Huius autem operis commentaria inde a lectione XVIII primi libri non sunt S. Doctoris (cfr. edit. Leon. p. XXI ss.; Bacic, *op. cit.,* pp. 19-20). Opusculum istud assumptum est a quodam compilatore et in commentariis aristotelicis insertum ad complendum opus D. Thomae (cfr. edit. Leon., loc. cit.).

Attamen *authenticitas* huius opusculi ab omnibus asseritur. Cfr. Mandonnet P.5 O. P., *Des écrits authentiques de St. Thomas d'Aquin,* éd. H, Fribourg 1910, p. 104, n. 16; Michelitsch A., *Thomas Schriften,* vol. I, Graz 1913, p. 183, n. 45; Grabmann M., *Die echten Schriften des hl. Thomas von Aquin,* Münster 1949, p. 346. Attamen cfr. ed. Leon. XIII, p. XXIII, not. a.

Argumentum. In hoc parvae molis opusculo D. Thomas solvit quaestionem: *quomodo elementa maneant in mixto.* Et quidem, primo confutat quorundam falsas opiniones; deinde proponit modum « quo veritas salvetur mixtionis et elementa non totaliter corrumpantur, sed aliqualiter in mixto permaneant » (infra, n. 438).

Editiones: Piana t. XVII, 212; Parmensis t. XVI, 353; Vives t. XXVII, 502; Mandonnet t. I, 19; Perrier, in *Opuscula omnia* S. Thomae, vol. I, Paris (Lethielleux) 1949, pp. 19-22.

NOTA BIBLIOGRAPHICA

A. Bacic, *Introductio compendiosa in opera S. Thomae Aquinatis,* Romae 1925.

M. Grabmann, *Die Werke des hl. Thomas von Aquin,* Münster i. W. 1949, p. 345

DE MIXTIONE ELEMENTORUM AD MAGISTRUM PHILIPPUM

(Pi. 33 — Pa. 29 — Ma. 3)

430. — Dubium apud multos esse solet quomodo elementa sint in mixto.

Videtur autem quibusdam quod, qualitatibus activis et passivis elementorum ad medium aliqualiter deductis per alterationem, formae substantiales elementorum maneant: si enim non remaneant, videtur esse corruptio quaedam elementorum, et non mixtio.

431. — *Rursus* si forma substantialis corporis mixti sit actus materiae non praesuppositis formis simplicium corporum, tunc simplicia corpora elementorum amittent rationem. Est enim elementum ex quo componitur aliquid primo, et est in eo, et est indivisibile secundum speciem; sublatis enim formis substantialibus, non sic ex simplicibus corporibus corpus mixtum componetur, quod in eo remaneant. Est autem impossibile sic se habere; impossibile est enim materiam secundum idem diversas formas suscipere elementorum. Si igitur in corpore mixto formae substantiales elementorum salventur, oportebit diversis materiae partibus eas inesse. Materiae autem diversas partes accipere est impossibile, nisi praeintellecta quantitate in materia; sublata enim quantitate, substantia remanet indivisibilis, ut patet primo *Physic,* ζl). Ex materia autem sub quantitate existente, et forma substantiali adveniente, corpus physicum constituitur. Diversae igitur partes materiae formis elementorum subsistentes plurium corporum rationem suscipiunt. Multa autem corpora impossibile est simul esse. Non igitur in qualibet parte corporis mixti erunt quatuor elementa; et sic non erit vera mixtio, sed secundum sensum, sicut accidit in congregatione invisibilium sive insensibilium (r) corporum propter parvitatem.

432. — *Amplius,* omnis forma substantialis propriam requirit dispositionem in materia, sine qua esse non potest: unde alteratio est via (2) ad generationem et corruptionem. Impossibile est autem in idem convenire propriam dispositionem, quae requiritur ad formam ignis, et quae requiritur ad formam aquae, quia secundum tales dispositiones ignis et aqua sunt contraria. Contraria autem impossibile est simul esse in eodem adaequate. Impossibile est igitur quod in eadem parte mixti sint formae substantiales ignis et aquae. Si igitur mixtum fiat remanentibus formis substantialibus simplicium corporum, sequitur quod non sit vera mixtio, sed ad sensum solum, quasi iuxta se positis partibus insensibilibus propter parvitatem.

433. — *Quidam* autem volentes utrasque rationes evitare, in maius inconveniens inciderunt.

Ut enim mixtiones elementorum ab eorum corruptione distinguerent, dixerunt formas quidem substantiales elementorum remanere in mixto aliqualiter; sed ne cogerentur dicere esse mixtionem ad sensum, et non secundum veritatem, posuerunt quod formae elementorum non remanent in mixtum secundum suum complementum, sed in quoddam medium reducuntur; dicunt enim quod formae elementorum suscipiunt magis et minus et habent contrarietatem ad invicem. Sed quia hoc palam repugnat communi opinioni et dictis Philosophi dicentis in *Praedic.* (3), quod substantiae nihil est contrarium, et quod non suscipit magis et

ζl) Aristot., *Physic.,* I, c. 2, 185 b 16 *(Comm. S. Th.,* |eçt. 3); cfr. ç. 7, 189 b 30-191 a 22.

(x) Al. omittitur invisibilium sive. Cfr. « Bull. Th. » VIII (1947-53), η. I, 1951, P· 23.

(2) Cfr. « Bull. Thom. » loc. cit.

(3) Id., *Categ.,* c. 5, 3 b 24, 33,

minus; ulterius procedunt, et dicunt quod formae elementorum sunt imperfectissimae, utpote materiae primae propinquiores: unde sunt mediae inter formas substantiales et accidentales; et sic, inquantum accedunt ad naturam formarum accidentalium, magis et minus suscipere possunt, licet habeant contrarietatem ad invicem.

434. — Haec autem positio multipliciter est improbabilis.

Primo, quia esse aliquid medium inter substantiam et accidens est omnino impossibile: esset enim medium inter affirmationem et negationem. Proprium enim accidentis est esse in subiecto, substantiae vero in subiecto non esse. Formae autem substantiales sunt quidem in materia, non autem in subiecto: nam subiectum est hoc aliquid; forma autem substantialis est quae facit subiectum hoc aliquid, non autem praesupponit illud.

435. — *Item* ridiculum est dicere medium esse inter ea quae non sunt unius generis; quia medium et extrema oportet eiusdem generis esse, ut probatur in decimo *Metaph.* (1). Nihil ergo potest esse medium inter substantiam et accidens.

436. — *Deinde* impossibile est formas substantiales elementorum suscipere magis et minus. Omnis enim forma suscipiens magis et minus est divisibilis per accidens, inquantum scilicet potest eam subiectum participare magis et minus. Secundum id autem quod est divisibile per se vel per accidens, contingit esse motum continuum, ut patet in sexto *Physic.* (a). Est enim loci mutatio et augmentum et decrementum, secundum locum et quantitatem quae sunt per se divisibilia; alteratio autem secundum qualitates quae suscipiunt magis et minus, ut calidum et album. Si igitur formae elementorum suscipiunt magis et minus, tam generatio quam corruptio elementorum erit motus continuus. Quod est impossibile. Nam motus continuus non est nisi in tribus generibus, scilicet quantitate, qualitate, et ubi, ut probatur in quinto *Physic. (3).*

437. — *Amplius,* omnis differentia secundum formam substantialem variat speciem. Quod autem suscipit magis et minus, differt ab eo quod est minus et quodammodo est ei contrarium, ut magis album et minus album. Si igitur forma substantialis ignis suscipit magis et minus, magis facta vel minus facta speciem variabit, nec eadem forma, sed alia. Hinc est quod dicit Philosophus in octavo *Metaph. (')*, quod sicut in numeris variatur species per additionem et subtractionem, ita in substantiis.

438. — Oportet ergo alium modum invenire, quo veritas salvetur mixtionis, et elementa non totaliter corrumpantur, sed aliqualiter in mixto permaneant.

Considerandum est igitur quod qualitates activae et passivae elementorum sunt ad invicem contrariae, et suscipiunt magis et minus. Ex contrariis autem qualitatibus suscipientibus magis et minus constitui potest media qualitas, quae utriusque sapiat extremi naturam, sicut pallidum inter album et nigrum, et tepidum inter calidum et frigidum. Sic igitur, remissis excellentiis qualitatum elementarium, constituitur ex eis quaedam qualitas media, quae est propria qualitas corporis mixti, differens tamen in diversis secundum diversam mixtionis proportionem: et haec quidem qualitas est propria dispositio ad formam corporis mixti, sicut qualitas simplex ad formam corporis simplicis. Sicut igitur extrema inveniuntur in medio, quod participat utriusque naturam, sic qualitates simplicium corporum inveniuntur in propria qualitate corporis mixti. Qualitas autem corporis simplicis est quidem aliud a forma substantiali ipsius, agit tamen in virtute formae substantialis, alioquin calor calefaceret tantum, non autem per eius virtutem forma substantialis educeretur in actum; cum nihil agat extra suam speciem.

439. — Sic igitur virtutes formarum substantialium simplicium corporum salvantur in corporibus mixtis. Sunt igitur formae elementorum in mixtis non actu, sed virtute: et hoc est quod dicit Philosophus in primo *De Gener.* (2): « non igitur manent elementa in mixto actu, ut corpus et album, nec corrumpuntur nec alterantur ambo nec alterum (3); salvatur enim virtus eorum ».

(b Id., *Metaph.,* X, c. 7, 1057 a 20 *(Comm. S. Th.,* lect. 9).

(2) Id., *Physic.,* VI, cc. 1, 2, 231 b 15, 233 b 15 *(Conun. S. Th.,* lect. 1, 4).

(3) Aristot., *Physic.,* V, c. 1, 225 b 9; cfr. c. 2, 226 a 23-b 8 *(Comm. S. Th.,* lect. 1, 3, 4).

(x) Id., *Metaph.,* VIII, c. 3, 1043 b 36-1044 a 2 *(Conttn. S. Th.,* lect. 3).

(2) Id., *De generat, et corrupt.,* I, c. 10, 327 b 29-31 *(Cmnm. ps.-S. Th.,* lect. 24).

(3) Al: nec corrumpuntur nec alterum nec ambo,

DE OCCULTIS OPERATIONIBUS NATURAE AD QUEMDAM MILITEM

EDITORIS INTRODUCTIO

Alii *tituli: De actionibus et operationibus occultis naturae; De operationibus occultis ad quemdam militem ultramontanum; Tractatus de motibus naturalibus corporis seu de actionibus et operationibus naturae;* et aliter. Quis fuerit iste miles, incompertum est. Si revera opusculum compositum est annis 1269-1272, quando D. Thomas altera vice Parisiis docebat, ille « miles *ultramontanus* » fuisset aliquis ex Italiae partibus incola. Cfr. Perrier, *Opuscula omnia,* vol. I, p. 202.

Tempus lucubrationis revera, secundum Mandonnet, illis annis 1269-1272 assignandum esset *{Bibliographie,* p. XIII, n. 14), Walz consentiente *{Chronotaxis vitae et operum S. Thomae,* « Angelicum » 1939, fasc. 4).

De *authenticitate* dubium non est. Cfr. Mandonnet P., O. P., *Des écrits authentiques de St. Thomas d'Aquin,* II éd., Fribourg 1925, p. 104, η. 14; Michelitsch A., *Thomas Schriften,* vol. I, Graz 1913, p. 183, n. *46;* Grabmann M., *Die echten Schriften des hl. Thomas von Aquin,* Münster 1949, pp. 346-47.

Occasio opusculi fuit quaedam petitio quae D. Thomae facta est, ut patet ex ipsius verbis in principio responsionis, quibus etiam *argumentum* aperitur: « Quoniam in quibusdam naturalibus corporibus quaedam naturales actiones apparent, quarum principia maxime apprehendi non possunt, requisivit a me vestra dilectio, ut quid super his mihi videatur transcriberem... » (infra, n. 440). Et hoc quidem facit S. Doctor, lucide et breviter.

Editiones: Piana t. XVII, 213; Parmensis t. XVI, 355; Vives t. XXVII, 504; Mandonnet t. I, 1. Vide recentiores: Mac Allister, *The letter of S. Th. Aq. De occultis operibus naturae* (commentarium textus editionum veterum), Washington (Cath. Univ. of Americ. Phil. Stud. t. *42)* 1939; Perrier I. I., O. P., *Opuscula omnia* S. Thomae Aq., vol. I, Paris (Lethielleux) 1949, pp. 202-210.

NOTA BIBLIOGRAPHICA

A. Ba<;ic, *Introductio compendiosa in S. Thomae Aquinatis,* Romae 1925, p. 97.

M. Grabmann, *Die Werke des hl. Thomas von Aquin,* München i. W. 1949, pp. 346-347.

J. B. Mc Allister, *The letter of St. Thomas Aquinas De occultis operibus naturae ad quendam militem ultramontanum* (The Cath. Univ, of America, Philos. Studies XLII), Washington 1939.

DE OCCULTIS OPERATIONIBUS NATURAE AD QUEMDAM MILITEM

(Pi. 34 — Pa. 30 — Ma. 1)

440. — Quoniam in quibusdam naturalibus corporibus quaedam naturales actiones apparent, quarum principia maxime apprehendi non possunt, requisivit a me vestra dilectio, ut quid super his mihi videatur transcriberem.

Videmus siquidem quod corpus elementorum in se dominantium motus sequitur: puta quod lapis movetur ad medium secundum proprietatem terrae dominantis in eo; metalla etiam secundum proprietatem aquae habent frigidandi virtutem. Quaecumque igitur actiones et motum dementatorum corporum sunt secundum proprietatem et virtutem elementorum, ex quibus talia corpora componuntur. Tales autem actiones et motus habent manifestam originem, de qua nulla emergit dubitatio.

Sunt autem quaedam operationes talium corporum quae a virtutibus elementorum causari non possunt: puta quod magnes attrahit ferrum, et quod quaedam medicinae quosdam determinatos humores purgant, et determinatis corporis partibus. Oportet igitur tales actiones in altiora principia reducere.

441. — Est autem considerandum, quod aliquod agens inferius secundum superioris agentis virtutem *dupliciter* agit vel movetur. *Uno modo* inquantum actio procedit ab eo secundum formam vel virtutem sibi impressam a superiori agente, sicut luna illuminata per lumen a sole receptum. *Alio modo* agit per solam virtutem superioris agentis, nulla forma recepta ad agendum, sed per solum motum a superiori agente movetur, sicut carpentator utitur serra ad secandum: quae quidem sectio est principaliter actio artificis, secundario vero serrae inquantum ab artifice movetur: non quod talis actio sequatur aliquam formam vel virtutem quae in serra remaneat post motionem artificis.

Si qua enim elementaria corpora a superioribus agentibus aliquas actiones vel motus participant, oportet altero dictorum modorum hoc esse: scilicet quod tales actiones consequantur aliquas formas vel virtutes impressas corporibus dementatis a superioribus agentibus, vel quod tales actiones consequantur solam motionem dementatorum corporum a dictis agentibus. Superiora autem agentia, quae naturam elementorum et dementatorum excedunt, sunt non solum corpora caelestia, sed etiam superiores substantiae separatae.

442. — Ex utrisque autem aliquae actiones vel motus in corporibus inferioribus inveniuntur, quae non procedunt ab aliqua forma inferioribus corporibus impressa, sed solum ex superiorum agentium motione. Aqua enim maris fluens et refluens talem motum sortitur praeter proprietatem elementi ex virtute lunae, non per aliquam formam sibi impressam, sed ex lunae motione, qua scilicet aqua movetur a luna. Apparent etiam quarumdam nigromanticarum imaginum quidam effectus, qui procedunt non ab aliquibus formis quas susceperint dictae imagines, sed a daemonum actione qui in dictis imaginibus operantur: quod quidem etiam quandoque contingere credimus operatione divina, vel bonorum Angelorum. Quod enim ad umbram Petri Apostoli sanarentur infirmi (l)s vel ad tactum reliquiarum alicuius sancti aliqua aegritudo pellatur, non fit per aliquam formam his corporibus inditam, sed solum per operationem divinam quae his corporibus utitur ad tales effectus.

443. — Patet autem non omnes opera-

(1) *Act. Ap., V,* 15.

tiones corporum dementatorum occultas operationes habentium esse tales.

Primo quidem, quia dictae operationes quae non consequuntur aliquam formam impressam, non inveniuntur communiter in omnibus quae sunt eiusdem speciei: non enim omne os nec omnes reliquiae sanctorum tangendo sanant, sed aliquorum, et aliquando; nec omnes imagines huiusmodi habent effectus, nec omnis aqua fluit et refluit secundum motum lunae (i). Quaedam vero operationes occultae in quibusdam inveniuntur corporibus, quae similiter inveniuntur in omnibus quae sunt eiusdem speciei, sicut omnis magnes attrahit ferrum. Unde relinquitur tales operationes consequi aliquod intrinsecum principium commune habentibus hanc speciem.

Deinde operationes, de quibus supra dictum est, non semper ex huiusmodi habitibus procedunt: cuius evidens signum est, quod non proveniunt ex aliqua virtute indita et permanente, sed solo motu alicuius superioris agentis; sicut serra non semper secat lignum sibi coniunctum, sed solum quando ad hunc effectum ab artifice movetur. Quaedam vero operationes occultae sunt corporum inferiorum, quae quandocumque adhibentur suis passivis, similes effectus producunt; sicut rheubarbarum semper purgat determinatum humorem. Unde relinquitur, talem actionem provenire ex aliqua virtute insita et permanente in tali corpore.

444. — Restat autem considerare, quod sit istud principium intrinsecum permanens a quo tales operationes procedunt.

Patet autem hoc principium potentiam quamdam esse: potentiam enim dicimus principium intrinsecum quo agens agit, vel patiens patitur; quae quidem potentia secundum quod refertur ad ultimum in quo aliquid potest, accipit nomen et rationem virtutis.

Talis autem virtus quae est talium actionum vel passionum principium, maxime ostenditur ex forma rei specifica derivari: omne enim accidens quod est alicuius speciei proprium, derivatur ex principiis essentialibus illius speciei, et inde est quod ad demonstrandum proprias passiones de suis subiectis, accipimus pro causa definitionem designantem essentialia principia rei. Est autem essentiae et quidditatis principium forma in determinata materia existens. Oportet igitur tales virtutes procedere a formis talium rerum secundum quod in propriis materiis existunt.

Deinde, cum natura rei dicatur forma vel materia illius; si qua virtus rei ab his non derivetur, non erit tali rei naturalis virtus, et per consequens nec actio vel passio a tali virtute procedens erit naturalis. Tales autem actiones quae sunt praeter naturam, non sunt diuturnae, sicut quod aqua calefacta calefacit; actiones autem occultae, de quibus nunc loquimur, eodem modo se habent semper, vel ut frequenter. Relinquitur ergo virtutes quae sunt harum actionum principia, essentiales esse, et a forma procedere secundum quod in tali materia existit.

445. — Formarum autem substantialium Platonici quidem principium attribuebant substantiis separatis, quas species vel ideas vocabant, quarum imagines dicebant esse formas naturales materiae impressas. Sed hoc principium non potest sufficere.

Primo quidem, quia oportet faciens simile esse facto. Id autem quod fit in rebus naturalibus, non est forma, sed compositum ex materia et forma. Ad hoc enim aliquid fit, ut sit. Proprie autem esse dicitur compositum subsistens; forma autem dicitur esse ut quo aliquid est. Non igitur forma proprie est id quod fit, sed compositum. Id igitur quod facit res naturales esse, non est forma tantum, sed compositum.

Deinde formas absque materia existentes oportet immobiles esse, quia motus est actus existentis in potentia, quod primae materiae convenit: unde oportet quod semper eodem modo se habeant. A causa autem eodem modo se habente procedunt formae eodem modo se habentes: quod quidem in formis inferiorum corporum non apparet propter generationem et corruptionem talium corporum. Relinquitur igitur quod principia formarum talium corporum corruptibilium sint corpora caelestia, quae diversimode se habentia secundum accessum et recessum, generationem et corruptionem causant in his inferioribus.

446. — Procedunt tamen tales formae a substantiis separatis ut a primis principiis, quae mediante virtute et motu corporum caelestium imprimunt formas apud se intellectas in materiam corporalem. Et quia actiones et virtutes corporum naturalium ex formis specificis causari ostendimus; consequens est quod ulterius reducantur, sicut in altiora principia, in corpora caelestia vel in virtutes caelestium corporum,

(i) *AI.:* ... quae sunt eiusdem speciei; non enim omnis aqua fluit et refluit per motum lunae, nec omnium mortuorum ossa apposita sanant aegrotos.

et adhuc ulterius in substantias separatas intellectuales.

Utrorumque autem horum principiorum vestigium quoddam apparet in ipsis naturalium rerum operationibus. Nam quod talia naturae opera fiant cum quadam transmutatione, et secundum certum cuiusdam temporis spatium, provenit ex corpore caelesti, per cuius motum temporis mensura definitur.

447. — Sed a substantiis separatis intellectualibus invenitur in naturae operationibus quod determinatis viis ad determinatos fines rerum ordine et congruentissime modo procedunt, sicut et ea quae fiunt ab arte: ita quod totum opus naturae videtur opus esse cuiusdam sapientis, propter quod natura dicitur sagaciter operari. Opus autem sapientis oportet esse ordinatum: hoc enim proprie ad sapientem dicimus pertinere, ut omnia congruo ordine disponat.

Quia igitur formae inferiorum corporum proveniunt ex sapientia substantiae separatae mediante virtute et motu corporum caelestium, oportet in his formis inferiorum corporum quemdam ordinem inveniri: ita scilicet, quod quaedam sint imperfectiores et materiae propinquiores, quaedam autem perfectiores et proximiores superioribus agentibus. Imperfectissimae vero formae et maxime materiae propinquae, sunt formae elementorum, ex quibus inferiora corpora componuntur materialiter: quae quidem tanto sunt nobiliora, quanto a contrarietate elementorum magis recedentia, ad quamdam aequalitatem mixtionis accedunt; propter quam quodammodo assimilantur corporibus caelestibus, quae sunt ab omni contrarietate aliena. Illud autem quod est ex contrariis compositum, neutrum est actu contrariorum, sed potentia tantum. Et ideo, quanto talia corpora ad maiorem aequalitatem mixtionis accedunt, tanto nobiliorem formam sortiuntur a Deo: quale est corpus humanum (2), quod est temperatissimae mixtionis, ut probat bonitas tactus in hominibus, nobilissimam formam habet, scilicet animam rationalem.

448. — Virtutes autem et actiones oportet formis proportionari a quibus procedunt. Et inde est quod formas elementorum quae sunt maxime materiales, consequuntur qualitates activae et passivae, puta calidum, frigidum, humidum, siccum et alia similia quae pertinent ad materiae dispositionem. Formae vero mixtorum, scilicet inanimatorum corporum, puta lapidum, metallorum, mineralium, praeter virtutes et actiones quas ab elementis participant ex quibus componuntur, quasdam alias virtutes et actiones nobiliores habent consequentes formas eorum specificas; puta, quod aurum laetificat cor, sapphyrus sanguinem constringit; et sic semper ascendendo, quanto formae specificae sunt nobiliores, tanto virtutes et operationes ex eis procedentes excellentiores existunt: intantum quod nobilissima forma, quae est anima rationalis, habet virtutem et operationem intellectivam, quae non solum transcendunt virtutem et actionem elementorum, sed etiam omnem virtutem et actionem corporalem.

Ex extremis autem formis oportet de mediis iudicium sumere (1). Sicut enim virtus calefaciendi et infrigidandi est in igne et aqua consequens proprias eorum formas, et virtus et actio intellectualis in homine consequens animam rationalem; ita omnes virtutes et actiones mediorum corporum transcendentes virtutes elementorum, consequuntur eorum proprias formas et reducuntur sicut in altiora principia in virtutes corporum caelestium, et adhuc altius in substantias separatas. Ex talibus enim principiis formae inferiorum corporum derivantur, excepta sola rationali anima, quae ita ab immateriali causa procedit, scilicet a Deo, quod nullo modo causatur ex virtute corporum caelestium; alioquin non posset habere virtutem et operationem intellectualem a corpore penitus absolutam.

449. — Quia igitur tales virtutes et operationes a forma specifica derivantur, quae est communis omnibus individuis eiusdem speciei, non est possibile quod aliquod individuum alicuius speciei aliquam talem virtutem vel actionem obtineat praeter alia individua eiusdem speciei, ex hoc scilicet quod est sub determinato situ corporum caelestium generatum. Possibile tamen est quod in uno individuo eiusdem speciei virtus et operatio consequens speciem remissius vel intensius inveniatur secundum diversam dispositionem materiae et diversum situm corporum caelestium in generatione huius vel illius individui.

Ex hoc autem ulterius patet quod formae artificiales sunt accidentia quaedam quae non consequuntur speciem: non enim potest

tl) *Al.:* Medium enim.

(2) Al.: sortiuntur: adeo quod corpus humanum, quod...

(1) *Al.:* sentire.

esse quod aliquod artificiatum aliquam operationem et virtutem a corpore caelesti in sua operatione participet vel sortiatur ad producendum ex virtute indita aliquos effectus naturales transcendentes elementorum virtutes. Tales enim virtutes si quae essent in artificiatis, ex caelestibus corporibus nullam formam consequerentur, cum forma artificis [1] aliud nihil sit quam ordo, compositio et figura, ex quibus prodire non possunt tales virtutes et actiones. Unde patet quod si quas tales virtutes artificiata perficiant, puta quod ad aliquam sculpturam moriantur serpentes aut immobilitentur animalia vel laedantur, non procedit hoc ab aliqua virtute indita et permanenti, sed ex virtute agentis extrinseci quod utitur talibus sicut instrumentis ad suum effectum.

450. — Nec potest dici quod tales actiones proveniant ex virtute corporum caelestium, quia caelestia corpora naturaliter agunt in ista inferiora; et ex eo quod aliquod corpus sic vel sic figuretur, nullam idoneitatem maiorem vel minorem habet ad recipiendum impressionem naturalis agentis; unde non est possibile quod imagines vel sculpturae quae fiunt ad aliquos effectus singulares producendos, efficaciam habeant ex corporibus caelestibus, licet sub certis constellationibus fieri videantur, sed solum ab aliquibus superioribus agentibus [b] qui per imagines et sculpturas operantur.

451. — Sicut autem imagines ex materia naturali fiunt, sed formam sortiuntur ex arte; ita et verba humana materiam quidem habent naturalem, scilicet sonos ab hominis ore prolatos, sed significationem quasi formam habent ab intellectu suas conceptiones per tales sonos exprimente. Unde pari ratione nec verba humana habent efficaciam ad aliquam immutationem corporis naturalis ex virtute alicuius causae naturalis, sed solum ex aliqua spirituali substantia.

Hae enim actiones quae per talia verba fiunt, vel per quascumque imagines vel sculpturas, vel quaevis talia, non sunt naturales, utpote non procedentes a virtute intrinseca, sed tantum extrinseca; sed sunt [2] ad superstitionem pertinentes. Actiones vero quas supra diximus consequi formas corporum, sunt naturales, utpote ex principiis intrinsecis procedentes.

Et haec de operationibus et actionibus occultis ad praesens dicta sufficiant.

[1] *Al.:* artificiati.

[b] *Al.:* ab aliquibus spiritibus.

[2] *Al. add.:* emphaticae et.

DE MOTU CORDIS
AD MAGISTRUM PHILIPPUM

EDITORIS INTRODUCTIO

Cat. off. addit *ad eundem,* scii, ad magistrum Philippum de Castrocaeli, cui etiam opusculum *De mixtione elementorum* dedicatum est. De hoc Magistro Philippo nihil scimus.

Nullum dubium de *authenticitate.* Cfr. Mandonnet P., O. P., *Des écrits authentiques de St. Thomas d'Aquin,* éd. II, Fribourg 1910, p. 104, n. 18; MICHELITSCH A., *Thomas Schriften,* vol. I, Graz 1913, p. 183, n. 47; Grabmann M., *Die echten Schriften des hl. Thomas von Aquin,* Münster 1949, pp. 347-48. De aliquo fragmento vel prooemio edito a D. G. Morin O. S. B. *(A travers les Manuscrits de Bâle,* « Basler Zeitsch. f. Gesch. u. Altertumskunde », B. 26, 1927, pp. 216-217; c^r. C. R. in « Bull. Thom. », t. IV, 1934, pp. 49-50), videtur incertum, immo minus probabile an sit genuinum et authenticum (Perrier I. I., O. P., *Opuscula omnia,* p. 62).

Tempus compositionis assignatur a Mandonnet a. 1273 *{Bibliographie,* p. XIII, n. 18), et sic etiam a Walz *(Chronotaxis vitae et operum S. Thomae,* « Angelicum » 1939, fasc. 4).

Argumentum in ipso titulo opusculi indicatur, et melius in primis lineis declaratur: «Quia omne quod movetur, necesse est habere motorem, dubitabile videtur quid moveat cor et qualis sit eius motus » (infra, n. 452). Huic dubio respondet D. Thomas, reiectis aliis opinionibus, quod motus cordis maxime est naturalis et explicat quo sensu naturalis dici debeat.

Editiones: Piana t. XVII, 214; Parmensis t. XVI, 358; Vivès t. XXVII, 508; Mandonnet t. I, 28; Perrier, *Opuscula omnia,* vol. I, Paris (Lethielleux) 1949, pp. 62-69.

NOTA BIBLIOGRAPHICA

A. Ba&c, *Introductio compendiosa in opera S. Thomae Aquinatis,* Romae 1925, p. 97.

P. Glorieux, *Un recueil scolaire de Godefroid de Fontaines,* « Rech. de théol. anc. et méd. » 3 (i93i)> PP· 37-53·

M. Grabmann, *Die Werke des hl. Thomas von Aquin,* Münster i. W. 1949, pp. 347-348.

F. Pelster, *Das Thomasfragment in Cod. B. VII.* 9 *der Universitatsbibliothek Basel.,* « Philos. Jahrbuch» 52 (1939), pp. 85-91. Cfr. A. Dondaine, *«Bull. Thom·».* T. IV (1934-1936) 49.

DE MOTU CORDIS
AD MAGISTRUM PHILIPPUM

(Pi. 35 — Pa. 31 — Ma. 5)

452. — Quia omne quod movetur, necesse est habere motorem, dubitabile videtur quid moveat cor, et qualis sit eius motus.

Non enim videtur eius motus esse ab anima. Ab anima enim nutritiva non movetur, quia animae nutritivae operationes sunt generare, alimento uti, et augmentatio et diminutio: quorum nullum motus cordis esse videtur. Haec etiam anima plantis inest; motus autem cordis animalium proprius est.

Nec etiam animae sensitivae motus esse videtur, nec intellectivae, quia intellectus et sensus non movent nisi mediante appetitu: motus autem cordis involuntarius est.

Sed nec naturalis esse videtur, cum sit ad contrarias partes: componitur enim ex pulsu et tractu; motus autem naturalis ad unam partem est, ut ignis movetur tantum sursum, et terra deorsum. Dicere autem motum cordis esse violentum, est omnino extra rationem. Manifeste enim hoc motu subtracto, subtrahitur sive moritur animal, cum tamen nullum violentum conservet naturam. Videtur autem hic motus maxime naturalis esse, cum vita animalis et hic motus se inseparabiliter consequantur.

453. — Dicunt autem quidam hunc motum naturalem esse non ab aliqua particulari natura animalis intrinseca, sed ab aliqua natura universali, vel ab intelligentia.

Sed hoc ridiculum est. In omnibus *enim* rebus naturalibus propriae passiones alicuius generis vel speciei aliquod principium intrinsecum consequuntur. Naturalia enim sunt quorum principium motus in ipsis est. Nihil autem proprium magis est animalibus quam motus cordis; quo cessante, perit eorum vita. Sequitur igitur inesse ipsis animalibus aliquod principium tabs motus.

Adhuc, si aliqui motus in corporibus inferioribus ex natura universali causentur, non semper eis adsunt: sicut in fluxu et refluxu maris patet, qui sequuntur motum lunae, et secundum ipsam variantur. Motus autem cordis semper adest animali. Non est ergo a causa separata tantum, sed ab aliquo intrinseco principio.

454. — Dicunt autem alii principium huius motus in animali esse calorem, qui per spiritum generatus (1) movet cor. Sed hoc irrationabile est. Illud *enim* quod est in aliqua re principalius, oportet esse causam. Principalius autem in animali videtur esse motus cordis et magis contemporaneum vitae, quam quaevis alteratio secundum calorem. Non ergo alteratio secundum calorem est causa motus cordis, sed potius e contra motus cordis est causa talis alterationis. Unde Philosophus in lib. *De mot. anim.* dicit (2): « Oportet quod futurum est movere, non alteratione tale esse ».

Item animal perfectum, quod est movens seipsum, maxime accedit ad similitudinem totius universi: unde et homo qui est perfectissimus animalium, dicitur a quibusdam (3) minor mundus. In universo autem primus motus est motus localis, qui est causa alterationis et aliorum motuum. Unde et in animali magis videtur motus localis esse alterationis principium, quam e contra. Unde et Philosophus in octavo *Physic. (4),* hanc similitudinem sequens,

(1) *Al.:* per spiritus generatos.
(2) Aristot., *De motu animal.,* c. 10, 703 a 24-25,
(3) Id., *Physic.,* VIII, c. 2, 252 b 26.
(4) Ibid., c. 1, 250 b 14-15.

dicit quod motus est ut vita quaedam natura existentibus omnibus.

Adhuc, quod est per se, prius est eo quod est per accidens. Primus autem motus animalis est motus cordis; calor autem non movet localiter nisi per accidens: per se enim caloris est alterare, per accidens autem movere secundum locum. Ridiculum igitur est dicere, quod calor sit principium motus cordis, sed oportet ei assignare causam quae per se possit esse principium motus localis.

455. — Principium ergo huius considerationis hinc oportet accipere, quod, sicut Philosophus dicit in octavo *Physic,* (1), « quorumcumque principium motus in seipsis est, hoc natura dicimus moveri. Unde animal quidem totum natura seipsum movet; corpus autem eius contingit et natura et extra naturam moveri. Differt enim secundum qualem motum quod movetur eveniat, et ex quali elemento constet ». Cum enim animal movetur deorsum, est quidem motus naturalis et toti animali et corpori, eo quod in corpore animalis elementum grave dominatur, cuius natura est moveri deorsum. Cum autem animal movetur sursum, est quidem motus naturalis animali, quia est a principio eius intrinseco, quod est anima; non tamen est naturalis corpori gravi; unde et magis fatigatur animal in hoc motu.

Motus autem secundum locum in animalibus causatur appetitu et apprehensione sensitiva vel intellectiva, ut Philosophus docet in tertio *De anima (2).*

456. — In aliis igitur animalibus totus processus motus naturalis est: non enim agunt a proposito, sed a natura: naturaliter enim hirundo facit nidum et aranea telam. Solius autem hominis est a proposito operari, et non a natura.

Sed tamen cuiuslibet operationis suae principium naturale est. Licet enim conclusiones scientiarum speculativarum et practicarum non naturaliter sciat, sed ratiocinando inveniat, prima tamen principia indemonstrabilia sunt ei naturaliter nota, ex quibus ad alia scienda procedat. Similiter ex parte appetitus appetere ultimum finem, qui est felicitas, est homini naturale, et fugere miseriam; sed appetere alia non est ei naturale, sed ex appetitu ultimi finis procedit in appetitu aliorum: sic enim est finis in appetibilibus, sicut principium indemonstrabile in intellectualibus, ut dicitur secundo *Physic.* (1). Sic ergo cum motus omnium aliorum membrorum ex motu cordis causetur, ut probat Philosophus in lib. *De mot. Anim.* (2), motus quidem alii possunt esse voluntarii, sed primus motus qui est cordis, est naturalis.

457. — Oportet autem considerare quod motus sursum est naturalis igni eo quod consequitur formam eius: unde et generans, quod dat formam, est per se movens secundum locum. Sicut autem formam elementi consequitur aliquis motus naturalis, sic nihil prohibet alias formas sequi alios motus naturales. Videmus enim quod ferrum naturaliter movetur ad magnetem, qui tamen motus non est ei naturalis secundum rationem gravis et levis, sed secundum quod habet talem formam. Sic igitur et animal inquantum habet talem formam quae est anima, nihil prohibet habere aliquem motum naturalem; et movens hunc motum est quod dat formam.

458. — Dico autem motum naturalem animalis eum qui est cordis: quia, ut Philosophus dicit in lib. *De motu Anim. (3),* « existimandum est constare animal quemadmodum civitatem bene ac legitime rectam. In civitate enim quando semel stabilitus fuerit ordo, nihil est opus separato monarcha quem oporteat adesse ad singula eorum quae fiunt, sed quilibet facit quae ipsius sunt ut ordinatum est, et fit hoc post hoc propter consuetudinem. In animalibus autem idem hoc per naturam fit: et quia natum est unumquodque sic constantium facere proprium opus, ut nihil opus sit in unoquoque esse animam, scilicet inquantum est principium motus, sed in quodam principio cordis (4) existente alia quidem vivere, eo quod apta nata sunt facere (5) proprium opus propter naturam ».

Sic igitur motus cordis est naturalis quasi consequens animam, inquantum est forma talis corporis, et principaliter cordis.

459. — Et forte secundum hunc intellectum dixerunt quidam motum cordis esse ab intelligentia, inquantum posuerunt animam ab intelligentia esse, sicut Philosophus dicit in octavo *Physic.* (6), motum gravium et levium esse a generante, in-

(1) *Ibid.,* c. *4, 254* b 16-20.
(2) Aristot., *De An.,* III, c. 10, 433 a 9-b 30.

(1) Aristot., *Physic.,* II, c. 9, 200 a 15-25.
(2) Id., *De motu animal., c.* 10, 703 a 14.
(3) Ibid., c. 10, 703 a 29-b 2.
(4) Al.: corporis.
(5) Al. add.: animae.
(6) Aristot., *Physic.,* VIII, c. 4, 255 b 31-256 a 3.

quantum dat formam quae est motus principium. Omnis autem proprietas et motus consequitur aliquam formam secundum conditionem ipsius, sicut formam nobilissimi elementi, puta ignis, consequitur motus ad locum nobilissimum, qui est sursum. Forma autem nobilissima in inferioribus est anima, quae maxime accedit ad similitudinem principii motus caeli. Unde et motus ipsam consequens simillimus est motui caeli: sic enim est motus cordis in animali, sicut motus caeli in mundo.

460. — Sed tamen oportet motum cordis a motu caeli deficere sicut principiatum deficit a principio. Est autem motus caeli circularis et continuus, et hoc ei competit inquantum est principium omnium motuum mundi: accessu enim et recessu corpus caeleste imponit rebus principium et finem essendi, et sua continuitate conservat ordinem in motibus, qui non sunt semper. Motus autem cordis principium est omnium motuum qui sunt in animali; unde Philosophus in tertio *De part. anim.* (1) dicit quod « motus delectabilium et tristium et totaliter omnes sensus hinc incipientes videntur », scilicet in corde, et ad hoc terminari. Unde ad hoc quod cor esset principium et finis omnium motuum qui sunt in animali, habuit quemdam motum non circularem sed similem circulari, compositum scilicet ex tractu et pulsu; unde Philosophus dicit in tertio *De anim.* (2), quod « movens organice est ubi est principium et finis idem. Omnia autem pulsu et tractu moventur; propter quod oportet sicut in circulo manere aliquid et hinc incipere motum ».

Est etiam iste motus continuus durante vita animalis, nisi inquantum necesse est intercidere morulam (3) mediam inter pulsum et tractum, eo quod deficiat a motu circulari.

461. — Per hoc ergo de facili solvuntur quae in contrarium obiici possunt.

Neque enim dicimus motum cordis esse cordi naturalem inquantum est grave vel leve, sed inquantum est animatum tali anima; et duo motus qui videntur contrarii sunt quasi partes unius motus compositi ex utroque, inquantum deficit a simplicitate motus circularis, quem tamen imitatur inquantum est ab eodem in idem. Et sic non est inconveniens si quodammodo sit ad diversas partes, quia et motus circularis aliqualiter sic est.

Nec etiam oportet quod causetur ex apprehensione et appetitu, licet sit ab anima sensitiva; non enim causatur ab anima sensitiva per operationem suam, sed inquantum est forma et natura talis corporis.

Motus autem progressivus animalis causatur per operationem sensus et appetitus; et propter hoc medici distinguunt operationes vitales ab operationibus animalibus, et dicunt quod cessantibus animalibus remanent vitales, vitales appellantes quae motum cordis concomitantur, quibus cessantibus cessat vita; et hoc rationabiliter. Vivere enim viventibus est esse, ut dicitur secundo *De anim.* (1): esse autem cuique est a propria forma.

462. — Hoc autem differt inter principium motus caeli et animam, quia illud principium non movetur per se neque per accidens, anima autem sensitiva licet non moveatur per se, movetur tamen per accidens: unde proveniunt in ipsa diversae apprehensiones et affectiones. Unde motus caeli semper est uniformis, motus autem cordis variatur secundum diversas affectiones et apprehensiones animae. Non enim affectiones animae causantur ab alterationibus cordis, sed potius causant eas; unde in passionibus animae, puta in ira, formale est, quod est ex parte affectionis, scilicet quod sit appetitus vindictae; materiale autem quod pertinet ad motum cordis, puta quod sit accensio sanguinis circa cor.

Non autem in rebus naturalibus forma est propter materiam, sed e contra, ut patet secundo *Physic.* (2), sed in materia est dispositio ad formam. Non ergo propter hoc aliquis vindictam appetit quia sanguis circa cor accendatur, sed ex hoc aliquis est ad iram dispositus; irascitur autem ex appetitu vindictae.

463. — Licet autem aliqua variatio accidat in motu cordis ex apprehensione diversa et affectione, non tamen illa variatio motus est voluntaria, sed involuntaria, quia non fit per imperium voluntatis. Dicit enim Philosophus in lib. *De causa mot. anim.* (3), quod multoties apparente aliquo, non tamen iubente intellectu, movetur cor et pudenda, et huius causam assignat quia necesse est alterari alteratione naturali animalia; alteratis autem partibus, hoc quidem

(1) Id., *De partibus animal.*, III, c. 4, 666 a 11-13.
(2) Id., *De An.*, III, c. 10, 433 b 21-22, 25-27.
(3) *Al.:* quietem.

(1) Aristot.; *De an.*, II, c. 2, 413 b 1-2.
(2) Id., *Physic.*, II, c. 9, 200 a 30-34.
(3) Id., *De motu animal.*, c. 11, 703 b 7-20.

augeri, hoc autem decrementum pati, ut iam moveatur et permutetur (χ) natis haberi permutationibus invicem.

Causa autem motuum animalis caliditas et frigiditas, quae de foris et intus existentes naturales et praeter rationem utique facti motus dictarum partium, idest cordis et pudendi, alteratione incidente (') fiunt. Intellectus enim et phantasia passionem afferunt, ut concupiscentiae, irae et huiusmodi, ex quibus cor calescit vel infrigidatur.

Et haec de motu cordis dicta sufficiant.

(χ) *Al.:* moveantur et permutentur.

(b *Al.;* incidcnter.

DE NATURA ACCIDENTIS

(Pi. 41 — Pa. 38 — Ma. 54)

Prooemium.

464. — Quoniam omnis cognitio humana a sensu incipit, sensus autem propria obiecta sunt accidentia, ideo et accidentia magnam partem conferunt ad cognoscendum quod quid est, ut dicitur primo *De anima* (1). De accidente igitur et eius origine aliquid breviter dicemus, quo facilius intellectus in quidditatem rei ducatur.

Sciendum igitur est quod accidens dicitur *dupliciter,* naturaliter scilicet et logice: *naturaliter* sicut accidens dividitur contra substantiam, et hoc continet novem genera accidentium; *logice* vero dicitur accidens unum de quinque universalibus, de quibus loquitur Porphyrius (2). Ideo *primo modo* dictum sequitur naturam rei; accidens vero *secundo modo* dictum sequitur operationem intellectus, qui facit universalitatem in rebus, ut dicit Commentator super secundo *De anima* (3). Cum autem natura rei praecedat actum intellectus, ideo *primo* est de accidente primo modo dicto agendum.

Caput i.

De accidente naturali.

465. — Sciendum est igitur quod ens non dicitur de accidente hoc nisi mediante substantia, de qua per prius dicitur. Haec enim est natura omnis analogi, quod illud de quo primo dicitur, erit in ratione omnium quae sunt post: sicut sanum, quod prius dicitur de animali quam de urina vel medicina, et ideo sanitas animalis cadit in definitione utriusque sanitatis: urina enim dicitur sana inquantum est signum sanitatis in animali; et similiter medicina quia est causa sanitatis animalis. Per quem modum cum ens dicatur per prius de substantia quam de accidente, ideo ratio entis in substantia necessario cadit in definitione entis in accidente. Dicitur enim quantitas ens, quia est mensura per se entis, idest substantiae; et qualitas quia est dispositio per se entis dicitur ens, et sic universaliter de aliis.

466. — Et quia esse est actus entis, hoc autem verbum « inesse » est designans inhaerendam accidentis, ideo inesse rei perfectae est esse accidentis, quod extraneum a rei natura esse necesse est. Non enim significatur per hoc inesse, quod accidentis esse sit in ipso esse substantiae, cum esse sit formalissimum omni rei, et ideo esse solum per se existentibus convenit; sed natura accidentis est inesse, sive inhaerere ipsi rei.

Et hoc quidem manifestum est, quia quaedam accidentia sunt quibus tantum hoc convenit, scilicet inesse rei, secundum suum esse quod in hoc solum consistit; verumtamen eorum subiectum proprium non est esse substantiale ipsius rei, sed accidens aliquod, sicut quantitas est subiectum qualitatis. Constat igitur quod esse qualitatis est inesse quantitati; hoc etiam reperitur sine subiecto substantiae, ut in sacramento altaris.

467. — Quantitas autem in rebus naturae est primum et proximum accidens substantiae naturalis, cum tamen sit extraneum ab ipsa natura rei cum non sit de constitutione ipsius substantiae sicut sunt sua naturalia principia, licet non sit mensura extranea sicut sunt locus et tempus, sed intranea, et tantum una eiusdem rei: quod non est verum de loco, cum una res multa loca mutet.

Nec erit ut in subiecto in ipso esse rei quod est maxime intimum rei, sed in ipsa re cuius esse est actus: hoc enim esse est substantiale, non accidentale, cuiusmodi est

(1) Aristot., *De Anima,* I, c. i, 402 b 21-22 *{Comm. S. Th.,* lect. i).

(2) Porphyr., *Isagoge ad praed.,* c. 4.

(3) Averr., *De Anima,* II, text. 121 (ed. Lugd. 1542, fol. 93v).

esse quo designatur ens esse secundo modo, et non primo, ut dicitur quinto *Metaph. (r).* Et ideo hoc esse formalius se habet ad rem constituendam in genere entis, quam ipsa forma rei quae hoc ipsum esse dat, vel materia cui datur, ex quibus compositum resultat cuius est hoc esse ut entis.

468. — Intimius ergo ad rem ipsam, quae est ens inter omnia, est ipsum esse eius; et post ipsum ipsa forma rei qua res habet ipsum esse; et ultimo ipsa materia: quae licet sit fundamentum in re, inter omnia ab ipso tamen esse rei magis distat. Cui propinquissimum est ipsa res, ut cuius est, cum per rem insit et formae et materiae, nisi in homine, ubi esse formae (2) communicatur toti, et illud esse est formae ut a qua est, quia ipsa est principium ipsius esse, et ultimo est ipsius materiae, ut eius in quo recipitur. Materia igitur rei cuius est esse, plus a re distat quam ipsa forma a qua est esse: et ideo materia non est ens de sua natura, sed per ipsum compositum, vel per ipsam formam.

Cum igitur esse accidentis et omne accidens a principiis rei extraneum sit et alterius naturae; primum inter omnia accidentia, scilicet quantitas, materiam quae a re maxime distat, sequetur, et reliqua ipsa mediate: licet quaedam aliorum naturam formae magis sequi videantur, sicut sunt qualitates in quantum sunt media ad aliquas actiones: omnis enim actio rei formam sequitur, cum idem sit principium essendi et operandi, vel agendi.

469. — Quomodo igitur quantitas sequatur materiam, considerandum est a parte formarum quae natae sunt materiam informare, cum materia non sit scibilis nisi per analogiam ad formas, ut dicitur primo *Physic. (3).*

Ad huius igitur evidentiam sciendum est quod in una et eadem materia natae sunt inesse quaedam formae generales et quaedam speciales, quarum natura est in materia facere quidquid formae generales natae sunt facere, et adhuc amplius, ut dicit Boetius (4). Forma autem nihil est nata facere, nisi id quod ad actum pertinet. Et ideo si quid fuerit sequens esse materiae in ordine ad aliquam formam distinctam in essentia sua ab alia forma, si hoc non pertineat ad esse actu ipsius materiae per ipsam formam, non fit id nisi per aliam formam certam; ut puta in materia est potentia ad formam aliquam generalem; sicut ad formam corporeitatis quae dat esse corpus, cum introducta fuerit materia ad illam transmutata, hoc idem facit forma perfectior, et adhuc amplius: hoc enim ad actum pertinet.

Quod autem ad materiam refertur, non fiet ab utraque forma indifferenter: hoc enim actualitatis non est, nec ad esse pertinens, sed ad ipsam suam essentiam. In materia namque est potentia ad formam corporis, ut dictum est, et hoc facit in illa cum ei infuerit; hoc etiam facit forma perfectior: ut dictum est. Sed forma perfectior, licet faciat idem quod facit forma generalis, non tamen eamdem perficit potentiam quam perficeret forma generalior si inesset.

470. — Et hoc manifestum est. Nam materia sub forma perfecta existens, est in potentia ad talem formam: quod non contingeret si eius potentia ad illam formam esset perfecta per aliam "formam. Id igitur quod potest fieri in materia per diversas formas, indifferenter se habet ad plures, et ad unam perfectam: hoc enim spectat ad ipsum constitutum ex materia et forma, cuius est esse actu. In quo, cum non possint esse plura esse substantialia sub una forma quam sub aliqua alia forma, per unam formam sequuntur omnia quae in diversis per diversas formas contingunt. Proportiones vero quae pertinent ad istam materiam, ordinant eam ad diversas essentias formarum determinate, ita quod potentia sua quae est ad unam formam, non perficitur per aliam, licet alia fuerit abundans in virtute et perfectione ad faciendum quidquid aliae formae facere consueverunt, et amplius.

Si qua igitur accidentia sunt consequentia materiam in ordine ad formam generalem, necessario consequuntur eam, vel secundum esse actu quod ab illa recipitur, vel secundum perfectionem potentiae suae per illam formam solum quae non potest per aliam formam perfici. Quando igitur talis forma sola perficit materiam, et facit esse actu in ea, tunc accidens, quod materiam consequitur in ordine ad illam formam quae perficit potentiam materiae secundum certum respectum in essentia, aderit essentiae materiae perfectae, non nudae, sed secundum actum illius compositi. Et haec est materia in qua accidens habet esse; est

(1) Aristot., *Metaph.,* V, c. 7, 1017 b 23-26 *(Cnmm. S. Th.,* lect. 10).

(2) Al.: in homine; si esse formae...

(3) Aristot., *Physic.,* I, c. 7, 191 a 7-8 *(Comm. S. Th.,* lect. 13).

(4) Boet., *De Trinit.,* c. 2, ML 64, 1250.

Cnim aliquod subiectum accidentis, secundum quod est actu.

471. — Ex quo facile est scire quid sit accidens sequi materiam in ordine ad formam generalem, vel in ordine ad formam specialem: hoc enim non respicit esse actu accidentis, cum hoc indifferenter sit in materia ab una forma et a multis; sed respicit essentiam eius respectu potentiae materiae, quae non potest perfici indifferenter, sed per certam formam essentiae illius materiae proportionatam.

Si enim referendum esset ad esse actu accidentis, nunquam distingueretur inter accidentia quae sequuntur materiam in ordine ad unam formam vel ad aliam formam, cum esse actu, et quidquid ad ipsum pertinet, indifferenter sit a quacumque forma perfectiore, ut dictum est. Unde cum aliqua forma perfecta in materia recipitur, quae facit quidquid aliae formae facere solent de his quae ad actum pertinent, omnia accidentia secundum esse quod habent sequuntur esse actu illius compositi, quod habet ab illa forma perfecta; esse (J) vero accidentis ipsius non sequitur esse actu, sed sequitur materiam in ordine ad formam cuius solum est illam essentiam perficere secundum potentiam ad eam ordinatam.

Et tale accidens est quantitas, et ea quae sunt secundum diversas proportiones in mistis, ut albedo et nigredo. Et ideo talia accidentia, forma perfecta ablata et destructa specie, manent in essentiis suis, aliud et aliud esse actu habentia. Non enim re perfecta pereunte perit ordo materiae ad formam generalem, sed potius per eam perficitur in esse actu. Et ideo in vivo et mortuo quantitas dimensiva manet, et similiter albedo et nigredo et vestigia vulnerum quae in quantitate recepta sunt.

472. — Nec est accidentium transitus propter hoc: manet enim origo et radix accidentis, eadem materia in ordine ad formam generalem remanente, licet sit transitus in esse actu. Inde est quod diversimode mutatur color in vivo et mortuo: quod non contingeret, nisi aliud et aliud esse actu haberet: quod est ratione diversorum actuum existentium, quorum tamen alterum in esse non est mutatum, et illud sequebantur praedicta accidentia.

Accidentia autem quae sequuntur materiam in ordine ad formam specialem, cuiusmodi est figura (in qualibet enim specie est certa figura. Et ideo inter omnia aha accidentia sola figura speciem rei cuiuslibet demonstrat: alia est enim figura hominis, et alia equi), destructa specie rei, non possunt manere, nisi aequivoce. Manet tamen eadem figura individui hominis, sicut et quantitas in qua est: est cnim figura qualitas in quantitate. Omnia enim accidentia individui sunt communia accidentia, sed speciei accidentia non: et ideo sequuntur materiam in ordine ad formam generalem, cum materia sit principium individuationis sub dimensionibus certis, quae sunt quaedam accidentia communia.

Si qua autem accidentia sunt quae sequuntur formam, sicut qualitates quaedam quae sunt principia actionum et passionum, non manent forma destructa nisi aequivoce, cum non possint in easdem actiones amplius. Alia autem accidentia sunt sequentia formam, quae nec etiam similitudinem aliquam post se relinquunt, ut risibile, et alia huiusmodi.

Caput 2.

De accidente logico.

473. — Nunc restat de accidente *secundo modo* dicto agere.

Sciendum est igitur quod omnia accidentia universalia quaedam sunt sequentia res secundum esse quod habet in anima; quia intellectus est qui facit universalitatem in rebus, ut dicit Commentator secundo *De anima* (x), et non solum operatur circa substantias sed etiam circa accidentia ipsa in rerum natura; utrisque enim intentionem tribuere potest.

Et inde est quod illa universalia quae fiunt per actionem animae circa substantias, specialia nomina habent, ut genus, species et differentia: et haec omnia sunt designativa ipsarum accidentalium intentionum. Sed haec non sic circa substantias fieri dicuntur quasi in accidentibus locum non habeant, cum et in eis sint genus, differentia et species: sed quia non subest res in natura, cui ratio generis conveniat in accidentibus per modum aptum generi et speciei ut sic, cum nihil sit in accidentibus per se subsistens (2). Similiter intel-

d) *Al.:* essentia.

(-l) Averr., *De An.,* II, text. 121 (ed. Lugd. 1542, f. 93v).

(2) Al.: quia subest res in natura, cui ratio generis conveniat in accidentibus per modum aptum generi et speciei, similiter cum nihil sit in accidentibus per se subsistens, sed intellectus... etc.

lectus facit accidens ut per se subsistens, cum eum (1) nominat nomine abstracto; et sic sibi rationem generis et speciei tribuit.

474. — Cum autem circa accidentia operatur specialiter non eis tribuendo quod substantiis tribuit, sed alias intentiones quae substantiis non conveniunt, nomina specialia non ponit, sed per nomina rerum rationem universalis exprimit.

Et ideo duo universalia, *proprium* scilicet et *accidens,* quorum utrumque verum accidens est in rerum natura, nomina propria propter intentionem universalis nori mutant: sicut homo est nomen rei naturae humanae, et nomen speciei, sed aequivoce: ita *proprium* et *accidens* sunt nomina generalia quorumdam accidentium, et praeter hoc sunt universalium nomina. Et hoc certum est aequivoce contingere: non enim si proprium est universale, et risibile est proprium, risibile erit universale. Variatur enim medium secundum aequivocationem, sicut cum arguitur: Socrates est species, quia est homo, et de homine species praedicatur.

Et haec de natura accidentis sufficiant.

(1) *Lege* illud.

DE NATURA GENERIS

EDITORIS INTRODUCTIO

Authenticitatem opusculi istius negat Mandonnet *{Des écrits authentiques de St. Thomas d'Aquin,* II éd., Fribourg-Sw. 1910, pag. 108, n. 92 et p. 150). Alii asserunt, ut Grabmann *{Die echten Schriften des hl. Thomas von Aquin,* Münster 1949, PP· 354'357) et Michelitsch *{Thomas Schriften,* vol. I, Graz 1913, p. 184, n. 54). Opusculum videtur proles esse ipsius Auctoris aliorum opusculorum *De natura materiae, De natura accidentis:* « sed — scribit Perrier — prorsus non S. Thomae; cum vehementer discrepent ab eius doctrina » *{Opuscula omnia,* vol. I, Paris [Lethielleux] 1949, p. 428). In praesenti editione ut *dubium* illud inserimus.

Tempus lucubrationis ignoratur. Cfr. Walz A., O. P., *Chronotaxis vitae et operum S. Thomae,* «Angelicum» 16 (1939), fasc. 4.

Argumentum. Sic Auctor exorditur: « Quoniam omnis creatura generis limitibus continetur, ne circa naturas rerum aliquis error causetur, de genere et difficultatibus ipsum contingentibus aliquid, quo facilius scientiarum a se invicem diversarum ortus processusque discerni possit, dicere intendimus, initium sumentes ab illo, ad quod intellectum omnem incipere et resolvere necesse est. Hoc autem dicimus ens... » (infra, n. 475). Sic ergo ad naturam generis explicandam Auctor incipit loqui de natura entis et aliorum transcendentalium et postea descendit ad singula genera. In vet. edit, dividitur in 22 capit.; nos in praesenti editione ad 13 contraximus, coniungentes aliqua capita quae de eadem materia pertractant.

Editiones: Piana t. XVII, ibis; Parmensis t. XVII, 8; Vivès t. XXVIII, 5; Mandonnet t. V, 221; Perrier, *Opuscula omnia,* vol. I, Paris (Lethielleux) 1949, pp. 493-545 (inter « dubia vel spuria »).

NOTA BIBLIOGRAPHICA

A. Bacic, *Introductio compendiosa in opera S. Thomae Aquinatis,* Romae 1925, p. 113.

M. Grabamnn, *Die Werke des hl. Thomas von Aquin,* München i. W. 1949> PP· 354"357·

I. F. Rossi, *Gii Opuscoli di San Tommaso,* « Divus Thomas », (PI.) 1953, p. 388.

J. Wild, *Uber die Echtheit einiger Opuscula des hi. Thomas von Aquin,* « Jahrbuch für Philos, und spekulative Theol. » 21 (1907), pp. 291-308.

DE NATURA GENERIS

(Pi. 42 — Pa. 39 — Ma. 53)

Caput i.

De ente.

475. — Quoniam omnis creatura *generis* limitibus continetur, ne circa naturas rerum aliquis error causetur, *de Genere* et difficultatibus ipsum contingentibus aliquid, quo facilius scientiarum a se invicem diversarum ortus processusque discerni possit, dicere intendimus, initium sumentes ab illo ad quod intellectum omnem incipere et resolvere necesse est. Hoc autem dicimus ens; ens namque est obiectum intellectus primum, cum nihil sciri possit nisi secundum quod est ens actu, ut dicitur nono *Metaph.* (1). Unde nec oppositum eius intelligere potest intellectus, *non-ens* scilicet, nisi fingendo ipsum ens aliquo modo: quod cum intellectus apprehendere nititur, efficitur ens rationis. De quo modo entis dicitur in quinto *Metaph.* (2), quod ens uno modo dicitur, de quo possunt propositiones formari, etiam si essentiam non habeat.

476. — Ens igitur est cuius actus est esse, sicut viventis vivere. Sic enim se habent haec *tria* ad invicem, ens, esse et essentia, sicut vivens, vita ct vivere. Vita enim est principium quo vivens vivit, et essentia est principium quo ens est; nisi quod vita et vivere significant actum, vita in abstracto, vivere vero in concreto, sicut cursus et currere, unde non est vita sine vivere; essentia tamen non semper constituit esse.

In ente autem sic accepto *duplex* analogia reperitur. Dicitur enim ens de Deo et creatura, sed per prius de Deo, et per posterius de creatura; licet verius sit Deum esse super omne ens, quam esse ens, sicut dicit Dionysius et Damascenus 0). Propter hanc tamen analogiam non sequitur ens esse prius utroque, Deo scilicet et creatura, sicut prius est ens substantia et accidente, de quibus analogice dicitur.

477. — Ad cuius evidentiam est sciendum quod quando tota ratio analogi reperitur in altero de quibus praedicatur, sicut tota ratio entis absolute in Deo reperitur, tunc non erit praedicatum prius utroque, cum praedicatum non excedat subiectum. Cum vero tota ratio praedicati in neutro subiectorum est, necesse erit praedicatum prius esse et communius utroque subiecto, sicut tota ratio entis non salvatur in substantia quae est genus primum, cum ens divinum non includat.

Ens autem genus esse non potest, ut docetur in octavo *Metaph.* et in tertio (2). Nulla enim differentia participat genus: quia genus sumitur a materia, differentia vero a forma: sicut rationale a natura intellectiva, animal vero a sensitiva. Forma autem non includitur in materia actu, sed in potentia tantum. Similiter differentia non pertinet ad naturam generis, sed genus continet differentias potestate; et ideo differentia non participat genus, quia cum dico « rationale », significo aliquid « quod habet rationem », nec est de intellectu « rationalis » quod sit « animal ». Illud autem quod participatur, est de intellectu participantis. Nulla autem differentia potest accipi, de cuius intellectu non sit ens: unde manifestum est, quod ens non potest habere differentias sicut genus habet.

Et ideo ens genus non est, sed est de

(1) Aristot., *Metaph.,* IX, c. 9, 1051 a 30-32 *(Comm. S. Th.,* lect. 10).

(2) Ibid., V, c. 7, 1017 b 1-9 *(Comm. S. Th.,* lect. 9).

d) Dionys. Ps.-Areop., *De Div. Nom.,* c. 4, 863, 697; Ioan. Damasc., *De fide orth.,* I, c. 5, PG 94, 799.

(2) Aristot., *Metaph.,* III, c. 3, 998 b 22-28; X, c. 2, 1053 b 21-24 *(.Comm. S. Th.,* III, lect. 8; et X, lect. 3).

omnibus communiter praedicabile analogice. Similiter dicendum est de aliis transcendentibus.

Caput 2.

De transcendentibus.

478. — Sunt autem *sex* transcendentia, videlicet *ens, res, aliquid, unum, verum, bonum:* quae *re* idem sunt., sed *ratione* distinguuntur.

Sicut enim in demonstrationibus resolvere oportet omnes propositiones usque ad principia ipsa, ad quae necesse est stare rationem, ita in apprehensione praedictorum oportet stare ad ens, quod in quolibet cognito naturaliter cognoscitur, sicut et principium in omnibus propositionibus quae sunt post principia continetur. Unde oportet omnia alia aliquid addere supra ens, quod de intellectu entis non sit: nihil enim addere possunt, de cuius intellectu ens non sit.

Dupliciter igitur contingit addere aliquid super aliquid.

Aliquando namque illud cui fit additio non est de intellectu eius quod additur: sicut individuum addit supra rationem speciei materiam individualem, de cuius intellectu non est species ipsa. Et talis additio est *realis.* De intellectu tamen constituti ex specie et illo addito, est species ipsa: sicut de intellectu Socratis est homo.

Aliquando autem illud cui fit additio est de intellectu eius quod additur: sicut ens est de intellectu omnium; aliqua tamen addere dicuntur supra ens, quia aliquid important quod de ratione entis non est. Et talis additio non potest esse nisi *rationis tantum,* cum nullam rem importent quae non sit ens, licet aliquid dicant quod ens non dicit.

Quod autem additum sit de intellectu eius cui fit additio, non contingit: homo enim ponit super animal, et id quod ponit, non est de intellectu animalis; animal vero nihil ponit super hominem, quia quidquid animal dicit, homo dicit, et amplius.

479. — Supra ens igitur quod additur, si dicit aliquam specialem rationem entis, sicut substantia dicit specialem modum existendi, qui est per se esse, oppositum necessario oportebit addere alium modum entis, sicut esse per aliud: unde quod sic addit supra ens, non potest esse in aequo cum ente.

Et isto modo praedicamenta addunt supra ens, quae ad invicem dividuntur secundum specialem modum quem unumquodque supra ens addit. Si autem per additamentum ipsum non dicatur aliquis specialis modus entis habens in se aliquam oppositionem, quod se habet ex additione tali ad ens, in aequo erit cum ente.

Hoc autem *dupliciter* contingit: *uno modo* quando additio fit super ens absolute; *alio modo* quando fit additio ad ens comparatum ad aliquid quod habet convenientiam cum omni ente, cuiusmodi est anima. Quando autem aliquid addit super ens absolute, *aut* accipitur affirmative, *aut* negative. Si *affirmative; aut* dicit ipsam rem habentem esse quod est actus entis, *aut* dicit unde hoc inest rei, et hoc est prius re naturaliter. Non autem habet res aliunde quod sit, nisi per indivisionem; divisio enim facit rem non esse: et ideo eorum quae sunt, *quaedam* sunt indivisibilia actu et potentia, ut incorporalia; *quaedam* vero sunt indivisibilia actu, et divisibilia potentia, ut corporalia. Universaliter tamen unumquodque in quantum est, indivisum est.

Unum autem significat indivisionem quae aequiparatur enti; et ideo *unum* idem est quod *ens* secundum rem, licet *rationem quamdam* addat super ens, per quam unumquodque habet quod sit ens. Omne enim quod est, ideo est, quia unum numero est, secundum Boetium (x). Sed cum indivisio dicat privationem divisionis, unitas autem sit indivisio, necessario unitas dicet privationem divisionis.

480. — Et ideo manifestum est, quod unitas non importat privationem multitudinis, quia, cum privatio sit posterior illo quod privatur, si unum privaret multitudinem, sequeretur quod esset posterius multitudine; et cum habitus sit de definitione privationis, sequeretur quod unitas definiretur per multitudinem: quod est falsum, quia tunc foret circulus in definitione: nam multitudo definitur per unitatem: multitudo enim est aggregatio unitatum.

Et ideo unum quod convertitur cum ente, non importat privationem divisionis entis quae est per quantitatem, quia ista divisio pertinet ad unum genus particulare entis, et non posset cadere in definitione unius, cum sit particularius quam ipsum unum quod definitur; sed dicit privationem formalis divisionis, quae est per opposita,

il) Ps.-Boet. (scii. Gundissalinus), *De unitate et uno,* PL 63, 1075 A.

cuius radix prima est affirmatio et negatio: illa enim sic dividuntur, quod unum non est aliud.

In intellectu igitur *primo* cadit ens; *secundo* divisio; *tertio* unum quod divisionem privat: et *consequenter* multitudo, in cuius definitione cadit unitas, sicut et in ratione unius cadit divisio. Et tamen divisa (1) praedicto modo rationem multitudinis habere non possunt, nisi unicuique divisorum ratio unitatis applicetur.

Hoc est igitur quod unum addit super ens; privationem scilicet divisionis, quae omne ens concomitatur.

481. — Si autem dicat ipsum quod habet esse manifestando in supposito illo unde est, sic « res » addit super ens, ut Avicenna dicit in *Metaph.* sua (2). Unaquaeque enim res habet certitudinem, qua est id quod est.

Si autem accipiatur negative, sic « aliquid » addit super ens. Aliquid namque idem est quod *aliud quid,* quod idem est quod *non-hoc:* omne namque ens est aliquid, ita quod non nisi illud solum.

Si autem illud quod additur super ens sequatur ens in comparatione ad animam, quae quodammodo est omnia (in anima enim est duplex potentia, intellectus scilicet et voluntas, quarum altera omnia cognoscere potest, altera autem amare), sic accipiuntur « verum » et « bonum ». *Verum* enim addit supra ens rationem cognoscibilis: unde verum importat ordinem quemdam entis ad intellectum, qui non importatur in nomine entis absolute dicti. Sed bonum addit rationem appetibilis: eo enim est ens bonum, quo est appetibile. Unde bonum importat ordinem entis ad appetitum, sicut verum ad intellectum; sed diversimode: quia motus intellectus est ad seipsum, motus autem appetitus est ad rem extra. Et ideo secundum Philosophum sexto *Metaph.* (3), bonum et malum sunt in rebus, sed verum et falsum in intellectu.

482. — Ens autem absolute dictum, super quod omnia ista addunt rationes certas, communissimum est in se. Et ideo plurimas divisiones habet, quarum aliquae trahunt ad naturam generis, de quibus principaliter intendimus agere. Dc hoc enim alias tractatum fecimus specialem, cuius sententiam pro parte recitabimus, suppletiones necessarias in certis locis inserendo.

(1) *Al.:* ... cadit divisio, cum divisa, etc.

(2) Avie., *Metaph.,* I, c. 6 (edit. 1508, f. 72V).

(3) Aristot., *Metaph.,* VI, c. 4, 1027 b 25-27 *(Cotum. S. Th.,* lect. 4).

Caput 3.

De quadruplici divisione entis.

483. — Sciendum igitur est, quod in quinto *Metaph.* (1) dividitur ens *quadrupliciter.*

Prima enim divisio entis ibi posita est, quod ens uno modo dicitur *secundum se,* alio modo *secundum accidens.*

Secunda vero divisio entis est, quod ens uno modo dicitur *substantia,* alio modo *accidens:* et haec est divisio entis per decem praedicamenta. Ex quo patet, quod haec divisio entis non est eadem cum prima, ubi dividitur ens in ens secundum se dictum, et secundum accidens.

Harum autem differentia est quia ens dicitur substantia vel accidens secundum absolutam entis considerationem, sicut albedo dicitur accidens, et homo substantia; sed in primo modo oportet accidens subiecto componi, unde secundum se vel secundum accidens dicitur, quando aliquid praedicatur de aliquo secundum se, vel secundum accidens. Ens vero dividitur in substantiam et accidens, quia in natura sua est substantia vel accidens: ideo subdit Philosophus (2) quod ens secundum accidens dicitur *tripliciter:* scilicet quando accidens praedicatur de subiecto, vel accidens dc accidente, vel subiectum de accidente.

Divisio autem entis in substantiam et accidens, est divisio entis *per se* dicti: illa enim *per se* sunt, quae continentur in figuris praedicationis, ut *ibidem* dicitur. Cum autem ens contrahi non possit, sicut genus contrahitur per differentiam, ut dictum est, oportet quod ens contrahatur ad praedicta per diversum modum praedicandi. Eorum autem quae praedicantur, quaedam significant quid, quaedam quantum, quaedam quale, et sic de ceteris; ideo oportet quod unicuique modo praedicandi esse idem significet: ut cum dicitur « homo est animal », esse significat substantiam; cum vero dicitur « homo est albus », esse significat qualitatem; et sic de aliis praedicamentis, de quorum ortu infra dicetur.

484. — *Tertio modo* dicitur ens, *quod significat propositionem* quam facit intellectus componens et dividens, cuius compositionis veritas est veritas rei per causam: eo enim quod res est vel non est, oratio dicitur vera vel falsa. Veritas autem

(1) Aristot., *Metaph.,* V, c. 7, 1017 a 7-b 9 *(Comin. S. Th.,* lect. 9).

(2) *Ibid.*

propositionis significatur per hoc verbum « est »: quae comparatur ad existentiam rei sicut effectus ad suam causam: ex hoc namque quod aliquid in rerum natura est, sequitur veritas in propositione, quae illud significat quod ipsum verbum « est ».

Sed quia illud quod in se est non ens, intellectus accipit ut ens, sicut negatio et privatio, ideo talia dicuntur esse, quando formatur propositio de eis per ipsam copulam « est », licet non respondeat esse a parte rei, eo quod talia essentias non habeant, quae sunt principia existendi. Et hoc ideo est, quia accidit rei quod de ea aliquid dicatur vere per intellectum, cum res non referatur ad scientiam, sed e contrario.

485. — *Quartus modus* quo dividitur ens, est *per actum et potentiam.* In omnibus enim praedicamentis aliquid reperitur in actu et aliquid in potentia; et ideo haec divisio entis est in sua communitate, cum reperiatur in omni genere entis: sine qua nihil est in genere; et ideo Deus in genere non est, cum non sit in eo potentia et actus.

Id enim in genere est, quod determinatum et limitatum est ad aliquem specialem modum entis: sed determinari est potentiae per actum: unde omne id in genere est, in quo est potentia et actus. Omne enim quod est in genere, natum est habere aliquid prius se, respectu cuius est in potentia necessario, quia in diversis actus necessario est prior potentia, in eodem vero potentia praecedit actum; et ubi reperitur potentia et actus, necessario erit ibi genus. Cum igitur in omnibus citra primum sit potentia et actus, omnia praeter ipsum erunt in genere.

Ideo licet ens quod est subiectum Philosophiae primae non sit genus, nec in genere, ut dictum est; tamen nobiliores partes entis, substantiae scilicet separatae, necessario erunt in genere. Et quia accidens est imperfecta pars entis, sed perfecta ratio entis in substantia reperitur, perfectior pars entis ad genus substantiae spectabit, de quo primo agendum est.

Caput 4.

EX QUO SUMATUR RATIO GENERIS.

a) *Quod Logicus et Metaphysicus circa omnia operantur differenter.*

486. — Sciendum est ergo quod, sicut in quarto *Metaph.* [1] dicitur, « Logicus et Metaphysicus circa omnia operantur, differenter tamen ». Sicut enim primi Philosophi est loqui de ente in communi, ita et Logici; aliter non esset « circa omnia » eius consideratio, nisi haberet pro subiecto ens in communi. Cum enim unius scientiae sit unum subiectum, idem erit subiectum utriusque. Sed differunt: quia [primus] Philosophus procedit ex certis et demonstrabilibus, Logicus autem ex probabilibus: et hoc ideo est, quod ens *dupliciter* dicitur, scilicet *naturae* et *rationis.*

Ens autem *rationis* proprie dicitur de illis intentionibus quas ratio in rebus adinvenit, sicut est intentio generis et speciei, quae non inveniuntur in rerum natura sed sequuntur actiones intellectus et rationis: et huiusmodi ens est subiectum Logicae, et illud ens aequiparatur enti naturae quia nihil est in rerum natura, de quo ratio non negotietur. Inde etiam est quod circa idem dicuntur operari Metaphysicus et Logicus.

b) *Quod differentia in substantiis separatis non sumitur ab esse sed ab essentia.*

487. — Substantiae ergo separatae, sicut subsunt enti perfecto, substantiae scilicet naturae, ita et enti rationis, substantiae scilicet secundum logicam considerationem acceptae.

Substantia autem, ut dictum est supra, addit super ens specialem modum essendi, qui est per se esse. Cui si addiderimus omne illud quod est in genere habere potentiam et actum; potentia autem ad actum se non promovet, cum nihil se in esse perducat; invenimus illud ad genus substantiae pertinere quod per se subsistit, habens tamen esse ab alio.

Sed de hac potentia sumpserunt aliqui rationem ad docendum substantias separatas compositas ex materia et forma; dicentes genus substantiae ex materia et forma componi, et omnia quae ad ipsum pertinent: quod et Boetium *Super Praedicamenta* [1] sentire dicunt, ubi dicit Aristotelem relictis extremis, materia scilicet et forma, agere de medio composito ex utroque, praedicamento scilicet substantiae.

Sed cum ratio substantiae sit per se subsistere, ita quod sit in eo compositio potentiae et actus; non fuit intentio Boetii dicere praedicamentum substantiae esse compositum ex materia et forma, sed ostendere, cum materia et forma non possint

[1] Aristot., *Metaph.,* IV, c. 2, 1004 b 20 s. {*Comm. S. Th.,* lcci. 4).

[1] Boet., *In categ.,* I, *sup.* 2 a 11-19, PL 64, 184 A.

per se esse, quod non sunt in praedicamento substantiae ut species vel individuum; et ideo Philosophus omissis materia et forma, agit de composito quod est in substantia ut species et individuum.

Et ideo, licet in materialibus et in rebus inferioris ordinis quod est in genere substantiae sit compositum ex materia et forma, in substantiis tamen superioribus quae sunt in vertice rerum, nihil est de natura materiae: quod patet praecipue ex earum operatione, quae est intelligere.

488. — Et ratio huius satis manifesta est, quia materia non recipit formam in quantum forma simpliciter, sed in quantum est haec forma: ideo si in aliquo composito ex materia et forma reciperetur forma aliqua, non reputaretur forma intelligibilis actu antequam per abstractionem intellectus fieret (1): quod non ponitur in substantiis separatis.

Forma enim materialis non efficitur intelligibilis in actu nisi prius reddatur intellectui proportionata; quod fit per abstractionem eius in materia. Ex quo manifestum est intellectum esse sine materia: ex proportione enim obiecti ad potentiam sciri potest natura potentiae. Non igitur propter materiam et formam erit potentia et actus in omni re quae est in genere, licet hoc inveniatur in rebus inferioribus, ut dictum est.

489. — Cum autem omne quod est in genere ut completum existons, componatur ex genere et differentia; genus autem sumatur ab eo quod est in potentia, differentia vero a forma, sive ab actu; in substantiis vero separatis essentia est ut potentia, esse vero ut actus: sequi quibusdam videtur genus in eis sumi ab essentia, differentiam vero ab esse.

Sed hoc nihil est, quia essentia est aliud ab esse Angeli; sed illud unde sumitur differentia non est aliud ab essentia rei constitutae per differentiam, sicut intellectus unde sumitur rationale non est extra essentiam hominis. Esse autem cuiuslibet rei citra primum, accidens est, cum quidquid sit de essentia rei cadat in eius definitione; esse autem non pertinet ad definitionem rei, cum res definiri possit et si esse non habeat.

Ideo sup. quinto *Metaph.* dicit Commentator (2), quod haec propositio, « Socrates est », est de accidentali praedicamento. Quod verum est secundum quod esse importat entitatem rei, non autem secundum quod importat ipsam rem existentem: sic enim ens et esse sunt substantialia.

Unde manifestum est quod differentia in Angelis non potest sumi ab esse eorum. Cum igitur in substantiis separatis non sit nisi essentia et esse, in eis ab essentia sumitur genus et differentia.

490. — Ad cuius evidentiam considerandum est quod, sicut Avicenna dicit (1), omne quod habet esse aliud a sua quidditate, est in genere, quia omne tale habet naturam determinatam per se, unde comprehendi potest per actum rationis cuius est intentiones formare generum et specicrum; quod non fieret nisi sibi aliquid responderet in natura rei. Et (quia eius esse non est aliud ab essentia) (2), ideo in Deo hoc facere non potest intellectus; ideo substantiae separatae sunt in genere substantiae, quae est primum genus, cuius ratio est habere esse aliud a sua substantia seu quidditate, in se tamen et non in alio. Et ideo ex ipsa potentia essentiae cuiuslibet rei indifferenter quae est in praedicamento substantiae (quae potentia importatur cum dicitur, habens esse aliud a sua essentia) sumitur ratio generis; sed a perfectione illius quidditatis per quam appropinquat ad esse actus (3), accipitur ratio differentiae.

491. — Sed *alio modo* est hoc in rebus materialibus, et *alio modo* in simplicibus.

Potentialitas enim totius compositi *in rebus materialibus* est a materia, ideo ab ea sumitur genus; perfectio vero totius est a forma, ideo a forma sumitur differentia: per formam enim ipsum attingit esse actu. Ideo aliud et aliud in essentia est unde sumitur ratio generis et ratio differentiae in compositis.

Materia enim prout est materia respectu formae, est pars, et forma similiter est pars, comparata ad materiam; pars autem de toto non praedicatur, ideo genus et differentia non sumitur a materia et forma ad se invicem comparata, cum genus et differentia praedicentur de toto. Sed quia materia est materia totius et non solum formae, et forma est forma totius et non solum materiae; ideo nomen designans totum sumptum a forma totius est differentia,

(1) *Al.:* non foret intelligibilis actu antequam deputaretur per abstractionem intellectus.

(2) Averr., *Metaph., N,* c. 7, t. 14 (ed. Ven., 1552, f. 55C).

(1) Avie., *Logic.,* II, c. 2.

(2) Al. omitt.

(3) Al.: per quam appropinquat ipsi esse actu.

et nomen designans totum sumptum ex utroque, est species.

492. — *In separatis* vero genus et differentia non sumitur a diversis partibus quidditatis ipsius, cuius aliquid sit potentialitas quaedam et aliud perfectio, cum non sit in eis nisi una compositio tantum, essentiae scilicet et esse; sed utrumque fundatur super unum simplex et per essentiam indivisibile, cuius potentialitas attendi potest quia non habet esse de se, et inde ratio generis accipitur.

Sed haec eadem potentialitas essentiae in aliquibus minor est, quia magis prope actui primo et puro est natura sua constituta: quanto enim aliquid actui primo propinquius est, tanto minus potentialitatis habet. Et ideo quot sunt gradus propinquitatis in eis, tot sunt differentiae specificae. Hos autem gradus solum illi noscunt, qui suam propinquitatem ad Deum et elongationem a rebus compositis et corruptibilibus speculantur.

493. — Illa ergo essentia simplex supra naturam mobilium existens est res generis mctaphysici, nullam compositionem materiae et formae suscipiens; cuius ratio nobis occulta manet, cum nos lateat natura unde sumitur ratio generis et differentiae eius. Sicut enim physica definitio hominis est ex anima et carne et osse, ita cognoscenti illam naturam simplicem manifesta est ratio essentiae suae, quae metaphysica definitio est dicenda, sicut hominis physica.

Illae ergo substantiae simplices nullum genus subalternum habent, et ideo unica differentia sufficit earum perfectioni, quia non colligitur earum perfectio ex multis et diversis divisionibus generum et coniunctionibus differentiarum, et tanto perfectior est earum natura, quanto plura unite et in uno simplici habet.

Sicut enim in physicis res quaedam subsunt intentionibus generum et specierum, ut corpus et anima in homine, a quibus accipitur ratio generis et differentiae, et hoc nobis manifestum est; ita ibi res quaedam nobis occulta subest intentionibus quas anima format. Et inde est quod non formamus intentiones logicas in Angelis per aliquid conceptum a parte eorum, sed per id quod concipimus in rebus nobis notis, propter communitatem quam habent cum Angelis in hoc quod omnia sunt ab uno primo; et ideo formamus intentiones quae uniformiter istis et illis conveniunt.

494. — Universale enim dicitur *dupliçiter,*

Uno modo ipsa natura, cui intellectus propter aliquid in ea inventum intentionem attribuit. Et sic universalia quae rerum naturas significant, praedicantur in quid. Animal namque dicitur substantia illius de quo praedicatur, et similiter homo. Et isto modo non est unum in multis; immo natura praedicatorum semper multiplicatur multiplicatis subiectis: quot enim sunt homines, tot sunt animalia.

Alio modo dicitur universale natura illa sub intentione universalitatis sibi attributa: et sic propter uniformitatem rationis inventam in intentione quae fit propter remotionem a materialibus conditionibus et omni diversitate, est unum in multis: sic enim homines sunt unus homo et unum animal.

495. — In re igitur nihil est commune multis, quia quicquid est in re est singulare uni soli communicabile; quod autem commune est, agitur per intellectum. Intellectus enim facit universalitatem in rebus, ut dicit Commentator *supp. lib. De anima* (1). Potest igitur intellectus actionem suam extendere ad omne ens, quia ens rationis in aequo est cum ente naturae, ut dictum est. Unde cum de intellectu substantiae, quae est genus primum, non sit compositio materiae et formae nec eius oppositum; utrumque potest sibi accidere, sicut patet de substantiis separatis et compositis.

Remanet ergo de intellectu generis substantiae per se esse, quod tamen differens est ab essentia ipsius generis; et hoc solum commune est utrique substantiae, mobili scilicet et immobili seu immateriali: cum in omni re mobili necessario sit materia, ut dicitur in sexto *Metaph.* (2). Et ideo haec ratio substantiae logica est. Nihil enim commune potest esse substantiae corruptibili et incorruptibili nisi nomine tenus, quae est logica consideratio, cum nomina sint notae intellectus, ut dicitur primo *Perihermenias (3).*

c) *Quod substantiae separatae et materiales non conveniunt nisi in genere logico.*

496. — Ex quibus manifestum est, quod substantiae separatae et materiales non conveniunt nisi in genere logico solum. Unde

(1) Averr., *De Anima,* III, t. 5 (ed. Lugd. 1:542, f. 113V).
(2) Aristot., *Metaph.,* VI, c. 1, 1026a 2-3 *{Comm. S. Th.,* lect. 1).
(3) Arist., *Periherm.,* I, c. 1, 16 a 3-4 et ss.

substantiae materiales nihil rcale habent per quod dici possint substantiae, praeter id quod sunt corpora. Impossibile est enim formam materiae uniri quin sit corpus generis substantiae. Ad hoc enim, quod forma uniatur materiae, in qua est aptitudo ad multas formas et diversas, oportet statim in materia partem et partem ponere. Sed non est pars et pars nisi per quantitatem, quae est proprium accidens corporali substantiae. Impossibile est igitur aliquas formas materiae uniri, quin sint corpus.

497. — Ex dictis igitur patet genus metaphysicum substantiam esse realem, non compositam ex materia et forma, sed simplicem naturam et nobis occultam, ad quam tamen consideratio logica attingit: ratione cuius aliquid commune est utrique, materiali scilicet et immateriali substantiae.

Licet enim Metaphysici sit de omnibus agere sub ratione entis, praecipue tamen ad ipsum pertinet tractare de rebus separatis: tum quia perfectior ratio entis in eis salvatur, quam Metaphysicus quaerit, tum quia in particulari eorum natura occulta est, unde non potest de eis scientia particularis esse sicut quae est de rebus particularibus quarum quidditates apprehendimus, unde de entibus particularibus scientiae particulares sunt. Hoc autem non contingit in substantiis separatis, quia de eis quod quid est scire non possumus. Theologi tamen multa de eis per revelationem noverunt.

498. — Patet igitur natura primi generis, substantiae scilicet, et quomodo eius communitas tantum logice accipienda est, cum nulla sit realis convenientia inter separata et materialia.

Sicut enim substantiae separatae non descendunt ad genus corporis, sed sunt substantiae primo perfectae, genus subalternum non habentes, ut dictum est; ita res materiales non ascendunt usque ad substantiam separatam: summum enim in eis est corpus, ultra quod rem aliquam non attingunt quam non habeant per corpus: in ipsis namque est compositio materiae et formae, ad quae tanquam ad sua principia prima resolvuntur, nec ultra procedere habent. Ex materia autem et forma semper constituitur corpus, ut dictum est.

Primum ergo genus materialium erit corpus, ultra quod nihil reale habent, sicut nec ultra sua prima principia. Poterunt tamen aliquid intentionale, scilicet per se esse, ultra corpus habere, quod non est corpus in quantum corpus est: alioquin solum corpus hoc haberet. Et hoc est per se esse, quod non solum est corporis, sed etiam substantiae (1); ipsis tamen hoc competit quia corpora sunt.

Per se autem esse, secundum quod tale est, non inest alicui per corpus; alioquin omne per se esse esset corporis (2), quod est falsum. Attingunt ergo materialia per naturam corporis aliquid quod ratione corpus excedit; et hoc est eis logice convenire cum substantiis separatis. Si enim nulla substantia separata esset, primum praedicatum (3) foret corpus: alioquin falso divideretur substantia per corporeum et incorporeum, quae tamen sunt differentiae substantiae immutabiles; nihilominus tamen posset poni substantia, quae divideretur contra accidens, licet substantia separata non esset.

499. — Ad horum evidentiam considerandum est quod, cum genus de toto praedicetur, ut animal de homine, ratio generis non sumitur a materia prout est pars, ut dictum est supra; et eodem modo de differentia dicendum est, cum et ipsa de toto praedicetur. Unde sciendum est quod aliquando est unitas a parte naturae substratae (4) intentioni universalis praeter istam quam facit intellectus, aliquando autem non.

Natura enim cuius est substerni (5) intentioni universalitatis, sicut natura animalis, *tripliciter* considerari potest.

Uno modo absolute et secundum se; et sic nihil sibi convenit nisi quod est de intellectu eius, ut puta de intellectu animalis est corpus animatum sensibile: nihil enim aliud sibi attribui potest secundum hanc considerationem, nisi falso, ut album vel musicum, vel aliquid huiusmodi.

Alio modo potest considerari haec natura prout est recepta in aliquo singulari sui generis; et adhuc inerit sibi ratio, quae de intellectu cius est absolute: animal enim quod est Socrates, est substantia animata sensibilis. Sed si recipiatur in pluribus individuis, necessario et natura ipsa, et intellectus suus multiplicabitur. Socrates enim et Plato sunt duo animalia et duae substantiae animatae sensibiles. Unde, licet in natura animalis non sit unitas vel pluralitas secundum quod est nata recipi in

(1) *Al.:* Et hoc est per se esse, quod est esse substantiae...
(2) *Al.:* per corpus.
(3) *Al.:* praedicamentum.
(4) *Al.:* subtractae.
(5) *Al.:* quae est subtracta,

pluribus inferioribus, cum possit in uno recipi et in pluribus, est tamen in ipsa natura, absolute accepta et secundum quod non est in inferioribus considerata, quaedam unitas, cum definitio eius sit una, et nomen unum, ut patet.

Tertio modo potest considerari haec natura prout est in anima. Et quia omne quod est in anima est abstractum ab omni divisione et diversitate materiali, attribuitur isti naturae, ratione uniformitatis quam habet ad omnia, ratio universalis quod est unum in multis; unde sic non multiplicatur haec natura in suis inferioribus, imo plures homines sunt unus homo et unum animal, participando genus et speciem; hoc enim modo convenit talibus naturis secundum rationem generis et speciei.

500. — In istis igitur est *duplex* unitas. *Una* scilicet in natura absoluta, quae convenit singulis suppositis; sed haec unitas non descendit ab ipsa natura ad sua supposita, sicut de natura animalis absoluta est substantia animata sensibilis, ut dictum est. Sed hoc non dicit totam naturam eius absolutam, sed aliquid eius. In natura enim sua absoluta est quod possit substerni intentioni universalitatis, quia solum natura absoluta hoc potest, et etiam omnis natura absoluta. Comprehendendo ergo totam naturam eius absolute, dicendo naturam animalis absolutam esse substantiam animatam sensibilem aptam natam substerni intentioni universalitatis, non est de intellectu eius unitas aliqua, nec etiam pluralitas, quia utrumque potest sibi accidere.

501. — *Alia* est autem unitas naturae, quam habet ab intellectu, in quam omnia supposita conveniunt; ideo unitas quam facit intellectus in tali natura fundatur super unitatem in re inventam quae una est illa unitate. In substantia autem quae est genus primum non est recipere aliquam unitatem a parte ipsius rei; unde non est aliqua definitio eius per quam illa unitas ostendatur.

Si autem dicatur quod ratio substantiae est esse per se et non per aliud, et hoc in omnibus substantiis reperitur, hoc etiam non valet, quia hoc competit sibi secundum quod dividitur contra accidens, et non secundum quod est genus: de quo posterius plenius agetur. Remanet igitur in substantia sola unitas quam facit intellectus, et nulla alia: cuius actio fundatur non super aliquam rem quocumque modo unam, sed super naturas penitus diversas, quae tamen participatione generis erunt una substantia.

Corporalia enim et incorporalia (1) plus differunt quam quaecumquc alia quae conveniunt secundum aliquod genus reale secundum Philosophum quarto *Metaph.* (2); et hoc ideo est quia non habent aliquam rem unam eis communem, nisi (3) secundum rationem tantum.

502. — Si autem diceretur substantia quae est genus primum componi cx materia et forma, et hoc esse commune eis, sequeretur quod substantia non esset genus primum: omne enim compositum ex materia et forma habet unde sumitur in eo ratio generis, scilicet materiam, et ratio differentiae, scilicet formam: unde esset aliquod genus prius substantia; et ideo implicatio contradictionis est dicere genus primum componi ex materia et forma.

Inde est quod, si non esset aliqua substantia separata, corpus foret genus primum, ut dictum est; sed tunc ratio corporis logice tantum acciperetur, nec foret in corpore compositio materiae et formae secundum quod esset genus: si enim omnia genera essent unius rationis, ita scilicet quod in quolibet esset compositio materiae et formae, non foret status in genere.

503. — Ratio igitur generis convenit substantiae per actum intellectus tantum, qui non fundatur super rem aliquam unam communem utrique naturae, sicut reperitur natura animalis una quodammodo, cui additur unitas universalitatis quam facit intellectus. Unde Philosophus in septimo *Metaph.* (4), docens quod ideae non sunt substantiae quaedam universales, sic arguit: Universale semper habet dici de subiecto aliquo. Sed substantia non dicitur de aliquo subiecto. Igitur non est aliqua substantia, quae idea dici possit. In *Praedicamentis* vero docet (5), ut videtur, oppositum: quia secundum eum ibi, non est contra rationem substantiae de subiecto praedicari, licet sit contra rationem substantiae in subiecto esse. Sed advertendum est quod secundum logicam considerationem agit in *Praedicamentis:* Logicus enim considerat aliqua secundum quod sumuntur in ratione, et ideo considerat substantiam secundum quod per actionem intellectus subest rationi universalitatis, et ideo

(1) *Al.:* Corruptibilia enim et incorruptibilia.

(2) Aristot., *Metaph.,* IV, c. 2, 1004 b 30 sq. *{Comm. S. Th.,* lect. 4). Cfr. I, c. 10, 1059 a 9-10 *{Comm. S. Th.,* lect. 12).

(3) *Al.:* sed.

(4) Aristot., *Metaph.,* VII, c. 13, 1038 b 15-16 *{Comm. S. Th.,* lect. 13).

(5) Id., *Categ.,* c. 2, 1 a 20-225 c. 5, 3 a 7-21.

quantum ad praedicationem quae actum rationis dicit, praedicatur de subiecto, idest de re extra animam. Sed Philosophus primus considerat de rebus prout sunt vere entia, et ideo apud Philosophum non est differentia inter dici de subiecto et esse in subiecto. Ex quo patet quod ex sola actione intellectus est quod substantia praedicetur: quod habet in quantum est genus, et non ex aliqua communitate reali, ut dictum est.

d) *Quod ordinem inter differentias generis et specierum sola ratio facit.*

504. — Ex dictis igitur manifestum est nullam formam, quae realiter sit substantia, praecedere in re corporea formam per quam res est corpus. Cum autem formatio generis et speciei, quae est actio intellectus, non sit fictitia, — sicut est quando fingit non entia, ut montem aureum, cui nihil respondet extra in re sed ex conceptione montis et auri format, scilicet montem aureum, — necessario in re ipsa corporea aliquid erit super quod intellectus formet utrumque genus, substantiam scilicet et corpus, quae inter se solum ordinem prioritatis et posterioritatis ab intellectu conceptum habent, a quo habent rationem generum.

Non quod in natura rerum aliquid sit ad aliud ordinabile, cum in una re non sit prius et posterius respectu sui ipsius, nisi forte in illis in quibus essentia est in successione, quod non potest substantiae convenire; unde in ipsa non est ordo, ut dicitur septimo *Metaph.* (1), licet ordo sit in differentiis, quae ponuntur in definitione substantiae. Tota namque constituitur definitio ex ultima differentia. Quod ex hoc patet quia si aliqua alia differentia replicetur super illam, erit nugatio, ut si dicatur « homo est animal bipes habens pedes », nugatio est: sub bipede enim includitur habens pedes, sicut ternarius in senario. Si autem dicatur « habens pedes » et addatur « duos », non est nugatio.

505. — Hunc autem ordinem inter differentias sola ratio facit. Quod ex processu Philosophi *ibid.* (2) manifestum est.

Dicit enim quod vera definitio investigans substantiam rei, est ex genere primo et differentiis, quae postea non habent dividi per differentias per accidens. Ratio autem quare genus primum debet poni in definitione est quia genera intermedia nihil aliud sunt nisi genus primum cum differentiis additis. Ut si in definitione hominis ponatur animal, quod est intermedium genus, manifestum est quod nihil aliud est animal quam substantia, quae est genus primum, cum his differentiis, quae sunt animatum sensibile.

Non solum autem hoc genus dividitur per differentias, sed differentiae illae iterum per alias differentias dividuntur. Sed hoc fieri necesse est per differentias per se, et non per accidens: puta, animal dividitur per « habens pedes », et « non habens pedes ». Habens autem pedes non dividitur per « alatum » et « non alatum », quia accidit quod dividatur sic; sed per se dividitur per « habens pedes duos » vel « non habens pedes duos », et sic necesse est differentias dividi, quia illae sunt remotiores a genere quam primae. « Alatum » autem et « non alatum » non plus distant ab animali quam « habens pedes » et « non habens pedes ».

506. — Quomodo autem unum fiat ex genere et his differentiis, docet per hoc quod genus non est praeter suas species: non enim est animal, quod non sit homo vel equus. Si enim inveniretur aliquid praeter speciem, quod dicatur genus, illud non erit genus sed materia. Licet namque idem secundum nomen conveniat generi et materiae, non tamen erit idem secundum rationem.

Materia enim cum sit pars integralis rei, non praedicatur de re; genus vero cum praedicetur de re, oportet quod totum significet. Corpus namque, quod est materia hominis, habet de intellectu suo tres dimensiones cum aptitudine ad formam hominis supervenientem, sine eo quod ipsam contineat implicite vel explicite. Corpus autem ut est genus, est substantia completa, ultima forma, indeterminate tamen: cuius species erunt substantiae perfectae per easdem formas determinatas, ut per formam hominis aut bovis. Sicut enim quando privatio est innominata, aliquid dicitur fieri ex simplici materia, ut si figura fiat ex ligno constat quod fit ex infigurato; ita cum forma est sine nomine, simpliciter nominatur ex materia, et ideo dicitur fieri compositum ex materia et forma.

Et hoc ideo est, quia hoc non contingit ubi est aliqua forma determinata, sed ubi est forma communis. Compositum namque ex materia et forma commune est genus. Unde ex hoc est quod animal quod est

(1) Id., *Metaph.*, VII, c. 12, 1038 a 33 (*Comm. S. Th.*, lect. 12).

(2) *Ibid.*, 1038 a 28-35.

genus, non est praeter speciem aliquam, quia formae specierum non sunt aliae a formis generis realiter, sed tantum differunt sicut differentia communis et proprii sive determinati et indeterminati; et ideo differentia non additur generi sicut diversa essentia a genere, sed quasi aliquid in genere contentum implicite.

Genus ergo, licet esse non possit sine specie, intelligi tamen posset sine specie, et dividi per differentias communiores et pluribus convenientes quod uni speciei, inter quas certus ordo reperitur: aliter non referret quae illarum ante, et quae post poneretur; et ideo ipsum ordinem sola ratio facit, cui unum reale respondet, tamen multiplex ratione.

Caput 5.

In quo ostenditur quod genus continet differentias potestate.

507. — Nunc igitur superest ostendere quomodo genus implicite contineat ea quae sunt in eo.

Sciendum est igitur quod genus continet differentias potestate. Potentia autem principium indistinctionis est, sicut per oppositum actus primo distinguit. Illud igitur pro generalissimo sumendum est quod est primum principium indistinctionis aliquorum. Ut homo et equus, licet indistincta sint in animali, animal tamen non est primum principium indistinctionis eorum, nec etiam corpus. Statur autem ad substantiam: nam etsi in ente non distinguantur, ens tamen non est generalissimum, quia non praedicatur de aliquibps univoce, quod requiritur ad naturam generis.

Ista autem indistinctio aliter est in substantia et aliter in aliis generibus quae sunt post. In aliis enim generibus reperitur una natura aliqua, quae subest intentioni universalitatis, ut dictum est, ratione cuius cum uniformitate, quae est a ratione, ipsum genus uniformiter se habet ad omnia quae sibi subsunt, quod est implicite illa continere. Sed in substantia non est una res subiecta intentioni, sed intellectus ex diversis rebus colligit intentionem quae utrique naturae ab intellectu applicatur. Unde in substantia solum est convenientia in intentione, in qua est uniformitas ad omnia quae sunt in genere substantiae, per quod substantia dicitur implicite omnia continere.

508. — Ex dictis igitur satis potest accipi ratio, quare et quomodo genus de contentis sub eo praedicatur.

Non enim est praedicatio generis de specie denominativa, sicut est praedicatio materiae de re materiali, et accidentis de subiecto. Eadem namque res penitus est animal, quod praedicatur de homine, et homo. Sed album quod praedicatur de homine, non est penitus eadem res cum homine, cum unum sit accidens, aliud vero substantia. Cum igitur genus de specie praedicetur, et ratione uniformitatis communiter se habeat ad omnia contenta sub eo, necesse erit ipsum praedicari univoce, quod est praedicari secundum nomen et secundum rationem. Non enim est alia ratio animalis quando praedicatur de homine et alia quando praedicatur de equo: immo una et eadem est ratio per quam de utroque praedicatur, sicut et nomen idem est.

509. — Et hoc facile est videre si consideretur natura animalis, vel alterius superioris quod praedicatur de inferioribus suis, quod natura absoluta praedicabilis est, vel recipit unitatem vel pluralitatem a subiectis. Naturam igitur animalis praedicari est quod dicat totum respectu illius de quo praedicatur, et non partem, quia pars non praedicatur de toto. Non autem accipitur ut totum intégrale, quia tale non praedicatur nisi de omnibus partibus simul sumptis, sed ut totum universale quod praedicatur de qualibet parte. Sic igitur accepto animali, nihil potest sibi attribui nisi quod per se est de ratione eius, ut substantia animata sensibilis. Quicquid autem aliud sibi attribuitur, per accidens attribuitur, ut est unum vel plura: si enim unum esset de intellectu eius, tunc quibuscumque conveniret ipsum genus, et ipsum similiter conveniret: sicut de homine et asino praedicaretur, et ipsum unum similiter de eis diceretur, quod est falsum. Nec multa sunt de eius intellectu: quia cum animal praedicetur de Socrate, tunc Socrates esset multa animalia.

510. — Utrumque tamen potest sibi accidere per aliud, scilicet de quo praedicatur. Si enim illud fuerit unum, et aliud erit unum: sicut quando praedicatur de homine uno, est unum; quando de pluribus, plura: et hoc accidit sibi, quia accidit sibi praedicari de homine. Non enim est de intellectu animalis praedicari de homine, quia tunc homo praedicaretur de asino, cum animal praedicetur de asino. De quocumque enim praedicatur aliquid, praedicatur

etiam illud quod est de intellectu eius, per regulam Philosophi in lib. *Praedic. (r):* « Quando alterum de altero etc. ».

Similiter esse in aequo cum homine, vel esse in plus, non convenit animali praedicato de homine secundum suum intellectum; sed utrumque potest sibi accidere.

Si enim cum dicitur « homo est animal » consideretur natura animalis absoluta, sic non erit in plus animal quam homo, immo in aequo cum homine: aliter absoluta ratio eius non multiplicaretur ad multiplicationem subiectorum. Unitas enim illa non descendit sub animali, ut dictum est. Et sic nihil reale erit in praedicato, quod non sit in subiecto. Animal enim non dicit aliquid plusquam homo: et sic accidit sibi non esse vel esse plus quam homo, quia accidit sibi praedicari de homine, ut dictum est.

Si autem consideretur haec natura ut substrata (2) intentioni universalitatis propter uniformitatem quam accipit ab anima, sic erit in plus et communius quam subiectum de quo praedicatur, quia a parte praedicati servatur uniformitas illa, non autem a parte subiecti; et sic non plurificatur praedicatum ad multiplicationem subiectorum, immo manet unum de multis praedicatum, ut dictum est.

Et quia hoc logicum est, ideo secundum eum non convertitur consequentia subsistendi ab animali ad hominem; ab animali, inquam, quod de homine praedicatur.

511. — Similiter autem accipiendo animal sine intentione universalitatis, proprie non est praedicabile, quia sic est prima substantia, quae neque in subiecto est, neque de subiecto dicitur. Sed accipiendo animal et hominem sub intentione universalitatis, quomodo individuum accipi non potest propter repugnantiam universalitatis ad individuationis principia, animal et homo dicuntur secundae substantiae, quarum proprietas est de prima praedicari (3), ut habetur in *Praed. (4).*

Quem modum considerationis de substantia Metaphysicus non habet, qui considerat eam solum secundum quod est ens in se; et ideo secundum eum substantia non dicitur de subiecto, nec est in subiecto, ut dictum est supra.

512. — Quod autem substantia praedicetur de subiecto, habet inquantum per actum rationis induit naturam accidentis. Quod enim ratio nostra facit circa substantiam, accidens est, et non substantia. Et ideo Philosophus in lib. *Praedic.* Q) dicit substantias secundas per quamdam nominis similitudinem hoc aliquid significare, quod est proprium substantiae primae, ut cum dicitur homo, vel animal; sed secundum rei veritatem magis significant quale quid, inquantum per actum rationis transeunt in similitudinem accidentis, non amittendo substantiam propriam in rerum natura, sed accipiendo rationem uniformitatis in anima. Et ideo dicit illa significare quale quid, quia qualitatem, idest uniformitatem, per quam fiunt universalia per actum rationis circa substantias quasdam, res scilicet particulares, determinant, quae proprie sunt quid.

513. — Ex dictis patet quod, considerando entitatem rerum in se sicut facit Philosophus primus, in substantia nulla foret praedicatio unius de altero, quae tamen in substantia reperitur secundum Logicum, secundum quem substantia quodammodo induit similitudinem inhaerentiae accidentalis, ubi est proprie dici de altero etiam secundum primum Philosophum. Ex quo facile deprehenditur error volentium in natura rei multiplicare formas substantiales, unde sumuntur praedicta substantialia, sicut et formae accidentales multiplicantur in re, de qua multa praedicantur accidentalia realiter: cum tamen in substantia non sit praedicatio aliqua secundum veram naturam rei, sed per actum intellectus, ut dictum est. Unde ponentes plures formas substantiales in re una, ignorant naturam et originem propositionum, in quibus aliquid de aliquo praedicatur, et differentiam etiam inter substantiam et accidens.

Caput 6.

Ostenditur quomodo praedicatur genus in metaphysicis et logicis.

a) *De ordine generis ad contenta sub eo.*

514. — Nunc igitur superest ostendere differentiam inter substantiam secundum quod est genus primum et secundum quod dividitur contra accidens: sic enim facilius scietur quomodo praedicetur et usque ad quem terminum descendat eius praedicatio ad contenta in suo genere.

(1) Aristot., *Categ.,* c. 3, 1 b 10-12.
(s) *Al.:* subtracta.
(3) *Al.:* quarum est de subiecto praedicari.
(4) Aristot., *Categ.,* c. 2, 1 a 20-22; ç. 5, 2 a 17 27, 3 a 37-b 5.

(1) Aristot., *Categ.,* c. 5, 3 b 10-21,

Ad cuius evidentiam sciendum est quod eaedem sunt differentiae divisivae generum et constitutivae specierum. Ens autem non potest habere aliquas differentias divisivas, ut supra probatum est, sed quosdam modos distinctivos habet. Et ideo in substantia secundum quod est primum praedicamentum, ut in septimo *Metaph.* (1) dicitur, ratio entis perfecta reperitur, et non constituitur per aliquam differentiam constitutivam, et ideo sic est genus, quod nullo modo species esse potest. Ex quo ostendi potest nullam formam realem esse in substantia, secundum quod est genus primum: ex qualibet enim forma substantiali differentia aliqua trahi potest, et hoc supra ostensum est.

515. — Per quemdam igitur modum specialem superadditum enti oportet accipere naturam substantiae. Hic autem modus specialis est, non generalis, includens in se oppositionem quamdam. Unde omni enti non convenit iste modus. Specialis est ergo, et non generalis, ut dictum est supra: est enim per se esse et non in alio, per quem modum substantia dividitur contra accidens.

Sed super hoc ratio generis addit ordinem ad contenta sub eo, qui quidem ordo importatur in uniformitate eius ad inferiora exteriora. Hanc autem uniformitatem habet per actum intellectus, ut dictum est. Potest igitur substantia quae est primum genus dici ens per se existens, implicite continens in se sua inferiora; ita tamen quod per se existens non ostendat aliquod universale esse separatum, ut Plato posuit, sed secundum quod « per se » opponitur ei quod est esse in alio, quod est proprium accidentis, sine quo esse non potest, ut dicitur in *Praedicamentis* (2).

516. — Ex hac igitur diversitate quae est in substantia, sciri potest quomodo et de quibus substantia praedicari habet, secundum tamen quod genus est implicite continens sua inferiora, quia potestate continet suas differentias, per quarum additionem efficiuntur et constituuntur sua inferiora: et tantum descendit sua praedicatio, quantum et differentiae constituentes.

Divisio autem differentiarum stat ad species specialissimas, quia sub eis nihil est nisi individua, quae dicunt privationem divisionis per partes subiectivas: nam individuum non habet partem subiectam sibi de qua praedicetur, cum a prima substantia nulla sit praedicatio, ut dicitur in *Praedicamentis* (1). Ultimum enim de quo praedicatur substantia in linea pracdicamentali, erit aliquod suppositum, ut aliquis homo vel equus vel bos, respectu cuius ex genere primo et differentia aliquod genus constitutum, scilicet animal de ipsa praedicatur, ut puta: Socrates est substantia, et est animatus sensibilis: ex quibus constituitur animal, quod de Socrate praedicatur. Isto enim modo facile est scire de quibus praedicatur aliquid ut genus, et de quibus non praedicatur.

517. — Unde manifestum est quod de manu hominis vel pede non praedicatur substantia, secundum quod est genus. Sic enim cum manus sit animata sensibilis, si cum hoc esset substantia manus, ita foret animal. Unde manifestum est quod animatum et sensibile iterum non praedicantur de manu secundum quod sunt differentiae generis alicuius, quia differentia non praedicatur de aliquo, de quo non praedicetur genus ipsum. Cum ergo manus non sit animal, non erit animata secundum quod animatum est differentia, nec substantia secundum quod est genus. Erit ergo manus substantia secundum quod dividitur substantia contra accidens, et tantum sic.

Ratio enim eius sic accepta est per se esse, et non in alio, quod est proprium accidentis, quod non potest esse sine eo in quo est. Ipsa enim sic accepta, una est et non plurificata in suis suppositis, in quibus plurificatur secundum quod est genus, propter multitudinem differentiarum constituentium diversa supposita diversarum specierum, ut supra dictum est.

518. — Substantia igitur secundum quod habet naturas rerum sub se diversas, super quas fundatur, in se unum quidem est, cuius unitas non descendit, sub eo sed statim in inferioribus multiplicatur, licet sit unum sub intentione universalis, sicut de aliis dictum est (2), et sic contra accidens dividitur.

Inde est quod, licet substantia praedicetur de duabus manibus hominis, non tamen dicendum est quod duae manus sint duae substantiae, cum potius sint partes unius substantiae, quam duae substantiae: unde in partibus in toto manentibus non habet substantia multiplicari, cum non praedicetur de eis ut natura in inferioribus,

(1) Aristot., *Metaph.*, VII, c. 1, 1028 a 10-b 9 *(Comm. S. Th.*, lect. 1).
(2) Id., *Categ.*, c. 2, 1 a 24-25.

(1) *Ibid.*, c. 5, 3 a 36-37.
(2) *Al.:* unum sub intentione universalis sicut de aliis, ut supra dictum est.

quae sunt partes subiectivae, recepta, et consequenter multiplicata, sed ut contra accidens dividitur, ut dictum est. Manus enim vel pes est substantia secundum quod substantia contra accidens dividitur, cuius esse est esse in alio et non per se: cum accidens sit in alio ut in subiecto, par autem est in toto, non ut accidens in subiecto, ut dicitur in *Praedicamentis (')*. Accidens autem est in subiecto tanquam impossibile sit ipsum esse sine eo, ut paulo ante dixit Philosophus.

519. — Ex quibus concluditur per connexionem Philosophi: cum accidens non possit esse sine eo in quo est, pars non est in toto ut accidens in subiecto, quia pars sic est in toto quod tamen sine toto esse possit, non quidem sub ratione partis, cum pars importet relationem ad totum (unde pars, ut pars, sine toto esse non potest, cum relativa sint simul), sed secundum quod res quaedam est. Cum autem materia non possit esse per se, pars autem per se esse possit, cum in hoc differat ab accidente, sed non secundum quod pars est, sed secundum quod ens per se quod inest sibi a toto, necessario in eo quod pars est, est aliqua compositio materiae et formae, non quidem actualis sed quasi habitualis in parte quae possit subsistere a toto divisa quia quod actu subsistit convenit sibi non secundum quod pars est (2), quia hoc habet a forma totius a qua esse habet actu pars participative tantum, cum impossibile sit duo esse substantialia in una re ponere, nisi illa res sit duo entia, cum esse sit actus entis. Compositum ergo ex illa materia et forma non erit aliquod ens actu. Unde nec istam formam aliquod esse sequitur, cum esse non sequatur formam nisi quando compositum est per se existens, cuius est esse actu.

520. — Et ideo substantia secundum quod dividitur contra accidens, de illo composito non praedicatur: non enim est per se existens ut totum, neque in toto ut pars quae a toto participat esse, sed est in toto in potentia propinqua ad esse debitum sibi secundum essentiam formae, quae in ea est sine proprio esse. Unde ad genus non spectat per se ut suppositum, vel per reductionem ut pars, quamdiu in toto est isto modo, in essentia scilicet sine esse, vel per se, vel participative (3). Sed potius pertinet ad genus ut ad principium materiale compositi nondum per sc existentis, sed futuri per resolutionem: cum materia per illam formam nondum sit transmutata ad esse in actu qui est finis formae eductae de potentia materiae: cum pars esse actu tantum habeat a forma totius, cum qua solum in rebus diversarum naturarum poterunt aliae formae in essentiis produci de potentia materiae: cum partes diversae in natura unam rem constituant cum hoc quod natae sunt per se esse. Ideo, ut dicit Aristoteles, necesse est per aliud et aliud hoc eis convenire. Cum autem per se existere incipiunt, tunc ad genus spectant; cum habeant rationem subiectivae partis, adhuc in gradu perfectiori sunt quam corpora simplicia.

b) *Quod genus non numeratur in his de quibus praedicatur.*

521. — Ex dictis manifestum est quod, sicut substantia sub ratione generis non praedicatur de parte intégrait rei subiectae, sed secundum quod dividitur contra accidens, potius ostenditur quid parti convenit, quam quid conveniat toti (1); ita necesse est animatum et sensibile de parte praedicari, non secundum quod sunt differentiae, quia non potest differentia praedicari de re de qua non praedicatur genus, sed secundum quod dividuntur contra inanimatum et insensibile. Et ideo rationabile non praedicatur de anima separata secundum quod est differentia, cum anima non sit animal; sed secundum quod designat potentiam animae, denominat animam.

522. — Patet etiam ratio, quare non numeratur substantia in his de quibus praedicatur. Sic enim hoc convenit substantiae quasi quaedam differentia communis. Non esse namque in alio communissimum est de omnibus quae substantiae debentur (2). Sub differentia autem communi non numeratur genus aliquod: isosceles enim et isopleuron et scalenon non numerant figuram quae est genus sub differentia communi, sed sub differentia trianguli. Dividitur igitur figura per differentias suas, per triangulare scilicet et quadrangulare; et sub una istarum differentiarum, sub triangulari scilicet, continetur isosceles et isopleuron et scalenon. Sed si triangulus constitutus dividatur per differentias trianguli, ut per tria latera aequalia, vel per

(1) Aristot., *Categ.*, c. 2, i a 23-25.
(2) Sic in cd. Pbrrier, t. I, p. 517.
(3) Ibid.: et essentia sit sine esse vel per se vel participative.

(1) *Al.:* quod potius ostendit quid parti non convenit quam qui parti conveniat.
(z) Al.: dicuntur.

Mt. Angel Abbey Library
St. Benedict OrôgoO-JSZÎZÉ

duo, vel per omnia inaequalia, non erit unus triangulus, sed tres trianguli, qui genere sunt una figura quia cadunt sub una differentia figurae, sed sunt tres trianguli (1).

Sic igitur substantia secundum quod dividitur contra accidens, quae est communis differentia eius (licet nulla differentia substantiam constituat, cum substantia genus non habeat, ut dictum est), non multiplicabitur in partibus de quibus praedicatur.

523. — Ideo corpora duorum animalium, prout sunt partes duorum animalium, cum de eis non praedicetur substantia secundum quod est genus, cum non sint partes subiectivae sed partes intégrales rei quae pars subiectiva est, non sunt duae substantiae, cum genus sub differentia communi non multiplicetur, sed una substantia sunt. Nec possunt aliquae differentiae superaddi substantiae, per quas substantia numero eadem praedicetur de partibus in aliqua re existentibus, cum non possint esse partes subiectivae alicuius speciei specialissimae, ad quam divisio et multitudo differentiarum stat, ut dictum est. Solum enim per differentias ultimas numeratur genus. Quod manifestum est si dividatur genus per multas differentias per se et non per accidens, quousque deveniatur ad ultimam divisionem (2) per quam species specialissimae constituuntur: quae adhuc unitatem retinent de natura sua.

Sed cum forma specifica recipitur in materia individuali, quae est principium individuationis et numerositatis (ex divisione enim quantitativa quae materialis est, causatur numerus, ut dicitur in tertio *Physic.}* (3); et numeratur forma specifica, et omnia quae in intellectu suo continentur, cuiusmodi sunt genera superiora.

Compositum autem ex materia individuali et forma specifica efficitur pars subiectiva, de qua solum praedicantur sua superiora, ut genera subalterna et species, quorum nihil est pars integralis rei: ideo non numeratur illud quod dicitur de partibus integralibus ad numerum partium.

524. — Quod autem dictum est de substantia, dici debet de corpore, quod est genus secundum, et de aliis generibus, de quibus post dicetur.

Corpus enim secundum quod est genus non praedicatur de corpore hominis, dum est pars eius: quia si corpus hominis esset corpus, idest si de eo praedicaretur corpus quod est genus, cum corpus hominis sit animatum et sensibile, corpus hominis esset animal: quod patet esse falsum, cum homo sit animal: idem enim numero non praedicatur de toto et de parte in heterogeneis, et ita nec genus. Praedicatur ergo corpus de corpore hominis secundum quod dividitur contra incorporeum, et hoc est maxime commune corpori; ideo non numeratur quando praedicatur de diversis corporibus prout sunt partes. Quando autem mortuis hominibus, per se sunt corpora, tunc, cum habeant rationem partium subjectivarum, praedicatur de eis corpus numerose. Manifestum est autem quod non numeratur corpus hominis mortui corpori vivo, ut possint dici duo corpora: licet per aliam et aliam formam fuerit corpus in actu in vivente et in mortuo, et non per eamdem.

c) *De praedicatione rerum secundum rationem generis.*

525. — Ad huius igitur evidentiam considerandum est quod nomina primae intentionis sunt quae rebus sunt imposita absolute mediante conceptione, qua fertur intellectus super ipsam rem in se, ut homo vel lapis; nomina autem secundae intentionis sunt illa quae imponuntur rebus non secundum quod in se sunt, sed secundum quod subsunt intentioni quam intellectus facit de eis, ut cum dicitur: homo est species, animal est genus.

Quia igitur in rerum natura invenitur quod essentia rei a supposito differt non solum secundum operationem intellectus, sed in natura sua, ut docetur in septimo *Metaph.* (2): ideo res naturae est nomen primae intentionis impositum ipsi supposito. Sed quia per actum intellectus super ipsam naturam designatam per modum totius efficiuntur nomina intentionalia, ut species et genus, ideo super rem naturae inveniuntur nomina intentionum, ut puta suppositum, quod est nomen secundae intentionis ipsius rei, in quantum per actum intellectus fit praedicatio speciei de re naturae. Et ideo res naturae vocatur suppositum, cum praedicatum sit superius naturaliter ipso subiecto. In quantum vero genus et species dicuntur universalia, res naturae dicuntur particulares.

(1) Sic in ed. Perrier., t. I, p. 518.
(2) Al.: differentiam.
(3) Aristot., *Physic.,* III, c. 7, 207 b 7-8 *(Comm. S. Th.,* lect. 12).

(1) Aristot., *Metaph.,* VII, c. 6, 1031 b 28-32 *{Comm. S. Th.,* lect. 5).

526. — Nominum autem significantium ipsa particularia, quaedam sunt communia omni generi, sicut particulare, individuum et singulare; quaedam autem in genere substantiae tantum, ut res naturae et suppositum, hypostasis et persona.

Cum ergo ratio substantiae sit per se existere, nullum istorum nominum conveniet nisi naturae rei completae existenti, et ideo nihil horum dicitur de parte rei: ideo pars rei non est suppositum, ut de ea aliquid praedicetur habens etiam rationem superioris, nec etiam aliquod aliorum quae significant particulare in genere substantiae. Talia enim habent relationem ad speciem ipsam per se, et non per reductionem per aliud, et ideo ista non numerantur ad numerum partium: duae enim manus non sunt duo supposita nec duae hypostases.

527. — Illa autem quae signant particulare in omni genere, sicut individuum et particulare, cum in omni genere sit stare ad aliqua quae non habent partes subiectivas, quod importatur in individuo, non requirunt aliquid per se existens de quo dicantur, cum praedicentur (x) de accidentibus; et ideo de partibus praedicantur.

Ista enim nomina magis oppositionem quamdam important ad ipsas species rerum quam convenientiam, quod non in aliis reperitur. Individuum namque dicit privationem divisionis in partes subiectivas, quod tamen speciei convenit in generabilibus et corruptibilibus. Particulare etiam opponitur universali.

Ista igitur cum praedicentur de partibus, habent multiplicari sicut et partes: duae enim manus sunt duae res particulares, similiter duo singularia et duo individua. Sed istud convenit magis particularibus accidentibus, quae tamen sunt partes subiectivae ad quas stat divisio in partes subiectivas, quam partibus rei, licet de partibus dici possit. Sed individuum dicit negationem talis divisionis potius quam statum eius, cum in tota re stet talis divisio (2).

Inde est, quod cum corpus non praedicetur secundum rationem generis subiectam intentioni universalitatis de parte hominis, non numeratur in talibus partibus. Non enim sunt duo supposita corporis, sicut nec duo supposita hominis. Si autem praedicetur de eis prout dividitur contra incorporeum, cum sic se habeat ut genus sub differentia communi, ut unum de cis praedicatur, cui si addatur aliquid eorum quae praedicata de partibus multiplicantur, ut particulare vel huiusmodi, cum hoc sit quasi differentia ultima, cuius est multiplicari et multiplicare superiora inferioribus, numerabitur corpus in eis.

528. — Duae namque partes sunt duo corpora particularia, cum tamen absolute non sint duo corpora, ut corpus quod est genus in eis multiplicetur. Licet enim corpus acceptum secundum quod dividitur contra incorporeum non sit genus, ut natura particularis esse possit differentia ipsum dividens, tamen similitudinem habet cum corpore sub ratione generis cum differentia communi, in qua omnia ut unum accipiuntur.

Sicut namque omnes figurae eo quod figurae sunt, dividuntur contra infiguratum, ita omnia corpora eo quod corpora sunt, dividuntur contra incorporeum: et sic omnia corpora sub ratione universali comprehenduntur, et unum sunt. Quae quidem unitas removetur per additionem oppositi, cuiusmodi est particulare: particulare enim dicitur per oppositum ad universale.

Et haec est ratio quare cum additione particularis multiplicatur corpus dc eis dictum, non autem absolute, cum de illis non praedicetur corpus genus, cum non sint plura supposita, sed corpus condivisum accidenti, quod habet unam rationem communem ad omnia corpora, ut dictum est. Corpus autem sic dictum non est aliud realiter a corpore quod est subiectum intentioni universalitatis, quod dicitur corpus genus: immo idem secundum rem et diversum secundum rationem, cum corpus quod est subiectum intentioni tali sit res non incorporea. Unde corpus sic dictum, praedicatur de corpore quod est altera pars hominis, dum est pars.

529. — Corpus vero quod est genus, praedicatur de corpore mortuo amissa ratione partis, quia iam potest esse suppositum in genere substantiae, cum sit per se existens, quod est proprium primae substantiae, ut dicitur in *Praedicamentis* (1): unde illa non sunt duo corpora diversa numero, cum corpus quod est pars, non ponatur in numero corporum absolute et sine additione particularis, ut dictum est.

Verumtamen est sciendum quod corpus mortuum cum sit per se existens, suscipit

(x) *Al.:* possint dici.

(2) Ed. Perrier, p. 520: Sed istud convenit magis partibus accidentium... quam partibus rei, licet de partibus dici possit secundum quod individuum dicit negationem, etc.

(1) Aristot., *Categ.,* c. 5, 2 a 11 sq.

praedicationem corporis secundum rationem generis, quia iam est unum suppositum et res naturae. Corpus tamen prout est pars non sic suscipit, quia non dicitur de eo corpus quod est genus, sicut nec dicitur de eo homo vel animal, ut dictum est; cum praedicatio generis de aliquo semper sit per speciem, quae consequitur formam rei. Corpus autem pars non pertinet ad speciem vel genus nisi participative et per reductionem, idest per naturam totius quod est in genere. Corpus vero mortuum absolute in genere et in specie est. Impossibile est autem ab eadem forma substantiali alicui conferri esse absolute et participative, cum esse participatum sit a toto parti communicatum, esse vero absolutum sit totius, cum nihil sibi ipsi sit totum et pars. Necessario igitur per aliam formam substantialem erit corpus mortuum corpus actu qui est actus absolutus, et corpus vivum corpus actu qui est actus participatus.

d) *Quod de corpore Christi mortuo genus praedicatur.*

530. — Ex dictis manifestum est quod non potest concludi quod corpus vivum et mortuum sint duo corpora diversa, etsi necessarium sit corpus mortuum per aliam formam esse corpus in actu quam per illam per quam erat corpus vivum corpus actu. Si autem dicantur duo corpora particularia, ex hoc non sequitur quod sunt duo corpora realiter diversa, quia particulare non est differentia aliqua sumpta a forma specifica, quae realiter aliquid constituat, sicut est rationale. Nec propter hoc erunt unum simpliciter, sed secundum quid tantum, ratione scilicet communis, cum nihil de re priori sit iam nisi materia tantum.

Et licet hoc corpus mortuum mixtum sit habens certam proportionem miscibilium ad certam formam consequentem, quae est forma mixti, per quam efficitur sub corpore mixto: cum tamen totum hoc nos lateat (quia nec forma ipsa nobis nota est, nec proportio ipsa: per speciem autem unumquodque certificari habet et demonstrari), nihil autem nobis sit certius de illo quam quod habet tres dimensiones et plenam naturam corporis, reliqua autem nobis incerta sunt, ut dictum est: ideo speciem eius ponimus corpus sub ratione corporis, quia hoc de eo nobis notius est, licet in rerum natura super differentias corporis in eo reperiatur aliquid specialius. Illud enim pro specie accipiendum est, per quod certius et determinatius res innotescit, ut dicitur in *Praedicamentis (1).*

Si autem sit aliquod corpus mortuum quod non habet rationem suppositi, cum non subsistat per se, sicut est de corpore Christi in triduo, non videtur quod de illo corpus sub ratione generis praedicari possit, cum per se esse non habeat, sicut nec prius praedicabatur de illo vivo, quando erat pars hominis.

531. — Ad cuius evidentiam sciendum est quod res naturae dicitur quod habet naturam aliquam cui accidit ratio suppositi, in quantum scilicet per se subsistit, quod semper evenit quando principia illius naturae constituunt suppositum ipsum. Si autem principia alicuius rei naturae coniuncta ad invicem alicui per se existent! adiungantur, rationem suppositi non habebunt, rem tamen naturae ipsa constituent in supposito, sed non suppositum.

Ideo in Christo non sunt duae res naturae, sed una res duarum naturarum, quae tamen constituta est res illius naturae, humanae scilicet, per hanc naturam humanam (2); sed non est constituta suppositum, quod dicit aliquod absolutum per se subsistens per humanam naturam. Licet igitur idem sit hoc suppositum et res naturae humanae, aliunde tamen est res humanae naturae, aliunde suppositum: res enim naturae humanae est per principia humanae naturae, sed suppositum non. Cum igitur homo sit res naturae humanae, per principia naturae humanae constituitur homo ille non per se existens: homo enim non fuit sic assumptus, sed natura in suis principiis, ex quibus ad invicem coniunctis suppositum illud per se existens factum est homo. Et ideo Filius Dei naturam humanam assumpsit, et factus est homo, et ideo ratio suppositi homini convenit: ille enim homo fuit ab aeterno.

Per illum igitur hominem ratione suppositi per se existentis quod homo ille factus est, homo ille per se existere dicitur; non quod aliquid ex principiis naturae humanae tantum constitutum sit per se seorsum a Verbo, sed quia res naturae humanae, quae per naturam humanam constituta est, est ipsum suppositum divinum quod per se existit. Unde et homo ille cum sit ipsum suppositum, per se existit in genere substantiae. Et ideo partes naturae humanae, corpus scilicet et anima,

(1) Aristot., *Categ.,* c. 5, 2 b 8-14.
(2) *Al.:* per animam.

ad genus spectabunt per naturam illius totius quod per se est in genere illo.

532. — Patet igitur quod diversimode sunt aliorum hominum partes in genere, et partes humanitatis Christi, quia in aliis ex principiis naturae propriae erit aliquid per se existens, quod per se est in genere, et per ipsum aha erunt in genere per reductionem; in Christo autem per principia humanitatis non constituitur aliquid per se existens, sed ipsum suppositum divinum per se existens complete et perfecte factum est res humanae naturae per principia naturae humanae. Unde res naturae humanae propter identitatem cum supposito divino erit per se existens: res enim humanae naturae in Christo non est pars illius suppositi, ut praedicetur de supposito ipso, sed est ut ipsum totum, et ideo per se esse dicitur.

Erunt igitur partes naturae humanae in Christo pertinentes ad genus et speciem per ipsam rem naturae humanae, quae constituta est per principia naturae humanae, ut dictum est: quae tamen res per se esse habet a supposito, cum quo identitatem habet, et non a principiis propriis, ut dictum est.

533. — Ex quibus manifestum est quod partes humanae naturae in Christo non reducuntur ad speciem vel genus per suppositum ipsum, cum illud per se non sit in genere, sed per rem naturae, quae est ut habens esse per se. Nec refert a quo habeat esse per se, aut a suis principiis, aut a Verbo Cl) cui adiungitur: cum hoc universaliter tenendum sit quod principia per illud ad genus reduci habent quod per illa constituitur, et hoc semper est res illius naturae, cuius sunt illa principia. Cui quidem rei quandoque accidit ratio suppositi, quando scilicet habet per se esse; quandoque vero non, quando scilicet alteri adiungitur, ut dictum est.

534. — Ex dictis igitur manifestum est quod corpus Christi mortuum, licet per se non sit sicut corpora aliorum, res tamen est alicuius naturae habentis sua principia. Et ideo genus de eo praedicatur, cum idem sit Verbum, et res illius naturae, ratione cuius identitatis per se esse dicitur. Ratio enim suppositi accidentaliter se habet ad principia naturae sibi mutuo iuncta; res vero naturae essentialiter. Ideo semper ubi est res naturae constituta, erit praedicatio generis illius naturae et specierum de re suae naturae.

Caput 7.

Qualiter praedicatur genus in naturalibus et mathematicis.

a) *Quod res secundi generis non est una super quam fundatur unitas rationis.*

535. — De metaphysica autem et logica consideratione rerum quae ad omnia se extendunt, actum est. Nunc vero de naturali et mathematica restat agendum.

Sciendum est igitur quod antiqui philosophi scientiam naturalem primam philosophiam putaverunt, sicut etiam putaverunt primum ens esse corpus. Sed Philosophus in sexto *Metaph.* Cl) docet quod naturalis philosophia est de quodam particulari ente habente in se principium motus et quietis: unde et materiale ens est, quia materia est in omni eo quod per se movetur. Subiectum enim philosophiae naturalis est ens mobile. Et ideo sua consideratio, secundum Philosophum *ibid..,* est circa ea quae sunt in materia, ut in pluribus; quod dicit propter animam humanam quae pertinet etiam ad Physicam, in quantum est forma corporis, licet per se esse possit: ideo scientia naturalis subalternatur metaphysicae.

536. — Ad cuius evidentiam considerandum est, quod *dupliciter* convenit unam scientiam alteri subalternari. *Uno modo* quando subiectum unius est species subiccti alterius, sicut homo est species animalis, et animal est species corporis naturalis; ideo scientia de animalibus, subalternata est scientiae naturali. *Alio modo* quando subiectum inferioris scientiae non est species subiecti superioris scientiae, sed se habet ad illud ut materiale ad suum formale; per quem modum Perspectiva se habet ad Geometriam. Geometria enim, agit de linea et aliis dimensionibus absolute et formaliter ad nullam materiam applicando: non enim agit de linea in ligno vel aere; sed Perspectiva agit de linea secundum quod est in aliqua materia in qua videri possit, unde agit de linea visuali. Linea enim visualis non est species lineae, sicut nec triangulus ligneus est species trianguli: differentia enim non sumitur a materia. Et haec est ratio quare non est aliqua specialis scientia de linea recta vel circulari, sicut est de linea visuali: quia rectum et

ft AI.: Ab alio.

P) Aristot., *Metaph.,* VI, c. i, 1025 b 18-21 *(Comm. S. Th.,* lect. i).

circulare sunt propriae differentiae lineae., visuale autem non, sed est alterius et extraneae naturae; et ideo scientia specialis est de linea visuali, et non de linea recta vel circulari.

537. — Isto modo naturalis scientia, quae applicat naturam entis ad naturam sensibilem, est sub metaphysica, quae considerat de ente absolute: quia ens mobile non est species entis, cum ens non sit genus, ut dictum est. Ens igitur mobile est subiectum naturalis philosophiae, quae dividitur secundum divisionem entis mobilis in suas species: scilicet in ens mobile motu locali tantum, sicut est corpus caeleste, et in ens mobile motu generationis et corruptionis, et sic de aliis. Haec tamen divisio magis pertinet ad logicum quam ad physicum, cum sit generis in suas species.

Sicut enim supra dictum est quod substantia quae est primum genus non habet aliquam unam rem supra quam fundatur, sed supra diversas res, a quibus tamen ratio unitatem quamdam accipit, ratione cuius dicitur genus unum; ita ens mobile, quod est subiectum naturalis philosophiae (x). Nec dico corpus mobile; quia omne corpus probatur esse mobile in lib. *Physic.* (2). Hoc enim secundum genus non habet aliquam unam rem naturalem supra quam fundatur, sed fundatur supra diversas res, quas tamen quia apprehendimus in pluribus convenire, scimus corpora superiora cum inferioribus in eodem genere corporis esse, sicut substantias separatas cum materialibus, de quibus supra dictum est.

538. — Quod autem generabilia et corruptibilia, et mobilia motu locali tantum, sunt duae species entis mobilis, de quo in communi agitur in lib. *Physic.* (3), magis ostendit eorum convenientiam secundum Logicum quam secundum Naturalem. Substantiae enim corruptibili et incorruptibili nihil est commune nisi logice tantum, cum plus differant quam genus aliquod realc, ut dictum est. Unde in quinto *Metaph.* dicit Philosophus (4), ubi docet quae differunt in genere physico, quod illa differunt genere quorum subiectum primum est diversum: sicut primum subiectum coloris differt a subiecto primo saporis, sicut superficies ab humore; et sic differunt quia non reducuntur in unum subiectum, quantumcumque fiat resolutio utriusque.

Si enim posset fieri unum de illis per aliquam resolutionem realem, non differrent simpliciter in subiecto primo, nec per consequens in genere. Ut puta materia ignis differt a materia aëris: sed si fiat resolutio ignis et aëris, non remanebunt diversae materiae, et ideo ignis et aër non sunt duo diversa genera, physice loquendo. Corpus vero caeleste a corporibus generabilibus differt, cum non conveniant in materia; si enim miraculose corrumperetur caelum, quia naturaliter incorruptibile est, adhuc essentia materiae suae diversa esset a materia elementorum, nec foret resolutio ad unum subiectum: quod testatur potentia materiae elementorum, quae nunquam transmutari potest ad formam caeli: alioquin esset in eo potentia frustra, quam tamen constat in materia caeli esse, cum in ea est forma caeli.

539. — Ex quo patet quod ens mobile motu locali, et ens mobile per generationem et corruptionem, sunt duae species entis mobilis logice tantum, ut dictum est. Patet etiam quod unitas generis physici est ab unitate primi subiecti. Primum autem subiectum est materia. Illa igitur conveniunt in genere physico quae habent eamdem materiam, sed differunt specie, propter diversitatem formae, sicut ignis et aër. Nec tamen erit aliqua distinctio in materia, cum distinctio dicat actualitatem aliquam quae non est in materia secundum se; sed haec diversitas est in potentia passiva tantum, ad quam non sequitur aliquid in fundamento naturae esse distinctum.

540. — Ex dictis patet quod ens mobile, quod est corpus communiter acceptum, non habet a materia aliquam formam communem per quam est corpus, super quam fundatur actio intellectus qui facit communitatem quamdam inter corpora generabilia et corruptibilia, in quantum facit esse ea diversas species entis mobilis, cum nulla res communis subsit, nec etiam materia ipsa quae est incorruptibilis et ingenita.

Si enim esset aliquod compositum tale, ex materia scilicet et forma corporis praeter formas ad quas sequuntur qualitates sensibiles quae sunt principia generationum et corruptionum, esset ordinabile ad formas tales, et ad alias ad quas generatio et corruptio non attingit, sicut ad corpus caeleste. Sic autem foret necesse, si in re generabili et corruptibili praecederet aliqua for-

(x) Al.: ita ens mobile quod est corpus.

(2) Aristot., *Physic.,* IV, c. 1, 208 a 31 *(Comm. S. Th.,* lect. 1).

(3) Ibid., VII, c. 2, 243 a 3 sq. *(Comm. S. Th.,* lect. 3-4).

(') Aristot., *Metaph.,* V, c. 28, 1024 b 9-16 *(Comm. S. Th.,* lect. 22).

ïna formam specificam rei per quam solum est generatio et corruptio in rebus, cum solum ad illam sequantur qualitates activae et passivae, quae sunt principia generationis et corruptionis, et non ad formam talem imperfectam. Unde ipsa indifferenter se haberet ad formam supervenientem, sive esset principium generationis et corruptionis, sive non esset: tunc enim caelum haberet aliquid reale commune cum generabilibus et corruptibilibus: quod est directe contra praedicta verba Philosophi.

Et ideo impossibile est in rebus generabilibus et corruptibilibus aliquam formam praecedere formam specificam, sicut antiqui posuerunt materiam primam esse formatam quadam forma una non elementari, sed imperfecta, quae sit quasi via ad alias, sicut forma embrionis imperfecta est respectu formae specificae animalis. Unde Commentator sup. nono *Metaph.* (r) dicit primam habilitatem (2) materiae esse semper respectu formae elementorum. Unde non reperiuntur mediae formae in generatione elementi ex elemento, sicut est in generatione animalis, ubi sunt multae formae mediae sibi succedentes per generationes et corruptiones multas usque ad ultimam, quam solam in re manere necesse est, ne dicatur ipsa accidens esse.

541. — Ex dictis patet quod res *secundi* generis non est una super quam fundatur unitas rationis, sicut nec res *primi* generis de quo supra dictum est. Sed antequam de hoc plus agatur, prius de hac unitate agendum est.

b) *De unitate secundum quam praedicatur ratio generis.*

542. — Ad huius igitur difficultatis notitiam considerandum est quod, cum obiectum intellectus sit quoddam intra intellectum et non extra, quia intelligere non est motus ab anima, sed ad animam, actus intellectus potest ferri in intelligibile, *vel* prout est obiectum in natura obiecti, scilicet in quantum terminat eius actionem: et sic nihil sibi tribuit, sed solum considerat quid natura obiecti habeat, unde possit aliquid formari quod naturam illius obiecti insinuet, ut puta, definitionem aliquam.

Alio modo potest actio intellectus ferri in obiectum, non in natura sua, sed prout est abstractum per actum animae a conditionibus materialibus: et sic accipitur ut in anima, et sic anima attribuit sibi aliquid non considerans quid sibi debetur in natura obiecti, sed quid sibi per actum animae convenire potest: et illud attributum est ratio universalitatis. Ut puta, intelligendo animal in quantum naturam sensitivam habet, format eius definitionem, substantiam scilicet animatam sensibilem, quam manifestum est unitatem quamdam in animali significare (1): animal enim obiectum imum natura sua est. Sed haec unitas non descendit ab animali ad aliquas species animalis (2): animal enim sic acceptum non dicit aliquod ens in natura, cum non sit aliquod animal in natura animal solum, sed dicit essentiam quae esse non habet nisi per habentem essentiam, cuius esse est ut actus. Ideo quot fuerunt habentes essentiam, tot erunt essentiae secundum esse. Habebit igitur essentiam et unitatem ab habente eam si unum fuerit, et pluralitatem si plura fuerint: idem enim est de unitate et esse, cum unum et ens convertantur.

Ideo unitas inventa in natura aliqua, ut in natura animalis, non descendit ad aliquam eius speciem: imo si in uno recipiatur, iam ab illo unitatem habebit, sicut et esse. Sed alia unitas quam facit intellectus, descendit ad omnia contenta sub uno communi.

543. — *Prima* igitur unitate manifestum est quod nihil est unum genere commune corporibus caelestibus et generabilibus (3) super quod intellectus fundare possit rationem universalitatis. Licet enim corpus sit substantia corporea, non tamen propter hoc erit aliquid unum reale conveniens corporibus caelestibus et inferioribus, super quod intellectus fundare possit intentionem universalis, sed secundum intentionem tantum. Quod manifestum est, si fiat resolutio ad primum subiectum corporis, quod est materia: quae in se considerata, erit diversa in caelo et elementis, ut dictum est.

544. — Quamvis autem non sit resolvere ad aliquod unum subiectum commune utrique, tamen illae diversae res super quas fundatur actus intellectus formantis intentionem universalem compositae sunt ex materia et forma, et ideo ex utraque parte sequitur corpus.

Impossibile est enim materiam et formam componi, quin sit corpus, ut supra

(h Averr.; *In Metaph.,* IX, t. ii (ed. Ven. 1552, f. mb).

(2) Al.: habitudinem.

(1) *Al.:* servare.

(2) Al.: sub animali ad aliquas species.

(3) Al.: elementaribus.

dictum est; materiae enim natura est esse primum ex quo fit aliquid per se, et ultimum in quo aliquid transit per corruptionem, ut dicitur in primo *Physic.* (1). Et ideo ex nullo fieri potest, sicut nec in aliquod praecedens resolvi. Simplex ergo materiae essentia necessario erit, cum simplex per se in nihil resolvi possit.

545. — Forma enim cum sit simplex essentia, non resolvitur per se in aliquid, sed per accidens: resoluto enim composito in materia, forma resolvitur in eamdem, quia nec forma per se fit, sed compositum, ut docetur in septimo *Metaph. (y).* Ex duabus autem essentiis simplicibus coniunctis resultat semper essentia quae altera est ab utroque: et hoc necesse est esse corpus si una illarum de altera educatur, sicut essentia formae educitur de essentia materiae. Essentia enim formae est in essentia materiae in potentia: de potentia autem in actum oportet transitum quemdam esse, in quo importatur transmutatio quaedam.

546. — In omni autem transmutatione includitur vel praesupponitur motus localis, sicut in alteratione a priori est motus localis, in motu vero augmenti a posteriori. Quod enim augmentatur mutat locum, non autem ante augmentum: sed quod alteratur mutat locum antequam sit alteratum. Generatum vero medium importat inter alterationem et augmentum, cum sit terminus alterationis et principium augmenti: nihil enim augmentatur nisi quod generatum est. Educi autem per motum localem non potest nisi corpus vel corpori adiunctum, ut omnia accidentia corporalia. Igitur de potentia materiae non potest aliquid substantialiter educi nisi constituatur corpus.

547. — Nec refert utrum materia de qua educitur ipsa forma prius fuerit sub alia forma, ubi sola alteratio praecedit propter subiectum actu existens, cuius materia praefuit formae educendae, sive non; sicut materia caeli nunquam praefuit sub aha forma, et ideo alteratio vel motus localis non praecessit eius esse: unde caelum non est genitum, sed per simplicem emanationem tantum ad esse processit a Deo.

Motus igitur localis accidentaliter tantum se habet ad eductionem formae de potentia materiae: inquantum scilicet accidit materiae praefuisse sub alia forma per quam fiebat subiectum actu existens, quod oportuit corrumpi per actionem qualitatum alterantium ad hoc quod alia forma induceretur. Esse vero corpus in productione formae de potentia materiae non accidit propter ipsum motum localem, cum corpus caeleste consecutum sit per eductionem suae formae de potentia materiae suae propriae, nullo motu locali vel alteratione praecedente. Essentialiter ergo natura corporis sequitur eductionem formae de potentia materiae. Nec hoc adhuc est quia educitur, sed quia fit unum ex materia et forma educta: quia posito per impossibile quod forma educeretur de potentia materiae et tamen non fieret unum compositum ex illa cum forma, corpus non sequeretur eductionem formae de potentia materiae; cum constet corpus semper compositum esse ex materia et forma.

In hoc igitur praecisa ratio corporis consistit, quod ex materia et forma fiat unum: quod infallibiliter contingit, quando forma educitur de potentia materiae. Quandoque etiam hoc fit etsi forma non educatur de potentia materiae, ut patet de anima humana, quae etsi non sit educta de potentia materiae, cum a materia non traducatur, quia tamen ex ipsa et materia fit unum, efficitur corpus.

548. — Hoc igitur corpus, sive forma educatur de potentia materiae sine motu, ut caelum, sive cum motu, ut in generabilibus et corruptibilibus, sive non educatur de potentia materiae, ut patet in homine, est res physica prima (1), supra quam intellectus format intentionem generis, et illud est proprium subiectum philosophiae naturalis; logice tamen: quia si fiat resolutio omnium istorum, non erit devenire ad aliquod commune caelo et inferioribus, ut supra dictum est, cum nec in materia conveniant.

Si vero fiat resolutio omnium generabilium et corruptibilium, erit devenire ad unum commune principium indifferens ad omnia haec; et ideo corruptibilia omnia conveniunt in uno subiecto physico unitate reali, sed caelum convenit cum corruptibilibus in uno subiecto physico non unitate reali aliqua, sed logica tantum.

549. — Huic igitur naturae intellectus attribuit rationem generis, cui in rebus corruptibilibus respondet quoddam habens quamdam unitatem quae sub eo non descendit, ut supra dictum est, sed multi-

(1) Aristot., *Physic.,* I, c. 9, 192 a 31-34 *(Comm. S. Th.,* lect. 15).

(2) Id., *Metaph.,* VII, c. 9, 1034 b 7-16 *(Comm. S. Th.,* lect. 8).

f1) *Al.:* prima substantia.

plicatur in suppositis suis in quibus recipitur. Unde cum de illis praedicetur, oportet iam naturam constitui in qualibet re per formam quae est totius. Cum illa natura per intentionem sibi additam de toto praedicetur, non potest illa praedicatio sumi a parte rei, et attribui toti rei.

Ut puta, homo constituitur ex anima et corpore tanquam ex duabus partibus; praedicatum autem quod sumitur a corpore, quod est altera pars conveniens homini, non est corpus, sed corporeum: idem enim non praedicatur de aliquo denominative et absolute, sive abstracte. Non erit igitur aliqua forma faciens corpus partem rei, alia a forma totius rei, cum corpus secundum intentionem praedicetur de tota re. Nec potest intellectus parti intentionem aliquam per quam de toto absolute praedicetur tribuere: quia pars de toto non praedicatur nisi denominative tantum.

Ex quo satis manifestum est lapidem vel ignem vel hominem non per aliam formam esse corpus quam per illam per quam sunt illud quod sunt in sua specie, sicut nec per aliam materiam: non enim est alia materia in homine per quam homo est corpus quam illa per quam est homo.

c) *Consideratio ex modo generationis naturae.*

550. — Et hoc est facile considerare in modo generationis naturae, quia materia prima primam habitudinem habet ad formam elementi. Si enim debet generari ignis, non transmutatur ad formam corporis et postmodum devenit ad formam ignis, sed statim in eodem instanti quo corrumpitur forma aëris vel aquae inducitur forma ignis: qualitas enim activa ignis nihil intendit nisi inductionem formae ignis, cuius ipsa est passio, et in cuius virtute agit. Et certum est quod non agit in virtute formae corporis, cum non sit eius accidens proprium. Sed certe non sic se habet materia nuda ad formam mixti: unde non habet habilitatem aliquam immediate ad eam, sed oportet eam primo indui formas elementorum, cum mixtum non possit fieri nisi ex miscibilibus praesuppositis. Has tamen formas, licet materiam ordinent ad formam mixti, necesse est materiam deponere in adeptione formae mixti, quia formae elementorum esse desinunt adveniente forma mixti, et iterum esse incipiunt mixto dissoluto [1]), quia in mixto ipso est aliquid quod natum est agere ad dissolutionem ipsius mixti.

Forma tamen mixti immediate inest ipsi materiae loco formarum simplicium, faciens subiectum effici virtutibus formarum elementorum. Unde ex diversis proportionibus miscibilium sunt diversae formae substantiales in diversis mixtis: alia enim est forma mixtionis in auro, alia in lapide, alia in argento.

In mixto namque propter naturam mixtionis nulla reperitur diversitas partium: aliter in omni mixto esset diversitas partium, quod falsum est, cum mixta multa sint homogenea sicut et simplicia. Sicut patet de osse, carne et lapide: quorum quaelibet pars suscipit praedicationem secundum completam rationem ipsius naturae in toto; quaelibet enim pars ossis est os: quod ideo est quia natura formae secundum totum id quod est essentialiter est in qualibet parte.

551. — Cum igitur pars et pars in aliquo sit per quantitatem, quae est accidens proprium corporis substantiae, cum mensura eius sit; alia autem forma non potest esse secundum totam naturam suam in aliqua re quam in illa quae est altera pars compositi; impossibile est aliam formam esse in igne vel lapide, per quam aliquod istorum sit corpus, quam illam per quam praedicatio rei verificatur de parte uniformiter cum toto: et hanc constat esse formam specificam.

Sic igitur oportet materiam prius formari formis simplicium corporum, quas oportet deponere in adventu formae mixti, licet virtute in mixto maneant, non autem in essentia. Mixtum autem ex diversis miscibilibus fit. Itaque cum animatum aliquod habens magnam diversitatem in partibus ex diversa mixtione causatam constituitur, necessario erit una forma ipsius animati. Et hanc certum est esse formam mixtionis totius: quam tamen manifestum est non inesse cuilibet parti secundum totam naturam suam, cum non contingat rem praedicari de parte et toto uniformiter.

552. — Praedictae autem partes animati per se non fuerunt, cum ex eis constitueretur totum, sicut simplicia corpora habuerunt esse per se ante mixti constitutionem: sed simul agit natura ad earum eductionem in toto et totius constitutionem ex eis: sicut patet in animali, ubi vis activa patris quae in semine agit ad constitutionem corporis diversa membra formando. Inter alia tamen primo format cor.

[1]) Sic in ed. Perrier, t. I, p. 531.

et deinde semper operando ad extrema: quae, quia est virtus assimilans sibi passum, non corrumpitur formato corde, sed durat quousque menstruum fuerit transformatum in illa quae sunt in eo in potentia; et omnibus membris formatis et destructo menstruo et semine, virtus haec necessario destruitur, et non post formationem unius vel duorum membrorum, ut dicitur in decimosexto *De anim. (r).*

Agens enim instrumentale non cessat nisi effectus intentus a principali agente prius inducatur, et posterius non est necesse eum applicari effectui. Semen autem continet vim generativam quae est delativa potentiae paternae sicut instrumentum defert vim principalis agentis. Et ideo virtus quae est in semine, peracto officio suo, corrumpitur.

553. — Sciendum est autem quod in menstruo est diversa potentia ad diversas partes, in quibus est diversa proportio miscibilium, ex qua consurgit materialiter multiplex diversitas in partibus, in quarum tamen qualibet est reperire uniformitatem mixtionis. Sicut, licet alia sit proportio miscibilium in osse, alia in carne, tamen in carne uniformitas est, quia quaelibet pars carnis est caro, et ossis os similiter: natura enim mixtionis est habere uniformitatem in mixto.

In qualibet igitur parte rei habentis diversas partes erit aliqua qualitas media quae fit ex qualitatibus simplicibus alteratis ad invicem, et haec qualitas erit propria dispositio ad formam mixti, sicut calor intensus disponit ad formam ignis. Nec refert utrum dicatur esse una qualitas in re, vel plures: quia si dicatur una, necessario in diversis partibus habebit difformitatem, ita quod in una parte sui praevaleat humidum ut in cerebro, in alia calidum ut in corde. Si vero plures dicantur, adhuc manifestum est sensui eas ad constitutionem unius rei ordinari. Illi igitur qualitati, sive sit una sive plures, necessario respondebit una forma mixti difformis in virtute: quae licet per essentiam sit tota in qualibet parte rei, non tamen tota virtus eius erit in qualibet parte rei; sicut patet quod vis auditiva non est in oculo nec visiva in aure.

554. — Et quia essentia formae rei indivisibilis est, tota enim est in qualibet parte rei, virtutes autem illae ab ipsa forma separari non possunt, quia quaelibet illarum virtutum sequitur totam essentiam, in alia tamen et alia parte, in quibus simul tota essentia est, ut dictum est; ideo diviso aliquo membro a toto, non manet essentia formae indivisibilis in parte divisa, nec virtus, cum virtus ab essentia formae separari non possit. Ideo necessario in parte divisa, cum et in ipsa aliqua certa proportio miscibilium sit, erit alia forma in essentia a priori forma quae totius rei erat.

555. — Quae qualiter eveniat sciri potest ex aliquo mixto uniformi, ut puta in ligno vel lapide, in quibus est una forma actu quae est multiplex in potentia; et ideo facta divisione, ex illa forma priore quae in toto erat secundum totam suam rationem una in actu sed multiplex in potentia, fiunt multae actu, nulla nova forma introducta. Non enim cum ramus dividitur ab arbore nova forma inducitur, sed prior forma quae erat in potentia fit actu, et ideo eadem accidentia manent in ramo abscisso quae prius fuerunt secundum essentiam, sed non secundum esse idem actu: quia primo habebant esse actu a toto, nunc autem non.

Patet igitur quod hoc esse quod actu ramus iam habet, est aliud ab esse actu quod habuit in arbore; non tamen habet aliam formam in essentia a priori: nam hoc esse actu respondet ei quod dictum est continuum habere unam formam simplicem, multiplicem in potentia, non autem illi quod dictum est illam esse actu unam.

556. — Si igitur una continuitas reperitur in aliqua parte membri vivi, sicut in osse vel carne, cum una sit forma totius actu, anima scilicet quae in animalibus perfectis non est multiplex in potentia ita quod per divisionem fiat actu sicut est in imperfectis, ut patet in animalibus anulosis ratione continuitatis; oportet praeexistere in carne vel osse formam sine esse actu quae in toto animato perfecto se habeat ad esse actu sicut in aliis continuis, ut in plantis et lapidibus se habet multiplicitas potentiae eiusdem formae.

Potentia autem diversa eiusdem formae nullum esse faciebat in continuo, in quo non erat nisi unum esse tantum, quamvis essentia illius formae respondeat potentiae sicut et actus (l) quem in toto facit. Et ideo, cum talis forma ponatur in re praecipue ratione continuitatis, ubi sola divisio facit esse actu in partibus, facile est videre quomodo essentia formae possit esse ibi, et non dare esse ipsi parti.

(b Aristot., *De generat, animal.,* II, c. 6, 741 b 25 s.

(l) *Al.:* actui.

557. — Sicut igitur non alia transmutatione ducitur materia rei continuae ad formam secundum quod est una in actu, et alia secundum quod est multiplex in potentia, sed eadem; ita eadem transmutatione qua inducitur forma totius multiplex in virtute tl), inducitur et forma illius sine esse, quia non est nisi quidam respectus. Quia sicut dum manet res in uno actu, illa potentia quae est in eadem forma quae actu esse confert nihil acquirit illi rei nisi respectum quemdam uniformitatis in natura inter totam rem et illud quod ex ea divisum est; ita illa essentia formae in re diversae naturae nihil rei ipsi acquirit nisi respectum quemdam qui est cuiusdam similitudinis ipsius esse actu partis cuiusdam et seorsum, cum tamen constet non esse idem esse actu vivum et mortuum.

d) *Quomodo corpus mortuum actu prius -vivebat.*

558. — Ex his facile est videre quomodo corpus mortuum actu prius vivebat.

Certum est enim potentiam non dividi ab actu ad quem ordinata est, nisi per aliquem actum incompossibilem illi ad quem illa potentia ordinatur: sicut patet in potentia ignis respectu formae aëris, quia materia quae est potentia ad formam aëris, remota est ab aëre, cum forma ignis materiae inest. Non autem forma ignis perficit potentiam materiae ad aërem, sed manet illa potentia in igne non perfecta, occupata tamen a forma ignis. Cum enim forma ignis sit in materia, certum est nihil realc esse in materia quod non sit occupatum ab igne; aliter si aliquid esset liberum a forma ignis, statim aliam formam indui posset. Sicut igitur potentia ad aërem occupata est per formam ignis, sed non perfecta, ita accipit actum per formam ignis, qui tamen non erit perfectio potentiae ad aërem. Et ideo potentia ad aërem, propter concomitantiam materiae perfectae per formam ignis, non per se esse actu habet, quia nihil relinquitur in materia non occupatum ab actu ignis, ut dictum est.

559. — Per quem modum forma alicuius partis organicae, quae est in potentia ad esse seorsum, non perficitur per actum formae totius, cum ad illum non ordinetur; occupatur tamen essentia talis formae, mediante essentia materiae quam concomitatur ad (2) esse actu, quod est a forma totius. Hoc autem esse non est esse participatum quod inest a toto ipsis partibus, quia esse partium participatum pertinet per se ad esse totius ex partibus constituti; sed est esse non conferens ad ipsum totum nisi per accidens, in quantum videlicet impedit esse actu debitum parti a forma propria, quod acquirit pars per dissolutionem a toto. Et sicut habet esse actu a toto per concomitantiam, ut dictum est, ita vivere.

Unum igitur esse penitus est, et ipsius totius absolute, et partium participative, et talis formae per concomitantiam; et idem est vivere. Et ideo corpus mortuum vere vivum fuit: non quod vitae principium fuerit forma totius compositi ex materia et forma quam iam habet, sed materiae cius tantum per se cui esse actu conferebat, quod et ipsa forma materiae iuncta concomitanter accepit.

il) *Al.:* in potentia.
(2) Al.: ab.

Caput 8.

In quo ostenditur per divisionem corporis QUOD UNIUS REI UNICA TANTUM SIT FORMA.

560. — His visis, sciendum est quod prima divisio corporis, quod est genus, est per simplex et mixtum ex simplicibus. In simplicibus autem non praecedit in natura aliqua forma ipsam formam elementi simplicis, ut supra ostensum est; et hoc facile est demonstrare.

Si enim accipiatur minimus ignis in quantitate (quod possibile est, quia res naturae habet terminum augmenti et diminutionis), si dividatur, non manet ignis, nec ex illo aliquod elementum generari potest. Forma autem ignis non destruitur sola, sed et corpus et substantia destruitur. Aliter, cum corpus quantum sequatur corpus substantiam, si corpus remaneret destructo igne, cum corpus substantia non dicat quid sensibile, mathematica forent separata a sensibilibus: quod est impossibile.

Cum enim aliquid tale contingit, fit mutatio incontinens, quia non potest de potentia materiae alia forma educi. Cum igitur corpus mixtum ex simplicibus generetur, quae sunt media inter primam materiam et ipsum mixtum, in mixto autem non manent formae elementorum, ut dictum est, non erit invenire in mixto aliquam formam mediam inter materiam primam et ipsam formam specificam quae est forma mixti, cum nulla fuerit media inter materiam et formam elementi.

561. — Unde grossi homines aliam viam generationis ponentes, diverterunt a Philosopho, dicentes materiam primo informari forma substantiae et postea corporis, et sic descendendo ad ultimam formam quae est forma specifica, cum tamen Philosophus supradictum modum generationis posuerit (x), dicens formam elementi immediate materiae inesse, qua deposita introducitur forma mixti.

Si enim primo induceretur in materia forma substantiae, et postea forma corporis, et postea forma elementi; cum ex quatuor elementis fiat mixtum depositis formis elementaribus, quibus depositis, si in materia mixti quae ex elementis fit necessario fuerit consimilis ordo, cum totum id materiale quod fuit sub quatuor elementis sit iam sub mixto; sequitur quod sub una forma mixti maneant quatuor formae substantiales, quarum quaelibet faciet corpus, et quatuor aliae formae, quarum quaelibet faciet substantiam. Ex illis enim non potest fieri unum corpus, cum maneant illae formae in essentia sua, nec substantia una similiter; quodlibet ergo mixtum est quatuor corpora (propter naturam enim illius corporis dicunt praedicari corpus de re ipsa), et similiter erunt quatuor substantiae eadem ratione. Et ideo impossibile est in mixto esse aliquam formam praeter formam mixti.

562. — Corpus autem mixtum multiplex est, quia multae sunt proportiones miscibilium in mixto, unde necesse est diversas species mixtorum constitui.

Quaedam enim sunt mixta uniformia, sicut lapides et metalla, in quibus est magna multitudo specierum, et talia sunt omnia inanimata.

Alia sunt mixta difformia, ut plantae et animalia, et haec sunt animata, et quanto sunt perfectiora tanto maiorem difformitatem requirunt. Quae enim nata sunt plures et diversas operationes exercere, necessario in eis erit maior diversitas organorum. Et ideo inter animata minima diversitas est in plantis, cum non sint principia multarum operationum, in quibus tamen reperitur magna diversitas specierum. Sed horum omnium genus proximum et subalternum est corpus animatum. Nec oportet addere eius principium esse animam vegetabilem: sic enim nihil esset realiter diversum, cum constet ipsam esse primum principium vitae in omnibus quae apud nos vivunt.

Super corpus autem animatum simplex aliquid reale addit altera eius species, animal scilicet; quod manifestum est ex operationibus utriusque: quia super operationes vegetabiles (1), quae sunt generare, nutrire, et augmentare, in animali reperitur actio quaedam reaiis superaddita, scilicet sentire.

563. — Cum igitur in animali cum operationibus quae apparent in plantis inveniatur actio superaddita quae est sentire, necessario oportet dicere sensitivam animalis in sua essentia utrumque obtinere: ne si dixerimus in animali esse vegetabilem distinctam in essentia a sensibili, cogamur in quolibet animali duas animas ponere; quia sequeretur tandem in homine tres animas esse, cum super alia animalia nobilissimam actionem habeat realiter ab aliis actionibus diversam, intelligere scilicet, super quam non invenitur aliquid quod addat actionem nobiliorem. Et ideo propter additionem talis differentiae, super quam nihil invenitur, animal est ultimum genus.

564. — Non solum autem post sensibilem animam, unde accipitur animalis ratio, diversitas reaiis reperitur in homine, sed in aliis in quibus differentiae a se realiter diversae secundum rationem formarum et non solum secundum rationem materiae reperiuntur, ut patet de equo et asino et aliis huiusmodi. Cum autem certum sit quamlibet istarum formarum alicuius mixti esse, et propter diversitatem quae est in natura formae unius ad alteram diversitatem materialem esse in mixtione, quae respondet diversitati formarum (2), sic in eadem specie diversitas formarum est propter diversitatem mixtionis, quae materialis (3) est. Solum autem simplicia corpora ordinantur ad generationem mixti, ut dictum est. Impossibile igitur erit in aliqua re sive animata sive inanimata nisi unam formam ponere, cum formae dementares manere non possint.

Caput 9.

Qualiter diversimode diversae scientiae oriuntur.

565. — Ex dictis facile est videre quomodo scientiae diversae oriuntur et dividuntur, sicut et res subiectae.

Ens enim mobile est subiectum philoso-

(1) Aristot., *De generat, et corrupt.,* II, c. 4, 331 b 18 s.

(b *Al.:* vegetativae.
(b *Al.:* specierum.
(3) Al.: multiplex.

phiae naturalis, ut dictum est, et hoc idem corpus substantia est, cuius prima passio est quantitas, quae, in quantum est terminus corporis et propria eius mensura, ad eamdem scientiam pertinet. Sed in quantum in eo potest proportio attendi, quia considerari potest sine consideratione alicuius qualitatis sensibilis quae consideratione posterior est, et ideo in proportione sua non est accipere finem, et hoc idem est subiectum mathematicae, cuius subiectum non est rcaliter accipere distinctum a subiecto philosophiae naturalis, sed consideratione tantum.

568. — De ipso vero ente mobili in communi est liber *Physicorum.* Cuius prima species est mobile secundum locum, de quo est liber *De Caelo.*

Corpus autem vel est simplex, vel est mixtum, et in utrisque est generatio et corruptio: ideo de generatione simplicium agit in libro *De Generatione.*

Mixta autem quaedam sunt animata et quaedam inanimata. De generatione vero inanimatorum agit in lib. *Meteorol.,* ut de mineris et etiam de generatione impressionum.

Animata autem sunt tripliciter: quia de generatione animatorum anima vegetabili in lib. *De Plantis.* De generatione vero animalium in lib. *De anima.* De homine in lib. *De anima,* et de his (1) quae sibi subiiciuntur.

In omnibus autem et circa praedicta laborat Metaphysicus et Logicus. De processu autem metaphysico dictum est sufficienter in physicis operibus nostris.

Caput io.

In quo ostenditur ratio novem GENERUM ACCIDENTIS.

567. — Nunc superest de novem generibus accidentium tractare.

Sciendum est igitur quod in accidentibus in rerum natura non est aliquid correspondons operationi intellectus, eo modo quo possint rationem generis et differentiarum recipere, sicut est in substantia. Essentia enim accidentis designata in abstracto non videtur ens aliquod significare, cum abstractum significet ut per se existens, accidens autem per se esse non potest: unde accidens in abstracto non videtur ens aliquod significare.

Sed significatio quae importatur in nominibus non pertinet ad naturas rerum nisi mediante conceptione intellectus, cum voces sint notae passionum quae sunt in anima, ut dicitur in libro *Perihermenias* (1). Intellectus autem potest seorsum intelligere ea quae sunt coniuncta. Illud autem quod seorsum accipitur, videtur ut per se existens, et ideo designatur nomine abstracto, quod significat remotionem eius ab alio. Sed nomina abstracta non important res (2) per se existentes in genere substantiae: ut humanitas nomen abstractum est, non tamen per se existit. Sic ergo per actionem intellectus nomina abstracta accidentium significant entia, quae quidem inhaerent, licet non significent ea per modum inhaerentium. Unde per actionem intellectus efficiuntur nomina quasi res quaedam, quibus idem intellectus postea attribuit intentiones generum et specierum.

568. — In substantiis (3) vero in natura rerum fuit super quod intellectus fundaret intentiones universales. Cum autem accidens non sit compositum ex materia et forma, non potest genus et differentia sumi in eo, sicut sumitur in substantia genus a materia, differentia a forma; sed in unoquoque accidentium genus debet sumi ab eo quod prius in eo reperitur, differentia vero ab eo quod postea accidit.

Primum autem quod invenitur in quolibet accidente est specialis modus entis includens diversitatem quamdam ad alios eius modos: sicut in quantitate est specialis modus entis per aliud, scilicet quod sit mensura substantiae; et in qualitate, quod sit dispositio eius; et sic de singulis.

569. — Quod autem in genere diversitas quaedam accipi possit, manifestum est. Nam licet res unius generis non differant ab invicem propter suum genus, sed potius conveniant; res tamen diversorum generum suis generibus diversificantur, sicut, licet rationale differat ab irrationali, quae tamen conveniunt in animali, homo tamen differt a non animali per animal. Et ideo in generibus accidentium invenitur diversitas alia ab illa quae est per differentias generis inter res eiusdem generis.

Differentia vero debet sumi in eis per aliquid quod in illo modo a quo genus accidentis acceptum est, implicite conti-

il) *Al.:* in his.

(1) Aristot., *Periherm.,* I, c. i, i6 ! 3-4.

(2) Al.: ...licet nomina abstracta non imponantur rebus per se existentibus...

(3) Sic. Perrier, t. I, p. 539. *Al.:* Nihil vero...

netur. Hoc autem invenitur in diversitate principiorum ex quibus causantur: sicut, verbi gratia, ratio mensurae reperitur in quantitate, et hoc est commune omni speciei quantitatis, et ab hoc est acceptum nomen generis. Sed constat quod successiva sunt diversa principia in natura sua a permanentibus; et ideo naturaliter diversas habent mensuras. Et inde est quod, cum definiuntur accidentia in abstracto, subiectum ponitur in eorum definitione oblique, et secundo loco; et hoc est proprium differentiae (1), ut cum dicitur « Simitas est curvitas nasi », per quod differt simitas a curvitate quae est in ligno.

570. — Accidentia autem in concreto dicta non sunt in genere nisi per reductionem, ut album vel musicum et huiusmodi. Aliquando autem propria principia accidentis quae sunt in loco differentiae, latent: et tunc loco illorum ponimus eorum effectus. Sicut lucis effectus est disgregare cum intensa fuerit: quae est principium albedinis: ideo aliquando ponimus disgregativum in eius definitione, sicut dicimus quod albedo est color disgregativus visus. Disgregativum enim non est differentia absoluta in eodem genere cum colore, sicut est rationale cum animali, sed est differentia sumpta a subiecto coloris exprimens excessum quemdam in receptione lucis. Unde accidentia definitionem non habent per res proprii generis, cum non dicant quid simpliciter, sicut dicit substantia.

Cum enim quaeritur quid est albedo, respondetur: color; est enim color quid albedinis, sicut animal hominis. Sed animal quod dicit quid hominis, dicit substantiam simpliciter. Et ideo color qui dicit quid albedinis, magis dicit substantiale, quam substantiam, quia substantiale dicitur quod modum substantiae induit etsi substantia non sit.

571. — Inter omnia autem accidentia quantitas est propinquior substantiae. Et hoc manifestum est: quia sicut subiectum quantitatis est divisibile per se, in partes scilicet essentiales, ita quantitas habet propriam divisionem, per partes scilicet quantitatis. Et ideo si quantitas esset separata a substantia, non oporteret quod esset una tantum, quia potest dividi propria divisione in multa. Albedo vero si esset separata, necessario foret tantum una, cum non haberet in natura sua unde dividatur, sed a natura quantitatis.

(1) *Al.:* et hoc est propria definitio.

Caput II.

In quo ostenditur ratio quantitatis.

57S. — De quantitate igitur primo agendum est.

Sciendum est igitur quod quantitas secundum rationem eius communem, quae ponitur in quinto *Metaph.* (4), est divisibilis in ea quae sunt in actu. Quod non est ideo dictum quasi partes in quas quantum est divisibile sint actu in toto in quo sunt, divisae; sed hoc est dictum ad differentiam mixti, quod non est divisibile in miscibilia nisi per alterationem, per quam altera forma inducitur. Sed hic sine alteratione aliqua, sola divisione fit pars in actu. Unde quando est in toto, actu esse dicitur, quia quod prope est ad esse nihil ab esse differre videtur.

Et ideo statim subiungit quod quaelibet pars nata est esse unum aliquid, et hoc aliquid demonstrabile. Quod non contingit in partibus essentialibus, ut in materia et forma, quia post divisionem neutrum manet per se existens, nisi forte fuerit forma et hoc aliquid simul, sicut est anima humana.

573. — Quantitatis autem primae differentiae sunt continuum et discretum, quibus duae species constituuntur, magnitudo scilicet et multitudo. Magnitudo constituitur per continuum, unde magnitudo dicitur quantitas divisibilis in partes continuas, sicut multitudo est quantitas divisibilis in partes non continuas, immo ab invicem discretas.

Differentiae autem secundae continui sunt intraneum et extraneum, quia quaedam sunt quae mensurantur per intraneum, ut linea et huiusmodi: quaedam per extraneum, ut tempus (2). Has autem differentias vocat Aristoteles (3) permanens et transiens, quia tempus est mensura transiens, linea vero permanens.

Tertiae vero differentiae continui permanentis sive intranei sunt secundum unam dimensionem vel duas vel tres: quia quantitas intranea vel est divisibilis in partes continuas secundum unam dimensionem, et tunc est linea; vel secundum duas, et time est superficies; vel secundum tres, et sic est corpus (4).

(4) Aristot., *Metaph., V,* c. 13, 1020 a 7-8 *{Comm. S. Th.,* lect. 15).

(2) Al.: quaedam sunt mensurae intra, ut linea et huiusmodi, quaedam extra, ut tempus.

(3) Al.: Alexander.

(4) Al. deest tertium membrum.

574. — Et hae omnes sunt species quantitatis per se, ut dicitur in *Praedicamentis* (x). Sed in quinto *Metaph.* (2), tempus ponitur species quantitatis per accidens, sicut albedo dicitur tanta quia superficies est tanta. Et huius ratio est quia Logicus considerat quantitatem secundum rationem mensurae: sic enim potest formare intentiones logicas in quantitate. Et quia sunt diversae rationes mensurae, quia quaedam sunt extra et quaedam intra, quarum nulla est ab alia, ideo Logicus ponit tempus et locum esse species quantitatis continuae et univocae cum aliis.

Primus autem Philosophus considerat quantitatem secundum esse suum, et non sub ratione mensurae, et ideo illa quae sunt quanta per se ponit per se species quantitatis, ut lineam, superficiem et corpus. Illa autem quae sunt quanta per aliud, ut tempus est quantum per motum, motus vero per magnitudinem, ponit Philosophus esse quantitates per accidens (3).

Et ideo in *Praedicamentis* (4) locus ponitur species quantitatis, non autem in *Metaphysica:* quia locus habet rationem mensurae aliam a superficie, quia locus mensurat extrinsece rem locatam in qua locus non est ut in subiecto, superficies autem rem in qua est ut in subiecto. Locus autem non habet aliud esse a superficie, immo est ipsa continentis superficies, sive ultimum, ut dicitur in quarto *Physic.* (°).

575. — Aliam divisionem ponit Philosophus in *Praedicamentis* (®), quae eadem est cum praedicta, quia habere partes habentes positionem ad invicem, est habere partes discretas, quod est numerum constituere, licet non omne continuum habeat partes habentes positionem ad invicem, sicut tempus quod est continuum materialiter licet sit discretum formaliter: est enim numerus motus, ut dicitur in quarto *Physic.* (7). Haec enim positio differt a positione quae est praedicamentum: quia positio quae est praedicamentum dicit ordinem partium totius locati ad locum, sed positio haec dicit ordinem partium in toto existentium ad invicem.

576. — Secunda differentia super discretum est commune et proprium. *Commune* autem facit numerum qui idem est hominum et equorum, immo omnium numerabilium. Licet enim diversitas sit in numero aptato diversis rebus, in numero tamen formaliter nulla est diversitas: potest enim numerus, qui in se discretus est, formaliter a re numerata continuitatem habere, sicut tempus a motu, et ulna a panno. *Proprium* vero facit orationem quae non potest pluribus aptari, sed solum orationi prolatae, cuius ipsa oratio est mensura cum qua est, ut dicitur in *Praedic.* (4). Ipsa enim cum voce profertur, quia idem est causa et principium subiecti et per se passionis eius.

Caput 12.

In quo ostenditur ratio generis QUALITATIS.

577. — Nunc restat de qualitate aliquid dicere. De qua, cum inter omnia accidentia qualitas (2) sit propinquior substantiae, cum habeat per se divisionem sicut substantia, ut dictum est, secundum esse de ea agendum est, et ideo per naturam subiecti sui agendum est de qualitate, sicut de quolibet inhaerente agendum est per naturam illius cui inhaeret.

Illud autem cui inest qualitas, vel est corporeum, vel incorporeum.

Si incorporeum, aut est de facili transiens, aut de difficili. Si de facili, est dispositio; si de difficili, est habitus, licet ista duo communiter reperiantur in corporeis sicut in incorporeis. Sanitas enim corporis habitus quidam est, et dispositio ad ipsum ordinata. Nos enim de propriis passionibus incorporeorum nihil novimus: ideo in libr. *De anima* (3) dicitur quod omnes passiones sunt ipsius coniuncti: et ista pertinent ad primam speciem qualitatis.

578. — Si autem illud sit corporeum, sic accipiuntur tres aliae species qualitatis. Secunda tamen species qualitatis, quae est naturalis potentia vel impotentia, a primo Philosopho non numeratur inter species qualitatis, sed ponitur potentia quaedam passioni resistens. In *Praedicamentis* vero ponitur (4) propter modum denominandi

(4) Aristot., *Categ.,* c. 6, 4 b 20 s.
(2) Id., *Meiaph.,* V, c. 13, 1020 a 26-30 *(Comm. S. Th.,* lect. 15).
(3) Ibid.
ff Aristot., *Categ.,* c. 6, 4 b 20-31; 5 a 15-16, 23-26.
(5) Id., *Physic.,* IV, c. 5, 212 b 18-20 *(Comm. S. Th.,* lect. 7).
(6) Id., *Categ.,* c. 6, 4 b 20-31; 5 a 15-16, 23-26.
(7) Id., *Physic.,* IV, c. 11, 219 b 1-2 *(Comm. S. Th.,* lect. 17).

P) Id., *Categ.,* c. 12, 14 a 26 s.
(2) Al.: quantitatis.
(3) Aristot., *De An.,* I, c. 1, 403 a 16-19 *(Comm. S. Th.,* lect. 2).
(4) Id., *Categ.,* c. 8, 8 b 25 s.

quem habet qui convenit qualitati: et hoc ad Logicum pertinet. De tertia vero specie qualitatis agit Philosophus in Philosophia Prima (1), et etiam in *Praedicamentis,* et de quarta similiter.

De ad aliquid frequenter satis dictum est. De aliis autem generibus quae magis principia naturalia sequuntur, Philosophus in *Praedicamentis* suis parum loquitur, de quibus in *Physicis* latius pertractatur (2).

Caput 13.

In quo ostenditur qualiter aliqua sunt in genere uno.

579. — His de natura generis perspectis, considerandum est quomodo aliqua sunt in genere uno per se, sed ratione alterius adiuncti in aliud genus transmutantur.

Sciendum est igitur quod per naturam praedicati sciri potest in quo genere quid sit ponendum. Cum enim ens diversimode reperiatur in substantia et accidente, ut dictum est, per diversum modum essendi importatum in praedicato, cui semper esse est adiunctum, faciliter scietur ipsum praedicatum.

Quod autem esse praedicatum sequatur, manifestum est per resolutionem cuiuscumque verbi: nam, facta resolutione, semper eodem subiecto manente, novum praedicatum adiungitur, ut puta si dicatur « homo laborat », et resolvatur ipsum verbum, praedicatum erit homo subiectum ut prius. Sed illud quod prius erat praedicatum, « laborat » scilicet, nunc habet esse adiunctum praedicato: esse enim laborantem contingit hominem.

Eodem modo de homine albo, cum album dicat esse quale, homo albus in praedicato sumptus ad genus qualitatis pertinet. Si autem ponatur in subiecto, ut puta si dicatur « homo albus est homo », cum praedicetur esse hominem, et non esse album, ad substantiam spectabit.

In aliis autem praedicatis idem reperitur, ut duplum, puta, si dicat subiectum, sive ipsam rem subiectam, ad quantitatem spectat natura dupli. Si autem praedicetur esse duplum, cum hoc includat respectum ad dimidium, duplum in genere relationis est.

580. — Omnia autem haec praedicamenta sunt denominativa. Sed praedicatio solius substantiae de suis inferioribus, et similiter aliorum generum de suis speciebus, est univoca: non enim est aliud per essentiam animal et homo, color et albedo, sed idem, animal enim est quid hominis, ut dictum est, et color albedinis. Et ideo animal in quid praedicatur de homine et homo de Socrate, in quo tota natura generis substantiae reperitur univoce, non per aliquam aggregationem, sicut est in acervo lapidum vel structura domorum, vel aliqua aha colligatione, in quibus nullum adiunctorum praedicatur de toto, sicut animal de homine et homo de Socrate, sed univoce, ut dictum est, cum unumquodque illorum de toto praedicetur sub quo non est descensus ad aliquod singulare.

581. — Et ideo Plato quietem et terminum scientiae ponit ad individua quae sunt obiecta propria sensus, quia sensus est singularium quae sola sunt per se existentia in rerum natura. Substantiae enim separatae singularia quaedam sunt, solo tamen intellectu noscuntur earum notitiae proportionato (1). Cum igitur ea quae sunt in praedicamento substantiae solum per se esse possint, in substantia autem conveniant substantiae separatae et materiales, quae quidem supposita sunt habentia esse per se; esse autem est proprius effectus et terminus actionis divinae, ideo tam haec quam illae a Deo sunt, qui est super omnia benedictus. Arnen.

(1) Id., *Metaph.,* V, c. 14, 1020 b *(Comm. S. Th.,* lect. 16).

(2) Id., *Physic., passim.*

(1) *Al.:* ...singularia quaedam sunt, solum ab intellectu cognoscibilia.

DE QUATUOR OPPOSITIS

EDITORIS INTRODUCTIO

Authenticum habetur a Grabmann *(Die echten Schriften des hl. Thomas von Aquin,* Münster 1949, pp. 247, 348) et a Michelitsch *(Thomas Schriften,* vol. I, Graz 1913, p. 184, n. 49). A Mandonnet vero inter apocrypha recensetur *(Des écrits authentiques de St. Thomas d'Aquin,* II éd., Fribourg 1910, p. 108, n. 83). Scribit Perrier: « Opuscula *De demonstratione* et *De IV oppositis* cum aliqua probabilitate concordant cum *" introductoria ad logicam multum clara "* quae S. Thomae adscribit Ptolomaeus Lucensis, et revera alterum eorum non indignum illius videtur » *(Opuscula omnia,* vol. I, p. 428).

Tempus compositionis est ignotum. Cfr. Walz A., O. P., *Chronotaxis vitae et operum S. Thomae,* « Angelicum » 16 (1939), fasc. 4.

Argumentum exprimitur ab ipso Auctore statim a principio: « Quoniam quatuor sunt oppositiones..., ideo de eis breviter agere intendimus » (infra, n. 582).

Dividitur in 5 capita, quibus agit de contradictione, de oppositione privativa et contraria, de oppositione relativa.

Editiones: Piana t. XVII, 217; Parmensis t. XVI, 367; Vivès t. XXVII, 520; Mandonnet t. V, 177; Perrier, *Opuscula omnia,* Paris (Lethielleux) 1949, pp. 468-488 (inter « dubia vel spuria »).

NOTA BIBLIOGRAPHICA

A. Bacic, *Introductio compendiosa in opera S. Thomae Aquinatis,* Romae 1925, p. no.

M. Grabmann, *Die Werke des hl. Thomas von Aquin,* Münster i. W. 1949, pp. 246, 34g

I. F. Rossi, *GH Opuscoli di San Tommaso,* « Divus Thomas » (PI.) 1953, p. 339.

DE QUATUOR OPPOSITIS

(Pi. 37 — Pa. 33 — Ma. 50)

Caput i.

Quod contradictio est maxima oppositio, et quod eam immediate sequitur oppositio privativa.

582. — Quoniam quatuor sunt oppositiones, ut dicitur in *Praedicamentis* (1), ideo de eis breviter agere intendimus.

Primo enim considerandum est quod oppositio contradictionis prima est et maior inter alias; cuius rationem assignat Philosophus in lib. *Post.* (2), dicens quod « contradictio est oppositio cuius secundum se non est medium »; medium enim ostendit distantium convenientiam, et ideo minuit rationem oppositionis. Cum igitur in omnibus aliis oppositionibus sit invenire medium, ideo omnes diminuunt de ratione oppositionis contradictoriae. Aliae enim oppositiones medium habent: quaedam tamen plus, quaedam minus: et secundum hoc magis et minus participant de ratione oppositionis contradictoriae, et consequenter magis et minus opponuntur.

Primum enim in quolibet genere est causa omnium quae sunt in illo genere, ut patet secundo *Metaph.* (3): et ideo quanto magis aliquae participant ratione primi in genere oppositionum, tanto minus conveniunt in medio.

Convenire autem in medio est *dupliciter*. *Aliqua* enim conveniunt in medio eiusdem generis cum eis, et iterum in medio materiae, sicut album et nigrum conveniunt in medio colore et iterum in subiecto. *Aliqua* vero conveniunt in medio materiae tantum, sicut contraria immediata et habitus et privatio; contraria namque immediata subiectum commune habent, et similiter habitus et privatio.

(1) Aristot., *Categ.,* c. 10, 11 b 17.

(2) Id., *Poster. Analyt.,* I, c. 2, 72 a 12-13 *(Comm. S. Th.,* lect. 5).

(3) Id., *Metaph.,* II, c. 2, 994 a 11-13 *(Comm. S. Th.,* lect. 3).

583. — Sed in his differentia est, quia in quibusdam privative oppositis servatur ordo respectu subiecti, et ideo non fit reditus a privatione ad habitum; similiter est de quibusdam contrariis immediatis, sicut est de quibusdam infirmitatibus quae sunt incurabiles: et tam in his quam in privationibus non relinquitur aliqua virtus in subiecto ad habitum. Alia autem sunt contraria immediata, sicut est sanitas et aegritudo, quae indifferenter, licet ordine quodam, respiciunt suum subiectum; et tamen per unum eorum non aufertur potentia ad reliquum (1).

In relativis vero neutro modo est convenientia: non enim conveniunt in subiecto. Idem enim non est pater et filius secundum quod pater refertur ad filium. Nec conveniunt in medio sui generis, cum non sit in relativis magis et minus; habent tamen quemdam specialem modum conveniendi, quia unum illorum secundum illud quod est dependet ad alterum: relativa enim se mutuo includunt et ponunt et perimunt, secundum Philosophum (2).

In contradictoriis vero nihil horum reperitur; non enim habent medium sui generis, cum alterum extremum sit non ens simpliciter extra omne genus; nec in subiecto convenire possunt, cum non ens subiectum habere non possit, nec etiam illud in quo salvatur perfecta ratio entis quod est substantia; nec conveniunt secundum dependentiam suorum intellectuum sicut relativa: ens enim non ponit suum oppositum, scilicet non ens, sicut pater ponit filium. Et ideo contradictio simpliciter est secundum se non habens medium: unde minime conveniunt contradictorie opposita, et maxime opponuntur.

584. — Post oppositionem autem contradictionis sequuntur aliae oppositiones or-

(1) *Al.:* non enim per unum eorum accipitur potentia ad reliquum.

(2) Aristot., *Categ., c.* 7, 6 a 36 s.

dîne quodam. Et ideo secundum magis et minus reperitur in eis oppositio.

Privative ergo opposita, cum non habeant medium sui generis sicut aliqua contraria, nec habent dependentiam ad invicem sicut relativa, cum non habeant subiectum commune, primum locum tenent post contradictionem. In his autem alterum extremum, privatio scilicet, de se nihil ponit: unde de se negatio est et non ens; privationes enim, secundum Philosophum (1), sunt de genere non entium. Sed quia non est negatio absoluta, sed talis habitus qui requirit subiectum, ideo privatio est negatio in subiecto; privatio enim de se est tanquam alterum extremum contradictionis, sed ratione habitus quem sequitur determinatur ad subiectum et ad genus sui habitus; et ideo privatio est negatio in genere et etiam in subiecto, ut dictum est.

Sed considerandum est quod non conveniunt omnino in subiecto, quia privatio cum inest, aufert a subiecto rationem contrarietatis prius habitae, cum habitus reduci (2) non possit. Hoc autem non facit omnis contrarietas. Unde manifestum est, privative opposita maxime opponi, et maxime attingere oppositionem contradictionis.

585. — Ex quo de facili ostenditur cui privatio nata est opponi, et quomodo.

Privatio namque id quod oppositionis habet accipit a contradictoriis, ubi invenitur negatio absoluta, non esse scilicet. Unde, cum privatio sit de genere non entium quantum in se est, quia de natura sua attingit vilius extremum contradictionis, quod est oppositum maius, et si deficiat ab illo extremo, quia omne quod est post deficit a primo, unde alterum extremum contradictionis terminatur ad subiectum et ad genus per privationem; illud igitur cui opponitur privatio per se erit aliquod esse in subiecto, sicut esse absolutum est cui opponitur non esse primo et per se in contradictione.

Sicut ergo non esse quod est alterum extremum contradictionis, absolute opponitur ipsi esse absolute primo et per se, ei autem ad quod sequitur ipsum esse simpliciter sicut formam substantialem vel etiam materiam, quia materia est aliquid quod requiritur ad hoc quod totum ens habeatur, opponitur ex consequenti; ita non esse in subiecto, quod est privatio, primo et per se alicui esse opponitur, quod est natum reperiri in tali subiecto; ei autem ad quod sequitur tale esse, idest habitui, opponitur ex consequenti.

586. — In ordine enim principiorum formalium primum est esse, quia esse est primus actus, nec aliquid designatur in actu nisi per esse; non enim aliquis habet sanitatem actu nisi sanitas ponatur esse in eo; ideo omnes formae sequuntur ipsum esse in ordine actuum sive principiorum formalium, ut dictum est.

Sed inhaerendo e contrario est. Forma enim per prius inhaeret, et per ipsam ipsum esse; et ideo, considerando ipsam inhaerentiam, esse sequitur formam. Et hoc facile est videre in re materiali, ut puta in lapide, ubi esse non est ipsius formae primo, sed ipsius rei, lapidis scilicet; materiae autem et formae ex consequenti. Videmus enim quod esse in re tali per medium et quasi distanter se habet ad formam; ipsum enim esse in lapide est actus rei immediate et primo, et per rem ipsam ipsum esse actus formae talis rei, non ut entis, sed ut eius quo aliquid est.

587. — Ex quibus patet quod esse prius est in ordine actuum quam forma. Sed quia materia immediate habet coniungi formae cui ipsa est proportionata, ex qua conjunctione resultat compositum cuius actus est ipsum esse; ideo forma est medium in acquirendo esse ipsi materiae et ipsi composito, quia ipsum coniunctum non esset nisi forma inhaerens esset materiae. Et ideo secundum inhaerentiam prior est forma, et esse posterius, ut dictum est.

Privatio enim secundum id quod oppositionem contradictionis attingit, non esse scilicet, quod est negare primum actum, directe opponitur alicui esse, et ex consequenti opponitur illi ad quod esse illud sequitur; secundum vero quod deficit a contradictione, quia accipitur ut in subiecto et per modum inhaerentis, primo repugnat habitui, quia habitus est prior in inhaerendo, ut dictum est. Sed manifestum est quod hoc debetur privationi inquantum deficit a perfecta ratione oppositionis.

588. — Ex dictis ergo manifestum est quod plus requiritur ad oppositionem privativam quam contradictoriam; sed tamen id quod addit oppositio privativa supra contradictionem non auget oppositionem (r), sed minuit.

(1) Id., *Physic.,* I, c. 8, 191 b 15-16; c. 9, 192 a 5 *{Comm. S. Th.,* lect. 14-15).

(2) Al.: induci.

(x) Al.: naturam oppositionis.

Sed dubium est, quomodo oppositio contradictoria maior sit quam privativa (1). Cum enim oppositio non sit nisi elongatio potentiae ab actu, sicut calor facit potentiam sui subiecti distare a frigido, privatio autem omnino removet a suo subiecto potentiam ad habitum, cum impossibile sit habitum induci post privationem, unde non magis potest natura de caeco facere videntem quam ex non ente ens, non minus videtur opponi visus et caecitas, quam ens et non ens.

Sciendum est etiam quod *dupliciter* elongat aliquid potentiam ab actu. *Uno modo* ipsam potentiam removendo, ita quod nihil eius relinquatur; et isto modo in oppositione contradictoria elongatur potentia ab actu, quia in non ente simpliciter nihil potentiae est ad esse. *Alio modo* interponendo obstaculum, ne potentia ducatur ad actum. Sed hoc contingit *dupliciter: uno modo* ad tempus et mobiliter, sicut albedo facit subiectum suum distare (2) a nigredine; *alio modo* immobiliter, et sic privatio removet potentiam sui subiecti ad habitum, non quod potentia omnino auferatur, sed quia obstaculum indelebile ponitur in ipso subiecto. Et ideo dicitur quod privatio aufert potentiam ad actum. Unde magis miraculum est in quolibet die animas creare, licet hoc minus miretur, quam caecum illuminare; quod tamen quia rarius est, mirabilius putatur.

Caput 2.

De oppositione contraria, quod magis distat a contradictoria quam privativa.

589. — Post privationem sequitur oppositio contraria, in qua invenitur magis convenientia quam in praedictis. Est tamen in ea quidam accessus ad praedictas oppositiones, et quicquid in ea oppositionis est, totum efficitur per participationem oppositionis privativae et contradictoriae.

Quaedam namque contraria non habent medium suae naturae, sicut est sanum et aegrum, secundum Philosophum (3); tamen conveniunt in subiecto, et in illis ubi non fit reditio, ut ab aegritudine ad sanitatem, magis acceditur ad naturam privationis et habitus; in illis vero in quibus fit reditio, minus acceditur ad naturam privationis. Semper tamen in contrariis omnibus alterum extremum est ut privatio, et alterum ut habitus.

Privatio enim et habitus faciunt contrarietatem, ut dicitur primo *Physic.* (1), et ideo omnes contrarietates reducuntur in habitum et privationem tanquam in primam oppositionem quae est in genere; sed in oppositionem contradictionis reducitur omnis contrarieras ut in primam oppositionem simpliciter.

590. — In ipsa enim oppositione contradictionis alterum extremum est nihil simpliciter, et simpliciter nihil sibi determinans tanquam subiectum, quia nobilius eius extremum, scilicet ens, nullum subiectum requirit: quod manifestum est in eo in quo salvatur ratio eius perfecta, quod est substantia, cuius est non esse in subiecto, secundum Philosophum (2).

In oppositione vero privativa alterum extremum vilius nihil est simpliciter, cum sit de genere non entium; tamen aliquid sibi determinat pro subiecto: quod patet ex altero eius extremo, quod requirit subiectum, et hoc est habitus ipse: semper enim nobilius extremum trahit ignobilius ad subiectum, si ipsum habuerit subiectum, et si ipsum non habuerit subiectum, nec aliud habebit.

In oppositione autem contraria utrumque extremum aliquid est realiter, licet imperfectius deficiat magis a ratione entis: per quem modum dicit Philosophus in lib. *De Sensu et Sensato* (3) quod nigredo est privatio albedinis; et similiter utrumque extremum requirit idem subiectum. Unde oportet quod oppositio contraria magis distet ab oppositione contradictoria quam privativa.

Verumtamen quidquid oppositionis in ea est, totum est per naturam contradictionis, secundum videlicet quod alterum extremum pertinet ad ens, alterum vero ad non ens. Album enim et nigrum sunt album et non album, sicut videns et caecus sunt videns et non videns, et in contradictione ens et non ens; sed differenter, quia in contradictione absoluta ens et non ens accipiuntur universaliter, in privatione vero non videns non accipitur universaliter:

(4) *Al.:* dubium videtur quod oppositio contradictoria non maior sit quam privativa.

(2) *Al.:* distrahere seu distare.

(3) Aristot., *Categ.,* c. 10, 12 a 2-6.

(1) Id., *Physic.,* I, c. 5, 188 a 19-189 a 10 *{Comm. S. Th.,* lect. 10).

(2) Id., *Metaph.,* VII, c. 3, 1029 a 8 *{Comm. S. Th.,* lect. 2).

(3) Id., *De sensu et sens.,* c. 3, 439 b 14-18 *{Comm. S. Th.,* lect. 7).

lapis enim est non videns, non tamen illud non videns opponitur visioni per modum privationis, sed non videns quod tamen natum est videre; hoc autem est non videns in particulari acceptum. Similiter non album opponitur albo sicut nigrum: non quidem non album Aethiopis, sed non album quod tamen natum est esse album.

591. — Ex dictis ergo manifestum est quod contradictio, secundum quod contradictio est, nihil negat in genere, sed simpliciter extra genus. Quod autem contradictoriae propositiones ut communiter accipiuntur in genere, ut puta « homo albus, homo non albus », « homo currit, homo non currit », hoc non est per naturam contradictionis simpliciter, sed per resolutionem propositionum contrariarum in contradictorias, ex quibus naturam oppositionis accipiunt: idem enim est homo niger et homo non albus, homo non currens et homo stans. Et ideo omnes tales contradictiones habent extrema in genere.

592. — Inde est quod sophistae decepti sunt putantes alterum extremum contradictionis, non esse scilicet, in genere contineri, quia viderunt propositionem unam non esse alteri contradictoriam, nisi de eodem subiecto idem re vere affirmaretur et falso negaretur, et hoc in eodem tempore quod acceperunt in praedicatis contrariis resolutis tamen in contradictoria; quae quidem praedicata contraria necesse est convenientiam habere in subiecto et genere, ut patet de albo quod opponitur nigredini: nam quod non est simpliciter, non est album: adeo namque vera est propositio in qua negatur esse album de eo quod non est, sicut est illa in qua affirmatur esse de eo quod est. Et ideo cum dicitur « Socrates est albus, Socrates non est albus », non est contradictio absolute, sed contradictio participata in contrariis, in albo scilicet et nigro. Et ideo in omnibus talibus propositionibus utrumque extremum est in genere.

593. — In contradictoriis vero absolute neutrum extremum est in genere: huiusmodi enim sunt esse et non esse. Manifestum enim est quod ens non est in genere, nec suum oppositum. Et ideo, sicut omnes res quae sunt in genere est reducere ad ens quod non est in genere, ita omnes oppositiones rerum in genere existentium est resolvere in oppositionem illam cuius termini non sunt in genere. Et sicut res tanto perfectiores sunt quanto magis participant de ente, sicut substantia est perfectior accidente quia in ea reperitur perfecta ratio entis; ita oppositiones rerum tanto perfectiores sunt in genere oppositionum, quanto magis accedunt ad participandam oppositionem eius cuius extremum est ens; et hoc reperitur in privatione et habitu quae sunt extrema primae oppositionis pertinentia ad substantiam.

Caput 3.

De oppositione relativa.

594. — Oppositio autem relativa minimum habet de contradictione: non quia habeat medium sui generis, quod in aliis minuit rationem oppositionis, sed quia non requirit extrema realiter diversa.

Sunt enim quaedam relationes quae sequuntur actionem intellectus, sicut est de relatione identitatis et de genere et de specie et huiusmodi, in quibus nulla est diversitas nisi quam facit intellectus. In aliis vero relativis quae fundantur super quantitate vel actione est diversitas realis, ut patet de duplo et dimidio, patre et filio, et huiusmodi. In omnibus autem aliis oppositionibus est reperire diversa extrema, sicut patet de albo et nigro quae sunt contraria, de visu et caecitate quae sunt privative opposita.

In contradictoriis vero absolute non sunt extrema realiter diversa, quia non ens non est ahqua res. Sunt tamen extrema contradictionis semper realiter non eadem: quod tamen in relativis quandoque deficit, ut dictum est. In aliis autem, scilicet relativis quorum esse est ad aliud, propter dependentiam eorum ad se mutuo, adhuc minus de contradictione est quam in oppositionibus aliis quarum extrema non includunt se invicem nec ponunt, immo cum unum inest, reliquum impossibile est inesse; et hoc universaliter verum est in omnibus oppositionibus quarum extrema conveniunt in aliquo subiecto, ut est de albo et nigro, visu et caecitate. Et ideo transmutatur subiectum secundum illa, alterum relinquens et alterum requirens; et sic generatio unius est corruptio alterius.

Caput 4.

Quomodo diversi modi transmutationum sequuntur oppositiones praedictas.

595. — Nunc ergo restat videre de modis transmutationum quae sequuntur oppositiones praedictas.

Sciendum est ergo quod secundum doctrinam etiam philosophorum, res productae sunt a Deo ad esse suum: unde non solum est Deus causa motus caeli, sed etiam substantiae eius, ut dicit Philosophus (1). Sicut ergo per naturam fit aliquid ex suo opposito, sicut esse animal fit ex non esse animal, ita necesse est esse simpliciter, quod est proprius Dei effectus, emanare ex non esse simpliciter; et hoc est alterum extremum contradictionis; non quod ipsum non esse necesse sit duratione praecedere ipsum esse, sed natura tantum.

Propria ergo causalitas Dei attingit extrema contradictionis, quae extra genus sunt, et ideo actio sua nihil supponit necessario: et haec actio est creatio, quae non est de genere motuum, cum non habeat aliquod subiectum tanquam principium motus sui: motus autem semper est in mobili ut in subiecto. Inde est quod haec actio sua solummodo est, et nulli creaturae communicatur. Actio enim rei non excedit principia ipsius per quae agit. Omnis autem res creata in genere est. Unde impossibile est creaturam ad id quod non est in genere attingere tanquam subiectum suae actionis. Huiusmodi autem sunt esse et non esse, quae sunt extrema contradictionis et creationis. Et ideo nulla creatura creare potest.

596. — Ad huius evidentiam considerandum est, quod esse diversimode se habet ad creationem vel ad generationem.

Esse enim est prima rerum creatarum, secundum auctorem lib. *De Causis* (2): non quod creatio sit ut in subiecto in ipso esse, cum creatio passiva sit accidens, cuius est habere subiectum; sed ut in subiecto est in ipsa creatura. Sed creatio secundum quod relatio est, terminat respectum (3) per se ad ipsum esse rei creatae, et ad rem per ipsum esse.

Quod patet: quia extremum relationis ipsius realiter est in creatura; quod non contingeret, nisi creatura haberet esse realiter. Ipsum tamen esse nullius accidentis est susceptivum, sed ipsum quod est. Ideo in re habente esse secundum illud quod relatio habet commune cum aliis accidentibus (4), relatio pertinet ad rem; sed seeundum propriam rationem eius quae est referri ad alterum, pertinet ad ipsum esse rei per se, per quod res refertur ad Deum. Esse namque divinum proprie est ratio creandi, quia per creationem omnes res communiter accedunt ad participandum esse quantum est eis possibile, non autem naturam divinam: ipsa enim non participatur a creatura, licet ibidem sit esse et natura et sapientia et potentia, sive quodcumque huiusmodi: huiusmodi enim in paucis reperitur.

597. — In generatione vero non ducitur generatum ipsum ad participandum esse generantis, sed ad participandum naturam eius: aliter, cum esse sit suppositi, in tali natura foret participatio in supposito, et sic Socrates generaret Socratem; ideo in generatione Socrates non generat Socratem, cum suppositum non habeat nisi unum esse incommunicabile, sed homo generat hominem: natura enim manet una secundum rationem naturae, cum definitio sit una. Deus vero non creat Deum: Deus enim nomen naturae est, sicut homo; ens tamen creat ens; ideo relatio creaturae ad Deum fundatur super esse creaturae.

Relatio vero unius rei ad aliam super ipsas res principaliter fundatur, ut dictum est; ideo proprie actio creaturae ad rem terminatur (unde compositum est quod generatur, secundum Philosophum septimo *Metaph.* (Q. Compositum enim habet naturam generantis); ad ipsum autem esse ex consequenti, cum compositi sit esse.

Actio vero Dei qua producit totam rem simul constitutam ex suis principiis, ad ipsum esse terminatur, quod est intimum et maxime formale in re, cum in ipso esse rei salvetur alterum extremum relationis, ut dictum est.

598. — Ex dictis ergo manifestum est quod actio Dei, quae dicitur creatio, totam rem producit simul cum principiis suis, ex quibus res constituitur in esse suo, quod est obiectum creationis, ut dictum est. Et ideo illa non dicuntur creata quorum non est tale esse, cuiusmodi est forma materialis, et materia, vel ipsa etiam per se accidentia talis rei; sed omnia haec potius dicenda sunt concreata.

Anima vero humana, licet sit forma, quia tamen habet esse per se, licet in corpore hoc sibi acquisitum sit et non extra, quia etiam non producitur de materia, sicut

(b Cfr. Comm. D. Th. *in Metaph. Aristot.,* VI, lect. i, edit. Cathala-Spiazzi, n. 1164, super VI, c. 1, 1026 a 10-18.

(2) Cfr. *Comm. S. Th. in De Causis,* lect. 4, in prine.

(3) *Al.:* rem.

(1) *Al.:* generibus.

fl) Aristot., *Metaph.,* VII, c. 9, 1034 b 7-16 *(Comm. S. Th.,* lect. 8).

aliae formae., magis proprie dicitur creata quam aliae formae.

Si enim consideretur terminus a quo in creatione, qui est nihil, sive non ens simpliciter, cum anima sit non ex materia aliqua, simpliciter creatur. Si vero consideremus terminum ad quem, qui est esse ad quod terminatur creatio; animae autem humanae in principio sui non acquiritur esse, sed homini, sicut docet Avicenna (*x*); ipsa proprie non dicitur creata. Sed hoc idem esse animae est corpori communicatum: quod non reperitur in aliis formis. Et ideo creatio in generatione hominis miscetur. In aliis autem operibus naturae vel artis, creatio tantum supponitur, in quibus omnino materia in essentia sua non efficitur, sed compositum per transmutationem materiae.

599. — De praedictis autem dubitari potest.

Nam cum esse sit terminus creationis, ut dictum est; non solum autem compositum quod subsistit, dicitur esse, sed etiam ipsa materia, vel etiam ipsa accidentia; videtur quod creatio terminetur ad materiam et ad accidentia: omnia enim quae habent essentiam in rerum natura, necessario esse habebunt per naturam essentiae suae; et si aliunde illud eis acquiratur, nihil acquiritur. Unde fit quasi implicatio cuiusdam contradictionis cum dicitur « Materia est essentia quaedam, sine esse tamen »: quod enim est essentia, aliquo modo est, ut videtur, et quod est habet esse; quod autem est sine esse, non habet esse. Unde videtur quod essentia quae ponitur sine esse, simul habeat esse et non habeat esse.

600. — Ad huius ergo evidentiam considerandum est quod, licet illud quod est aliquid aliud extraneum a natura sua possit habere adiunctum, secundum Boetium, ipsum tamen esse nihil potest secum compati quod ad ipsum non pertineat; et ideo esse separatum, quod Deus est, simplicissimum est. Cum autem in quibuscumque rebus inveniatur aliquid praeter naturam ipsius rei quasi sibi adveniens, certum est illam rem non esse idem quod suum esse; et hoc est commune omni creaturae. In omnibus enim creaturis sunt accidentia quaedam praeter illud quod spectat ad speciem rei: et in hoc differt omnis creatura a Deo.

601. — Ulterius in ipsis creaturis est differentia: quia in *quibusdam* idem est res naturae et natura ipsa secundum id quod ad genus pertinet rei, licet res naturae subiectum accidentium fuerit. Et sic differt res naturae a natura, quia sic in re naturae accipitur suppositum speciei cum omnibus ipsum contingentibus, et haec sunt accidentia omnia quae sequuntur individuum. Sed res naturae et ipsa natura unum et idem sunt, quod simpliciter respondet conceptioni speciei et individui in ea.

In *aliis* vero, ut in rebus materialibus, differt individuum sive res naturae ab ipsa natura non solum per accidentia quae contingunt ipsum individuum, cuiusmodi est quantitas et huiusmodi, sed per aliquid quod sui generis est. Et sicut in eis non ab uno simplici accipitur ratio generis et differentiae, sed a materia accipitur genus, et a forma differentia; ita in eis abunde accipitur ratio speciei, a forma scilicet; abunde vero ratio individui, quia a materia. Forma enim facit speciem, et ideo dicitur differentia constituere speciem et materia individuum.

602. — Manifestum est ergo quod per ahquid sui generis differt individuum in rebus materiabbus a specie, et non solum per accidentia. In rebus vero simplicibus individuum solum per accidentia differt a specie, et non per aliquid sui generis, et ideo in eis tot sunt species quot sunt individua.

Sed quia dictum est genus sumi a materia, et differentiam a forma, et materiam causare individuum, et formam speciem; ideo sciendum est quod idem est differentiam sumi a forma, et formam constituere speciem: differentia enim specifica sumpta facta est species; et idem est genus sumi a materia, et materiam causare individuum: nam genus fit per actum intellectus abstrahentis universale a materia particulari, quae est principium individuationis. Inde est quod sicut materia est prius in constitutione rei quam forma, ita genus prius est differentia.

603. — Ex dictis ergo manifestum est quod in Deo solum idem est esse et natura et suppositum omnibus modis. In rebus vero immaterialibus idem est natura et suppositum in omnibus quae ad idem genus pertinent. In compositis vero omnia praedicta ad invicem differunt.

In Deo ergo esse aequaliter respicit naturam ipsam et rem naturae, et ideo natura [1] divina non habet esse ab aliquo

(1) Avie., *De An.,* V, c. 3 (cd. Venet. 1508, f. 24b).

(1) *Al.:* essentia.

supposito divinae naturae; et ideo essentia divina est habens esse, etsi non significatur ut habens esse, sed ut quo aliquid est.

Quod autem essentia divina sit habens esse, manifestum est, cum nihil operetur nisi quod habet esse. Cum ergo divina essentia creet et gubernet omnia, habet necessario esse. Inde est quod non est necesse ponere in divinis suppositum aliquod essentiae ad hoc quod essentia habeat esse, licet non (x) habeat modum suppositi, cuius est habere esse; sed de perfectione ipsius essentiae divinae est quod ipsa est suum esse: et ideo non solum est id quo aliquid est, sed in se est perfecte subsistens et perfectum esse habens.

604. — In rebus vero simplicibus cum idem sit suppositum et essentia, ut dictum est, et differant secundum rationem, necessario essentia erit habens esse, sicut et suppositum absolute. Sed quia ratione differunt: essentia enim est ut quo aliquid est, suppositum vero ut habens esse; ideo cum essentia non sit suum esse, dicitur essentia in eis habere esse per suppositum, cum quo tamen realiter idem est, ut dictum est.

In rebus vero materialibus, in quibus differunt res naturae et ipsa natura, et utrumque ab ipso esse, ut dictum est; ipsa (2) non habet esse nisi in re naturae, quae est ut habens esse: semper enim suppositum in qualibet natura est habens esse in illa natura.

605. — Suppositum autem et res naturae in genere substantiae est prima substantia, secundum Philosophum in *Praed.* (3): cuius est per se esse, ut ibidem dicitur, et non in alio sicut accidens nec sicut pars; et non solum hoc, sed nec habet dici de aliis: in quo differt ab aliis secundis substantiis, quae de aliis dicuntur, licet non sint in aliis.

Cum ergo proprium sit supposito in genere substantiae per se esse: nam omnia alia, ut accidentia et partes et ipsa universalia quae intellectus facit, non per se subsistunt, sed a prima substantia dependent, qua destructa impossibile est aliquid aliorum remanere sub rationibus propriis: non enim manet homo vel animal destructis individuis omnibus utriusque, nec manebit aliquid habens rationem partis istorum, nec aliquid accidens eorum ipsis destructis; essentia in rebus materialibus non habet esse, cum differat a suo esse; sed ipsum suppositum est habens esse, a quo iterum ipsa essentia differt.

Unde in rebus materialibus esse non sequitur essentiam nisi quando principia ipsius essentiae, materia scilicet et forma, constituunt suppositum per se existens, quod est prima substantia, quae non potest esse dependens ab aliquo, sed per se subsistit in esse perfecto. Inde manifestum est quod partes animatorum, ut manus et pedes et huiusmodi quae sunt in potentia propinqua ad actum seorsum qui eis acquiritur sola divisione a toto sine alicuius novae essentiae productione, habent aliud esse de novo, quod ad praedictam essentiam non sequebatur, quia ipsa eius principia non constituebant aliquod suppositum habens esse actu, sive primam substantiam, cuius solum est habere esse per se, quod per ipsum suae essentiae convenit et non aliunde, cum essentia non habeat esse nisi per suppositum ipsum, cuius est habere esse, ut dictum est.

606. — Ex dictis ergo manifestum est quod non est dicendum omne id habere esse in rerum natura, esse dico quod sequatur essentiam de quo propositio formari potest. Ideo cum dicitur « Caecitas est in oculo », non designatur caecitatem habere esse sequens essentiam, cum privatio non habeat essentiam, sed significatur potius quod oculus careat quodam esse.

Similiter cum dicitur « Materia prima est non ens per accidens », non significatur quod aliquod esse sequatur essentiam materiae ipsius, quia esset actus qui in materia prima de se non reperitur, cum sit pura potentia, sed significatur quod essentia materiae est subiecta privationi, ratione cuius dicitur non ens, non simpliciter quod est nihil, sed in genere; sicut est ipsa privatio quae est participatio non entis simpliciter, quod est alterum extremum contradictionis et propinquius quam alterum contrariorum, quod ponit aliquid in natura rei ipsius. Et propter hoc dicit beatus Augustinus (x) quod materia est prope nihil: quod est propter privationem adiunctam.

607. — Ex dictis facile est solvere ea quae superius obiecta sunt.

Hoc enim solum creari dicitur, quod habet esse; et hoc est suppositum, sive prima substantia, cuius est esse per se. Materia vero non dicitur esse nisi per tale suppositum, nec etiam accidentia. Et ideo

(1) *Al.:* in hoc.
(2) *Al.:* natura ipsa.
(3) Aristot., *Categ.,* c. 2, 1 a 16 s.; 5, 2 a 11 s.

(x) S. Aug., *Confess.,* XII, c. 8, ML 32, 829.

concreata dicuntur potius quam creata. Nec est etiam implicatio contradictionis cum dicitur « Materia est quaedam essentia », si esse non sequitur ipsam essentiam: quia cum dicitur quod materia est essentia quaedam, idem praedicatur de se, quia materia est sua essentia, quod in omnibus simplicibus invenitur. Non autem per hoc denotatur aliquod esse sequi essentiam, quia in omni re creata differt esse ab ipsa re. Nec oportet quod quandocumque in propositione aliqua ponitur « est » aliquod esse etiam respondere in re, ut dictum est.

Caput 5.

Quomodo ex contrario fit contrarium.

608. — Nunc restat ostendere quomodo ex contrario fit contrarium. Cum enim per naturam non possit fieri transmutatio inter extrema contradictionis, nec a privatione ad habitum, ut dictum est, huiusmodi namque motus non sunt; relinquitur per naturam solum transmutationem esse inter contraria, inter quae attenditur motus, secundum Philosophum (1).

609. — Sciendum est ergo quod contrarieras proprie reperitur in qualitatibus activis et passivis, quae sunt propriae passiones corporum naturalium. Unde spoliari non potest corpus ab his qualitatibus nisi ipsum corrumpatur, sicut calor non potest auferri ab igne nisi corrumpatur ignis: calor enim ignis sequitur formam substantialem ipsius ignis inseparabiliter, et ideo corrupto calore necesse est ignem corrumpi.

Secundum has autem qualitates attenditur altcratio quae consistit in actione et passione. Passiones vero proprie dicuntur, per quas semper abiicitur aliquid a re. Et ideo cum alteratio fuerit perfecta et in termino sui, necessario abiicietur contraria qualitas et corrumpetur suum subiectum, quod est ens actu: et nihil relinquetur nisi materia prima tantum sub forma noviter inducta, cum corruptio unius sit generatio alterius, secundum Philosophum in lib. *De Gener, et Corrupt.* (2). Unde impossibile est generationem fieri sine alteratione praecedente.

610. — Et hoc est manifestum cum ex uno elemento fit aliud, quae sibi contrariantur in qualitatibus, ut est ignis et aqua; sed in his quae in qualitatibus conveniunt, sicut in habentibus symbolum, ut est ignis et aër, non videtur alteratio ita manifesta. Sed quia impossibile est eamdem qualitatem in diversis corporibus manere, cum accidens non migret de subiecto in subiectum, necesse erit alterationem ponere in generatione ignis ex aëre: ideo advertendum est quod diversimode fit alteratio.

611. — Quaelibet enim qualitas corporum naturalium duos terminos habet: unde ultra illos non invenitur illa qualitas, nec citra. Secundum hoc ergo habet considerari natura alterationis: nam aliter se habet in his quae generantur per intensionem, et aliter in illis quae generantur per remissionem.

Cum enim ex aëre generatur ignis, generatio fit per intensionem caloris aëris, et ideo in tota alteratione nihil caloris aufertur sed semper intenditur. Et quia terminum habet ultra quem intendi non potest, ideo cum calor ignis ultra intenditur, simul totus calor aëris aufertur, et non pars post partem auferendo: unde privatio facta in aëre magis et magis aliquid abiicit non partem aut partem auferendo ut in aliis; sed quia magis et magis facta, plus et plus promovet ad totum similiter auferendum.

Sed cum ex igne fit aër, minuitur paulatim calor ignis; hoc enim fit per remissionem. Sicut enim videmus quod ignis in materia aliena, ut in ligno, minus caloris habet quam in propria, ita cum materia sua disponitur ad aliam formam, tanto plus remittitur eius calor; et quanto plus disponitur, tanto calor eius minuitur. Et similiter cum elementa non habentia symbolum ex se generantur, alteratio semper fit per remissionem.

612. — Quando ergo dicit Philosophus (1) quod in habentibus symbolum facilior est transmutatio, non ideo dictum est quod eadem qualitas maneat in utroque, sed quia minor resistentia et minor elongatio potentiae ab actu est in elementis convenientibus in symbolo quam in aliis: quod patet ex eo quod tota simul caliditas aëris manet cum calore ignis usque ad eius corruptionem. Sed adhuc notandum est quod in elementis habentibus symbolum, ut sunt ignis et aër, facilius ex uno eorum fit alterum quam e contrario; facilius enim

(1) Aristot., *Physic.,* III, c. 2, 201 b 22-24 *(Comm. S. Th.,* lect. 3).

(2) ARISTOT., *De generat, et corrupt.,* I, c. 3, 318 a 23-31 *(Comm. S. Th.,* lect. 7-8).

(1 *Ibid.,* II, c. 4, 331 a 24; c. 5, 332 a 32-33 *(Comm, S. Th.,* lect. 4-5).

ex aëre fit ignis, quam e contrario ex igne aër, quia qualitas ignis inter omnes qualitates dementares est maxime activa, et ideo non de facili patitur.

613. — In corporibus autem mixtis diversimode accipiuntur termini, infra quos natura rei salvatur: *uno modo* a parte ipsius mixtionis; *alio* vero *modo a* parte diversarum specierum ad quas requiruntur diversae proportiones miscibilium.

A parte namque *ipsius mixtionis* sunt termini, quibus transitis fit continuo elementum simplex, cuius virtus dominabatur in mixto super alia elementa. A parte vero *proportionis* miscibilium, quia requiritur ad diversas formas (1) et ad diversa esse sunt termini similiter. Et ideo, cum una proportio deficit, succedit forma dans novum esse.

614. — Considerandum est tamen quod una forma mixti, ut puta anima humana, non salvatur in aliquo indivisibili ipsius proportionis, sed in quadam latitudine, infra terminos tamen naturae certos; nec ea remota necesse est statim formam simplicis elementi induci, sed aliud mixtum potest sequi. Unde magis distant a se termini mixtionis simpliciter, in quibus salvari potest natura mixti, quam termini infra quos salvatur homo, vel quodeumque animatum.

Cum autem termini ipsius mixtionis simpliciter transiti sint, non fit nisi simplex: unde cum simplex elementum sit ultimum in quod resolvitur mixtum, necessario simplex elementum fuit primum in eius constitutione, non tanquam potentia tantum, sed sicut illud cuius virtus in ipso manet, secundum Philosophum (2); et haec virtus mutatur a proportione una in aliam, generando et corrumpendo species mixtorum, donec ad naturam propriam redeatur.

615. — Unde cum unum mixtum fit ex alio, non est necesse elementa ex novo convenire; immo virtutes elementorum causando diversas proportiones mixtionis causant diversa mixta; unde cum ex vivo fit mortuum, utrumque infra terminos mixtionis salvatur, sed non infra terminos proportionis necessarios ad speciem determinatam. Cum vero ex mixto fit simplex elementum, transitur non solum terminus proportionis miscibilium, sed etiam terminus mixtionis; utrumque tamen fit per virtutem formarum elementorum quae manent in mixto, secundum Philosophum (x).

616. — Ex quo patet quod virtus formae elementaris dominantis in mixto habet non solum solvere mixtum et inducere propriam formam talis elementi, sed transmutare mixtum de una proportione miscibilium in aliam, quousque in ipsam formam propriam deveniatur. Et ideo, licet forma corporis mortui non fuerit virtute in vivo, quia corpus mortuum non venit in constitutione corporis vivi, quod tamen facit quidquid virtute continetur in alio, sicut patet in elementis quae constituunt mixtum; est tamen in vivo virtus elementaris, quae nata est solvere proportionem miscibilium, in qua salvatur vita; ad hoc sequitur quod succedat aha forma dans novum esse. Manifestum est enim quod nulla virtus erat in mixto agens per illam formam, quod tamen contingeret, si virtute esset in mixto; sed haec forma fuit in mixto in virtute non propria, sed formae elementaris, ut dictum est.

617. — Ex dictis manifestum est quod, licet extrema contradictionis absolutae et etiam oppositionis privativae non subsint potentiae creatae, tamen contrarietatis extrema ei subiecta sunt: utrumque enim ponit aliquid in rerum natura. Et ideo manifestum est alterum extremum contrarietatis minus elongare potentiam materiae ab actu alterius extremi, quam in contradictoriis vel privative oppositis: super quae non potest nisi potentia infinita, ut dictum est.

Sed de hoc dubitari potest, quod termini generationis physicae sunt esse et non esse, quae sunt contradictoria: et propter hoc generatio simpliciter terminatur ad substantiam. Substantiae autem nihil est contrarium, secundum Philosophum (2). Unde ex his duobus videtur quod extrema contradictionis magis subsint potentiae naturali quam extrema contrarietatis.

618. — Ad huius ergo evidentiam considerandum est quod esse est terminus generationis; et ideo quantumcumque aliquid acquiratur ante ipsum esse, non dicitur res generari; et hoc est esse simpliciter, secundum Philosophum (3). Et quia una res non potest habere simul duo diversa esse simpliciter, aliud autem esse quam sim-

(') *Al.:* quae requirit diversas formas.

(x) Aristot., *De generat, et corrupt., I, c.* io, 327 b 29-31; II, c. 7, 334 a 15 s.

(1) *Ibid.*

(2) Aristot., *Metaph.,* XI, c. 12, 1068 a 10-11 *(Comm. S. Th.,* lect. 12).

(3) Id., *De generat, et corrupt.,* I, c. 3, 317 a 32 s, *(Comm. S. Th.,* lect. 6),

pliciter non invenitur in substantia, sed in accidentibus, in quibus est magis et minus: et ideo semper cum unum esse acquiritur, aliud abiicitur, et e converso; et sic generatio et corruptio sese consequuntur, secundum Philosophum (x).

Hoc autem esse non est esse in communi, sed esse hoc vel illud compositum in specie determinata; omne enim agens naturale est in specie aliqua, et ideo sua actio non extenditur ad esse quod non sit in sua specie, cuiusmodi est esse in communi acceptum, quod est alterum extremum contradictionis absolutae, ut dictum est. Similiter non esse, quod est terminus a quo in generatione simpliciter, non est non esse absolute, sed non esse hoc; esse tamen aliquid ut non esse actu, est esse in potentia, secundum Philosophum.

Esse autem in potentia ad unum necessario adiungitur esse actu aliud, quia nunquam est esse in potentia pura sine aliquo actu; aliter materia esset sine forma. Et propter hoc ista extrema subsunt potentiae naturali; esse enim in potentia propter esse actu adiunctum subest agenti naturali: agens enim naturale semper requirit subiectum actu in quod agat. Et ideo finis actionis suae est spoliatio actus prioris et inductio novi actus.

619. — Ex his manifestum est quod illud non est esse simpliciter extra genus, sed est negatio existentis in genere, ut principium est in genere. Actus enim est alterum eorum principiorum quae sunt in genere, quia genus dividitur per actum et potentiam: ideo negatio huius vel illius actus ad idem genus pertinet, quia negat in illo genere, et non in alio: ideo non esse, quod est terminus in generatione simpliciter, pertinet ad genus substantiae. Est ergo inter ista extrema contradictio per resolutionem, ut dictum est supra de non albo quod opponitur nigro: nihil enim non album sic est non album, quod non sit nigrum (2), vel medio modo coloratum.

620. — Diversimode tamen fit hic et ibi resolutio oppositionis posterioris in contradictionem: nam in qualitatibus istis utrumque extremum est aliquid actu in se, sicut nigredo et albedo. Et ideo ex utraque parte potest sumi negatio: potest enim dici nigrum et non nigrum, sicut dicitur album et non album.

Sed in generatione simpliciter alterum extremum non est aliquid actu in se, ut patet de materia prima, licet habeat actum (x) adiunctum. Et ideo non potest ex utraque parte sumi negatio, sed ex altera tantum. In generatione ergo simpliciter fit resolutio contrariorum extremorum in contradictoria, quia unus terminus, esse scilicet hoc vel illud quod acquiritur per generationem, ratione qualitatis suae opponitur actui adiuncto ipsi esse in potentia propter eius qualitatem, sicut ignis dicitur contrariari ipsi aquae propter naturam calidi et frigidi.

Sicut ergo dicitur non album quod tamen est nigrum vel medium, opponi albo, et nullum aliud non album; ita non esse actu hoc, sive esse in potentia hoc, cui tamen adiunctum est esse actu aliud, opponitur esse actu hoc.

621. — Ex dictis ergo manifestum est quod ad alterum extremum contradictionis simpliciter, ad esse scilicet, pertinent ambo extrema generationis, esse scilicet hoc et non esse hoc, quod est esse in potentia. Esse enim in potentia aliquo modo ad esse pertinet. Sed comparando unum eorum ad alterum, esse in potentia est quasi non esse, quia quod est in potentia non est, secundum Philosophum; et similiter esse album et non esse album, quod est esse nigrum vel medio colore coloratum, ad esse pertinent, licet non esse album vel esse nigrum comparatum ad esse album sit quodammodo non ens, cum ad vilius extremum contradictionis spectet.

622. — Quod autem ista non sint absolute contradictoria, manifestum est ex dictis. Nam non esse, quod est alterum extremum generationis, non est non esse simpliciter, secundum Philosophum (2), sed illud non esse idem est quod esse in potentia. Et ideo manifestum est quod talis non esse et esse oppositi est commune subiectum, materia scilicet; et similiter est de nigro vel non albo, quod est idem esse commune et albo: Horum enim est commune subiectum quod est ens medium. Sed contradictoria medium non habent, secundum Philosophum (3), ut supra dictum est. Unde ista sunt contradictoria per resolutionem aliarum oppositionum in contradictorias, quia oppositio contradictoria includitur in omni alia oppositione, ut

(1) *Ibid.,* 318 a 23-25 *(Comm. S. Th.,* lect. 7).

(2) Al.: illud enim non album sic est non album quod tamen sit nigrum...

(1) *Al.:* esse actu.

(2) Aristot., *De gener, et corrupt.,* I, c. 3, 319 a 22 s. *(Comm. S. Th.,* lect. 9).

(3) Id., *Post. Analyt.,* I, 72 a 12-13.

supra dictum est, sicut prius includitur in suo posteriori.

623. — His obiiciunt sophistae, dicentes utrumque extremum contradictionis in genere esse: quorum ratio est quia illud quod nihil est, nihil potest negare: unde non ens quod est extra genus, nihil negat. Addunt etiam quod contraria possunt simul esse falsa, contradictoria vero non. Unde non videtur eis quod oppositio contraria possit resolvi in contradictoriam.

624. — Dicendum est ergo eis quod ens *uno modo* dicitur quod significat veritatem propositionis, ut dicitur quinto *Metaph.* 0): ideo enim ita vera est negatio entis de eo quod non est, sicut eius affirmatio de eo quod est; et per oppositum, necessario erit falsa affirmatio entis de eo quod non est, et negatio entis de eo quod est. Eo enim quod res est vel non est, oratio dicitur vera vel falsa, secundum Philosophum (2). Et ideo id quod nihil est, non negat aliquid quod est esse, sed negat aliquid quod non est esse.

Et ideo *duplex* est sermo quo dicitur quod non est nihil negat.

Uno modo a parte praedicati: et hoc est illud quod negatur: et sic verum est id quod non est nihil negare, quia quod non est nihil est aliquid, et esse aliquid aliquid est: et hoc negatur per alterum contradictorium.

Alio modo a parte subiecti: et sic de eo quod non est vere potest esse removeri. Unde, cum negare pertineat ad compositionem quae communis est subiecto et praedicato, ipsa, cum a parte ipsius subiecti nihil habeat, rationem non entis habet; a parte vero praedicati aliquid habet ipsa compositio: et ideo a parte subiecti removet naturam rei et proprietatem subiecti; a parte vero praedicati naturam non removet, sed inhaerentiam tantum.

625. — Quod autem dicunt contraria simul falsa, contradictoria vero non, hoc est in propositionibus ratione signorum quae in contrariis sunt universalia ex utraque parte; in contradictoriis vero non, sed ex una tantum.

Cum enim praedicatum aliquod contingenter inest alicui subiecto, non potest universaliter de eo affirmari vel negari nisi falso; et ideo falsitas quae est in talibus propositionibus accidit quia accipitur ut subiectum contrariorum quod non est subiectum secundum se sed secundum aliquid sui, non tamen quod secundum se denominari potest. Unde falsitas attenditur a parte subiecti, et non a parte contrariorum: et ideo causatur ex additione signorum: signa autem subiectis habent addi.

Si vero attendatur natura ipsorum contrariorum tantum, inter quae est oppositio, non erit convenientia in falsitate. Si enim accipiatur subiectum secundum quod natum est subiici contrariis, ut corpus, impossibile est simul falso affirmare et negare de eo alterum contrariorum: ut puta, si accipiatur aliquis homo ut subiectum sanitatis et aegritudinis, affirmatio imius contrariorum de eo est negatio eiusdem quod est affirmatio alterius: et ideo nec simul verae sunt nec simul falsae, sicut nec duae contradictoriae absolute.

626. — Considerandum est ergo quando aliquid reperitur in contrarie oppositis, utrum hoc sit a parte subiecti, aut a parte extremorum. Si a parte extremorum, attribui debet ipsi oppositioni secundum se. Si autem a parte subiecti, nonnisi per accidens. Et ideo accidit quod duae propositiones contrariae sunt simul falsae a parte subiecti propositionis, et non ratione extremorum, ut dictum est. Et ideo quando negatur alterum extremorum de subiecto aliquo, ut album, patet quod ipsa negatio supponit aliquid a quo removet albedinem, scilicet subiectum; et similiter quod removetur.

In contradictoriis autem absolute non praesupponitur aliquid tanquam subiectum 0), cum non habeant medium, ut dictum est. In oppositis vero relative non est transmutatio; sed tamen ipsa relatio quandoque sequitur transmutationem, sicut sunt relativa quae sequuntur generationem naturaliter. In aliis vero generibus super quae relatio fundatur, vel est transmutatio inter ipsa extrema, sicut generatio inter esse et non esse, et hoc pertinet ad genus substantiae: vel ipsum genus consistit in ipsa transmutatione, ut actio et passio. Transmutatio autem multas habet species, ut patet in lib. *Physic.* (2), sed motus qui est una species, non est nisi in tribus generibus, ut ibidem patet (3).

Et haec de quatuor oppositis dicta sufficiant.

(x) In., *Metaph.,* V, c. *η,* 1017 a 31-35 *(Comm. S. Th.,* lect. 9).

(2) Id., *Categ.,* c. 5, 4 b 8-10; c. 12, 14 b 21-22.

(1) *Al.:* Sed quod removetur a contradictoriis absolute non supponitur aliquod tanquam subiectum... Cfr. Perrier, t. I, p. 487.

(2) Aristot., *Physic.,* V, c. 1, 224 a 21 s.; 225 b 7-10 *(Comm. S. Th.,* lect. 1, 2).

(3) Ibid., c. 2, 225 b 10-226 a 23 *(Comm. S. Th.,* lect. 3).

DE DEMONSTRATIONE

EDITORIS INTRODUCTIO

De *authenticitate* controvertitur inter Mandonnet qui opusculum inter apocrypha recenset *(Des écrits authentiques de St. Thomas d'Aquin,* éd. II, Fribourg 1910, p. 108, n. 86, et p. 149), et Grabmann *(Die echten schriften des hl. Thomas von Aquin,* Münster 1949, pp. 246, 348) et Michelitsch *(Thomas Schriften,* vol. I, Graz, p. 184, n. 50) qui illud asserunt authenticum. Cfr. etiam Perrier, *Opuscula omnia,* vol. I, p. 428.

Tempus compositionis ignoratur. Cfr. Walz A., O. P., *Chronotaxis vitae et operum S. Thomae,* « Angelicum » 16 (1939), fascic. 4.

Argumentum. Hoc opusculum breviter agit de natura demonstrationis, et primo quidem explicat in quo consistat demonstratio potissima; postea vero quid sit demonstratio non potissima.

Editiones: Piana T. XVII, 220; Parmensis T. XVI, 375; Vivès T. XXVII, 531; Mandonnet T. V, 171; Perrier, *Opuscula omnia* S. Thomae Aq., Vol. I, Paris (Lethielleux) 1949, pp. 465-467 (inter « dubia vel spuria »).

NOTA BIBLIOGRAPHICA

A. Bacic, *Introductio compendiosa in opera S. Thomae Aquinatis,* Romae 1925, p. no.
M. Grabmann, *Die Werke des hl. Thomas von Aquin,* Münster i. W. 1949, PP· 246, 34g.
I. F. Rossi, *Gli Opuscoli di San Tommaso,* « Divus Thomas » (Pl.) 1953, p. 3^9·

DE DEMONSTRATIONE

(Pi. 38 — Pa. 34 — Ma. 48)

627. — Ad habendum cognitionem de demonstratione, sciendum quod demonstratio est syllogismus ex veris, primis et immediatis, prioribus, notioribus, causisque conclusionis: et haec est demonstratio potissima; aut ex talibus quae per aliqua vera et prima principium suae cognitionis sumpserunt: et haec est demonstratio non potissima. Unde sciendum est quod tria exiguntur ad demonstrationem: scilicet subiectum, passio et dignitas. Subiectum est de quo praedicatur passio. Passio autem est accidens per se convertibile cum subiecto de quo praedicatur. Est ergo demonstratio potissima, quando praedicatur passio de subiecto universali per medium, quod est definitio dicens quid et propter quid.

628. — Subiectum autem *universale* passionis alicuius est quod est convertibile cum sua passione, et quod habet causam intra se suae passionis: unde triangulus est subiectum universale huius passionis, quae est habere tres angulos: quod est convertibile cum sua passione, quia quidquid est triangulus, habet tres angulos etc., et e converso, et triangulus in eo quod triangulus est, habet tres angulos. Subiectum *particulare* est, quod non est convertibile cum illa passione, et non habet causam intra se suae passionis, ut isosceles: quia non quidquid habet angulos tres, est isosceles; quia isosceles in eo quod isosceles, non habet tres angulos, sed in eo quod triangulus.

629. — Definitio vero dicens « quid » est definitio data per essentialia, et est definitio subiecti, ut « triangulus est figura plana tribus lineis contenta ». Definitio vero « propter quid » est definitio data per causam, et haec est definitio passionis, quia definitio passionis dicit causam inhaerentiae passionis in subiecto, per quod subiectum passio habet esse: verbi gratia, habere tres angulos aequales duobus rectis est habere angulum extrinsecum aequalem duobus rectis intrinsecis sibi oppositis: et propter hoc passio inest triangulo per suam definitionem. Si autem quaeratur propter quid habet triangulus tres etc., respondetur quod habet angulum extrinsecum aequalem duobus rectis (x) sibi oppositis.

630. — Et dico quod definitio dicens quid et propter quid, quae scilicet est ex oppositis (2), ita ex definitione subiecti et passionis est medium in potissima demonstratione propter quam praedicatur passio propria de subiecto universali et adaequate (3). Verbi gratia: omnis figura plana tribus lineis contenta, habens angulum extrinsecum aequalem duobus intrinsecis sibi oppositis, habet tres angulos etc. In propositione maiori cadit secundus modus dicendi per se, qui est quando definitum praedicatur de definitione. Sed omnis figura plana (4) tribus lineis contenta habet angulum extrinsecum aequalem duobus intrinsecis sibi oppositis. In hac minori cadit primus modus, qui est quando definitio vel pars definitionis praedicatur de definito. Et sequitur conclusio: omnis triangulus habet tres angulos aequales duobus; hic cadit tertius modus, qui est quando passio praedicatur de subiecto, qui est cum reduplicatione causae: ut luna propter interpositionem terrae deficit; et interemptus propter interemptionem interiit.

Aliud exemplum est de potissima demonstratione. Omne corpus naturale illuminatum a sole, privatum luce a terrae obiectu, deficit. Luna est huiusmodi. Ergo luna deficit. Et probatur passio per definitionem dicentem quid et propter quid.

631. — Demonstratio vero non potissima fit multipliciter: scilicet quando praedicatur

(1) *Al.:* intrinsecis.
(2) *Al.:* compositis.
(3) *Al.:* adaequatio.
(4) *Al.:* Sed omnis triangulus est figura plana etc.

passio de subiecto particulari per medium quod est subiectum illius passionis, quia scilicet subiectum est causa proxima passionis in subiecto particulari; ut si probatur habere tres de isoscele per triangulum, scilicet: Omnis triangulus habet tres; isosceles est triangulus; ergo isosceles habet tres.

Unde iste syllogismus potest esse sophisticus, vel dialecticus, vel demonstratio particularis.

Syllogismus enim sophisticus est si probetur de subiecto particulari tanquam de subiecto universali et convertibili, propter identitatem in parte quam habet isosceles cum triangulo: quando enim propter identitatem in parte subiecti cum praedicato movetur ad credendum quicquid dicatur de uno et de altero, est fallacia accidentis.

Syllogismus dialecticus est prout probatur passio de illo, ut de isoscele, ut de subiecto particulari per triangulum, inquantum est commune praedicabile quoddam de pluribus: manifestum est enim quod in syllogismo dialectico est commune praedicabile de pluribus.

Item demonstratio particularis est quando probatur passio de isoscele ut de subiecto particulari per triangulum, secundum quod est causa proxima passionis in subiecto particulari: triangulus enim est causa proxima quare isosceles habet angulos tres: non enim isosceles in eo quod isosceles, habet tres, sed in eo quod triangulus.

632. — Aut demonstratio non potissima fit aliter, scilicet quando probatur effectus per causam remotam, vel quando probatur causa per effectum; ut si probetur habere tres de isoscele non per triangulum qui est causa proxima et immediata isoscelis, ut dictum est, sed per figuram planam etc., quae est definitio trianguli et suae passionis, dicens quid et propter quid, quod est causa proxima respectu subiecti universalis, et causa remota respectu subiecti particularis. Et formatur demonstratio per causam remotam, sic: omnis figura plana tribus etc.; isosceles est huiusmodi; ergo etc.

633. — Item aliter fit demonstratio non potissima, quando probatur causa per effectum, ut si de planeta probetur prope esse per non scintillare, hoc modo: omne corpus luminosum non scintillans est prope positum visui. Sed planeta est huiusmodi. Ergo prope ponitur nobis. Hic enim demonstratur causa per effectum, quia prope positum est causa eius quod est non scintillare, et non e converso: non enim quia planeta non scintillat, est prope positus, sed quia prope positus non scintillat. Si vero per corpus luminosum prope positum demonstretur non scintillare, demonstrabitur effectus per causam.

Simile est si probetur de luna quod sit circularis, quia augetur circulariter, hoc modo: Omne corpus luminosum vel aptum illuminari in quo lumen augetur circulariter, est circulare; luna augetur circulariter; ideo est circularis. Non enim quia lumen in luna augetur circulariter, ideo est circularis, sed quia circularis et sphaerica est luna, ideo circulariter augetur. Et sic patet quod diximus.

DE FALLACIIS AD QUOSDAM NOBILES ARTISTAS

EDITORIS INTRODUCTIO

Scribit Perrier *(Opuscula omnia,* vol. I, p. 428): « Opuscula *De fallaciis* et *De propositionibus modalibus* cognoscit Ptolomaeus Lucensis et authentica esse asserit, sed desunt in catalogo processus canonizationis... et etiam in antiquioribus et magis integris codicibus... Adhuc sub iudice lis est ». Etiam Mandonnet hoc opusculum adnumeravit inter apocrypha, in *Des écrits authentiques de St. Thomas d'Aquin,* éd. II, Fribourg 1910, p. 108, η. 88. Attamen in sua edit. Opusculorum, inter « opuscula vix dubia » illud recensuit (t. IV, 508). Alii autem eius authenticitatem defendunt, ut Michelitsch *(Thomas Schriften,* vol. I, Graz 1913, p. 184, n. 51) et Grabmann *(Die echten Schriften des hl. Thomas von Aquin,* Münster 1949, pp. 348-352).

Circa *tempus* compositionis controvertitur. Grabmann ponit annos 1268-1272 *(op. cit.,* p. 175); Michelitsch ponit a. 1244 tanquam primum opus D. Thomae *(op. cit.,* p. 52); Walz vero assignat annos 1269-1272 *(Chronotaxis vitae et operum S. Thomae,* «Angelicum» 1939, fasc. 4); Perrier, cum Mandonnet, scribit quod si opusculum authenticum est, forsan D. Thomas illud « intra captivitatem suam ad *Rocca-Secca,* annis 1244-1245, composuit » *(Opuscula omnia,* vol. I, p. 428; cfr. Mandonnet, *Thomas d'Aquin novice prêcheur,* « Revue Thomiste » 1925, p. 406 ss.).

Argumentum iam in introductione opusculi ab Auctore explanatur: « Cum aliquis *secum considerans* ratiocinatur non recte, praeter intentionem hoc accidit, quia nullus sui ipsius deceptionem intendit. Cum autem *ad alium* ratiocinatur non recte, contingit quandoque *ex intentione ratiocinantis,* cum scilicet aliquis de altero intendit vel experimentum sumere, vel victoriam habere ad sui gloriam. Ratiocinatio autem quae *ad seipsum* est, *syllogismus* solum dici potest, sive aliqua alia species argumentationis. Sed ratiocinatio quae est *ad alterum,* non solum est syllogismus vel argumentatio, sed *disputatio:* vertitur enim inter duos, scilicet inter opponentem et respondentem. Et ideo *de falsis ratiocinationibus* tractaturi, primo *a disputatione* incipiendum est » (infra, n. 634). Unde loquitur de disputatione in genere et in specie; postea de diversis fallaciis, quae accidere possunt tum in dictione, tum extra dictionem.

Dividitur in 18 capita (in vet. edit. 16), sic:

k

- Praemittit de disputatione
  - in Scnere ‹caP·
  - de Quatuor speciebus disputationis (cap. II)
  - speciatim de disputatione sophistica (cap. III)
- De fallaciis
  - in genere (cap. IV)
  - De fallaciis
    - in specie
      - de fallacia in dictione (cap. V)
      - de fallacia aequivocationis (cap. VI)
      - de amphibologia (cap. VII)
      - de fallacia compositionis et divisionis (cap. VIII)
      - de fallacia accentus (cap. IX)
      - de fallacia figurae dictionis (cap. X)
      - de fallaciis extra dictionem (cap. XI)
      - de fallacia accidentis (cap. XII)
      - de fallacia secundum quid et simpliciter (cap. XIII)
      - de fallacia secundum ignorantiam elenchi (cap. XIV)
      - de fallacia petitionis principii (cap. XV)
      - de fallacia consequentis (cap. XVI)
      - de fallacia secundum non causam ut causam (cap. XVII)
      - de fallacia secundum plures interrogationes ut unam (cap. XVIII)

Editiones: Piana t. XVII, 213; Parmensis t. XVI, 377; Vivès t. XXVII, 533; Mandonnet t. IV, 508; Perrier, *Opuscula omnia,* vol. I, Paris (Lethielleux) 1939, pp. 430-460 (inter « dubia vel spuria »).

NOTA BIBLIOGRAPHICA

A. Bacic, *Introductio compendiosa in opera S. Thomae Aquinatis,* Romae 1925, p. illE

M. Grabmann, *Die Werke des hl. Thomas von Aquin,* Münster i. W. 1949, pp. 348-352.

I. F. Rossi, *Gli Opuscoli di San Tommaso,* « Divus Thomas » 1953, P· 3&9·

DE FALLACIIS
AD QUOSDAM NOBILES ARTISTAS

(Pi. 39 — Pa. 35 — Ma. 43)

Prooemium.

Quod duplex est modus ratiocinandi, scilicet rectus et non rectus.

634. — Quia logica est rationalis scientia, et ad ratiocinandum inventa; ratiocinari autem contingit recte et non recte: utrumque enim ad logici considerationem spectat, ut per rectam ratiocinationem ad rei veram cognitionem perveniat, et falsam ratiocinationem vitando errorem falsitatis evitet. Uterque ratiocinandi modus competit uni homini, et ad seipsum et ad alium. Nam et secum aliquis considerans potest recte et non recte ratiocinari, et cum alio conferens. Sed cum aliquis secum considerans ratiocinatur non recte, praeter intentionem hoc accidit quia nullus sui ipsius deceptionem intendit. Cum autem ad alium ratiocinatur non recte, contingit quandoque ex intentione ratiocinantis, cum scilicet aliquis de altero intendit vel experimentum sumere, vel victoriam habere ad sui gloriam.

Ratiocinatio autem quae ad seipsum est, syllogismus solum dici potest, sive aliqua alia species argumentationis. Sed ratiocinatio quae est ad alterum, non solum est syllogismus vel argumentatio, sed disputatio: vertitur enim inter duos, scilicet inter opponentem et respondentem. Et ideo de falsis ratiocinationibus tractaturi, primo a disputatione incipiendum est.

Caput **i.**

De disputatione in genere.

635. — Disputatio est actus syllogisticus unius ad alterum ad aliquod propositum ostendendum. Per hoc quod dicitur « actus », tangitur disputationis genus; et per hoc quod dicitur « syllogisticus », tangitur disputationis instrumentum, scilicet syllogismus, sub quo comprehenduntur omnes aliae species argumentationis et disputationis sicut imperfectum sub perfecto; et per hoc distinguitur disputatio ab actibus corporalibus, ut currere vel comedere; et ab actibus voluntariis, ut amare et odire. Nam per hoc quod dicitur « syllogismus » ostenditur esse actus rationis, per hoc autem quod dicitur « unius ad alterum » tanguntur duae personae opponentis et respondentis, inter quas vertitur disputatio; etiam hoc additur ad differentiam ratiocinationis quam habet qui secum ratiocinatur. Per hoc autem quod dicit « ad propositum ostendendum » tangitur disputationis effectus, sive terminus aut finis proximus, et per hoc distinguitur disputatio a syllogismis exemplaribus, qui non inducuntur ad ostendendum propositum aliquod, sed ad formam syllogisticam exemplificandam.

Caput 2.

De quatuor speciebus disputationis.

636. — Disputationis autem *quatuor* sunt species: scilicet doctrinalis, dialectica, tentativa et sophistica, quae etiam alio nomine dicitur litigiosa.

Doctrinalis sive demonstrativa est quae ad scientiam ordinatur, procedens ex primis et veris et per se notis et propriis principiis illius scientiae de qua fit disputatio; et hoc vertitur inter docentem et addiscentem.

Dialectica vero disputatio etiam est ex probabilibus procedens, et ad opinionem vel propositum tendens. Probabilia autem dicuntur quae videntur omnibus aut plu-

ribus vel sapientibus, et his autem omnibus vel praecipuis et maxime notis.

Tentativa autem disputatio est quae ordinatur ad experimentum sumendum de aliquo per ea quae videntur respondenti.

Sophistica autem est tendens ad gloriam ut sapiens esse Videatur: unde dicitur sophistica quasi apparens sapientia. Et procedit ex his quae videntur esse vera sive probabilia, et non sunt, vel simpliciter falsas propositiones assumendo, quae videntur esse verae, vel in virtute falsarum propositionum argumentando. Logicales enim argumentationes sunt in virtute verarum propositionum, ex quibus tota virtus argumentationis pendet, sicut ista argumentatio: « Socrates est homo, ergo Socrates est animal », procedit ex virtute huius propositionis: « De quocumque praedicatur species, et genus »: quae est simpliciter vera. Sophistice sic argumentatur: « Socrates est animal, ergo est homo », quae in virtute huius propositionis falsae procedit: « de quocumque praedicatur genus, et species ».

Caput 3.

De disputatione sophistica.

637. — Relictis aliis disputationibus, ad praesens de his quae ad sophisticam pertinent intendimus. Quia vero sophistica, ut dictum est, ad gloriam tendit, volens sapiens videri: hoc autem assequi studet per hoc quod de adversario cum quo disputat victoriam habeat apparentem: quod quidem fit, cum ipsum ad aliquod inconveniens ducat: ideo terminus disputationis sophisticae est aliquod inconveniens, ad quod sophista ducere nititur respondentem, et hoc dicitur meta, idest finis vel terminus.

Unde de *duobus* oportet tractare: *primo* de huiusmodi metis; *secundo* de modis argumentandi quibus sophistae nituntur ad metas ducere respondentem.

638. — Sunt autem metae *quinque:* scilicet redargutio, falsum, inopinabile, soloecismus et nugatio.

Redargutio est praenegati concessio, vel praeconcessi negatio in eadem disputatione vi argumentationis factae; ut si respondens negaverit se carnes crudas comedisse, sophistice contra arguat sic. Quicquid emisti comedisti; carnes crudas emisti: ergo carnes crudas comedisti. Si vi huiusmodi argumentationis respondens concedat quod prius negaverit, est redargutus: et talis modus argumentandi dicitur elenchus, si bonus sit syllogismus: vel dicitur apparens elenchus si videatur et non sit aut syllogismus, aut contradictio. Est enim elenchus syllogismus contradictionis.

Si autem non in eadem disputatione, vel vi argumenti, sed propria voluntate aliquis negat concessum, vel concedat negatum, non est redargutio.

639. — *Falsum* autem, secundum quod hic sumitur, est aliquod manifestum falsum, vel concessio alicuius manifeste falsi, quod respondens concedere cogitur vi sophisticae argumentationis; sicut hic: Omnis canis est latrabilis. Caeleste sidus est canis. Ergo caeleste sidus est latrabile.

640. — *Inopinabile* est quod est contra communem opinionem omnium, vel plurium, quod tamen non est falsum. Differt autem a falso, quia omne falsum est inopinabile, sed non convertitur: quia aliquid est contra opinionem communem, quod tamen non est falsum, erit tamen inopinabile, sicut stellam esse maiorem terra, et aliquem regem divitem et felicem esse miserum et infelicem et infortunatum, si ipse sit victus (A). Ad quod potest sophistice sic aliquis duci. Quemcumque contingit ab aliquo vinci, est infelix, quia ille qui vincitur est infelix. Sed regem contingit ab hoste vinci, ergo est infelix.

641. — *Soloecismus* est vitium in contextu partium orationis contra regulas artis grammaticae factum, ut vir alba et homines currit; et ad hoc potest aliquis sic sophistice duci: Tu scis hoc. Hoc autem est lapis. Ergo tu scis lapis, quod grammatice non dicitur.

642. — *Nugatio* autem est eiusdem rei ex eadem parte inutilis repetitio, ut homo homo currit. Dico autem « ex eadem parte », quia si ponatur idem in subiecto et in praedicato, non erit nugatio, ut « hic homo est homo ». « Inutilis autem repetitio » dicitur, quia si idem repetatur ad maiorem expressionem non erit.nugatio, ut cum dicitur, Deus Deus meus respice in me. Ad hoc potest aliquis sic duci sophistice: iste nasus est nasus simus. Sed simus idem est quod nasus simus. Igitur iste nasus est nasus nasus simus.

643. — Et est sciendum quod ista inconvenientia respiciunt diversas scientias. Nam redargutio est contra *Metaphysicam·,* ad quam pertinet consideratio huius primi principii. Contradictoria non sunt simul vera. Falsum vero est contra *Scientiam*

(1) *Al.:* si sit peccator.

Naturalem, quae considerat res sensibiles, in quibus veritas et falsitas est manifesta; et similiter contra *Mathematicam,* in qua est maxima certitudo. Inopinabile vero est contra *Dialecticam,* quae procedit ex probabilibus quae sunt secundum opinionem omnium vel plurium sapientum. Soloecismus est contra *Grammaticam.* Nugatio est contra *Rhetoricam,* cuius est ornate loqui. Et sic dum in scientiis singulis ad inconveniens sophista ducit respondentem, apparet circa omnia sciens esse.

Caput 4.

De fallaciis in genere.

644. — Nunc restat videre de modis argumentationum, quibus ad praedicta inconvenientia sophista nititur ducere respondentem.

Est autem sciendum quod, sicut argumentatio dialectica firmitatem habet ex loco vero, ita argumentatio sophistica apparentem firmitatem habet ex loco apparenti. Locus autem verus firmitatem dialecticae argumentationis praestans, est habitudo inferentis ad illatam, quae dicitur maxima, vel differentia maximae, ut genus, species, totum et pars: ex quorum habitudine veritas maximae propositionis oritur, super quam fundatur veritas dialectici argumenti: sicut ex habitudine speciei ad genus sumitur haec maxima « De quocumque praedicatur species, et genus », ex qua hoc argumentum formatur: Socrates est homo; igitur Socrates est animal.

Et similiter locus sophisticus consistit in habitudine inferentis ad illatam, ex qua sumitur aliqua falsa propositio (1), sed apparens vera, secundum quam procedit sophisticum argumentum, sicut cum dicitur: Cognosco venientem. Coriscus est veniens. Ergo cognosco Coriscum. Hic enim proceditur ab accidente ad subiectum, scilicet a veniente ad Coriscum, secundum virtutem huius maximae: « Quicquid est verum de accidente, et de subiecto »; quae quidem maxima falsa est propter diversitatem accidentis et subiecti; videtur tamen vera propter convenientiam utriusque.

645. — Unde ad praedictum locum sophisticum *duo* concurrunt: *imum* quod est causa apparentiae, quod facit argumentum apparere bonum (2), et dicitur etiam principium motivum, quia movet hominem ad hoc ut argumento sophistico assentiat: et hoc est in praedicto argumento unio accidentis ad subiectum; *aliud* est principium defectus, quia scilicet facit defectum necessitatis in argumento: et vocatur etiam causa non existentiae, quae in praedicto argumento est diversitas subiecti et accidentis.

Ex his autem duobus contingit hominem falli: quia scilicet apparet aliquid et non est. Unde locus sophisticus alio nomine fallacia dicitur, quia scilicet est causa fallendi quantum est de se, licet aliquis non fallatur per ipsum in actu, nisi ignorantia adveniente.

646. — Sicut autem loci dialectici distinguuntur penes diversas habitudines, ex quibus maxime causatur firmitas argumenti et argumenta ipsa sumuntur; ita et loci sophistici sive fallaciae distinguuntur penes principia motiva, ex quibus apparet esse firmitas in sophisticis argumentis. Hoc autem contingit *dupliciter. Uno* quidem *modo* ex parte vocis, quando propter unitatem vocis creditur esse unitas rei per vocem significatae; sicut illa quae per nomen canis significantur, unum esse videntur, quia hoc nomen « canis » est unum. *Alio modo* ex parte rei: ex eo scilicet quod aliquae res quae aliquo modo conveniunt simpliciter unum esse videntur, sicut supra dictum est de subiecto et accidente.

Caput 5.

De fallacia in dictione.

647. — Locorum igitur sophisticorum sive fallaciarum *quaedam* sunt in dictione, *quaedam* extra dictionem. In dictione quidem locus sophisticus sive fallacia est, quando principium motivum sive causa apparentiae est ex parte vocis; extra dictionem vero quando est ex parte rei.

Ex parte autem vocis est principium motivum sive causa apparentiae ex eo quod una vox multa significat: quod contingit per multiplicationem vocum. Est autem multiplex *triplex:* scilicet actuale, potentiate, et phantasticum.

Actuale est quando una vox in nullo variata multa significat: et hoc si sit in una dictione, dicitur *Aequivocatio,* ut in hoc nomine « canis », pro latrabili, caelesti sidere, et pro pisce marino; si in oratione, dicitur *Amphibologia,* ut fiber Aristotelis, idest ab Aristotele factus vel possessus.

Multiplex *potentiale* est, quando una vox

(1) *Al.:* sequitur... regula.
(2) *Al.:* verum.

aliquo modo secundum prolationem variata multa significat: quod quidem est in dictione secundum Accentum, ut « pendere », secundum quod gravi vel acuto accentu profertur, multa significat. In oratione vero est secundum Compositionem et Divisionem, ut: « duo et tria sunt quinque »: haec enim oratio diversa significat composite vel divisim prolata.

Phantasticum vero, idest apparens multiplex, est quando una dictio secundum rei veritatem unum significat et videtur etiam aliquid aliud significare: sicut hoc nomen « homo » significat quale et quid et videtur significare hoc aliquid, ut dicitur in *Praedicamentis* (1); et dicitur Figura dictionis, quasi dictionis similitudo.

Sunt igitur loci sophistici in dictione sex: scilicet aequivocatio, amphibologia, accentus, compositio, divisio, et figura dictionis.

Caput 6.

De fallacia aequivocationis.

648. — Primo igitur est dicendum de aequivocatione.

Est autem aequivocatio unius et eiusdem nominis diversa significatio; fallacia autem aequivocationis est deceptio proveniens ex eo quod unum nomen plura significat. Principium autem motivum huius fallaciae, sive causa apparentiae in aequivocatione est unitas dictionis eiusdem simpliciter; quod dicitur ad differentiam Accentus, in quo non est dictio una simpliciter, sed solum in potentia. Principium autem motivum non existentiae, sive defectus, est diversitas rerum significatarum.

649. — Species autem sive modi aequivocationis sunt *tres*.

Prima species est quando una dictio principaliter plura significat: ut hoc nomen « canis » principaliter significat latrabile animal et marinam belluam et caeleste sidus; et formatur sic paralogismus, idest apparens syllogismus: Omnis canis est latrabilis. Caeleste sidus est canis. Igitur caeleste sidus est latrabile. Sed non sequitur: quia hoc nomen « canis » aliud significat in prima et aliud in secunda, secundum quod utraque accipitur vera; et sic non est verus syllogismus, cum non sit idem terminus medius. Si autem accipiatur ut idem significans in utraque, sic altera praemissarum est falsa.

Sicut autem oportet in syllogismo idem medium bis sumi in praemissis, ita oportet duas extremitates bis sumi in syllogismo, in praemissis scilicet semel, et semel in conclusione: unde eadem ratione potest fieri paralogismus, si sit aequivocatio in altera extremitatum, ut: Grammatici discunt. Et grammatici sunt scientes. Igitur scientes discunt; discere enim aequivocum est. Nam *uno modo* discere idem est quod intelligere docentem; et sic, scientes discunt. *Alio modo* idem est quod accipere scientiam ab aliquo; et sic scientes non discunt.

650. — *Secunda* species est quando unum nomen principaliter unum significat, et aliud metaphorice sive transumptive: sicut hoc verbum « ridere » principaliter significat actum hominis proprium; metaphorice autem sive transumptive significat prati floritionem. Et formatur sic paralogismus: Quidquid ridet, habet os. Pratum ridet. Ergo pratum habet os; vel sic: Quidquid currit, habet pedes. Tiber (1) currit. Igitur Tiber habet pedes. Non sequitur: quia « ridet » et « currit » primo sumuntur proprie, et postea transumptive.

Et ad hanc speciem reducitur multiplicitas nominum analogorum quae dicuntur de pluribus secundum prius et posterius: sicut sanum dicitur aliquando de animali, urina et diaeta. Et formatur paralogismus sic: Omne sanum habet vitam. Sed urina est sana. Ergo urina habet vitam. Non sequitur: quia « sanum » primo sumitur pro eo quod principaliter significat, scilicet habere sanitatem, secundo pro eo quod posterius significat, scilicet pro signante sanitatem.

Ad hanc etiam speciem reducitur multiplicitas praepositionum: quia praepositio unam habet habitudinem per prius, et aliam per posterius. Et formatur sic paralogismus: In quocumque est sanitas, illud est animal. Sed sanitas est in humorum adaequatione. Ergo humorum adaequatio est animal. Non sequitur: quia haec praepositio « in » primo designabat habitudinem accidentis ad subiectum, secundo habitudinem effectus ad causam.

651. — *Tertia* species est quae provenit ex diversa consignificatione, quae quidem attenditur circa accidentia partium orationis, sicut secundum tempus, numerum, genus, personam et similia. Et sic formatur paralogismus: Quicumque surgebat, stat. Sedens surgebat. Ergo sedens stat. Non sequitur: quia « sedens » in minori propo-

(1) Aristot., *Categ.*, c. 5, 3 b 14-16.

(1) Al.: navis.

sitione sumebatur ut est praeteriti temporis imperfecti, in conclusione secundum quod est temporis praesentis. — Quicumque sanabitur, sanus est. Laborans sanabitur. Igitur laborans sanus est. Minor et conclusio sunt duplices: quia hoc participium « laborans » significat tempus praesens et praeteritum imperfectum; unde significat laborantem tunc, et nunc laborantem; et ideo si teneretur pro laborante, tunc minor est falsa, quia simul esset sanus et laborans, quod falsum est. Si autem teneatur pro laborante nunc, vera est, quia potest esse nunc laborans, et tunc poterat esse sanus: et e converso de conclusione.

Caput 7.

De amphibologia.

652. — Sequitur videre de amphibologia. Sicut autem aequivocatio provenit ex eo quod dictio penitus eadem plura significat, sic amphibologia ex eo quod una oratio penitus eadem plura significat, unde dicitur amphibologia ab « amphi » quod est dubium, et « bole » quod est sententia, et « logos » quod est sermo, quasi dubia sententia sermonis. Fallacia autem amphibologiae est deceptio proveniens ex eo quod una oratio penitus eadem plura significat: et dico « penitus eadem » ad differentiam orationis quae composita et divisa plura significat. Causa apparentiae sive principium motivum amphibologiae est unitas orationis plura significantis; causa vero non existentiae sive principium defectus est diversitas significationis.

653. — Species autem amphibologiae sunt *tres.*

Prima species provenit ex eo quod una oratio principaliter plura significat manente eadem constructione, propter diversam habitudinem constructorum: sicut haec oratio « liber Aristotelis » plura significat, si semper istae duae dictiones construantur eodem modo; sed tamen propter diversam habitudinem diversa significant. Potest autem intelligi secundum habitudinem effectus ad causam, vel possessi ad possidentem, et formatur sic paralogismus: Quidquid est Aristotelis, possidetur ab Aristotele. Iste liber est Aristotelis. Ergo possidetur ab Aristotele. Non sequitur, quia primo construebatur nominativus cum genitivo in habitudine possessionis ad possidentem, secundo in habitudine effectus ad causam.

654. — *Secunda* species provenit ex eo quod una oratio plura significat propter diversam ordinationem partium, ex eo quod aliqua dictio potest construi cum alia transitive vel intransitive, sicut hic: Quidquid videt aliquis, hoc videt. Sed columnam videt. Ergo columna videt. Non sequitur, quia haec dictio « hoc » construitur cum hoc verbo, « videt », transitive, et est accusativi casus; et sic est vera, et est sensus: Qui videt rem aliquam, est videns eam. Alio modo potest construi intransitive, et tunc est nominativi casus, et tunc est falsa, et est sensus: Qui videt rem unam, illa res videt: et sic procedit conclusio. — Et similiter hic: Quoscumque volo me accipere, volo quod ipsi recipiant me. Sed pugnantes volo me accipere. Ergo volo quod ipsi recipiant me. Non sequitur: quia « me » potest construi cum hoc verbo accipere transitive et intransitive; et in uno sensu est vera, et in alio falsa. — Similiter hic: Quicumque sunt Episcopi, sunt Sacerdotes. Isti asini sunt Episcopi. Ergo isti asini sunt Sacerdotes. Non sequitur: quia minor est duplex, ex eo quod « Episcopi » potest esse nominativi casus et construi intransitive, et sic est falsa; vel potest construi transitive, et sic est genitivi casus et est vera.

Et est attendendum quod diversitas casuum pertinet ad fallaciam amphibologiae, quia casus accidunt dictioni secundum quod construitur cum alia dictione; diversitas vero aliorum accidentium pertinet ad aequivocationem, quia alia accidentia accidunt dictioni secundum quod in se consideratur.

655. — *Tertia* species est quando una oratio principaliter significat unum, et aliud metaphorice sive transumptive, sicut haec oratio: « Littus aratur », principaliter significat littoris scissuram (1), transumptive vero operis amissionem (2). Et formatur sic paralogismus: Quandocumque littus aratur, tunc terra scinditur. Sed quando indocibilis docetur, littus aratur: ergo quando indocibilis docetur, terra scinditur. Non sequitur propter multiplicitatem praedictam.

Caput 8.

De fallacia compositionis et divisionis.

656. — Sequitur de fallacia compositionis et divisionis: in quibus, sicut supra

(1) *Al.:* terram scindi. Cfr. VERG., *Aen.,* IV, 212.
(2) Cfr. Ovid., *Trist., V, 4,* 48.

dictum est, deceptio provenit ex potential! multiplici unius orationis.

Dicitur autem una oratio potentialiter multiplex pro eo quod dictiones eaedem diversimode componi possunt ad invicem, vel ab invicem distingui, sicut cum dicitur: Quidquid vivit semper est; haec dictio « semper » potest componi cum hoc verbo « vivit » vel dividi ab eodem. Et quia oratio per compositionem partium constituitur, et ipsae partes se habent ad orationem sicut materia, compositio vero sicut forma; ubi sunt ergo eaedem partes, sed non eadem compositio, est oratio eadem multiplex potentialiter et materialiter, sed non formaliter et actualiter. Et propter hoc est multiplex potentiale, quia oratio quae est una formaliter, potentialiter plura significat.

Et in hoc differunt illae fallaciae ab amphibologia, quia in amphibologia semper in eodem ponitur cum eodem tl), licet non uniformiter; unde est eadem compositio, et per consequens eadem oratio formaliter et actualiter una est secundum multiplex actuale; hic autem non est actualis unitas et formalis, sed solum potentialis, quia unum componitur cum diversis.

657. — Differunt autem hae duae fallaciae, scilicet compositionis et divisionis. Quando enim oratio in sensu composito est falsa, tunc est fallacia secundum compositionem; quando autem in sensu diviso est falsa, tunc est fallacia secundum divisionem. Et nota quod tunc oratio est composita, quando partes magis debito ordinantur; et tunc est divisa, quando partes minus ordinantur. Causa autem apparentiae sive principium motivum est unitas potentialis orationis plura significantis; causa vero non existentiae sive principium defectus est diversitas significationis secundum quod intelligitur composita vel divisa.

658. — Sunt autem *tres* modi sive *tres* species utriusque fallaciae.

Primus modus est quando aliquod dictum potest supponere verbo vel ratione totius vel ratione partis: si ratione totius supponat, erit oratio composita; si ratione partis, erit divisa oratio: et tunc si sub composito sensu falsa oratio erit, fallacia est compositionis; si autem in sensu diviso est falsa, erit fallacia divisionis; si autem in utroque sit falsa vel vera, tunc nulla fallacia est: quod etiam in aliis multiplicibus intelligendum est.

(b *Al.:* semper idem componitur cum eodem.

Et formatur sic paralogismus: Quemcumque possibile est esse album, possibile est quod ipse sit albus. Sed nigrum possibile est esse album. Ergo possibile est quod niger sit albus. Non valet: quia illud dictum, « nigrum esse album », potest supponere ei quod dicitur possibile vel *ratione subiecti,* et tunc possibilitas attribuitur subiecto dicti et est *modalis de re,* et tunc est divisa et vera; est enim sensus quod ille qui est niger, potentiam habet quod sit albus; vel potest idem supponere *ratione totius dicti,* et sic est *modalis de dicto,* et est composita et falsa, et est sensus quod hoc dictum, « album esse nigrum », sit possibile: unde est fallacia compositionis.

Et potest etiam formari sic paralogismus: quodcumque esse nigrum est impossibile, ipsum non potest esse nigrum. Sed album esse nigrum est impossibile; igitur album non potest esse nigrum. Non valet: quia minor est duplex, sicut supra dictum est; et in sensu composito est vera, et in diviso est falsa, unde est fallacia divisionis.

659. — *Secundus* modus provenit ex eo quod aliquando praedicatum, in quo plura adunantur per coniunctionem copulativam vel disiunctivam, potest attribui subiecto coniunctim vel divisim. Si coniunctim, est oratio composita; si divisim, oratio est divisa: et tunc si in sensu composito oratio est falsa, est fallacia compositionis; si in sensu diviso est falsa, est fallacia divisionis, ut patet in his paralogismis: Quicumque numerus componitur ex duobus et tribus, est duo et tria. Sed quinque non sunt duo et tria. Ergo quinque non componitur ex duobus et tribus. Non sequitur: media enim sive minor est duplex, ex eo quod hoc praedicatum « duo et tria » potest intclligi et removeri a subiecto divisim, et sic est vera: est enim sensus quod quinque nec sunt duo, nec tria. Vel potest removeri a subiecto coniunctim, et sic est falsa: est enim sensus, quod duo et tria simul iuncta non sunt quinque. Unde in hoc sensu procedit conclusio: unde est fallacia compositionis.

Et potest sic formari paralogismus: Quaecumque sunt duo et tria, sunt duo. Sed quinque sunt duo et tria: ergo quinque sunt duo. Haec similiter minor est duplex: quia in sensu composito est vera, et in sensu diviso est falsa; unde est fallacia divisionis.

660. — Simile est si in praedicato ponatur coniunctio disiunctiva, sicut hic: Omne animal est rationale vel irrationale,

Sed non omne animal est rationale. Ergo omne animal est irrationale. Non valet: quia prima est duplex, eo quod praedicatum potest attribui coniunctim subiecto, et sic est composita et vera: est enim sensus, quod de quolibet animali est verum dicere, quod est rationale vel irrationale. Vel potest attribui divisim, et sic est falsa: est enim sensus quod altera istarum sit vera. Omne animal est rationale, vel omne animal est irrationale; cum tamen utraque sit falsa: unde est fallacia divisionis.

Potest etiam sic formari paralogismus: Quicquid non est rationale vel irrationale, nec est rationale nec irrationale. Sed nen omne animal est rationale vel irrationale: ergo animal est quod nec. est rationale nec irrationale. Non sequitur: nam minor est in sensu diviso vera, in sensu composito falsa: unde est fallacia compositionis.

661. — Est autem sciendum quod quando praedicatum comparatur ad subiectum coniunctim, tunc coniunctio coniungit terminos; et sic accipitur in vi unius propositionis, quia duo termini coniunctim accepti sumuntur ut unum praedicatum, et cum simul attribuantur subiecto subiectum erit etiam unum; ex uno autem subiecto et uno praedicato fit una oratio. Quando vero termini in praedicato positi copulato vel diviso divisim subiecto attribuuntur, sic accipiuntur ut duo praedicata, et per consequens ut duo subiecta eis respondentia, et sic intelliguntur quasi duae orationes per coniunctionem copulativam vel disiunctivam.

662. — *Tertius* modus est quando una dictio potest coniungi diversis dictionibus in locutione positis: erit autem tunc secundum hoc composita oratio, quando coniungitur cum dictione cui magis apparet, vel apta nata coniungi; diversa vero, quando ab ea disiungitur. Sicut in hoc paralogismo patet: Quod potest unum solum ferre, plura potest ferre. Sed quod solum unum potest ferre, non potest nisi unum ferre. Ergo quod non potest nisi unum solum ferre, potest plura ferre. Non valet: nam prima est duplex, ex eo quod haec dictio « solum » potest coniungi cum hac dictione « potest », cum qua magis videtur coniungi, et sic est composita et falsa: est enim sensus, quod ille qui non potest portare nisi unum solum pondus, potest plura portare. Vel potest dividi ab hoc verbo « potest » et coniungi cum hac dictione « ferre », et sic est divisa et vera: est enim f>ensus quod ille qui modo potest ferre unum solum pondus, potest quandoque plura ferre: unde est fallacia compositionis. — Item; Quicumque vivit, semper est. Iste asinus vivit: ergo semper est. Non sequitur: nam prima est duplex, ex eo quod hoc adverbium « semper » potest componi cum verbo « est » cum quo magis videtur componi, et sic est composita et falsa. Vel dividi ab eo, et componi cum hoc verbo « vivit », et sic est divisa et vera, unde est fallacia compositionis.

663. — E contrario est fallacia divisionis, ut patet in his paralogismis: Quocumque vides hunc percussum, illo percussus est. Sed oculo vides hunc percussum: ergo oculo percussus est. Non valet: quia minor est duplex, eo quod iste ablativus « oculo » potest componi cum hoc verbo, « vides », cum quo magis videtur componi, et sic est composita et vera: vel dividi ab eo, et componi cum hoc participio, « percussum », et sic et divisa et falsa; unde est fallacia divisionis. — Item: Quicumque est hodie natus, hodie primo incoepit esse. Sed tu es hodie natus, constat enim quod hodie es, et es natus: ergo hodie coepisti esse. Non valet: quia minor est duplex, ex eo quod hoc adverbium, « hodie », potest componi cum hoc verbo, « es », et sic est composita et vera; vel cum hoc participio, « natus », et sic est divisa et falsa.

664. — Et est notandum quod obliqui et adverbia magis videntur determinare verbum quam participium, et magis verbum principale quam secundarium, quod implicatur in subiecto. Cum enim dicitur: Quicumque currit, movetur; « movetur » est verbum principale, « currit » secundarium in subiecto implicatum.

Caput 9.

De fallacia accentus.

665. — Sequitur de fallacia accentus.

Accentus autem, secundum quod hic sumitur, est modus pronuntiandi aliquam dictionem. Fallacia autem accentus est deceptio proveniens ex eo quod aliqua dictio diversimode pronunciata diversa significat. Sicut enim fallacia secundum compositionem et divisionem est eadem oratio materialiter, diversificata secundum formam; ita hic est eadem dictio materialiter, diversificata secundum diversum modum pronuntiandi: et ideo sicut ibi est potentialis multiplicitas orationis, ita est hic potentialis multiplicitas dictionis. Causa appa-

rentiae huius fallaciae est materialis unitas dictionis; causa non existentiae est diversitas significationis sive dictionis diversimode pronuntiatae.

666. — Sunt autem *quatuor* modi huius fallaciae, secundum quod quatuor modis contingit diversificari modos pronuntiandi dictionem. *Primo* namque variatur per diversos sonos sive accentus, qui sunt *tres:* scilicet accentus gravis, acutus et circumflexus. Accentus *acutus,* sive sonus, est qui acuit sive elevat syllabam, sicut patet in media syllaba cum dicitur « Martinus », media syllaba acuitur sive elevatur. *Gravis* autem accentus est qui deprimit syllabam et deponit, sicut patet in media huius dictionis « Dominus » et ultima syllaba huius dictionis « Lucàs ». *Circumflexus* vero accentus est qui acuit syllabam, et postea deprimit, ut « Rôma ».

667. — *Primus* ergo modus huius fallaciae est qui provenit ex eo quod aliqua dictio potest pronuntiari gravi accentu, vel acuto, vel circumflexo. Acuto, ut patet in hoc paralogisme: Quoscumque iustum est pendere, iustum est pati poenam. Sed bonos viros iustum est pendere. Ergo bonos viros iustum est pati poenam. Non sequitur: quia in prima « pendére » sumebatur prout fertur acuto accentu; in secunda ut fertur gravi, et sic idem est péndère, quod donare poenam.

668. — *Secundo* modo variatur modus pronuntiandi accentus secundum diversa tempora, quae sunt duo: scilicet productio in syllaba longa, et correptio in syllaba brevi. Secundus quidem provenit ex eo quod aliqua syllaba alicuius dictionis potest corripi vel produci, ut patet in hoc paralogismo: Omnis populus est arbor. Sed aliqua gens est populus; igitur aliqua gens est arbor. Non valet: quia haec dictio « populus » aliud significat secundum quod prima syllaba eius producitur, quia sic significat arborem quamdam; et aliud secundum quod corripitur, quia sic significat gentem.

669. — *Tertio* modo variatur modus pronuntiandi dictionem secundum diversitatem spiritus, qui quidem diversificatur secundum asperum vel lene: asper quidem spiritus designatur per hanc figuram « h », lenis vero spiritus est quando sine aspiratione syllaba profertur. Tertius modus huius fallaciae provenit ex eo quod syllaba potest leniter vel aspere proferri, ut patet in hoc paralogismo: Quicquid hamatur, hamo capitur. Sed vinum amatur: igitur vinum capitur. Non valet: quia primo « hamatur » profertur aspere, postea leniter. Similiter hic: Omnis ara est in templo. Stabulum porcorum est hara: igitur stabulum porcorum est in templo. Non sequitur: quia hoc nomen « ara » primo profertur leniter, postea aspere.

670. — *Quartus* modus provenit ex eo quod aliquid potest proferri ut una dictio vel pluies, ut hic: Tu es qui es. Sed quies idem est quod requies. Ergo tu es requies. Non sequitur: quia haec dictio « qui es » primo sumitur ut oratio, postea ut dictio una. Similiter hic: Quicquid Deus fecit invite, fecit invitus. Sed racemos fecit in vite: igitur racemos fecit invitus. Non sequitur: quia primo haec dictio « invite » sumitur ut una dictio, postea ut plures.

Patet ergo ex praedictis quod accentus denominatus secundum quod ab eo denominatur haec fallacia, communior est quam accentus qui dividitur per gravem et acutum et circumflexum, quia comprehendit sub se et hunc accentum, et alios tres, ut dictum est.

Caput io.

De fallacia figurae dictionis.

671. — Sequitur de fallacia figurae dictionis.

Figura dictionis, prout hic sumitur, est similitudo unius dictionis ad alteram, sicut aliquid dicitur ad figuram alterius factum quod ei assimilatur: unde fallacia figurae dictionis est deceptio proveniens ex eo quod aliqua dictio similis alteri dictioni videtur habere eumdem modum significandi, cum tamen non habeat: ut haec dictio « homo » videtur significare hoc aliquid propter similitudinem quam habet cum nominibus significantibus substantias particulares; et sic in hac fallacia non est multiplex verum, sed phantasticum, quia una dictio non significat plura secundum veritatem rei, sed habet unum modum significandi, et videtur habere alium. Causa apparentiae est similitudo unius dictionis cum alia dictione; causa vero non existentiae est diversus modus significandi.

672. — Sunt autem *tres* modi huius fallaciae. *Primus* modus provenit ex eo quod dictio quae significat masculinum sumitur ac si significaret femininum vel neutrum, aut e converso, ut patet in hoc paralogismo: Quaecumque substantia coloratur albedine, est alba. Papa coloratur albedine: igitur Papa est alba. Non se-

quitur: quia cum Papa sit nomen viri, non significat foeminam, licet videatur propter similitudinem quam habet cum nominibus foernininis, unde non debet sumi sub distributo feminino. Vel sic: Omnis substantia colorata albedine, est alba. Sed vir est substantia colorata albedine: igitur vir est alba. Non sequitur: quia masculinum mutatur in foemininum.

673. — *Secundus* modus provenit ex eo quod aliqua dictio quae significat per modum unius praedicamenti, potest videri significari per modum alterius; sicut hic: Quicquid heri vidisti, hodie vides. Album heri vidisti: ergo album hodie vides. Non valet: quia mutatur quid in quale. Vel: Quantumcumque emisti, comedisti. Sed carnes crudas emisti: ergo carnes crudas comedisti. Non sequitur: quia mutatur quantum in quale. Vel sic: Quotcumque digitos olim habuisti, modo habes. Sed olim habuisti parvos: ergo modo habes parvos. Non sequitur: quia mutatur quantum quantitatis discretae in quantum quantitatis continuae.

Et est notandum quod non facit fallaciam figurae dictionis mutatio praedicamentorum quantum ad rem significatam, sed quantum ad modum significandi. Albedo enim significat qualitatem, sed significat eam per modum substantiae, quia non significat eam ut inhaerentem; album autem significat eam per modum qualitatis, quia significat eam ut inhaerentem. Unde hic non est fallacia figurae dictionis: Quicquid heri vidisti, hodie vides. Albedinem heri vidisti: igitur albedinem hodie vides.

674. — *Tertius* modus provenit ex eo quod aliqua dictio, quae significat quale quid, significare videtur hoc aliquid, et contingit hoc quando quale quid mutatur in hoc aliquid. Et dicitur significare, quale quid, quod significat naturam communem generis vel speciei, secundum quod pertinet ad tertium modum; hoc aliquid vero significat quod significat substantiam particularem.

Si autem sumatur quale quid secundum quod pertinet ad genus qualitatis, sic mutare quale quid in hoc aliquid pertinet ad secundum modum, ut: Album currit. Socrates est albus. Ergo Socrates currit; et formatur sic paralogismus: Socrates est alter ab homine. Et ipse est homo: igitur est alter a seipso. Non sequitur: quia proceditur ab homine ad Socratem, et sic mutatur quale quid in hoc aliquid. Et ad hunc modum reducitur omnis deceptio proveniens ex mutata suppositione terminorum. Unde cum dicitur: Homo est species. Socrates est homo: igitur Socrates est species; hic proceditur a simplici suppositione ad discretam, quae mutat quale quid in hoc aliquid.

Caput II.

De fallaciis extra dictionem.

675. — Sequitur de fallaciis extra dictionem: quae in hoc differunt a fallaciis in dictione, ut supra dictum est, quia in fallaciis in dictione principium motivum sive causa apparentiae est ex parte vocis, in fallaciis autem extra dictionem est ex parte rei. Sicut enim in fallaciis in dictione deceptio provenit ex eo quod unum nomen plura significans accipitur ac si significaret unum, ita in fallaciis extra dictionem deceptio provenit ex eo quod aliquae res aliquo modo convenientes vel differentes accipiuntur ut eaedem simpliciter vel diversae.

676. — Sunt autem fallaciae extra dictionem *septem:* quarum *prima* est secundum accidens, *secunda* secundum quid et simpliciter, *tertia* secundum ignorantiam elenchi, *quarta* secundum petitionem principii, *quinta* secundum consequens, *sexta* secundum non causam ut causam, *septima* secundum plures interrogationes ut unam.

Accipiuntur autem hae fallaciae secundum quasdam generales entium conditiones: nam ens aliud est per se, et aliud per accidens: et secundum hoc accipitur fallacia accidentis. Item secundum perfectum et imperfectum accipitur fallacia secundum quid et simpliciter. Secundum autem oppositum et non oppositum est fallacia secundum ignorantiam elenchi. Secundum vero idem et diversum est fallacia petitionis principii. Secundum vero prius et posterius est fallacia consequentis. Secundum causam et causatum est fallacia secundum non causam ut causam. Secundum autem unum et multa est fallacia secundum plures interrogationes ut unum.

Caput 12.

De fallacia accidentis.

677. — Dicendum est ergo primo de fallacia accidentis.

Ubi sciendum quod *accidens* hic accipitur prout distinguitur contra *per se.* Per

se autem dicitur inesse aliquid alicui, quod inest ei secundum rationem propriae definitionis; praeter hoc autem quicquid inest alicui, dicitur inesse per accidens; unde ad hoc quod est inesse per se aut per accidens, *tripliciter* aliquid potest se habere.

Quaedam enim sunt quae omni modo sunt eadem secundum substantiae rationem, ut vestis et indumentum; et in his est solum per se, et nullo modo per accidens.

Quaedam sunt, quorum unum est omnino extraneum a ratione alterius, ut album et homo; et in istis est solummodo per accidens, et nullo modo per se.

Quaedam vero sunt, quorum unum ad alterius rationem aliquo modo pertinet, licet non sint omnino eadem secundum definitionem, sicut se habet superius et inferius: nam superius ponitur in definitione inferioris, tamen non est omnino eadem definitio inferioris et superioris, ut animalis et hominis, cum definitio inferioris addat super definitionem superioris. Et simile est de proprio et de specie: nam species ponitur in definitione proprii, non tamen species et proprium sunt omnino idem in definitione. Et in his est quodammodo per se et quodammodo per accidens, inquantum partim secundum definitionem conveniunt, et partim differunt.

678. — In his ergo quae *primo modo* se habent, necesse est quod quicquid verum de uno sit, sit etiam verum de alio, eo quod talia sunt penitus eadem secundum rem et differunt secundum nomen solum; unde in his non contingit esse fallaciam accidentis. Sed in omnibus aliis non est necessarium quod quicquid est verum de uno, sit etiam verum de altero. Et ideo si ex hoc quod aliquid est de uno verum, concludatur esse verum de altero, est fallacia accidentis.

679. — Contingit autem quandoque ut quod est verum de uno, concludatur esse verum de altero, scilicet quando aliquid attribuitur uni secundum quod est idem alteri; tunc enim quod inest uni, et alteri inerit. Si vero attribuitur uni secundum quod est ab altero divisum, non inerit alteri; si autem ut non diversum ab altero, erit et. alterius: sicut si album attribuatur animali inquantum est idem homini, oportet quod conveniat homini; si autem animali ut est divisum ab homine, non oportet quod conveniat homini, et si concludatur inesse, erit fallacia accidentis, sicut si dicatur; Animal est quadrupes. Homo est animal: igitur homo est quadrupes. Quadrupes enim non praedicatur de animali ut animal est homo, sed secundum quod est ab homine diversum. Unde patet quod in praedicto argumento medium diversimode accipitur: nam primo accipiebatur secundum quod erat diversum ab homine, sed in secundo secundum quod est idem homini. Et ideo quando est fallacia accidentis, semper est diversa acceptio medii. Dico autem diversam acceptionem medii esse, quando medium secundum quod convenit cum una extremitatum, est diversum ab alia.

680. — Fallacia vero accidentis est deceptio proveniens ex eo quod aliquid significatur simile utrique eorum quae sunt aliqualiter per accidens unum. Ex quo patet quod in fallacia accidentis semper inveniuntur tres termini, sicut in syllogismo: quorum duo per accidens aliquo modo coniunguntur, qui quidem se habent sicut medium et minor extremitas; tertium vero quod assignatur utrique inesse, est maior extremitas. Causa vero apparentiae in hac fallacia est unitas quaedam et identitas eorum quae per accidens quodammodo coniunguntur; causa vero non existentiae est diversitas eorumdem: nam sicut dicit Philosophus in primo *Elenchor.* (■), fallacia accidentis fit ex eo quod aliquis non potest iudicare idem et diversum, unum et multa.

681. — Sunt autem *tres* modi huius fallaciae.

Primus modus provenit ex eo quod proceditur ab accidente ad subiectum, vel e converso; sicut hic: Cognosco Coriscum. Coriscus est veniens. Igitur cognosco venientem. Non sequitur: quia veniens et Coriscus sunt unum per accidens, et non per se. Unde non sequitur quod quicquid est verum de uno sit verum de alio. Hoc enim fallit quando aliquid est verum de uno secundum quod est diversum ab altero, sicut hic: cognosco Coriscum. Coriscus enim non subiacet cognitioni secundum quod est idem venienti. Unde patet quod est diversificatio medii, et sic est fallacia accidentis.

Similiter hic: Iste canis est tuus, et est pater. Igitur est tuus pater. Canis enim et pater sunt unum per accidens. Unde non sequitur quod quicquid est verum de uno, sit verum de alio: secundum enim quod canis est pater, non convenit ei esse tuum.

(1) Aristot., *Elench.*, c. 5, 166 b 28-36,

682. — *Secundus* modus est quando illud quod convenit superiori concluditur in inferiori, vel e converso, sicut hic: Homo est animal, et animal est genus: igitur homo est genus. Non sequitur: superius enim et inferius aliquo modo sunt unum per accidens, licet alio modo sint unum per se.

Unde ex dictis patet quod si idem verificatur de uno eorum secundum quod idem est alteri, necesse est de altero verificari. Et secundum hoc sumuntur argumenta dialectica a genere et specie, sive a superiori et inferiori (1). Quod autem verificatur de uno eorum secundum quod differt ab altero, non oportet de altero verificari. Tunc autem est variatio medii et fallacia accidentis, sicut est in proposito: nam esse genus non praedicatur de animali secundum quod est idem homini, sed secundum quod ab eo differt sicut superius ab inferiori.

Similiter est hic: Triangulus est figura. Sed proprietas trianguli est habere tres angulos. Igitur est proprietas figurae. Non sequitur: quia triangulus et figura non sunt omnibus modis idem. Unde non oportet quod verificatur de uno, de altero verificari. Similiter est hic: Socrates est alius ab homine. Ipse autem est homo: igitur est alius a se.

683. — *Tertius* modus provenit quando proceditur a specie ad proprium, vel e converso, sicut hic: Homo est risibilis. Sed risibile est proprium: igitur homo est proprium. Vel sic: Homo est species: risibile est homo; ergo risibile est species. Non sequitur: quia risibile et homo non sunt omnino idem secundum definitionem, et ideo aliquo modo unum se habet ad alterum per accidens et extraneum, et propter hoc non est necesse quod quidquid verificatur de uno, verificetur de altero.

684. — Et est sciendum quod non est inconveniens si in aliquibus praedictorum paralogismorum sint assignatae duae fallaciae, scilicet figurae dictionis et accidentis, quia secundum quod provenit deceptio ex similitudine dictionis, est fallacia figurae dictionis; secundum vero quod provenit ex convenientia rerum, fallacia accidentis est. Homo enim et Socrates quantum ad rem conveniunt, et quantum ad nomen similitudinem habent.

685. — Sciendum est etiam quod sicut fit paralogismus accidentis ex propositionibus categoricis, ita ex hypotheticis, ex eo quod medium diversimode sumitur. Prout scilicet comparatur ad unam extremitatem, est diversum ab aha, sicut hic: Si nullum tempus est, dies non est, per locum a toto in quantitate: et si dies non est, nox est, per locum ab oppositis. Ergo si nullum tempus est, nox est. Sed si nox est, aliquod tempus est. Igitur si nullum tempus est, aliquod tempus est.

Patet ergo quod illud medium, quod est « diem non esse », est diversum ab eo quod est « noctem esse », secundum quod sequitur ad hoc quod est « nullum tempus esse ». Ex hoc enim quod est « diem non esse », non sequitur « noctem esse » nisi supposito tempore, secundum quod sequitur ad hoc quod est nullum tempus esse, sicut ex hoc quod est « videntem non esse », sequitur « caecum esse », supposito animali quod est natum videre.

(1) *Al.:* ad inferiora.

Caput 13.

De fallacia secundum quid et simpliciter.

686. — Sequitur de fallacia secundum quid et simpliciter.

Simpliciter autem hic dicitur quod nullo modo addito dicitur, ut cum dicitur: Socrates est albus, vel Socrates currit; *secundum quid* autem dicitur quod cum aliquo addito dicitur, ut: iste currit bene, vel Socrates est albus secundum dentem.

Hoc autem quod additur, *dupliciter* se habet ad id cui additur: nam *quandoque* non diminuit de ratione eius cui additur, et tunc potest procedi ab eo quod est secundum quid ad hoc quod est simpliciter, ut cum dicitur: Iste currit velociter, igitur currit: velocitas enim nihil diminuit de ratione cursus. Et est in praedicto argumento locus a parte in modo.

Quandoque vero id quod additur diminuit aliquid de ratione eius cui additur; ut cum dicitur: Aethiops est albus secundum dentem. Nam haec determinatio « dentem » diminuit aliquid de ratione eius quod dicitur albus: non enim potest dici albus, nisi qui totus est albus, vel secundum plures et principaliores partes. Et ideo si concludatur: Aethiops est albus secundum dentem, ergo est albus; est locus sophisticus, vel fallacia secundum quid et simpliciter, et est deceptio proveniens ex eo quod dictum secundum quid accipitur ac si esset dictum simpliciter.

Causa apparentiae in hac fallacia est convenientia eius quod est secundum quid, ad id quod est simpliciter; causa vero non existentiae est diversitas eorumdem.

687. — Sunt autem *quinque* modi huius fallaciae.

Et *primus* modus est quando determinatio addita habet oppositionem ad illud cui additur, ut in hoc argumento: Caesar est homo mortuus. Ergo est homo. Non sequitur: nam esse hominem mortuum habet oppositionem ad hominem, eo quod vivum est de ratione hominis, cum homo sit animal et animal est substantia animata sensitiva: et sic patet quod haec determinatio « mortuus » tollit hominis rationem. Similiter: Iste est bonus latro, igitur est bonus. Nam bonum per se suppositum oppositionem habet ad latrocinium. Similiter hic: Mendax dicit verum dicendo se dicere falsum. Ergo dicit verum. Non sequitur: nam dicere verum opponitur ei quod est dicere falsum, et e converso.

688. — *Secundus* modus provenit ex eo quod aliqua determinatio addita pertinet ad animae actum: nam aliqui actus animae possunt esse circa existentiam et circa non existentiam, sicut hic: Chymaera est animal opinabile, igitur Chymaera est animal. Non sequitur: nam opinabile additum animali diminuit de eius ratione. Similiter hic: Caesar est in memoria hominum. Igitur Caesar est. Similiter hic: Tu habes felicitatem in tua voluntate, igitur habes felicitatem.

689. — *Tertius* modus est quando determinatio addita significat aliquid in potentia esse, sicut hic: Ovum potentialiter est animal. Ergo est animal. Non sequitur: nam esse in potentia diminuit de ratione eius quod est esse simpliciter.

690. — *Quartus* modus est quando determinatio addita significat partem, sicut hic: Aethiops est albus dente. Ergo est albus. Non sequitur: quia esse in parte diminuit de ratione eius quod est esse simpliciter. Sciendum tamen quod si a parte sit natum denominari totum, non accidit fallacia, ut patet in hoc processu: Iste est crispus secundum capillos. Ergo est crispus. Bene sequitur: quia homo denominatur crispus secundum capillos. Et hic modus se extendit ad alias partes, scilicet loci, vel temporis, vel aliorum totorum. Si vero aliquid additur toti in loco mediante parte in loco, a qua parte totum non est natum denominari, accidit fallacia in his processibus, ut: Haec diaeta est bona in locis aegrotativis, ergo est bona. Non sequitur: quia hoc quod dicit « in locis aegrotativis » significat partem in loco. Similiter est de toto et parte in tempore, sicut hic: Bibere vinum est malum aegrotanti. Ergo est malum. Et eadem ratio est in omnibus similibus.

691. — *Quintus* modus est quando determinatio addita cogit terminum, cui additur, stare materialiter; sicut hic: Sapiens vult amittere malum. Ergo vult malum. Non sequitur: nam amittere malum non dicit malum simpliciter, sed secundum quid. Similiter hic: Fur vult sumere bonum. Igitur vult bonum. Et est eadem ratio in aliis similibus.

Sic ergo patet ex dictis quod haec fallacia provenit secundum rationem perfecti et imperfecti: nam determinatio diminuit, eo quod significat aliquid esse imperfectum.

Caput 14.

De fallacia secundum ignorantiam ELENCHI.

692. — Sequitur de fallacia secundum ignorantiam elenchi.

Est autem elenchus syllogismus contradictionis: qui *quandoque* est unus, *quandoque* duo. *Unus* quidem, quando concludit contradictoriam alterius propositionis prius datae: sicut si detur aliquod animal esse incorruptibile, et procedatur sic: Omne compositum ex contrariis est corruptibile. Omne animal est huiusmodi. Ergo omne animal est corruptibile. Haec enim conclusio est contradictoria propositionis datae.

Duo autem syllogismi constituunt elenchum, quando ex duobus syllogismis concluditur contradictorie, sicut si supradicto syllogismo contraponatur alius talis syllogismus: Nullum beatum ζl) est corruptibile. Et aliquod animal est beatum: igitur aliquod animal non est corruptibile.

693. — Quia igitur de ratione elenchi est syllogismus et contradictio, ideo quicquid est contra definitionem syllogismi et contradictionis, est contra definitionem elenchi. Et ideo cum in qualibet fallacia defectus accidat propter hoc quod aliquid omittitur de definitione syllogismi et contradictionis, ideo omnis fallacia reducitur ad ignorantiam elenchi sicut ad generale principium. Quia vero in definitione elenchi ponitur contradictio, quasi differentia quae

(b *Al.:* bonum.

constituit speciem, ideo specialiter omissio eorum quae ad contradictionem requiruntur, ignorantiam elenchi constituit secundum quod est fallacia specialis. Sed quia fallacia esse non potest si apparentia desit, oportet ad hoc quod circa contradictionem sit fallacia, ut sit apparens contradictio et cum hoc aliquid ad veritatem contradictionis desit. Apparens autem contradictio esse non potest, nisi sit unius et eiusdem: quia nisi sit ibi unum et idem, non videbitur esse contradictio, ut dicendo: Homo currit, asinus non currit. Ex vera autem contradictione non potest deficere nisi ex defectu unius et eiusdem. Unde, hoc observato, ex defectu aliquorum quae ad contradictionem requiruntur, fit fallacia.

694. — Est autem contradictio oppositio unius et eiusdem non rei (r) tantum, sed rei et nominis simul secundum idem ad idem similiter et in eodem tempore; fallacia autem secundum ignorantiam elenchi est deceptio proveniens ex eo quod non observantur ea quae sunt necessaria ad definitionem elenchi, et praecipue ex parte contradictionis: unde dicitur ignorantia elenchi quia accidit deceptio solum per hoc quod definitio contradictionis ignoratur. Causa autem apparentiae in hac fallacia est similitudo apparens contradictionis deficientis ad contradictionem perfectam; causa vero non existentiae est diversitas eorumdem.

695. — Modi huius fallaciae sunt *quatuor.*

Primus peccat contra hanc particulam « ad idem », ut hic: Duo sunt duplum ad unum, et non sunt duplum ad tria: igitur sunt duplum et non duplum. Non sequitur: quia, omisso hoc quod est esse « ad idem », non est contradictio.

696. — *Secundus* autem peccat contra hanc particulam « secundum idem », sicut hic: Hoc est duplum ad illud secundum longitudinem, et non est duplum secundum latitudinem. Ergo idem est duplum et non duplum. Non sequitur: quia omittitur haec particula, « secundum idem », quae requiritur ad contradictionem.

697. — *Tertius* peccat contra hanc particulam « similiter », sicut hic: Caelum movetur circulariter, et non movetur sursum et deorsum. Ergo movetur et non movetur. Non sequitur: quia omissio huius particulae, « similiter », tollit contradictionem.

698. — *Quartus* est contra hanc particulam « in eodem tempore », sicut hic: Domus est clausa in nocte, non est clausa in die. Ergo est clausa et non est clausa. Non sequitur: quia diversitas temporis impedit contradictionem.

699. — Et est sciendum quod haec fallacia convenit cum fallacia secundum quid et simpliciter in hoc, quia in utraque proceditur ab eo quod dicitur cum determinatione ad id quod dicitur simpliciter. Sed haec est differentia, quia in fallacia secundum quid et simpliciter determinatio diminuit de ratione eius quod est simpliciter esse, quod non de necessitate accidit in hac fallacia, sed hae determinationes additae diminuunt de ratione contradictionis; bene enim sequitur: Hoc est duplum ad illud secundum latitudinem. Igitur est duplum ad illud; non tamen sequitur quod sit contradictio, si ad diversa referatur.

Patet etiam ex dictis quod haec fallacia provenit secundum generalem entium contradictionem, quae est oppositio: nam est omnis contradictionis principium.

Caput 15.

De fallacia petitionis principii.

700. — Sequitur de fallacia petitionis principii.

Principium hic dicitur principale propositum. Tunc igitur aliquis petit principium, quando petit sibi concedi principale propositum quod debet probare: quod quidem si sub eodem nomine petat, nulla fit fallacia, sed petens videbitur deridendus, sicut si velit probare: homo currit, et petit eamdem sibi concedi. Si vero petat id quod vult probare sub alio vocabulo, poterit esse fallacia; et tunc proprie petit illud quod est in principio, id est illud quod in se continet principale propositum.

Fallacia ergo petitionis principii est deceptio proveniens ex eo quod idem assumitur ad probationem sui ipsius sub alio vocabulo. Causa ergo apparentiae in hac fallacia est diversitas conclusionis ex praemissis (l); causa vero non existentiae est identitas earumdem.

701. — Sunt autem modi huius fallaciae *quinque.*

Primus modus est quando definitum petitur ad definitionis probationem, vel e converso, ut si debeat probari quod homo currit, et petatur concedi quod

(l) *AL:* nominis.

il) *Al.:* diversitas apparens; similitudo conclusionis est ex praemissis...

animal rationale mortale currat, quo concesso, arguatur sic: Animal rationale mortale currit: igitur homo currit. Haec nulla probatio est, quia similiter dubitatur de praemissa et conclusione.

702. — *Secundus* modus est quando universale petitur ad probationem particularis; ut si debeat probari quod omnium contrariorum eadem est disciplina, et assumatur ista: Omnium oppositorum eadem est disciplina. Ergo omnium contrariorum eadem est disciplina. Haec praemissa non est magis nota quam conclusio.

703. — *Tertius* modus est quando petuntur omnia particularia ad probationem universalis, ut si debeat probari quod omnium oppositorum est eadem disciplina (l), et assumatur ista: Omnium contrariorum est eadem disciplina. Omnium privative oppositorum eadem est disciplina, et sic de aliis: igitur omnium oppositorum est eadem disciplina. Haec etiam conclusio in praemissis petitur.

704. — *Quartus* modus est quando petitur divisim quod debet probari coniunctim; ut si debeat probari quod medicina sit scientia sani et aegri, et sumatur ita: Medicina est scientia sani, et medicina est scientia aegri. Ergo medicina est scientia sani et aegri. Hic etiam petitur id quod deberet probari.

705. — *Quintus* modus est quando petitur unum correlativorum ad probationem alterius; ut si debeat probari quod Socrates sit pater Platonis, et sumatur ita: Plato est filius Socratis: igitur Socrates est pater Platonis. Hic etiam petitur quod deberet probari ab aliis verbis.

706. — Et est sciendum quod haec fallacia non peccat contra vim illativam argumentandi, quia bene sequitur conclusio, datis praemissis, cum servetur debita habitudo inferentis ad illatum; sed peccat contra probationem argumenti, nam probatio debet esse magis manifesta, quod hic non observatur; unde hic non accidit deceptio ex eo quod conclusio non infertur ex praemissis, cum illationes praedictae sint secundum locos dialecticos, sed accidit deceptio ex eo quod petitur idem concedi ac si esset diversum. Unde si in praemissis modis argumentandi accipiantur praemissae ex eo quod sint magis notae, et non quasi petitae, non erit argumentum sophisticum sed dialecticum. Patet autem ex praedictis quod haec fallacia provenit seeundum « idem et diversum », prout non discernitur inter ea.

Caput **i6.**

De fallacia consequentis.

707. — Sequitur de fallacia consequentis. Consequens autem, ut hic sumitur, est quod sequitur ad antecedens in propositione conditional!, ut cum dicitur: Si Socrates est homo, est animal; Socratem esse animal est consequens, Socratem vero esse hominem est antecedens. Est ergo fallacia consequentis deceptio proveniens ex eo quod consequens aestimatur esse idem cum antecedente omnino. Ex hoc enim contingit aliquem credere quod, si consequens sequitur ad antecedens, ita e converso antecedens sequatur ad consequens. Unde patet quod haec fallacia consequentis in duabus consistit consequentiis, quarum una est vera, et altera falsa, sicut si dicatur: Si aliquis currit, movetur. Sed Socrates movetur: igitur Socrates currit. Haec enim consequentia: Si Socrates currit, movetur, quae primo ponitur, est vera; sed ista, ad quam proceditur, est falsa: Si movetur, igitur currit.

708. — Ubi vero tantum ponitur una consequentia, non est fallacia consequentis; unde si dicatur: Socrates est animal: igitur Socrates est homo; non est fallacia consequentis ex modo argumentandi, sed magis fallacia accidentis: nam, sicut fallacia consequentis provenit ex eo quod consequens existimatur omnino esse idem antecedenti cum non sit, ita fallacia accidentis provenit ex eo quod praedicatum existimatur omnino idem esse subiecto. Unde haec fallacia denominatur a consequendo, illa autem ab accidendo, quod est inhaerere.

709. — Et inde est quod quando proceditur argumentando solum ab aliqua cathegorica, per quam significatur aliquid inesse, est fallacia accidentis; quando ab aliqua conditional!, est fallacia consequentis. Et ideo Philosophus dicit (x) quod « fallacia accidentis est in uno, et fallacia consequentis in pluribus-», scilicet consequentiis; et ex hoc etiam patet quod in consequentiis consequens est aliquo modo pars accidentis: nam omne quod sequitur, aliquo modo accidit; sed non omne quod accidit, sequitur. Non enim sequitur: Si est homo, est album; licet haec sit vera

(l) *Al.:* scientia.

(x Aristot., *Elench., c. s, i66* b 30, 167 b n.

quod homo sit albus. Et ideo ubicumque est fallacia consequentis aliter ordinatis terminis, potest fieri fallacia accidentis, sed non convertitur.

Causa apparentiae in hac fallacia est convenientia consequentis cum antecedente: causa vero non existentiae est diversitas eorumdem.

710. — Sunt autem modi huius fallaciae *duo.*

Primus modus procedit ex consecutione magis communis ad minus commune, sive magis commune sit genus, sive accidens, ut patet in his paralogismis: Si aliquid est asinus, est animal. Sed tu es animal. Igitur tu es asinus. Non sequitur: non enim consequentia prius posita convertitur. Similiter hic: Si aliquod est mei, est rubeum. Sed fel est rubeum, igitur fel est mei. Similiter hic: Si aliquis est fur, errat de nocte. Sed tu erras de nocte. Igitur tu es fur. In his enim omnibus putatur consequentia converti, quae non convertitur, unde est fallacia consequentiae.

Si autem sumantur propositiones cathegoricae in eisdem terminis, est fallacia accidentis, sicut: Asinus est animal. Tu es animal. Igitur tu es asinus. Et haec: Mei est rubeum, et fel est rubeum. Igitur mei est fel.

711. — *Secundus* modus est quando proceditur a consequentia oppositi ad similem consequentiam in alio opposito, ut si dicatur: Si aliquid est generatum, habet principium. Sed anima non est generata. Igitur anima non habet principium, sed semper fuit. Non sequitur: est enim in oppositis *duplex* consequentia, *una* in ipso, *altera* in contrario. *In ipso* quidem est consequentia, quando sicut ad antecedens sequitur consequens, ita ad oppositum antecedentis sequitur oppositum consequentis, ut: Si est iustum, est bonum. Igitur si est iniustum, est malum. Consequentia *e contrario* est, quando sicut ad antecedens sequitur consequens, ita ad oppositum consequentis sequitur oppositum antecedentis, ut: Si est homo, est animal. Igitur si non est animal, non est homo: in oppositis enim secundum affirmationem et negationem non est consequentia in ipso, sed in contrario. Et ideo quando proceditur in huiusmodi oppositis ac si esset consequentia in ipso, est fallacia consequentis, sicut in exemplo patet.

In his autem terminis est fallacia accidentia cathegoricis propositionibus sumptis, ut si dicatur sic: Omne generatum habet principium. Sed anima non est generata. Igitur non habet principium.

712. — Et est sciendum quod sicut primus modus peccat contra consequentiam procedendo a positione consequentis ad positionem antecedentis, ita secundus peccat procedendo a destructione antecedentis ad destructionem consequentis. Est autem contrario modo procedendum, scilicet a destructione consequentis ad positionem antecedentis: patet enim quod haec fallacia provenit secundum rationem prioris et posterioris. Et nota quod quoddam consequens est in plus suo antecedente et quoddam in minus: consequens in plus est in terminis universalibus, sicut cum dico: Homo est, ergo animal est; consequens in minus est, sicut totum in quantitate, et eius pars, ut cum dicitur: Omnium oppositorum eadem est disciplina. Ergo omnium contrariorum.

Caput 17.

De fallacia secundum non causam ut causam.

713. — Sequitur de fallacia secundum non causam ut causam.

Causa autem hic dicitur quod est causa inferendi, secundum quod praemissae dicuntur causa conclusionis esse. Est ergo fallacia secundum non causam ut causam, quando inter praemissas, ex quibus sequitur conclusio, ponitur propositio aliqua quae nihil ad conclusionem operatur, et sic non est causa. Tamen ad hoc quod fiat fallacia oportet quod videatur esse causa: quod quidem fit per hoc quod convenit cum aliis propositionibus, quae sunt causae conclusionis in terminis. Ex hoc autem quod propositio quae non est causa sumitur ut causa, non provenit aliqua deceptio nisi quando ex conclusione reditur ad praemissas et interimitur aliqua praemissarum: quod quidem fit in syllogismis ad impossibile, in quibus per hoc quod conclusio est impossibilis ostenditur aliquam praemissarum impossibilem fuisse. Et ideo haec fallacia non habet fieri nisi in huiusmodi syllogismis. In syllogismis enim ostensivis, in quibus aliud directe ostenditur, ad nullum inconveniens duci potest respondens, si sumatur in praemissis aliqua propositio quae non est causa conclusionis ac si esset causa.

Est ergo causa apparentiae in hac fallacia convenientia propositionis, quae non

est causa cum illis quae sunt causae. Causa vero non existentiae est defectus habitudinis debitae inter propositionem inferentem et propositionem illatam.

714. — Formatur autem secundum hanc fallaciam hoc modo paralogismus: Putasne anima et vita sunt idem? quo dato proceditur sic: Anima et vita sunt idem, et mors et vita sunt contraria, et generatio et corruptio sunt contraria. Sed mors est corruptio. Ergo vita est generatio. Igitur vivere est generari; quod est impossibile: nam qui vivit, non generatur, sed iam generatus est. Ergo et primum fuit impossibile, scilicet quod anima et vita sint idem. Non sequitur, quia ista propositio: Anima et vita sunt idem, quae accipiebatur in praemissis, non fuit causa conclusionis impossibilis: quod ex hoc patet, quia ea remota, adhuc sequitur conclusio. Unde per hoc quod conclusio est impossibilis, non potest ostendi quod praedicta propositio sit impossibilis, sed quod magis ista sit impossibilis ex qua sequitur, quae est ista: Mors et vita sunt contraria; ex huius enim falsitate sequitur falsitas in conclusione: mors enim et vita non sunt contraria, sed opponuntur ut privatio et habitus. Patet ergo quod haec fallacia peccat contra rationem causae et causati.

Caput 18.

De fallacia secundum plures interrogationes ut unam.

715. — Sequitur de fallacia secundum plures interrogationes ut unam.

Est autem idem secundum substantiam, enuntiatio, propositio, interrogatio et conclusio: sed dicitur *enuntiatio* secundum quod significat simpliciter aliquid esse vel non esse; *interrogatio* secundum quod sub dubitatione proponitur; *propositio* secundum quod sumitur ad alterius probationem; *conclusio* vero secundum quod ex aliis probatur: et ideo sicut enuntiatio est una, vel plures, ita interrogatio, propositio et conclusio.

716. — Est autem enuntiatio una, in qua dicitur unum de uno, ut: « homo est animal, vel est albus ». Enuntiatio vero plures, quando dicuntur plura de uno, ut: « Socrates est albus et musicus », vel unum de pluribus, ut: « Socrates et Plato sunt albi », vel plura de pluribus, ut: « Socrates et Plato sunt albi et musici ».

Sciendum est autem quod quando plura praedicantur de uno, ex quibus fit unum per se, est enuntiatio una, ut cum dicitur: « Homo est animal rationale mortale »; nam ex partibus definitionis fit unum per se, quod est de natura speciei. Si autem plura praedicantur, ex quibus fit unum per accidens, tunc est enuntiatio plures, ut cum dicitur: « Socrates est homo albus »; ex homine enim et albo fit unum per accidens.

Provenit ergo haec fallacia ex hoc quod ad interrogationem quae est plures, datur una responsio, eo quod sub uno modo interrogandi proponitur, ut si dicatur: « Putasne Socrates et Plato currunt? »; ex eo enim quod simul interrogatur de duobus, videtur esse una interrogatio cum sint plures.

Causae apparentiae in hac fallacia est unitas ex parte modi interrogandi; causa vero non existentiae est pluralitas interrogationis.

717. — Modi autem huius fallaciae sunt *duo*.

Primus modus est quando interrogatio est plures, eo quod unum de pluribus in singulari praedicatur, et e converso, sicut hic: « Putasne homo et asinus sunt animal rationale mortale? ». Si dicam sic, procedatur sic: Homo et asinus sunt animal rationale mortale. Igitur asinus est animal rationale mortale etc. Si dicatur qued non, procedatur sic: Homo et asinus non sunt animal rationale mortale: igitur homo non est animal rationale. Deceptio enim haec provenit, quia ad interrogationem praedictam, cum sit plures, non est danda una responsio, ut dicam simpliciter sic, vel non, sed duae, ut dicatur sic: Homo est animal rationale, et asinus est animal irrationale, vel non est animal rationale.

Similiter hic: Putas ne tu es homo et asinus? Si dicatur non: igitur tu non es homo; si dicatur sic, concludatur: Tu es asinus.

Similiter hic: Putas ne aethiops est homo albus? Si dicatur quod sic, concludatur: Ergo est albus; si dicatur quod non, concludatur: Ergo non est homo.

718. — *Secundus* modus est quando interrogatio est plures ex eo quod plura subjiciuntur vel praedicantur in plurali numero, sicut hic: Putas ne mei et fel sunt dulcia? Si dicatur non, concludatur: Igitur mei non est dulce; si dicatur sic, concludatur: Igitur fel est dulce. In omnibus enim his non est una responsio, sed plures, ut: sic mei est dulce, et fel non est dulce. Patet ergo quod haec fallacia provenit secundum unum et multa. Et haec de fallaciis dicta sufficiant.

DE PROPOSITIONIBUS MODALIBUS

EDITORIS INTRODUCTIO

De *authenticitate* controvertitur. Mandonnet prius negavit hoc opusculum esse genuinum opus D. Thomae *(Des écrits authentiques de St. Thomas d'Aq.,* II éd., Fribourg 1910, p. 108, n. 84). Sed in sua editione opusculorum inter « vix dubia » illud recensuit (t. IV, p. 505). Ut authenticum habetur a Grabmann *(Die echten Schriften des hl. Thomas von Aquin,* Münster 1949, pp. 352-353) et a Michelitsch *(Thomas Schriften,* vol. I, Graz 1913, p. 184, n. 52). Ut opusculum *De fallaciis,* etiam istud cognoscitur ut authenticum a Ptolomaeo Lucensi, at non adnumeratur in catalogo processus canonizationis nec in antiquioribus et magis integris codicibus, unde adhuc incertus est exitus disputationis de authenticitate (cfr. Perrier, *Opuscula omnia,* vol. I, p. 428).

Tempus compositionis non est assignare. Walz relinquit incertum. Perrier (loc. cit.) scribit quod si authenticum est, forsan assignari potest, sicut et aliud *De fallaciis,* ad tempus captivitatis D. Thomae in *Rocca-Secca,* annis scii. 1244-45.

Argumentum. Primum exponit quid sit modus; postea loquitur de diversis propositionibus modalibus et de earum comparationibus ad invicem.

Editiones: Piana t. XVII, 226; Parmensis t. XVI, 388; Vivès t. XXVII, 549; Mandonnet t. IV, 505; Perrier, *Opuscula omnia,* vol. I, Paris (Lethielleux) 1925, pp. 461-464 (inter « dubia vel spuria »).

NOTA BIBLIOGRAPHICA

A. Bacic, *Introductio compendiosa in opera S. Thomae Aquinatis,* Romae 1925, p. 112.

I. M. Bochenski, *Notes historiques sur les propositions modales,* « Revue de sciences philos, et théol. » 26 (1937), pp. 672-692, spec. p. 686.

Idem, *Sancti Thomae Aquinatis de modalibus opusculum et doctrina,* « Angelicum » 17 (1940), pp. 180-218.

M. Grabmann, *Die Introductiones in logicam des Wilhelm von Shyreswood* (f *nach* 1267). *Literarhistorische Einleitung und Textausgabe.* Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Abteilung. Jahrgang 1937, Heft 10, München 1937, pp. 40-41.

Idem, *Die Werke des hl. Thomas von Aquin,* München 1949, pp. 352-353.

C. Prantl, *Geschichte der Logik im Abendland* III, Leipzig 1927 (Manuldruck), p. 117.

I. F. Rossi, *GU Opuscoli di San Tommaso,* « Divus Thomas » (PI.) 1953, p. 389.

DE PROPOSITIONIBUS MODALIBUS

(Pi. 40 — Pa. 36 — Ma. 42)

719. — Quia propositio modalis a modo dicitur, ad sciendum quid sit propositio modalis oportet prius scire quid sit modus.

Est autem modus determinatio adiacens rei, quae quidem fit per adiectionem nominis adiectivi, quod determinat substantivum, ut cum dicitur « homo est albus », vel per adverbium, quod determinat verbum, ut « homo currit bene ».

720. — Sciendum etiam quod *triplex* est modus. *Quidam* determinat subiectum propositionis, ut « homo albus currit ». *Quidam* determinat praedicatum, ut « Socrates est homo albus », vel « Socrates currit velociter ». *Quidam* determinat compositionem ipsam praedicati ad subiectum, ut cum dicitur « Socrates currere est impossibile »: et ab hoc solo modo dicitur propositio modalis. Aliae vero propositiones quae modales non sunt, dicuntur de inesse.

Modi autem qui compositionem determinant, sunt *sex*, scilicet: verum, falsum, necessarium, impossibile, possibile, contingens. Verum autem et falsum nihil addunt supra significationes propositionum de inesse: idem enim significatur cum dicitur « Socrates non currit » et « Socrates currere est falsum », et « Socrates currit », et « Socrates currere est verum ». Quod non contingit de aliis quatuor modis, quia non idem significatur cum dicitur « Socrates currit » et « Socrates currere est possibile ». Et ideo praetermisso de vero et falso, de aliis quatuor consideremus.

721. — Quia vero praedicatum determinat subiectum, et non e converso, ideo ad hoc quod propositio sit modalis oportet quod quatuor praedicti modi praedicentur et verbum importans compositionem ponatur pro subiecto: quod quidem fit si pro verbo indicativo propositionis sumatur infinitivus, et pro nominativo accusativus; et dicitur « dictum » propositionis, sicut huius propositionis « Socratem currit » (1), dictum est « Socratem currere ». Quando ergo dictum ponitur pro subiecto, et modus pro praedicato, tunc est propositio modalis, ut cum dicitur « Socratem currere est possibile ». Si autem convertatur, erit de inesse, ut « possibile est Socratem currere ».

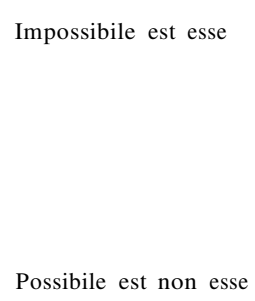
722. — Propositionum autem modalium *quaedam* est de dicto, *quaedam* est de re. Modalis *de dicto* est, in qua totum dictum subiicitur et modus praedicatur, ut « Socrates currere est possibile »; modalis *de re* est, in qua modus interponitur dicto, ut « Socratem possibile est currere ». Sciendum est autem quod omnes modales de dicto sunt singulares, eo quod modus praedicatur de hoc vel de illo sicut de quodam singulari. Modalis autem de re diiudicatur: universalis, particularis, indefinita vel singularis secundum subiectum (a) dicti, sicut de propositionibus de inesse; unde haec « Omnem hominem possibile est currere » est universalis, et sic de aliis.

723. — Item sciendum est quod propositio modalis dicitur affirmativa vel negativa secundum affirmationem vel negationem modi, et non dicti: unde haec « Socratem non currere est possibile » est affirmativa; haec vero « Socratem currere non est possibile » est negativa. Atten-

(1) *Al.:* Socratem currere est possibile.
(2) *Al.:* verbum.

dendum est autem quod necessarium habet similitudinem cum signo universali affirmativo, quia quod necesse est esse, semper est; impossibile cum signo universali negativo, quia quod est impossibile esse, nunquam est. Contingens vero et possibile similitudinem habent cum signo particulari: quia quod est contingens et possibile, quandoque est, quandoque non est. Et ideo « necesse est esse » et « impossibile est esse » sunt contrariae; et « possibile est esse » et « possibile est non esse » subcontrariae (1); « necesse est esse » et « possibile est esse » subalternantur, et similiter « impossibile est esse » et « possibile est non esse »; sed « necesse est esse » et « possibile est non esse » contradictoriantur, similiter « impossibile est esse » et « possibile est esse », ut patet in sequenti figura.

Figura (2).

724. — Notandum, quod omnes propositiones, quae sunt in eodem ordine, aequipollent. Lex autem et modus argumentandi in contrariis, subalternis et contradictoriis eodem modo attenditur in his sicut in propositionibus de inesse. Sciendum est autem circa modalium aequipollentias, quod idem operatur negatio posita ad modum, sicut in propositionibus de inesse. Negatio in modalibus praeposita modo facit aequipollere suo contradictorio, ut « non necesse est esse », et « possibile est non esse » aequipollent; negatio vero apposita dicto facit aequipollere contrario: negatio vero apposita utrique, subalterno. Unde sciendum quod possibile et contingens idem significant: unde propositiones de possibili contingenti similiter ordinatae aequipollent. Omnes autem propositiones sibi invicem aequipollentes sunt in uno ordine.

725. — Unde patet quod *quatuor* sunt ordines. *Primus* ordo est: « possibile est esse » cum suis aequipollentibus. *Secundus:* « possibile est non esse » cum suis aequipollentibus. *Tertius:* « impossibile est esse » cum suis aequipollentibus. *Quartus:* « necesse est esse » cum suis aequipollentibus. Ex quo patet quod quartus ordo contrarius est tertio, ergo primus subcontrarius secundo, tertius contradictorius primo, quartus secundo contradictorius, primo quarto subalternus, et secundus tertio. Unde versus:

Tertius est quarto semper contrarius ordo.
Pugnat cum quarto contradicendo secundus.
Sit subcontraria linea tibi prima secundae (3).
Tertius est primo contradictorius ordo.
Prima subest quartae vicem particularis habens.
Sed habet ad seriem se lege secunda sequentem.
Vel ordo subalternus sit primus sive secundus.
Primus *amabimus, edentulique* secundus.
Tertius *illiace, purpurea* reliquus.
Destruit u totum sed a confirmat utrumque,
Destruit e dictum, destruit i que modum.

(1) *Al.:* subcontrariantur.

(2) Ait Perrier, t. I, p. 463: « Figura deest in Mss., attamen, si velint, sic construi potest. Quae sequuntur [scii. "Lex autem" etc.] videntur esse additio».

(3) Hic notat Perrier, t. I, p. 464: « Sequentes versus adduntur in editionibus ».

Figura (x).

(*) Secundum praedicta in textu et versibus figuram hanc aptamus.

DE REGIMINE IUDAEORUM AD DUCISSAM BRABANTIAE

EDITORIS INTRODUCTIO

Alii *tituli: De regimine ludaeorum ad ducissam Flandriae; Determinatio quarundam quaestionum* (vel *casuum) ad comitissam Flandriae; Tractatus de regimine subditorum ad ducissam Brabantiae; Solutio quarundam quaestionum ad comitissam Flandriae; Epistola Fr. Thomae de Aquino ad ducissam Brabantiae de iudaeis, aliter de regimine subditorum; Tractatus de quibusdam articulis.* Ut notat Perrier *{Opuscula omnia,* vol. I, p. 211), « editiones omnes (et etiam catalogus processus canonizationis) ferunt " *De regimine ludaeorum* ", cum tamen ad ludaeos quaedam tantum earum quaestionum pertineant ». Unde ipse Perrier cum nonnullis codicibus illud inscribit: « *De regimine subditorum* ».

Authenticitas in tuto est (Mandonnet P., O. P., *Des écrits authentiques de St. Thomas d'Aquin,* éd. II, Fribourg 1910, p. 104, η. 25; Michelitsch A., *Thomas Schriften,* vol. I, Graz 1913, p. 182, n. 36; Grabmann M., *Die echten Schriften des hl. Thomas von Aquin,* Münster 1949, pp. 336-38).

Tempus compositionis diversimode assignatur. Si opusculum dirigitur, secundum aliquos codices, ad « comitissam Flandriae », haec est *Margarita,* quae comitatum rexit a. 1245-1279. Si vero, secundum alium titulum quem opusculum gerit et quem probabiliorem multi censent, dirigitur ad « ducissam Brabantiae », haec est *Alix* (vel Ad-elheidis), quae ducatum Brabantiae habuit post mortem sponsi, Henrici III, aa. 1261-1267 (cfr. Grabmann, *op. cit.,* p. 219). Mandonnet putavit tempus compositionis assignandum esse aa. 1269-1272 *{Bibliographie,* p. XIV, n. 25). Walz ponit aa. 1261-1272 *{Chronotaxis vitae et operum S. Thomae,* « Angelicum » 1939, fasc. 4). Revera, secundum aliquos, probabile est ipsam ducissam petitionem suam misisse D. Thomae in initio sui regiminis, id est anno 1261 vel paulo post (Perrier, *Opuscula omnia,* vol. I, p. 211; Pirenne H., *La duchesse Aleyde de Brabant et le « De regimine ludaeorum » de St. Thomas,* in « Rev. Néo-Scol. » 1928, pp. 193-205). Vansteenkiste cum Glorieux, ponit ut valde probabilem a. 1270 (« Bull. Thom. » VIII, 1247-53, η· U 1951, P· 30)·

Occasio opusculi fuit haec petitio Comitissae Brabantiae circa regimen suorum subditorum, praesertim ludaeorum, facta D. Thomae per litteras, quibus ipse respondet, ut patet ab initio opusculi: « Excellentiae vestrae recepi litteras... Super propo-

sitis articulis vobis ad praesens respondere curavi absque praeiudicio sententiae melioris » (infra, n. 726). Notetur praeclara forma epistularis huius exordii D. Thomae.

Argumentum. Inter alia Ducissa a D. Thoma quaerebat: an liceat ei aliquo tempore et quo exactionem facere in ludaeos; an ludaeus, si peccaverit, poena pecuniaria sit puniendus, cum nihil habeat praeter usuras; an comitissae liceat facere exactiones in suos subditos Christianos; an bonum sit, ut per provinciam eius ludaei signum distinctivum a Christianis deportare cogantur. His quaestionibus breviter respondet D. Thomas, doctrina quae notabilis est sub aspectu non solum doctrinali sed et historico-sociologico. Et concludit: « Haec sunt, illustris et religiosa Domina, quae vestris quaestionibus ad praesens respondenda occurrunt: in quibus vobis non sic meam sententiam ingero, quin magis suadeam peritiorum sententiam esse tenendam. Valeat Dominatio vestra per tempora longiora » (infra, n. 738).

Editiones: Piana t. XVII, 192; Parmensis t. XVI, 292; Vives t. XXVII, 413; Mandonnet t. I, 488; Marietti (edit. sep. 2, curante Mathis, separ.), 1948, pp. 99-101; Perrier, in *Opuscula omnia,* S. Thomae Aquinatis, vol. I, Paris (Lethielleux) 1949, pp. 213-219.

NOTA BIBLIOGRAPHICA

A. Bacic, *Introductio compendiosa in opera S. Thomae Aquinatis.* Romae 1925, p. 88.

P. Glorieux, *Un recueil scolaire de Godefroid de Fontaines,* « Rech. de Théol. anc. et médiév. » 3 (1931), PP· 36-53·

Idem, *Le « De regimine principum ». Hypothèses et précisions,* « Divus Th. » (PI.) *39* (1936), pp· 153-160.

M. Grabmann, *Die Werke des hl. Thomas von Aquin,* Münster 1949, pp. 336-338.

H. Pirenne, *La duchesse Aleyde de Brabant et le « De regimine Judaeorum » de St. Thomas d'Aquin,* «Rev. néo-scol. de phil. » 30 (1928), pp. 193-205.

Cfr. etiam opera quae in nota ad « De regimine principum » citabimus.

DE REGIMINE IUDAEORUM AD DUCISSAM BRABANTIAE

(Pi. 2i — Pa. 17 — Ma. 12)

726. — Excellentiae vestrae recepi litteras, ex quibus et piam sollicitudinem circa regimen subditorum vestrorum, et devotam dilectionem quam habetis ad Fratres nostri Ordinis plenarie intellexi, Deo gratias agens qui vestro cordi tantarum virtutum semina inspiravit. Quod tamen in eisdem a me requirebatis litteris ut vobis super quibusdam articulis responderem, utique mihi difficile fuit: tum propter occupationes meas, quas requirit operatio (1) lectionis, tum quia mihi placeret ut super his requireretis aliorum consilium magis in talibus peritorum. Verum quia indecens reputavi ut vestrae sollicitudini neglegens coadiutor inveniar, aut dilectioni ingratus existant, super propositis articulis vobis ad praesens respondere curavi absque praeiudicio sententiae melioris.

I.

727. — *Primo* ergo vestra requirebat excellentia, « Si liceat vobis aliquo tempore, et quo exactionem facere in ludaeos ».

Ad quam quaestionem sic absolute propositam responderi potest, quia licet, ut iura dicunt, ludaei merito culpae suae sint vel essent perpetuae servituti addicti, et sic eorum res terrarum domini possint accipere tanquam suas, hoc tamen servato moderamine, ut necessaria vitae subsidia eis nullatenus subtrahantur; quia tamen oportet nos honeste ambulare etiam ad eos qui foris sunt, ne nomen Domini blasphemetur, et Apostolus fideles admonet (2) suo exemplo, *ut sine offensione simus ludaeis, et Gentibus et Ecclesiae Dei;* — hoc servandum videtur ut, sicut iura determinant, ab eis coacta servitia non exigantur quae ipsi praeterito tempore facere non consueverunt, quia ea quae sunt insolita magis solent animos hominum perturbare. Secundum igitur huiusmodi moderationis sententiam potestis secundum consuetudinem praedecessorum vestrorum exactionem in ludaeos facere, si tamen aliud non obsistat.

728. — Videtur autem, quantum conficere potui ex his quae consequenter inquiritis, circa hoc dubitatio vestra augeri quod ludaei terrae vestrae nihil videntur habere nisi quod acquisierunt per usurariam pravitatem: unde consequenter quaeritis si liceat aliquid ab eis exigere, cum restituenda sint sic extorta.

Super hoc ergo sic respondendum videtur, quod cum ea quae ludaei per usuras ab aliis extorserunt non possint licite retinere, consequens est ut, si etiam vos haec acceperitis ab eis, non possetis licite retinere, nisi forsan essent talia quae a vobis vel antecessoribus vestris hactenus extorsissent. Si qua vero habent quae extorserunt ab aliis, haec ab eis exacta illis debetis restituere quibus ludaei restituere tenebantur: unde si inveniuntur certae personae a quibus extorserunt usuras, debet eis restitui, alioquin debet in pios usus secundum consilium dioecesani episcopi et aliorum proborum, vel etiam in communem utilitatem terrae ζ1), si necessitas immineat vel exposcat communis utilitas (2), erogari, Nec esset illicitum si a ludaeis exigeretis talia de novo, servata consuetudine praedecessorum vestrorum, hac intentione ut in praedictos usus expenderentur,

(1) *Al.:* officium.
(?) I Cor. x, 32.

(1) *Al.:* terrae sanctae.
(2) *Al.:* vel pauperibus,

IL

729. — *Secundo* vero requirebatis, si peccaverit ludaeus, utrum sit poena pecuniaria puniendus, cum nihil habeat praeter usuras.

Respondendum videtur secundum praedicta quod expedit eum pecuniaria poena puniri, ne ex sua iniquitate commodum reportet. Videtur etiam mihi quod esset maiori poena puniendus ludaeus, vel quicumque alius usurarius, quam aliquis alius, quantum pecunia quae aufertur ei minus ad eum noscitur pertinere. Potest etiam pecuniariae alia poena superaddi, ne hoc solum ad poenam sufficere videatur quod pecuniam aliis debitam desinit possidere. Pecunia autem poenae nomine ab usurariis ablata retineri non potest, sed in usus praedictos debet expendi, si nihil aliud habeant quam usuras.

730. — Si vero dicatur quod ex hoc principes terrarum damnificantur, hoc damnum sibi imputent, utpote ex negligentia eorum proveniens. Melius enim esset ut ludaeos laborare compellerent ad proprium victum lucrandum, sicut in partibus Italiae faciunt, quam quod otiosi viventes solis usuris ditentur, et sic eorum domini suis reditibus defraudentur. Ita enim et per suam culpam principes defraudarentur reditibus propriis, si permitterent suos subditos ex solo latrocinio vel furto lucrari. Tenerentur nam ad restitutionem eius quodcumque ab eis exigerent.

III.

731. — *Tertio* quaerebatur, si ultro offerant pecuniam vel aliquod encenium (x), an recipere liceat.

Ad quod respondendum videtur quod licet recipere, sed expedit quod sic acceptum reddatur his quibus debetur, vel aliter, ut supra dictum est, expendatur, si nihil aliud habeant quam usuras.

IV.

732. — *Quarto* quaeritur, si plus accipitur a ludaeo quam ab eo Christiani requirant, quid sit de residuo faciendum.

Ad quod patet responsio ex iam dictis. Quod enim Christiani minus requirunt, potest esse propter *duo. Vel* quia forte ludaeus aliquid habebat praeter usurarium lucrum, et in tali casu licet nobis illud retinere servato moderamine supradicto; et idem videtur dicendum si illi extorserint usuras eis qui postea bona voluntate donaverunt, cum tamen ludaei prompte se offerrent ad restituendum usuras. *Vel* potest contingere quod illi a quibus acceperunt, sunt sublati de medio vel per mortem vel in terris aliis morantes: et tunc ipsi debent restituere. Si tamen non apparent certae personae quibus restituere teneantur, procedendum est ut supra.

Quod autem de ludaeis dictum est intelligendum est de cavorsinis (1), vel quibuscumque aliis insistentibus usurariae pravitati.

V.

733. — *Quinto* quaerebatis de balivis et officialibus vestris, si liceat eis officia vendere vel mutuo ab eis accipere aliquid certum (2) donec tantum recipiant ex officiis.

Ad quod dicendum videtur quod quaestio ista *duas* difficultates habere videtur: quarum *prima* est de officiorum venditione.

Circa quam considerandum videtur, quod Apostolus dicit (3) quod multa licent quae non expediunt. Cum autem balivis et officialibus vestris nihil committatis nisi temporalis officium (4) potestatis, non video quare huiusmodi officia non liceat vobis vendere, dummodo talibus vendatis de quibus possit praesumi quod sint utiles ad talia officia exercenda, et non tanto pretio vendantur officia, quod recuperari non possint sine gravamine vestrorum subditorum.

Sed tamen talis venditio expediens non videtur. *Primo* quidem quia contingit frequenter quod illi, qui essent magis idonei ad huiusmodi officia exercenda, sunt pauperes, ut emere non possint; et si etiam sunt divites illi qui meliores sunt, talia officia non ambiunt nec inhiant ad lucra ex officio acquirenda. Sequitur igitur quod ut plurimum illi officia in terra vestra suscipiant, qui sunt peiores, ambitiosi, et pecuniae amatores; quos etiam probabile est subditos vestros opprimere, et vestra etiam commoda non sic fideliter procurare.

(1) *Al.:* exenium. Est idem quod xenium, scii, munus, vel donum, vel oblatio, vel quaelibet praestatio vel tributum sub nomine doni.

il) Cahorsinis. Erant famosi usurarii italici, sic dicti a Cahors in Gallia ubi commercia sua exercebant, vel a florentina familia Corsina aut Caorsina quae in universa Europa mercaturae operam dederat.

(2) Al.: centum libras.

(3) I Cor. vi, 12.

(4) Al.: officii potestatem,

Unde magis videtur expediens ut bonos homines et idoneos ad suscipiendum vestra officia eligatis, quos etiam invitos, si necesse fuerit, compellatis: quia per eorum bonitatem et industriam maiora accrescent vobis et subditis vestris, quam de praedicta officiorum venditione acquirere valeatis. Et hoc consilium dedit Moysi eius cognatus. *Provide,* inquit, *de omni plebe viros sapientes* (b *et timentes Deum, in quibus sit charitas (2) et qui oderint avaritiam: et constitue ex eis tribunos, et centuriones, et quinquagenarios, et decanos qui iudicent populum omni tempore (3).*

734. — *Secunda* vero dubitatio circa hunc articulum esse potest de mutuo.

Circa quod dicendum videtur quod si hoc pacto mutuum daret, ut officium accipiant, absque dubio pactum est usurarium, quia pro mutuo accipiunt officii potestatem: unde in hoc datis eis occasionem peccandi, et ipsi etiam tunc tenerentur resignare officio taliter acquisito. Si tamen gratis officia dederitis, et post ab eis mutuum acceperitis, quod de suo officio possint recipere, hoc absque omni peccato fieri potest.

VI.

735. — *Sexto* quaerebatis, si liceat vobis exactiones facere in vestros subditos Christianos.

In quo considerare debetis quod principes terrarum sunt a Deo instituti non quidem ut propria lucra quaerant sed ut communem populi utilitatem procurent. In reprehensione enim quorundam principum dicitur in Ezech. xxn, 27: *Principes eius in medio eius quasi lupi rapaces, positi ad effundendum sanguinem et ad quaerendas animas et avaritiae lucra sequenda* (4). Et alibi dicitur per quemdam (5) prophetam: *Vae pastoribus Israel, qui pascebant semetipsos. Nonne greges pascuntur a pastoribus? Lac comedebatis, et lanis cooperiebamini; quidquid crassum erat, occidebatis; gregem autem meum non pascebatis* (6). Unde constituti sunt reditus terrarum principibus, ut ex illis viventes a spoliatione subditorum abstineant. Unde in eodem Propheta, Domino mandante, dicitur (f quod principi *erit possessio in Israel, et non depopulabuntur ultra principes populum meum.*

736. — Contingit tamen aliquando quod principes non habent sufficientes reditus ad custodiam terrae et ad alia quae imminent rationabiliter principibus expetenda: et in tali casu iustum est ut subditi exhibeant unde possit communis eorum utilitas procurari. Et inde est quod in aliquibus terris ex antiqua consuetudine domini suis subditis certas collectas imponunt, quae, si non sunt immoderatae, absque peccato exigi possunt, quia secundum Apostolum: *Nullus militat stipendiis suis* (2). Unde princeps, qui militat utilitati communi, potest de communibus vivere, et communia negotia procurare vel per reditus deputatos vel, si huiusmodi desint aut sufficientes non fuerint, per ea quae a singulis colliguntur.

Et similis ratio esse videtur si aliquis casus emergat de novo, in quo oportet plura expendere pro utilitate communi vel pro honesto statu principis conservando, ad quae non sufficiunt reditus proprii vel exactiones consuetae; puta, si hostes terram invadant, vel aliquis similis casus emergat. Tunc enim et praeter solitas exactiones possent licite terrarum principes a suis subditis aliqua exigere pro utilitate communi. Si vero velint exigere ultra id quod est institutum, pro sola libidine habendi aut propter inordinatas et immoderatas expensas, hoc eis omnino non licet. Unde loannes Baptista militibus ad se venientibus dixit: *Neminem concutiatis, nec calumniam faciatis, sed contenti estote stipendiis vestris* (3). Sunt enim quasi stipendia principum eorum reditus, quibus debent esse contenti, ut ultra non exigant nisi secundum rationem praedictam et si utilitas est communis.

VII.

737. — *Septimo* quaerebatis, si officiales vestri absque iuris ordine aliquid a subditis extorserint quod ad manus vestras devenerit, vel forte non, quid circa hoc facere debeatis.

Super quo plana est responsio: quia si ad manus vestras devenerint, debetis restituere vel certis personis, si potestis, vel in pios usus expendere, sive pro utilitate communi, si personas certas non potestis

(b *Vulg.:* potentes.
(2) Vulg.: veritas.
(3) Exod. xviii, 21-22.
(4) Vulg.: Ornicipes eius in medio illius quasi lupi rapientes praedam ad effundendum sanguinem et ad perdendas animas et avare ad sectanda lucra.
(5) Al.: eumdem.
(®) Ezech, XXXfV, 2-3. *Vulg.:* et quod crassum erat.
(1) Ezech. xlv, 8,
(2) I Cor. ix, 7.
(3) Luc. in, 14.

invenire. Si autem ad manus vestras non devenerint, debetis compellere officiales vestros ad consimilem restitutionem, etiam si non fuerint notae vobis aliquae certae personae a quibus exegerint, ne a sua iniustitia commodum (x) reportent; quinimmo sunt a vobis super hoc gravius puniendi, ut ceteri a similibus abstineant in futurum, quia, sicut Salomon dicit, *pestilente flagellato stultus sapientior erit* (2).

VIII.

738. — *Ultimo* quaeritis, si bonum est ut per provinciam vestram ludaei signum distinctivum a Christianis deportare cogantur.

Ad quod plana est responsio, et secundum statutum Concilii generalis (1), ludaei utriusque sexus in omni Christianorum provincia et in omni tempore aliquo habitu ab aliis populis debent distingui. Hoc eis etiam in lege eorum mandatur, ut scilicet faciant fimbrias per quatuor angulos palliorum, per quos ab aliis discernantur.

Haec sunt, illustris et religiosa Domina, quae vestris quaestionibus ad praesens respondenda occurrunt: in quibus vobis non sic meam sententiam ingero, quin magis suadeam peritiorum sententiam esse tenendam. Valeat Dominatio vestra per tempora longiora.

(x) *AL:* lucrum.
(2) Prov. xix, 25,

(1) Scii. Cone. Lat. iv, a. 1215, c. 68.

DE REGIMINE PRINCIPUM AD REGEM CYPRI

EDITORIS INTRODUCTIO

Alii *tituli: De regno ad regem Cypri; Tractatus de regimine principum ad regem Cypri; De rege et regno.*

De *authenticitate* huius opusculi magna quaestio est inter eruditos, cum non constet usquequo illud D. Thomas perrexerit. Liber primus certo est Angelici Doctoris; Uber secundus usque ad cap. IV (infra, n. 846), et praecisius ad verba: « ut animi hominum recreentur ». Perrier vero *(Opuscula omnia,* vol. I, p. 220 et 270) sequitur « codicem A cuius optimum exemplar terminabatur... cum his verbis " infirma redduntur " (infra, n. 835) ». At notat Vansteenkiste: « Le P. Perrier a été imprudent en tranchant trop vite la question de la partie authentique de l'ouvrage. Il aurait dû donner le texte aussi loin qu'on peut l'accepter avec quelque probabilité sur la foi des manuscrits. Seule l'édition critique devra décider » (« Bull. Thom. » VIII, 1947-53, n. 1, 1951, p. 30). Nos hic sequimur vet. editiones. Reliqua pars operis tribuitur Ptolomaeo Lucensi a Quétif-Echard *(Scriptores Ordinis Praedicatorum,* t. I, Parisiis 1719, P· 337) et a De Rubeis *(De gestis et scriptis ac doctrina S. Thomae Aquinatis. Dissertationes criticae et apologeticae,* Venetiis 1750, Dissert. XXII, c. 1, n. 3). Grabmann tamen de hoc non est tam certus *(Die echten Schriften de hl. Thomas von Aquin,* Münster 1949, pp. 330-36). Cfr. etiam Mandonnet P., O. P., *Des écrits authentiques de St. Thomas d'Aquin,* II éd., Fribourg 1910, p. 104, η. 24; Michelitsch A., *Thomas Schriften,* vol. I, Graz 1913, p. 182, n. 35. — Ptolomaeus Lucensis fuit socius et confessarius D. Thomae, ut ipse dicit in sua *Historia Ecclesiatica nova,* XXIII, c. 8 (Muratori, *Rerum Italie. Scriptores,* t. XI, 1169). In hoc suo opere multa de D. Thoma narrat. Fuit postea episcopus Torcellanae civitatis (1318), et mortuus est anno 1327. De ipso cfr. Quétif-Echard, *op. cit.,* t. I, 541; Taurisano L, *Discepoli e biografi di S. Tommaso,* in « S. Tommaso d'Aquino. Miscellanea storico-artistica », Roma 1924, pp. 163-170.

Tempus compositionis assignandum est, secundum Mandonnet *(Bibliographie,* p. XIV, n. 24) aa. 1265-1266. Walz ponit a. 1266 *(Chronotaxis vitae et operum S. Thomae,* «Angelicum» 1939, fasc. 4). Cfr. etiam Perrier *(Opuscula omnia,* vol. I, p. 220) qui assignat a. 1266 vel circa. Eschmann *(On Kingship,* 1949, p. XXX), illud ponit inter annos 1260 et 1265.

Assignatio temporis relativa est ad *occasionem* opusculi. Regnum namque Cypri, fundatum tempore expeditionum cruciatarum, turbatum erat seditionibus in illo anno 1266 (cfr. Grandclaude M., *Les particularités du « De regimine principum » de S. Thomas.,* in « Rev. hist, de droit français et étr. », 1929, pp. 665-666: ubi compendium habetur relationis quam Auctor habuit in « Journées d'histoire du droit », Paris 1929). Divus Thomas scribit ad regem Cypri, Hugonem II, ad confirmandam auctoritatem regiam.

Argumentum in ipso prooemio exponitur ab ipso D. Thoma, qui pandit suam intentionem scribendi « librum de regno..., in quo et regni *originem* et *ea quae ad regis officium pertinent...* diligenter depromerem » (infra, n. 739). Tres fontes indicat suae expositionis: « Scripturae divinae auctoritatem, philosophorum dogma, et exempla laudatorum principum... » (ib.). Notandum est quod psychologice, in illa conditione rerum, D. Thomas ferebatur ad affirmationem regiminis *monarchici* (non autem regiminis *mixti·,* ut in aliis operibus), cum rex videretur ut unicus defensor ordinis civitatis contra anarchiam. Sed minime agitur de diversitate doctrinae in eo quod pertinet ad naturam civitatis et ad modum civiliter vivendi. In parte vero quam Ptolomaeus Lucensis absolvit, non habetur omnimoda consonantia cum doctrina S. Doctoris, praesertim circa relationes inter potestatem temporalem et Ecclesiam. Cfr. Rivière I., *Lucques* (Barthélemy de), in « Diet. Th. Cath. », IX (1926), col. 1062-1067. Imo forsan et opus authenticum D. Thomae, ille Ptolemaeus aliquatenus immutavit. Cfr. Browne M., O. P., *An sit authenticum opusculum S. Thomae « De regimine principum* », in « Angelicum » 1926, pp. 300-303. Ad hoc non assentit C. Roguet, S. *Thomas d'Aquin. Du gouvernement royal* (versio gallica huius opusculi), Paris 1931. Cfr. Chenu M.-D., O. P., *Introduction à l'étude de St. Thomas d'Aquin,* Paris (Vrin) 1950, pp. 286-288.

Editiones·. Piana t. XVII, 160; Parmensis t. XVI, 225; Vivès t. XXVII, 336; Mandonnet t. I, 312; Marietti (ed. 2 separ., curante Mathis) 1948, pp. 1-97; Perrier, *Opuscula omnia,* Paris (Lethielleux) 1949, pp. 221-426.

NOTA BIBLIOGRAPHICA

B. Antoniades, *Die Staatslehre des Thomas von Aquin,* Leipzig 1890.

A. Bacic, *Introductio compendiosa in opera S. Thomae Aquinatis,* Romae 1925, p. 87.

J. Baumann, *Die Staatslehre des heiligen Thomas von Aquin,* Leipzig 1909.

W. Berges, *Die Fürstenspiegel des Mittelalters,* Leipzig 1938, pp. 195-211, 317-319.

G. Bo, *Il pensiero di S. Tommaso suit'origine della sovranità,* Roma 1931.

C. A. Bosone, *Der Aufsatz « De regimine principum » von Thomas von Aquin,* Bonn 1894.

V. Bouillon, *La politique de St. Thomas,* Paris 1927.

F. Boulas, S. *Thomae de regimine principum doctrina,* Barri Ducis 1880.

M. Browne, *An sit authenticum opusculum S. Thomae « De regimine principum* », « Angelicum » 3 (1936), PP- 300-303.

A. Burri, *Le teorie politiche di S. Tommaso e il moderno diritto pubblico,* Roma 1894.

A. Busson, *Die Abfassungszeit der Fortsetzung des Bûches « De regimine principum* », Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien 88 (1877).

M.-D. Chenu, *Introduction à l'étude de St. Thomas d'Aquin,* Paris (Vrin) 1950, pp. 286-288.

Crahay, *La politique de St. Thomas d'Aquin,* Louvain 1897.

M. De Burgos y Mazo, *(Es de Santo Tomâs el tratado De regimine principum?,* «Anales de la Academia de ciencias morales y politicas » 43 (1935), pp. 369-384, 585-594; 44 (1936), pp. 41-60.

M. Demongeot, *Le meilleur régime politique selon St. Thomas,* Paris 1928.

E. Elorduy, *Santo Tomâs y el tradicionalismo medieval,* San Sebastian 1939.

W. Y. Elliot et N. A. Mc Donald, *Western Political Heritage,* New York, Prentice-Hall 1949 (excerpta).

H. Feugueray, *Essai sur les doctrines politiques de St. Thomas d'Aquin,* Paris 1857.

E. Flori, *Il trattato « De regimine principum » e le dottrine politiche di San Tommaso,* Bologna 1928.

E. Galan y Gutierrez, *La filosofia politica de Santo Tomâs de Aquino,* Madrid 1945.

L. Getino, *Regimiento de Principes de Santo Tomâs de Aquino, seguido de la Gobernaciôn de los Judios por el mismo Santo,* Edicion, introduccion y notas (Biblioteca de Tomistas Espanoles, V), Valencia 1931.

P. Glorieux, *Le « De regimine principum ». Hypothèses et précisions,* « Divus Thomas » (PI.) 39 (1936), pp. 153-160.

M. Grandclaude, *Les particularités du De regimine principum de St. Thomas,* Communication faite aux Journées d'histoire du droit, Paris 6-8 juin 1929, résumé « Rev. d'Hist. de droit français et étranger », 1929, pp. 665-666.

Krüger, *Des Ptolemaeus Lucensis Leben und Werke,* Gottingen 1874.

B. C. Kuhlmann, *Over het Vorstenbestuur van S. Thomas,* « De Katholiek » 47 (1915), pp. 346-360.

Idem, *Der Gesetzesbegriff des hl. Thomas von Aquin,* Bonn 1912, pp. 80-89.

L. Lachanche, *L'humanisme politique de St. Thomas d'Aquin,* Paris 1939.

A. Malagola, *Le teorie politiche di S. Tommaso d'Aquino,* Bologna 1912.

U. Mariani, *Il « De regimine principum » e le teorie politiche di Egidio Romano,* « Giornalc Dantesco » 29 (1926).

E. de Marinis, *Lo Stato seconde la mente di S. Tommaso, Dante e Machiavelli,* Napoli 1888.

A. Meozzi, *De regimine principum,* trad. ital. con introduzionc storico-dottrinale, Lanciano 1924.

J. Miralles Y Sbert, *Santo Thomas de Aquino y el moderno régimen constitucional,* Madrid 1890.

A. Passerin d'Entrèves, S. *Tommaso d'Aquino, Scritti Politici,* Introduzione, edizione, traduzione, Bologna (Zanichelli) 1946. Transi. English, *Selected Political Writings* (J. G. Dawson), Oxford, Blackwell 1948.

G. B. Phelan, *On Kingship to the King of Cyprus,* done into English, revised with Introduction and Notes by J. Th. Eschmann O. P., Toronto, Pont. Inst, of Mediaeval Studies, 1949.

A. O' Rahilly, *De regimine principum,* «Irish Ecclesiastical Record» 31 (1928), pp. 396-410.

Idem, *Tolomeo of Lucca, the Continuator of the « De regimine principum »,* ib. 31 (1928), pp. 606-614.

S. Ramirez, *Doctrina Politica de Santo Tomâs,* Madrid (Istituto Social Leon XIII), 1952.

J. Rivière, *Lucques (Barthélemy de),* « Diet. Th. Catii. » IX (1926), col. 1062-1067.

C. Roguet, *Saint Thomas d'Aquin, Du gouvernement royal. Traduction du De Regno,* nouvelle édition revue et corrigée. Préface nouvelle de M. l'abbé Ch. Journet, Paris 1931.

F. Romero Otazo, *El sentido democrâtico de la doctrina politica de Santo Tomâs,* Madrid 1930.

O. Schilling, *Die Staats und Soziallehre des hl. Thomas von Aquin,* München 1930.

F. Schreyvogel, *Thomas von Aquin Ausgewahlte Schriften zur Staats und Wirtschaftslehre des Thomas von Aquin,* Jena 1923.

Y. Simon, *Nature and Functions of Authority. Aquinas Lecture,* Milwaukee 1940.

P. Tischleder, *Ursprung und Trager der Staatsgewalt nach der Lehre des hl. Thomas und seiner Schule,* München-Gladbach 1923.

J. Todoli, *El bien comun,* Madrid 1951.

P. A. Uccelli, *Intorno a' due opuscoli di S. Tommaso d'Aquino sul governo de' sudditi al re di Cipro e alla duchessa di Fiandra,* «La scienza e la fede » 76 (1870), p. 109.

A. Veiga dos Santos, *Do governo dos principes ao Rei de Cipro,* seguido do opuscolo *Do governo dos Judeus â Duqueza de Brabante,* introd. L. Van Acker, Sao Paolo, Empresa editora ABC limitada, s. d. [1937].

J. Zeiller, *L'idée de l'Etat dans St. Thomas d'Aquin,* Paris 1910.

DE REGIMINE PRINCIPUM AD REGEM CYPRI

(Pi. 20 — Pa. 16 — Ma. τι)

PROOEMIUM

739. — Cogitanti mihi quid offerrem regiae celsitudini dignum meaeque professioni congruum et officio, id occurrit potissime offerendum, ut regi librum de regno conscriberem, in quo et regni originem et ea quae ad regis officium pertinent, secundum Scripturae divinae auctoritatem, Philosophorum dogma et exempla laudatorum principum diligenter depromerem, iuxta ingenii proprii facultatem, principium, progressum, consummationem operis ex illius expectans auxilio qui est Rex regum et Dominus dominantium: per quem reges regnant, Deus, magnus Dominus, et rex magnus super omnes Deos.

LIBER PRIMUS

Captu i.

Quod necesse est homines simul viventes ab aliquo diligenter regi.

740. — Principium autem intentionis nostrae hinc sumere oportet, ut quid nomine regis intelligendum sit, exponatur.

In omnibus autem quae ad finem aliquem ordinantur, in quibus contingit sic et aliter procedere, opus est aliquo dirigente, per quod directe debitum perveniatur ad finem. Non enim navis, quam secundum diversorum ventorum impulsum in diversa moveri contingit, ad destinatum finem perveniret nisi per gubernatoris industriam dirigeretur ad portum. Hominis autem est aliquis finis, ad quem tota vita eius et actio ordinatur, cum sit agens per intellectum, cuius est manifeste propter finem operari. Contingit autem diversimode homines ad finem intentum procedere, quod ipsa diversitas humanorum studiorum et actionum declarat. Indiget igitur homo aliquo dirigente ad finem.

741. — Est autem unicuique hominum naturaliter insitum rationis lumen, quo in suis actibus dirigatur ad finem. Et si quidem homini conveniret singulariter vivere, sicut multis animalium, nullo alio dirigente indigeret ad finem, sed ipse sibi unusquisque esset rex sub Deo summo rege, in quantum per lumen rationis divinitus datum sibi, in suis actibus se ipsum dirigeret. Naturale autem est homini ut sit animal sociale et politicum, in multitudine vivens, magis etiam quam omnia alia animalia, quod quidem naturalis necessitas declarat. Aliis enim animalibus natura praeparavit cibum, tegumenta pilorum, defensionem, ut dentes, cornua, ungues, vel saltem velocitatem ad fugam. Homo autem institutus est nullo horum sibi a natura praeparato, sed loco omnium data est ei ratio, per quam sibi haec omnia officio manuum posset praeparare, ad quae omnia praeparanda unus homo non sufficit. Nam unus homo per se sufficienter vitam transigere non posset. Est igitur homini naturale quod in societate multorum vivat.

742. — *Amplius:* aliis animalibus insita est naturalis industria ad omnia ea quae sunt eis utilia vel nociva, sicut ovis naturaliter aestimat lupum inimicum. Quaedam etiam animalia ex naturali industria cognoscunt aliquas herbas medicinales et alia

eorum vitae necessaria. Homo autem horum, quae sunt suae vitae necessaria, naturalem cognitionem habet solum in communi, quasi co per rationem valente ex universalibus principiis ad cognitionem singulorum, quae necessaria sunt humanae vitae, pervenire. Non est autem possibile quod unus homo ad omnia huiusmodi per suam rationem pertingat. Est igitur necessarium homini quod in multitudine vivat, ut unus ab alio adiuvetur et diversi diversis inveniendis per rationem occupentur, puta, unus in medicina, alius in hoc, alius in alio.

743. — Hoc *etiam* evidentissime declaratur per hoc, quod est proprium hominis locutione uti, per quam unus homo aliis suum conceptum totaliter potest exprimere. Alia quidem animalia exprimunt mutuo passiones suas in communi, ut canis in latratu iram, et alia animalia passiones suas diversis modis. Magis igitur homo est communicativus alteri quam quodeumque aliud animal, quod gregale videtur, ut grus, formica et apis. Hoc ergo considerans Salomon in Eccle. iv, 9, ait: *Melius est esse duos quam unum. Habent enim emolumentum mutuae societatis.*

744. — Si ergo naturale est homini quod in societate multorum vivat, necesse est in hominibus esse per quod multitudo regatur. Multis enim existentibus hominibus et unoquoque id, quod est sibi congruum, providente, multitudo in diversa dispergeretur, nisi etiam esset aliquis de eo quod ad bonum multitudinis pertinet curam habens; sicut ct corpus hominis et cuiuslibet animalis defflueret, nisi esset aliqua vis regitiva communis in corpore, quae ad bonum commune omnium membrorum intenderet. Quod considerans Salomon dicit[1]: *Ubi non est gubernator, dissipabitur populus.*

745. — Hoc autem rationabiliter accidit: non enim idem est quod proprium et quod commune. Secundum propria quidem differunt, secundum autem commune uniuntur. Diversorum autem diversae sunt causae. Oportet igitur, praeter id quod movet ad proprium bonum uniuscuiusque, esse aliquid quod movet ad bonum commune multorum. Propter quod et in omnibus quae in unum ordinantur, aliquid invenitur alterius regitivum. In universitate enim corporum per primum corpus, scilicet caeleste, alia corpora ordine quodam divinae Providentiae reguntur, omniaque corpora per creaturam rationalem. In uno etiam homine anima regit corpus, atque inter animae partes irascibilis et concupiscibilis ratione reguntur. Itemque inter membra corporis unum est principale, quod omnia movet, ut cor, aut caput. Oportet igitur esse in omni multitudine aliquod regitivum.

[1]) Prov. xi, 14.

Caput 2.

Distinguitur multiplex dominium sive regimen.

746. — Contingit autem in quibusdam, quae ordinantur ad finem, et recte, et non recte procedere. Quare et in regimine multitudinis et rectum, et non rectum invenitur. Recte autem dirigitur unumquodque quando ad finem convenientem deducitur; non recte autem quando ad finem non convenientem.

Alius autem est finis conveniens multitudini liberorum, et servorum. Nam liber est, qui sui causa est; servus autem est, qui id quod est, alterius est. Si igitur liberorum multitudo a regente ad bonum commune multitudinis ordinetur, erit regimen rectum et iustum, quale convenit liberis. Si vero non ad bonum commune multitudinis, sed ad bonum privatum regentis regimen ordinetur, erit regimen iniustum atque perversum, unde et Dominus talibus rectoribus comminatur per Ezech. xxxiv, 2, dicens: *Vae pastoribus qui pascebant semetipsos* (quasi sua propria commoda quaerentes): *nonne greges a pastoribus pascuntur?* Bonum siquidem gregis pastores quaerere debent, et rectores quilibet bonum multitudinis sibi sublectae.

747. — Si igitur regimen iniustum per unum tantum fiat qui sua commoda ex regimine quaerat, non autem bonum multitudinis sibi subiectae, talis rector *tyrannus* vocatur, nomine a « fortitudine » derivato, quia scilicet per potentiam opprimit, non per iustitiam regit: unde ct apud antiquos potentes quique tyranni vocabantur. Si vero iniustum regimen non per unum fiat, sed per plures, siquidem per paucos, *oligarchia* vocatur, id est principatus paucorum, quando scilicet pauci propter divitias opprimunt plebem, sola pluralitate a tyranno differentes. Si vero iniquum regimen exerceatur per multos, *democratia* nuncupatur, id est potentatus populi, quando scilicet populus plebeiorum per potentiam multitudinis opprimit divites. Sic enim populus totus erit quasi unus tyrannus.

748. — Similiter autem et iustum regimen distingui oportet. Si enim administretur per aliquam multitudinem, communi nomine *politia* vocatur, utpote cum multitudo bellatorum in civitate vel provincia dominatur. Si vero administretur per paucos, virtuosos autem, huiusmodi regimen *aristocratia* vocatur, id est potentatus optimus, vel optimorum, qui propterea optimates dicuntur. Si vero iustum regimen ad unum tantum pertineat, ille proprie *rex* vocatur: unde Dominus per Ezech. (Q dicit: *Servus meus David rex super omnes erit, et pastor unus erit omnium eorum.*

749. — Ex quo manifeste ostenditur quod de ratione regis est quod sit unus, qui praesit, et quod sit pastor commune multitudinis bonum, et non suum commodum quaerens. Cum autem homini competat in multitudine vivere, quia sibi non sufficit ad necessaria vitae si solitarius maneat, oportet quod tanto sit perfectior multitudinis societas, quanto magis per se sufficiens erit ad necessaria vitae. Habetur siquidem aliqua vitae sufficientia in una familia domus unius, quantum scilicet ad naturales actus nutritionis, et prolis generandae, et aliorum huiusmodi; in uno autem vico, quantum ad ea quae ad unum artificium pertinent; in civitate vero, quae est perfecta communitas, quantum ad omnia necessaria vitae; sed adhuc magis in provincia una propter necessitatem compugnationis et mutui auxilii contra hostes. Unde qui perfectam communitatem regit, id est civitatem vel provinciam, antonomastice rex vocatur; qui autem domum regit, non rex, sed paterfamilias dicitur. Habet tamen aliquam similitudinem regis, propter quam aliquando reges populorum patres vocantur.

Ex dictis igitur patet, quod rex est qui unius multitudinem civitatis vel provinciae, et propter bonum commune, regit; unde Salomon in Eccle. v, 8, dicit: *Universae terrae rex imperat servienti.*

Caput 3.

Quod utilius est multitudinem hominum simul viventium regi per unum quam per plures.

750. — His autem praemissis requirere oportet quid provinciae vel civitati magis expedit: utrum a pluribus regi, vel uno. Hoc autem considerari potest ex ipso fine regiminis.

Ad hoc enim cuiuslibet regentis ferri debet intentio, ut cius quod regendum suscepit salutem procuret. Gubernatoris enim est, navem contra maris pericula servando, illaesam perducere ad portum salutis. Bonum autem et salus consociatae multitudinis est ut eius unitas conservetur, quae dicitur pax, qua remota, socialis vitae perit utilitas, quinimmo multitudo dissentiens sibi ipsi sit onerosa. Hoc igitur est ad quod maxime rector multitudinis intendere debet, ut pacis unitatem procuret. Nec recte consiliatur, an pacem faciat in multitudine sibi subiecta, sicut medicus, an sanet infirmum sibi commissum. Nullus enim consiliari debet de fine quem intendere debet, sed de his quae sunt ad finem. Propterea Apostolus commendata fidelis populi unitate: *Solliciti,* inquit (x), *sitis servare unitatem spiritus in vinculo pacis.* Quando igitur regimen efficacius fuerit ad unitatem pacis servandam, tanto erit utilius. Hoc enim utilius dicimus, quod magis perducit ad finem. Manifestum est autem quod unitatem magis efficere potest quod est per se unum, quam plures. Sicut efficacissima causa est calefactionis quod est per se calidum. Utilius igitur est regimen unius, quam plurium.

751. — *Amplius,* manifestum est quod plures multitudinem nullo modo conservant, si omnino dissentirent. Requiritur enim in pluribus quaedam unio ad hoc, quod quoquo modo regere possint: quia nec multi navem in unam partem traherent, nisi aliquo modo coniuncti. Uniri autem dicuntur plura per appropinquationem ad unum. Melius igitur regit unus quam plures ex eo quod appropinquant ad unum.

752. — *Adhuc:* ea, quae sunt ad naturam, optime se habent: in singulis enim operatur natura, quod optimum est. Omne autem naturale regimen ab uno est. In membrorum enim multitudine unum est quod omnia movet, scilicet cor; et in partibus animae una vis principaliter praesidet, scilicet ratio. Est etiam apibus unus rex, et in toto universo unus Deus factor omnium et rector. Et hoc rationabiliter. Omnis enim multitudo derivatur ab uno. Quare si ea quae sunt secundum artem, imitantur ea quae sunt secundum naturam, et tanto magis opus artis est melius, quanto

(') Ezech. xxxvn, 24.

(1) Ephes, iv, 3.

magis assequitur similitudinem eius quod est in natura, necesse est quod in humana multitudine optimum sit quod per unum regatur.

753. — Hoc etiam experimentis apparet. Nam provinciae vel civitates quae non reguntur ab uno, dissensionibus laborant et absque pace fluctuant, ut videatur adimpleri quod Dominus per Prophetam conqueritur, dicens (χ): *Pastores multi demoliti sunt vineam meam.* E contrario vero provinciae et civitates quae sub uno rege reguntur, pace gaudent, iustitia florent, et affluentia rerum laetantur. Unde Dominus pro magno munere per prophetas populo suo promittit, quod poneret sibi caput unum, et quod princeps unus erit in medio eorum.

Caput 4.

Quod, sicut dominium unius optimum est, quando est iustum, ita oppositum eius est pessimum, probatur multis rationibus et argumentis.

754. — Sicut autem regimen regis est optimum, ita regimen tyranni est pessimum. Opponitur enim politiae quidem democratia, utrumque enim, sicut ex dictis apparet, est regimen quod per plures exercetur; aristocratiae vero oligarchia, utrumque enim exercetur per paucos; regnum autem tyrannidi, utrumque enim per unum exercetur. Quod autem regnum sit optimum regimen, ostensum est prius. Si igitur optimo opponitur pessimum, necesse est quod tyrannis sit pessimum.

755. — *Adhuc:* virtus unita magis est efficax ad effectum inducendum, quam dispersa vel divisa. Multi enim congregati simul trahunt quod divisim per partes singulariter a singulis trahi non posset. Sicut igitur utilius est virtutem operantem ad bonum esse magis unam, ut sit virtuosior ad operandum bonum, ita magis est nocivum si virtus operans malum sit una, quam divisa. Virtus autem iniuste praesidentis operatur ad malum multitudinis, dum commune bonum multitudinis in suis ipsius bonum tantum retorquet. Sicut igitur in regimine iusto, quanto regens est magis unum, tanto est utilius regimen, ut regnum melius est quam aristocratia, aristocratia vero quam politia; ita e converso erit et in iniusto regimine, ut videlicet quanto regens est magis unum, tanto magis sit nocivum. Magis igitur est nociva tyrannis quam oligarchia: oligarchia autem quam democratia.

756. — *Amplius:* per hoc regimen fit iniustum, quod spreto bono communi multitudinis, quaeritur bonum privatum regentis. Quanto igitur magis receditur a bono communi, tanto est regimen magis iniustum. Plus autem receditur a bono communi in oligarchia, in qua quaeritur bonum paucorum, quam in democratia, in qua quaeritur bonum multorum; et adhuc plus receditur a bono communi in tyrannide, in qua quaeritur bonum tantum unius: omni enim universitati propinquius est multum quam paucum, et paucum quam unum solum. Regimen igitur tyranni est iniustissimum.

757. — *Similiter* autem manifestum fit considerantibus divinae providentiae ordinem, quae optime universa disponit. Nam bonum provenit in rebus ex una causa perfecta, quasi omnibus adunatis quae ad bonum iuvare possunt, malum autem singillatim ex singularibus defectibus. Non enim est pulchritudo in corpore, nisi omnia membra fuerint decenter disposita; turpitudo autem contingit, quodeumque membrum indecenter se habeat. Et sic turpitudo ex pluribus causis diversimode provenit, pulchritudo autem uno modo ex una causa perfecta: et sic est in omnibus bonis et malis, tanquam hoc Deo providente, ut bonum ex una causa sit fortius, malum autem ex pluribus causis sit debilius. Expedit igitur ut regimen iustum sit unius tantum, ad hoc ut sit fortius. Quod si in iniustitiam declinat regimen, expedit magis ut sit multorum, ut sit debilius, et se invicem impediant. Inter iniusta igitur regimina tolerabilius est democratia, pessimum vero tyrannis.

758. — Idem *etiam* maxime apparet, si quis consideret mala quae ex tyrannis proveniunt, quia cum tyrannus, contempto communi bono, quaerit privatum, consequens est ut subditos diversimode gravet, secundum quod diversis passionibus subiacet ad bona aliqua affectanda. Qui enim passione cupiditatis detinetur, bona subditorum rapit: unde Salomon (χ): *Rex iustus erigit terram, vir avarus destruet eam.* Si vero iracundiae passioni subiaceat, pro nihilo sanguinem fundit, unde per Ezech. xxii, 27, dicitur: *Principes eius in medio eius quasi lupi rapientes praedam ad effun-*

χ1) Ierem. xn, 10. ζ1) Prov. xxix, 4.

dendum sanguinem. Hoc igitur regimen fugiendum esse, sapiens monet, dicens (1): *Longe esto ab homine potestatem habente occidendi,* quia scilicet non pro iustitia, sed per potestatem occidit pro libidine voluntatis. Sic igitur nulla erit securitas, sed omnia sunt incerta cum a iure disceditur, nec firmari quidquam potest quod positum est in alterius voluntate, ne dicam libidine.

759. — Nec solum in corporalibus subditos gravat, sed etiam spiritualia eorum bona impedit, quia qui plus praeesse appetunt quam prodesse, omnem profectum subditorum impediunt, suspicantes omnem subditorum excellentiam suae iniquae dominationi praeiudicium esse. Tyrannis enim magis boni quam mali suspecti sunt, semperque his aliena virtus formidolosa est. Conantur igitur praedicti tyranni, ne ipsorum subditi virtuosi effecti magnanimitatis concipiant spiritum et eorum iniquam dominationem non ferant, ne inter subditos amicitiae foedus firmetur et pacis emolumento ad invicem gaudeant, ut sic dum unus de altero non confidit, contra eorum dominium aliquid moliri non possint. Propter quod inter ipsos discordias seminant, exortas nutriunt, et ea quae ad foederationem hominum pertinent, ut connubia et convivia, prohibent, et caetera huiusmodi, per quae inter homines solet familiaritas et fiducia generari. Conantur etiam ne potentes aut divites fiant, quia de subditis secundum suae malitiae conscientiam suspicantes, sicut ipsi potentia et divitiis ad nocendum utuntur, ita timent ne potentia subditorum et divitiae eis nocivae reddantur. Unde et Iob xv, 21, de tyranno dicitur: *Sonitus terroris semper in auribus eius, et cum pax sit* (nullo scilicet malum ei intentante), *ille semper insidias suspicatur.*

760. — Ex hoc autem contingit ut, dum praesidentes, qui subditos ad virtutes inducere deberent, virtuti subditorum nequiter invident et eam pro posse impediunt, sub tyrannis pauci virtuosi inveniantur. Nam iuxta sententiam Philosophi (2) apud illos inveniuntur fortes viri, apud quos fortissimi quique honorantur, et ut Tullius dicit (3): « lacent semper et parum vigent, quae apud quosque imprabantur ». Naturale etiam est ut homines, sub timore nutriti, in servilem degenerent animum et pusillanimes fiant ad omne virile opus et strenuum: quod experimento patet in provinciis quae diu sub tyrannis fuerunt. Unde Apostolus, Col. in, 21, dicit: *Patres, nolite ad indignationem provocare filios vestros, ne pusillo animo fiant.*

Haec igitur nocumenta tyrannidis rex Salomon (4) considerans, dicit: *Regnantibus impiis, ruinae hominum,* quia scilicet per nequitiam tyrannorum subiecti a virtutum perfectione deficiunt; et iterum dicit (2): *Cum impii sumpserint principatum, gemet populus,* quasi sub servitute deductus; et iterum (3): *Cum surrexerint impii, abscondentur homines,* ut tyrannorum crudelitatem evadant. Nec est mirum, quia homo absque ratione secundum animae suae libidinem praesidens nihil differt a bestia, unde Salomon (4): *Leo rugiens et ursus esuriens princeps impius super populum pauperem;* et ideo a tyrannis se abscondunt homines sicut a crudelibus bestiis, idemque videtur tyranno subiici, et bestiae saevienti substerni.

Caput 5.

Quomodo variatum est dominium apud Romanos, et quod interdum apud eos magis aucta est respublica ex DOMINIO PLURIUM.

761. — Quia igitur optimum et pessimum consistunt in monarchia, id est principatu unius, multis quidem propter tyrannorum malitiam redditur regia dignitas odiosa. Quidam vero dum regimen regis desiderant, incidunt in saevitiam tyrannorum, rectoresque quamplures tyrannidem exercent sub praetextu regiae dignitatis.

Horum quidem exemplum evidenter apparet in romana republica. Regibus enim a populo romano expulsis, dum regium vel potius tyrannicum fastum ferre non possent, instituerant sibi consules et alios magistratus per quos regi coeperunt et dirigi, regnum in aristocratiam commutare volentes et, sicut refert Salustius (5): « Incredibile est memoratu, quantum, adepta libertate, in brevi romana civitas creverit ».

(b Eccli. ix, i8.
(2) Aristot., *Ethic.,* I, c. 3, 1095 b 28-30 *(Conun. S. Th.,* lect. 5).
(3) Cicer., *Tuscid.,* I, 2.
(1) Prov. xxviii, 12.
(2) Ibid. XXIX, 2.
(3) Ibid, xxviii, 28.
(1) *Ibid,* xxviii, 15.
(δ) Sall., *Catii.,* c. 7.

Plerumque namque contingit, ut homines sub rege viventes, segnius ad bonum commune nitantur, utpote aestimantes id quod ad commune bonum impendunt non sibi ipsis conferre sed alteri, sub cuius potestate vident esse bona communia. Cum vero bonum commune non vident esse in potestate unius, non attendunt ad bonum commune quasi ad id quod est alterius, sed quilibet attendit ad illud quasi suum: unde experimento videtur quod una civitas per annuos rectores administrata, plus potest interdum quam rex aliquis, si haberet tres vel quatuor civitates; parvaque servitia exacta a regibus gravius ferunt quam magna onera, si a communitate civium imponantur.

762. — Quod in promotione romanae reipublicae servatum fuit. Nam plebs ad militiam scribebatur, et pro militantibus stipendia exsolvebant, et cum stipendiis exsolvendis non sufficeret commune aerarium, « in usus publicos opes venere privatae, adeo ut praeter singulos annulos aureos, singulasque bullas, quae erant dignitatis insignia, nihil sibi auri ipse etiam senatus reliquerit » (x).

Sed cum dissensionibus fatigarentur continuis, quae usque ad bella civilia excreverunt, quibus bellis civilibus cis libertas, ad quam multum studuerant, de manibus erepta est, sub potestate imperatorum esse coeperunt, qui se reges a principio appellari noluerunt, quia Romanis fuerat nomen regium odiosum. Horum autem quidam more regio bonum commune fideliter procuraverunt, per quorum studium romana respublica et aucta et conservata est. Plurimi vero eorum in subditos quidem tyranni, ad hostes vero effecti desides et imbecilles, romanam rempublicam ad nihilum redegerunt.

763. — Similis etiam processus fuit in populo Hebraeorum. Primo quidem dum sub iudicibus regebantur, undique diripiebantur ab hostibus. Nam unusquisque quod bonum erat in oculis suis, hoc faciebat. Regibus vero eis divinitus datis ad eorum instantiam, propter regum malitiam, a cultu unius Dei recesserunt et finaliter ducti sunt in captivitatem.

Utrinque igitur pericula imminent: sive dum timetur tyrannus, evitetur regis optimum dominium, sive dum hoc consideratur, potestas regia in malitiam tyrannicam convertatur.

Caput 6.

Quod in regimine plurium magis saepe contingit dominium tyrannicum, quam ex regimine unius; et ideo regimen unius melius est.

764. — Cum autem inter duo, ex quorum utroque periculum imminet, eligere oportet, illud potissime eligendum est ex quo sequitur minus malum. Ex monarchia autem, si in tyrannidem convertatur, minus malum sequitur quam ex regimine plurium optimatum, quando corrumpitur.

Dissensio enim, quae plurimum sequitur ex regimine plurium, contrariatur bono pacis, quod est praecipuum in multitudine sociali: quod quidem bonum per tyrannidem non tollitur, sed aliqua particularium hominum bona impediuntur, nisi fuerit excessus tyrannidis quod in totam communitatem desaeviat. Magis igitur praeoptandum est unius regimen quam multorum, quamvis ex utroque sequantur pericula.

765. — *Adhuc:* illud magis fugiendum videtur, ex quo pluries sequi possunt magna pericula. Frequentius autem sequuntur maxima pericula multitudinis ex multorum regimine, quam ex regimine unius. Plerumque enim contingit ut ex pluribus aliquis ab intentione communis boni deficiat, quam quod unus tantum. Quicumque autem, ex pluribus praesidentibus, divertat ab intentione communis boni, dissensionis periculum in subditorum multitudine imminet, quia dissentientibus principibus consequens est ut in multitudine sequatur dissensio. Si vero unus praesit, plerumque quidem ad bonum commune respicit; aut si a bono communi intentionem avertat, non statim sequitur ut ad subditorum depressionem intendat, quod est excessus tyrannidis et in malitia regiminis maximum gradum tenens, ut supra ostensum est. Magis igitur sunt fugienda pericula quae proveniunt ex gubernatione multorum, quam ex gubernatione unius.

766. — *Amplius,* non minus contingit in tyrannidem verti regimen multorum quam unius, sed forte frequentius. Exorta namque dissensione per regimen plurium, contingit saepe unum super alios superare et sibi soli multitudinis dominium usurpare, quod quidem ex his quae pro tempore f1) fuerunt, manifeste inspici potest. Nam fere

C1) S. Aug., *De Civ. Dei,* III, c. 19, PL 41, 100.

P) *Al.:* per tempora,

omnium (b) multorum regimen est in tyrannidem terminatum, ut in romana republica manifeste apparet; quae cum diu per plures magistratus administrata fuisset, exortis simultatibus, dissensionibus et bellis civilibus, in crudelissimos tyrannos incidit. Et universaliter si quis praeterita facta et quae nunc fiunt diligenter consideret, plures inveniet exercuisse tyrannidem in terris quae per multos reguntur, quam in illis quae gubernantur per unum.

Si igitur regium, quod est optimum regimen, maxime vitandum videatur propter tyrannidem; tyrannis autem non minus, sed magis, contingere solet in regimine plurium, quam unius, relinquitur simpliciter magis esse expediens sub rege uno vivere, quam sub regimine plurium.

Caput 7.

Conclusio, quod regimen unius simpliciter sit optimum. Ostendit qualiter multitudo se debet habere circa IPSUM, QUIA AUFERENDA EST EI OCCASIO NE TYRANNIZET, ET QUOD ETIAM IN HOC EST TOLERANDUS PROPTER MAIUS MALUM VITANDUM.

767. — Quia ergo unius regimen praeeligendum est, quod est optimum, et contingit ipsum in tyrannidem converti quod est pessimum, ut ex dictis patet, laborandum est diligenti studio ut sic multitudini provideatur de rege, ut non incidant in tyrannum.

Primum autem est necessarium ut talis conditionis homo ab illis, ad quos hoc spectat officium, promoveatur in regem, quod non sit probabile in tyrannidem declinare. Unde Samuel, Dei providentiam erga institutionem regis commendans, ait I Reg. (2): *Quaesivit sibi Dominus virum secundum cor suum et praecepit ei Dominus ut esset dux super populum suum.* Deinde sic disponenda est regni gubernatio, ut regi iam instituto tyrannidis subtrahatur occasio. Simul etiam sic eius temperetur potestas, ut in tyrannidem de facili declinare non possit. Quae quidem ut (3) fiant, in sequentibus considerandum erit. Demum vero curandum est, si rex in tyrannidem diverteret, qualiter posset occurri.

768. — Et quidem si non fuerit excessus tyrannidis, utilius est remissam tyrannidem tolerare ad tempus, quam contra tyrannum agendo multis implicari periculis, quae sunt graviora ipsa tyrannide. Potest enim contingere ut qui contra tyrannum agunt praevalere non possint, et sic provocatus tyrannus magis desaeviat. Quod si praevalere quis possit adversus tyrannum, ex hoc ipso proveniunt multoties gravissimae dissensiones in populo; sive dum in tyrannum insurgitur, sive post deiectionem tyranni dum erga ordinationem regiminis multitudo separatur in partes. Contingit etiam ut interdum, dum alicuius auxilio multitudo expellit tyrannum, ille, potestate accepta, tyrannidem arripiat, et timens pati ab alio quod ipse in alium fecit, graviori servitute subditos opprimat. Sic enim in tyrannide solet contingere, ut posterior gravior fiat quam praecedens, dum praecedentia gravamina non deserit et ipse ex sui cordis malitia nova excogitat. Unde Syracusis quondam Dionysii mortem omnibus desiderantibus, anus quaedam, ut incolumis et sibi superstes esset, continue orabat; quod ut tyrannus cognovit, cur hoc faceret interrogavit. Tum illa: « Puella, inquit, existens, cum gravem tyrannum haberemus, mortem eius cupiebam, quo interfecto, aliquantum durior successit; eius quoque dominationem finiri magnum existimabam: tertium te importuniorem habere coepimus rectorem. Itaque si tu fueris absumptus, deterior in locum tuum succedet ».

769. — Et si sit intolerabilis excessus tyrannidis, quibusdam visum fuit ut ad fortium virorum virtutem pertineat tyrannum interimere, seque pro liberatione multitudinis exponere periculis mortis: cuius rei exemplum etiam in veteri testamento habetur. Nam Aioth quidam Eglon regem Moab, qui gravi servitute populum Dei premebat, sica infixa in eius femore interemit, et factus est populi iudex (1). Sed hoc apostolicae doctrinae non congruit. Docet enim nos Petrus non bonis tantum et modestis, verum etiam dyscolis dominis reverenter subditos esse (2). Haec est enim gratia si propter conscientiam Dei sustineat quis tristitias patiens iniuste; unde cum multi romani imperatores fidem Christi persequerentur tyrannice, magnaque multitudo tam nobilium quam populi esset ad fidem conversa, non resistendo sed mortem patienter et animati sustinentes pro

(b *Al.:* omne.
(2) I Reg. XIII, 14.
(3) *Al.:* quomodo.

(1) Iud. III, 15-28.
(2) I Petr. II, 18.

Christo laudantur, ut in sacra Thebaeorum legione manifeste apparet; magisque Aioth iudicandus est hostem interemisse, quam populi rectorem, licet tyrannum: unde et in veteri testamento leguntur occisi fuisse hi qui occiderunt loas, regem luda, quamvis a cultu Dei recedentem, eorumque filii reservati secundum legis praeceptum.

Esset autem hoc multitudini periculosum et eius rectoribus, si privata praesumptione aliqui attentarent praesidentium necem, etiam tyrannorum. Plerumque enim huiusmodi periculis magis exponunt se mali quam boni. Malis autem solet esse grave dominium non minus regum quam tyrannorum, quia secundum sententiam Salomonis, Prov. [illegible]: *Dissipat impios rex sapiens.* Magis igitur ex huiusmodi praesumptione immineret periculum multitudini de amissione regis, quam remedium de subtractione tyranni.

770. — Videtur autem magis contra tyrannorum saevitiam non privata praesumptione aliquorum, sed auctoritate publica procedendum.

Primo quidem, si ad ius multitudinis alicuius pertineat sibi providere de rege, non iniuste ab eadem rex institutus potest destrui vel refrenari eius potestas, si potestate regia tyrannice abutatur. Nec putanda est talis multitudo infideliter agere tyrannum destituens, etiam si eidem in perpetuo se ante subiecerat: quia hoc ipse meruit, in multitudinis regimine se non fideliter gerens ut exigit regis officium, quod ei pactum a subditis non reservetur. Sic Romani Tarquinium superbum, quem in regem susceperant, propter eius et filiorum tyrannidem a regno eiecerunt, substituta minori, scilicet consulari, potestate. Sic etiam Domitianus, qui modestissimis imperatoribus Vespasiano patri et Tito fratri eius successerat, dum tyrannidem exercet, a senatu Romano interemptus est, omnibus quae perverse Romanis fecerat per senatusconsultum iuste et salubriter in irritum revocatis. Quo factum est ut Beatus loannes Evangelista, dilectus Dei discipulus, qui per ipsum Domitianum in Patmos insulam fuerat exilio relegatus, ad Ephesum per senatusconsultum remitteretur.

771. — Si vero ad ius alicuius superioris pertineat multitudini providere de rege, expectandum est ab eo remedium contra tyranni nequitiam. Sic Archelai, qui in ludaea pro Herode patre suo regnare iam coeperat, paternam malitiam imitantis, ludaeis contra eum querimoniam ad Caesarem Augustum deferentibus, primo quidem potestas diminuitur ablato sibi regio nomine et medietate regni sui inter duos fratres suos divisa; deinde, cum nec sic a tyrannide compesceretur, a Tiberio Caesare relegatus est in exilium apud Lugdunum, Galliae civitatem.

772. — Quod si omnino contra tyrannum auxilium humanum haberi non potest, recurrendum est ad regem omnium Deum, qui est *adiutor in opportunitatibus in tribulatione* [illegible]. Eius enim potentiae subest ut cor tyranni crudele convertat in mansuetudinem, secundum Salomonis sententiam, Prov. (2): *Cor regis in manu Dei, quocumque voluerit, inclinabit illud.*

Ipse enim regis Assueri crudelitatem, qui ludaeis mortem parabat, in mansuetudinem vertit. Ipse est qui ita Nabuchodonosor crudelem regem convertit, quod factus est divinae potentiae praedicator. *Nunc igitur,* inquit (3), *ego Nabuchodonosor laudo, et magnifico, et glorifico regem caeli, quia opera eius vera et viae eius indicia, et gradientes in superbia potest humiliare.* Tyrannos vero, quos reputat conversione indignos, potest auferre de medio vel ad infimum statum reducere, secundum illud Sapientis (4): *Sedes ducum superborum destruxit Deus, et sedere fecit mites pro eis.* Ipse est qui videns afflictionem populi sui in Aegypto et audiens eorum clamorem, Pharaonem tyrannum deiecit cum exercitu suo in mare (5). Ipse est qui memoratum Nabuchodonosor prius superbientem, non solum eiectum de regni solio sed etiam de hominum consortio, in similitudinem bestiae commutavit (6). *Nec* etiam *abbreviata manus eius est* (7), ut populum suum a tyrannis liberare non possit. Promittit enim populo suo per Isaiam (8) requiem se daturum a labore et confusione, ac servitute dura, qua antea servierat. Et per Ezech. [illegible] dicit: *Liberabo meum gregem de ore eorum,* scilicet pastorum qui pascunt se ipsos.

Sed ut hoc beneficium populus a Deo consequi mereatur, debet a peccatis cessare, quia in ultionem peccati divina per-

(x) Prov. XX, 26.

[illegible] Psal. ix, io.
(2) Prov. xxi, i.
(3) Dan. iv, 34.
[illegible] Eccli. x, 17.
(5) Cfr. Exod. xiv, 28; xv, 1, 4.
(6) Cfr. Dan. iv, 30.
(7) Is. 1ix, i.
(8) Is. xiv, 3; 1viii, i.
(9) Ez. xxxiv, 10.

missione impii accipiunt principatum, dicente Domino per Oseam (1): *Dabo tibi regem in furore meo;* et in Iob (2) dicitur quod *regnare facit hominem hypocritam propter peccata populi.* Tollenda est igitur culpa, ut cesset a tyrannorum plaga.

Caput 8.

Quid praecipue movere debeat regem ad REGENDUM, UTRUM HONOR, VEL GLORIA. Opiniones circa hoc, et quid SIT TENENDUM.

773. — Quoniam autem, secundum praedicta, regis est bonum multitudinis quaerere, nimis videtur onerosum regis officium nisi ei aliquod proprium bonum ex hoc proveniret. Oportet igitur considerare, in qua re sit boni regis conveniens praemium.

774. — Quibusdam igitur visum est non esse aliud nisi honorem et gloriam, unde et Tullius in libro de *Republica* (8) definit principem civitatis esse alendum gloria; cuius rationem Aristoteles in lib. *Ethic. (4)* assignare videtur, quia princeps, cui non sufficit honor et gloria, consequenter tyrannus efficitur. Inest enim animis omnium, ut proprium bonum quaerant. Si ergo contentus non fuerit princeps gloria et honore, quaeret voluptates et divitias, et sic ad rapinas et subditorum iniurias convertetur.

775. — Sed si hanc sententiam receperimus, plurima sequuntur inconvenientia.

Primo namque hoc regibus dispendiosum esset, si tot labores et sollicitudines paterentur pro mercede tam fragili. Nihil enim videtur in rebus humanis fragilius gloria et honore favoris hominum, cum dependeat ex opinionibus hominum, quibus nihil mutabilius in vita hominum: et inde est quod Isaias propheta (5) huiusmodi gloriam nominat *florem foeni.*

Deinde humanae gloriae cupido animi magnitudinem aufert. Qui enim favorem hominum quaerit, necesse est ut in omni eo quod dicit aut facit eorum voluntati deserviat, et sic dum placere hominibus studet, fit servus singulorum. Propter quod et idem Tullius in lib. *De officiis* (1), cavendam dicit gloriae cupidinem. Eripit enim animi libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nihil autem principem, qui ad bona peragenda instituitur, magis decet quam animi magnitudo. Est igitur incompetens regis officio humanae gloriae praemium.

776. — *Simul etiam* est multitudini nocivum, si tale praemium statuatur principibus: pertinet enim ad boni viri officium ut contemnat gloriam, sicut alia temporalia bona. Virtuosi enim et fortis animi est pro iustitia contemnere gloriam sicut et vitam: unde fit quiddam mirabile, ut quia virtuosos actus sequitur gloria, ipsa gloria virtuose contemnatur, et ex contemptu gloriae homo gloriosus reddatur, secundum sententiam Fabii dicentis (2): « Gloriam qui spreverit, veram habebit »; et de Catone dixit Salustius (3): « Quo minus petebat gloriam, tanto magis assequebatur illam »; ipsique Christi discipuli se sicut Dei ministros exhibebant *per gloriam et ignobilitatem, per infamiam et bonam famam* (4). Non est igitur boni viri conveniens praemium gloria, quam contemnunt boni. Si igitur hoc solum bonum statuatur praemium principibus, sequetur bonos viros non assumere principatum, aut si assumpserint, impraemiatos esse.

777. — *Amplius:* ex cupidine gloriae periculosa mala proveniunt. Multi enim dum immoderate gloriam in rebus bellicis quaerunt, se ac suos perdiderunt exercitus, libertate patriae sub hostili potestate redacta: unde Torquatus, Romanus princeps, in exemplo huius vitandi discriminis, « filium, qui contra imperium suum provocatus ab hoste iuvenili ardore pugnavit, licet vicisset, occidit, ne plus mali esset in praesumptionis exemplo, quam utilitatis in gloria hostis occisi » (5).

Habet etiam cupido gloriae aliud sibi familiare vitium, simulationem videlicet. Quia enim difficile est paucisque contingit veras virtutes assequi, quibus solis honor debetur, multi gloriam cupientes, virtutum simulatores fiunt. Propter quod, sicut dicit Salustius (6): « Ambitio multos mortales falsos fieri coegit. Aliud clausum in pectore,

(fi Os. xiii, ii.
(2) Iob xxxiv, 30.
(3) Cfr. S. Aug., *De Civ. Dei., V,* c. 13, PL 41, 158.
(l) Aristot., *Eth.,* V, c. 10, 1134 b 6-8 *(Comm. S. Th.,* lect. 11).
(5) Is. xl, 6-8.

(b Cicer., non videtur inveniri in *De officiis;* cfr. *Somnum Scipionis {De re pubi.,* VI), ed. Ziegler, Teubner 1915, p. 130, 25-131, 9.
(2) Val.-Max.?
(3) Sall., *Catii.,* c. 54.
Cl) Cfr. II Cor. vi, 8.
(5) Cfr. S. Aug., *De Civ. Dei,* V, c. 18, PL 41, 162,
(6) Sall., *Catii.,* c. 10.

aliud promptum habere in lingua, magisque vultum quam ingenium habere ». Sed et Salvator noster eos, qui bona opera faciunt, ut ab hominibus videantur, hypocritas, id est simulatores, vocat (1).

Sicut igitur periculosum est multitudini si princeps voluptates et divitias quaerat pro praemio, ne raptor et contumeliosus fiat; ita periculosum est cum detinetur gloriae praemio, ne praesumptuosus et simulator existât.

778. — Sed quantum ex dictorum sapientium intentione apparet, non ea ratione honorem et gloriam pro praemio principi decreverunt, tanquam ad hoc principaliter ferri debeat boni regis intentio, sed quia tolerabilius est si gloriam quaerat, quam si pecuniam cupiat, vel voluptatem sequatur. Hoc enim vitium virtuti propinquius est, cum gloria, quam homines cupiunt, ut ait Augustinus (2), nihil aliud sit quam iudicium hominum bene de hominibus opinantium. Cupido enim gloriae aliquod habet virtutis vestigium, dum saltem bonorum approbationem quaerit et eis displicere recusat. Paucis igitur ad veram virtutem pervenientibus, tolerabilius videtur si praeferatur ad regimen qui, vel iudicium hominum metuens, a malis manifestis retrahitur.

779. — Qui enim gloriam cupit, aut « vera via per virtutis opera nititur » (3) ut ab hominibus approbetur, vel saltem dolis ad hoc contendit atque fallaciis. At qui dominari desiderat, si cupiditate gloriae carens non timeat bene iudicantibus displicere, per apertissima scelera quaerit plerumque obtinere quod diligit, « unde bestias superat sive crudelitatis sive luxuriae vitiis » (4), sicut in Nerone Caesare patet, cuius, ut Augustinus dicit (5), « tanta luxuria fuit ut nihil putaretur ab eo virile metuendum, tanta crudelitas ut nihil molle habere putaretur ». Hoc autem satis exprimitur per id quod Aristoteles de magnanimo in *Ethic,* dicit (6), quod non quaerit honorem et gloriam quasi aliquid magnum quod sit virtutis sufficiens praemium, sed nihil ultra hoc ab hominibus exigit. Hoc enim inter omnia terrena videtur esse praecipuum, ut homini ab hominibus testimonium de virtute reddatur.

(1) Mt. vi, 5.
(2) S. Aug., *De Civ. Dei,* V, c. 12, PL 41, 156.
(3) Sali., *Catii.,* c. 11. Cfr. S. Aug., *De Civ. Dei,* V, c. 19, PL 41, 165.
(1) *Ibid.,* 166.
(5) Ibid.
(6) Aristot., *Ethic.,* IV, c. 7, 1124 a 16-17 *(Comm. S. Th.,* lect, 9).

Caput 9.

Qualis est verus finis regis, qui movere debet ipsum ad bene regendum.

780. — Quoniam ergo mundanus honor et hominum gloria regiae sollicitudini non est sufficiens praemium, inquirendum restat quale sit eidem sufficiens.

Est autem conveniens ut rex praemium expectet a Deo. Minister enim pro suo ministerio praemium expectat a domino; rex autem, populum gubernando, minister Dei est, dicente Apostolo (3) quod *omnis potestas a Domino Deo est,* et quod *est Dei minister vindex in iram et qui male agit;* et in lib. Sap. (2) reges Dei esse ministri describuntur. Debent igitur reges pro suo regimine praemium expcctare a Deo.

781. — Remunerat autem Deus pro suo ministerio reges interdum temporalibus bonis, sed talia praemia sunt bonis malisque communia; unde Dominus Ezech. dicit (3): *Nabuchodonosor rex Babylonis servire fecit exercitum suum servitute magna adversus Tyrum, et merces non est reddita ei nec exercitui eius de Tyro, pro servitute qua servivit mihi adversus eam,* ea scilicet servitute qua potestas, secundum Apostolum (4), *Dei minister est, vindex in iram ei qui male agit;* et postea de praemio subdidit (5); *Propterea haec dicit Dominus Deus: Ecce ego dabo Nabuchodonosor regem Babylonis in terra Aegypti, et diripiet spolia eius, et erit merces exercitui eius.*

Si ergo reges iniquos contra Dei hostes pugnantes, licet non intentione serviendi Deo sed sua odia et cupiditates exequendi, tanta mercede Dominus remunerat ut de hostibus victoriam tribuat, regna subiiciat et spolia diripienda proponat, quid faciet bonis regibus, quia pia intentione Dei populum regunt et hostes impugnant? Non quidem terrenam, sed aeternam mercedem eis promittit, nec in alio quam in se ipso, dicente Petro pastoribus populi Dei (β): *Pascite qui in vobis est gregem Domini, ut cum venerit Princeps pastorum,* id est rex regum, Christus, *percipiatis immarcescibi-*

(1) Rom. xm, i, 4.
(2) Sap. vi, 5.
(3) Ezech. xxix, 18.
(4) Rom. xm, 4.
(5) Ezech. xxix, 19.
(β) I Petr, v, 2, 4,

lem gloriae coronam, de qua dicit Isaias (1): *Erit Dominus sertum exultationis et diadema gloriae populo suo.*

782. — Hoc autem ratione manifestatur. Est enim mentibus omnium ratione utentium inditum, virtutis praemium beatitudinem esse. Virtus enim uniuscuiusque rei describitur, quae « bonum facit habentem, et opus eius bonum reddit » (2). Ad hoc autem quisque bene operando nititur pervenire, quod est maxime desiderio inditum; hoc autem est esse felicem, quod nullus potest non velle. Hoc igitur praemium virtutis convenienter expectatur quod hominem beatum facit. Si autem bene operari virtutis est opus, regis autem opus est bene regere subditos, hoc etiam erit praemium regis, quod eum faciat esse beatum. Quid autem hoc sit, hinc considerandum est.

Beatitudinem quidem dicimus ultimum desideriorum finem. Neque enim desiderii motus usque in infinitum procedit; esset enim inane naturale desiderium, cum infinita pertransiri non possint. Cum autem desiderium intellectualis naturae sit universalis boni, hoc solum bonum vere beatum facere poterit, quo adepto nullum bonum restat quod amplius desiderari possit: unde et béatitude dicitur bonum perfectum, quasi omnia desiderabilia in se comprehendens. Tale autem non est aliquod bonum terrenum: nam qui divitias habent, amplius habere desiderant, et simile patet in caeteris. Et si ampliora non quaerunt, desiderant tamen ut ea permaneant, vel alia in locum eorum succedant. Nihil enim permanens invenitur in rebus terrenis, nihil igitur terrenum est quod quietare desiderium possit. Neque igitur terrenum aliquod beatum facere potest, ut possit esse regis conveniens praemium.

783. — *Adhuc:* cuiuslibet rei finalis perfectio et bonum completum ab aliquo superiore dependet, quia et ipsa corporalia meliora redduntur ex adiunctione meliorum, peiora vero, si deterioribus misceantur. Si cnim argento misceatur aurum, argentum fit melius, quod ex plumbi admixtione impurum efficitur. Constat autem terrena omnia esse infra mentem humanam. Beatitudo autem est hominis finalis perfectio et bonum completum ad quod omnes pervenire desiderant. Nihil igitur terrenum est quod hominem possit beatum facere; nec igitur terrenum aliquod est praemium regis sufficiens.

« Non enim, ut Augustinus dicit (1), Christianos principes ideo felices dicimus, quia diutius imperarunt, vel imperatores filios morte placida reliquerunt, vel hostes reipublicae domuerunt, vel cives adversum se insurgentes et cavere et opprimere potuerunt; sed felices eos dicimus si iuste imperant, si malunt cupiditatibus potius quam gentibus quibuslibet imperare, si omnia faciunt non propter ardorem inanis gloriae, sed propter charitatem felicitatis aeternae. Tales imperatores Christianos felices dicimus, interim spe, postea re ipsa futuros, cum id quod expectamus advenerit ».

Sed nec aliquid aliud creatum est, quod beatum hominem faciat et possit regi decerni pro praemio. Tendit enim uniuscuiusque rei desiderium in suum principium, a quo esse suum causatur. Causa vero mentis humanae non est aliud quam Deus, qui eam ad suam imaginem facit. Solus igitur Deus est qui hominis desiderium quietare potest, et facere hominem beatum, et esse regi conveniens praemium.

784. — *Amplius:* mens humana universalis boni cognoscitiva est per intellectum, et desiderativa per voluntatem; bonum autem universale non invenitur nisi in Deo. Nihil ergo est quod possit hominem beatum facere, eius implendo desiderium, nisi Deus, de quo dicitur in Psalm. (2): *Qui replet in bonis desiderium tuum;* in hoc ergo rex suum praemium statuere debet.

Hoc igitur considerans David rex dicebat (3): *Quid mihi est in caelo et a te quid volui super terram?* Cui quaestioni postea respondens, subiungit: *Mihi autem adhaerere Deo bonum est et ponere in Domino Deo spem meam.* Ipse enim est qui dat salutem regibus, non solum temporalem, qua communiter salvat homines et iumenta, sed etiam eam de qua, per Isaiam dicit (4): *Salus autem mea in sempiternum erit;* qua homines salvat, eos ad aequalitatem Angelorum perducens.

785. — Sic igitur verificari potest quod regis praemium sit honor et gloria. Quis enim mundanus et caducus honor huic honori similis esse potest, ut homo sit civis et domesticus Dei, et inter Dei filios computatus haereditatem regni caelestis assequatur cum Christo? Hic est honor

(1) Is. xxvin, 5.
(2) Aristot., *Ethic.,* II, c. 5, 1106 a 16 *(Contm. S. Th.,* leçt. 6),

(1) S. Aug., *De Civ. Dei,* V, c. 24, PL 41, 170-171.
(2) Psal. eu, 5.
(3) Psal. Lxxi, 25, 28.
(1) Is. Li, 6.

quem concupiscens et admirans rex David dicebat (1): *Nimis honorati sunt amici tui, Deus.* Quae insuper humanae laudis gloria huic comparari potest, quam non fallax blandientium lingua, non decepta hominum opinio profert, sed ex interioris conscientiae testimonio producit et Dei testimonio confirmatur, qui suis confessoribus repromittit (2) quod confiteatur eos in gloria Patris coram Angelis Dei? Qui autem hanc gloriam quaerunt, eam inveniunt, et quam non quaerunt gloriam hominum, consequuntur, exemplo Salomonis, qui non solum sapientiam, quam quaesivit, accepit a Domino, sed factus est super reges alios gloriosus.

Caput io.

Quod praemium regum et principum tenet SUPREMUM GRADUM IN BEATITUDINE CAELESTI, MULTIS RATIONIBUS OSTENDITUR ET EXEMPLIS.

786. — Considerandum autem restat ulterius, quod et eminentem obtinebunt caelestis beatitudinis gradum, qui officium regium digne et laudabiliter exequuntur.

Si enim béatitude virtutis est praemium, consequens est ut maiori virtuti maior gradus beatitudinis debeatur. Est autem praecipua virtus, qua homo aliquis non solum se ipsum sed etiam alios dirigere potest; et tanto magis, quanto plurium est regitiva: quia et secundum virtutem corporalem tanto aliquis virtuosior reputatur, quanto plures vincere potest, aut pondera plura levare. Sic igitur maior virtus requiritur ad regendum domesticam familiam, quam ad regendum se ipsum, multoque maior ad regimen civitatis et regni. Est igitur excellentis virtutis bene regium officium exercere; debetur igitur ei excellens in beatitudine praemium.

787. — *Adhuc:* in omnibus artibus et potentiis laudabiliores sunt qui alios bene regunt, quam qui secundum alienam directionem bene se habent. In speculativis enim maius est veritatem aliis docendo tradere, quam quod ab aliis docetur capere posse. In artificiis etiam maius existimatur maiorique conducitur pretio architector, qui aedificium disponit, quam artifex, qui secundum eius dispositionem manualiter operatur. Et in rebus bellicis maiorem gloriam de victoria consequitur prudentia ducis, quam militis fortimdo.

Sic autem se habet rector multitudinis in his quae a singulis secundum virtutem sunt agenda, sicut doctor in disciplinis et architector in aedificiis et dux in bellis. Est igitur rex maiori praemio dignus, si bene subiectos gubernaverit, quam aliquis subditorum, si sub rege bene se habuerit.

788. — *Amplius:* si virtutis est, ut per eam opus hominis bonum reddatur, maioris virtutis esse videtur quod maius bonum per eam aliquis operetur. Maius autem et divinius est bonum multitudinis quam bonum unius: unde interdum malum unius sustinetur si in bonum multitudinis cedat, sicut occiditur latro ut pax multitudini detur. Et ipse Deus mala esse in mundo non sineret nisi ex eis bona eliceret ad utilitatem et pulchritudinem universi. Pertinet autem ad regis officium ut bonum multitudinis studiose procuret. Maius igitur praemium debetur regi pro bono regimine quam subdito pro bona actione.

789. — Hoc autem manifestius fiet, si quis magis in speciali consideret. Laudatur enim ab hominibus quaevis privata persona, et ei a Deo computatur in praemium, si egenti subveniat, si discordes pacificet, si oppressum a potentiore eripiat, denique si alicui qualitercumque opem vel consilium conferat ad salutem. Quanto igitur magis laudandus est ab hominibus et praemiandus a Deo, qui totam provinciam facit pace gaudere, violentias cohibet, iustitiam servat, et disponit quid sit agendum ab hominibus suis legibus et praeceptis?

Hinc etiam magnitudo regiae virtutis apparet, quod praecipue Dei similitudinem gerit, dum agit in regno quod Deus in mundo: unde et in Exod. (1) iudices multitudinis dii vocantur. Imperatores etiam apud Romanos dii vocabantur. Tanto autem est aliquid Deo acceptius, quanto magis ad eius imitationem accedit: unde et Apostolus monet (2): *Estote imitatores Dei, sicut filii charissimi.* Sed si, secundum Sapientis sententiam (3), omne animal diligit simile sibi, secundum quod causae aliqualiter similitudinem habent causati, consequens igitur est bonos reges Deo esse acceptissimos, et ab eo maxime praemiandos.

790. — Simul etiam, ut Gregorii verbis (4) utar: Quid est tempestas maris (5), nisi tempestas mentis? Quieto autem mari

(1) Psalm, cxxxvui, 17.
(2) Luc. xii, 8.

(1) Exod. xxii, 8, 9, 28.
(2) Ephes, v, i.
(3) Eccli. xiii, 9.
(4) S. Greg., *Reg. Pastor.,* I, c. 9, PL 77, 22 B.
(u) Al.: sublimitas regis.

recte navem etiam imperitus dirigit, turbato autem mari tempestatis fluctibus etiam peritus nauta confunditur: unde et plerumque in occupatione regiminis, ipse quoque boni operis usus perditur, qui in tranquillitate tenebatur. Valde enim difficile est si, ut Augustinus dicit (1), « inter linguas sublimantium et honorantium (2), et obsequia nimis humiliter salutantium non extollantur, sed se homines esse meminerint ». Et in Eccli. (3): *Beatus vir qui post aurum non abiit, nec speravit in pecuniae thesauris* (4). *potuit* impune *transgredi et non est transgressus, facere mala et non fecit.* Ex quo quasi in virtutis opere probatus invenitur fidelis, unde secundum Biantis proverbium (5): « Principatus virum ostendit ». Multi enim ad principatus culmen pervenientes, a virtute deficiunt, qui, dum in statu essent infimo, virtuosi videbantur.

791. — Ipsa igitur difficultas quae principibus imminet ad bene agendum, eos facit maiori praemio dignos, et si aliquando per infirmitatem peccaverint, apud homines excusabiliores redduntur et facilius a Deo veniam promerentur, si tamen, ut Augustinus ait (6) « pro suis peccatis humilitatis et miserationis et orationis sacrificium Deo suo vero immolare non negligunt ». In cuius rei exemplum de Achab, rege Israel, qui multum peccaverat, Dominus ad Heliam dixit (7): *Quia humiliatus est Achab (8), non inducam hoc malum in diebus suis.*

792. — Non autem solum ratione ostenditur quod regibus excellens praemium debeatur, sed etiam auctoritate divina firmatur. Dicitur enim in Zachar. (9) quod in illa beatitudinis die qua erit Dominus protector habitantibus in Hierusalem, id est in visione pacis aeternae, aliorum domus erunt sicut domus David, quia scilicet omnes reges erunt et regnabunt cum Christo, sicut membra cum capite; sed domus David erit sicut domus Dei, quia sicut regendo fideliter Dei officium gessit in populo, ita in praemio Deo propinquius erit et inhaerebit. Hoc etiam fuit apud gentiles aliqualiter somniatum, dum civitatum rectores atque servatores in deos transformari putabant.

(*) S. Aug., *De Civ. Dei., V,* c. 24, PL 41, 170.
(2) *Al.:* ...linguas nimis humiliter orantium.
(3) Eccli. xxi, 8, 10.
(4) *Al.:* in pecunia et thesauris.
(5) Cfr. Aristot., *Ethic.,* V, c. 3, 1130 a 1-2 *(Comm. S. Th.,* lect. 2).
(6) S. Aug., *De Civ. Dei,* V, c. 24, PL 41, 171.
(7) III Reg. xxi, 29.
(8) *Al.:* mei causa.
(9) Zach. xii, 8.

Caput II.

Quod rex et princeps studere debet ad BONUM REGIMEN PROPTER BONUM SUI IPSIUS ET UTILE QUOD INDE SEQUITUR; CUIUS CONTRARIUM SEQUITUR REGIMEN TYRANNICUM.

793. — Cum regibus tam grande in caelesti beatitudine praemium proponatur si bene in regendo se habuerint, diligenti cura se ipsos observare debent ne in tyrannidem convertantur. Nihil enim eis acceptabilius esse debet quam quod ex honore regio, quo sublimantur in terris, in caelestis regni gloriam transferantur. Errant vero tyranni, qui propter quaedam terrena commoda iustitiam deserunt; qui tanto privantur praemio, quod adipisci poterant iuste regendo. Quod autem stultum sit pro huiusmodi parvis et temporalibus bonis maxima et sempiterna perdere bona, nullus, nisi stultus aut infidelis, ignorat.

794. — Addendum est etiam quod haec temporalia commoda, propter quae tyranni iustitiam deserunt, magis ad lucrum proveniunt regibus dum iustitiam servant.

Primo namque inter mundana omnia nihil est, quod amicitiae digne praeferendum videatur. Ipsa namque est quae virtuosos in unum conciliat, virtutem conservat atque promovet. Ipsa est qua omnes indigent in quibuscumque negotiis peragendis, quae nec prosperis importune se ingerit, nec deserit in adversis. Ipsa est quae maximas delectationes affert, in tantum ut quaecumque delectabilia in taedium sine amicis vertantur. Quaelibet autem aspera facilia et prope nulla facit amor; nec est alicuius tyranni tanta crudelitas, ut amicitia non delectetur.

Dionysius enim, quondam Syracusanorum tyrannus, cum duorum amicorum, qui Damon et Pythias dicebantur, alterum occidere vellet, is, qui occidendus erat, inducias impetravit ut domum profectus res suas ordinaret; alter vero amicorum sese tyranno ob fidem pro eius reditu dedit. Appropinquante autem promisso die, nec illo redeunte, unusquisque fideiussorem stultitiae arguebat. At ille nihil se metuere de amici constantia praedicabat. Eadem autem hora, qua fuerat occidendus, rediit. Admirans autem amborum animum, tyrannus supplicium propter fidem amicitiae

remisit, insuper rogans ut eum tertium reciperent in amicitiae gradu.

795. — Hoc autem amicitiae bonum, quamvis desiderent tyranni, consequi tamen non possunt. Dum enim commune bonum non quaerunt, sed proprium, fit parva vel nulla communio eorum ad subditos. Omnis autem amicitia super aliqua communione firmatur. Eos enim qui conveniunt, vel per naturae originem, vel per morum similitudinem, vel per cuiuscumque societatis communionem, videmus amicitia coniungi. Parva igitur vel potius nulla est amicitia tyranni et subditi; simulque dum subditi per tyrannicam iniustitiam opprimuntur, et se amari non sentiunt sed contemni, nequaquam amant. Nec habent tyranni unde de subditis conquerantur si ab eis non diliguntur, quia nec ipsi tales se ipsis exhibent ut diligi ab eis debeant.

796. — Sed boni reges, dum communi profectui studiose intendunt et eorum studio subditi plura commoda se assequi sentiunt, diliguntur a plurimis, dum subditos se amare demonstrant, quia et hoc est maioris malitiae quam quod in multitudine cadat, ut odio habeantur amici et benefactoribus rependatur malum pro bono. Et ex hoc amore provenit ut bonorum regum regnum sit stabile, dum pro ipsis se subditi quibuscumque periculis exponere non recusant: cuius exemplum in Iulio Caesare apparet, de quo Suetonius refert (') quod milites suos usque adeo diligebat ut, audita quorumdam caede, capillos et barbam ante non dempserit quam vindicasset: quibus rebus devotissimos sibi et strenuissimos milites reddidit, ita quod plerique eorum capti, concessam sibi sub ea conditione vitam, si militare adversus Caesarem vellent, recusarent. Octavianus etiam Augustus, qui modestissime imperio usus est, in tantum diligebatur a subditis ut plerique morientes victimas quas devoverant immolari mandarent (2), quia eum superstitem reliquissent (3).

797. — Non est ergo facile ut principis perturbetur dominium, quem tanto consensu populus amat: propter quod Salomon dicit (4): *Rex qui iudicat in iustitia pauperes, thronus eius in aeternum firmabitur.* Tyrannorum vero dominium diuturnum esse non potest, cum sit multitudini odiosum. Non potest enim diu conservari quod votis multorum repugnat. Vix enim a quoquam praesens vita transigitur quin aliquas adversitates patiatur. Adversitatis autem tempore, occasio deesse non potest contra tyrannum insurgendi: et ubi adsit occasio, non deerit ex multis vel unus qui occasione non utatur. Insurgentem autem populus votive prosequitur: nec de facili carebit effectu, quod cum favore multitudinis attentatur. Vix ergo potest contingere quod tyranni dominium protendatur in longum.

798. — Hoc etiam manifeste patet, si quis consideret unde tyranni dominium conservatur.

Non enim conservatur amore, cum parva vel nulla sit amicitia subiectae multitudinis ad tyrannum, ut ex praehabitis patet. De subditorum autem fide tyrannis confidendum non est. Non enim invenitur tanta virtus in multis, ut fidelitatis virtute reprimantur ne indebitae servitutis iugum, si possint, excutiant. Fortassis autem nec fidelitati contrarium reputabitur secundum opinionem multorum, si tyrannicae nequitiae qualitercumque obvietur. Restat ergo ut solo timore tyranni regimen sustentetur, unde et timeri se a subditis tota intentione procurant.

Timor autem est debile fundamentum. Nam qui timore subduntur, si occurrat occasio qua possint impunitatem sperare, contra praesidentes insurgunt eo ardentius quo magis contra voluntatem ex solo timore cohibebantur. Sicut si aqua per violentiam includatur, cum aditum invenerit impetuosius fluit. Sed nec ipse timor caret periculo, cum ex nimio timore plerique in desperationem inciderint. Salutis autem desperatio audacter ad quaelibet attendenda praecipitat. Non potest igitur tyranni dominium esse diuturnum.

799. — Hoc etiam non minus exemplis quam rationibus apparet. Si quis enim antiquorum gesta et modernorum eventus consideret, vix inveniet dominium tyranni alicuius diuturnum fuisse. Unde et Aristoteles in sua *Politica* (4), multis tyrannis enumeratis, omnium demonstrat dominium brevi tempore fuisse finitum, quorum tamen aliqui diutius praefuerunt quia non multum in tyrannide excedebant sed quantum ad multa imitabantur regalem modestiam.

800. — Adhuc autem hoc magis fit manifestum ex consideratione divini indicii.

(b Sueton., *Vitae Caes., Iulius,* cc. 67, 68.

(2) Al.: ut plerumque morientes victimas quas devoverant immolare mandarent.

(3) Sueton., *Vitae Caes., Augustus,* c. 59.

(4) Prov. xxix, 14.

d) Aristot., *Polit.,* V, c. 10, 1310-1312 (cfr. *Comm. S. Th.,* scii. Petri de Alvernia, lect. 5).

Ut cnim in lob (') dicitur: *Regnare facit hominem hypocritam propter peccata populi.* Nullus autem verius hypocrita dici potest quam qui regis assumit officium et exhibet se tyrannum. Nam hypocrita dicitur qui alterius repraesentat personam, sicut in spectaculis fieri consuevit. Sic igitur Deus praefici permittit tyrannos ad puniendum subditorum peccata. Talis autem punitio in Scripturis ira Dei consuevit nominari. Unde per Oseae Dominus dicit (2): *Dabo vobis (3) regem in furore meo.* Infelix est autem rex qui populo in furore Dei conceditur. Non enim eius stabile potest esse dominium, quia *non obliviscetur misereri Deus, nec continebit in ira sua misericordias suas* (4): quinimmo per loclem dicitur (5) quod *est patiens, et multae misericordiae, et praestabilis super malitia.* Non igitur permittit Deus diu regnare tyrannos, sed post tempestatem per eos inductam populo, per eorum dejectionem tranquillitatem inducet. Unde Sapiens dicit (°): *Sedes ducum superborum destruxit Deus, et sederefecit mites pro eis.*

801. — Experimento etiam apparet quod reges magis per iustitiam adipiscuntur divitias quam per rapinam tyranni. Quia enim dominium tyrannorum subiectae multitudini displicet, ideo opus habent tyranni multos habere satellites per quos contra subditos tuti reddantur, in quibus necesse est plura expendere quam a subditis rapiant. Regum autem dominium, quod subditis placet, omnes subditos pro satellitibus ad custodiam habet, in quibus expendere opus non est; sed interdum in necessitatibus plura regibus sponte donant, quam tyranni diripere possint; et sic impletur quod Salomon dicit (7): *Alii,* scilicet reges, *dividunt propria* benefaciendo subiectis, *et ditiores fiunt. Alii,* scilicet tyranni, *rapiunt non sua, et semper in egestate sunt.* Similiter autem iusto Dei contingit iudicio ut qui divitias iniuste congregant, inutiliter eas dispergant, aut etiam iuste auferantur ab eis. Ut enim Salomon dicit (8): *Avarus non implebitur pecunia, et qui amat divitias (J) fructum non capiet ex eis;* quinimmo ut Prov. xv dicit (9): *Conturbat domum, qui sectatur avaritiam.* Regibus vero, qui iustitiam quaerunt, divitiae adduntur a Deo, sicut Salomon, qui, dum sapientiam quaesivit ad faciendum iudicium, promissionem de abundantia divitiarum accepit.

802. — De fama vero superfluum videtur dicere. Quis enim dubitet bonos reges non solum in vita, sed magis post mortem quodammodo laudibus hominum vivere, et in desiderio haberi; malorum vero nomen aut statim deficere, vel si excellentes in malitia fuerint, cum detestatione eorum rememorari? Unde Salomon dicit ζl): *Memoria iusti cum laudibus, nomen autem impiorum putrescet,* quia vel deficit, vel remanet cum foetore.

Caput **12.**

Quod bona etiam mundialia, ut sunt DIVITIAE, POTESTAS, HONOR ET FAMA, MAGIS PROVENIUNT REGIBUS QUAM TYRANNIS, ET DE MALIS IN QUAE INCURRUNT TYRANNI ETIAM IN HAC VITA.

803. — Ex his ergo manifestum est quod stabilitas potestatis, divitiae, honor et fama magis regibus quam tyrannis ad votum proveniunt, propter quae tamen indebite adipiscenda declinat in tyrannidem princeps. Nullus enim a iustitia declinat nisi cupiditate alicuius commodi tractus.

Privatur insuper tyrannus excellentissima beatitudine, quae regibus debetur pro praemio, et, quod est gravius, maximum tormentum sibi acquirit in poenis. Si enim qui unum hominem spoliat, vel in servitutem redigit, vel occidit, maximam poenam meretur, quantum quidem ad iudicium hominum mortem, quantum vero ad iudicium Dei damnationem aeternam; quanto magis putandum est tyrannum deteriora mereri supplicia, qui undique ab omnibus rapit, contra omnium libertatem laborat, pro libito voluntatis suae quoscumque interficit? Tales insuper raro poenitent, vento inflati superbiae, merito peccatorum a Deo deserti et adulationibus hominum delibuti, et rarius digne satisfacere possunt. Quando enim restituent omnia quae praeter iustitiae debitum abstulerunt? Ad quae tamen restituenda nullus dubitat eos teneri. Quando recompensabunt eis quos oppresserunt et iniuste qualitercumque laeserunt?

804. — Adiicitur autem ad eorum impoenitentiam quod omnia sibi licita existimant quae impune sine resistentia facere

i1) lob. xxxiv, 30.
(2) Os. XIII, ii.
(3) Al.: tibi.
Cl) Psal. l.XXVl, 10.
(s) loel. n, 13.
(®) Eccli. x, 17.
(') Prov. xi, 24.
(8) Eccle. v, 9.
(8) Al.: pecunias.
(10) Prov. xv, 27.

Cl) Prov. x, 7; III Reg. in, 9-13.

potuerunt: unde non solum emendare non satagunt quae male fecerunt, sed sua consuetudine pro auctoritate utentes, peccandi audaciam transmittunt ad posteros, et sic non solum suorum facinorum apud Deum rei tenentur, sed etiam eorum quibus apud Deum peccandi occasionem reliquerunt.

Aggravatur etiam eorum peccatum ex dignitate suscepti officii. Sicut enim terrenus rex gravius punit suos ministros, si invenit eos sibi contrarios; ita Deus magis puniet eos, quos sui regiminis exeeutores et ministros facit, si nequiter agant, Dei iudicium in amaritudinem convertentes. Unde et in libro Sapientiae (') ad reges iniquos dicitur: *Quoniam cum essetis ministri regni illius, non recte iudicastis, neque custodistis legem iustitiae {nostrae}, neque secundum voluntatem Dei ambulastis, horrende et cito apparebit vobis quoniam iudicium durissimum his qui praesunt fiet. Exiguo enim conceditur misericordia, potentes autem potenter tormenta patientur.* Et Nabuchodonosor per Isaiam dicitur (2): *Ad infernum detraheris in profundum laci. Qui te viderint, ad te inclinabuntur teque prospicient,* quasi profundius in poenis submersum.

805. — Si igitur regibus abundant temporalia bona et proveniunt, et excellens beatitudinis gradus praeparatur a Deo, tyranni autem a temporalibus bonis quae cupiunt plerumque frustrantur, multis insuper periculis subiacentes, et, quod est amplius, bonis aeternis privantur ad poenas gravissimas reservati, vehementer studendum est his, qui regendi officium suscipiunt, ut reges se subditis praebeant, non tyrannos.

De rege autem quid sit, et quod expediat multitudini regem habere; adhuc autem quod praesidi expediat se regem multitudini exhibere subiectae, non tyrannum, tanta a nobis dicta sint.

Caput 13.

Procedit ad ostendendum regis officium, UBI SECUNDUM VIAM NATURAE OSTENDIT REGEM ESSE IN REGNO SICUT ANIMA EST IN CORPORE ET SICUT DEUS EST IN MUNDO.

806. — Consequens autem ex dictis est considerare quod sit regis officium et qualem oporteat esse regem.

Quia vero ea quae sunt secundum artem imitantur ea quae sunt secundum naturam ζl), ex quibus accipimus ut secundum rationem operari possimus, optimum videtur regis officium a forma regiminis naturalis assumere. Invenitur autem in rerum natura regimen *et* universale *et* particulare. *Universale* quidem, secundum quod omnia sub Dei regimine continentur, qui sua providentia universa gubernat. *Particulare* autem regimen maxime quidem divino regimini simile est, quod invenitur in homine, qui ob hoc minor mundus appellatur (2), quia in eo invenitur forma universalis regiminis. Nam sicut universa creatura corporea et omnes spirituales virtutes sub divino regimine continentur, sic et corporis membra et caeterae vires animae a ratione reguntur, et sic quodammodo se habet ratio in homine sicut Deus in mundo.

Sed quia, sicut supra ostendimus, homo est animal naturaliter sociale in multitudine vivens, similitudo divini regiminis invenitur in homine non solum quantum ad hoc quod per rationem regitur unus homo, sed etiam quantum ad hoc quod per rationem unius hominis regitur multitudo: quod maxime pertinet ad officium regis, dum et in quibusdam animalibus, quae socialiter vivunt, quaedam similitudo invenitur huius regiminis, sicut in apibus, in quibus et reges esse dicuntur, non quod in eis per rationem sit regimen, sed per instinctum naturae inditum a summo regente, qui est auctor naturae.

807. — Hoc igitur officium rex suscepisse cognoscat, ut sit in regno sicut in corpore anima et sicut Deus in mundo. Quae si diligenter recogitet, ex altero iustitiae in eo zelus accenditur, dum considerat ad hoc se positum ut loco Dei iudicium regno exerceat; ex altero vero mansuetudinis et clementiae lenitatem acquirit, dum reputat singulos, qui suo subsunt regimini, sicut propria membra.

Caput 14.

Assumit ex hac similitudine modum regiminis, ut sicut Deus unamquamque REM DISTINGUIT QUODAM ORDINE ET PROPRIA OPERATIONE ET LOCO, ITA REX SUBDITOS SUOS IN REGNO; ET EODEM MODO DE ANIMA.

808. — Oportet igitur considerare quid Deus in mundo faciat: sic enim manife-

il) Sap. vi, 5-7.
(2) Is. xiv, 15-16.

(1) Cfr. Aristot., *Physic.,* II, c. 2, 194 a 21-22 *{Comm. S. Th.,* lect. 4).
(2) Cfr. Aristot., *Physic.,* VIII, c. 2, 252 b 26-27 *{Comm. S. Th.,* lect. 4).

stum erit quid immineat regi faciendum.

Sunt autem universaliter consideranda *duo* opera Dei in mundo. *Unum* quo mundum instituit, *alterum* quo mundum institutum gubernat. Haec etiam duo opera anima habet in corpore. Nam primo quidem virtute animae informatur corpus, deinde vero per animam corpus regitur et movetur.

Horum autem *secundum* quidem magis proprie pertinet ad regis officium. Unde ad omnes reges pertinet gubernatio, et a gubernationis regimine regis nomen accipitur. *Primum* autem opus non omnibus regibus convenit. Non enim omnes regnum aut civitatem instituunt, in quo regnant, sed regno ac civitati iam institutis regiminis curam impendunt. Est tamen considerandum quod nisi praecessisset qui instituerat civitatem aut regnum, locum non haberet gubernatio regni. Sub regis enim officio comprehenditur etiam institutio civitatis et regni. Nonnulli enim civitates instituerunt, in quibus regnarent, ut Ninus Ninivem, et Romulus Romam.

809. — Similiter etiam ad gubernationis officium pertinet ut gubernata conservet, ac eis utatur ad quod sunt constituta. Non igitur gubernationis officium plene cognosci poterit si institutionis ratio ignoretur. Ratio autem institutionis regni ab exemplo institutionis mundi sumenda est: in quo primo consideratur ipsarum rerum productio, deinde partium mundi ordinata distinctio. Ulterius autem singulis mundi partibus diversae rerum species distributae videntur, ut stellae caelo, volucres aëri, pisces aquae, animalia terrae: deinde singulis ea, quibus indigent, abundanter divinitus provisa videntur.

Hanc autem institutionis rationem Moyses subtiliter et diligenter expressit.

Primo enim rerum productionem proponit, dicens (1): *In principio creavit Deus caelum et terram;* deinde secundum ordinem convenientem omnia divinitus distincta esse denuntiat, videlicet diem a nocte, a superioribus inferiora, mare ab arida. Hinc caelum luminaribus, avibus aërem, mare piscibus, animalibus terram ornatam refert: ultimo assignatum hominibus terrae animaliumque dominium. Usum vero plantarum tam ipsis quam animalibus caeteris ex providentia divina denuntiat.

810. — Institutor autem civitatis et regni de novo producere homines et loca ad inhabitandum et caetera vitae subsidia non potest, sed necesse habet his uti quae in natura praeexistunt: sicut etiam caeterae artes operationis suae materiam a natura accipiunt, ut faber ferrum, aedificator ligna et lapides in artis usum assumunt.

Necesse est igitur institutori civitatis et regni primum quidem congruum locum eligere, qui Salubritate habitatores conservet, ubertate ad victum sufficiat, amoenitate delectet, munitione ab hostibus tutos reddat. Quod si aliquid de dicta opportunitate deficiat, tanto locus erit convenientior quanto plura vel magis necessaria de praedictis habuerit.

811. — Deinde necesse est ut locum electum institutor civitatis aut regni distinguat secundum exigentiam eorum quae perfectio civitatis aut regni requirit. Puta, si regnum instituendum sit, oportet providere quis locus aptus sit urbibus constituendis, quis villis, quis castris, ubi constituenda sint studia litterarum, ubi exercitia militum, ubi negotiatorum conventus, et sic de aliis quae perfectio regni requirit. Si autem institutioni civitatis opera detur, providere oportet quis locus sit sacris, quis iuri reddendo, quis artificibus singulis deputandus.

812. — Ulterius autem oportet homines congregare, qui sunt congruis Jocis secundum sua officia deputandi. Demum vero providendum est ut singulis necessaria suppetant secundum uniuscuiusque constitutionem et statum: aliter enim nequaquam posset regnum vel civitas commanere.

Haec igitur sunt, ut summarie dicatur, quae ad regis officium pertinent in institutione civitatis aut regni, ex similitudine institutionis mundi assumpta.

Caput 15.

Quis modus gubernandi competat regi, QUIA SECUNDUM MODUM GUBERNATIONIS divinae: qui quidem modus gubernandi A gubernatione navis sumpsit INITIUM, UBI ET PONITUR COMPARATIO SACERDOTALIS DOMINII ET REGALIS.

813. — Sicut autem institutio civitatis aut regni ex forma institutionis mundi convenienter accipitur, sic et gubernationis ratio ex gubernatione sumenda est.

Est tamen praeconsiderandum quod gubernare est, id quod gubernatur conve-

(1) Gen. i, 1 s.

nienter ad debitum finem perducere. Sic etiam navis gubernari dicitur dum per nautae industriam recto itinere ad portum illaesa perducitur. Si igitur aliquid ad finem extra se ordinetur, ut navis ad portum, ad gubernatoris officium pertinebit non solum ut rem in se conservet illaesam, sed quod ulterius ad finem perducat. Si vero aliquid esset, cuius finis non esset extra ipsum, ad hoc solum intenderet gubernatoris intentio ut rem illam in sua perfectione conservaret illaesam. Et quamvis nihil tale inveniatur in rebus post ipsum Deum, qui est omnibus finis, erga id tamen, quod ad extrinsecum ordinatur, multipliciter cura impeditur a diversis.

814. — Nam forte alius erit qui curam gerit ut res in suo esse conservetur; alius autem ut ad altiorem perfectionem perveniat: ut in ipsa navi, unde gubernationis ratio assumitur, manifeste apparet. Faber enim lignarius curam habet restaurandi si quid collapsum fuerit in navi, sed nauta sollicitudinem gerit ut navem perducat ad portum.

Sic etiam contingit in homine. Nam medicus curam gerit ut vita hominis conservetur in sanitate; oeconomus, ut suppetant necessaria vitae; doctor autem curam gerit ut veritatem cognoscat; institutor autem morum, ut secundum rationem vivat. Quod si homo non ordinaretur ad aliud exterius bonum, sufficerent homini curae praedictae.

815. — Sed est quoddam bonum extrinsecum (') homini quamdiu mortaliter vivit, scilicet ultima beatitudo, quae in fruitione Dei expectatur post mortem. Quia, ut Apostolus ait (2): *Quamdiu sumus in corpore, peregrinamur a Domino.* Unde homo Christianus, cui beatitudo illa est per Christi sanguinem acquisita, et qui pro ea assequenda Spiritus sancti arrham accepit, indiget alia spirituali cura per quam dirigatur ad portum salutis aeternae; haec autem cura per ministros Ecclesiae Christi fidelibus exhibetur.

816. — Idem autem oportet esse indicium de fine totius multitudinis, et unius. Si igitur finis hominis esset bonum quodcumque in ipso existens, et regendae multitudinis finis ultimus esset similiter ut tale bonum multitudo acquireret et in eo permaneret; et si quidem talis ultimus sive unius hominis sive multitudinis finis esset corporalis, vita et sanitas corporis, medici esset officium. Si autem ultimus finis esset divitiarum affluentia, oeconomus rex quidam multitudinis esset. Si vero bonum cognoscendae veritatis tale quid esset, ad quod posset multitudo pertingere, rex haberet doctoris officium.

817. — Videtur autem finis esse multitudinis congregatae vivere secundum virtutem. Ad hoc enim homines congregantur ut simul bene vivant, quod consequi non posset unusquisque singulariter vivens; bona autem vita est secundum virtutem; virtuosa igitur vita est congregationis humanae finis.

Huius autem signum est quod hi soli sunt partes multitudinis congregatae, qui sibi invicem communicant in bene vivendo. Si enim propter solum vivere homines convenirent, animalia et servi essent pars aliqua congregationis civilis. Si vero propter acquirendas divitias, omnes simul negotiantes ad unam civitatem pertinerent, sicut videmus eos solos sub una multitudine computari qui sub eisdem legibus et eodem regimine diriguntur ad bene vivendum.

Sed quia homo vivendo secundum virtutem ad ulteriorem finem ordinatur, qui consistit in fruitione divina, ut supra iam diximus, oportet eumdem finem esse multitudinis humanae qui est hominis unius. Non est ergo ultimus finis multitudinis congregatae vivere secundum virtutem, sed per virtuosam vitam pervenire ad fruitionem divinam.

818. — Siquidem autem ad hunc finem perveniri posset virtute humanae naturae, necesse esset ut ad officium regis pertineret dirigere homines in hunc finem. Hunc enim dici regem supponimus, cui summa regiminis in rebus humanis committitur. Tanto autem est regimen sublimius quanto ad finem ulteriorem ordinatur. Semper enim invenitur ille, ad quem pertinet ultimus finis, imperare operantibus ea quae ad finem ultimum ordinantur; sicut gubernator, ad quem pertinet navigationem disponere, imperat ei, qui navem constituit, qualem navem navigationi aptam facere debeat; civilis autem qui utitur armis, imperat fabro, qualia arma fabricet.

Sed quia finem fruitionis divinae non consequitur homo per virtutem humanam, sed virtute divina, iuxta illud Apostoli (b): *Gratia Dei, vita aeterna,* perducere ad illum finem non humani erit, sed divini re-

(1) *Al.:* extraneum.
(2) II Cor. v, 6.
(b Rom. vi, 23.

giminis. Ad illum igitur regem huiusmodi regimen pertinet, qui non est solum homo sed etiam Deus, scilicet ad Dominum nostrum Iesum Christum, qui homines filios Dei faciens in caelestem gloriam introduxit.

819. — Hoc igitur est regimen ei traditum quod non corrumpetur, propter quod non solum sacerdos, sed rex in Scripturis sacris nominatur, dicente Ieremia (1): *Regnabit rex, et sapiens erit;* unde ab eo regale sacerdotium derivatur. Et quod est amplius, omnes Christi fideles, in quantum sunt membra eius, reges et sacerdotes dicuntur (2). Huius ergo regni ministerium, ut a terrenis essent spiritualia distincta, non terrenis regibus sed sacerdotibus est commissum, et praecipue Summo Sacerdoti, successori Petri, Christi Vicario, Romano Pontifici, cui omnes reges populi Christiani oportet esse subditos, sicut ipsi Domino Iesu Christo. Sic enim ei, ad quem finis ultimi cura pertinet, subdi debent illi, ad quos pertinet cura antecedentium finium, et eius imperio dirigi.

820. — Quia igitur sacerdotium gentilium et totus divinorum cultus erat propter temporalia bona conquirenda, quae omnia ordinantur ad multitudinis bonum commune, cuius regi cura incumbit, convenienter sacerdotes gentilium regibus subdebantur. Sed et quia in veteri lege promittebantur bona terrena non a daemonibus, sed a Deo vero religioso populo exhibenda, inde et in lege veteri sacerdotes regibus leguntur fuisse subiecti. Sed in nova lege est sacerdotium altius, per quod homines traducuntur ad bona caelestia: unde in lege Christi reges debent sacerdotibus esse subiecti.

821. — Propter quod mirabiliter ex divina providentia factum est ut in Romana urbe, quam Deus praeviderat Christiani populi principalem sedem futuram, hic mos paulatim inolesceret ut civitatum rectores sacerdotibus subiacerent. Sicut enim Valerius Maximus refert (3), « omnia post religionem ponenda semper nostra civitas duxit, etiam in quibus summae maiestatis decus conspici voluit. Quapropter non dubitaverunt sacris imperia servire, ita se humanarum rerum habitura regimen existimantia, si divinae potentiae bene atque constanter fuissent famulata ».

Quia vero etiam futurum erat ut in Gallia Christiani sacerdotii plurimum vigeret religio, divinitus est permissum ut etiam apud Gallos gentiles sacerdotes, quos Druidas nominabant, totius Galliae ius definirent, ut refert Iulius Caesar in libro quem de bello Gallico scripsit (3).

Caput **16.**

Quod sicut ad ultimum finem consequendum requiritur ut rex subditos suos ad vivendum secundum virtutem disponat, ita ad fines medios. Et ponuntur hic quae sunt illa quae ordinant ad bene vivendum et quae impediunt, et quod remedium rex apponere debet circa dicta impedimenta.

822. — Sicut autem ad vitam, quam in caelo speramus beatam, ordinatur sicut ad finem vita qua hic homines bene vivunt; ita ad bonum multitudinis ordinantur sicut ad finem quaecumque particularia bona per hominem procurantur, sive divitiae, sive lucra, sive sanitas, sive facundia vel eruditio.

Si igitur, ut dictum est, qui de ultimo fine curam habet praeesse debet his qui curam habent de ordinatis ad finem et eos dirigere suo imperio, manifestum ex dictis fit quod rex, sicut dominio et regimini (2) quod administratur per sacerdotis officium subdi debet, ita praeesse debet omnibus humanis officiis et ea imperio sui regiminis ordinare.

823. — Cuicumque autem incumbit aliquid perficere quod ordinatur in aliud sicut in finem, hoc debet attendere ut suum opus sit congruum fini. Sicut faber sic facit gladium ut pugnae conveniat, et aedificator sic debet domum disponere ut ad habitandum sit apta. Quia igitur vitae, qua in praesenti bene vivimus, finis est beatitudo caelestis, ad regis officium pertinet ea ratione vitam multitudinis bonam procurare secundum quod congruit ad caelestem beatitudinem consequendam, ut scilicet ea praecipiat quae ad caelestem beatitudinem ducunt, et eorum contraria, secundum quod fuerit possibile, interdicat.

824. — Quae autem sit ad veram beatitudinem via, et quae sint impedimenta eius, ex lege divina cognoscitur, cuius doctrina pertinet ad sacerdotum officium, secundum illud Mal. (3): *Labia sacerdotis cu-*

(1) Ierem. XXIII, 5.
(2) Apoc. I, 6; V, 10; XX, 6.
(3) Val.-Max., I, X, 9.

(1) Iul. Caes., *De bello gallico,* VI, c. 13, 5.
(") *Al.:* sicut Domino, regimini...
(3) Mal. II, 7.

stodient scientiam, et legem requirent de ore eius. Et ideo in Deut. (x) Dominus praecipit: *Postquam sederit rex in solio regni sui, describet sibi Deuteronomium legis huius in volumine, accipiens exempla a sacerdote Leviticae tribus, et habebit secum, legetque illud omnibus diebus vitae suae, ut discat timere Dominum Deum suum et custodire verba et caeremonias eius, quae in lege praecepta (2) sunt.*

Per legem igitur divinam edoctus (rex), ad hoc praecipuum studium debet intendere, qualiter multitudo sibi subdita bene vivat: quod quidem studium in *tria* dividitur, ut *primo* quidem in subiecta multitudine bonam vitam instituat; *secundo,* ut institutam conservet; *tertio,* ut conservatam ad meliora promoveat.

825. — *d)* Ad bonam autem unius hominis vitam *duo* requiruntur: *unum* principale, quod est operatio secundum virtutem (virtus enim est qua bene vivitur); *aliud* vero secundarium et quasi instrumentale, scilicet corporalium bonorum sufficientia, quorum usus est necessarius ad actum virtutis.

Ipsa tamen hominis unitas per naturam causatur; multitudinis autem unitas, quae pax dicitur, per regentis industriam est procuranda. Sic igitur ad bonam vitam multitudinis instituendam *tria* requiruntur. *Primo* quidem, ut multitudo in unitate pacis constituatur. *Secundo,* ut multitudo vinculo pacis unita dirigatur ad bene agendum. Sicut enim homo nihil bene agere potest nisi praesupposita suarum partium unitate, ita hominum multitudo pacis unitate carens, dum inpugnat se ipsam, impeditur a bene agendo. *Tertio* vero requiritur ut per regentis industriam necessariorum ad bene vivendum adsit sufficiens copia.

Sic igitur bona vita per regis officium in multitudine constituta, consequens est ut ad eius conservationem intendat.

826. — &) Sunt autem *tria,* quibus bonum publicum permanere non sinitur, quorum quidem *unum* est a natura proveniens. Non enim bonum multitudinis ad unum tantum tempus institui debet, sed ut sit quodammodo perpetuum. Homines autem cum sint mortales, in perpetuum durare non possunt. Nec, dum vivunt, semper sunt in eodem vigore, quia multis variationibus humana vita subiicitur, et sic non sunt homines ad eadem officia peragenda aequaliter per totam vitam idonei.

Aliud autem impedimentum boni publici conservandi ab interiori proveniens in perversitate voluntatum consistit, dum vel sunt desides ad ea peragenda quae requirit respublica, vel insuper sunt paci multitudinis noxii, dum transgrediendo iustitiam aliorum pacem perturbant.

Tertium autem impedimentum reipublicae conservandae ab exteriori causatur, dum per incursum hostium pax dissolvitur et interdum regnum aut civitas funditus dissipatur.

827. — Igitur circa tria praedicta *triplex* cura imminet regi.

Primo quidem de successione hominum et substitutione illorum qui diversis officiis praesunt, ut sicut per divinum regimen in rebus corruptibilibus, quia semper eadem durare non possunt, provisum est ut per generationem alia in locum aliorum succedant, ut vel sic conservetur integritas universi, ita per regis studium conservetur subiectae multitudinis bonum, dum sollicite curat qualiter alii in deficientium locum succedant.

Secundo autem ut suis legibus et praeceptis, poenis et praemiis homines sibi subiectos ab iniquitate coerceat et ad opera virtuosa inducat, exemplum a Deo accipiens qui hominibus legem dedit, observantibus quidem mercedem, transgredientibus poenas retribuens.

Tertio imminet regi cura ut multitudo sibi subiecta contra hostes tuta reddatur. Nihil enim prodesset interiora vitare pericula, si ab exterioribus defendi non posset.

828. — c) Sic igitur bonae multitudinis institutioni *tertium* restat ad regis officium pertinens, ut sit de promotione sollicitus, quod fit dum in singulis quae praemissa sunt, si quid inordinatum èst corrigere, si quid deest supplere, si quid melius fieri potest, studet perficere. Unde et Apostolus fideles monet (x) ut semper aemulentur charismata meliora.

Haec igitur sunt quae ad regis officium pertinent, de quibus per singula diligentius tractare oportet.

(1) Deut. xvn, 18-19.
(2) *Al.:* scripta.

(1) I Cor. xii, 31.

LIBER SECUNDUS

Caput 1.

Qualiter ad regem pertinet instituere civitates vel castra ad gloriam consequendam, et quod eligere debet ad hoc loca temperata; et postea subiungit quae ex hoc commoda regna consequantur, et quae incommoda de contrario.

829. — Primum igitur praecipue (1) oportet exponere regis officium ab institutione civitatis aut regni. Nam, sicut Vegetius dicit (2), potentissimae nationes et principes nominati nullam maiorem potuerunt gloriarn assequi, quam aut fundare novas civitates, aut ab aliis conditas in nomen suum sub quadam amplificatione transferre: quod quidem documentis sacrae Scripturae concordat. Dicit enim Sapiens in Eccli. (3), quod *aedificator civitatis confirmabit nomen.* Hodie namque nomen Romuli nesciretur, nisi quia condidit Romam.

830. — In institutione autem civitatis aut regni, si copia detur, primo quidem est regio per regem eligenda, quam temperatam esse oportet. Ex regionis enim temperie habitatores multa commoda consequuntur.

Primo namque consequuntur homines ex temperie regionis incolumitatem corporis et longitudinem vitae. Cum enim sanitas in quadam temperie humorum consistat, in loco temperato conservabitur sanitas: simile namque suo simili conservatur. Si autem fuerit excessus caloris, vel frigoris, necesse est quod secundum qualitatem aëris corporis qualitas immutetur: unde quadam naturali industria animalia quaedam tempore frigido ad calida loca se transferunt, rursum tempore calido loca frigida repetentes, ut ex contraria dispositione loci temporis temperiem consequantur.

831. — *Rursus:* cum animal vivat per calidum et humidum, si fuerit calor intensus, cito naturale humidum exsiccatur et deficit vita; sicut lucerna extinguitur, si humor infusus cito per ignis magnitudinem consumatur. Unde in quibusdam calidissimis Aethiopum regionibus homines ultra tredecim annos non vivere perhibentur. In regionibus vero frigidis in excessu, naturale humidum de facili congelatur et calor naturalis extinguitur.

832. — *Deinde* ad opportunitates bellorum, quibus tuta redditur humana societas, regionis temperies plurimum valet. Nam, sicut Vegetius refert (1), « omnes nationes quae vicinae sunt soli, nimio calore siccatae, amplius quidem sapere sed minus de sanguine habere dicuntur, ac propterea constantiam atque fiduciam de propinquo pugnandi non habent, quia metuunt vulnera qui modicum sanguinem se habere noverunt. E contra septentrionales populi remoti a solis ardoribus inconsultiores quidem, sed tamen largo sanguine redundantes, sunt ad bella promptissimi. His, qui temperatioribus habitant plagis, et copia sanguinis suppetit ad vulnerum mortisque contemptum, nec prudentia deficit, quae modestiam servet in castris, et non parum prodest uti in dimicatione [et] consiliis ».

833. — *Demum* temperata regio ad politicam vitam valet. Ut enim Aristoteles dicit in sua *Politica* (2): « Quae in frigidis locis habitant gentes, sunt quidem plenae animositate, intellectu autem et arte magis deficientes, propter quod libere perseverant magis. Non vivunt autem politice, et vicinis propter imprudentiam principari non possunt. Quae autem in calidis sunt, intellectivae quidem sunt et artificiosae secundum animam, sine animositate autem, propter quod subiectae quidem sunt, et subiectae perseverant. Quae autem in mediis locis habitant, utroque participant: propter quod et liberi perseverant, et maxime politice vivere possunt, et sciunt aliis principari ».

Est igitur eligenda regio temperata ad institutionem civitatis vel regni.

Caput 2.

Qualiter eligere debent reges et principes regiones ad civitates vel castra instituenda, in quibus aër sit salubris; et in quo talis aër cognoscitur, et quibus signis.

834. — Post electionem autem regionis, oportet civitati constituendae idoneum Io-

(1) *Al.:* incipere.
(2) Veget., *Instit. rei militaris,* IV, prol.
(3) Eccli. xl, 19.

(1) Veget., *op. cit.,* I, c. 2.
(2) Aristot., *Polit.,* VII, c. 7, 1327 b 23-23 *(Comm. S. Th.,* lect. 5).

cum eligere, in quo primo videtur aëris salubritas requirenda. Conversationi enim civili praeiacet naturalis vita, quae per salubritatem aëris servatur illaesa. Locus autem saluberrimus erit, ut Vitruvius (1) tradit, « excelsus, non nebulosus, non pruinosus, regionesque caeli spectans, neque aestuosus, neque frigidus (2), demum paludibus non vicinus ».

Eminentia quidem loci solet ad aëris salubritatem conferre, quia locus eminens ventorum perflationibus patet, quibus redditur aër purus; vapores etiam, qui virtute radii solaris resolvuntur a terra et ab aquis, multiplicantur magis in convallibus et in locis demissis quam in altis. Unde in locis altis aër subtilior invenitur.

Huiusmodi autem subtilitas aëris, quae ad liberam et sinceram respirationem plurimum valet, impeditur per nebulas et pruinas, quae solent in locis multum humidis abundare: unde loca huiusmodi inveniuntur salubritati esse contraria. Et quia loca paludosa nimia humiditate abundant, oportet locum construendae urbi electum a paludibus esse remotum. « Cum enim aurae matutinae sole oriente ad locum ipsum pervenient, et eis ortae a paludibus nebulae adiungentur, flatus bestiarum palustrium venenatarum cum nebulis mixtos spargent, et locum facient pestilentem » (3). « Si tamen moenia constructa fuerint in paludibus, quae fuerint prope mare, spectentque ad septentrionem, vel circa, haeque paludes excelsiores fuerint quam littus marinum, rationabiliter videbuntur esse constructa. Fossis enim directis (4) exitus aquae patebit ad littus, et mare tempestatibus auctum in paludes redundando non permittet animalia palustria nasci. Et si aliqua animalia de superioribus locis venerint, inconsueta salsedine occidentur » (5).

835. — Oportet etiam locum urbi destinatum ad calorem et frigus temperate disponi secundum aspectum ad plagas caeli diversas. Si enim moenia maxime prope mare constituta spectabunt ad meridiem, non erunt salubria (6). Nam huiusmodi loca mane quidem erunt frigida, quia non respiciuntur a sole, meridie vero erunt ferventia propter solis respectum. Quae autem ad occidentem spectant, orto sole tepescunt vel etiam frigent, meridie calent, vespere fervent propter caloris continuitatem et solis aspectum.

Si vero ad orientem spectabunt, mane quidem propter solis oppositionem directam temperate calescent; nec multum in meridie calor augebitur, sole non directe spectante ad locum, vespere vero totaliter radiis solis adversis loca frigescent. Eademque, vel similis temperies erit, si ad aquilonem locus respiciat urbis, e converso est quod de meridiem respiciente est dictum.

Experimento autem cognoscere possumus quod in maiorem calorem minus salubriter aliquis transmutatur. Quae enim a frigidis locis corpora traducuntur in calida, non possunt durare, sed dissolvuntur, quia calor sugendo vaporem, naturales virtutes dissolvit; unde etiam in salubribus locis corpora aestate infirma redduntur.

836. — Quia vero ad corporum sanitatem convenientium ciborum usus requiritur, in hoc conferre oportet de loci salubritate qui constituendae urbi eligitur, ut ex conditione ciborum discernatur qui nascuntur in terra: quod quidem explorare solebant antiqui ex animalibus ibidem nutritis. Cum enim hominibus aliisque animalibus commune sit uti ad nutrimentum his quae nascuntur in terra, consequens est si occisorum animalium viscera inveniuntur bene valentia, quod homines etiam in loco eodem salubrius possint nutriri. Si vero animalium occisorum appareant morbida membra, rationabilius accipi potest quod nec hominibus illius loci habitatio sit salubris.

837. — Sicut autem aër temperatus, ita salubris aqua est requirenda. Ex his enim maxime dependet sanitas corporum, quae saepius in usum hominum assumuntur. Et de aëre quidem manifestum est quod quotidie ipsum aspirando introrsum attrahimus usque ad ipsa vitalia: unde principaliter eius salubritas ad incolumitatem corporum confert. Item, quia inter ea quae assumuntur per modum nutrimenti, aqua est qua saepissime utimur tam in potibus, quam in cibis, ideo nihil est, praeter aëris puritatem, magis pertinens ad loci sanitatem quam aquarum salubritas.

838. — Est et aliud signum ex quo considerari potest loci salubritas: si videlicet hominum in loco commorantium facies bene coloratae appareant, robusta corpora et bene disposita membra, si pueri multi et vivaces, si senes multi reperiantur ibi-

(1) Vitruv., *De architectura,* I, c. 4. *Al.:* Vegetius; *vel:* Victorinus.
(2) *Al.:* neque aestuosas, neque frigidas.
(3) *Ibid.*
(4) *Al.:* ductis.
(5) *Op. cit.,* c. 4.
(6) *Ibid.*

dem. E converso, si facies hominum deformes appareant, debilia corpora, exinanita membra vel morbida, si pauci et morbidi pueri, et adhuc pauciores senes, dubitari non potest locum esse mortiferum.

Caput 3.

Qualiter necesse est talem civitatem, construendam a rege, habere copiam rerum victualium, quia sine eis civitas esse perfecta non potest; et distinguit duplicem modum istius copiae, primum tamen magis commendat.

839. — Oportet autem ut locus construendae urbi electus non solum talis sit, qui salubritate habitatores conservet, sed ubertate ad victum sufficiat. Non enim est possibile multitudinem hominum habitare ubi victualium non suppetit copia. Unde, ut Vitruvius refert (*), cum Xenocrates architector peritissimus Alexandro Macedoni demonstraret in quodam monte civitatem egregiae formae construi posse, interrogasse fertur Alexander si essent agri qui civitati possent frumentorum copiam ministrare. Quod cum deficere inveniret, respondit vituperandum esse si quis in tali loco civitatem construeret. Sicut enim natus infans non potest ali sine nutricis lacte nec ad incrementum perduci, sic civitas sine ciborum abundantia frequentiam populi habere non potest.

840. — *Duo* tamen sunt modi quibus alicui civitati potest affluentia rerum suppetere. *Unus* qui dictus est, propter regionis fertilitatem abunde omnia producentis, quae humanae vitae requirit necessitas. *Alius* autem per mercationis usum, ex quo ibidem necessaria vitae ex diversis partibus adducantur.

Primus autem modus convenientior esse manifeste convincitur. Tanto enim aliquid dignius est, quanto per se sufficientius invenitur: quia quod alio indiget, deficiens esse monstratur. Sufficientiam autem plenius possidet civitas, cui circumiacens regio sufficiens est ad necessaria vitae, quam illa quae indiget ab aliis per mercationem accipere. Dignior enim est civitas si abundantiam regum habeat ex territorio proprio, quam si per mercatores abundet; cum hoc etiam videatur esse securius, quia propter bellorum eventus et diversa viarum discrimina, de facili potest impediri victualium deportatio, et sic civitas per defectum victualium opprimeretur.

841. — Est etiam hoc utilius ad conversationem civilem. Nam civitas quae ad sui sustentationem mercationum multitudine indiget, necesse est ut continuum extraneorum convictum patiatur. Extraneorum autem conversatio corrumpit plurimum civium mores, secundum Aristotelis doctrinam in sua *Politica* (1), quia necesse est evenire ut homines extranei aliis legibus et consuetudinibus enutriti, in multis aliter agant quam sint civium mores, et sic, dum cives exemplo ad agenda similia provocantur, civilis conversatio perturbatur.

Rursus: si cives ipsi mercationibus fuerint dediti, pandetur pluribus vitiis aditus. Nam cum negotiatorum studium maxime ad lucrum tendat, per negotiationis usum cupiditas in cordibus civium traducitur, ex quo convenit, ut in civitate omnia fiant venalia, et fide subtracta, locus fraudibus aperitur, publicoque bono contempto, proprio commodo quisque deserviet, deficietque virtutis studium, dum honor virtutis praemium omnibus deferetur: unde necesse erit in tali civitate civilem conversationem corrumpi.

842. — Est autem negotiationis usus contrarius quam plurimum exercitio militari. Negotiatores enim dum umbram colunt, a laboribus vacant, et dum fruuntur deliciis, mollescunt animo, et corpora redduntur debilia et ad labores militares inepta: unde secundum iura civilia negotiatio est militibus interdicta.

Denique civitas illa solet esse magis pacifica, cuius populus rarius congregatur, minusque intra urbis moenia residet. Ex frequenti enim hominum concursu datur occasio litibus et seditionibus materia ministratur. Unde secundum Aristotelis doctrinam (2), utilius est quidem quod populus extra civitates exerceatur, quam quod intra civitatis moenia iugiter commoretur. Si autem civitas sit mercationibus dedita, maxime necesse est ut intra urbem cives resideant ibique mercationes exerceant.

843. — Melius igitur est quod civitati victualium copia suppetat ex propriis agris, quam quod civitas sit totaliter negotiationi exposita. Nec tamen negotiatores omnino a

(*) Vitruv., *De architectura,* II, praef. — *Al.:* ut vult Philosophus.

(1) Aristot., *Polit., V,* c. 3, 1303 a 27 s.; VII, c. 6, 1327 a 13-15 *(Comm. S. Th.,* l. V, lect. 2; l. VII, lect. 4).

(2) Id., *Polit.,* VII, c. 6, 1327 a 27-30 *(Comm. S. Th.,* lect. 4).

civitate oportet excludi, quia non de facili potest inveniri locus qui sic omnibus vitae necessariis abundet quod non indigeat aliquibus aliunde allatis; eorumque quae in eodem loco superabundant eodem modo redderetur multis damnosa copia, si per mercatorum officium ad alia loca transferri non possent. Unde oportet quod perfecta civitas moderate mercatoribus utatur.

Caput 4.

Quod regio quam rex eligit ad civitates et castra instituenda debet habere amoenitates, in quibus cives sunt arcendi ut moderate eis utantur, quia saepius sunt causa dissolutionis, unde regnum dissipatur.

844. — Est etiam constituendis urbibus eligendus locus qui amoenitate habitatores delectet. Non enim facile deseritur locus amoenus, nec de facili ad locum illum confluit habitantium multitudo cui deest amoenitas, eo quod absque amoenitate vita hominis diu durare non possit.

Ad hanc autem amoenitatem pertinet quod sit locus camporum planitie distentus, arborum ferax, montium propinquitate conspicuus, nemoribus gratus et aquis irriguus. Verum quia nimia amoenitas superflue ad delicias homines allicit, quod civitati plurimum nocet, ideo oportet ea moderate uti.

845. — *Primo* namque homines vacantes deliciis, sensu hebetantur. Immergit enim earum suavitas sensibus animam, ita quod in rebus delectantibus liberum iudicium habere non possunt. Unde secundum Aristotelis sententiam (1), « prudentia iudicis per delectationem corrumpitur ».

Deinde delectationes superfluae ab honestate virtutis deficere faciunt. Nihil enim magis perducit ad immoderatum augmentum, per quod medium virtutis corrumpitur, quam delectatio: tum quia natura delectationis est avida, et sic modica delectatione sumpta praecipitatur in turpium delectationum illecebras, sicut ligna sicca ex modico igne accenduntur; tum etiam quia delectatio appetitum non satiat, sed gustata sitim sui magis inducit; unde ad virtutis officium pertinet, ut homines a delectationibus superfluis abstineant. Sic enim superfluitate vitata facilius ad medium virtutis pervenietur. Consequenter etiam deliciis superflue dediti mollescunt animo, et ad ardua quaeque attentanda nec non ad tolerandos labores et pericula abhorrenda pusillanimes fiunt, unde et ad bellicum usum deliciae plurimum nocent, quia, ut Vegetius dicit in libro *De re militari* (1): « Minus timet mortem, qui minus deliciarum se novit habuisse in vita ».

Demum deliciis resoluti plerumque pigrescunt, et intermissis necessariis studiis et negotiis debitis, solis deliciis adhibent curam, in quas quae prius ab aliis fuerant congregata profusi dispergunt: unde ad paupertatem deducti, dum consuetis deliciis carere non possunt, se furtis et rapinis exponunt ut habeant unde possint suas voluptates explere. Est igitur nocivum civitati, vel ex loci dispositione, vel ex quibuscumque aliis rebus, deliciis superfluis abundare.

846. — Opportunum est igitur in conversatione humana modicum delectationis quasi pro condimento habere, ut animi hominum recreentur;

Incipit opus a Ptolomaeo Lucensi absolutum.

quia ut Seneca dicit *De tranquillitate animi, ad Serenum* (2): « Danda est animis remissio ». Meliores enim aptioresque requieti resurgunt, quasi prosit animo temperate deliciis uti, ut sal in ciborum coctura pro ipsorum suavitate, quod superflue immissum illos corrumpit.

847. — Amplius autem: si id quod est ad finem ut finis quaeritur, tollitur et destruitur ordo naturae. Sicut si faber quaerit martellum propter se ipsum, aut carpentarius serram, sive medicus medicinam, quae ordinantur ad suos debitos fines. Finis autem quem rex in civitate sui regiminis debet intendere, est vivere secundum virtutem; caeteris autem quilibet uti debet sicut his quae sunt ad finem, et quantum est necessarium in prosequendo finem. Hoc autem non contingit in his qui superflue delectationibus innituntur, quia tales delectationes non ordinantur ad finem iam dictum, imo quaeri videntur ut finis; quo quidem modo videbantur velle uti illi impii, qui in lib. *Sapientiae,* dicuntur non recte cogitantes, ut dicta Scriptura testatur (3): *Venite, fruamur bonis quae sunt,*

Il) Aristot., *Polit.,* IV, c. rx, 1295 a 25 s. *(Connn. S. Th.,* scilicet *Petri de Alvernia,* lect. 10).

(1) Veget., *De re militari,* I, c. 3.
(2) Senec., De *tranquillitate animi ad Ser., . ty,* 5J
(3) Sap. ii 6

quod ad finem pertinet, et *utamur creatura, tanquam in iuventute celeriter,* et caetera quae ibidem sequuntur. In quibus immoderatus usus delectabilium corporis, ut iuvenilis aetatis ostenditur, et digne a Scriptura reprehenditur. Hinc est, quod Aristoteles in *Ethic.* (1) usum delectabilium corporis usui ciborum assimilât, qui amplius minusve sumpti sanitatem corrumpunt, qui autem commensurati sunt, et salvant et augent. Ita de virtute contingit circa amoenitates et delicias hominum.

Caput 5.

Quod necessarium est regi et cuicumque DOMINO ABUNDARE DIVITIIS TEMPORALIBUS QUAE NATURALES VOCANTUR, ET PONITUR CAUSA.

848. — His igitur sic deductis quae ad substantiale esse civilitatis, sive politiae, seu regalis regiminis requiruntur, ad quorum institutionem et providentiam rex principaliter debet intendere, agendum est de quibusdam quae ad regem pertinent in relatione ad subditos, unde et suum regimen quietius gubernetur. Et quamvis supra aliqualiter sit tactum in genere, nunc in specie est tractandum ad maiorem declarationem eorum quae sunt agenda per principem.

Primum quidem ut in singulis partibus sui regiminis abundet in divitiis naturalibus, quas sic vocat Aristoteles in I suae *Politic.* (2) vel quia naturalia sunt, seu quia homo ipsis naturaliter indiget, ut sunt praedia, vineta, nemora, sylvae, vivaria diversorum animalium et avium genera, de quibus Paladius Palatinus, comes Valentiniano Imperatori, ad praefata exhortans, luculentissimo stylo ac diffusius documentum eidem tradidit (3). Hinc etiam Salomon rex volens ostendere magnificentiam sui regiminis: *Aedificavi,* inquit (4), *mihi domos, plantavi vineas, feci hortos et pomaria, et consevi ea cuncti generis arboribus, extruxi mihi piscinas ad irrigandum sylvam lignorum germinantium.*

849. — Cuius quidem *triplex* ratio sumi potest.

Una sumitur cx parte usus ipsius rei, qui quidem delectabilior esse videtur in re propria quam aliena, eo quod magis unita. « Unio enim est amoris proprietas », ut tradit Dionysius (1). Ad amorem autem sequitur delectatio. Cum enim adest quod diligitur, etiam delectationem secum affert.

Amplius autem et ipsa diligentia operis exercita circa praedicta, in qua quidem homo sibi congaudet, quanto est opus difficilius. « Magis enim amamus cum non est facile quod sumitur », ut Philosophus dicit (2). Ex qua ratione et filios diligimus et quamlibet nostram facturam secundum mensuram operis. Adhibendo igitur sollicitudinem circa proprias divitias naturales iam dictas, gratiores iam fiunt quam alienae; et si gratiores, delectabiliores ipsas dicemus.

850. — *Secunda* ratio sumitur ex parte officialium regis. Si enim ipsos oporteat recurrere ad convicaneos pro necessariis vitae sui domini, interdum scandala generantur in subditis vel ex rerum commercio, in quo laedit avaritia quae ementem vel vendentem concomitatur, vel fraus conturbat, unde in Prov. dicitur (3): *Malum est, dicit omnis emptor, et cum recesserit, tum gloriabitur,* quasi fraude vendentem praevenerit; et in Eccli. (4) monemur cavere a corruptione emptionis et negotiatorum, quasi hoc sit proprium eorum in mercando.

Amplius autem, ex commercio contrahitur familiaritas ad foeminas, per quod vel ex incauta locutione in alterutrum, aut aspectu, aut gestu causatur zelotypia inter cives, et inde contra regimen provocantur.

851. — Sed etiam *tertia* ratio hoc idem confirmat, quam accipimus ex parte rerum venialium. Victualia enim quae venduntur, ut in pluribus non carent sophismate, et ideo non sunt tantae efficaciae sicut propria ad nutriendum: unde idem Salomon in Prov. (5): *Bibe,* inquit, *aquam de cisterna tua,* in hoc comprehendens omne nutrimentum sed praecipue potum, quia facilius potest sophisticari, et ipsum minus a sua natura et puritate remotum, citius de ipsius malitia indicat.

Rursus, propria victualia sunt maioris securitatis in sumendo, quia possunt facilius ab extraneo venenari, vel esse nociva,

(1) Aristot., *Ethic.,* III, c. 14, 1119 a 16-20 *(Comm. S. Th.,* lect. 21).
(2) Aristot., *Politic.,* I, c. 8, 1256 a 19-30 *(Comm. S. Th.,* lect. 6).
(3) Pallad., *De re rustica libri XIV.*
(4) Eccle. II, 4-6.
(1) Dionys., *De div. Nom.,* c. 4, 15, PG 3, 714 B.
(2) Aristot., *Ethic.,* I, c. 5, 1097 a 31-32 *(Comm. S. Th.,* lect. 9).
(3) Prov. xx, 14.
(4) Eccli. XLII, 5.
(5) Prov. v, 15.

quam si in proprio horreo vel cellario reponantur. Unde et propheta Isaias in exaltatione retributionis viri iusti: *Panis,* inquit (1), *datus est ei, et aquae eius fideliores sunt:* quasi propria cibaria et potabilia securiora sint ad sumendum.

Caput 6.

Quod expedit regi habere alias divitias naturales, ut sunt armenta et greges, sine quibus domini bene regere terram non possunt.

852. — Non solum autem praedicta ad naturales divitias pertinent, sed et diversa genera animantium ex eadem ratione et causa, ut in praecedentibus est ostensum. In quibus primo patri, tanquam praedominanti toti humanae naturae, datum est privilegium regendi et dominandi, ut in Genesi scribitur (2): *Crescite,* inquit Dominus, *et multiplicamini, et replete terram, et dominamini piscibus maris et volatilibus caeli et cunctis animantibus quae moventur super terram.*

Unde ad regiam maiestatem pertinet his omnibus uti et abundare, et quanto plus in his dominatur, tanto plus primi domini principatum habet similiorem, cum omnia sint ad usum hominis deputata in creationis primordio. Propter quod Philosophus dicit in *I Politic.* (3) quod « venatio animalium sylvestrium naturaliter est iusta, quia per eam homo sibi vindicat quod suum est ». Et de piscatione et aucupatione similiter dici potest; unde et natura aves rapaces providit, et canes ad huiusmodi officium exercendum. Quia vero in piscibus non est aptitudo loci ad talia ministeria, loco canum et avium homo retia adinvenit.

853. — Ad supplementum igitur et decorem regni rex indiget supradictis, *quibusdam* quidem ad usum et esum, ut sunt pisces et aves, armenta boum et greges ovium, quibus Salomon abundavit, ut scribitur in Eccle. (4) et in III lib. Reg. (5), ad sui magnificentiam ostendendam. *Aliis* autem animalibus rex indiget ad ministerium, ut sunt equi et muli, asini et cameli ad diversa ministeria deputati, secundum varias consuetudines regionum.

Horum igitur omnium rex copiam habere debet, quantum eidem est possibile, sive de animantibus deputatis ad esum, sive ad ministerium, et propter causam iam dictam de aliis divitiis naturalibus; quia res propriae delectabiliores sunt, ut superius est ostensum, et tanto plus, quanto plus habent de ratione vitae, unde magis accedunt ad divinam assimilationem, quae est maior causa amoris.

854. — Adhuc aliae sunt causae in praedictis, propter quas expedit regi ipsis abundare ut propriis.

Primo autem ad hoc movet natura, quae delectatur ex suo opere, dum considerat in eis novum continue modum procedendi in suis actibus, sive in vivendo, sive in generando, sive in parturiendo, ex quibus consurgit in dominis admiratio et ex admiratione delectatio. Quod autem nutritiva sit causa dilectionis et per consequens delectationis, apparet in Exod. (4) in filia Pharaonis, quae Moysen nutriri fecit, et postea ibidem subiungitur, quod post nutritionem ipsum sibi adoptavit in filium. Qua ratione dicit Dominus in Oseae (2): *Ego quasi nutricius Ephraim,* in hoc insinuans suum affectum ad populum.

855. — *Amplius* autem, et ipsorum venatura sive sylvestrium animalium sive aliorum, pro quibus se principes et reges gymnasiis exponunt et filios suos submittunt, valet ad robur acquirendum corporis et conservandum sanitatem, et cordis vigorandam virtutem, si temperate utantur, ut Philosophus tradit in *Ethic.* (3) et hoc cum in pace quiescunt ab hostibus, ut solent reges Franciae et Angliae talibus uti, et ut de Germanis in gestis Francorum scribit Ammonius (4).

856. — *Rursus,* equitatura ad hoc idem movetur, qua reges esse debent ornati ad decorem regni et eiusdem contra hostes defensionem, ad quod aptiores redduntur et expeditiores si propria habeant equorum armenta, ut mos est regibus ac principibus Orientis; quemadmodum et de Salomone scribitur in III Reg. (5), quod in sua florens prosperitate habebat quadraginta millia praesepia equorum curalium et undecim millia equorum equestrium, quos custodiebant supradicti regis praefecti.

(1) Is. XXXIII, 16.
(2) Gen. i, 28.
(3) Aristot., *Politic.,* I, c. 8, 1256 b 15-30 (*Comm. S. Th.,* lect. 6).
(4) Eccle. ii, 7.
(5) III Reg. VIII, 5, 63.

(1) Exod. ii, 5-10.
(2) Os. xi, 3.
(3) Aristot., *Ethic.?* Cfr. *Politic.,* loc. supra cit.
(4) AIMOIN. Floriac., *Histor. Franc.,* Praef. (PL 139 631 A); *De moribus german.* (PL 139, 631 A).
(5) III Reg. IV, 26,

857. — *Praeterea,* si de animantibus agatur quae ordinantur ad esum, adhuc magis competit habere propria sive quadrupedia, sive reptilia, id est pisces, quia omnibus his homo delectabilius utitur ex hoc quod melius nutriuntur et aptiora efficiuntur ad esum: tum quia re cognita in utendo magis gaudemus, tum etiam quia securius et liberius nobis offeruntur ad esum, quod est actus magis nostrae proportionatus naturae, ex quo et delectabilius agit.

858. — *Amplius* autem, et causa communis iam dicta superius ad hoc facit, scilicet vitatio commercii cum civibus, quod potest esse scandali adminiculum praecavendum officialibus regis.

859. — *Rursus,* hoc exigit magnificentia regis, ut transeuntibus in cibis et potibus uberius administretur et largius; hoc autem fit expeditius si reges abundent gregibus et armentis.

Concluditur ergo ex praedictis quod divitiae naturales necessariae sunt regi, ut in singulis regionibus proprias habeat ad sui regiminis et regni munimen.

Caput 7.

Quod oportet regem abundare divitiis artificialibus, UT EST AURUM et argentum, ET numisma ex eis conflatum.

860. — Sed de artificialibus divitiis, ut est aurum et argentum et alia metalla, et ex ipsis conflata numismata, necessaria sunt regi ad munimen regiminis sui. Supposito enim quod collegium sit necessarium secundum naturam ad regimen constituendum sive politiam, et per consequens rex et quicumque dominus, qui. multitudinem regat; oportet ulterius concludere de sibi connexo, videlicet thesauro, ut est aurum et argentum, et ex eis conflatum numisma, sine quo suum regimen rex congrue et opportune exercere non potest; quod quidem ostendi potest multiplici via.

A)

861. — *Prima* quidem manifestatur ex parte regis. Homo enim in commutationibus faciendis, auro vel argento, sive numismate utitur ut instrumento. Unde Philosophus dicit in V *Ethic.* (x) quod « numisma est quasi fidejussor futurae necessitatis, quia continet omnia opera sicut ipsarum pretium ». Si ergo quilibet indiget, multo magis rex: quia si simpliciter ad simpliciter, et magis ad magis.

862. — *Rursus,* virtus proportionatur naturae, et opus virtuti. Natura autem status regalis quamdam habet universalitatem, eo quod communis est populo sibi subiecto: ergo et virtus et similiter opus. Si ergo status dominorum secundum suam naturam est communicativus, ergo virtus et operatio. Hoc autem esse non potest sine numismate, sicut nec faber nec carpentarius sine propriis instrumentis.

863. — *Item* ad idem. Secundum Philosophum IV *Ethic.* (x), « virtus magnificentiae magnos sumptus respicit »; magni autem sumptus ad magnanimum pertinent, qui est rex, ut ipse Philosophus tangit ibidem (2). Unde in Esther scribitur (3) de Assuero, qui in Oriente dominabatur centum et viginti septem provinciis, quod in convivio, quod fecit principibus sui regni, ministrabatur in cibis et potibus prout exigebat magnificentia regis; hoc autem sine instrumento vitae fieri non potest, quod est numisma, sive aurum vel argentum: quare idem quod prius. Concluditur ergo ex parte regis, eidem thesaurum esse necessarium, qui artificiales divitias continet.

B)

864. — *Secunda* via sumitur in comparatione ad populum, sive in genere, sive in specie: quia ad hoc debet rex abundare pecuniis, ut possit suae domui providere in necessariis et suorum subvenire necessitatibus subditorum. Ut enim tradit Philosophus VIII *Ethic.* (4), « sic se rex habere debet ad populum, sicut pastor ad oves et sicut pater ad filios ». Sic se habuit Pharao ad totam terram Aegypti, ut in Genesi scribitur (5). De publico enim aerario frumentum emit, quod ingruente fame distribuit, secundum prudentiam loseph, ne populus fame deficeret. Salustius etiam narrat sententiam Catonis in *Catilinar.* (6) qualiter respublica profecit Romanis: quia

(x) Aristot., *Ethic.,* V, c. 8, 1133 b 10-12 *(Comm., S. Th.,* lect. 9).

(x) Id., *Ethic.,* IV, c. 4, 1122 b 2 *(Comm. S. Th.,* lect. 6).

(2) Ibid., c. 5, 1122 b 20-24; 1123 a 12 *(Comm. S. Th.,* lect. 7).

(3) Esth. i, 1-8.

(4) Aristot., *Ethic.,* VIII, c. 12, 1160 b 24-25 *(Comm. S. Th.,* lect. 10).

(5) Gen. xli, 55-56.

(6) Sallust., *Catii.,* c. 52,

aerarium publicum viguit Romae, quo deficiente ad nihilum est redacta, ut temporibus eiusdem Catonis dicit accidisse.

865. — *Amplius* autem, quodlibet regnum sive civitas sive castrum sive quodcumque collegium assimilatur humano corpori, sicut ipse Philosophus tradit (x), et hoc idem in *Policrato* scribitur (2): unde comparatur ibidem commune aerarium regis stomacho, ut sicut in stomacho recipiuntur cibi et diffunduntur ad membra, ita et aerarium regis repletur thesauro pecuniarum et communicatur atque diffunditur pro necessitatibus subditorum et regni.

866. — *Rursus* et in specie hoc idem contingit. Turpe est enim, et multum regali reverentiae derogat, a suis subditis mutuare pro sumptibus regis vel regni. Amplius autem, ex hac subiectione mutui sustinetur a dominis ut per subditos sive quoscumque fiant super regnum exactiones indebitae, unde status enervatur regni.

867. — *Item* ad idem. In mutuis saepe mutuans scandalum patitur, quia haec est natura mutuantis, ut difficile sit ei mutuum reddere. Unde sententia fertur esse Biantis, unius de septem Sapientibus: « Amico a te mutuante pecuniam, et ipsum et pecuniam perdis ». Necessarium est igitur regi artificiales divitias congregare ex causis iam dictis in comparatione ad populum sive in genere, sive in specie.

Q

868. — *Tertia* autem via ad hoc idem probandum accipitur in respectu ad res sive personas extra regis dominium constitutas: quarum quidem *duo* sunt genera.

Unum videlicet inimicorum, contra quos oportet aerarium publicum regis esse plenum. Et *primo* pro sumptibus suae familiae; *secundo* pro stipendiis militum conductorum, cum contra hostes movet exercitum; *tertio* ad praesidia resarcienda vel constituenda, ne hostes invadant terminos sui regni.

Aliud autem genus in augmentum tendit sui regni, unde et necessarius regi est thesaurus. Contingit enim interdum regiones gravari vel penuria, vel onere debitorum, aut etiam ab hostibus, et recurrunt tunc ad regni subsidium, quibus subveniendo cum instrumento vitae, quod est aurum vel argentum, vel quodcumque numisma, subiiciuntur eidem, et sic augmentatur regnum.

869. — Liquet ergo ex dictis regi necessarias esse artificiales divitias ad conservationem sui regiminis ex tribus causis iam dictis. Unde etiam in ludith (1) scribitur quod Holofernes, princeps Nabuchodonosor, quando invasit regiones Syriae et Ciliciae cum exercitu magno, *tulit aurum et argentum multum nimis de domo regis,* paratum videlicet ad expeditionem contra suos hostes. Et hoc idem de Salomone scribitur in libro superius allegato (2) inter actus regalis magnificentiae. *Coacervavi,* inquit, *mihi aurum et argentum, et substantiam regum ac provinciarum;* substantiam vocans numismatum thesauros propter tributa ab ipso exacta et patris sui David, ut patet II et III lib. Reg. (3). Et hoc ideo quia, secundum Philosophum in *Ethic. (4),* humanae vitae sunt instrumentum, ut dictum est supra.

870. — Nec istud contradicit divino praecepto tradito a Domino in Deut. (5) per Moysen, quantum ad reges et principes populi. Ibi enim lex scribitur de rege, quod non habeat *auri vel argenti immensa pondera.* Quod quidem intelligendum est ad ostentationem, sive fastum regalem, ut de Craeso, rege Lydiorum, narrant historiae, ex qua causa ruinam passus est, quia captus a Cyro rege Persarum, nudus in alto monte patibulo est affixus; sed ad subventionem regni omnino est necessarium propter causas iam dictas.

Caput 8.

Qualiter ad regimen regni et cuiuscumque DOMINII NECESSARII SUNT MINISTRI: UBI INCIDENTER DISTINGUITUR DE DUPLICI DOMINIO, POLITICO ET DESPOTICO, OSTENDENS MULTIS RATIONIBUS QUOD POLITICUM OPORTET ESSE SUAVE.

871. — Non solum autem divitiis oportet regem esse munitum, sed etiam ministris. Unde et ille magnus rex Salomon in praeallegato libro (6) dicit de se ipso: *Possedi servos et ancillas et familiam multam nimis.*

(1) Aristot., *Politic.,* I, c. 2, 1252 a 26-34 *{Comm. S. Th.,* lect. i).

(2) Ioan. Saresberiensis, *Policraticus, V, c. 2* (ed. Webber 1909, t. I, p. 282).

(1) ludith. n, 10.

(2) Ecclc. n, 8.

(3) II Reg. xx, 24; III Reg. x, 27.

(4) Aristot., *Ethic.,* V, c. 8, 1133 b 10-12 *{Comm. S. Th.,* lect. 9).

(°) Deut. xvii, 17.

(6) Eccle. n, 7.

Quod autem possidetur, in dominio videtur esse possidentis; et ideo hoc distinguendum est circa dominium incidenter.

Duplex enim principatus ab Aristotele ponitur in sua *Politica* (Q, quorum quilibet suos habet ministros (licet plures ponat in V *Politic.* (2), ut supra est distinctum, et infra etiam declarabitur): politicus videlicit et despoticus. *Politicus* quidem quando regio sive provincia sive civitas sive castrum per unum vel plures regitur secundum ipsorum statuta, ut in regionibus contingit Italiae et praecipue Romae, ut per senatores et consules pro maiori parte ab Urbe condita. Horum autem dominium convenit amplius quadam civilitate regere, eo quod in ipsa sit continua de civibus sive extraneis regiminis alternatio: sicut de romanis scribitur in I *Mac. (3),* ubi dicitur quod *per singulos annos committunt uni homini magistratum suum dominari universae terrae suae.*

872. — Unde *duplex* est in tali dominio ratio, quare subditi non rigide possint corrigi, ut in regali dominio.

A)

Una sumitur ex parte regentis, quia temporaneum est eius regimen. Ex hoc enim diminuitur eius sollicitudo in sibi subditis, dum considerat suum tam brevi tempore dominium terminari. Propter quod et iudices populi Israël, qui politice indicabant, moderatiores fuerunt in iudicando quam reges sequentes. Unde Samuel qui dictum populum certis iudicavit temporibus, sic ait ad ipsos, volens ostendere suum regimen fuisse politicum, et non regale quod elegerant: *Loquimini,* inquit (4), *de me coram Domino et Christo eius, utrum bovem cuiusquam tulerim aut asinum, si quempiam calumniatus sum, si oppressi aliquem, si de manu alicuius munus accepi;* quod quidem qui regale dominium habent non faciunt, ut infra patebit, et in I lib. Reg. dictus Propheta ostendit.

873. — *Amplius* autem, modus regendi in dictis partibus ubi politicum est dominium, mercenarius est; mercede enim domini conducuntur. Ubi autem merces pro fine praefigitur, non tantum intenditur regimini subditorum, et sic per consequens temperatur correctionis rigor. Unde et Dominus in Ioan, dicit de talibus (Q: *Mercenarius autem et qui non est pastor, cui non est cura de ovibus,* quia scilicet ad tempus praeponitur, *vidit lupum et fugit. Mercenarius autem fugit quia mercenarius est,* quasi ipsa merces sit sibi finis regiminis, et subditos sibi postponat: propter quod et antiqui romani duces, ut scribit Maximus Valerius (a), curam gerebant reipublicae sumptibus propriis, ut M. Curius et Fabricius et multi alii; unde reddebantur ad curam politiae audaciores et magis solliciti, quasi tota in hoc esset eorum intentio et maior affectus: et in talibus verificatur Catonis sententia, quam Salustius refert in *Catilinario* (3): « Unde respublica ex parva effecta est magna, quia in illis domi fuit industria, foris iustum imperium, animus in consulendo liber, neque delicto neque libidini obnoxius ».

B)

874. — *Secunda* autem ratio unde dominium politicum oportet esse moderatum ac cum moderatione exercitum, sumitur ex parte subditorum: quia talis est eorum dispositio secundum naturam proportionata tali regimini. Probat enim Ptolemaeus in *Quadripartito* (4) regiones hominum esse distinctas secundum constellationes diversas, quantum ad eorum (5) regimen, circumscripto semper secundum ipsum super stellarum dominium imperio voluntatis. Unde regiones Romanorum sub Marte ponuntur ab ipso, et ideo minus subiicibiles. Propter quod ex eadem causa praefata gens esse ponitur insueta pati cum suis terminis et subdi nescia, nisi cum non possit resistere; et quia impatiens alieni arbitrii, et per consequens superioris invida.

Inter Romanos praesides, ut in I Mac. (6) scribitur, *nemo portabat diadema nec induebatur purpura:* et ulterius subditur effectus istius humilitatis, quia *non est invidia nec zelus inter eos.* Quadam igitur placabilitate animi, ut natura requirit subditorum illius regionis, et incessu humili rempublicam gubernabant, quia ut tradit Tullius in *Philippicis* (7), « Nullum maius

(1) Aristot., *Politic.,* I, c. 3, 1253 b 18-21 *(.Comm. S. Th.,* lect. 2).
(2) Ibid., X per totum, et IV, c. 4 s.
(3) Mach. vni, 16.
(4) I Reg. xii, 3.

a) Ioan, x, 12-13.
(2) Val.-Max., IV, 3, 5, 6.
(3) Sall., *Catii.,* c. 52.
(4) Ptol., *Quadrip.,* II, cc. 3-4.
(5) Al.: marum.
(6) I Mach. vni, 14.
(7) Cicer., *Philipp.,* II, c. 41.

armatorum praesidium charitate et benevolentia civium, qua oportet principantem esse munitum, non armis ». Et hanc etiam sententiam refert Salustius (1) de Catone, quantum ad antiquos Patres Romanos.

875. — *Rursus* ad idem: confidentia subditorum, sive de exoneratione dominii regentium sive dominandi in suo tempore congruo, reddit ipsos ad libertatem audaces, ne colla submittant regentibus: unde oportet politicum regimen esse suave.

876. — *Amplius* autem: est certus modus regendi, quia secundum formam legum sive communium, sive municipalium, cui rector astringitur: propter quam causam et prudentia principis, quia non est libera, tollitur et minus imitatur divinam. Et quamvis leges a iure naturae trahant originem, ut Tullius probat in tract. *De legibus* (2), et ius naturae a iure divino, ut testatur David propheta: *Signatum est,* inquiens (3), *lumen vultus tui super nos, Domine,-* deficiunt tamen in particularibus actibus, quibus omnibus legislator providere non potuit ex ignorantia subditorum futurorum. Et inde sequitur in regimine politico diminutio, quia legibus solum rector politicus iudicat populum, quod per regale dominium suppletur dum, non legibus obligatus, per eam censeat quae est in pectore principis: propter quod divinam magis sequitur Providentiam, *cui est cura de omnibus,* ut in libro *Sapientiae* dicitur («).

Patet igitur qualis est principatus politicus, et modus eius regendi. Nunc videndum est de principatu despotico.

Caput 9.

De principatu despotico, quis est et qualiter ad regalem reducitur, ubi incidenter comparat politicum ad despoticum secundum diversas regiones et tempora.

877. — Est autem hic advertendum quod principatus despoticus dicitur qui est domini ad servum, quod quidem nomen graecum est. Unde quidam domini illius provinciae adhuc hodie despoti vocantur: quem principatum ad regalem possumus reducere, ut ex sacra liquet Scriptura. Sed tunc est quaestio, quia Philosophus, in I *Politic.* (4) dividit regale contra despoticum. Hoc autem in sequenti libro declarabitur, quia ibidem occurrit definienda materia: sed nunc sufficiat per divinam Scripturam probare quod dicitur.

Traduntur enim leges regales per Samuelem prophetam Israëlitico populo, quae servitutem important. Cum enim petivissent regem a Samuele iam aetate defecto, et filiis suis non iuste dominantibus modo politico ut iudices alii dicti populi fecerant, consulto Domino respondit (2): *Audi,* inquit, *vocem populi in his quae loquuntur. Verumtamen contestare eos et praedic eis ius regis. Filios vestros tollet et ponet in curribus suis, facietque sibi currus et equites et praecursores quadrigarum suarum, et constituet aratores agrorum suorum et messores segetum ac fabros armorum suorum; filias quoque vestras faciet sibi focarias, unguentarias ac panificas,* et sic de aliis conditionibus ad servitutem pertinentibus, quae in I lib. Reg. traduntur, per hoc quasi volens ostendere quod regimen politicum, quod erat ludicum et suum fuerat, fructuosius erat populo, cuius tamen superius contrarium est ostensum.

878. — Ad cuius dubii declarationem sciendum est quod ex *duplici* parte regimen politicum regali praeponitur.

Primo quidem, si referamus dominium ad statum *integrum* humanae naturae, qui status innocentiae appellatur, in quo non fuisset regale regimen sed politicum, eo quod tunc non fuisset dominium quod servitutem haberet, sed praeeminentiam et subiectionem in disponendo et gubernando multitudinem secundum merita cuiuscumque, ut sic vel in influendo vel in recipiendo influentiam quilibet esset dispositus secundum congruentiam suae naturae. Unde apud sapientes et homines virtuosos, ut fuerunt antiqui Romani, secundum imitationem talis naturae regimen politicum melius fuit.

Sed quia *perversi difficile corriguntur, et stultorum infinitus est numerus,* ut dicitur in Eccle (3), in natura *corrupta* regimen regale est fructuosius, quia oportet ipsam naturam humanam sic dispositam quasi ad sui fluxum limitibus refraenare. Hoc autem facit regale fastigium. Unde scriptum est in Prov. (4): *Rex qui sedet in solio iudicii*

(*) Sall., *Catii.,* c. 52.
(2) Cicer., *De legibus,* I, cc. 40-48.
(3) Psal. iv, 7.
(4) Sap. xii, 13.

(4) Aristot., *Politic.,* I, c. 3, 1253 b 18-21 *(Comm. S. Th.,* lect. 2).
(2) I Reg. vni, 6-13.
(3) Eccle. i, 15.
(4) Prov. xx, 8.

dissipat omne malum intuitu suo. Virga ergo disciplinae, quam quilibet timet, et rigor iustitiae sunt necessaria in gubernatione mundi, quia per ea populus et indocta multitudo melius regitur. Unde Apostolus ad Rom. dicit (1), loquens de rectoribus mundi, quod *non sine causa gladium portat, vindex in iram ei qui malum agit.* Et Aristoteles dicit in *Ethic.* (2) quod « poenae in legibus institutae sunt medicinae quaedam ». Ergo quantum ad hoc excellit regale dominium.

879. — *Amplius* autem, et situs terrae secundum stellarum aspectum regionem disponit, ut dictum est supra: unde videmus quasdam provincias aptas ad servitutem, quasdam autem ad libertatem. Propter quod Iulius Caesar (3) et Amonius (4), qui describunt gesta Francorum et Germanorum, eos mores et actus attribuunt eisdem, in quibus etiam nunc perseverant. Romani autem cives aliquo tempore vixerunt sub regibus, a Romulo videlicet usque ad Tarquinium superbum, cuius cursus ann. 264 fuit, ut historiae tradunt. Sic et Athenienses post mortem Codri regis sub magistratibus vixerunt, quia sub eodem climate constituti. Considerantes enim quod dicta regio magis apta foret, ex causis iam dictis, ad politicum regimen, sic ipsam rexerunt usque ad tempora Iulii Caesaris sub consulibus, dictatoribus et tribunis, quod fuit quadringentorum quadraginta quatuor annorum. In quo quidem tempore, ut dictum est supra, tali regimine multum profecit respublica. Patet igitur qua consideratione politiam regno et regale dominium politiae praeponimus.

Caput **10.**

Habita distinctione dominii, hic distinguitur DE MINISTRIS SECUNDUM DIFFERENTIAM DOMINORUM, ET QUAEDAM GENERA MINISTRORUM OSTENDIT OMNIBUS DOMINIS COMMUNIA. POSTEA PROBAT SERVITUTEM IN QUIBUSDAM ESSE NATURALEM.

880. — His igitur sic deductis, videndum est de ministris, quia regiminis sunt complementum: quia sine eis quodeumque dominium transire non potest, ut per eos secundum gradum personarum exerceantur officia, distribuantur opera et administrentur necessaria, sive in regno sive in quacumque republica, et secundum merita cuiuscumque in ea contenti. Unde et primus dux in Israëlitico populo Moyses a lethro cognato suo merito redarguitur, ut patet in Exodo (1), quia ipse solus satisfaciebat populo suo sine ministris: *Stulto,* inquit, *labore consumeris tu et populus iste qui tecum est, et ultra vires tuas est, nec poteris sustinere. Provide,* inquit, *viros potentes et timentes Deum, in quibus sit veritas et qui oderint avaritiam, et constitue ex eis tribunos, et centuriones, et quinquagenarios ac denarios, qui iudicent populum.*

Hoc idem et de Romanis invenitur, quia cum regum regimen cessasset ab urbe, Brutus, factus consul, parum in consulatu solus Urbem rexit; sed moventibus bellum Sabinis eidem per senatum adiunctus est dictator qui dignitate consules praeibat, quorum primus Lartius vocatus est. Hoc etiam tempore adiunctus est magistes equitum qui dictaturae obsequeretur, quorum primus Spurius Cassius. Post haec, quasi circa idem tempus, instituti sunt tribuni qui in favorem populi essent. Quod pro tanto sit dictum, ad ostendendum quod regimen cuiuscumque collegii sive provinciae sive civitatis vel castri, sine ministerio diversorum officialium bene regi non potest.

881. — Sed circa hoc distinguendum de eis videtur secundum diversitatem regiminis, quia oportet ministros dominis cuiuscumque regiminis esse conformes, sicut membra capiti: unde regimen politicum ministros requirit secundum qualitatem politiae. Propter quod hodie in Italia omnes sunt mercenarii sicut et domini, et ideo agunt sicut mercede conducti, non ad utilitatem subditorum sed ad lucrum suum, praestituentes in mercede finem. Quando vero gratis ministrabant, ut antiqui Romani, tunc eorum sollicitudo figebatur ad rempublicam sicut ad finem, et inde proficiebant, sicut Maximus Valerius narrat (2) de Camillo qui precatus est quod si alicui deorum felicitas Romanorum nimia videretur, eius invidia suo et non reipublicae incommodo satiaretur.

882. — Sed regalis regiminis alii sunt ministri perpetuis officiis deputati ad ministrandum regi pro suo suique populi

(1) Rom. xm, 4.
(2) Aristot., *Ethic.,* X, c. 10. 1180 a 1-10 *{Comm. S. Th.,* lect. 14).
(3) Iul. Cars., *De bello gall.,* VI, cc. 11-24.
(4) Aimoinus Floriac., *Histor. Franc.,* Praef., PL 139, 631 A.

(1) Exod. xviii, 18-22.
(2) Val.-Max.?

fructu, ut sunt comites, barones et milites simplices, feudatarii, qui ex suo feudo et ipsi et sui successores ad regni gubernacula sunt obligati perpetuo. Unde patet et ministros esse necessarios cuicumque dominio, et secundum ipsius dominantis conditionem ministros debere constitui. Propter quod et in Eccli. dicitur (1): *Secundum iudicem populi, sic et ministri eius; et qualis rector est civitatis, tales et inhabitantes in ea.*

883. — Distinguuntur autem et alia *quatuor* genera ministrorum a Philosopho in *Politica* (2), qui haberi possunt regimini magis coniuncti.

Quidam enim sunt, quos habet civilitas sive regimen omnino necessarios ad vilia officia exercenda dominorum, de quibus natura providit ut sint gradus in hominibus, sicut et in aliis rebus. Videmus enim in elementis esse infimum et supremum; videmus etiam in mixto semper esse aliquod praedominans elementum. In plantis etiam quaedam deputata sunt ad humanum cibum, quaedam ad fimum, et eodem modo in animalibus; sed et in homine inter membra corporis similiter erit. Hoc idem consideramus in relatione corporis ad animam et in ipsis etiam potentiis animae in alterutrum comparatis; quia quaedam ordinatae sunt ad imperandum et movendum, ut intellectus et voluntas; quaedam ad serviendum eisdem secundum gradum ipsarum. Ita inter homines erit, et inde probatur esse aliquos omnino servos secundum naturam.

Amplius: autem: contingit aliquos deficere a ratione propter defectum naturae: tales autem oportet ad opus inducere per modum servile, quia ratione uti non possunt, et hoc iustum naturale vocatur. Haec autem omnia Philosophus tangit in I *Politic.*

884. — Sunt autem et *alii* ministri ad idem deputati officium alia ratione, ut in bello devicti (3); quod lex humana non sine ratione sic statuit ad acuendum bellatores pro republica fortiter pugnandum, ut videlicet victi subiiciantur victoribus iure quodam, quod Philosophus in praedicto loco *iustum legale* appellat (4). Unde isti, quamvis vigeant ratione, ad statum tamen rediguntur servorum quadam militari lege ad acuendum corda bellantium, et hunc modum observaverunt Romani. Unde tradunt historiae Titum Livium tantae eloquentiae virum a Romanis captum in servitutem redactum, sed propter suam probitatem a Livio nobilissimo Romano, sub cuius ditione traditus erat manumissus, ab ipso cognomen accipiens, Titus Livius est vocatus: quem libertati tradidit pro filiis instituendis liberalibus artibus, cui ante non licuisset secundum principum instituta. Hoc etiam et lex divina praecepit, ut in Deuteronomio patet (5).

885. — Sunt autem et *alia duo* genera ministrorum in familia assistentium: videlicet *vel* mercede conductorum, *seu* servientium quadam benevolentia et amore ad sui honoris cumulum vel virtutis profectum, ut sunt ministrantes principi in domestica domo, sive de re militari sive aucupii sive venationis sive in aliis rebus familiaribus domus: de quibus non est modo dicendum per singula, et pro quibus quis captat vel amicitiam vel gratiam dominorum vel mercedem reportat vel virtutis laudem acquirit; unde in Prov. dicitur (2) quod *acceptus est regi minister intelligens;* et in Eccli. (3): *Si est tibi servus fidelis, sit tibi sicut anima tua.*

886. — Concludendum est igitur quod ad complementum regni et fulcimentum regiminis, quae dicta sunt supra de divitiis et ministris, princeps debet esse munitus; propter quod Philosophus dicit in VIII *Ethic.* (4) quod « non est rex qui per se non est sufficiens, et omnibus bonis superexcellens »: quibus omnibus superabundant rex Salomon, ut patet in HI lib. Reg., sed praecipue in ornatu et ordine ministrorum: de quo admirata regina Saba: *Maior est,* inquit (5), *sapientia tua quam rumor quem audivi. Beati viri tui et servi tui, hi qui astant coram te semper et audiunt sapientiam tuam.*

Caput ii.

Quod necessarium est regi et cuilibet DOMINO IN SUA IURISDICTIONE MUNITIONES HABERE FORTISSIMAS, ET RATIONES QUARE IBI MULTAE PONUNTUR.

887. — Post haec autem ad robur dominii, sive regalis sive politici, necessariae sunt munitiones, ad quas se conferant do-

(1) Eccli. x, 2.
(2) Aristot., *Politic.,* I, c. 5, 1254 a et b *(Comm. S. Th.,* lect. 3).
(3) Aristot., *ibid.,* c. 6, 1255 a et b *(Comm. S. Th.,* lect. 4).
(4) *Ibid.,* 1255 a 22-23.
(5) Deut. xv, 12-18.
(1) Prov. xiv, 35.
(2) Eccli. xxxiii, 31.
(3) Aristot., *Ethic.,* VIII, c. 12, 1160 b 3-4 *(Comm. S. Th.,* lect. 10).
(4) III Reg. x, 7-10.

mestici regis vel ipse rex; cuius rei documentum accipimus a rege David (1) qui, postquam cepit Hierusalem, accepit montem Sion pro suo munimine, ibique arcem suam vocavit civitatem. Hoc adducebantur usque ad Mello, ipsamque arcem suam vocavit civitatem (2). Hoc autem ubique reges observant quod in singulis civitatibus et castris speciale habent praesidium sive arcem, ubi degit regis familia et officiales eiusdem; cuius quidem rei multae sunt causae.

888. — *Una* sumitur cx parte principum, quia expedit eis esse in loco tuto, ut in regendo, corrigendo et gubernando sint magis securi, et in exequendo iustitiam efficiantur audaces. Unde et Romani consules et senatores tutiorem elegerunt locum, videlicet Capitolium, de quo narrant historiae quod tota occupata ab hostibus urbe Roma, in ipso permanserunt illaesi.

Amplius autem, et regis suaeque familiae maior honestas hoc exigit, ne vel eorum commercio cum subditis vilificetur in conspectu populi ipsorum maiestas, vel ex incauto aspectu, ubi maxima requiritur pudicitia (sicut senes populi Troiani se habebant ad Helenam, ut Philosophus dicit in *Ethici)* (3) populus regis indignationem incurrat, vel ipse rex et sui se dehonestandi in subditis occasionem assumant; in quem casum lapsus est rex David circa uxorem Uriae, scutiferi loab, quam lavantem vidit de solario domus regiae, ut scribitur in II libro Regum (4).

889. — *Secunda* ratio sumitur ex parte populi, qui magis sensibilibus movetur quam ratione ducatur. Cum enim vident magnificos sumptus regum in munitionibus, facilius ex admiratione inclinantur ad obedientiam et ad suis parendum mandatis, ut Philosophus dicit in VI *Politic. (5).*

Amplius autem minorem causam habent rebellandi seu subiiciendi se hostibus, dum nimium infestantur. Cum enim ministros reges munitionibus habent praesentes, sollicitantur audacius ad defensionem sui. Sic et ludas Machabaeus fecit de arce Sion, quam devictam cinxit muris fortissimis et turribus altis pro defensione patriae contra hostes, ut scribitur in I Mac. (1). Et similiter in Bcthsuram munitiones fortissimas extruxit contra faciem Idumaeae.

890. — *Rursus* ad idem: necessariae sunt munitiones principibus pro conservandis divitiis, quibus abundare debent, ut dictum est supra, et ut eisdem possint cum sua familia liberius uti, unde et ministri fiant ad praeparandum necessaria promptiores, quod est delectabilius ac honorificentius etiam in domestica domo. Hoc enim est proprium in humanis actibus, quod ex ordine debito causant speciem sive pulchritudinem tanquam in re proportionata et commensurata in suis partibus: unde consequitur in nobis spiritualis laetitia, quae ex se quasi extasim facit, quam passa videtur regina Saba in aspectu ordinis ministrorum curiae Salomonis (2), ut superius est ostensum.

Caput 12.

Quod ad bonum regimen regni sive cuiuscumque DOMINII, PERTINET STRATAS SIVE QUASCUMQUE VIAS IN REGIONE VEL PROVINCIA HABERE SECURAS ET LIBERAS.

891. — Est et aliud necessarium regi ad bonum regimen regni ad quod ordinantur ipsae munitiones, ut videlicet stratas faciant securas et aptas ad transeundum sive pro advenis, sive pro indigenis vel regalibus suis. Viae enim communes sunt omnibus quodam iure naturae et legibus gentium: propter quod prohibentur a nemine occupari, nec ulla praescriptione nec quocumque temporum cursu ius de eisdem posset alicui acquiri. Unde in libro Num. (3) via publica via regia nominatur ad significandum eius communitatem. Ubi Augustinus in *Glossa* (4) dictum verbum exponit, quia pro tanto sic appellatur quia debet esse libera cuilibet transeunti innoxio, ratione humanae societatis. Propter quod et ibidem scribitur (5), quod Amorrhaeis contradicentibus ne filii Israel transirent per eos, cum sola via regia gradi permitterent, hoc est sine laesione aliqua regionis, Dominus mandavit ipsos deleri.

Ut autem stratae in sua communitate sint liberae, et transeuntibus forent securae, iura principibus permittunt pedagia.

(1) II Reg. v, 7-9.
(2) *Al.:* ... arcem aedificavit, ubi domatum fistulae ducebantur ad Mello, ipsamque arcem.
(3) Aristot., *Ethic.,* II, c. 9, 1109 b to *(Comm. S. Th.,* lect. n).
(1) II Reg. xi, 2.
(5) Aristot., *Politic.,* VI, c. 7, 1321 a 21-42 *(Comnt. Ps.-Th.,* scii. *Petri de Alvernia,* lect. 6).

(4) I Mach. IV, 60-61.
(2) III Reg. x, 8.
(3) Num. XXI, 22-24.
(4) Glossa in Num. xxi, 22.
(5) Num. xxi, 24-25.

Unde et eis servantibus quae viatoribus sunt praedicta, officiales principum ipsa merito possunt exigere, et proficiscentes debite obligantur persolvere.

892. — *Amplius* autem, et viarum securitas in regimine regni principibus est fructuosa, quia illuc magis confluunt mercatores cum mercibus, unde et regnum in divitiis crescit; qua ratione in Urbe aucta fuit respublica propter vias, circa quas sollicitabantur expeditas habere, et stratae vocabantur Romanae, ut homines magis redderentur securi ad deferendum merces, ac sub simulatione callida sub nominibus calendarii (1) permutatis, ut latrones ignorarent tempus, sicut computistae (2) scribunt, cum in urbe celebrarentur nundinae, sic eos decipiebant. Quaedam etiam extra Urbem institutae fuerunt per Romanos principes, eorumque sunt intitulatae nominibus, ut ex hoc maiorem obtinerent firmitatem et loca tutiora advenientibus redderentur, ut Forum Iulii, quod in confinibus multarum provinciarum et diversis regionibus adhuc nomen remansit.

893. — *Amplius* autem, et per diversos consules ac senatores Romanos stratae sunt institutae, extendentes se ad diversas provincias, quorum titulis authenticari viderentur ad liberiorem ac securiorem accessum ad Urbem vel ad ipsorum memoriam clariorem, ut via Aurelia ab Aurelio principe, via Appia ab Appio senatore: quarum prima tendebat versus Reatem, ubi historiae provinciam Aureliam ponunt, secunda vero in Campaniam suum habebat progressum: ac sic de singulis aliis sive consulibus sive senatoribus, ut Flaminio vel Aemilio, a quibus stratae vel provinciae sunt nominatae propter causam iam dictam.

894. — Rursus et divinus cultus in hoc augetur, propterca quod promptiores sunt homines ad reverentiam divinam cum liber est aditus viarum ad indulgentiam sive ad aditum sancti. Unde et praecipuum motivum Romanorum fuit stratas faciendi securas, divinus videlicet idolorum cultus, pro quo multum zelabat respublica, ut Maximus Valerius scribit in principio libri sui (3).

895. — Sacra etiam Scriptura in Esdra refert (4) reverentiam templi impeditam fuisse propter hostes in circuitu, propter quod tardata fuit aedificatio templi. luxta quod Domino dicitur in Ioan. ii: *Quadraginta et sex annis aedificatum est templum hoc, et tu in triduo reaedificabis illud?*

(1) *Al.:* librarii.
(2) Computistae?
(3) Val.-Max., I, i, i et 9.
(4) I Esdr. iv, 4.

Caput 13.

Qualiter in quolibet regno et quocumque DOMINIO NECESSARIUM EST NUMISMA PROPRIUM, ET QUOT BONA EX HOC SEQUUNTUR, ET QUAE INCOMMODA SI NON HABEATUR.

896. — His igitur expletis, agendum est de numismate, in cuius usu vita hominis regulatur et sic per consequens omne dominium sed praecipue regnum propter varios proventus quos ex numismate percipit. Unde et Dominus quaerens a Pharisaeis simulatorie tentantibus ipsum: *Cuius est,* inquit (2), *imago haec et suprascriptio?* cumque respondissent: *Caesaris,* sententiam quaesiti super ipsos retorsit, dicens: *Reddite ergo quae sunt Caesaris Caesari, et quae sunt Dei Deo,* quasi ipsum numisma sit causa ut in pluribus tributa solvendi.

897. — De materia autem numismatis, et qualiter sit regi necessarium talibus abundare, supra satis est pertractatum. Sed nunc ipsum accipiamus prout est mensura quaedam per quam superabundantia et defectus reducuntur ad medium, ut Philosophus in V *Ethic,* dicit (3). Ad hoc enim inventum est numisma ut solvantur lites in commerciis et sit mensura in commutationibus. Et licet multa sint genera commutationum, ut ex Philosopho habemus I *Politic.* (4), ista tamen expeditior est inter omnes, propter quod inventum dicitur esse numisma. Unde et politia Lycurgi, qui Parthis et Lydis primo leges tradidit, in quibus numisma prohibebat, solam commutationem ex alterutrum mercibus permittens, per Philosophum reprobatur (5), ut ex iam dictis apparet. Unde et ipse concludit eodem libro *Ethic.* (6) numisma constitutum propter commutationis necessitatem, quia per ipsum expeditius fit commercium ac tollitur in commutando materia litis. Quam quidem doctrinam habe-

(1) Ioan, II, 20.
(2) Matth. xxii, 20-21.
(3) Aristot., *Ethic.,* V, c. 8, 1133 a 20-21 *(Comm., S. Th.,* lect. 9).
(4) Id., *Politic.,* I, c. 9 s., 1257 s. *(Comm. S. Th.,* lect. 7 s.).
(5) Id., *Politic.,* II, c. 9, 1271 b 11-15 *(Comm. S. Th.,* lect. 14).
(6) Id., *Ethic., N,* c. 8, 1133 b 21-28 *(Comm. S. Th.,* lect. 9).

mus ab Abraham patre nostro, qui per multa tempora fuit ante Lycurgum et omnes Philosophos. Unde de ipso scribitur in Gen. (1)} quod agrum emit pro sepultura suorum pretio quadringentorum siclorum publicae ac probatae monetae.

898. — Sed quamvis ex se numisma sit necessarium, proprium tamen est in omni regimine, sed praecipue regis; cuius duae sunt causae: *unam* accipimus ex parte regis, *aliam* vero ex parte populi subiecti.

A)

899. — Quantum in *primum,* numisma sive moneta propria ornamentum est regis et regni et cuiuslibet regiminis, quia in ea repraesentatur imago regis, ut Caesaris (2), sicut dictum est supra; unde in nulla re tanta potest esse claritas memoriae eius, eo quod nihil sic per manus hominum frequentatur, quod ad regem vel quemcumque dominum pertineat, quantum numisma.

900. — *Amplius* autem: in quantum moneta regula est et mensura rerum venalium, in tantum monstratur sua excellentia, ut videlicet imago ipsius sit in nummo regula hominum in ipsorum commerciis. Unde moneta dicitur (3) « quia monet mentem, ne fraus inter homines », cum sit mensura debita, committatur; ut imago Caesaris sit in homine quasi imago divina, sicut Augustinus exponit (4) pertractans dictam materiam. Numisma vero dicitur, quia « nominibus principum effigieque designatur », ut tradit Isidorus (5). Per quod manifeste apparet quod ex numismate maiestas dominorum relucet, et ideo civitates et castri sive principes sive praelati hoc pro sua gloria singulariter ab imperatoribus impetrant, ut habeant speciale numisma.

901. — *Rursus* numisma proprium cedit in commodum principis, ut dictum est supra, quia per ipsum mensurantur tributa et quaecumque exactiones quae fiunt in populo, ut in lege mandabatur divina, circa oblationes videlicet et redemptiones quascumque sacrificii loco.

902. — *Amplius* autem: ipsius factura propter auctoritatem principis causatur commodum regi, quia nulli alii licet sub eadem figura et superscriptione cudere, ut iura gentium mandant. In qua quidem, etsi liceat suum ius exigere in cudendo numisma, moderatus tamen debet esse princeps quicumque vel rex sive in mutando sive in diminuendo pondus vel metallum, quia hoc cedit in detrimentum populi, cum sit rerum mensura, sicut supra dictum est: unde tantum est mutare monetam sive numisma, quantum stateram sive quodcumque pondus.

Hoc autem quomodo Deo displiceat, in Prov. scribitur (x): *Pondus,* inquit, *et pondus, statera et statera utrumque abominabile est apud Deum.* De quo et graviter rex Aragonum reprehenditur ab Innocentio Papa (2), quia numisma mutaverat diminuendo in populi detrimentum. Propter quod et filium obligantem se per iuramentum dictam servare monetam, a dicto absolvit iuramento, eidem mandans ut ipsam ad pristinum statum reformaret.

Iura etiam in numismatibus favent mutuis et pactionibus quibuscumque. Mandant enim solvi mutua et pacta servari iuxta illius temporis numisma in omni mensura qualitatis et quantitatis.

Concluditur ergo qualiter unicuique regi numisma proprium est necessarium.

B)

903. — Sed etiam *ex parte populi* adhuc numisma regis proprium est necessarium, ut etiam ex iam dictis apparet.

Primo, quia expeditior est in commutationibus mensura.

Rursus, quia certior inter populares est. Multi enim sunt qui alias monetas ignorant, et sic de facili possunt simplices praeveniri fraude, quod est contra formam regalis regiminis: circa quod Romani principes providerunt. Unde tradunt historiae quod tempore Domini nostri Iesu Christi in signum sublectionis Romanorum unum erat numisma in toto orbe terrarum, in quo erat Caesaris imago, quam statim cognoverunt Pharisaei suscitati a Domino Iesu Christo ad discooperiendum eorum fraudem: et istud numisma decem usuales valebat denarios, quod solvebat quilibet telonearii praedictorum principum, sive eorum gerentibus vicem in provinciis vel civitatibus seu castris.

904. — *Rursus:* proprium numisma fru-

(b Gen. xxiii, 7-16.
(2) Cfr. Matth. xxii, 20-21.
(3) ÎSID., *Etymol.,* XVI, c. 18, PL 82, 585.
(4) S. Aug., *In Ioan.,* tract. XL, PL 35, 1691; *De verbis div.,* sermo XC, PL 38, 566.
(°) *Loc. cit.*

(1) Prov. xx, 10.
(2) *Littera Innoc. III ad Petr. II regem Aragoniae, mense Apr. anno* 1199. Cfr. PL 198, 1539 B.

ctuosius est. Cum enim extraneae monetae communicantur in permutationibus, oportet recurrere ad artem campsoriam, cum talia numismata non tantum valeant in regionibus extraneis quantum in propriis; et hoc sine damno esse non potest. Et praecipue accidit in partibus Theutoniae et regionibus circumstantibus, propter quod coguntur, cum de loco ad locum transeunt, massam auri vel argenti secum deferre, et quantum commutationibus rerum venalium indigent tantum vendunt. Unde Philosophus in libro IV *Politic.* (1) species pecuniarum distinguens sive artis pecuniariae sive numismaticam, sive campsoriam, obolostaticam et tocos, primam solam dicit esse naturalem, quia ad commutationem rerum naturalium ordinatur: quod facit proprium numisma, et non aliud, ut ex iam dictis apparet. Propter hoc ipsam solam commendat aliis supradictis spretis, et de quibus infra dicetur.

905. — Concludendum est igitur in omni regimine pro conservatione dominii, et praecipue regalis, necessarium esse numisma proprium, sive ex parte populi sive ex parte regis vel regiminis cuiuscumque.

Caput 14.

Qualiter ad bonum regimen regni et CUIUSCUMQUE DOMINII SIVE POLITIAE PONDERA ET MENSURAE SUNT NECESSARIAE, EXEMPLIS ET RATIONIBUS PERSUADETUR.

906. — Post haec autem agendum est et de ponderibus et mensuris, quae necessaria sunt ad dominii cuiuscumque regimen conservandum, sicut et numisma, quia cum eis solvuntur tributa, seu etiam quia per ipsa Etes diminuuntur et in emptionibus et venditionibus fidelitas servatur: vel quia, sicut et numismata, vitae sunt humanae instrumenta, immo plus imitantur naturalem actionem quam numisma, quia scriptum est in libro *Sapientiae (2)* quod omnia disposuit Deus *in numero, pondere et mensura.* Si ergo omnes creaturae his tribus limitibus terminantur, magis videtur quod pondus et mensura a natura trahant originem quam numisma, et ideo magis necessaria in republica sive in regno.

907. — *Amplius* autem: pondus et mensura, in quantum talia, semper ordinantur ad mensurata et ponderata, aliter per se nihil sunt; sed numisma, quamvis sit mensura et instrumentum in permutationibus, tamen per se aliquid esse potest, puta, si confletur, erit aliquid, videlicet aurum vel argentum; ergo semper non ordinabitur ad permutationes.

Et hoc etiam habet veritatem in aliis speciebus pecuniarum, immo amplius, ut in campsoria, quae non proprie ordinatur ut sit mensura rerum venalium sed magis ad permutationem numismatis. Item in obolostatica, quae consistit circa ponderis excessum in permutationibus: quibus inventis supra pondus, in metalla resolvuntur, ut sunt ponderatores in trabuchetis et aliis ponderibus. Item nec cauchos, id est ars foeneraria, quae magis ordinatur ad numisma sicut ad finem, aliis permutationibus exclusis, de quibus speciebus in IV *Politicorum* agit Philosophus (1), et infra dicetur, et supra est tactum.

908. — *Rursus:* illi actus sunt maxime necessarii in republica sive in regno, qui ex iure naturae procedunt, quia leges institutae per principes idem habent initium, alias iustae leges non essent; sed talia sunt de iure naturae quia adaequant naturalem iustitiam; sic ergo ad naturam regni sive politiae mensurae et pondera sunt necessaria.

909. — Hinc est quod primus dux Israëlitici populi, videlicet Moyses, ut describit Isidorus (2), tradendo leges divinas quae primae fuerunt, simul cum illis pondera et mensuras constituit, sive pro cibis et potibus, ut ephi et gomor et modius et sextarius; sive in terris et pannis quae cubitales habent mensuras; sive in auro et argento et numismatibus quae sunt statera et alia pondera. Unde cum dictus Moyses in *Levitico (3)* exhortaretur populum ad iustitiam faciendam, statim subiungit regulas naturalis iustitiae, ut Origenes ibidem exponit (4): « Non facietis, inquit, iniquum aliquid in pondere et mensura. Statera iusta, et aequa sint pondera, iustus modius aequusque sextarius ».

Refert iterum Isidorus (5) quod Sidon Argus Graecis mensuras dedit, ubi tunc florebat Argivorum regnum circa tempora praefati ducis Moysi. Narrant etiam histo-

(1) Aristot., *Politic.,* I, c. 3, 1258 a 38-b 8 *(Comm. S. Th.,* lect. 8).
(2) Sap. xi, 21.

(1) Aristot., *Politic.,* I, c. 3, 1258 a 38-b 8 *(Comm. S. Th.,* lect. 8).
(2) Isid., *Etymol.,* XVI, c. 25, PL 82, 590.
(3) Lev. xix, 35-36.
(4) Origenes, *in Glossa hoc loco.*
(5) Isid., *ibid.,* « Phidon Argivus ».

riac ℣ Cererem mensuras agriculturae et frumenti Graecis Siccione (2) tradidisse, unde et Dea Frumentaria et Demetria est vocata.

910. — Ex his ergo apparet quod naturaliter oportet regem vel quemcumque dominum ad bonum ipsorum regimen mensuras et pondera populo sibi subiecto tradere, propter causas iam dictas et exemplo dictorum principum de quibus nunc est actum.

Caput 15.

Quod oportet regem et quemlibet dominum AD CONSERVATIONEM SUI STATUS ADHIBERE SOLLICITUDINEM UT DE AERARIO PUBLICO PROVIDEATUR PAUPERIBUS: ET HOC EXEMPLIS ET RATIONIBUS PROBAT.

911. — Est autem et aliud quod est ad bonum regimen pertinens regni sive provinciae vel civitatis vel cuiuscumque principatus, ut videlicet de communi aerario provideatur per principem, qui praesit, indigentiis pauperum, pupillorum et viduarum, ac advenis et peregrinis assistat. Si enim natura quaecumque non deficit in necessariis, ut Philosophus dicit in III *De caelo et mundo* (3), multo minus et ars, quae imitatur naturam. Inter omnes autem artes ars vivendi et regendi superior et amplior est, ut tradit Tullius *De Tusculanis quaestionibus* (4). Ergo reges et principes in necessariis deficere non debent indigentibus, immo potius subvenire.

912. — *Praeterea:* reges et principes vices Dei gerunt in terris, per quos Deus mundum gubernat sicut per causas secundas. Unde et Samuel propheta spretus in dominio, cum querelam proponeret coram Deo, responsum habuit quod non ipsum Israëliticus populus spreverat, sed Deum, cuius videlicet vices gerebat (5). Et in Prov. dicitur (6): *Per me reges regnant, et legum conditores iusta decernunt.*

Sed Deo specialiter est cura pauperum, ad naturae ipsorum defectum supplendum. Propter quod sic agit divina Providentia circa indigentem, sicut pater erga filios impotentes, dc quibus amplior incumbit sollicitudo propter ampliorem necessitatem. Unde et ipse Dominus sibi reputat fieri specialiter quod fit pauperi, ipso attestante, qui dicit (Q: *Quod uni ex minimis meis fecistis, mihi fecistis.* Ergo ad istum defectum pauperum supplendum, sicut vices Dei gerentes in terris, principes et praelati sunt debitores, et sicut patres, quos cogit officium esse auxiliatores subditorum, ut Philosophus dicit in VIII *Ethicorum (2),* ipsorum cum effectu beneficii specialem debent curam habere.

Talem autem sollicitudinem habuit Philippus rex Macedo (3) circa Phisiam (4): quem, ut scribit Vegetius libro III *De re militari* (5), cum prius haberet offensum, audiens ipsum licet nobilem habere tres filias, et cum ipsis inopia premi, ab admonentibus, de hoc quaerens utrum melius foret partem aegram corporis abscindere quam curare, familiariter accersivit, et accepta de facultatum domesticarum (6) pecunia instruxit, et fideliorem habuit.

913. — *Amplius* autem: quia reges et principes communes habent actiones et universalem diligentiam subditorum, cum non sufficiat homo solus ad proprias actiones, oportet quod in multis deficiant, quia talis actio, sive actiones, quae sunt populum gubernare, iudicare, ac unicuique suorum subditorum secundum merita providere, transcendit virtutem naturae: propter quod dicitur, quod est ars artium regimen animarum. Et arduum est valde ut qui nescit tenere moderamina vitae suae, iudex fiat vitae alienae.

Secundum quam causam Sauli assumpto et uncto in regem per Samuelem Prophetam praecipitur, quod ascenderet ad cuneum Prophetarum, ut ibidem per elevationem mentis prophetando cum eis, circa populum gubernandum ex divina influentia haberet notitiam agendorum; quod et factum fuit, ut patet I Reg. (7). Unde impossibile est reges et principes non errare propter dictam causam, nisi ad illum qui omnia gubernat et omnium est conditor se convertant. Et propter hanc causam dicitur in Eccli. (8) de regibus Israëlitici populi, quod *praeter David, Ezechiam et*

(1) Isid., *Etymol.,* XVII, c. 3, PI. 82, 599.
(2) *Al.:* ...frumenti Sicyoniis tradidisse.
(3) Aristot., *De caelo,* III, c. 2, 301 a 11 *{Comm. S. Th.,* lect. 6).
℣ Cicer., *Tuscul.,* IV, c. 3, 5.
(5) Cfr. I Reg. vin, 7.
(6) Prov. vili, 15.
(1) Matth. xxv, 40.
(2) Aristot., *Ethic.,* VIII, c. 13, 1161 a 11-15 *{Comm. S. Th.,* lect. 11).
(3) Al.: Macedoniae.
(4) Scii. Pythiam.
(5) Perrier *{op. cit.,* p. 300, nota g): *non* Vegetius *revera* Frontinus, *Strategematicon,* IV, c. 7, § 37.
(6) Al.: accepta difficultate domesticarum necessitatum.
(7) I Reg. x, 5, 10.
(8) Eccli. XLix, 5,

losiam, qui fuerunt viri spirituales et a Deo illuminati, *omnes peccaverunt Domino.*

914. — Isti autem defectui subvenitur per eleemosynae beneficium unde pauperes sustententur; sicut per Danielem prophetam dictum est (1) illi principi ethnico regi Babylonis Nabuchodonosor, qui in toto Oriente generalis erat monarcha: *Peccata tua eleemosynis redime, et iniquitates tuas in misericordiis pauperum converte.*

Sunt ergo ipsae eleemosynae quas faciunt principes indigentibus quasi quidam fideiussor coram Deo pro ipsis ad solvendum debita peccatorum, ut Philosophus dicit (2) de numismate respectu rerum venalium. Et sicut numisma est mensura in permutationibus pro vita corporali, ita eleemosyna in vita spirituali propter quod in Eccli. dicitur (3): *Eleemosyna viri quasi sacculus (4) cum ipso, et gratiam hominis quasi pupillam oculi conservabit.*

915. — Ex his igitur satis est manifestum qualiter opportunum est regibus et cuicumque domino in ipsorum dominio, de communi aerario reipublicae, sive regali, pauperibus providere. Hinc est quod in singulis provinciis, civitatibus et castris, ad talia ministeria exercenda sunt hospistalia instituta, sive per reges sive per principes et cives ad pauperum inopiam sublevandam, et non solum apud fideles, sed etiam infideles. Domos enim instituebant hospitalitatis ad pauperum subventionem, quas lovis hospitalia nominabant, ut patet in libro II Mach. (5), propter effectum benevolentiae et pietatis qui eidem attribuitur planetae secundum astrologos. De Aristotele etiam tradunt historiae quod Alexandro exhortatorias litteras destinavit, quod pauperum inopiae memor esset ad prosperitatem sui regiminis, augmcntandam.

Caput 16.

Qualiter oportet regem et quemcumque dominantem ad cultum divinum intendere, et qui fructus ex hoc sequatur.

916. — His habitis agendum est de cultu divino, ad quem reges et principes studere debent toto conatu et sollicitudine, sicut ad finem debitum. Et ideo hic in hoc ultimo capitulo traditur de quo rex ille magnificus Salomon in Eccle. scribit (x); *Finem loquendi omnes pariter audiamus. Deum time et mandata eius observa: hoc est enim omnis homo.* Et quamvis iste finis omnibus sit necessarius, divinus videlicet cultus et reverentia per observantiam mandatorum, ut iam dictum est, regi tamen magis competit, et huius rei est magis debitor propter *tria* quae sunt in ipso, quia videlicet homo, et quia dominus, et quia rex.

A)

917. — Quia *homo* singulariter a Deo creatus; caeteras enim creaturas Deus dicendo fecit, cum vero hominem creavit, dixit (2): *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* Unde Apostolus in Actis Apostolorum refert (3) verba Arati poetae dicentis: *Ipsius enim genus Dei sumus.* Ex hac ergo parte debitores sumus omnes Deo in generali ad divinam reverentiam, quod est primum praeceptum primae tabulae; unde dicitur populo Israëlitico in Deuteronomii VI (4) per Moysen, et per consequens nobis: *Audi, Israël, Dominus Deus tuus Deus unus est.* Quasi ipse solus sit cui debetur reverentia et honor, in quantum ab ipso solo creati sumus et singulari quadam praerogativa producti. Et propter hoc, habita consideratione tanti beneficii, subdit Moyses in eodem statim loco, dicens: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et in tota anima tua, et in tota fortitudine tua;* in hoc volens ostendere quod totum Deo debeamus quod sumus. Et in recognitionem eius praeceptum de decimis fuit institutum, ad quod quilibet obligatur in quantum est ex iure divino (5) non in quantitate numeri sed cuiuscumque rei ex dicta iam causa.

918. — Sed quamvis quilibet ad hoc sit obligatus, plus tamen princeps etiam sicut privata persona, in quantum plus participat de nobilitate humanae naturae ratione sui generis unde trahit originem et inde nobilitatem, ut Philosophus probat in sua *Rhetorica* (6). Qua consideratione motus Caesar Augustus, qui et Octavianus, ut historiae tradunt, divinos honores non sustinens qui eidem exhibebantur a Ro-

(1) Dan. IV, 24.
(2) Aristot., *Ethic.,* V, c. 8, 1133 b 12 *(Comm. S. Th.,* lect. 9).
(3) Eccli. xvii, 18.
(4) *Vulg.:* signaculum.
(5) II Mach. vi, 2.

(1) Eccle. XII, 13.
(2) Gen. I, 26.
(3) Act. xvii, 28.
(4) Deur. vi, 4-5.
(5) Sic Perrier, *op. cit.,* p. 302.
(6) Aristot., *Rhetor.,* II, c. 15, 1390 b 14-31.

mano populo propter corporis eius pulchritudinem et animi probitatem, suum creatorem et factorem quaesivit a Sybilla Tiburtina, quem et invenit et adoravit, prohibuitque edicto publico ne ipsum ulterius aliquis de dicto populo adoraret, vel Deum aut Dominum vocaret.

B)

919. — *Amplius* autem et in quantum *dominus,* quia *non est potestas nisi a Deo,* ut Apostolus dicit ad Rom. (1). Unde et vices Dei gerit in terris, ut dictum est supra. Propter quod tota virtus domini ex Deo dependet, sicut eius ministri. Ubi autem est dependentia in dominio, necessaria est superioris reverentia, quia per se nihil est, ut in ministris regalium curiarum contingit. Propter quod in Apocalypsi quotiescumque agitur de caelestium spirituum ministerio, qui per seniores tanquam maturiores in actionibus et animalia quae potius aguntur quam agant ex vehementi irradiatione divina et in ministerio designantur, semper de eisdem subiungitur quod ceciderunt in facies suas, et adoraverunt Deum (3). Qui quidem duo actus sunt latriae seu divini cultus. Unde et ille Nabuchodonosor monarcha in Oriente, ut scribitur in Daniele (3), quia suum dominium non recognoscebat a Deo, secundum suam imaginationem in bestiam est translatus, et dictum est ei: *Septem tempora mutabuntur super te, donec scias quod dominetur Excelsus in regno hominum, et cuicumque voluerit det illud.*

920. — Circa quod etiam monitus Alexander, ut historiae tradunt (4), cum proposito vadens in ludaeam destruendi regionem, cum appropinquanti Hierusalem ei irato (5) in albis Summus Pontifex (6) occurrisset cum ministris templi, mansuefactus et de equo descendens, ipse eum vice Dei reveritus est, et ingressus templum maximis honoravit donis et gentem totam pro divina reverentia libertate donavit.

C)

921. — Non solum autem sicut homo et dominus ad divinum obligatur cultum, sed etiam sicut et *rex,* quia inunguntur oleo consecrato, ut patet de regibus Israëlitici populi qui oleo sancto inungebantur manibus Prophetarum, unde et Christi Domini vocabantur propter excellentiam virtutis et gratiae in coniunctione ad Deum, quibus praediti esse debebant; secundum quam unctionem consequebantur quamdam reverentiam et delationem honoris.

Propter quod etiam David, quia praecidit clamidem regis Saulis, percussit pectus suum in poenitudinis signum, ut scribitur in libro I Reg. (4). Rex etiam David cum lamentabiliter deplorat mortem Saulis et Ionathae, ita querelam proponit de Allophylorum irreverentia, quod sic occiderant regem Saul *quasi non esset unctus oleo,* ut in fine scribitur II libri Regum (2).

Cuius sanctitatis etiam argumentum assumimus ex gestis Francorum (3) et beati Remigii super Clodoveum, regem primum Christianum inter reges Francorum, et delatione olei desuper per columbam, quo rex praefatus fuit inunctus, et inunguntur posteri signis et portentis, ac variis curis apparentibus in eis ex unctione praedicta.

922. — *Amplius* autem et in dicta unctione, ut Augustinus *De Civitate Dei (4),* figurabatur rex verus et sacerdos, iuxta Danielem Prophetam (5): *Cum venerit,* inquit, *Sanctus sanctorum, cessabit unctio vestra.* In quantum igitur figuram gerunt in hac unctione illius qui est *Rex regum, et Dominus dominantium,* ut dicitur in Apocalypsi (6), qui est Cristus Dominus noster, debitores sunt reges ad ipsum imitandum, ut sit debita proportio figurae ad figuratum, umbrae ad corpus: in quo verus ac perfectus cultus divinus includitur.

923. — Patet igitur quam necessarium sit cuilibet domino ut sit Deo devotus et reverens, sed praecipue regi ad conservationem sui regiminis. Cuius exemplum trahimus quidem a primo Urbis rege, videlicet Romulo, ut historiae tradunt. In primordio enim sui regiminis in urbe Romana fabricavit asylum, quod templum pacis nominabat, multis amplians gratiis: pro cuius nomine et reverentia omnem sceleratum qui ad ipsum confugeret, cuiuscumque status esset, reddebat immunem. Qualem autem habuerint exitum posteri

(') Rom. XIII, i.
(2) Apoc. iv, io; v, 8, 14; XI, 16; xix, 4.
(3) Dan. IV, 22.
(4) Flav. Ios., *Antiq. Iud.,* XI, c. 8.
(5) *Al.:* loddus (nom. pr.; cfr. Perrier, p. 303).
(6) *Al. add.:* ludaeorum.

(1) I Reg. xxiv, 6.
(2) II Reg. i, 21.
(3) Aimoinus Floriac., *Hist. Franc.,* I, c. 16 (PL 139, 655 B).
(4) S. Aug., *De Civ. Dei,* XVII, cc. 6, 17 (PL 41, 537» 550).
(5) Dan. IX, 24.
(6) Apoc. xix, 16.

eius, qui in divino cultu fuerunt négligentes, et qui fuerunt ferventes, scribit Valerius Maximus in principio libri sui (J).

924. — Quid vero dicam de deicolis regibus sive Veteris sive Novi Testamenti? Omnes enim qui ad divinam reverentiam fuerunt solliciti, feliciter suum consummaverunt cursum; qui vero e contra, infelicem consecuti sunt exitum. Tradunt etiam historiae quod in qualibet monarchia ab initio saeculi tria se invicem per ordinem comitata sunt: divinus cultus, sapientia scholastica et saecularis potentia. Quae quidem tria se invicem per ordinem consequuntur, et in rege Salomone ex suis meritis conservata sunt, quia per divinam reverentiam, cum descendit in Hebron locum orationis assumptus in regem, consecutus est sapientiam et ex utroque ulterius in regali virtute super reges sui temporis excellentiam. Cum vero a vero cultu Dei recessit, infelicem exitum habuit, ut patet in III lib. Reg. fl).

Haec igitur de pertinentibus ad regimen cuiuscumque dominii, sed praecipue regalis, in hoc libro in tantum sint dicta.

LIBER TERTIUS

Caput i.

Consideratur et probatur omne doaiinium esse a ÜEO, considerata natura entis.

925. — Et quia *cor regis in manu Dei, quocumque voluerit inclinabit illud,* ut in Prov. scribitur (2) quod et ille magnus monarcha in Oriente, Cyrus videlicet rex Persarum, per publicum confitetur edictum. Post victoriam enim de Babylonia consecutam, quam usque ad solum destruxit, ac occiso Balthassar rege ibidem, sicut historiae tradunt, sic ait, ut in principio libri Esdrae (3) patet: *Haec dicit Cyrus rex Persarum: Omnia regna mundi dedit mihi Dominus Deus caeli.* Inde manifeste apparet a Deo omne provenire dominium sicut a primo dominante. Quod quidem ostendi potest *triplici* via quam Philosophus tangit, quia vel in quantum ens, vel in quantum motor, vel in quantum finis.

926. — A) *Ratione quidem entis:* quia oportet omne ens ad ens primum reducere, sicut ad principium omnis entis, ut et omne calidum ad calidum ignis, ut patet per Philosophum in secundo *Metaph. (4).* Qua ergo ratione omne ens ex ente primo dependet, eadem et dominium, quia ipsum super ens fundatur, et tanto super nobilius ens quanto ad dominandum super homines in natura coaequales eisdem praeponitur. Unde et causam habet non superbiendi, sed humane suum populum gubernandi, ut Seneca dicit in epistola ad Lucilium. Propter quod in Eccli. dicitur (2): *Rectorem te posuerunt? Noli extolli, sed esto in illis quasi unus ex illis.* Sicut ergo omne ens ab ente primo dependet, quod est prima causa, ita et omne dominium creaturae a Deo sicut a primo dominante et primo ente.

927. — *Amplius* autem: omnis multitudo ab uno procedit et per unum mensuratur, ut patet per Philosophum in decimo *Primae Philosophiae* (3); ergo eodem modo et multitudo dominantium ab uno dominante trahit originem, quod est Deus: sicut videmus in regalibus curiis quod in diversis officiis multi sunt dominantes, sed omnes ex uno dependent, videlicet rege. Propter quod Philosophus in decimosecundo *Primae Philosophiae* dicit (4) quod « sic se habet Deus, sive prima causa, ad totum universum, sicut dux ad totum exercitum, a quo tota multitudo castrorum dependet ». Unde et ipse Moyses in Exod. (5) Deum ducem populi vocat: *Dux,* inquit, *fuisti in misericordia tua populo, quem redemisti.* A Deo igitur omne dominium habet initium.

928. — *Rursus* ad idem. Virtus est proportionata enti cuius est virtus et adaequatur ei, quia virtus fluit ab essentia rei, ut patet per Philosophum in primo et secundo lib. *De caelo* (6). Sicut ergo se habet ens creatum ad increatum, quod est Deus,

(1) Val.-Max., I, I, I-2I.
(2) Prov. xxr, i.
(3) I Esdr. i, 2.
(4) Aristot., *Metaph.,* II, c. 2, 994 a 10-15 *(Comm. S. Th.,* lect. 2).

il) III Reg. i et xi.
(2) Eccli. xxxii, i.
(3) Aristot., *Metaph.,* X, c. 1, 1053 a 25 *(Comm. S. Th.,* lect. 2).
(4) Ibid., XII, c. 10, 1075 a 13-15, 1076 a 4 *(Comm. S. Th.,* lect. 12).
(5) Exod. xv, 13.
(6) Aristot., *De caelo,* I, c. 2, 268 b 16 *(Comm. S. Th.,* lect. 3).

ita virtus cuiuslibet entis creati ad virtutem increatam, quae etiam est Deus, quia quidquid est in Deo, Deus est. Sed omne ens creatum ab ente increato trahit originem; ergo virtus creata ab increata. Hoc autem in dominio praesupponitur, quia non est dominium ubi non est potentia sive virtus; ergo omne dominium erit ab increata virtute, et haec est Deus, ut supra dictum est, et sic idem quod prius. Unde Apostolus dicit ad Hebr. (') quod Deus portat *omnia verbo virtutis suae.* In Eccli. (2) etiam scribitur quod *unus est altissimus creator omnium omnipotens, rex potens, metuendus nimis, sedens super thronum, dominans Deus.* In quibus verbis satis apparet, a quo omnis creatura habet esse, virtutem et operationem, et per consequens dominium, et multo amplius rex, ut superius est ostensum.

Caput i.

Hoc IDEM PROBAT EX CONSIDERATIONE MOTUS CUIUSLIBET NATURAE CREATAE.

929. — B) Non solum autem ratione entis, sed *ratione etiam motus* probatur a Deo provenire dominium.

Et *primo* quidem assumenda est ratio Philosophi in octavo *Physicorum* (s): « Quia omne quod movetur, ab aliquo movetur, et in moventibus et motis non est abire in infinitum: ergo oportet venire ad aliquod primum movens immobile, quod est Deus, sive causa prima ». Inter omnes autem homines, qui plus habent de ratione motus sunt reges et principes et omnes qui praesunt, sive in gubernando sive in indicando sive in defendendo, et sic de aliis actibus qui ad curam regiminis pertinent. Unde Seneca, *De consolatione fratris ad Polybium* sic loquitur (4) de Caesare, exhortans eum ad contemptum mundi: « Cum voles omnium rerum oblivisci, cogita Caesarem. Vide quantam huius vitae indulgentiae fidem, quantam industriam debeas; intelliges non magis tibi incurvari licere quam illi. Si quis modo est fabulis traditus, cuius humeris mundus innititur, Caesari quoque ipsi, cui omnia licent, propter hoc ipsum multa non licent. Omnium domos illius vigilia defendit, omnium otium illius labor, omnium delicias illius industria, omnium vacationem illius occupatio. Ex quo se Caesar orbi terrarum dedicavit, sibi se eripuit, et siderum modo, quae irrequieta semper cursus suos explicant, numquam illi licet nec subsistere, nec quidquam suum facere ».

Si ergo reges et alii domini tantum habent de ratione motus, ipsum non possunt perficere nisi per influentiam et virtutem moventis primi, quod est Deus, ut superius est probatum. Propter quod in lib. Sapientiae ubi connumerantur effectus divinae virtutis per suam sapientiam, volens auctor ostendere qualiter omnia influentiam divini motus participant, subdit statim (1): *Omnibus mobilibus mobilior est sapientia. Attingit autem ubique propter suam munditiam:* munditiam vocans absolutam et supergredientem ac immixtam divinam virtutem ad omnia movendum ad similitudinem corporis lucis, quae ex hac parte naturam imitatur divinam.

930. — *Rursus* ad idem. Omnis causa primaria plus est influens in suum causatum, quam causa secundaria. Causa autem prima Deus est. Ergo si virtute primae causae omnia moventur, et influentiam primi motus omnia recipiunt, et motus dominorum erit ex virtute Dei et ex Deo movente.

931. — *Amplius* autem: si est ordo in motibus corporalibus, multo magis et in spiritualibus erit. Sic autem videmus in corporibus quod inferiora per superiora moventur, et omnia reducuntur ad motum supremi, quod est nona sphaera, secundum Ptolomaeum in prima dist. *Almagesti (ff,* sed secundum Aristotelem in secundo *De caelo,* est octava. Si ergo omnes motus corporales regulantur per primum et a primo habent influentiam, multo magis spirituales substantiae propter maiorem assimilationem quam habent in alterutrum. Unde aptiores sunt ad recipiendam influentiam primi et supremi moventis sive motoris, quod est Deus: quem quidem motum nobis tradit beatus Dionysius in libro *De divinis Nominibus (f]* et *De caelesti Hierarchia,* distinguens in eis motum sicut et in corporibus, videlicet circularem, rectum et obliquum. Qui quidem motus sunt quaedam illuminationes quas recipiunt a superioribus ad agendum, ut idem doctor exponit; ad quas quidem illuminationes recipiendas necessaria est dispo-

(') Hebr., 1,3.
(2) Eccli., 1,8.
(3) Aristot., *Physic.,* VIII, c. 6, 258 b 10-259 a 20 *{Comm. S. Th.,* lect. 12).
(4) Seneca, *De consol, ad Polybium,* c. 7, 1-2.

(') Sap. vii, 24.
(2) Ptol., *Almag.,* I, c. 8.
(3) Dion., *De div. Nom., c.* 4, 8 et 9 (PG 3, 703 et 706).

sitio mentis in qua sit ista influentia motus.

932. — Inter omnes autem homines qui paratiores esse debeant sunt reges et principes et alii dominatores orbis, tum ex exercitio quod habent, tum ob universales actiones regiminis unde et mens magis elevatur ad divina, tum etiam quia hoc eis incumbit ut se disponant ut cura eis imposita in gubernando gregem et alia quae sunt necessaria in actibus regiminis quae supra ipsum sunt et naturam particularem excedunt, per talem motum divinae influentiae sufficientius deducantur. Sic enim David rex se disposuit: propter quam causam ex motu illuminationis praefatae supra omnes reges et prophetas meruit in suis psalmis spiritum propheticae intelligentiae, ut doctores Scripturae sacrae tradunt. Ex cuius contrario actu principes ethnici, de quibus Daniel propheta mentionem facit, ut Nabuchodonosor et Balthassar, pater et filius, meruerunt obumbrari: unde et influentia divinae illuminationis movit eorum phantasiam in imaginativis visionibus, ut in Daniele est manifestum (1), ut scirent quid circa regale regimen eis esset agendum; sed quia mens ipsorum non erat disposita, sed involuta tenebris peccatorum, ad ipsam notitiam non potuerunt venire. Propter quod insignito lumine prophetiae Danieli dictum est: *Tibi datus fuit spiritus intelligentiae ad ista interpretandum* (2), ut sic verificetur quod per Salomonem dicitur in Prov. (3): *Meum est consilium et aequitas, mea est prudentia, et mea est fortitudo, per me reges regnant et legum conditores iusta decernunt, per me principes imperant et potentes decernunt iustitiam.*

Et sic manifestum est, qualiter omne dominium est a Deo in consideratione motus.

Caput 3.

Non idem probat PER CONSIDERATIONEM FINIS.

933. — C) Sed et *respectu finis* adhuc hoc idem apparet.

Si enim est hominis agere propter finem ratione sui intellectus, qui finem in unaquaque eius actione praestituit, unaquaeque natura quanto est magis intellectiva tanto magis propter finem agit. Cum ergo Deus sit summa intelligentia et purus actus intelligendi, sua actio magis finem includit. Ergo oportet dicere quod in unoquoque fine uniuscuiusque rei creatae praeexigatur actio intellectus divini, quam et nos divinam prudentiam vocamus, per quam Dominus cuncta disponit et in debitum finem deducit, ut Boetius *De consolatione philosophiae* ipsam nominat (1), secundum quam rationem dicitur in libro Sapientiae (2) quod *divina sapientia attingit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter.* Concluditur ergo ex hoc, quod quaelibet res quanto ordinatur ad excellentiorem finem, tanto plus participat de actione divina. Huiusmodi autem est regnum cuiuscumque communitatis seu collegii, sive regalis sive cuiuscumque conditionis, quia cum intendat nobilissimum finem, ut Philosophus tangit in *Ethic.* (3) et in primo *Politicorum* (4), in ipso divina praeintelligitur actio, et suae virtuti dominorum subiicitur regimen. Et hinc forte trahit originem veritatis, quod bonum commune divinius ponitur (5) a Philosopho in *Ethic. (6).*

934. — *Amplius:* in regimine legislator semper debet intendere ut cives dirigantur ad vivendum secundum virtutem, immo hic est finis legislatoris, ut Philosophus dicit in secundo *Ethic.* (7). Propter quod et Apostolus dicit ad Timotheum (8) quod *finis praecepti est charitas.* Sed ad istum finem venire non possumus sine motione divina, sicut nec calor calefacere sine virtute caloris ignis, nec lucidum lucere sine virtute lucis. Et tanto altius et excellentius motio primi moventis, quanto virtus divina supergreditur et transcendit virtutem creatam et omne genus operis, sed et fortius influit in tantum, ut dicat ille Isaias propheta (9): *Omnia opera nostra operatus es (in nobis), Domine;* et vox Evangelica (10): *Sine me nihil potestis facere.*

935. — *Rursus* ad idem. Finis movet efficientem et tanto efficacius quanto finis nobilior et melior reperitur, ut bonum gentis respectu boni civitatis vel familiae,

(1) Dan. n, i s.; iv, 1 s.; v, 5 s.
(2) Vulg. haec non habet ad litteram, sed cfr. Dan. v, 14, 16.
(3) Prov. vili, 14.

(1) Boet., *De consol.,* IV, prosa 6 (PL 63, 814).
(2) Sap. vili, i.
(3) Aristot., *Ethic.,* VIII, c. 13, 1161 a 11-15 *(Comm. S. Th.,* lect. 11).
(4) Id., *Politic.,* I, c. 1, 1252 a 1-6 *(Comm. S. Th.,* lect. 1).
(5) Al.: dicitur potentia.
(6) Aristot., *Ethic.,* I, c. 1, 1094 b 10 *(Comm. S. Th.,* lect. 2).
(') Ibid., II, c. i, 1103 b 3-5 *(Comm. S. Th.,* lect. 1).
(8) I Tim. i, 5.
(9) Is., xxvi, 12.
(10) Ioan, xv, 5.

sicut Philosophus dicit in primo *Politicorum* i1). Finis autem ad quem principaliter rex intendere debet in se ipso et in subditis est aeterna beatitudo, quae in visione Dei consistit. Et quia ista visio est perfectissimum bonum, maxime debet movere regem et quemcumque dominum ut hunc finem subditi consequantur: quia tunc optime regit, si talis in ipso sit finis intentus.

936. — Tali autem modo suos regebat et gubernabat Rex ille et Sacerdos Christus Iesus, qui dicebat in Ioan. (2): *Ego vitam aeternam do eis.* Et iterum (3): *Ego veni ut vitam habeant et abundantius habeant.*

Hoc autem maxime facit rex quando super gregem suum sicut bonus pastor invigilat, quia tunc super eum divina lux irradiat ad bene regendum, ut pastoribus in ortu Regis nostri et Salvatoris (4).

937. — Et irradiationis iam dictae ad bonum regimen et in principe et in subditis motum circularem accipimus, rectum et obliquum, de quibus distinctum est supra ct beatus Dionysius loquitur in cap. quarto *De divinis Nominibus (5).*

Hic enim motus ideo *rectus* dicitur, quia fit per divinam illuminationem super principem ad bene regendum et super populum meritis principis. Sed *obliquus* vocatur, quando per divinam illuminationem sic subditos regit quod virtuose vivunt et insurgit in eis divina laus et gratiarum actio, ut sit quasi quaedam arcualis figura, ex chorda recta et arcu obliquo. Sed *circularis* motus divinorum radiorum dicitur, quando divina illuminatio irradiat principem vel subditum, ex qua quidem elevantur ad Deum contemplandum et diligendum: qui ideo circularis motus vocatur, quia est ab eodem ad idem et a puncto ad punctum, quod circularis motus est proprium.

938. — Quem quidem motum Philosophus etiam ponit in decimosecundo *Metaphysicorum* (°), ubi dicitur quod motor primus, sive causa prima, quod est Deus, movet alia « sicut desideratum », hoc est ratione finis, qui est ipse; de quo et propheta David loquitur in Psalm. (7), licet secundum sacros doctores proprie adaptetur ad Christum regem nostrum: *Deus,* inquit, *iudicium tuum regi da et iustitiam tuam filio regis. Iudicare populum tuum in iustitia, et pauperes tuos in iudicio. Suscipiant montes pacem populo et colles iustitiam.* Quae quidem omnia deprecativa sunt regis et cuiuslibet domini ad Deum pro bono regimine populi, ad quod principaliter conari debent, ut dictum est supra. Et quia mentem sic dispositam habent ad divinam influentiam recipiendam pro salute subditorum, statim subditur: *Descendet sicut pluvia in vellus, et sicut stillicidia stillantia super terram. Orietur in diebus eius iustitia et abundantia pacis.*

Per quae omnia satis manifestum est quod dominium est a Deo in relatione ad finem sive remotum, qui est Ipse, sive propinquum, qui est operari secundum virtutem.

Caput 4.

Qualiter dominium romanum fuit a Deo provisum propter zelum patriae.

939. — Et quia inter omnes reges et principes mundi romani ad praedicta magis fuerunt solliciti, Deus illis inspiravit ad bene regendum, unde et digne meruerunt imperium, ut probat Augustinus, in libro *De civitate Dei* ζ1), diversis causis et rationibus, quas ad praesens perstringendo ad *tres* reducere possumus, aliis ut tradatur compendiosius resecatis, quarum intuitu meruerunt dominium. *Una* sumitur ex amore patriae; *alia* vero ex zelo iustitiae; *tertia* autem ex zelo civilis benevolentiae.

940. — A) *Prima* iam dicta *virtus* satis erat digna dominio, qua participabant quamdam naturam divinam, eo quod ad communitatem suus fertur effectus. Versatur enim ad universales actiones populi, sicut Deus est universalis causa rerum. Unde et Philosophus dicit in primo *Ethic.* (2) quod « bonum gentis est bonum divinum ». Et quia regale regimen et quodcumque dominium communitatem importat, communitatem diligens dominii communitatem meretur, ut sic ipsum concomitetur praemium secundum meriti qualitatem: et hoc requirit conditio divinae iustitiae unicuique mercedem rependere iuxta virtutis opus, ut verbum scriptum in

(*) Aristot., *Politic.,* I, c. *4,* 1253 b 26-30 *(Comm. S. Th.,* lect. i).
(2) Ioan, x, 28.
(3) Ibid., v. 10.
(*) Cfr. Luc. i, 9.
(5) Dion., *De div. Nom.,* c. 4, § 8, 9 (PG 3, 703, 706).
(e) Aristot., *Metaph.,* XII, c. 7, 1072 b 3 *(Comm. S. Th.,* lect. 7).
(7) Psal. lxxi, 2-3,6-7.

I1) S. Aug., *De Civ. Dei,* V, c. 12 s. (PL 41, 154 s.).
(2) Aristot., *Ethic.,* I, c. 1, 1094 b 10 *(Comm. S. Th.,* lect. 2).

Apoc. (4) impleatur in eis: *Opera eorum sequuntur illos.* Et iterum in Matth. (2) scribitur quod *Dominus dedit unicuique secundum propriam virtutem.*

941. — *Amplius* autem: amor patriae in radice charitatis fundatur, quae communia propriis, non propria communibus anteponit, ut beatus Augustinus dicit (3) exponens verbum Apostoli de charitate. Virtus autem charitatis in merito antecedit omnem virtutem, quia meritum cuiuscumque virtutis ex virtute charitatis dependet. Ergo amor patriae super caeteras virtutes gradum meretur honoris. Hoc autem est dominium. Ergo ex amore digne consequitur quis principatum.

942. — De hoc autem amore patriae dicit Tullius in lib. *De officiis* (4) quod « omnium societatum nulla est gratior, nulla carior quam ea quae cum republica perseverat. Unicuique enim nostrum cari sunt parentes, cari sunt liberi, cari sunt propinqui ac familiares, sed omnium propinquitates patria sua charitate complexa est: pro qua quis bonus dubitet mortem appetere, si eidem sit profuturus? ». Quantus vero fuerit amor patriae in antiquis Romanis, Salustius refert in *Catilinario (5)* ex sententia Catonis, quasdam de eis connumerando virtutes, in quibus dictus amor includitur: « Nolite, inquit, existimare maiores nostros armis rempublicam ex parva magnam fecisse, quippe amplior nobis quam ipsis armorum est copia; sed quia in eis fuit domi industria, foris iustum imperium, in consulendo animus liber neque delicto neque libidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atque avaritiam, publice egestatem, privatim opulentiam, laudamus divitias, sequimur inertiam, inter bonos et malos nullum discrimen, omnia virtutis praemia ambitio possidet ».

943. — *Rursus:* amor patriae primum et maximum mandatum continere videtur, de quo Evangelium Lucae mentionem facit (°), quia in zelando rem communem assimilât sibi naturam divinam, in quantum vice Dei diligentem circa multitudinem adhibet curam. Item proximi dilectionem adimplet, dum totius populi sibi commissi ex affectu paterno sollicitudinem gerit, et sic adimplet mandatum praefatum, de quo dicitur in Deut. (’): *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota fortitudine tua, et proximum tuum sicut te ipsum.* Et quia in isto praecepto divino non cadit dispensatio, inde est quod Tullius dicit *De republica* quod « nulla causa intervenire debet unde propria patria denegetur ».

944. — De isto autem amore patriae exemplum accipimus, ut historiae tradunt et beatus Augustinus in quinto *De Civitate Dei* (2), de Marco Curtio nobili milite qui armatum equo sedentem in abruptum terrae hiatum se praecipitem dedit, ut pestilentia cessaret ab Urbe. Item de M. Regulo qui salutem reipublicae suae praeferens, consultus a romano populo et inter praedictum populum et Poenorum gentem mediator pacis existens, in Africam rediens a Carthaginensibus est occisus.

Quam mundas etiam habuerunt manus a muneribus principes eorum pro conservanda republica, patet de M. Curio, de quo scribit Maximus Valerius libro quarto (3) quomodo Samnitum divitias contempsit. Cum enim post victoriam de ipsis habitam legati eorum ad ipsum aditum habuissent ipsumque reperissent in scamno sedentem et catino ligneo coenantem, magnumque auri pondus offerrent, suis invitatus verbis ut eo uti vellet, vultum protinus risu solvens: « Supervacue », inquit: « Narrate Samnitibus M. Curium malle locupletibus imperare, quam locupletem fieri. Et mementote me non acie vinci, nec pecunia posse corrumpi ».

Simile etiam refert idem auctor libro eodem (4) de Fabricio, qui cum honore et auctoritate omnibus in aetate sua maior, censu vero par esset unicuique pauperrimo, requisitus a Samnitibus, quos in clientela detinebat, pecuniam et servos sibi missos contempsit ac frustratos remisit, continentiae suae beneficio et zelo patriae sine pecunia praedives et sine usu familiae abunde comitatus: quia locupletem illum faciebat non multa possidere, sed pauca desiderare.

945. — De talibus autem concludit dictus Doctor (5) quod eisdem non datur dominandi potestas, nisi summi Dei providentia, quando res humanas iudicat talibus donis esse dignas. Multa similia ibidem dicit, per quae definire videtur eorum do-

(1) Apoc. xiv, 13.
(2) Matth. xxv, 15.
(3) S. Aug., *Regula* (PL 32, 1382).
(4) Cicer., *De officiis,* I, c. 17.
(5) Sali.., *Catilin.,* c. 52.
(6) Cfr. Luc. x, 27-37.

(1) Deut. vi, 5; cfr. Lev. xix, 18; Matth. xxn, 37, 39.
(2) S. Aug., *De Civ. Dei,* V, c. 18 (PL 41, 163).
(3) Val.-M.AX., IV, 3, 5.
(4) Val.-Max., IV, 3, 6.
(5) S. Aug., *De Civ. Dei,* V, c. 19 (PL 41, 166).

minium fuisse legitimum ct eis a Deo collatum.

Sed et Mathathias et filii quamvis fuerint de sacerdotali genere, propter zelum legis et patriae in populo Israëlitico meruerunt dominium, ut patet in primo et secundo Machab. Cum enim morti esset vicinus, sic filios suos alloquitur (1): *Aemulatores,* inquit, *estote legis et date animas vestras pro testamento patrum,* quod pro republica accipimus in populo praedicto; et postea subditur: *Et accipietis gloriam magnam, et nomen aeternum:* quod ad filiorum referimus principatum, quorum unus alteri successit, ludas videlicet, et lonathas et Simon, et quilibet eorum sacerdos et dux in eodem floruit populo.

Caput 5.

Qualiter Romani meruerunt dominium propter leges sanctissimas quas tradiderunt.

946. — B) Est autem et *alia* ratio, unde digne Romani dominium sunt adepti, *zelus* videlicet *iustitiae.* Quo quidem modo acquisierunt principatum quodam iure naturae, a quo habet exordium omne iustum dominium.

Primo quidem quia, ut idem Doctor scribit (2) « consulebant patriae consilio libero », avaritiam relegantes a dominio sive turpis lucri gratiam, « neque delicto neque libidini obnoxii », pro quibus iam stans dominium dissipatur. Trahebantur enim homines ad ipsorum amorem, ut propter ipsorum iustissimas leges se sponte eisdem subiicerent. Unde et ipse Apostolus Paulus cum a ludaeis nimis iniuriis vexaretur, coram Festo principe circa partes Caesareae Palaestinae, ut in Act. Apost. traditur (3), ad Caesarem appellavit ac se subiecit legibus Romanis.

Quales autem fuerint eorum leges et quam sanctae, sic in eisdem Act. Apost. scribitur (Q de dicto Festo, quia cum Hierosolymis esset, adierunt ipsum principes sacerdotum et sacerdotes postulantes adversum Paulum damnationem mortis: quibus dictus Festus respondit, prout dictis legibus Romanorum subiectus, quod *non est consuetudo Romanis damnare aliquem,* sive donare, *nisi praesentes habeant accusatores locumque defendendi accipiat ad abluenda crimina.* Propter quod dicit idem doctor Augustinus in decimoctavo libro praefato (Q, quod « Deo placuit orbem terrarum per Romanos debellare, ut in unam societatem reipublicae legumque perductum longe lateque pacaret ».

947. — *Amplius* autem ad hoc: quia de iure naturae est ut quis gerens curam alterius mercedem reportet, eo quod, ut scribitur in Prov. (2): *Unicuique mandavit Deus de proximo suo.* Ex qua quidem ratione iura concedunt quod quis rem alienam contrectare possit et expensas deducere ac praemium accipere iuxta meritum actionis, cum dicta bona male tractantur a praedonibus vel quibuscumque raptoribus. Hoc ergo supposito, consonum videtur naturae ut dominium sit concessum pro pace ac iustitia conservanda, iurgiis ac discordiis resecandis.

948. — *Item.* Ad hoc videtur provisum ut mali puniantur et boni promoveantur; et hoc est officium dominorum, in hoc quasi officium gerentium proximorum, ut inde suam reportent mercedem, quia ex hoc sua recipiunt vectigalia et tributa. Unde cum Apostolus ad Romanos ostendisset a Deo provenire omne dominium: *Non est,* inquit (3), *potestas nisi a Deo,* et caetera quae ibi ponuntur ad dominium pertinentia, ultimo concludit: *Ideo et tributa praestatis: ministri enim Dei sunt in hoc ipsum servientes.*

In quantum igitur homines virtuosi ac sua probitate praepollentes pro gubernanda populi multitudine, quae rege indiget et rectorem non habet, curam assumunt et sub legibus populum dirigunt, non tantum instinctu Dei moveri videntur, sed vicem Dei gerunt in terris, quia conservant hominum multitudines in civili societate, qua necessario homo indiget cum sit animal naturaliter sociale, ut Philosophus dicit in primo *Politic.* (4). Unde et in isto casu dominium videtur esse legitimum.

949. — Quod quidem probat Augustinus in quarto *De Civ. Dei* (5); dicit enim sic: « Remota iustitia, quid sunt ipsa regna nisi quaedam latrocinia? ». Ergo ipsa supposita, regnum et quodlibet dominium esse videtur concessum.

(1) I Mach. II, 50-51.
(2) S. Aug., *De Civ. Dei,* V, c. 15 (PL 41, 160).
(3) Act. xxv, 11.
(4) *Ibidem,* 16.
(1) S. AUG., *De Civ. Dei,* XVIII, c. 22 (PL 41, 578).
(2) Eccli. xvii, 12.
(3) Rom. xiii, 1, 6.
(1) Aristot., *Politic.,* I, c. 2, 1253 a 2-3 *(Comm. S. Th.,* lect. 1).
(5) S. Aug., *De Civ. Dei,* IV, c. 4 (PL 41, 115).

Introducit autem ad suum probandum intentum exemplum de quodam pirata qui vocabatur Dionides, qui cum fuisset captus ab Alexandro, quaesivit ab eo cur mare haberet infestum. Ipse libera contumacia respondit: « Quod tibi ut orbem terrarum. Sed quia ego exiguo navigio id facio, latro vocor; tu vero quia magna classe, diceris imperator ».

950. — Ista ergo ratione Romanis a Deo collatum fuit dominium. Unde et idem Doctor in quinto eiusdem libri (1) dicit quia propter leges ipsorum sanctissimas nisi sunt tanquam recta « via ad honores, imperium et gloriam, nec habent unde conqueri debeant de summi et veri Dei iustitia: perceperunt enim mercedem suam », iuste videlicet dominando ac legitime gubernando.

Quantus autem fuerit zelus iustitiae apud Romanos consules antiquos contra malos, de multis est manifestum. Unde scribit Augustinus in quinto saepe iam dicto libro (2), quod Brutus filios suos occidit quia bella concitabant in populo: ex quo vigore iustitiae mortem merebantur. « Vicit » enim in eo, ut ait Poeta (3), « amor patriae, laudumque immensa cupido ».

Narrat etiam de Torquato quod idem fecit de filio, quia contra edictum patris invasit hostes iuvenili quodam provocatus ardore; et licet victoriosus extiterit, quia tamen castra suae gentis discrimini exposuit, ipsum morti adiudicavit iuxta militares leges: ubi idem Doctor causam suae mortis insinuat, dicens (4): « Ne plus mali esset in exemplo imperii contempti, quam boni gloria hostis occisi ». Maximus autem Valerius dicit (5) de ipso quod maluit proprio nato carere quam disciplinae militaris transgressionibus indulgere.

Sic ergo patet qualiter zelo legalis iustitiae Romani dominium meruerunt.

Caput 6.

Quomodo concessum est eis dominium a Deo propter ipsorum civilem benevolentiam.

951. — C) *Tertia* vero virtus, per quam subiugaverunt Romani mundum et meruerunt dominium, fuit *singularis pietas* ac *civilis benevolentia:* quia, ut tradit Maximus Valerius fibro quinto (x): « Humanitatis dulcedo barbarorum ingenia penetrat »; et hoc experimentum habet. Unde et in Prov. (2) dicitur, quod *verbum dulce multiplicat amicos et mitigat inimicos.* Item in eodem (3): *Responsio mollis frangit iram: sermo durus suscitat furorem.* Cuius quidem ratio sumitur ex generositate animi, ut dicit Seneca, « qui magis ducitur, quam trahatur. Habet enim mens quoddam sublime et altum ac impatiens superioris; sed delectatione cuiusdam subiicitur reverentiae seu lenitatis, per quam suspicatur ad paria posse conscendere, et a suo non resilire gradu ». Propter quod et Philosophus dicit octavo *Ethic.* (4) quod « benevolentia est principium amicitiae ». Quantum autem antiqui Romani in hac excelluerint virtute, unde exteras nationes ad suum traherent amorem seque eisdem sponte subiicerent, exempla ipsorum deducantur in medium.

952. — *Primo quidem* de Scipione, qui, ut refert Maximus Valerius lib. quarto (y), cum esset in Hispania dux romani exercitus contra gentem Hannibalis ac vigesimum quartum agens annum Carthaginem ibidem a Poenis conditam in suam redegisset potestatem; in ipsa virginem cepit eximiae venustatis, quam ut desponsatam agnovit et nobilem, ipsam inviolatam parentibus reddidit et aurum quod in redemptionem eius traditum fuerat, doti eius adiecit. Ex quo facto ad amorem Romanorum hostes adduxit, admirantes de tam casta moderatione continentiae dicti principis; quia cum idem auctor ipsum referat solutioris vitae in iuvenili aetate fuisse, se ipsum in tanta libertate et potestate consistens ab omni delicto conservavit immunem. Unde Titus Livius *De bello Punico* narrat (6) Scipionem sponsum dictae virginis allocutum fuisse, in quo sermone suam ostendit pudicitiam digne principibus imitabilem et dominii meritoriam. Scribit et idem Titus de ipso quaedam benevolentiae inductiva in praedicta victoria. Cum enim misit obsides Romanis, primo quidem hortatus est universos bonum habere animum: « Venisse enim eos in Romanorum potestatem, qui beneficio quam metu obligare homines

(1) *Ibid.,* V, c. 15 (PL 41, 160).
(2) *Ibid.,* c. 18 (PL 41, 162).
(3) ViRG., *Aen.,* VI, 823.
(4) S. Aug., *De Civ. Dei,* V, c. 18 (PL 41, 162).
(5) Val.-Max., II, 7, 6.

(x) Val.-Max., V, 1, 6.
(2) Eccli. vi, 5.
(3) Prov. xv, i.
(4) Aristot., *Ethic.,* IX, c. 5, 1167 a 3 *{Comm. S. Th.,* lect. 5).
(5) Val.-Max., IV, 3, 1.
(6) Tit. Liv„ *Hist.,* XXVI, c. 50.

malunt, extcrasque gentes fide ac societate iunctas habere quam tristi subiectas servitio ».

953. — *De hoc etiam* dicit Augustinus, primo *De Civ. Dei (4),* quod proprium ipsorum fuit « parcere subiectis et debellare superbos, acceptaque iniuria, ignoscere quam persequi mallebant ». Refert etiam idem Doctor in eodem libro (2) de Marco Marcello, qui cum Syracusam urbem cepisset, ante illius ruinam suas illi effudit lacrymas, tantaeque fuit pudicitiae et continentis animi benignaeque mentis, quod priusquam oppidum iussisset invadi publico edicto constituit ne quis corpus liberum violaret.

954. — Quid pluribus exemplis insistimus? Cum etiam Machabaei, ludas videlicet, lonathas et Simon, de genere ludaeorum quorum est proprium aliarum nationum aspernari consortium, tum quia Saturnini sunt, sicut Macrobius dicit super *Somnium Scipionis* (3), tum quia legibus prohibebatur eisdem, considerata benevolentia Romanorum, cum ipsis statuerunt amicitiam, ut in primo Mach. scribitur (4), ubi inter alia commendabilia de ipsis, unde populos gentesque diversas ad suum trahebant amorem et subiectionem politicam, seu despoticam, sub compendio interseritur quod inter praesides romanos nemo portabat diadema nec induebatur purpura ut magnificaretur in ea; et quia curiam fecerunt et consulebant quotidie trecentos viginti, consilium agentes semper de multitudine, ut quae digna sunt gerant; et qua committunt uni homini magistratum suum per singulos annos dominari universae terrae suae, et omnes obediunt uni, et non est invidia neque zelus inter cos. Ubi attendendum quam ordinatum erat tunc temporis regimen politicum in Urbe, quod erat praecipuum motivum cuiuscumque nationis et provinciae ipsorum appetere dominium et eisdem sua colla subiicere.

955. — *Aliud, etiam* erat in eis provocativum subiectionis, quia ex cupidine dominandi non se dominos vocabant sed socios et amicos. Unde et de Iulio Caesare in Suetonio scribitur (5) quod milites suos non sibi subiectos sed socios et commilitones vocabat. Sic et antiqui consules de ludaeis fecerunt, qui quidem, etsi modicum haberent in Oriente dominium, cum Romanis tamen confoederati sunt foedere amicitiae. Et cum amplam haberent Romani monarchiam in Oriente et Occidente et aliis mundi plagis, ut ex praedicto libro Mach. est manifestum (4), non tamen dedignati sunt cum ludaeis societatem inire et ad paria se publico in alterutrum attestari edicto.

956. — Patet igitur ex iam dictis quod meritum virtutis in Romanis antiquis meretur dominium: unde etiam aliae nationes allectae sunt ad ipsorum dominium, *tum* ex dilectione patriae, pro qua omnia contemnebant; *tum* ex vigore iustitiae, propter quam contra omnem malefactorem et perturbatorem pacis se opponebant; *tum* ex civili ipsorum benevolentia, in qua caeteras nationes ad sui amorem trahebant. Pro quibus omnibus ex merito virtutum in ipsis divina bonitas consensisse videtur ad ipsorum principatum ex causis et rationibus assignatis. Sic enim quis meretur dominium, ut Philosophus in quinto *Ethic.* tradit (2), ubi dicit quod non sinimus principari hominem in quo est natura humana tantum, sed illum qui est perfectus secundum rationem, sicut dictum est supra.

Caput 7.

Qualiter Deus permittit aliquod dominium AD PUNITIONEM MALORUM, ET QUOD TALE DOMINIUM EST QUASI INSTRUMENTUM DIVINAE IUSTITIAE CONTRA PECCATORES.

957. — Fuit autem et alia causa unde dominium est a Deo permissum, quam a sacra accipimus Scriptura, nec Philosophorum et sapientum huius saeculi sententiis contraria, videlicet propter merita populorum, quam beatus Augustinus assignat in undevicesimo *De Civ. Dei* (3). Probat enim ibi servitutem introductam propter peccatum. Unde et sacra Scriptura dicit in lob (4) videlicet quod *facit regnare hominem hypocritam propter peccata populi.* Quod quidem apparet, quia primo dominantes in mundo fuerunt homines iniqui, ut historiae tradunt, sicut Cain, Nembroth, Belus, Ninus et Semiramis uxor eius, qui et dominium habuerunt in prima et se-

(fi S. Aug., *De Civ. Dei,* I, c. 6 (PL 41, 19). Ex Verg., *Aen. 6,* 853.
(2) Ibidem.
(3) Macrob., *Saturnal.,* I, c. 7.
(4) I Mach. vin, 14-16.
(5) Suet., *Div. ltd.,* c. LXVII, 3.

(1) I Mach. vin.
(2) Aristot., *Ethic.,* V, c. 10, 1134 a 35 *(Comm. S. Th.,* lect. 11).
(3) S. Aug., *De Civ. Dei,* XIX, c. 15 (PL 41, 643).
(4) lob xxxiv, 30.

eunda aetate mundi. Causa autem unde habuerunt istud dominium assumi potest ex parte subditorum, vel dominantium.

A)

958. — *Ex parte quidem subditorum* quia tyranni sunt instrumentum divinae iustitiae ad puniendum delicta hominum, sicut rex Assyriorum super Israëliticum populum, et Totila rex Gothorum, flagellum Dei, super Italiam, ut historiae narrant.

Item: Dionysius in Sicilia, sub quo captivatus est populus et tandem ab ipso libertate donatus, ut scribit Maximus Valerius libro IV (4). De rege vero Assyriorum quomodo ad puniendum delicta sui populi est destinatus, sic ostenditur per Isaiam prophetam (2): *Assur virga furoris mei*unde *et baculus ipse est: in manu eius indignatio mea, ad gentem fallacem mittam eum, et contra populum furoris mei mandabo illi ut auferat spolia et dividat praedam, et ponat illum in conculcationem quasi lutum platearum;* quae omnia verificata sunt quando Hierusalem obsessa est a Chaldaeis, per Nabuchodonosor regem Assyriorum capta et combusta, captis principibus eius cum rege Sedecia, eius confossis oculis et occisis filiis, sicut in fine IV libri Reg. traditur (3); per quae verba satis ostenditur qualiter Deus punit peccatores per manum tyranni. Unde concluditur ipsos esse instrumentum Dei sicut daemones, quorum potestas iusta a sacris doctoribus ponitur, voluntas tamen semper iniqua.

959. — Quod etiam ostendit nobis tyrannicum regimen, quia non ordinatur nisi ad onus et molestiam subditorum. Tyranni enim proprietas est, propriam et solam sui utilitatem et commodum quaerere, ut dictum est supra, et Philosophus tradit in octavo *Ethic.* (4) ubi ponit quod sic se habet tyrannus ad subditos sicut dominus ad servos et sicut artifex ad organum et instrumentum. Hoc autem poenale est subditis, et contra naturam dominii, sicut superius est probatum.

B)

960. — Sed ex parte dominantium tale dominium videtur a Deo concessum. *Primo* in casu supposito, vel Deo disponente pro subditis, quod est ad exitum meliorem, quando videlicet princeps ad Dei placitum studet quamvis peccator, ut de Cyro rege Persarum scribitur in Isaia (1): *Haec,* inquit, *dicit Dominus christo meo Cyro, cuius apprehendi dexteram ut subiiciam ante faciem eius gentes et dorsa regum vertam. Aperiam ante faciem eius ianuas, et portae non claudentur.* Quod quidem adimpletum fuit, ut historiae tradunt, quando subito desiccato alveo Euphratis et Tigris, qui per mediam Babyloniam transibant, civitatem intravit occiditque Balthassar ipsorum regem cum gente sua, ipsamque civitatem destruxit, ad Medos transferens monarchiam, ubi tunc regnabat Darius Cyri propinquus, ut Iosephus scribit. Hoc autem Deus sic disposuit quia dictus Cyrus humanitatem ostendit in suis fidelibus ludaeis qui captivi tenebantur in Assyria, quos postea remisit liberos in ludaeam cum vasis templi, et ipsum templum reaedificari mandavit: ex quibus bonis et virtuosis operibus quae exercuit circa divinum cultum et Dei populum, totius Orientis obtinuit monarchiam, ut superius est ostensum.

961. — Praedictus vero Balthassar occisus fuit, ut ex sententia Danielis apparet, quia Deo ingratus et quia vasis templi Domini in uno convivio est abusus: unde dictum est ei per Danielem (2): *Quia non humiliasti cor tuum, sed adversus Dominatorem caeli elevatum est, et vasa domus eius allata sunt coram te, et tu et optimates tui et uxores vinum bibistis in eis... porro Deum caeli qui habet flatum tuum in manibus suis et omnes vias tuas, non glorificasti; idcirco ab eo missus est articulus manus contra te:* quod pro sententia divina accipimus contra ipsum, ut rei postea probavit eventus.

962. — Narrat enim historia Danielis (3), quod dum Balthassar rex Babyloniorum persisteret in Dei contumelia, ut ex dictis liquet, ex opposito mensae sui convivii videbat digitos manus in pariete scribentis: ex qua scriptura perterritus est, quasi ipsa esset nuntius suae mortis. Refert etiam Scriptura Danielis (4), quod ex aspectu scribentis, cuius imaginem non videbat, nisi digitorum manus, facies eius perterrita est et cogitationes eius perturbabant eum, compages renum eius dissolvebantur, et genua eius ad se invicem collidebantur:

(1) Val.-Max., IV, 7, i.
(2) Is. x, 5-6.
(3) IV Reg. xxv, i-γ.
(4) Aristot., *Ethic.,* VIII, c. 13, 1161 a 34-35 *(Comm. S. Th.,* lect. n).

(1) Is. XLV, I.
(2) Dan. v, 22-24.
(3) Dan. v, 5.
(4) Dan. v, 6.

quae omnia insinuativa erant timoris immensi et futuri iudicii super eum. Sed hanc scripturam rex non discernens, vocatus Daniel, interpretatusque sub tribus nominibus, ipsum denuntiavit moriturum, videlicet *Mane, Thecel, Phares',* quod exposuit Scriptura (') : *Mane: numeravit Deus regnum tuum et complevit illud,* hoc est in termino posuit, sicut res numerata, quae tollitur et separatur ab acervo pecuniae. *Thecel: appensus es in statera et inventus es minus habens:* unde et dignus es morte. *Phares: divisum est regnum tuum et datum est Medis et Persis,* ut superius est ostensum.

Ex quibus omnibus satis est manifestum quod illae clausulae non proprie sunt significativae secundum aliquod idioma linguarum, sed secundum dispositionem divinam, sicut et factum quoddam in quo Propheta comprehendit divinam circa nos voluntatem. Sit ergo hoc conclusum, quod in illa scriptura suam insinuavit sententiam contra principem Babyloniae, quia propter peccata sua dignus erat morte et privatione regalis principatus, iuxta illud (2); *Regnum de gente in gentem transfertur propter iniustitias... et diversos dolos.*

Caput 8.

Quod interdum tale dominium cedit in malum dominantium, quia propter ipsorum ingratitudinem in superbiam elati graviter deprimuntur.

963. — Sed adhuc insistendum est circa divinam providentiam in dominio.

Contingit enim interdum quod cum quis assumit principatum, erit homo virtuosus et aliquo tempore perseverabit in eo. Sed aliquo tempore procedendo ex favore humano et prosperitate rerum regalium elevatur quis in superbiam et de beneficiis sibi a Deo collatis ingratus eidem efficitur. Unde Philosophus dicit in quinto *Ethic. (3)* quod « principatus virum ostendit »; sicut accidit de Saule, de quo scribitur, I Reg. (4), quod *in tota tribu Beniamin non erat vir melior illo.* Sed post duos annos a suo regimine factus est Deo inobediens, unde dictum est prophetae Samueli de ipso (5): *Usquequo tu luges Said, cum ego proiecerim eum ne regnet super Israel?* quasi ex divina sententia irrefragabili sit repulsus. Propter quod ultimo dictus princeps fuit occisus cum filiis, totaque cius progenies a dominio est avulsa. Unde in Parai. (4) de ipso concluditur quod mortuus est Saul propter iniquitates suas.

964. — Hoc autem et de Salomone accidit, qui magnificatus est super omnes reges qui fuerant ante eum, ut scribitur in Eccle. (2) *et universa terra desiderabat audire sapientiam Salomonis.* Sed, ut dicit Augustinus decimoseptimo *De Civ. Dei* (3): « Secundae res praedicto regi fuerunt noxiae, quia lapsus in luxuriam, ruit in idolatriam »; ex quo factus est abominabilis populo, in tantum ut servi eius rebellarent ei diripientes spolia suae regionis et vastantes terram absque resistentia aliqua, cum tamen prius omnes obedirent ad nutum, sicut testatur regina Saba, ut patet in III lib. Reg. (4). Ad magna igitur promotus in principio sui regiminis propter divinam reverentiam quam exhibuit, in fine sui regiminis decidit in vilia propter delicta quae commisit: *quia miseros facit populos peccatum (f).*

Tradunt tamen Hebraei, ut Hieronymus refert in commento super Eccle. (6), quod in fine vitae suae ex multis vexatus suum recognovit errorem seque disposuit ad poenitentiam in commissis, librumque praefatum composuit, in quo sicut expertus cuncta definit vanitati subiacere, subiiciens se divino timori ad suorum observantiam mandatorum. Unde in fine praedicti libri concludit (') : *Finem loquendi pariter audiamus. Deum time et mandata eius observa: hoc est enim omnis homo.*

965. — Sed et praeter reges deicolas quid de principibus ethnicis dicam? Qui quamdiu fuerunt Deo grati virtutumque cultores, floruerunt in dominio; cum vero ex elatione dominii ad contrarium se converterunt, mala morte vitam finierunt, sicut contigit de praefato Cyro rege Persarum monarcha. Tradunt enim historiae de ipso quod, cum totam subiugasset Asiam, Parthiam, Schytiamque ferro perdomuit, tandem longum certamen Scythis inferens, dominante tunc Tamari regina

(4) Dan. v, 25-28.
(2) Eccli. x, 8.
(3) Aristot., *Ethic.,* c. 3, 1130 a 1-2 *{Comm. S. Th.,* lect. 2).
(4) I Reg. ix, 2.
(') I Reg. xvi, i.
(4) I Paralip. X, 13.
(2) III Reg. x, 24.
(3) S. Aug., *De Civ. Dei.,* XVII, 20 (PL 41, 554).
(4) III Reg. x, 6-9.
(5) Prov. xiv, 34.
(6) S. Hieron., *In Eccles.,* I, 12 (PL 23, 1021).
(7) Eccle. XII, 13.

dictae gentis, quae Massagetia vocabatur, primo quidem cum filio dictae reginae adolescentulo dimicavit ipsumque vicit et occidit, nullique parcens aetati ingentem multitudinem peremit. Quia ergo crudelitatem exercuit et in Babylonia et in regno Lydiae, quia in utroque reges et principes mala morte trucidavit et in regno Massagetarum similiter fecit, in hoc eodem iudicio similiter eum Deus punivit.

Narrant enim historiae (]) quod dicta regina congregavit exercitum contra ipsum, Scythas videlicet, Massagetas et Parthos, et in quibusdam montibus dicta regina insidiis compositis invasit castra eiusdem: et sic impetu armatorum absorbuit, quod ducenta millia fuerunt occisa praefati principis, et ipse captus: cui amputato capite, regina ipsum in utre sanguine pleno mandavit includi, et sic invective acclamabatur eidem: « Sanguinem sitisti, sanguinem bibe »; quasi ipsa mors ignominiosa, quam passus est, fuerit argumentum suae atrocitatis.

966. — Omnes etiam monarchae ipsum sequentes, ut in Graecia Magnus Alexander, quamdiu cum reverentia suos tractavit Macedones, vocans milites suos patres, tanquam antiquiores, optime processit in monarchia; sed eisdem existens ingratus, a sorore venenatus est; et praecipue quia post victoriam, Darii accepta filia in coniugem, militaria coepit postponere, luxui vitae intendens, et sui immemor factus dolorosa morte vitam finivit.

Et sic de multis aliis principibus ethnicis exemplum potest adduci, ut de Iulio Caesare et Hannibale, qui propter abusum dominii diro necati sunt exitu, ut eis conveniat quod in Eccle. (2) scribitur: *Interdum dominatur homo homini in malum suum.* Nec non et illud Isaiae prophetae (3), quod in omnibus tyrannis locum habet. Cum enim ostendisset ipsos esse divinae iustitiae exactores contra peccatores, sicut carnifices dominorum, ut manifestum est supra, cum dixit: *Assur virga furoris mei,* etc., statim subdit: *Ipse autem non sic arbitrabitur, et cor eius non sic existimabit,* quasi sic agat ut Dei instrumentum, *sed ad conterendum erit cor eius et ad interfectionem gentium non paucarum; dixit enim: Numquid non principes nostri simul reges sunt?* attribuens videlicet suae virtuti et non Dei qui movet ipsum ad puniendum transgressores divinorum mandatorum.

Hanc autem ingratitudinem ac praesumptionem tyrannorum Dominus statim ibidem graviter redarguit et gravissime punit, ut in iam dictis principibus patet. Unde subdit Propheta in eodem loco: *Numquid gloriabitur securis contra eum qui secat in ea? An exaltabitur serra contra eum qui se fecit? (ff Quomodo si elevetur virga contra elevantem eam, et exaltetur baculus, qui utique lignum est?*

967. — Ubi consideranda est similitudo, quia valde congrua est. Sic enim se habet virtus dominantis ad Deum sicut virtus baculi ad percutientem et sicut virtus serrae ad artificem. Constat autem quod virtus serrae vel securis in artificio nulla est nisi per artificem moventem et dirigentem: ita et de virtute dominantis contingit, quod nulla est sine Deo movente et gubernante. Ergo stultum et praesumptuosum est gloriari de sua. virtute.

968. — Ista autem ratio satis aperta esse videtur, et haberi potest ex verbis Philosophi supra inductis, quia virtus cuiuslibet mobilis a virtute dependet primi moventis, et eius instrumentum erit: et hinc est quod Deo talis gloria est displicibilis, quia tales derogant divinae potentiae. Propter quod scribitur in ludith (2), quod *de sua virtute gloriantes Deus humiliat,* et ideo subiungit dictus propheta Isaias (3): *Propter hoc mittet dominator Dominus exercituum in pinguibus eius tenuitatem et subtus gloriam eius succensa ardebit quasi combustio ignis.* In quo significatur poena sensibilis quae talibus infertur tyrannis, et annihilatio principatus, ut in praedictis est manifestum.

Relinquitur igitur a Deo omne esse dominium, sive legitimum, sive tyrannicum, secundum varias vias suae investigabilis providentiae.

Caput 9.

Quod homo naturaliter dominatur animalibus sylvestribus et aliis rebus irrationabilibus, et quomodo: quod probatur multis rationibus.

969. — Nunc igitur accedendum est ad diversas species dominandi, secundum diversos modos et gradus in hominibus dominii et principatus.

Et *primus* quidem generalis est omnium, qui competit homini secundum naturam,

(') Cfr. Val.-Max., IX, io, i.
(2) Eccle. vili, 9.
(3) Is. x, 5, *7-9,* 15·

(b *Vult;.:* a quo trahitur.
(2) ludith Vl, 15.
(3) Is. x, 16.

ut tradit Augustinus undevicesimo *De Civ. Dei* 0): in quo casu et Philosophus concordat in primo *Politic.* (2). Hoc autem et Scriptura Sacra confirmat, quando in sui creatione tanquam naturae inditae dixit (3): *Dominamini piscibus maris et volatilibus caeli et universis animantibus quae moventur super terram:* in quibus ostenditur quod naturae institutae humanae talem indidit potestatem. Qui enim dixit (4): *Germinet terra herbam virentem,* et ex tali dicto data est potestas arboribus germinandi, dixit et nobis similiter: *Dominamini piscibus maris,* etc. Et sic ex iam dictis apparet, quod dominium hominis super caeteras creaturas est naturale.

Unde et Philosophus probat secundum eamdem rationem, quod venationes et aucupia sunt a natura (5). Et Augustinus in praedicto libro hoc probat (ß) per dominium quod antiqui Patres soliti erant habere ut pastores essent pecorum, quae et divitiae naturales definitae sunt supra.

970. — Et quamvis tale dominium diminutum sit propter peccata, quia etiam vilia animalia dominantur in nobis et facta sunt nobis nociva, quod non contingit in homine nisi propter dictam causam; tanto magis tamen participamus de dicto dominio, quanto magis ad statum attingimus innocentiae: quod etiam vox evangelica nobis promittit, si eius imitatores fuerimus in iustitia et sanctitate.

Cum enim Dominus exhortaretur discipulos ad animarum salutem verbum Dei praedicando, sic de eisdem virtutem denuntiat, dicens (7): *In nomine meo daemonia eiicient, linguis loquentur novis, serpentes tollent: et si mortiferum quid biberint, non eis nocebit.* Quod experimento didicimus in virtuosis et perfectissimis viris, ut in gestis sanctorum Patrum scribitur. Et de beato Paulo traditur in Act. Apost. (s) quia vipera ipsum non laesit, nec beatum Ioannem Evangelistam venenum, et sic de multis aliis sanctissimis Patribus, qui super crocodilos atrocissimas bestias sive venenosa reptilia Nilum vadabant, ut impleretur in eis quod Dominus in Luca dixit discipulis (l): *Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes et scorpiones, et supra omnem virtutem inimici.*

97'1. — Istius autem dominii in prima hominis institutione collati ex *triplici* via ratio congruentiae assignari potest.

Primo quidem ex ipso naturae processu. Sicut enim in generatione rerum naturalium intelligitur quidam ordo, quo de imperfecto ad perfectum proceditur: nam materia est propter formam, et forma imperfectior est propter perfectiorem; ita et in usu rerum naturalium: nam imperfectiora cedunt in usum perfectorum. Plantae enim utuntur terra ad suum nutrimentum, animalia vero plantis, homo autem plantis et animalibus. Unde concluditur quod homo naturaliter dominatur animalibus. Propter quod, sicut superius est tactum, Philosophus probat in primo *Politic.* (2), quod venatio animalium sylvestrium est iusta naturaliter, quia per eam homo sibi vindicat quod naturaliter est suum.

972. — *Secundo* apparet hoc ex ordine divinae providentiae, quae semper inferiora per superiora gubernat: unde cum homo sit supra caetera animalia, utpote ad imaginem Dei factus, convenienter hominis gubernationi alia animalia subduntur.

973. — *Tertio* apparet idem ex proprietate hominis et aliorum animalium. In aliis enim animalibus invenitur secundum aestimationem naturalem quaedam participatio prudentiae ad aliquos particulares actus; in homine vero reperitur quaedam universalis prudentia, quae est ratio naturalium agibilium. Omne autem quod est per participationem, subditur ei quod est per essentiam universaliter. Unde patet quod est naturalis subiectio aliorum animalium ad hominem.

97'4. — Sed utrum dominium hominis super hominem sit naturale vel a Deo permissum vel provisum, ex iam dictis veritas haberi potest.

Quia si loquamur de dominio per modum servilis subiectionis, introductum est propter peccatum, ut dictum est supra; sed si loquamur de dominio prout importat officium consulendi et dirigendi, isto modo quasi naturale potest dici, quia etiam in statu innocentiae fuisset. Et haec est sententia Augustini, undevicesimo *De Civ. Dei* (3). Unde istud dominium et compe-

(x) S. Aug., *De Civ. Dei,* XIX, c. 15 (PL 41, 644).
(2) Aristot., *Politic.,* I, c. 2, 1252 a-1253 a *(Comm. S. Th.,* lect. 6).
(3) Gen. i, 28.
(4) Gen. I, ii.
(5) Aristot., *Politic.,* I, c. 8, 1256 a 30-b 23 *(Comm. S. Th.,* lect. 6).
(·) S. Aug., *De Civ. Dei,* XIX, c. 15 (PL 41, 643).
(7) Mc. xvi, 17-18.
(8) Act. xxviii, 3-6.

di Luc. x, 19.
(2) Aristot., *Politic.,* I, c. 8, 1256 a 30-b 23 *(Comm. S. Th.,* lect. 6).
(3) S. Aug., *De Civ. Dei,* XIX, cc. 14-15 (PL 41, 643).

tebat in quantum homo est [animal] sociale naturaliter, sive politicum, ut dictum est supra. Talem autem societatem oportet ad invicem ordinari. In his autem quae sunt ad invicem ordinata, oportet semper aliquid esse principale et dirigens primum, ut tradit Philosophus in primo *Politic,* ζ1). Hoc etiam ostendit ipsa ratio ordinis sive natura quia, ut per Augustinum scribitur in praedicto libro (2), « ordo est parium dispariumque rerum sua cuique tribuens dispositio ». Unde manifestum est quod nomen ordinis inaequalitatem importat, et hoc est de ratione dominii. Et ideo secundum hanc considerationem dominium hominis super hominem est naturale, et est in Angelis, et fuisset in primo statu, et est etiam modo: de quo nunc per ordinem est dicendum, secundum ipsius dignitatem et gradum.

Caput io.

De dominio hominis secundum gradum et dignitatem, et primo de dominio Papae qualiter praefertur omni dominio.

975. — Recipit igitur divisionem dominium quadrimembrem eadem causa et ratione. Quia *quoddam* est sacerdotale et regale similiter; *aliud* autem est regale solum, sub quo imperiale sumitur, et sic de abis, ut infra patebit. *Tertium* vero politicum. *Quartum* autem oeconomicum.

976. — *Primum* autem caeteris antefertur multiplici via: sed praecipua sumitur ex institutione divina, videlicet Christi. Cum enim eidem secundum suam humanitatem omnis sit collata potestas, ut patet in Matth. (3), dictam potestatem suo communicavit Vicario cum dixit: *Ego dico tibi, quia tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam. Et tibi dabo claves regni caelorum: et quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in caelis, et quodcumque solveris super terram, erit solutum et in caelis.*

Ubi quatuor ponuntur clausulae, omnes significativae dominii Petri suorumque successorum super omnes fideles, et propter quas merito summus Pontifex Romanus Episcopus dici potest rex et sacerdos. Si enim Dominus noster Iesus Christus sic appellatur, ut Augustinus probat decimo-septimo *De Civ. Dei* (1), non videtur incongruum suum sic vocare successorem, circumscriptis rationibus quae possent adduci, quia satis est clarum.

977. — Sed redeundum est ad clausulas iam dictas: quarum *una* sumitur ex nominis impositi magnitudine, *secunda* vero ex dominii fortitudine, *tertia* autem ex dominii amplitudine, *quarta* ex dominii plenitudine.

Primam igitur partem praefatam accipimus, cum Dominus dicit: *Ego dico tibi, quia tu es Petrus et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam.* In hoc enim nomine, ut sacri exponunt doctores, sicut Hilarius (2) et Augustinus (3), Dominus potentiam Petri insinuat, quia a petra, quae est Christus, ut dicit Apostolus (4), cuius confessionem Petrus praemiserat, Petrus est appellatus, ut secundum etiam quamdam participationem nomen acquirat et potestatem et audire mereatur: *Et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam:* quasi totum dominium inter fideles ex Petro dependeat in eius successores (5).

978. — *Secunda* vero clausula dominii importat fortitudinem. Quod significat verbum quod sequitur: *Et portae inferi non praevalebunt adversus eam:* quae sunt curiae tyrannorum et persecutorum Ecclesiae, ut doctores sacri ibidem tradunt, sic dictae quia sunt causa omnium peccatorum intra Ecclesiam militantem. Ad tales enim principes omnes scelerati recurrunt, ut accidit in curia Federici et Corradini et Manfredi. Sed tales non praevaluerunt adversus Ecclesiam Romanam; imo omnes mala morte extirpati sunt, quia, ut dicitur in lib. Sap. (6): *Nationes iniquae dirae sunt consummationes.*

979. — Dominii vero amplitudo ostenditur cum subiungit Dominus: *Et tibi dabo claves regni caelorum.* In hoc enim insinuatur nobis potestas Petri et successorum suorum, quae se extendit ad totam Ecclesiam, scilicet militantem et triumphantem, quae per regnum caelorum designantur, quae clauduntur clavibus Petri.

980. — Sed dominii plenitudo ostenditur, cum ultimo dicitur: *Et quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in caelis; et quodcumque solveris super terram,*

(1) Aristot., *Politic.,* I, c. 5, 1254 a 17-1255 a 3 *(Comm. S. Th.,* lect. 3).
(2) S. Aug., *De Civ. Dei,* xix, c. 13 (PL 41, 640).
(3) Matth. xvi, 18-19. .

(1) S. Aug., *De Civ. Dei,* XVII, cc. 6, 17 (PL 41, 537, 550).
(2) S. Hil., *In Matth., c. 16* (PL 9, 1010).
(3) S. Aug., *Sermo* 295, c. 2 (PL 38, 1349); *Glossa in h. l.*
(4) I Cor. x, 4.
(5) Al.: et eius successore.
(6) Sap. in, 19.

erit solutum et in caelis. Cum enim summus Pontifex sit caput in corpore mystico omnium fidelium Christi, et a capite sit omnis motus et sensus in corpore vero; sic erit in proposito. Propter quod oportet dicere in summo Pontifice esse plenitudinem omnium gratiarum, quia ipse solus confert plenam indulgentiam omnium peccatorum, ut competat sibi quod de primo principe Domino dicimus, quia *de plenitudine eius nos omnes accepimus* (1). Quod si dicatur ad solam referri spiritualem potestatem, hoc esse non potest, quia corporale et temporale ex spirituali et perpetuo dependet, sicut corporis operatio ex virtute animae. Sicut ergo corpus per animam habet esse, virtutem et operationem, ut ex verbis Philosophi et Augustini, *De immortalitate animae* patet (2), ita et temporalis iurisdictio principum per spiritualem Petri et successorum eius.

981. — Cuius quidem argumentum assumi potest per ea quae invenimus in actis et gestis summorum Pontificum et Imperatorum, quia temporali jurisdictioni cesserunt. Primo quidem de Constantino apparet, qui Sylvestro in imperio cessit. Item de Carolo Magno, quem papa Adrianus imperatorem constituit. Item de Ottone I, qui per Leonem creatus et imperator est constitutus, ut historiae referunt.

Sed ex depositione principum auctoritate apostolica facta, satis apparet ipsorum potestas. Primo enim invenimus de Zacharia hanc potestatem exercuisse super regem Francorum, quia ipsum a regno deposuit et omnes barones a iuramento fidelitatis absolvit. Item de Innocentio III, qui Ottoni IV imperium abstulit; sed et Federico II hoc idem accidit per Honorium, Innocentii immediatum successorem.

982. — Quamvis in omnibus istis summi pontifices non extenderunt manum nisi ratione delicti, quia ad hoc ordinatur eorum potestas et cuiuslibet domini, ut prosint gregi: unde merito pastores vocantur, quibus vigilantia incumbit ad subditorum utilitatem. Alias non sunt legitime domini, sed tyranni, ut probat Philosophus, et dictum est supra: unde Dominus utitur in loanne quadam importuna interrogatione, ter quaerens a suo successore beato Petro quod, si ipsum diligit, gregem pascat, *Petre,* inquit, *amas me? Pasce oves meas (3).* Quasi in hoc consistit tota pastoralis cura, profectus videlicet gregis.

983. — Hoc ergo supposito quod pro utilitate gregis agat, sicut Christus intendit, omne supergreditur dominium, ut ex dictis apparet; quod ex visione prima Nabuchodonosor (x) satis est manifestum, de statua videlicet quam vidit, cuius caput aureum, pectus et brachia de argento, venter et femur de aere, tibiae vero ferreae, pedum autem quaedam pars ferrea, quaedam fictilis. Sed dictam statuam dum contemplatur, abscissus est lapis de monte sine manibus, et omnia praedicta contrivit. Hic autem lapis factus est mons magnus et implevit universam terram.

Quam quidem visionem Daniel propheta, ut Hieronymus (2) et Augustinus (3) exponunt, ad quatuor monarchias adaptat, Assyriorum videlicet pro aureo capite; Medorum et Persarum pro argento in brachiis et pectore; Graecorum vero monarchiam pro aereo ventre et femore; sed Romanorum ultimo pro tibiis ferreis et pedibus partim ferreis, partim vero fictilibus. Sed post haec *suscitabit,* ait Propheta (4), *Dominus Deus caeli regnum, quod in aeternum non dissipabitur, et regnum eius populo alteri non tradetur, comminuetque universa regna et ipsum stabit in aeternum;* quod totum ad Christum referimus; sed vice eius ad Romanam Ecclesiam, si ad pascendum gregem eius intendat.

984. — Attendendum etiam quod divina institutio destitui non potest, quia solum dispensatores et ministros assumpsit suos vicarios Christus, sicut Apostolus dixit, I ad Cor. (5): *Sic nos,* inquit, *existimet homo, ut ministros Christi et dispensatores mysteriorum Dei.* Solus enim Christus fundavit Ecclesiam, cuius ministerium Petro et pastoribus commisit. *Fundamentum autem aliud nemo potest ponere praeter id quod positum est, quod est Christus Iesus (6).* Unde sacri doctores quamdam potestatem Christo attribuunt, quam Petrus non habuit, nec sui successores, et ipsam potestatem excellentem nuncupant: et sic potestas Petri et successorum eius non adaequatur potestati Christi, immo omnino transcendit. Potuit enim Christus sine baptismo salvare, propter quod et Hiero-

(1) Ioan, i, 16.
(2) S. Aug., *De immortalitate animae,* c. I (PL 32, 1021).
(3) Ioan, xxi, 17.

(x) Dan. il, 31-45.
(2) S. Hier., *In Dan.,* II, 31 ss. (PL 25, 503).
(3) Glossa in h. l.
(4) Dan. ii, 44.
(5) I Cor. iv, i.
(6) I Cor. in, n,

nymus dicit super Matth. ⅈ, quod nullum sanavit in corpore quem non sanavit in mente, et tamen sine baptismo, quod tamen Petrus non potuit. Unde et Cornelium Centurionem, ut in Act. Apost. legitur (2), cum tota sua familia baptizavit, etiam post adventum Spiritus sancti. Potuit etiam mutare Christus formam sacramentorum et materiam, quod Petrus non potuit, nec successores eius.

985. — Haec ad praesens dicta sufficiant, subtiliora sapientibus relinquendo, et altiora quae dici possent. In hoc tamen sistat conclusio praesentis capituli: Vicarios Christi pastores Ecclesiae cunctis debere praeferri dominiis, ex iam dictis causis.

Caput **n.**

De dominio regali, in quo consistit, et in quo differt a politico, et quomodo distinguitur diversimode secundum diversas regiones.

986. — Nunc autem ad regale dominium est procedendum, ubi est distinguendum de ipso secundum diversas regiones, et prout a diversis varie invenitur traditum.

Et primo quidem in Sacra Scriptura aliter leges regalis dominii traduntur in Dcut. per Moysen (3) aliter in I Reg. per Samuelem prophetam (4): uterque tamen in persona Dei differenter ordinat regem ad utilitatem subditorum, quod est proprium regum, ut Philosophus tradit in octavo *Ethic. (5): Cum,* inquit (6), *constitutus fuerit rex, non multiplicabit sibi equos, nec reducet populum in Aegyptum, equitatus numero sublevatus. Non habebit uxores plurimas quae allidant animam eius, neque argenti aut auri immensa pondera* (quod quidem qualiter habeat intelligi, supra traditur in hoc libro): *describetque sibi Deuteronomium legis huius, et habebit secum legetque illud omnibus diebus vitae suae, ut discat timere Dominum Deum suum, et custodire verba eius et caeremonias,* et ut videlicet possit populum dirigere secundum legem divinam.

Unde et rex Salomon in principio sui regiminis hanc sapientiam a Deo petivit, ad directionem sui regiminis pro utilitate subditorum, sicut scribitur in III lib. Reg. (x). Subdit vero dictus Moyses in eodem libro (2): *Nec elevetur cor eius in superfluum super fratres suos, neque declinet in partem dexteram vel sinistram, ut longo tempore regnet ipse et filius eius super Israël.* Sed in I Reg. (3) traduntur leges regni magis ad utilitatem regis, ut supra patuit in libro II huius operis, ubi ponuntur verba omnino pertinentia ad conditionem servilem; et tamen Samuel leges quas tradit, cum sint penitus despoticae, dicit esse regales.

987. — Philosophus autem in octavo *Ethic,* magis concordat cum primis legibus. *Tria* enim ponit de rege in eodem libro (4), *videlicet* quod ille legitimus est rex, qui principaliter bonum subditorum intendit. *Item,* qui per se sufficiens reperitur, et qui omnibus bonis superexcellit, ne videlicet subditos gravet. *Item,* ille rex est, qui curam subditorum habet ut bene operentur, quemadmodum pastor ovium.

Ex quibus omnibus manifestum est quod iuxta istum modum, despoticum multum differat a regali, ut idem Philosophus videtur dicere in primo *Politic.* (5). Item, quod regnum non est propter regem, sed rex propter regnum: quia ad hoc Deus providit de eis, ut regnum regant et gubernent et unumquemque in suo iure conservent; et hic est finis regiminis. Quod si ad aliud faciunt, in se ipsos commodum retorquendo, non sunt reges sed tyranni. Contra quos dicit Dominus in Ezech. (6): *Vae pastoribus Israël qui pascunt semetipsos. Nonne greges pascuntur a pastoribus? Lac comedebatis et lanis operiebamini, et quod crassum erat occidebatis, gregem autem meum non pascebatis; quod infirmum fuit non consolidastis, et quod aegrotum non sanastis, quod confractum non alligastis, quod abiectum non reduxistis, et quod perierat non quaesistis, sed cum austeritate imperabatis eis et cum potentia.* In quibus verbis nobis sufficienter forma regiminis traditur redarguendo contrarium.

988. — *Amplius* autem: regnum ex hominibus constituitur, sicut domus ex parietibus, et corpus humanum ex membris, ut Philosophus dicit in tertio *Politic, (fi).*

(1) *Glossa in h. l.*
(2) Act. x, 44-48.
(3) Deut. xvii, 14-20.
(') I Reg. vili, 10-18.
(5) Aristot., *Ethic.,* VIII, c. 12, 1160 b 3 *{Comm. S. Th.,* lect. 10).
(6) Dçut. XVII, 16,
(b III Reg. m, 9.
(2) Deut. xvii, 20.
(3) I Reg. vili, 10-18.
(4) Aristot., *Ethic.,* VIII, c. 12, 1160 b 3-7 *{Comm. S. Th.,* lect. 10).
(5) Aristot., *Politic.,* I, c. 1, 1252 a 7-9 *{Comm. S. Th.,* lect. 1).
(6) Ezech. xxxiv, 2-4.
(7) Aristot., *Politic.,* III, c. 1, 1274 b 39 *{Comm. S. Th.,* lect. 1).

Finis ergo regis est, ut regimen prosperetur, quod homines conserventur per regem. Et hinc habet commune bonum cuiuslibet principatus participationem divinae bonitatis; unde bonum commune dicitur a Philosopho in primo *Ethic,* (4) esse « quod omnia appetunt, et esse bonum divinum »; ut sicut Deus, qui est *Rex regum et Dominus dominantium* (a), cuius virtute principes imperant, ut probatum est supra, nos regit et gubernat non propter se ipsum, sed propter nostram salutem, ita et reges faciant et alii dominatores in orbe.

Sed quia nemo militat stipendiis suis unquam, et quodam iure naturae de suo labore unusquisque debet reportare mercedem, ut probat Apostolus in I ad Cor. (3), hinc habemus quod licet principibus a suis subditis tributa percipere et annuos census: unde cum Apostolus ad Romanos probasset omne dominium a Deo esse provisum, ultimo persuadet eisdem retribuere pro labore. *Ideo,* inquit (4), *et tributa praestatis. Ministri enim Dei sunt in hoc ipsi servientes.* Augustinus etiam eadem verba pertractans *De Verbis Domini* (5), hoc idem probat.

Concludendum est ergo legitimum regem secundum formam in Deuteronomio traditam sic debere regere et gubernare.

989. — Ad hoc etiam exemplis monemur, quia omnibus agentibus contrarium male cessit.

Primo quidem regibus romanis, quia propter eorum superbiam et violentiam quam exercebant, eiecti sunt a regno, ut Tarquinius superbus cum filio, sicut historiae tradunt. Item Achab et lezabel uxor eius mala morte interierunt pro violentia quam fecerunt Naboth de vinea sua, ut in IV Reg. scribitur (6). Traditur etiam ibi quod canes linguerunt sanguinem suorum cadaverum in praedicta vinea, in argumentum maleficii in Naboth commissi. Sed non sic rex David, ut scribitur in II lib. Reg. (7). Cum enim vellet altare condere ad Deum placandum pro numeratione populi fastuosa nimis offensum, aream emit ab Hareuma Icbusaeo. Ipsoque offerente gratis recusavit rex, ct, ut scribitur in I Paralip. (8), pro praefata area dedit David sexcentos siclos auri iustissimi ponderis.

990. — Per quod habemus, quod principes suis debent esse contenti stipendiis, nec subditos suos gravare possunt in bonis eorum et rebus, nisi in *duobus* casibus, videlicet ratione delicti, ct pro bono communi sui regiminis.

Primo enim *modo* propter ingratitudinem suos privat feudo fideles; alios autem titulo iustitiae propter quam sunt concessa dominia, ut dictum est supra. Et in Prov. dicitur (1), quod *iustitia firmatur thronus regis.* Unde et lex divina transgressores divinorum praeceptorum mandat lapidari et diversis cruciari poenis: quod quidem consonum videtur, si attendamus ad quamcumque rem creatam et praecipue ad corpus humanum, quia ut nobilior pars conservetur, abiicimus viliorem. Amputamus enim manum, ut conservetur cor et cerebrum, in quibus principaliter hominis vita consistit, quod lex evangelica approbat. *Si,* inquit (2), *oculus tuus scandalizat te, sive manus, sive pes* (quod pro gradu hominum accipit Augustinus), *erue eum, et proiice abs te, quia melius est ad vitam ingredi debilem vel claudum, quam duos ocidos et duas manus habentem mitti in gehennam.*

991. — *Item* quod pro bono reipublicae possit exigere, sicut pro defensione regni vel pro quacumque alia causa pertinente rationabiliter ad bonum commune sui dominii, ratio est in promptu: quia supposito quod humana societas sit naturalis, ut probatum est supra, omnia necessaria ad communem conservationem dictae societatis erunt de iure naturae; hoc autem est in proposito. Sic igitur supposito legitimo dominio regali, potest rex exigere a subditis quod ad bonum ipsorum requiritur.

992. — *Praeterea:* ars imitatur naturam in quantum potest, ut Philosophus in secundo *Physic,* tradit (3), sed natura non deficit in necessariis; ergo nec ars. Sed inter omnes artes ars vivendi est melior et amplior, ut tactum est supra, et probat Tullius in *Tusculanis quaestionibus* (4), eo quod caeterae artes ordinantur ad ipsam. Sic et in necessitatibus regni, quod pertinet ad conservationem socialis humanae vitae, rex, qui est artifex architectus dictae societatis, non debet deficere, sed omnem

(*) Aristot., *Ethic.,* I, c. i, 1094 b 10 *(Comm. S. Th.,* lect. 2).
(2) I Tim. vi, 15; Apoc. xix, 16.
(3) I Cor. IX, 7.
(4) Rom. xiii, 6.
(5) S. Aug., *Sermo XI,* § 10 (PL 38, 566).
(6) IV Reg. ix, 36; cfr. III Reg. xxi.
(7) II Reg. xxiv, 18-25.
(8) I Paralip. xxi, 25.

(4) Prov. xxv, 5.
(2) Matth. v, 29; xviii, 8-9; Mc. ix, 46.
(3) Aristot., *Physic.,* II, c. 2, 194 a 21-22 *(Comm. S. Th.,* lect. 4).
(4) Cicer., *Tuscul.,* IV, c. 3, § 5.

defectum supplere cum ipsa societate. Et ideo concludendum est quod isto casu possunt legitime exactiones, et talliac, ac census sive tributa imponi, dummodo non transcendant necessitatis metas. Unde Augustinus *De verbis Domini* exponens illud Matthaei: *Reddite quae sunt Caesaris, Caesari;* « Igitur, inquit, quod Caesar praecipit, ferendum est; quod imperat, tolerandum: sed fit intolerabile, dum praedam exactores accumulant ». Et postea exponens verbum loannis Baptistae, quod militibus dixit: *Neminem concutiatis, neque calumniam faciatis, sed estote contenti stipendiis vestris (ff,* « Hoc, inquit, sumi potest de militibus, praetoribus, cunctisque rectoribus ». Quicumque enim sibi stipendia publice decreta consequitur, si amplius quaerit, tamquam calumniator et concussor sententia loannis condemnatur.

993. — Ex hac ergo *duplici* parte principatus despoticus ad regale reducitur: sed praecipue ratione delicti propter quod servitus est introducta, ut Augustinus dicit lib. undevicesimo *De Civ. Dei* (2). Licet enim etiam primo statu fuisset dominium, non tamen nisi officio consulendi et dirigendi, libidine dominandi vel intentione subiicicndi serviliter, ut dictum est supra. Leges vero traditae de regali dominio Israëlitico populo per Samuelem prophetam, hac consideratione sunt datae, quia dictus populus propter suam ingratitudinem, et quia durae cervicis erat, merebatur tales audire.

Interdum enim dum populus non cognoscit beneficium boni regiminis, expedit exercere tyrannides, quia etiam hae sunt instrumentum divinae iustitiae: unde et quaedam insulae et provinciae, secundum quod historiae narrant, semper habent tyrannos propter malitiam populi, quia aliter, nisi in virga ferrea, regi non possunt. In talibus ergo regionibus sic dyscolis necessarius est regibus principatus despoticus, non quidem iuxta naturam regalis dominii, sed secundum merita et pertinacias subditorum. Et ista est ratio Augustini in praedicto iam libro.

Philosophus etiam in tertio *Politic. (3),* ibi distinguit genera regni, ostendit apud quasdam barbaras nationes regale dominium esse omnino despoticum, quia aliter regi non possent, quod quidem dominium praecipue viget in Graecia et apud Persas, saltem quantum ad regimen populare.

Haec igitur de dominio in tantum sint dicta, et qualiter principatus despoticus ad ipsum reducitur, et unde dividitur contra politicum, quod in capitulo de dominio politico adhuc clarius ostendetur.

Caput 12.

De dominio imperiali, unde istud nomen HABUIT ORIGINEM, ET DE QUIBUSDAM ALIIS nominibus: ubi incidenter distinguuntur MONARCHIAE ET QUANTUM DURAVERUNT.

994. — De imperiali vero post praedicta dominia congruum videtur esse dicendum, quia medium tenet inter politicum et regale, quamvis universalius, et ideo quantum ad haec praeponi deberet regali; sed alia causa est quare postponitur, quam nunc praetermittimus.

Circa hoc quidem *tria* pro nunc sunt attendenda.

Unum de nomine, quia nomen istud a supremo dominio fastuose et elate trahit originem, quasi omnium dominus: unde et ille superbus Nicanor, cum rogaretur a ludaeis ut deferret diei sanctificationis, hoc est sabbato, cum arrogantia ab eisdem quaerens si erat potens in caelo, qui imperavit agi diem talem, responsoque accepto quod erat potens in caelo Dominus Deus: *Et ego,* inquit (1), cum fastu non modico, *sum potens super terram, qui impero arma sumi.* Propter quam causam ipse postea divinitus turpiter a luda Machabaeo, ut scribitur in II Mach. (2), captus in bello, amputatisque capite et manu dextera, quam contra templum erexerat, mala morte vitam finivit.

Quaedam autem alia nomina istius dominii assumpta sunt a quibusdam excellentibus viris dicti principatus propter aliquam praerogativam in eis repertam, ut *Caesar* a Iulio, ut historiae tradunt (3), sit dictus, quia, ut scribit Isidorus lib. *Etymolog.* IX (4) quia « *caesu* mortuae matris utero prolatus est, vel quia cum caesarie natus: a quo imperatores sequentes sic vocati sunt, quia comati essent ». Sed Augustus, ab *augendo* rempublicam, primus vocatus est Octavianus, ut idem Isidorus scribit (5).

(1) Luc. in, 14.
(2) S. Aug., *De Civ. Dei,* XIX, c. 15 (PL 41, 643).
(3) Aristot., *Politic.,* III, c. 14, 1285 b 14-24 *(Comm. S. Th.,* scii. *Petri de Alvernia,* lect. 13).

(1) II Mach. xv, 5.
(2) Ibidem, 27-33.
(3) S. AUG., *De Civ. Dei,* XVIII, c. 20 (PL 41, 577),
(4) S. Isio., *Etymol.,* IX, c. 3 (PL 82, 343).
(5) Ibid.

995. — Secundum autem quod hic attendimus, est de processu istius imperii, quia supra est tactum de quadruplici monarchia; sed nos quintam possumus addere, et de qua infra dicemus.

Prima fuit Assyriorum, cuius caput Ninus fuit tempore Abrahae patriarchae, quae duravit 1240 annos, ut scribit Augustinus libr. quarto *De Civ. Dei* (1), usque ad Sardanapalum, qui propter merita muliebria perdidit principatum, sed Arbaces transtulit ad Medos et Persas. Quo tempore regnavit Procax dux Romanorum, ut idem Doctor in duodevicesimo dicit (2).

Secunda vero monarchiae, videlicet Medorum et Persarum, duravit usque ad tempora Alexandri, 233 annos, quando videlicet devincitur Darius a praedicto principe, ut scribit idem Doctor in eodem, lib. decimosecundo (3).

Sed monarchia Graecorum in Alexandro incepit, et in eodem finitur. Dc quo dicitur in I Mach. (4) quod *regnavit Alexander annis duodecim et mortuus est.* Sed quamvis Graeci non habuerint universale dominium, viguit tamen regnum Macedonum usque ad mortem Alexandri, de quo et praedictus liber mentionem facit, annis 485, ut Augustinus scribit in eodem decimosecundo lib. (5), in quo praedictus princeps suum inchoavit dominium, patri suo in eodem regno succedens, ut historiae tradunt.

996. — Post hanc autem monarchiam Romanus principatus vigere incepit. Tempore enim ludae Machabaei, qui immediate quasi post mortem floruit Alexandri, cum Ptolomaeo Lagi concurrente, in lib. I Mach., multa de Romanis traduntur (fi). In quibus ipsorum potentia ad omnes mundi plagas videbatur diffusa, sub consulibus tamen: quia superstitibus regibus cum finitimis sollicitabantur regionibus, et modicae adhuc erant virtutis. Duravitque consulatus, immo monarchia, usque ad tempora Iulii Caesaris, qui primus usurpavit imperium; sed parum in ipso supervixit, a senatoribus quidem occisus propter abusum dominii. Post hunc Octavianus filius sororis suae successit, qui vindicta exercita contra occisores Iulii, interfectoque Antonio, qui monarchiam tenebat in Oriente, solus ipsam obtinuit. Et propter suam modestiam longo tempore in eo principatum habuit, ac in quadragesimo secundo anno regiminis completa septuagesima sexta hebdomada, secundum Danielem (4), sui dominii, cessante regno et sacerdotio in ludaea, nascitur Christus, qui fuit verus Rex et Sacerdos, et verus Monarcha: unde post resurrectionem suam apparens discipulis suis dixit (2): *Data est mihi omnis potestas in caelo et in terra:* quod quidem ad humanitatem oportet referre secundum Augustinum et Hieronymum, quia de divinitate nulli est dubium quin semper habuerit.

di *De Civ. Dei,* IV, c. 6 (PL 41, 116).
(2) Ibid., XVIII, c. 21 (PL 41, 577).
(3) Ibid., XII, c. 10 (PL 41, 358).
(4) Mach. I, 8.
(5) S. Aug., *De Civ. Dei,* XII, c. 10 (PL 41, 358).
(6) I Mach. vin.

Caput 13.

De monarchia Christi, quomodo in tribus EXCELLIT, ET DE OCTAVIANO AUGUSTO, QUOMODO GESSIT VICES CHRISTI.

997. — Et haec quinta monarchia, quae successit Romanis, secundum veritatem omnibus praecellit ex triplici parte.

Primo quidem ex annorum quantitate, quia plus duravit et adhuc durat, et durabit usque ad mundi renovationem, ut patet in visione Danielis, ut dictum est supra, et adhuc nunc magis declarabitur.

Secundo: apparet eius excellentia ex dominii universitate, quia *in omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terrae verba eorum.* Nullus enim angulus mundi est, nulla plaga, in qua nomen Christi non adoretur. *Omnia enim subiecit sub pedibus eius,* ut introducit Apostolus in fine I Epist. ad Cor. (3). In principio etiam Malachiae prophetae (4) ostenditur istud dominium: *Ab ortu,* inquit, *solis usque ad occasum magnum est nomen meum in gentibus, et in omni loco sacrificatur et offertur nomini meo oblatio munda, quia magnum est nomen meum in gentibus, dicit Dominus exercituum.* In quo verbo satis apparet quod dominium Christi ordinatur ad salutem animae et ad spiritualia bona, ut iam videbitur, licet a temporalibus non excludatur, eo modo quo ad spiritualia ordinantur: et inde est, quod quamvis Christus adoraretur a Magis, glorificaretur ab Angelis in signum universalis sui dominii, humili tamen loco iacuit, vilibus involutus pannis. Qua quidem via homines melius ad virtutem trahuntur quam armorum virtute. Et hoc quidem

(1) Dan. ix, 24-26.
(2) Matth. xxviii, 18.
(3) I Cor. xv, 26.
(4) Mal. i, ii.

intendebat, licet saepius sua uteretur potentia, ut verus Dominus.

In humilitate ergo vixit, et demum in Augusto substituit, ut describeretur universus orbis in ortu Domini, ut Lucas Evangelista testatur (1). Et in hac descriptione solvebatur census, sive tributum, ut historiae tradunt, in recognitionem debitae servitutis, non sine mysterio, quia ille natus erat, qui verus erat mundi Dominus et Monarcha, cuius vices gerebat Augustus, licet non intelligens, sed nutu Dei, sicut Caiphas prophetavit.

Unde hoc instinctu dictus Caesar mandavit tunc temporis, ut narrant historiae, ne quis de Romano populo Dominum ipsum vocaret. Quas quidem vices monarchiae post Christi veri Domini nativitatem gessit Augustus, quatuordecim annos toto orbe terrarum subacto: quia, ut acta principum Romanorum describunt, dictus Caesar Augustus quinquaginta sex annos et menses sex tenuit principatum. Tiberius etiam, qui eidem Augusto successit, ut narrant historiae, Christum tanquam verum Dominum inter deos transferri voluit, licet impeditus fuerit a superbo et fastuoso senatu impatiente alicuius dominii.

998. — Tertio autem apparet excellentia monarchiae Christi super alias quatuor praecedentes, ex dominantis dignitate, quia Deus et homo. Secundum quam considerationem humana natura in Christo participat infinitam virtutem, ex qua maioris fortitudinis est et virtutis, supra humanam fortitudinem et virtutem. Quam quidem describit Isaias (2) quantum ad virtutem temporalem Christi, unde ipsum Monarcham appellamus: *Parvulus,* inquit, *natus est nobis, et filius datus est nobis. Et factus est principatus super humerum eius. Et vocabitur nomen eius, admirabilis, consiliarius, Deus fortis, Pater futuri saecidi, princeps pacis. Multiplicabitur eius imperium, et pacis non erit finis.* In quibus verbis omnia tanguntur, quae requiruntur ad verum principem. Immo transcendit metas omnium dominorum, ut in sequenti capite declarabitur, et aspicienti patet. Hic ergo principatus, sive dominium, omnes monarchias, sive dominia transcendit, annihilat et confringit, quia omnia regna subiiciuntur eidem: quod per eumdem prophetam (3) praenuntiatum est: *Vivo ego, dicit Dominus, quia mihi curvabitur omne genu.* Et Apostolus Paulus, ad Philipp. (x): *In nomine Iesu omne genu flectatur, caelestium, terrestrium et infernorum.* De hac monarchia concludit Daniel (2) exposita Nabuchodonosor sui somnii visione: *In diebus,* inquit, *illis* (hoc est post illas quatuor monarchias Assyriorum, Persarum et Medorum, Graecorum et Romanorum), *suscitabit Dominus regnum caeli, quod in aeternum non dissipabitur, et regnum eius alteri non tradetur, et comminuet universa regna haec, et ipsum stabit in aeternum.* Cuius quidem ratio aeternitatis satis est in promptu, quia iste principatus aeterno coniungitur, cum iste Dominus Deus et homo sit.

Et sic completus est circulus a puncto ad punctum, quia probatum est supra, a Deo omne dominium originem trahere. In isto vero principatu, percursis hominum motibus, terminatur principatus sicut in re immobili, ultra quam non est motus. Et sic oportet ex dictis concludere, quod istud dominium non potest deficere.

(x) Lue. ii, i.
(2) Is. ix, 6-7.
(3) Is. xlv, 24.

Caput **14.**

De monarchia Christi, quo tempore incepit ET QUOMODO LATUIT, ET QUARE: ET DUPLEX ASSIGNATUR CAUSA SUAE OCCULTATIONIS, ET PRIMO PONITUR UNA.

999. — Sed tunc oritur quaestio de isto Domini principatu, quando incepit, quia constat multos postea imperasse. Ipse vero abiectam vitam elegit. Unde in Matth. (3), dicitur: *Vulpes foveas habent, et volucres caeli nidos; Filius autem hominis non habet ubi caput suum reclinet.* Item, in Ioann. (4) scribitur, quod cum pavisset multitudinem, abscondit se, quia volebant eum populi rapere ac regem facere. Item, in eodem ipse dicit (5): *Regnum meum non est de hoc mundo.*

Ad hanc autem quaestionem est responsio, quia principatus Christi incepit statim in ipsa sui nativitate temporali. Cuius argumenta sunt, in eodem die, Angelorum ministratio et denuntiatio. Unde in Luc. (6) scribitur, quod *Angelus ad pastores ait: Annuntio vobis gaudium magnum, quia natus est vobis Salvator mundi.* Item Magorum adoratio. Unde in Matth. (7) dicitur: *Cum natus esset Iesus in diebus Herodis regis, ecce*

(fi Philip. II, 10.
(2) Dan. ii, 44.
(3) Matth. vili, 20.
(1) Ioan, vi, 15.
(5) Ioan, xviii, 36.
(6) Luc. n, 10-11.
(7) Matth. ii, 1-2.

Magi veniunt ab Oriente Hierosolymam, dicentes: Ubi est qui natus est rex ludaeorum? Vidimus enim stellam eius in Oriente, et venimus adorare eum.

In quibus actibus satis est notus principatus eius, ac temporis exordium: prophetatus quidem et praenuntiatus per Isaiam in verbis supra praemissis. Et attendendum quod in sua infantia plus apparuit virtutis et potentiae praetendentis excellentiam sui dominii, quam in adulta aetate, ad insinuandum suam infirmitatem esse voluntariam, non necessariam, quae assumpta est ab ipso: et non publice usus, nisi in casibus propter duplicem causam, quae ad praesens sufficiant.

1000. — Una est ad docendum in principibus humilitatem, per quam quis redditur in regimine gratiosus. Quia humilitas meretur gratiam, iuxta illud Prov. ζ1): *Humilem spiritum suscipit gloria.* Et iterum Eccli. (2): *In mansuetudine opera tua perfice, et super hominum gloriam diligeris.* Et in Canonica B. Iacobi (3): *Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.* Sed tanto amplius in principe est necessaria quanto, per eminentiam sui status, dentibus invidiae superiorem non patientis laceratur. Quod considerans David rex, fastuosae regis filiae, videlicet Michol, insultanti et dicenti quod coram ancillis suis se discooperuisset ad Dei laudem et reverentiam divinae arcae, quae tunc pro numine habebatur, responsum dedit, ut patet in secundo Reg. (4); *Ludam,* inquit, *ante Dominum, qui elegit me potius quam patrem tuum et quam omnem domum eius, et praecepit mihi, ut essem dux super populum Domini in Israël. Et ludam, et viliorfiam, plusquam factus sum, et ero humilis in oculis meis.*

Quam regulam Christus servare voluit in se ipso, secundum voluntatem Dei Patris, per Prophetam Zachariam praenuntiatam (5), quam Evangelista Matth. (e), in Christo adimpletam esse pronuntiat: *Ecce,* inquit, *rex tuus venit tibi mansuetus, sedens super asinam et pullum filium subiugalis.*

1001. — Quod si principes mundi de humilitate commendantur et paupertate, per quae gratiosi facti sunt subditis, et ipsorum prosperatum est dominium, quare non magis commendabimus perfectam humilitatem Christi? Scribit enim Valerius Maximus (x) de Codro Atheniensium rege, et Augustinus *De Civ. Dei* (2), quod, cum Peloponnenses pugnarent contra Athenienses, ex consultatione Apollinis certioratus est, quod ille exercitus praevaleret, cuius dux morti dicaretur. Unde rex Codrus, pro salute suae gentis, in effigie pauperis, se hostibus interficiendum obtulit: ipsoque mortuo in fugam versi sunt hostes. Propter quod Athenienses ipsum inter deos asserebant fuisse translatum.

Tradit etiam idem Augustinus in praefato libro (3), et Valerius Maximus (f de quibusdam consulibus romanis, et de Lucio Valerio, quod in tanta mortuus est indigentia, ut cogerentur amici collectam facere nummorum pro eius sepultura.

Fabricius etiam consul de hoc ipso summe commendatur. Unde scribit idem Valerius Maximus (5) et Vegetius, *De re milit.* lib. IV (6) et dictum est supra, quod cum esset par unicuique pauperi, et legati Epirotarum magnum auri pondus eidem offerrent, eo recusante: « Narrate, inquit, Epirotis me malle haec habentibus imperare, quam ipsa possidere ». Quid plus insistimus? Omnes magni principes et monarchae cum humilitate subiugaverunt mundum, sed cum fastu elationis perdiderunt dominium, ut superius est tactum. Propter quod in Eccli. (7) scribitur: *Quanto magnus es, humilia te in omnibus, et coram Deo invenies gratiam.*

Amplius autem: si virtus humilitatis et benevolentiae in quocumque principe commendatur, multo magis laudari debet in principe nostro Christo, tanquam in supremo gradu virtutis constituto.

Concluditur ergo, quod Christi humilitas et paupertas fuit consona rationi, quamvis legitimus esset Dominus, propter causam iam dictam.

Caput 15.

Quare Dominus assumpsit vitam abiectam et occultam, licet esset verus Dominus mundi; et exponuntur verba Isaiae Prophetae de Christo.

1002. — Est et alia ratio, quare Dominus noster statum humilem assumpsit,

d) Prov. xxix, 23.
(2) Eccli. in, 19.
(3) I Petr, v, 5; lac. IV, 6.
(4) II Reg. vi, 21-22.
(5) Zach, ix, 9.
(6) Matth. xxi, 5.

(b Val.-Max., V, 6, ext. 1.
(2) S. Aug., *De Civ. Dei,* XVIII, 19 (PL 41, 576).
(3) S. AUG., *De Civ. Dei,* V, 18 (PL 41 163-164).
(4) Val.-Max., V, 4, i.
(5) Val.-Max., IV, 3, 6.
(®) Veg., *De re mil.,* IV: erron.; glossa?
(7) Eccli. in, 20.

quamvis Dominus mundi, ad insinuandam videlicet differentiam inter suum et aliorum principum dominium. Quamvis enim temporaliter esset Dominus orbis, directe tamen ad spiritualem vitam suum ordinavit principatum, iuxta illud Ioannis (1): *Ego veni, ut vitam habeant et abundantius habeant.* Hinc etiam verificatur suum verbum superius allegatum (2): « Regnum meum non est de hoc mundo ». Propter hoc igitur humiliter vixit, ut suos fideles exemplo sui traheret ad operandum secundum virtutem, cuius via aptior est humilitas ac mundi contemptus, ut Stoici et Cynici posuerunt, ut de ipsis Augustinus (3) et Valerius Maximus (4) referunt.

Ipse etiam Seneca idem ostendit, qui perfectus Stoicus fuit, in libello *De Dei prov.* et *De brevit. vitae* ad Paulinum (5): per quam quis efficitur dignus ad regnum aeternum. Ad quod consequendum sui dominii fuit principalis intentio. Unde ipse Dominus in Luca (e) discipulis suisque sequacibus dixit: *Vos estis, qui permansistis mecum in tentationibus meis. Et ego dispono vobis, sicut disposuit mihi Pater meus, regnum, ut edatis et bibatis super mensam meam in regno meo.*

Voluit igitur Dominus sequaces suos humiliter vivere exemplo sui, ex causa iam dicta, iuxta illud Matth. (7): *Discite a me, quia mitis sum et humilis corde:* ac suum temporale dominium ad hoc ordinare. Unde vita spiritualis fidelium regnum caelorum vocatur, quia differt in vivendo a regno mundano, et quia ad verum regnum ordinatur aeternum, non ad temporale dominium tantum.

1003. — Ad tollendam igitur suspicionem de cordibus hominum, quod quasi principatum assumpserit ut in mundo dominaretur, et hoc esset finis eius, ut aliorum dominorum, vitam abiectam elegit, et tamen verus erat Dominus et monarcha, quia « factus est principatus super humerum eius », ut dictum est supra per Prophetam (8) quod optime fuit in praemissis verbis Isaiae praenuntiatum, quia primo praeponitur humilis et abiectus: *Parvulus,* inquit, *natus est nobis:* postea subiungitur cum ista parvitate virtus et excellentia sui dominii propter coniunctum: *Et filius,* inquit, *datus est nobis.* Quia enim humanitas in Christo coniuncta erat divinitati filii tanquam instrumentum eius, omnipotentis erat virtutis: et ideo Propheta ibidem circumloquitur ineffabile eius dominium multis clausulis singularis potentiae, quae omnes distincte habent intelligi, ut Hieronymus exponit ibidem (f), ut per ordinem clausularum est manifestum.

1004. — Primo siquidem quantum ad dominii securitatem et soliditatem: *Cuius,* inquit, *principatus super humerum eius.* Ea enim quae portantur in humeris firmiora sunt; sic enim onera solidius vehuntur. Secundo, quantum ad dominii novitatem, unde scribitur: *Et vocabitur nomen eius Admirabilis.* Admiratione enim dignum est, quia humilis et pauper, et tamen Dominus mundi. Tertio, quantum ad sapientiae claritatem, quod est praecipue principibus necessarium, quia *vae terrae cuius rex puer est,* ut dicitur in Eccle. (2). Quod accidit quando princeps per se nihil potest, sed innixus aliorum agit consilio, sive agitur, ut melius dicatur: unde subiungitur: *Consiliarius.* Quarto, quantum ad dominii dignitatem, quia *Deus.* Cum enim in ipso sit unum suppositum et una persona, in qua sunt unitae divina et humana natura; et principatus Christi in virtute agit divini suppositi; et ideo sequitur: *Fortis.* Recipit enim influentiam Christi principatus ex divina virtute, quae in ipso personaliter erat, qua potentia usus est Christus circa passionem, cum ludaei vellent eum occidere, et ipsum quaererent, quo dicente: *ego sum,* statim ceciderunt in terram, ut in loanne scribitur (3). Quae quidem fines sui successoris excedit: quia constat quod Vicarius Christi non est Deus, et in hoc transcendit sua potestas potentiam sui successoris; ex quo Christus multa potuit circa ordinationem suorum fidelium et regimen, quae beatus Petrus non potuit, nec sui successores, ut superius est ostensum. Et ex eadem parte, videlicet quod iste parvulus erat, subditur sexta conditio singularis sui principatus, quae est regendi benignitas: quia *Pater futuri saeculi,* quod ad plenitudinem gratiae referre possumus, qua quidem qui pleni sunt omne iugum legis leviter portant. Qua ratione

(1) Ioan, x, io.
(2) Ioan, xviii, 36.
(3) S. Aug., *De Civ. Dei,* XIX, 1 (PL 41, 624).
(4) Val.-Max., IV, 3.
(e) SENECA, *De Dei Prov.,* c. 4; *De Brev. Vit.,* c. 14; cfr. Epist. XVIII.
(f) Luc. xxii, 28.
(7) Matth. xi, 29.
(8) Is. ix, 6.

(x) Hier., *In Is.,* IX, 6 (PL 24, 127-128).
(2) Eccli. x, 16.
(3) Ioan, xviii, 6.

Apostolus dicit ad Gal. (!): *Si spiritu ducimini, non estis sub lege.* Unde talibus ad regendum virga ferrea non est necessaria: et hoc singulare est in principatu Christi.

Septimum et ultimum sumitur ex eadem causa, quod est regendi tranquillitas, cum subditur: *Princeps pacis,* etsi non corporis, tamen pectoris. Et hanc quidem suis fidelibus Christus rex noster et princeps et vivendo offert, et moriendo reliquit. *In mundo,* inquit (2), *pressuram habebitis, in me autem pacem:* et hoc etiam est singulare in suo principatu. In humilitate ergo et paupertate suum fundavit dominium, et in adversitatibus, et laboribus, et aerumnis: quomodo aucta fuit respublica Romanorum, non videlicet fastu, vel pompis superbiae, ut Salustius refert ex sententia Catonis (3), et Valerius Maximus hoc idem probat (4).

Caput 16.

Quod isto modo aucta fuit respublica per exempla antiquorum Romanorum, et postea subdit de Constantino.

1005. — Et hinc est quod rex noster Christus principes saeculi permisit dominari, et eo vivente, et eo moriente, ad tempus, quousque videlicet suum regnum esset perfectum, et ordinatum in suis fidelibus, operationibus virtuosis et eorum sanguine laureatum. Si enim Regulus, qui et Marcus appellatur (5), pro zelo suae patriae a Carthaginensibus est occisus; si Marcus Curtius (6) in abruptum terrae hiatum se proiecit ad liberationem patriae; si Brutus (7) et Torquatus (8) filios occiderunt pro iustitia et disciplina militari conservandis, ut historiae tradunt, quorum zelo respublica ex parva facta est magna; item, si Seleucus, apud Locros dominans, ut Valerius Maximus refert libro sexto (9), filium uno orbavit oculo, alteroque se ipsum pro adulterio commisso, ut iustitia servaretur, contra praedictum delictum per filium perpetratum, sicque admirabili aequitatis temperamento se inter misericordem patrem et iustum legislatorem partitus est: quare non magis Christiani reddi debent laudabiles, si se exponunt passionibus et tormentis pro zelo fidei et amore Dei, ac virtutibus variis conantur florere, ut regnum consequantur aeternum, ac Christi principatus accrescat in eorum meritis? Haec autem Augustinus, *De Civ. Dei (')*, quasi per totum subtiliter valde ac diffuse pertractat. Propter quod et dictum librum fecit, quod et factum fuit intermedio tempore a passione Domini usque ad tempora beati Sylvestri et Constantini: quo quidem saeculi spatio infinita populi multitudo per mortem Christo Domino suo dedicata est et coniuncta, ac suum ducem et principem est secuta.

Primo quidem primi duces Apostoli et alii Christi discipuli, omnes Christi vicarii, et Petri successores, quod fuit tempus 350 annorum, in quorum sanguine et corporibus, ac ipsorum vitae meritis fundata est Ecclesia tanquam lapidibus vivis et pretiosis, ac ineffabili fundamento; contra quod nec venti, nec pluviae, nec quaecumque procellae diversarum passionum, vel quarumcumque perturbationum saeviant, ipsum possunt obruere.

1006. — Opportuno igitur tempore, ut manifestaretur mundo regnum Christi compositum, virtus principis nostri Iesu Christi principem mundi sollicitavit, Constantinum videlicet, percutiens eum lepra (2), ac ipsum curans supra humanam virtutem. Qua probata, in dominio cessit vicario Christi, beato videlicet Sylvestro, cui de iure debebatur ex causis et rationibus superius assignatis: in qua quidem cessione spirituali Christi regno adiunctum est temporale, spirituali manente in suo vigore; quia illud per se quaeri debet a Christi fidelibus, istud vero secundario tanquam administrans primo: aliter autem contra intentionem fit Christi. Tunc adimpletum est quod post illam clausulam scribitur in Is. (3): *Multiplicabitur eius imperium et pacis non erit finis.* Apertae sunt enim Ecclesiae ab eo tempore, et coepit Christus praedicari publice, quod ante non poterat sine periculo mortis.

Et eodem anno, quo Constantinus curatus est a lepra et conversus est ad fidem, baptizari sunt circa partes romanas plusquam centum millia hominum ex virtutibus ostensis per dictum Christi vicarium.

(!) Gal. v, 18.
(2) Ioan, xvi, 33.
(3) Sall., *Catii.,* LII.
(4) Val.-Max., IV, 4, ii.
(5) Val.-Max., I, i, 14·
(®) Val.-Max., V, 6, 2.
(7) Val.-Max., V, 8, 1.
(8) Val.-Max., II, 7, 6.
(9) Val.-Max., VI, 5 ext. 3.

(3) S. AUG., *De Civ. Dei,* I.
(2) Cfr. Greg. Turon., *Hist. Franc.,* II, 31 (PL 71, 226).
(3) Is. ix, 7.

1007. — Sed attendendum quod dicit Propheta: *Et pacis non erit finis.* Constat enim post mortem Constantini filium eius haercsi Ariana fuisse infectum., et Ecclesiam perturbasse. Unde sub eo passi sunt exilium solemnes Ecclesiae doctores: Hilarius Pictaviensis, et Athanasius Alexandrinus Episcopi, ac Eusebius Vercellensis, et multi alii Ecclesiarum doctores et clerici; nec non et caput Ecclesiae summus Pontifex Liberius in veritate fidei vacillavit ex multa persecutione Constantii, ut historiae tradunt. Post ipsum fuit Iulianus apostata, frater Galli, et consobrinus Constantii. Hic secundam intulit persecutionem fidelibus, sub quo passi sunt Ioannes et Paulus germani. Unde ergo verificatur verbum Domini per Prophetam iam dictum? Oportet autem praedicta ad pacem pectoris reducere, non corporis. Unde ipse Dominus, quando pacem offert discipulis, in Ioanne (1), de tali pace loquitur: *Pacem meam do vobis; non quomodo mundus dat, ego do vobis.* Manifestum est enim illa verba discipulis imminente passione dicta. Tunc autem constat ipsos persecutionem passos. Unde dictum est eis in eodem temporis momento (2): *Si me persecuti sunt, et vos persequentur.* Hanc ergo pacem electi Christi fideles perdere non possunt, nisi velint. Quod si licuit Stoicis dicere, bona hominis, quae virtutes appellant, in homine semper manere, nec auferri posse virtuosis invitis, ut refert A. Gellius in libro *Noctium Atticarum* de Dibon Stoico, et Augustinus, *De Civ. Dei* (3), quare non magis dicemus de mentibus fidelium, quod pacis eorum non erit finis, cum inhaereant fini, qui sine fine vivit?

Caput 17.

Qualiter imperatores constantinopolitani, sequentes a Constantino, fuerunt obedientes et reverentes Ecclesiae Romanae: et hoc ostendit per quatuor concilia, quibus dicti principes se subiecerunt.

1008. — His autem peractis, Iuliano in bello Persarum interfecto, reddita est pax Ecclesiae per Iovinianum fratrem eius virum catholicum: licet parum regnaverit. Istud autem notabile, ab inde usque ad tempora Caroli Magni, de imperatoribus reperitur: omnes quasi obedientes et reverentes fuisse Romanae Ecclesiae, tanquam ipsa principatum teneret, sive respectu spiritualis dominii, sicut sancta Synodus Nicaena definit, sive temporalis. Unde Gelasius Papa Anastasio imperatori scripsit, imperatorem ex iudicio Papae dependere, ut historiae tradunt, et non e contrario. Valentinianus etiam, qui immediate Iloviniano successit, sic fertur dixisse, ut ecclesiastica historia refert (1), cum Archiepiscopi Mediolanensis instaret electio: « Talem, inquit, nobis in pontificali instituite sede, cui nos, qui gubernamus imperium, sincere nostra capita submittamus, et eius monita, dum tanquam homines deliquerimus, necessario veluti curantis medicamina suscipiamus ».

Et quia ista materia est fructuosa ad ostendendam reverentiam principum circa vicarium Christi, de imperatoribus usque ad tempora Caroli est hic agendum. Ulterius autem a Carolo usque ad Ottonem primum, inter quae tempora facta est diversitas in tribus:

Primo: quantum ad modum eligendi. Secundo: quantum ad modum succedendi. Tertio: quantum ad modum providendi. Et ut appareat, tradendum est hic aliquid de processu imperatorum a tempore Constantini, qui subiecti fuerint Ecclesiae, praeter iam dictos tyrannos.

1009. — Sicut enim narrant historiae, postquam Constantinus cessit imperium vicario Christi, transtulit se cum satrapis et principibus suis in provinciam Thraciae, ubi Asia maior incipit, et terminatur Europa, ibique unam civitatem assumpsit, quae vocabatur Byzantium. Quam quidem, ut historiae tradunt (2), quasi adaequavit Urbi, et suo nomine appellavit. In hac ergo fuit imperialis sedes usque ad Carolum, in cuius persona Adrianus Papa, congregato concilio in Urbe, imperium a Graecis transtulit ad Germanos. In quo apparet imperatores Constantinopolis a vicario Christi, summo videlicet Pontifice, dependere, ut Gelasius Papa Anastasio scribit imperatori: unde ipsorum imperium ad exequendum regimen fidelium secundum mandatum summi Pontificis ordinatur, ut merito dici possint ipsorum executores esse et cooperatores Dei ad gubernandum populum Christianum.

Quod quidem ostenditur primo de qua-

(1) Ioan, xiv, 27.
(2) Ioan, xv, 20.
(3) S. Aug., *De Civ. Dei,* V, 10 (PL 41, 152).

(1) Paul. Diac., *Hist. Mise.,* XII (PL *95,* 929 B-C).
(2) Paul. Diac., *Hist. Mise.,* XI (PL 95, 910 B-C).

tuor imperatoribus, qui in isto medio tempore regnaverunt, nec non et praesentes fuerunt quatuor conciliis solemnioribus et universalioribus, et approbantes ipsorum statuta, et eisdem se similiter subiicientes.

1010. — Primum fuit Nicaenum trecentorum decem et octo Episcoporum, tempore Constantini, ubi condemnatus est Arius, presbyter Alexandrinus, ut historiae tradunt, qui Filium Dei asserebat minorem Patre: ubi de dicto principe fertur, quod eidem concilio omnes sumptus fecit, quasi in hoc recognoscens suum dominum vicarium Christi, cuius vices totum gerebat concilium, quia beatus Sylvester absens fuerat ab eodem ex speciali causa. Secundum autem concilium fuit Constantinopoli, sub Cyriaco Papa celebratum (quidam tamen dicunt sub Damaso), praesente Theodosio seniore, ut historiae tradunt, centum quinquaginta Episcoporum. In quo multae fuerunt haereses condemnatae: sed praecipue Macedonii Episcopi Constantinopolis, qui Spiritum sanctum negabat esse Deum, Patri consubstantialem et Filio.

Hic autem Theodosius tanta reverentia fuit ad Ecclesiam, quod, ut scribit Gelasius Anastasio Imperatori, beato Ambrosio prohibente eidem ingressum Ecclesiae, non fuit ausus intrare, quin potius excommunicavit eum, quia consensit in necem multitudinis Thessalonicae, eo quod suum indicem occidissent, ut narrat historia Tripartita (J). Quod totum princeps catholicus patienter tulit, et tandem durissime reprehensus ab ipso publicam prius egit poenitentiam quam publicum haberet Ecclesiae ingressum.

1011. — Tertium autem concilium celebratum fuit sub Theodosio iuniore, Arcadii filio, apud Ephesum, ducentorum Episcoporum, tempore Caelestini primi, licet praesens non fuerit; sed eius vices gessit Cyrillus Alexandrinus Episcopus confidentia Theodosii, qui tantae fuit honestatis, et maturi consilii et reverentiae ad divinum cultum, quod etiam in tenella aetate permissus est imperare, ut historiae tradunt. Synodus autem praedicta contra Nestorium, Constantinopolis episcopum, congregata fuit, qui duas personas ponebat in Christo, et duo supposita, per quae tollebatur vera unio utriusque naturae.

Quartum autem concilium fuit celebratum in Chalcedonia sexcentorum triginta Episcoporum sub Leone primo, praesente principe Marciano, de quo pro reverentia Romanae Ecclesiae, sic dixisse fertur in actione septima praefatae Synodi: « Nos, inquit, ad fidem confirmandam, non ad potentiam ostendendam, exemplo religiosissimi viri Constantini, huic concilio interesse volumus, ut, inventa veritate, non ultra multitudo pravis doctrinis attracta discordet ». Per quod habeo, quod tota intentio principum antiquitus erat ad favendum fidei et Ecclesiae Romanae reverentiae et honori. In hoc autem concilio damnatus est Eutyches cum Dioscoro, Episcopo Alexandrino: qui, sicut Nestorius ponebat naturas et personas distinctas, sic isti asserebant confusas et admixtas.

(J) Cass., *Hist. Tripart.,* IX, η (PL 69, 112 D, 1127 A). Cfr. P. Diac., *Hist. Mise.,* XIII (PL 95, 940 sq.).

Caput **18.**

De duobus conciliis sequentibus post illa quatuor, celebratis tempore Iustiniani et Constantini iunioris; et quae ratio quare imperium translatum fuit a Graecis ad Germanos.

1012. — Multa etiam et alia fuerunt concilia, licet ista fuerint principaliora a tempore Constantini usque ad Carolum, in quibus principes se subiectos Ecclesiae ac fideles ostendunt: sed praecipue Iustinianus post cursum quartae Synodi centum viginti Episcoporum, praesidente Iulio Papa. Hoc enim manifestum est ex suis legibus, quas in favorem condidit ecclesiastici status. Item, ex epistola quam, celebrato concilio in Constantinopoli, per totum orbem terrarum direxit, in qua institutis Ecclesiae se subiecit, mandans populis eidem in omnibus obedire, replicans etiam super quatuor conciliorum memoratorum statuta, et eadem confirmans suas sanctiones sive leges subiiciens ecclesiasticis institutis; sed praecipue in usuris et matrimonio, in quibus tota vita civilis versatur. Quae quidem Synodus celebrata fuit contra Theodorum et eius sectatores Constantinopoli, qui aliud dicebant esse Verbum Dei et aliud Christum, negantes etiam beatam Mariam fuisse Matrem Dei.

Sexta autem Synodus celebrata fuit in urbe regia praefata, Constantino iuniore procurante, centum quinquaginta Episcoporum, rogatu Agathonis contra Macharium, Antiochenum Episcopum, et eius socios, qui unam operationem et unam voluntatem in Christo asseruit, iuxta perfidiam Eutychetis. In qua quidem Synodo

dictus Constantinus, qui fuit post Justinianum principem ad centum quinquaginta annos, fidei multum favit, destruens Monothclitas haereticos, quorum pater et avus fuerunt fautores, restauravit Ecclesias per ipsos destructas.

1013. — Haec pro tanto sint dicta ad ostendendum quod Constantinopolis imperatores fuerunt Romanae Ecclesiae protectores ac propugnatores usque ad tempora Caroli Magni. Tunc igitur gravata Ecclesia a Longobardis, et Constantinopolis imperio auxilium non ferente, quia forte non poterat, eius potentia diminuta, advocavit Romanus Pontifex ad sui defensionem contra praedictos Barbaros regem Francorum.

Primo quidem Pipinum Stephanus Papa et successor Zachariae contra Astulphum, regem Longobardorum; deinde Adrianus et Leo Carolum Magnum contra Desiderium, Astulphi filium; quo extirpato et devicto cum sua gente, propter tantum beneficium, Adrianus, concilio celebrato Romae centum quinquaginta quinque Episcoporum et venerabilium abbatum, imperium in personam magnifici principis Caroli a Graecis transtulit in Germanos. In quo facto satis ostenditur, qualiter potestas imperii ex iudicio Papae dependet. Quamdiu enim Constantinopolis principes Romanam Ecclesiam defenderunt, ut fecit lustinianus per Belisarium contra Gothos, et Mauritius contra Longobardos, Ecclesia dictos principes fovit. Postquam vero defecerunt, ut tempore Michaelis, contemporanei Caroli, de alio principe ad sui protectionem providit.

Caput 19.

Qualiter diversificatus est modus imperii a Carolo Magno usque ad Ottonem tertium; et unde plenitudo POTESTATIS SUMMO PONTIFICI CONVENIT.

1014. — Et tunc diversificatus est modus imperii, quia usque ad tempora Caroli in Constantinopoli in eligendo servabatur modus antiquus; aliquando enim assumebantur de eodem genere, aliquando aliunde, et aliquando per principem fiebat electio, aliquando per exercitum. Sed instituto Carolo cessavit electio, et per successionem assumebantur de eodem genere, ut semper primogenitus esset imperator, et hoc duravit usque ad septimam generationem; qua etiam deficiente, tempore Ludovici a Carolo separati, cum Ecclesia vexaretur ab iniquis Romanis, advocatus est Otto, primus dux Saxonum, in Ecclesiae subsidium, liberataque Ecclesia a vexatione Longobardorum, et impiorum Romanorum, ac Berengarii tyranni, in imperatorem coronatur a Leone VII, genere Alamanno, qui et imperium tenuit usque ad tertiam generationem, quorum quilibet vocatus est Otto.

Et ex tunc ut historiae tradunt, per Gregorium V, genere similiter Teutonicum, provisa est electio, ut videlicet per septem principes Alamaniae fiat, quae usque ad ista tempora perseverat, quod est spatium ducentorum septuaginta annorum, vel circa; et tantum durabit, quantum Romana Ecclesia, quae supremum gradum in principatu tenet, Christi fidelibus expediens iudicaverit.

1015. — In quo casu, ut ex verbis Domini supra inductis est manifestum, videlicet pro bono statu universalis Ecclesiae, videtur Vicarius Christi habere plenitudinem potestatis, cui competit dicta provisio ex triplici iure.

Primo quidem divino, quia sic videtur voluisse Christus ex verbis superius introductis, et infra etiam ostendetur.

Secundo vero ex iure naturali, quia, supposito ipsum primum locum tenere in principatu, oportet eum dici caput, a quo est omnis motus et sensus in corpore mystico: per quod habemus quod omnis influentia regiminis ab ipso dependet.

Amplius autem: in communitate oportet attendere ad conservationem ipsius, quia hoc natura requirit humana, quae sine societate vivere non potest. Conservari autem nequit, nisi per dirigentem primum in quolibet gradu hominum: et hoc est in actibus hominum primus Hierarcha, qui est Christus: unde est primus dirigens, et consulens, et movens, cuius vices summus Pontifex gerit.

Rursus autem: dictum est supra, in primo libro, quod princeps est in regno sicut Deus in mundo, et anima in corpore. Constat autem, quod omnis operatio naturae ex Deo dependet, sicut gubernante, movente et conservante, quia *in ipso movemur et sumus* ut dicitur in Act. Apostolorum ζl) et Propheta Isaia (2): *Omnia opera nostra operatus es in nobis Domine.* Similiter et de anima dici potest, quia

(b Act. xvii, 28.
(2) Is. xxvi, 12.

omnis actio naturae in corpore in triplici genere causae dependet ex anima. Hoc autem videmus in Deo, quod gubernando et dirigendo mundum permittit corruptionem particularis entis pro conservatione totius; sic et natura facit pro conservatione humani corporis ex virtute animae.

Simile contingit in principe totius regni, quia pro conservatione regiminis super subditos ampliatur eius potestas imponendo tallias, destruendo civitates et castra pro conservatione totius regni.

Multo igitur magis hoc conveniet summo et supremo principi, id est Papae, ad bonum totius christianitatis. Propter quod ct prima Synodus Nicaena, praesente Constantino, eidem primatum attribuit in primis canonibus quos instituit. lura etiam sequentia dictum concilium in his singulariter dictum principatum attollunt, dicentia quod sic debet reputari eius sententia, tanquam ab ore Dei prolata: et hoc idem Carolus Magnus confitetur ibidem. Item: non licet appellare ab eius sententia. Item: ipse est qui superiorem non habet. Item: ipse est qui vices Dei gerit in terris.

1016. — Et haec est tertia via, sive ratio per quam ostenditur et concluditur, summum Pontificem in dicto casu plenitudinem potestatis habere. In duobus igitur casibus ampliatur eius potestas, ut patet supra, vel ratione delicti, vel ad bonum totius fidei. Quod eleganter nobis ostendit Propheta leremias (1), cui in persona vicarii Christi dicitur: *Ecce,* inquit, *constitui te super gentes et regna, ut evellas, et destruas, et disperdas, ac dissipes:* quod ad rationem delicti referimus; ubi in quatuor illis vocabulis diversa genera poenarum accipimus, quae infligi possunt unicuique fideli, sive subdito, cum dicit: *et super gentes:* sive domino, cum dicit: *et super regna.* Secundum autem est, unde accipimus ampliatam summi Pontificis potestatem, cum postea dicitur: *Et aedifices, et plantes;* quod ad providentiam Vicarii Christi pertinet pro bono universalis Ecclesiae.

Caput 20.

Comparatio imperialis dominii ad regale et politicum, qualiter convenit cum utrisque.

1017. — His habitis, videnda est comparatio imperialis dominii ad regale et politicum: quia, ut ex dictis apparet, convenit cum utroque ct cum politico quidem quantum ad tria.

Primo enim considerata electione. Sicut enim consules romani et dictatores, qui politice regebant populum, assumebantur per viam electionis, sive a populo sive a senatoribus; ita et de imperatoribus contingebat, quod assumebantur, sive a romano exercitu, ut Vespasianus in Palaestina, ut historiae tradunt, et similiter Phocas ex militari seditione in Oriente assumptus est contra Mauritium imperatorem, quem postea interfecit. Aliquando autem eligebantur imperatores a senatoribus, ut Traianus et Diocletianus, quamvis unus de Hispania esset, alter vero de Dalmatia. Et similiter Aelius Pertinax a senatoribus est assumptus.

Item: non semper de genere nobili, sed de obscuro, ut in praenominatis liquet Caesaribus, Vespasiano et Diocletiano, sicut historiae tradunt. Sic de consulibus et dictatoribus romanis contigit, sicut supra patuit de Lucio Valerio et Fabricio. Et Augustinus refert, in quinto *De Civ. Dei (')*, de Quinctio Cincinnato, qualiter cum solum quatuor haberet iugera ad colendum, factus est dictator maior. Item: alia est comparatio, sive similitudo, quod ipsorum dominium non transibat in posteros, unde statim ipso mortuo dominium expirabat.

1018. — Quantum autem ad ista duo exemplum habemus etiam modernis temporibus, quod electi sunt imperatores, videlicet Rodolphus simplex comes de Ausburg, quo mortuo, assumptus est in Imperatorem comes Adolphus de Anaxone, quo occiso ab Alberto, Rodolphi filio, eodem modo assumptus est. Hoc ergo generale erat, nisi forte vel ipsorum probitate contingeret ipsos assumi, vel ex gratia patris ipsorum, ut de Arcadio et Honorio, filiis antiquioris Theodosii, contigit, et similiter de Theodosio iuniore, Honorii filio. Nam quia bene rexerunt rempublicam et imperialem aulam, meruerunt in suo genere aliquo tempore perseverare dominium.

Similiter accidit de romanis consulibus, quod licet singulis annis eligerent consules, saltem quantum ad magistratum, ut in I Mach. (2), saepius tamen contingebat, quod propter probitatem personae vel ge-

(1) Ier. I, 10.

(x) S. Aug., *De Civ. Dei.,* V, 18 (PL 41, 164)
(2) I Mach. VIII, 16.

neris transibat in posteros, ut de Fabio Maximo contigit, de quo scribit Maximus Valerius (1), quod « cum a se quinquies, et a patre, avo et proavo, maioribusque suis saepe consulatum gestum conspiceret, animadversione quam constanter potuit cum populo id egit, ut aliquando vacationem Fabiae genti darent, ne maximum imperium in una tantum continuaretur familia ».

Accidit quoque quandoque per quamdam violentiam usurpari imperium, non ex merito virtutum, sicut fertur de Caio Caligula sceleratissimo, qui fuit nepos Tiberii, sub quo Christus passus est. Et similis de Nerone verificatur sententia. Hoc idem accidit de consulibus urbis, quod ex eorum impietate, ut historiae narrant, usurpaverunt dominium, sicut Sylla et Marius, commotores urbis et orbis. Ex quibus omnibus patet convenientia imperialis dominii cum politico.

1019. — Sed et cum regali ex triplici parte convenientia ostenditur.

Primo quidem ex modo regendi, quia iurisdictionem habent, ut reges, et eisdem quodam iure naturae sunt, ut regibus, tributa et vectigalia instituta, quae et transgredi non possunt sine peccato, nisi sicut in iure regali superius definito: quod consules nequeunt, nec etiam quicumque alii civitatum rectores in Italia, qui politico regunt regimine, ut iam dicetur. Tributa enim et vectigalia ad aerarium publicum deducuntur: et de hoc Salustius (2) refert, qualiter reprehendit Cato in sua concione romanos consules sui temporis. Cum enim commendasset eos, quod « eis fuit domi industria, foris iustum imperium, animus in consulendo liber, neque libidini, neque delicto obnoxius », subiungit: « Pro his nos habemus luxuriam atque avaritiam, publice egestatem, privatim opulentiam ».

Secunda convenientia imperatorum cum regibus est corona, quia coronantur ut reges. Duplicem enim habent coronam et recipiunt electi in Imperatorem. Unam quidem prope Mediolanum, in villa quae dicitur Modoetia, ubi sepulti sunt reges Longobardorum; quae quidem corona ferrea dicitur esse signum, quod primus imperator germanus Carolus Magnus colla regum Longobardorum suaeque gentis perdomuit. Secundam coronam, quae aurea est, a summo percipit Pontifice, et cum pede sibi porrigitur, in signum suae sublectionis et fidelitatis ad Romanam Ecclesiam. Huius autem fastigii dignitatem, nec consules, nec dictatores habebant in Urbe; quia, ut scribitur in I Mach. (1), inter praesides romanos nemo portabat diadema, nec induebatur purpura, quorum utrumque faciunt imperatores et reges.

Tertia vero convenientia quam imperatores habent cum regibus, et differunt a consulibus, sive rectoribus politicis, est institutio legum et arbitraria potestas, quam habent super subditos in dictis casibus. Propter quod et eorum dominium maiestas appellatur, imperialis videlicet et regalis: quod consulibus et rectoribus politicis non convenit, quia agere ipsis non licet, nisi secundum formam legum eis traditam, vel ex arbitrio populi, ultra quam indicare non possunt.

Patet igitur de qualitatibus imperialis regiminis secundum diversitatem temporum, et comparationem, ipsius ad regimen politicum, et regale.

Caput 21.

De dominio principum, qui subsunt imperatoribus ET REGIBUS, et de diversis NOMINIBUS EORUM QUID IMPORTENT.

1020. — Determinatis his quae ad regimen regale et imperiale pertinent, nunc de dominiis eisdem annexis est dicendum, ut sunt principes, comites, duces, marchiones, barones, castellani, et quibusdam aliis nominibus ad dignitatem pertinentibus secundum diversas consuetudines regionum. Sunt etiam alia nomina dignitatum sub regibus, de quibus Scriptura sacra mentionem facit, ut satrapa: unde in Dan. (2) scribitur: *Congregati sunt satrapae regis Babyloniae, magistratus et indices.* Et ibidem etiam fit mentio de optimatibus regis. In I etiam Mach. (3) quatuor ponuntur nomina dignitatum, ubi dicitur, quod *contra Nichanorem ludas constituit populo duces, tribunos, et centuriones, et pentacontarchos, et decuriones.*

Gesta etiam Romanorum quibusdam singularibus nominibus suos rectores appellant, post exactos reges, videlicet consules, dictatores, magistratus, tribunos, senatores,

(1) Val.-Max., IV, i, 5.
(2) Sall., *Catil.,* c. LII.
(1) I Mach. VIII, 14.
(2) Dan. III, 94, 91.
(3) I Mach. III, 55.

patricios ct praefectos. Item: Scipiones, censores et censorinos. De quibus omnibus sub duplici titulo est agendum. Primo quidem de nominibus propriis imperatorum et regum et annexis statui, unde traxerunt originem, et quale fuit ipsorum regimen. Postea vero de propriis pertinentibus ad politicum principatum.

1021. — Propria autem nomina dignitatum deservientium Imperatoribus et regibus, sunt quidem principes, domini videlicet provinciarum, quasi primum locum tenentes sub regali vel imperiali dominio. Unde et dominantur baronibus, et comitibus interdum, ut in Theutonia et regno Siciliae patet. Quamvis etiam Scriptura istud nomen saepius extendat ad omne genus dominii, et praecipue nobilis: ad cuius similitudinem quidam Angelorum ordo vocatur principatus, quia dominantur toti provinciae.

Unde et in Dan. scribitur (1): *Princeps Persarum restitit viginti uno diebus.* Item etiam loseph, qui secundus erat a rege in Aegypto, se principem vocat, ut in Genesi scribitur (2).

Secundum nomen est comitum, quod quidem nomen fuit assumptum primo a populo Romano post exactos reges. Eligebant enim singulis annis, ut tradit Isidorus, secundo *Etymolog.* (3), duos consules, quorum unus rem militarem, alter vero rem administrabat civilem, et isti duo consules primo vocati sunt comites, a commeando simul per veram concordiam.

Unde aucta fuit respublica, ut Salustius tradit *De bello lugurthino* (4). Processu vero temporum istud nomen abolitum est a Romano regimine, et translatum est ad statum aliquem dignitatis, sub regibus et imperatoribus deputatum. Unde dicuntur comites, a comitando, quia ipsorum officium est praecipue reges et imperatores sequi in rebus bellicis, vel quacumque re militari, et in aliis quibuscumque gerendis pro totius regni utilitate.

1022. — Duces autem a ducatu populi dicti sunt, sed praecipue in castris. Est enim ipsorum officium, exercitum dirigere, et ipsum in pugna praeire. Unde cum filii Israël impugnarentur a Chananaeis, quaesiverunt a se invicem, ut scribitur in lib. lud. (6): *Quis ascendet ante nos contra Chananaeum, et quis erit dux belli?* Et hoc nomen tali rectori proprie convenit, propter difficultatem regendi, quando quis est in pugna. Unde ab excellentia regiminis, congruissime dux vocatur.

Qua ratione losue, sive lesus Nave, quia pugnavit bella Domini, sic vocatus est, sicut testificatur de ipso ille egregius princeps Mathathias in I Mach. (1): *lesus dum implet verbum, factus est dux in Israël.* Sic etiam dixerunt zelatores legis ludaicae lonathae, mortuo luda Machabaeo (2); *Eligimus te in principem et ducem ad bellandum bellum nostrum.* Aliud autem nomen dignitatis deserviens imperatoribus et regibus est marchio qui comitatui aequipollet: sed hoc nomen sortitur a severitate iustitiae. Dicitur enim marchio, a marcha, quod est singulare divitum pondus, per quod significatur recta et rigida iustitia.

Hoc autem satis congrue apparet in dictis principibus, quia, ut communiter reperitur in regionibus nobis notis, omnes tales principes, qui isto nomine nuncupantur, sunt in provinciis asperis (propter quod et confinia regionum quae sunt loca montuosa et rigida, apud aliquos appellantur marchiae); vel in provinciis lascivis, quorum utrumque genus rigore iustitiae conservatur.

1023. — Est et aliud nomen, quod baro dicitur, a labore dictum, sive quia a laboribus fortes, ut Isidorus tradit in commemorato libro (3). Βαρύ enim Graece, Latine *gravis,* sive *fortis* vocatur. Hoc autem proprium est principium, ut in continuis sint gymnasiis, sicut in partibus Galliae et Germaniae est solitum, sive in venationibus, vel aucupiis, sive in torneamentis, ut mos fuit ipsorum antiquitus, ut Ammonius, historiarum scriptor egregius, scribit (4). Cuius ratio ponitur a Vegetio, *De re milit.* (5), quia oportet ipsos esse primos ad bellandum pro subditis, et assuetudine efficiuntur audaces. Unde ipse subdit ibidem, quod nullus attentare dubitat, quod se bene didicisse confidit. Et quia ad omnes principes laboris exercitium pertinet, ideo istud nomen omnibus est commune, sive ad principes, sive ad comites, et sic de aliis sub regali dominio existentibus.

(1) Dan. x, 13.
(2) Gen. xlv, 8.
(3) Isid., *Etymol.,* IX, c. 3 (PL 82, 343 B-C).
(4) Sall., *De Bello lug.,* XXVII.
(4) lud. I, i.
(4) I Mach. n, 55.
(2) I Mach. ix, 30.
(3) Isid., *Etymol.,* IX, 4 (PL 82, 351).
(4) Aim. Floriac., *Hist. Franc.,* Praef. (PL 139, 631 A).
(5) Veget., *Inst, rei mil.,* I, 7.

Caput 22.

De quibusdam nominibus dignitatum singularibus in quibusdam regionibus: ET QUALE sit omnium istorum regimen.

1024. — Sunt autem et alia nomina consequentia regale vel imperiale dominium in quibusdam regionibus, sive provinciis, quae aliquid important, ut nomen satrapae et optimatis apud Persas et Philistaeos.

Quorum primum significat promptitudinem serviendi. Unde satrapae dicuntur quasi satis parati, quod est officium principis propter fidelitatem, quam iurat suo superiori; vel satis rapientes, quod videtur importare ipsum nomen, cum sit fastuosum, ut ex ipsa sacra Scriptura est manifestum.

Optimatum autem nomen significare videtur supremum gradum sub principe, ab optimo dictum.

Magistratus a praeeminentia consilii et doctrinae dicti sunt in regimine; quomodo et maiores curiae regis Franciae sic vocantur, quasi maiores statu. Ἑτέρον Graece, Latine *statio* dicitur. Indices vero quasi ius dantes populo, qui proprie assessores dicuntur, qui etiam praetores, quasi prae aliis locum tenentes in curia. Sed praeses nomen est sacrae Scripturae, sic dictus, ut tradit Isidorus (1), quia alicuius loci tutelam praesidialiter tenet. Sunt et alia duo nomina ad dignitatem pertinentia in curia regis, de quibus fit mentio inter officiales curiae Salomonis, in III Reg. (2), ut a commentariis, et scriba, qui in officiis distinguebantur: quia unus praeerat legionibus scribendis per principem institutis, quod idem videtur quod magistratus; alius autem praepositus erat responsivis regum, quem et nos cancellarium appellamus.

1025. — Praeter haec autem sunt et alia duo nomina usitata quidem in partibus Galliae, forte ex proprio idiomate alicuius gentis, in quibus nos ab ipsis talem possumus etymologiam sortiri, ut est mariscallus et scnescallus, qui proprie rectores expositi sunt ad universalia negotia regionis, quod utrumque nomen importat, ut mariscallus, idest dominus laborum. *Maris* enim syriace *domina,* vel *dominus* latine, *callus* autem *laborem* importat; senes callus autem a *senex,* propter maturitatem regiminis, et *callus calli.* In tali enim officio non debent exponi, nisi homines magnae experientiae et laboris assidui.

1026. — Apud Hispanos autem omnes sub rege principes divites homines appellantur, et praecipue in castella: cuius est ratio, quia rex providet in pecuniis singulis baronibus secundum merita sua; vel secundum complacentiam hos deprimit, hos exaltat. Ut in pluribus enim munitiones et iurisdictiones non habent, nisi ex voluntate regis, et inde vocantur divites homines, quia, cui in maiori summa providetur per regem, ille maior est princeps, quia pluribus potest militibus providere: quem modum adhuc observant Romanae militiae, eo quod sub stipendiis vivunt. Sunt ibi et alii qui vocantur infantes, et alii infantiones, quorum primi sunt de genere regio, qui filii, vel nepotes sic dicti ab innocentia populi, quia nullum debent laedere, sed conservare, ac in iustitia fovere, et regi sicut infantes in omnibus obedire: quod hodie male observatur ibidem. Secundi vero sic sunt dicti, quia primos debent sequi sicut maiores. Sunt enim nobiles, qui plus virtutis habent quam miles simplex, et aliquorum castrorum et villarum domini, qui et alicubi castellani dicuntur. Dicti autem sunt infantiones, quia minus possunt inter alios principes laedere propter impotentiam suam, sicut pueri ab infantia recedentes. Si enim laedant subditos suos, rebellant, maioribus principibus adhaerentes, et sic perdunt dominium. Item nec potentiam habent maiorum principum, sicut nec puer respectu viri.

Haec igitur de principibus subiectis et subalternatis regibus dicta sufficiant, et quid significent, vel quid importent.

1027. — De caeteris vero dignitatibus supra praemissis, quia ut in pluribus pertinent ad politiam, licet aliqua sint communia, infra in sequenti opere declarabitur. Nunc enim videndum est, quale est dictorum principum regimen: circa quod est respondendum, secundum sententiam sacrae Scripturae. Dicitur enim in Eccli. (1): *Secundum iudicem populi, sic et eius ministri* sunt, *et qualis est rector civitatis, tales habitantes in ea.*

Tales enim principes modum habent communiter regendi, regaliter, vel imperialiter, nisi forte in aliquibus locis propter

(1) Isid., *Etymol.,* IX, 4 (PL 82, 350).
(2) III Reg. **IV, 3.**

(1) Eccli. x, 2.

consuetudinem usurpatam, vel ex tyrannide, vel propter malitiam gentis, quia aliter domari non possunt, ut dictum est supra, nisi tyrannico regimine, ut accidit in insula Sardiniae et Corsicae, item in quibusdam insulis Graeciae, item in Cypro, in quibus dominantur nobiles principatu dcspotico vel tyrannico: unde et de insula Siciliae tradunt historiae, quod semper fuit nutrix tyrannorum. In partibus etiam Italiae comites et alii principes, nisi forte per violentiam tyrannizent, oportet subditos suos regere more politico et civili.

1028. — Inveniuntur etiam apud eos quaedam nomina dignitatum ex iure imperii dependentium, et supra simplicem militiam transcendentium, ut sunt valvasalli et cathani, qui et proceres appellantur, jurisdictionem super subditos habentes: quamvis hodie per civitatum potentiam sit diminuta vel subtracta totaliter. Valvasalli autem vocantur a valvis, quia deputati erant ad custodiendum portas palatii regalis sive imperialis, quos nos ostiarios appellamus.

Cathani ab universalitate operum in curia principum, et strenuitate super alios simplices milites sunt dicti, qui et proceres quasi ante alios procedentes dicuntur, καθόλον enim universale graeco nomine significamus.

Multa etiam sunt alia nomina, secundum diversas regiones et linguas, ad beneplacitum principum instituta.

Sed hoc ad praesens sufficiat, reliqua reservando ad regimen politiae, de quo specialis debet esse tractatus propter diffusionem materiae: ubi de nominibus dignitatum agetur, prout patietur natura regiminis, secundum diversos provinciarum mores, ut philosophi et historici tradunt scriptores.

LIBER QUARTUS

Caput I.

De differentia inter principatum regni ET PRINCIPATUM POLITICUM, QUEM DIVIDIT IN DUOS.

Constitues eos principes super omnem terram, memores erunt nominis tui, Domine (Psal. lxiv, 17-18).

1029. — Licet dominium omne sive principatus a Deo sit institutus, ut supra est declaratum in tertio libro, diversus tamen in ipso traditur modus a Philosopho, et per sacram Scripturam. Quia ergo supra, in praefato iam libro, actum est de monarchia unius, puta de dominio summi Pontificis, regali et imperiali, ac ipsorum naturam concomitantibus; nunc hic congrue agitur de dominio plurium, quod communi nomine politicum appellamus, descriptum nobis in praesumptis verbis dupliciter, et quantum quidem ad modum assumendi, et quantum ad modum vivendi.

Modus autem assumendi in hoc gradu electivus est in quocumque hominis genere, non per naturae originem, ut de regibus accidit, quod verbum institutionis importat. *Constitues,* inquit, *eos principes:* sed addit, *super omnem terram,* in hoc ostendens generalem regulam in principatu politico: ut generalis sit per viam electionis, ut statuatur princeps: sed quod sit virtuosus: unde subdit: *Memores erunt nominis tui, Domine,* in consideratione scilicet divina, suorumque praeceptorum, quae sunt regentibus quaedam recta ratio agendorum. Propter quod in Prov. (1), dicitur, quod *mandatum Domini lucerna est, et lex lux.* Maximus etiam Valerius (2) de Caesare dicit, quod caelesti providentia virtutes per ipsum fovebantur, et vitia vindicabantur.

1030. — De hoc autem principatu in praesenti libro est pertractandum, quem Philosophus sic distinguit in tertio *Politic.* et supra ostensum est in principio libri: quia si tale regimen gubernatur per paucos et virtuosos, vocatur aristocratia, ut per duos consules, vel etiam dictatorem in urbe Romana in principio, expulsis regibus.

Si autem per multos, veluti per consules, dictatorem et tribunos, sicut in processu temporis in eadem contigit urbe, postea vero senatores, ut historiae narrant, tale regimen politiam appellant, a πόλι, quod est pluralitas, sive civitas, quia hoc regimen proprie ad civitates pertinet, ut in partibus Italiae maxime videmus, et olim viguit apud Athenas, post mortem Codri, ut Augustinus refert *De Civ. Dei (3).* Tunc enim a regali dominio destiterunt,

(1) Prov. vi, 23.
(2) Val.-Max., praef.
(3) S. Aug., *De Civ. Dei,* XVIII, 20 (PL 41, 577),

magistratus rcipublicae assumentes: sicut in Urbe. Sed quocumque modo dividitur contra regnum, sive monarchiam, et ipsorum oppositum contra oppositum: quia si propositum in proposito, et oppositum in opposito. Et quoniam utrumque pluralitatem includit, ista duo ad politicum se extendunt, prout dividitur contra regale seu despoticum, ut Philosophus tangit in primo et tertio *Politic.*

1031. — De hoc ergo hic est agendum. Et primo quidem in quo differt a regali, sive imperiali, sive monarchico, quod ex supra dictis in primo et tertio libro aliqualiter videri potest; sed nunc etiam differentia est addenda, quia legibus astringuntur rectores politici, nec ultra possunt procedere in prosecutione iustitiae: quod de regibus et aliis monarchis principibus non convenit, quia in ipsorum pectore sunt leges reconditae, prout casus occurrunt: et pro lege habetur quod principi placet, sicut iura gentium tradunt: sed de rectoribus politicis non sic reperitur, quia non audebant aliquam facere novitatem, praeter legem conscriptam. Unde in I Mach. (') scribitur, quod Romani curiam fecerunt, et quod quotidie consulebant trecentos viginti, consilium agentes semper de multitudine, ut quae digna sunt gerant.

Per quod habetur, quod in regimine Romano a regum expulsione dominium fuerit politicum, usque ad usurpationem imperii, quod fuit quando lulius Caesar, prostratis hostibus, videlicet Pompeio occiso et filiis, subiugatoquc orbe, singulare sibi assumpsit dominium et monarchiam, convertitque politiam in despoticum principatum, sive tyrannicum. Nam, sicut historiae tradunt, post praedicta ad contemptum senatorum videbatur intendere. Ex quo provocati maiores urbis, ipsum in Capitolio viginti quatuor pugionibus perforaverunt auctoribus Bruto et Cassio, plurimoque senatu.

Advertendum etiam hic, quod quamvis unus dominaretur singulis annis, ut in dicto libro Mach. (2) scribitur, sicut in civitatibus Italiae etiam modo contingit, regimen tamen dependebat ex pluribus, et ideo non regale, sed politicum appellabatur, sicut et de iudicibus Israëlitici populi accidit, cum tamen non regaliter, sed politice populum regerent, sicut dictum est supra.

Considerandum etiam, quod in omnibus regionibus, sive in Germania, sive in Scythia, sive in Gallia, civitates politice vivunt; sed circumscripta potentia regis, sive imperatoris, cui sub certis legibus sunt astricti.

1032. — Est etiam alia differentia, quia rectores saepius exponuntur examini, si bene iudicaverunt, aut rexerunt secundum leges eisdem traditas, et ex contrario subjiciuntur poenis: unde ipse Samuel, sicut in I Reg. (') scribitur, quia populum Israëliticum iudicaverat praedicto modo, tali se sententiae exponit, assumpto in regem Saule: *Ecce,* inquit, *praesto sum, loquimini de me coram Domino et Christo eius* (scilicet Saule), *utrum bovem cuiusquam tulerim, si quempiam calumniatus sum, si oppressi aliquem, si de manu alicuius munus accepi.*

Sic etiam de consulibus Romanis tradunt historiae. Propter quam causam accusatus Scipio Africanus ab impiis aemulis, quod pecunia corruptus fuisset, urbem reliquit. Ex talibus falsis aemulationibus in processu temporis exorta sunt bella civilia: quod in regibus vel imperatoribus locum non habet, nisi quod regiones interdum eis rebellant, si iura regni transcendant, sicut in partibus Hispaniae et Ungariae frequentius accidit, et inde etiam in Oriente saepius machinantur mortem dominis: ut apud Aegyptum de Soldano contingit, et in Perside et Assyria, de principibus Tartarorum. Ex qua causa, quia principes saepe efficiuntur tyranni, quaedam regiones indignum iudicant, ut etiam Philosophus narrat in sua *Politic.,* quod reges in ipsorum provinciis perpetuentur in filiis, hoc est quod filii regum succedant in regno: sed ipso mortuo, eligit populus quem magis ornatum moribus comprehendunt, sicut fiebat de imperatoribus, ut supra patuit in tertio lib., et in Aegypto adhuc observatur modernis temporibus.

Quaeruntur enim pueri elegantes in diversis regionibus, et praecipue in partibus Aquilonis, quia sunt staturae procerae et ad militarem disciplinam idonei. Hi de aerario publico nutriuntur, exercitantur in gymnasiis et disciplinis scholasticis, in civilibus actibus et rebus bellicis assistunt Soldano in ministerio, sicut traditur, et post mortem eius, qui probati inveniuntur, ad principatum assumuntur. Interdum tamen impeditur ex violentia, sive ex tyrannide, aut fastu ambitionis.

(1) I Mach. vin, 15.
(2) I Maçh. vin, 16,

(1) I Reg. XII, 2-3,

Sunt et aliae differentiae circa regimen, quantum ad tempus regiminis, et alias circumstantias, de quibus Philosophus mentionem facit in quarto *Politic.;* sed ista sufficiant et quae dicta sunt supra, in secundo et tertio libro.

Caput 2.

Ostendit necessitatem constituendi civitatem, PROPTER COMMUNITATEM NECESSARIAM HUMANAE VITAE, CIRCA QUAM PRAECIPUE CONSISTIT PRINCIPATUS POLITICUS.

1033. — Et quia regimen politicum maxime consistit in civitatibus, ut ex supradictis apparet (provinciae enim magis ad regale pertinere videntur, ut in pluribus repentur, excepta Roma, quae per consules et tribunos ac senatores gubernabat orbem, ut in dicto libro Mach. † est manifestum, et quibusdam aliis Italiae civitatibus, quae licet dominentur provinciis, reguntur tamen politice): ideo de ipsius constitutione nunc est agendum.

Et primo quidem ostendenda est eius constituendae necessitas, et quae eius communitas.

Secundo vero quot sunt partes eius, dive ex quibus hominum generibus componitur.

Necessitudo autem apparet primo quidem considerata humana indigentia, per quam cogitur homo in societate vivere: quia, ut in lob (a) scribitur: *Homo natus de muliere brevi vivens tempore, repletur multis miseriis,* id est necessitatibus vitae, in quibus miseria manifestatur: unde secundum naturam est animal sociale, sive politicum, ut Philosophus probat in primo *Politic.* (3); et inde concluditur communitatem civitatis esse necessariam pro necessitatibus humanae vitae.

Amplius autem: natura providit caeteris animalibus ornamenta et munimenta in sui exordio. Unde ex virtute naturae aestimativa vitat contraria et convenientia diligit, nullo dirigente praevio, ut opus naturae sit in eis opus intelligentiae, sicut Philosophus tradit in secundo *Physic.* (4). Sed in homine non sic, immo instructore indiget ad eligendum proportionata naturae, propter quod nutricem habet ad ista docenda.

1034. — Rursus ad idem. Vestes et tegumenta, quibus ornantur animalia et plantae 'statim sicut nascuntur, et homo caret, significativa sunt indigentiae, pro quibus oportet recurrere ad hominum multitudinem, unde civitas constituitur.

Propter quod Dominus ostendit in hoc lilia agri, et volucres caeli, et sic de similibus melioris esse conditionis, quam homo, referendo indigentiam ad illum magnificum regem Salomonem, qui tam excellenter abundavit: *Respicite,* inquit (J), *volucres caeli, quia non serunt, neque metunt, neque congregant in horrea. Considerate lilia agri, quoniam non laborant, neque nent.* Postea subdit: *Dico vobis, quod nec Salomon in omni gloria sua coopertus est sicut unum ex istis;* quasi maioris fuerit indigentiae quantum ad victum et vestimenta, ac tegumenta, quam plantae et animalia.

Amplius autem: ferocitas animalium, quae facta sunt homini nociva post lapsum Adae, ad hoc ipsum inducit. Ad maiorem enim securitatem hominis, cuiuscumque rei timendae, necessaria est communitas hominum, ex quibus civitas constituitur, unde homo reddatur securus.

Et inde motus fuit Cain civitatem construere, ut in Gen. scribitur (2): unde et in Eccli. (3) dicitur quod aedificatio *civitatis confirmabit nomen.*

Rursus: praeter necessitatem in corpore sano, sunt et aliae conditiones necessitatis pertinentes ad corpora aegra, quibus homo frequenter subiicitur. Ad sui autem reparationem sibi homo solus non sufficit, quemadmodum animalia cum patiuntur, quibus natura providit, ut sine hominum medicina curentur, cognoscentia per extimativam eis inditam herbas sanativas eorumdem, seu quaecumque alia ordinata ad ipsorum salutem. Homo autem horum ignarus indiget medicis, medicina, et hominum ministerio, quae omnia multitudinem requirunt hominum quae civitatem facit; et sic idem quod prius.

Amplius autem: quia casus sunt multi, in quos homines incidunt per inopinatum eventum, quibus relevantur in societate: unde in Eccle. (4) scribitur: *Vae soli, quia si ceciderit, non habet sublevantem se. Si autem fuerint duo, fovebuntur mutuo.*

di I Mach. vni, 15.
(2) lob. xiv, i.
(3) Aristot., *Politic.,* I, 1253 a 7-8 (cfr. S. Th. in h. 1., I, i, i).
(4) Aristot., *Physic.,* II, c. 8, 199 a 20-23 (cfr. S. Th. jn h. 1., II, I, 13).

(3) Matth. vi, 26-29.
(2) Gen. iv, 17.
(3) Eccli. x1, 19.
(4) Eccle. iv, 10,

1035. — Ex quibus omnibus concluditur, civitatem esse necessariam homini constituendam propter communitatem multitudinis, sine qua homo vivere decenter non potest: et tanto magis de civitate quam de castro, vel quacumque villa, quanto in ea plures sunt artes et artifices ad sufficientiam humanae vitae, ex quibus civitas constituitur. Sic enim Augustinus definit eam in primo *De Civ. Dei* (x) quod « est multitudo hominum in uno societatis vinculo colligata ».

Advertendum autem, quod superius, in principio primi libri, probatum est, societatem humanam esse necessariam, et hic similiter; sed aliter et aliter utrobique: quia ibi secundum quod ordinatur ad principem, hic autem secundum quod partes multitudinis sibi invicem sunt necessariae, propter quam causam necessario sunt institutae civitates, et castra, prout ordinantur ad politicum regimen.

Caput 3.

Declarat hoc idem ex parte animae, SIVE EX PARTE INTELLECTUS, SIVE VOLUNTATIS, SCILICET CONSTITUTIONEM CIVITATIS ESSE NECESSARIAM.

1036. — Non solum autem ex parte corporis, hoc est quantum ad sensitivam virtutem, habet persuasionem, et veritatem continet, quod secundum naturam constructio civitatis est necessaria; sed etiam ex parte animae rationalis hoc est manifestum: et tanto amplius, quanto homo, in quantum est rationalis, quod ex parte intellectus provenit, societatem magis requirit.

Circa partem autem rationalem duplex distinguitur: potentia et actus, videlicet intellectus et voluntas. Quantum autem ad partem intellectivam duplices sunt actus, iuxta quos versatur politicum regimen, videlicet speculativus et practicus. In practice quidem includuntur virtutes morales, quae referuntur ad opus et non ad scire tantum, sicut Philosophus dicit in secundo *Ethic, (?),* ut sunt temperantia, fortitudo, prudentia et iustitia: quae quidem omnes ad alterum ordinantur, et sic requirunt multitudinem hominum, ex quibus constituitur civitas, ut iam dictum est supra. Et quamvis dictae virtutes non omnes habeant pro subiecto intellectum (fortitudo enim est in irascibili, temperantia in concupiscibili, quae ad partem sensitivam pertinent), participant tamen rationem in quantum regulantur ab ipsa, unde prudentia est ipsarum directiva. Est enim prudentia recta ratio agibilium, ut Philosophus dicit in sexto *Ethic. (x).*

Amplius autem: et ipsa sacra Scriptura dictas virtutes morales ad hoc idem ordinat. Sic enim de istis virtutibus dicit in libro Sap. (2) loquens de eo, quod sobrietatem et sapientiam docet, iustitiam et virtutem, quibus utilius nihil est in vita hominibus. Deinde subdit de merito istarum virtutum: *Habebo,* inquit, *per hanc* (videlicet scientiam, sive experientiam harum virtutum), *claritatem ad turbas, et honorem apud seniores;* et multa alia ibidem subduntur, quae ad multitudinem hominum pertinent.

1037. — Sed de speculativo intellectu adhuc est manifestum, quia, ut vult Aristoteles in secundo *Ethic.* (3): « homo maxime ex doctrina argumentum accipit, et scientiae generationem, et experimento indiget et tempore »: quae omnia respiciunt hominum multitudinem, ex quibus civitas constituitur.

Rursus: duo sunt disciplinabiles sensus, ut tradit Philosophus « De sensu et sensato » (4), visus videlicet et auditus: auditus autem multitudinem respicit. Ergo idem quod prius.

Praeterea: Philosophus dicit in primo *Metaph.* (5), quod « sapientis est ordinare ». Ordo autem multitudinem requirit. Est enim ordo, ut Augustinus dicit *De Civ. Dei* (6), « parium dispariumque sua cuique tribuens dispositio »: quod sine multitudine esse non potest.

Amplius autem: et ipsa loquela, quae manifestativa est cordis, ad partem intellectivam pertinet, ut Philosophus dicit, et ad alterum ordinatur: propter quod in Eccli. (7) scribitur: *Sapientia abscondita et thesaurus invisus, quae utilitas in utrisque?* Hoc idem et de scriptura dici potest, quia

(x) S. Aug., *De Civ. Dei,* XV, 8 (PL 41, 447).

(2) Aristot., *Ethic.,* II, c. 5, 1106 a 17-18 (cfr. S. Th. in h. l. II, l. 6),

(x) Aristot., *Ethic.,* VI, c. 5, 1140 b 4-5 (cfr. S. Th. in h. l. VI, l. 4).

(2) Sap. vin, 7, 10.

(3) Aristot., *Ethic.,* II, c. 1, 1103 a 15-17 (cfr. S. Th. in h. l. II, l. i).

(4) Aristot., *De Sensu et Sens.,* c. 1, 437a 11-18 (cfr. S. Th. in h. l., l. 2).

(5) Aristot., *Metaph.,* I, c. 2, 982 a 18 (ep. S. Th in h. l. I, l. 2).

(c) S. Aug., *De Civ. Dei.,* XIX, 13 (PL 41, 640),

(7) Eccli. xx, 32; x1i, 17.

respicit multitudinem, sine qua nec fieri, nec explanari valeret.

1038. — Sed ex parte voluntatis, quae potentia rationalis ponitur a Philosopho, hoc idem dici potest.

Duae enim sunt virtutes in ipsa, quae ad alterum ordinantur, ac multitudinem requirunt.

Una quidem est iustitia, quam respectu voluntatis ius gentium sic definit: iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum unicuique tribuens: quae quidem sive legalis, quae dominatum iustum vocatur a Philosopho (1), sive distributiva, sive commutativa, quae partes iustitiae omnes sunt, politiae in civitatibus sunt praecipue necessariae, immo sine cis exerceri non possunt, ut Philosophus tradit in quinto *Ethic.* (2), nec etiam ipsae civitates conservari. Per quod concluditur civitatis constructionem esse necessariam secundum naturam respectu talis virtutis.

Secunda vero, quae in voluntate ponitur et ad multitudinem refertur, est amicitia, quae principaliter communitatem requirit multitudinis, et sine ea non est ista virtus, de qua Philosophus dicit in octavo *Ethic. (3),* quod maxime est necessaria ad vitam humanam, eo quod nullus eligeret vivere sine amicis: unde idem Aristoteles connumerat utilitates istius virtutis, ad ostendendam ipsius necessitatem, semper tamen respectu multitudinis.

Primo quidem in infortuniis, quia in talibus recurritur ad amicos. Item in fortuniis, quia per amicos conservantur: unde praecipue opus habent amicis, qui divitias possident, et sunt in principatibus, ut Philosophus ibidem (4) ait. Amicis autem indigent iuvenes, ut religentur a concupiscentiis et ad non peccandum; senes vero ad famulatum; et sic de singulis generibus hominum. Per quae colligitur communitatem multitudinis hominibus esse necessariam secundum naturam, et per consequens constructio civitatis, in qua, si amicitia vigeat et nutriatur concordia, civitas quamdam causât harmoniam et animae suavitatem, ut Augustinus *De Civ. Dei* dicit (5), ex summis videlicet, infimis et mediis ordinibus, quibus moderatur.

Propter quod Propheta dicit (6): *Ecce quam bonum et quam iucundum habitare fratres in unum!* Idem etiam Augustinus (2) duas constituit civitates in dicto libro secundum duos amores.

1039. — Praeter haec vero est alia ratio ad ostendendum communitatem multitudinis hominum esse necessariam, appetitus videlicet humanus ad communicandum opera sua multitudini, ut molestum sit eidem aliquid virtutis agere absque hominum societate: unde Tullius dicit in libro *De Amicit.* (3) quod « natura nihil solitarium amat ».

Verum est enim quod ab Archyta Tarentino, ut opinor, dicere solitum esse, a senibus nostris audivi: « Si quis in caelum ascendisset, naturamque mundi ac siderum aspexisset, pulchritudinem insuavem illi sine amico, vel socio admirationem fore ». Ipsae etiam divitiae nisi effusae in multitudine non clarescunt, ut Boetius dicit.

Patet igitur hominem sive ex parte corporis, sive partis sensitivae, sive considerata sua rationali natura, necesse habere vivere in multitudine. Ex qua parte necessaria est secundum naturam constructio civitatis: unde Philosophus dicit in primo *Politic.* (4) quod natura quidem omnibus inest ad talem communitatem, qualis est civitatis communitas.

Et quamvis primos institutores civitatum malos homines Scriptura referat, ut Cain (5) fratricidam, Nembroth (6) oppressorem hominum, qui aedificavit Babylonem, Assur (7), qui aedificavit Ninivem, ut in Genesi scribitur, a Nembroth fugatus; moti tamen fuerunt ad constituendum civitates propter hominum commoditates iam dictas, retorquendo tamen in suum dominium, pro quo conservando necessaria erat in unum multitudinis congregatio.

Caput **4.**

De communitate civitatis, in quo consistat, ubi Aristoteles refert opinionem Socratis et Platonis.

1040. — Habita igitur necessitate constituendae civitatis propter communitatem

(1) Aristot., *Ethic.,* V, c. 2, 1129 b 1 (cfr. S. Th, in h. l. V, l. 1).
(2) Aristot., *Ethic.,* V, c. 3, 1129 b 18-20 (cfr. S. Th. in h. l. V, l. 2).
(3) Aristot., *Ethic.,* VIII, c. 1, 1155 a 4, 5 (cfr. S. Th. in h. l. VIII, l. 1).
(4) Aristot., *Ethic.,* VIII, c. 1, 1155 a 5 ss.
(5) S. Aug., *De Civ. Dei,* II, c. 21 (PL 41, 66).
(4) Psal. cxxxn, 1.
(2) S. Aug., *De Civ. Dei,* xiv c. 28 (PL 41, 436).
(3) ClC., *De Amic.,* c. 24, par. 88.
(4) Aristot., *Politic.,* I, c. 2, 1252 b 30 sq. (cfr. S. Th, in h. l. I, l. 1).
(5) Gen. iv, 17.
(6) Gen. x, 9-10.
(7) Gen. x, 11.

hominum, nunc quaerendum videtur in quo consistat ista communitas.

Circa quod diversi philosophi et sapientes diversas constituerunt politias respectu communitatis, ut Philosophus refert in sua *Politica:* ubi primo narrat opinionem Socratis et Platonis, in secundo *Politic. (')*, quod communitatem ponerent in sua politia quantum ad omnia, ut videlicet omnia essent communia, tam divitiae, quam uxores et filii, moti quidem ex bono unionis in communitate, per quam respublica commendatur et crescit.

Amplius autem: cum bonum sit diffusivum et sui communicativum, quanto res communior est, tanto plus de bonitate habere videtur. Ergo omnia communicare plus habet de ratione virtutis et bonitatis.

Praeterea: amor est virtus unitiva, ut Dionysius (2) tradit. Ubi est ergo unionis maior ratio, ibi plus vigebit virtus amoris, qui civitatem constituit et conservat, ut Augustinus dicit (3), et dictum est supra. Ergo omnia habere communia, tam divitias, quam uxores et filios, habet rationem maioris bonitatis.

1041. — Hae autem rationes sunt, et multae aliae, quas Philosophus refert iuxta opinionem Socratis et Platonis, licet non per eadem verba, sed a sententia non discordat. Et si attendimus ad qualitatem dictorum Philosophorum, quia fuerunt homines virtutibus dediti super omnes Philosophos, eo quod solas virtutes bonum hominis ponebant, non videtur credibile, talem communitatem eos posuisse eo modo quo Aristoteles videtur eis imponere in praedicto libro, quia hoc videtur magis bestiale quam humanum, feminas scilicet esse communes quantum ad mixtionem carnis.

Unde et sacra Scriptura matrem separat a filiis, et filiam a patre, et virum uxori coniungit, ac solum cum sola distinguit in coniugio in primo hominis praecepto: propter quod in Genesi (4), dicitur: *Quamobrem relinquet homo patrem et matrem, et adhaerebit uxori suae, et erunt duo in carne una.* Non autem dicit plures.

Sed et de filiis est impossibile, quia in actu generationis duo semina non conveniunt, sed unum solum ex parte viri. Propter quod ipsa etiam animalia suos natos cognoscunt quanto tempore est necessarium ad nutrimentum filiorum, ut in pullis avium maxime contingit, antequam advolare possint.

Quod ergo dicamus dictos Philosophos minus compositos animalibus, videtur absurdum, qui ad componendos mores corrigendosque totam suam struxerunt philosophiam, ut Augustinus tradit de Socrate, octavo *De Civ. Dei* (1); cuius doctrinam Plato eius discipulus fertilissime sortitus est, .ut Valerius Maximus scribit (2): qui, cum sapientissimus omnium esset sui temporis, et a iuvenibus studiosis certatim quaereretur Athenis, in Aegyptum descendens a sacerdotibus illius gentis geometriae multiplices numeros caelestium rationum observare percepit, et in Itabam peragrans ab Archita et Arione Pythagorae praeceptis instructus est.

1042. — Talibus ergo, et tantis viris talem politiam attribuere, unde ordo destrueretur naturae, non est sine admiratione. Sed et ipsi commentatores Aristotelis hoc eidem attribuunt, quod non plene retulerit aliorum opiniones, et praecipue Socratis et Platonis, sicut Eustratius dicit super primo *Ethic.* (3), circa ideam bonitatis, et Simplicius in fine primi *De caelo* (4) de generatione mundi.

Augustinus autem, in nono *De Civ. Dei* (s), hoc idem refert de opinione Stoicorum circa passiones animi, quod aliqui attribuebant Stoicis, quorum princeps Socrates fuit, quod in sapientem non caderent, ut idem Aristoteles in secundo *Ethic.* (6) praefato imponit Philosopho. Et tamen Augustinus (7) idem dicit esse falsum, ex sententia A. Gellii in lib. *Noctium Atticarum (8).*

Sed haec omnia referenda sunt ad effectum amoris. Quia ergo dicti philosophi virtutibus erant praediti, et ad hoc sollicitabatur eorum conatus; virtus autem amoris ad paria nobis cum proximo praecipitur (9): *Diliges,* inquit Salvator, *proximum tuum*

(b Aristot., *Politic.,* II, c. i, 1261 a 6-8 (cfr. S. Th. in h. l. II, l. 1).
(2) Dion., *De div. Nom.,* c. IV, par. 15 (PG 3, 714 B).
(3) S. Aug., *De Civ. Dei,* XIV, c. 28 (PL 41, 436).
(4) Gcn, n, 24; Matth. xix, 5.

(!) S. Aug., *De Civ. Dei,* VIII, c. 3 (PL 41, 226).
(2) Val.-Max., VIII, 7, ext. 3.
(3) Eustrat., *In Ethic.,* I, sup. 1096 a 23 sq. (Ed. Heylbut 1892, p. 45, l. 5 sq.).
(4) Simpl., *In De Caelo,* I, in fine, conn. 133 (Ed. Heilberg 1893, p. 360, l. 5-60).
(5) S. Aug., De *civ. Dei,* IX, c. 4 (PL 41, 258-259).
(6) Aristot., *Ethic.,* II, c. 2, 1104 b 20 sq. (cfr. S. Th. in h. l. II, l. 3).
(') S. Aug., *De Civ. Dei.,* IX, c. 4 (PL 41, 258-259),
(8) Gellius, *Noct. Attic.,* XIX, c. 1.
(9) Matth. xix, 19; XXII, 39,

sicut te ipsum: cum ipsi sub quibusdam metaphoris soliti essent loqui, volentes persuadere ad concives amorem, per quem civitas proficit, communitatem posuerunt in uxoribus, et filiis in dilectione mutua: sed in possessionibus in communicatione necessaria. Quia *si quis viderit fratrem suum necessitatem habere, et clauserit viscera sua ab eo, quomodo amor Dei manet in eo?* (x): quod fuit praecipuum Stoicorum. Rerum enim exteriorum sive divitiarum contemptivi erant, ut de Socrate refert Hieronymus.

1043. — Per hoc autem patet responsio ad obiecta. Quia unio et amor habet gradum in inferioribus entibus: quoniam perfectior est unio in corpore animato, si in diversis organis virtus animae diffundatur ad diversas operationes unitas in una substantia animae, sicut apparet tam in animatis perfectis, quam in animatis quae habent solum sensum tactus, ut sunt vermes et quaedam animalia quae Aristoteles vocat, in secundo *De anima (f),* animalia imperfecta.

Propter quod et Apostolus comparat corpus mysticum, id est Ecclesiam, vero corpori et naturali, in quo sunt membra diversa sub diversis potentiis et virtutibus, in uno principio animae radicatis: unde et unionem allegatam reprobat Apostolus in I Epist. ad Cor. (3) dicens: Sz *totum corpus oculus, ubi auditus? Et si totum auditus, ubi odoratus?* Quasi necessarium sit in qualibet congregatione, quae praecipue est civitas, esse distinctos gradus in civibus quantum ad domos et familias, quantum ad artes et officia: omnia tamen unita in vinculo societatis, quod est amor suorum civium, ut dictum est supra, et de quo etiam Apostolus dicit ad Coloss. (4). Cum enim connumerasset quaedam opera virtuosa, ad quae cives ad invicem obligantur, statim subdit: *Super haec autem omnia charitatem habentes, quod est vinculum perfectionis, et pax Christi exultet in cordibus vestris, in qua vocati estis in uno corpore,* distincto videlicet per membra iuxta civium statum.

Ex qua diversitate artium et officiorum, quanto in eis multiplicatur amplius, tanto civitas redditur magis famosa, quia sufficientia humanae vitae, propter quam necessaria est constructio civitatis, magis reperitur in ea.

1044. — Quod si forte allegatur de discipulis Christi, quibus omnia fuerunt communia, non importat legem communem, quoniam status eorum omnem modum vivendi transcendit. Ipsorum enim politia non ordinabatur ad uxores et filios, sed ad civitatem caelestem, *in qua neque nubent, neque nubentur* (1), sed sunt sicut angeli Dei: sed quantum ad divitias bona erant communia. Quod solum perfectorum est, et Dominus dicit in Evangelio (2): *Si vis,* inquit, *perfectus esse, vade et vende omnia, quae habes, et da pauperibus; et veni, sequere me.* Hoc et Socratici fecerunt et Platonici, sicut contemptivi rerum temporalium, ut de Plotino scribit Mercurius Trismegistus, et Macrobius (3) super *Somnium Scipionis.*

In caeteris autem civibus communis status expedit possessiones habere distinctas ad vitanda litigia: sicut etiam et de Abraham et Loth scribitur in Genesi (4). Cum enim contentio oriretur inter ipsorum pastores pro pastura gregum: *Ne quaeso,* dixit Abraham ad Loth, *sit iurgium inter me et te, et pastores meos et tuos. Fratres enim sumus. Ecce universa terra coram te est. Si ad sinistram ieris, ego dexteram tenebo; si dexteram elegeris, ego ad sinistram pergam.* Per quod habemus, quod inter cives expedit ad societatem servandam, ipsorum divitias esse distinctas: et sic patet responsio ad praedicta.

Caput ζ.

De opinione Socratis et Platonis circa MULIERES, QUOMODO SINT EXPONENDAE REBUS BELLICIS.

1045. — Sed ad eamdem politiam redeundo praedictorum Philosophorum, quaedam alia Aristoteles eisdem attribuit in praefato libro (5): quia volebant mulieres instruendas in rebus bellicis. Quorum argumentum inducit secundum ipsos, quia videmus in avibus rapacibus ferociores esse foeminas et efficacius pugnare: hoc idem et de bestiis liquet, sicut praecipue in ferocibus animalibus est manifestum.

Amplius autem: corporale exercitium

(x) I Ioan, in, 17.
(2) Aristot., *De An.,* III, c. 1 et 11, 425 a 9-10 (cfr. S. Th. in h. l. III, l. 1 et 16).
(3) I Cor. xii, 17.
(4) Col. III, 14-15.

(1) Matth. xxii, 30.
(2) Matth. xix, 21.
(3) Macr., *Comm, in Somn. Scip.,* I, c. 8, par. 5 sq.
(4) Gen. xiii, 8-9.
(5) Aristot., *Politic.,* II, c. 6, 1264 b 37-38 (cfr, S. Th. in h. l. II, l. 6),

confert foeminis, quantum ad virtutem corporis et fortitudinem, sicut in ancillis familiarum et mulieribus rusticanis est manifestum, quia fortiores sunt et saniores. Virtutis autem proprium est, quod bonum faciat habentem, et opus suum bonum reddat. Si ergo in gymnasiis ac rebus bellicis magis confortatur foeminca virtus, congrue opera bellica videntur eisdem competere.

Amplius autem: proportio qualitatum primarum ad hoc idem inducit, ut calidi et humidi, frigidi et sicci, ex quibus ad medium deductis, fortificatur mixtum in sua virtute. Sic enim videmus ligna viridia, ex quo in eis humidum est consumptum, et ad medium deductum, quod fortius ardent. Sic etiam videmus in avibus rapacibus, quod foeminae ratione sui motus sunt fortioris naturae et maioris corpulentiae. Cum igitur in mulieribus abundet humidum, sicut in pueris, per motum consumitur, et venit ad temperamentum, et vires recipit.

Huius autem argumentum assumitur de regno Amazonum, quod fortissimum fuit in Oriente, et quasi totam Asiam, tertiam partem orbis, subiugaverunt sibi, ut historiae narrant, quae de Scythis orientalibus traxerunt originem: unde et apud ipsos Scythas, de quibus descenderunt Tartari, mulieres in rebus bellicis exponuntur, et cum suis militant viris.

Ex quibus omnibus moti forte fuerunt praefati Philosophi in constitutione politiae, mulieres fore ad opera bellica exponendas.

1046. — Sed contra hanc politiam rationes sunt fortes, quibus difficile est respondere. Una quidem est Aristotelis in secundo *Politic.:* « quia non est eadem ratio de animalibus et hominibus, eo quod animalia non subiiciuntur dominio oeconomico. Solus autem homo gubernationi intendit familiae ». Quae quidem fieri non potest, ubi mulieres exponerentur armis: quia sicut in politica officia sunt distincta, ita et in oeconomia, ut pater familias ad exteriora negotia intendat, mulieres autem ad intrinsecos actus familiae.

Cuius quidem argumentum assumere possumus ex parte Romanae reipublicae, quae, ut tradunt historiae, duos habebat consules: unus intendebat bellicis rebus, alter rempublicam gubernabat. Hoc idem et de Amazonibus scribitur. In quorum regno, seu monarchia duae erant reginae, sive monarchae, quae sic distinguebantur in officiis, sicut de Romanis consulibus est dictum.

Secunda ratio sumitur ex ipsa membrorum muliebrium ineptitudine ad pugnandum. Sic enim Philosophus distinguit *De gestis animalium* (1) inter masculum et foeminam, quia masculus habet superiora membra grossiora, brachia, manus, nervos et venas, ex quibus vox grossior generatur, nates vero et ventrem et alia circumstantia subtiliora; mulieres autem e converso: et hoc ut in actu generationis sint aptiores. Ampliores autem et mammillas ad nutriendam prolem, quae omnia sunt impeditiva pugnae: unde et de Amazonibus scribitur, quod puellis mammillas amputabant dextras, sinistras autem comprimebant, ne impedirentur a sagittando.

1047. — Tertia ratio sumitur ex dispositione animae. Tradit enim Philosophus *De gestis animalium (j)* quod « mulier est masculus occasionatus »: unde sicut deficit in complexione, ita et in ratione. Et inde est, quod propter defectum caloris et complexionis sunt pavidae et mortis timidae: quod in bellis maxime fugiendum est. Propter vero defectum rationis, carent astutiis bellicis, quibus pugnantes ut plurimum sunt victores, sicut Vegetius tradit *De re militari* (3): unde tradunt historiae, quod Alexander quibusdam astutiis et blanditiis devicit Amazones, magis quam bellandi fortitudine: quarum regnum temporibus eius fortissimum et potentissimum erat in Asia.

Quarta ratio sumitur ex periculoso commercio viri et mulieris, quia actus venereus corrumpit extimationem prudentiae, ut tradit Philosophus, in septimo *Ethic.* (4) et impossibile est in eo aliquid intclligcre. Ex qua causa virilis animus enervatur: unde ferunt historiae lulium Caesarem, cum bellum immineret, iussisse suas omnes delicias separari a castris, et praecipue mulieres.

Cyrus etiam, rex Persarum, cum Lydos superare non posset, quia fortissimi erant et ad labores assueti, tandem per ludos et usum veneris ibidem constitutos virtute et fortitudine enervatos perdomuit.

De ipsis insuper Romanis antiquis sic scribit Vegetius in principio primi libri (5): « Ideo ipsos perfectos ad bellum semper, quia nullis voluptatibus nullisque deliciis

(1) Aristot., *De Gen. Anim.,* I, c. 19, 727 a 18-20.
(2) Aristot., *De Gen. Anim.,* II, c. 3, 737 a 27-28.
(3) Veget., *Inst. rei mil.,* I, 1; III, c. 19-20.
(4) Aristot., *Ethic.,* VII, c. 11, 1152 a 6-9 (cfr. S. Th. in h. l. VII, l. 10).
(5) Veget., *Inst. rei mil.,* I, 3,

frangebantur ». Quid plura? quia etiam equi fortissimi, qui alias sunt audacissimi ad pugnandum, et procul odorant bellum, ex praesentia equae distrahuntur a pugna. Propter hanc ergo causam ipsae Amazones, ut historiae narrant, nullum virum in sua recipiebant acie.

Patet igitur ex iam dictis, mulieres a rebus bellicis excludi debere.

Caput 6.

Assumit alteram partem, quod non est conveniens mulieres exponi debere bellicis rebus, et respondet ad argumenta in contrarium facta.

1048. — Sed quia motivum dictorum Philosophorum probabilitatem habuit, sicut in argumentis apparet; solvendae sunt ipsorum rationes, et cum reverentia pertractandae.

Quod enim ponitur exemplum de avibus rapacibus, et quibusdam bestiis, quod audaciores ct fortiores sunt foeminae ad pugnandum et capiendum praedam, ergo similiter erit in mulieribus.

Ad hoc est responsio, quia non est simile de avibus, et bestiis, et mulieribus. Ut enim dictum est supra, homo naturaliter est civilis et oeconomicus, et in gubernatione suae familiae proprius actus est mulieris, sive in nutritione filiorum, sive in honestate servanda in domo, sive in provisione victualium: quae omnia fieri non possent, si rebus bellicis intenderent.

Et propter haec natura ipsam sic disposuit, ut ab ipsa pugnandi occasio tolleretur: quia, ut Philosophus *De animal.,* mulieres debiliora habent corpora quam viri, et sunt minoris caloris, et sola illa membra grossiora in eis videmus, quae ad actum ordinantur generationis et gestum, ut venter et nates, ac ad nutrimentum mammillae. Omnia autem alia habent subtiliora et debiliora quam viri, et minus nervosa, in quibus fortitudo consistit, ut sunt pedes et crura, manus et lacerti, et sic de singulis membris, ubi fortitudo fundatur, ut dictum est supra.

1049. — Quod vero dicitur, quod fortitudo augetur in eis per exercitium, hoc est verum: ergo pugnare expedit eis. Ad hoc responderi potest, quod sola fortitudo non sufficit ad vincendum in pugna, ut probat Vegetius *De re militari* (1) in principio; sed astutia bellandi, qua mulieres carent. Rudis enim et indocta multitudo exposita est semper ad necem.

Sic autem brevitas corporum Romanorum adversus Germanorum proceritatem praevaluit, ut ibidem dicitur. Et praeterea mulieres non debent actibus exponi ex quibus a virtutibus excludantur; quod contingit, si rebus bellicis deputentur propter incentivum libidinis, quod in eis est, et respectu sui, et ex consortio viri: propter quod natura mulieri multa fraena providit, ut est verecundia, quae est praecipuum vinculum eius, ut Hieronymus (x) scribit ad Cellantiam virginem, talares vestes, annulus in digito, servitus viri. Sic enim Scriptura sacra testatur (2): *Quoniam sub viri potestate eris.* Bellicis autem rebus intendere in republica libertatem meretur, unde et militibus iura gentium speciales apices privilegiorum concedunt.

Quod autem tertio obiicitur super idem medium de fortitudine ad bellandum, locum haberet, si sola fortitudo esset causa victoriae, et aptitudo membrorum esset in foeminis ad pugnandum, sicut in viris, cuius contrarium est probatum. Et praeterea natura mulieris est a viro pati, et non agere: pugnare autem summa est actio, cum sit actus fortitudinis, qui solus, si laudabiliter exerceatur, meretur coronam.

1050. — Dicendum est ergo simpliciter, mulierem non debere exponi bellicis rebus, sed in domo quiescere, curam gerere rei familiaris, ut dictum est supra: unde et in hoc Salomon, in fine Prov. (3), fortitudinem mulieris commendat, speciale de ipsa componens Canticum, sub litteris hebraici alphabeti, ac totum circa eam ad domesticam referens actionem. *Mulierem,* inquit, *fortem quis inveniet? Procul et de ultimis finibus pretium eius;* quasi multum sit reverenda, si habeat, quae sequuntur. Unde primo ponit artem filandi: *Quaesivit,* inquit, *lanam et linum, et operata est consilio manuum suarum:* per hoc volens ostendere, quod istud sit proprium earum officium.

Propter quod et in gestis Caroli Magni scribitur, quod filiabus suis, quas intime dilexit, colo et fuso mandavit insistere, et operosas esse.

Ulterius Salomon subiungit alios actus mulieris, qui referuntur ad domesticam domum, ut est filiorum curam habere, familiam dispensare, suae domui providere,

(*) Veget., *Inst. rei mil.,* I, c. i.

(x) Hier., epist. CXLVIII (PL 22, 1217).
(2) Gen. in, 16.
(3) Prov. xxxi, 10 sq.

amicos viri sui honorare, ac defectus eius supplere: quae sunt propriae operationes coniugis, et ad bona matrimonii pertinentes, ut de Abigail uxore Nabal Carmeli scribitur, sicut patet in I Reg. (1). Sed quia talis sollicitudo multas habet perturbationes, ut de Martha dicitur in Luca (2): *Martha, Martha,* inquit, *sollicita es, et turbaris erga plurima,* cum talia sint obiectum virtutis et fortitudinis: ideo dictus Sapiens talem mulierem fortem vocat, non quidem fortitudine ad opera bellica, sed ad patienter gubernandam familiam, ut superius est ostensum.

Caput 7.

Refert aliam opinionem dictorum philosophorum, quantum ad principatum, quem volebant esse perpetuum: circa quem disputat ad utramque parteiM quod sit melius.

1051. — Est autem et alia conditio, quam Philosopus, in secundo *Politic.* (3), attribuit politiae dictorum philosophorum, videlicet magistratus ad regimen iuxta morem Atticae regionis, cuius caput sunt Athenae, post mortem videlicet Codri regis; quos quidem magistratus romana respublica senatores vocabat. Hos praefati philosophi voluerunt esse perpetuos et quoscumque officiales in sua politica constitutos: quorum motivum, fuit imitatio naturae, ut Aristoteles eis imponit.

Videmus enim in terra, quod partes eius eodem modo semper se habent, ut in mineris contingit quia minera auri in eadem parte terrae semper generat aurum, et minera argenti argentum. Unde in lob (4) dicitur: *Habet argentum venarum suarum principia, et auro locus est, in quo conflatur.*

Ex hoc ergo principio sic concludunt, quod si locus auri numquam mutatur et argenti, ut fiat locus plumbi vel ferri; nec locus plumbi vel ferri, ut fiat locus auri vel argenti: sic et in principatibus contingere debet: quia nec principes, nec sui officiales mutari debent, ut fiant aliquando subditi, vel quod subditi fiant officiales vel principes: quia ars imitatur naturam in quantum potest.

Amplius autem: ad hoc idem probandum, sic argumentum assumi potest: quia, ut Philosophus dicit in principio suae *Metaph.* (1): « Experientia facit artem, et inexperientia casum », et Vegetius, *De art. milit. (2):* « Scientia, inquit, rei militaris nutrit audaciam. Nemo enim facere metuit, quod se bene didicisse confidit ». Ex his autem arguitur, quod si fiat mutatio rectorum vel principum, seu magistratus, interdum assumitur inexpertus, ex quo multi contingunt errores in politia.

Rursus ad idem. Talis vicissitudo regimini derogat, ut dictum est supra in secundo libro: quia datur occasio subditis non obedientiae ex spe evadendi manum principis, vel veniendi ad dictum principatum: et sic motivum dictorum philosophorum, Socratis videlicet et Platonis, videtur consonum rationi.

1052. — Sed e converso fuit motivum sapientum Urbis, sive romanae reipublicae, quia post expulsionem regum statuerunt consules: unde in I Mach. (3), scribitur, inter alia commendabilia de Romanis, quod *committunt uni homini magistratum suum per singulos annos dominari universae terrae suae, et omnes obediunt uni.* Causam autem assignant historiae, ut nec insolens diu maneret, et moderatior cito succurreret.

Quam quidem causam Philosophus etiam tangit in secundo *Politic.,* quia mutare aliquando principatum ac dignitatem, magistratus personis idoneis distribuere, causa est maioris pacis in civitate, et in politia quacumque.

Alia autem causa assumitur ex uno principio Philosophi, quinto *Ethic, (fl),* ubi dicitur, quod « principatus virum ostendit ». Contingit enim interdum personam assumptam ad dignitatem esse hominem virtuosum in gradu suo; sed postquam statum principatus accepit, elevatur in superbiam et tyrannus efficitur: sicut accidit de Saule, de quo dicitur in I Reg. (b), quod, quando assumptus est in regem, inter filios Israël non erat melior vir illo, et solis duobus annis in sua permansit innocentia. Postquam autem factus tyrannus, et Deo inobediens, dictum est ei per Samuelem (6): *Quia abiecisti sermonem Domini,* et non obedisti voci eius, *abiecit te Dominus ne sis rex.*

(x) I Reg. xxv.
(2) Luc. x, 41.
(3) Aristot., *Politic.,* II, c. 6, 1264 b 26 sq. (cfr. S. Th. in h. l. II, l. 7).
(4) lob xxvin, i.

(x) Aristot., *Metaph.,* I, c. x, 981 a 3-5 (cfr. S. Th. in h. l. I, l. x).
(2) Veget., *Inst. rei mil.,* I, c. 1.
(3) Mach. vin, 16.
(4) Aristot., *Ethic., "V,* c. 3, 1130 a 1-2 (cfr. S. Th. in h. l. V, l. 2).
(5) I Reg. ix, 2.
(6) I Reg. xv, 23.

1053. — Amplius autem: gradus quidam est in natura hominis, quantum ad virtutes et gratias. Quidam enim sunt ad subiectionem dispositi, sed ad regimen minus valent; quidam autem e converso.

Ex tali ergo opinione, quia bonus est subditus assumptus, et male regens, si perpetuetur cum principatu, est causa scissurae in civitate.

Rursus: appetitus honoris inest homini: unde Valerius Maximus (1) dicit, « quod nulla est tanta humilitas, quae hac dulcedine non tangatur »: et hinc sequitur aliud, scilicet quod est superioris impatiens.

Dare ergo principatum uni soli est causa seditionis in multitudine. Et ista est etiam ratio Aristotelis in secundo *Politic.* (2), ubi dicit, quod Socrates semper facit eosdem principes, quod seditionis est causa apud nullam dignitatem possidentes.

Videntes enim se omnino statu carere, si contingat eos esse viriles et animosos, ad discordias nituntur civium. Propter quod Valerius Maximus (3) refert de Fabio duce romano libro decimo, de quo dictum est supra, quod cum saepius consulatum habuisset, et in sua progenie talis dignitas a longo tempore per successionem continuata fuisset, id egit cum populo, ut aliquando vacationem huius honoris Fabiae genti darent. Laudabilis igitur politia est, in qua secundum merita unicuique civi vicissim distribuuntur honores, ut antiqui fecerunt Romani, quam etiam Philosophus magis commendat.

Caput 8.

Declarat melius esse in politia non perpetuare rectores; et respondet ad partem oppositam.

1054. — Sed quod pro se inducunt de mineris praefati philosophi, non habet similitudinem, sive necessitatem in arguendo, eo quod minerae sive auri, sive argenti, sive cuiuscumque metalli recipiunt impressionem a corpore caelesti, quae est ad unum determinata; unde sicut ficulnea semper ficus producit, et non alium fructum propter eadem principia quae sunt in ipsa, et mediante influentia caelesti; ita et eadem pars terrae sic disposita, ut sit minera auri, semper faciet aurum.

Sed non sic est de voluntate humana, quae sideribus non subiicitur, ut Ptolomaeus (*d*) probat in *Centiloquio,* quia volubilis est: unde actus humani ponuntur a Philosopho in *Ethicis* (2) de contingenti materia, et inde variantur de bono in malum, et a converso; et ideo perpetuatio est periculosa.

Sed quod postea dicitur de experientia, hoc supponi debet, ut eligatur expertus, qui possit et sciat regere et cives dirigere ad virtutem: alias si eligitur unus insufficiens pretio vel amore, iam politia est corrupta.

Formam enim eligendi tradit ille letliro Moysi cognato suo, ut in Exod. (3), scribitur, loquens de principibus et assessoribus populi: *Provide,* inquit, *viros potentes de omni populo, in quibus sit veritas, et qui oderint avaritiam; et constitue ex eis tribunos, et centuriones, quinquagenarios et decanos, qui iudicent populum.* Philosophus etiam, in quinto *Ethic.* (4), dicit, quod « non sinimus hominem principari, in quo est natura humana tantum, sed illum qui est perfectus secundum rationem »: quia, si aliter fiat, assumptus ad principatum, dat sibi plus de bonis, et tyrannus efficitur.

1055. — Quod autem inducitur ultimo de derogatione regiminis, si principatus immutetur, hic attendendum est, sicut tactum est supra in secundo libro, quod regiones diversificantur quantum ad homines, et in complexione et in modo vivendi, sicut caetera viventia secundum aspectum caeli, ut Ptolemaeus tradit in *Quadripart.* (5). Si enim plantae transferuntur ad aliam regionem, ad eius naturam convertuntur: simile est de piscibus et animalibus. Sicut ergo de viventibus, ita et de hominibus.

Gallici enim, qui se transferunt in Siciliam, ad naturam applicantur Siculorum: quod quidem apparet, quia, ut narrant historiae, iam ter est populata dicta insula de praefata gente. Primo enim tempore Caroli Magni; secundo ad trecentos annos tempore Roberti Guiscardi; et temporibus nostris per regem Carolum, qui iam induerunt ipsorum naturam.

Hoc ergo supposito, dicendum est, quod regimen et dominium ordinari debet se-

(1) Val.-Max., VIII, 14, 5.

(2) Aristot., *Politic.,* II, c. 5, 1264 b 7 sq. (cfr. S. Th. in h. l. II, l. 5).

(3) Val.-Max., IV, i, 5.

d) Ptol., *Cent.,* Sent, i et 8 (Ed. Bale 1551, pag. 438).

(2) Aristot., *Ethic.,* III, c. 1, moa 15 (cfr. S. Th. in h. l. III, l. 1).

(3) Exod. xviii, 21-22.

(4) Aristot., *Ethic.,* V, c. 10, 1134 a 35 (cfr. S. Th. in h. l. V, l. ii).

(5) Ptolo *Quadrip.,* II, c. 3-4.

eundum dispositionem gentis, sicut ipse Philosophus in *Politic,* tradit.

Quaedam autem provinciae sunt servilis naturae: et tales gubernari debent principatu despotico, includendo in despotic© etiam regale.

Qui autem virilis animi et in audacia cordis, et in confidentia suae intelligentiae sunt, tales regi non possunt nisi principatu politico, communi nomine extendendo ipsum ad aristocraticum.

Tale autem dominium maxime in Italia viget: unde minus subiicibiles fuerunt semper propter dictam causam. Quod si velis trahere ad despoticum principatum, hoc esse non potest nisi domini tyrannizent: unde partes insulares eiusdem, quae semper habuerunt reges et principes, ut Sicilia, Sardinia et Corsica, semper habuerunt tyrannos.

In partibus autem Liguriae, Aemiliae et Flaminiae, quae hodie Lombardia vocatur, nullus principatum habere potest perpetuum., nisi per viam tyrannicam, duce Veneriarum excepto, qui tamen temperatum habet regimen: unde principatus ad tempus melius sustinetur in regionibus supradictis.

1056. — Quod enim dicitur derogare politiae, non est verum, si eligantur idonei: alias, ut dictum est, corrumpitur politia. Idoneos autem Aristoteles tradit, in *Politic.* lib. quarto (4), mediocres civitatis, hoc est nec nimis potentes, quia de facili tyrannizant, nec nimis inferioris conditionis, quia statim democratizant.

Cum enim se in alto considerant, sui immemores, et sicut ignari regiminis, in erroris barathrum submerguntur, vel de improvida cura ad subditos, vel de praesumptuosa audacia ad aliorum gravamina: unde et politia corrumpitur et inquietatur. Assumendi igitur sunt rectores vicissim in politia, sive consules, sive magistratus vocentur, sive quocumque alio nomine, dummodo idonei reperiantur.

Amplius autem nec periculum imminet, quia iudicant secundum leges eis traditas, quibus sunt per iuramentum astricti: unde non est materia scandali puniendo, quia tales leges ab ipsa multitudine sunt institutae.

Rursus nec dominio derogat, si leviter puniat secundum naturam gentis subiectae: quia aliquando in talibus regionibus melius politia servatur dissimulando culpam, vel dimittendo poenam. In quo facto virtus epicheiae de qua Philosophus loquitur in quinto *Ethic.* Cl), videtur locum habere, quae iustum legale diminuit. In quo etiam regimine regulae illius summi pastoris sunt attendendae, videlicet beati Gregorii in *Registro* (2) et *Pastor.* (3), in quibus modum correctionis tradit secundum personarum statum et qualitatem.

Caput 9.

Disputat de communitate bonorum quantum AD POSSESSIONES, QUAS QUIDEM PHILOSOPHUS NOMINE PHELEAS DICIT DEBERE ADAEQUARI IN OMNIBUS: ET QUOD EST FALSUM QUOD LYCURGUS PHILOSOPHUS SENSIT.

1057. — Et quia opiniones dictorum philosophorum versabantur circa communitatem possessionum, congruum videtur de aliis dicere, qui circa ipsas suam constituerunt politiam. Duo enim fuerunt philosophi, qui considerantes litigia generari in civitatibus ex eo quod unus abundat, et alter caret, voluerunt in sua politia adaequare in civitatibus suis possessiones. Unus fuit Pheleas Chalcedonius, de quo Philosophus loquitur in secundo *Politic. (4),* alter fuit Lycurgus, Spartanorum regis filius, qui Lacedaemoniis iura constituit, ut tradit lustinus (5), ut aequata possessio neminem potentiorem altero redderet.

Modus autem, quem teneri voluit Pheleas in adaequando, narratur a Philosopho, ut fieret videlicet in ipsa constitutione civitatis, habita consideratione multitudinis civium et camporum: alias difficile iudicabat: et ut hoc perseveraret, ordinabat matrimonia contrahi inter maiores et minores: et sic per hoc tollebantur iurgia, amovebantur iniuriae, auferebantur arrogantiae, vel superbiendi materia.

Ad hoc etiam movebat exemplum in aliis politiis. Quia, ubi est bonorum temporalium inaequalitas, contingit saepius perturbatio: ibi enim est invidendi occasio: inde cupiditas oritur, quae, iuxta Apostolum (6), radix omnium malorum est. Ipse etiam Lycurgus propter hanc causam in legibus,

il) Aristot., *Politic.,* IV, c. n, 1295 a 25 sq. (cfr. S. Th. in h. l. IV, l. 10).

p) Aristot., *Ethic.,* V, c. 14, 1137 a 31 sq. (cfr. S. Th. in h. l. V, l. 16).

(2) Greg., *P.pist. XLVI* (PL 77, 1166).

(3) Greg., *Reg. Past.,* IIIa pars (PL 77, 49-126).

p) Aristot., *Polit.,* II, c. 7, 1266 a 39 sq. (cfr. S. Th. in h. l. II, l. 8).

(5) Iust., *Hist. Philipp.,* III, c. 2 et 3.

(β) I Tim. vi, 10.

quas Lacedaemoniis tradidit, pro ipsorum conservanda politia, artificiales subtraxit divitias, sive numismata in commutationibus rerum venalium, in solis naturalibus divitiis tales permutationes relinquens.

1058. — Sed hanc positionem philosophus reprobat in secundo *Politic,* tl), ostendens hanc adaequationem omnino impossibilem, et per consequens contra rationem.

Et primo ex parte humanae naturae, quae non semper in familiis multiplicatur aequaliter: quia contingit unum patremfamilias habere multos filios, alium autem nullum. Quod ergo isti duo haberent aequales possessiones, esset impossibile: quia una familia deficeret in victualibus, altera superabundant; et hoc esset contra provisionem naturae: quia quae familia plus multiplicatur in prolem, amplius cedit ad firmamentum politiae propter ipsius argumentum, quam quae in generatione prolis deficit; et quodam iure naturae magis meretur a republica, sive politia provideri.

Amplius autem: natura non deficit in necessariis, ut dictum est supra; ergo nec ars, quae civilis est regiminis. Sed hoc contingit, si in familiis adaequantur possessiones, quia videlicet cives moriuntur penuria, unde politia corrumpitur.

Non tantum autem ex parte naturae humanae sequitur inconveniens adaequare possessiones, sed etiam ex gradu personae. Est enim differentia inter cives, quemadmodum inter membra corporea, cui politia est superius comparata. In diversis autem membris virtus diversificatur, et operatio. Constat enim quod maiores expensas cogitur facere nobilis, quam ignobilis: unde et virtus liberalitatis in principe magnificentia vocatur, propter magnos sumptus. Hoc autem fieri non posset, ubi possessiones essent aequales: unde et ipsa vox evangelica (3) testatur de illo patrefamilias, sive rege, qui peregre profectus est, qualiter servis suis bona distribuit, sed non aequaliter, immo uni dedit quinque talenta, alteri duo, alii vero unum, unicuique secundum propriam virtutem.

1059. — Amplius autem: nec ipse ordo naturae hoc patitur, in quo divina providentia res creatas in quadam inequalitate constituit, sive quantum ad naturam, sive quantum ad meritum. Unde ponere aequalitatem in bonis temporalibus, ut sunt possessiones, est ordinem in rebus destruere, quem Augustinus respectu inaequalitatis definit, *De Civ. Dei* ζl): est enim ordo « parium et disparium rerum sua cuique tribuens dispositio ». Et ex hoc Origenes in *Periarchon* reprehenditur, quia omnia dixit aequalia ex sui natura, sed facta inaequalia propter defectum sui, hoc est propter peccatum. Non ergo ex adaequatione possessionum vitantur litigia, quin potius augmentantur, dum in hoc destruitur, sive tollitur ius naturae, quando subtrahitur indigenti, qui plus meretur.

Item, quia contra rationem est esse omnia aequalia in politia, cum omnia Deus instituerit in numero, pondere et mensura, ut in libro Sap. (2) dicitur, quae gradum inaequalitatis ponunt in entibus, et per consequens in civilibus, sive politicis.

Caput 10.

Agitur rursus de politia Platonis et Socratis quantum ad genera hominum qui requiruntur in ea, quae sunt quinque; ubi multum disputatur DE NUMERO BELLATORUM.

1060. — Sed redeundum est ad politiam Socratis et Platonis, quia quaedam alia constituerunt in ipsa praeter ea quae dicta sunt supra. Suam enim civilitatem distinxerunt in quinque genera hominum, videlicet in principes, consiliarios, bellatores, artifices et agricolas. Quae quidem divisio satis videtur sufficiens ad perfectionem civitatis, quia omnia genera hominum comprehendit, quae ad regimen politicum pertinent.

Sed Aristoteles (3) in hoc praedictos philosophos videtur reprehendere. Tum quia numerum ponebant bellatorum excedentem proportionem civitatis: ponebant enim mille bellatores ad minus, vel ad plus quinque millia. Secundum, quod Philosophus reprehendit, est, quia sic distinguebant bellatores ab aliis, quod nullo modo se exponerent bellicis rebus alii cives a bellatoribus.

Sed quantum ad primum non videtur determinatus numerus posse poni, eo quod omnes civitates non sunt aequalis potentiae et virtutis: unde consideranda est multitudo populi in civitate, et secundum numerum constituere bellatores. Item lati-

fl) Aristot., *Politic.,* II, c. 7, 1266 a 39 sq. (cfr. S. Th. in h. l. II, l. 8).
(2) Matth. xxv, 15.

il) S. Aug., *De Civ. Dei,* XIX, c. 13 (PL 41, 640).
(2) Sap. xi, 21.
(3) Aristot., *Politic.,* II, c. 6, 1265 a 9-10 (cfr. S. Th. in h. l. II, l. 6).

tudo regionis, ut sit sufficientia pascuorum et victualium: unde Aristoteles dicit in secundo *Politic.* (') quod, si tanta debeat esse multitudo bellatorum in civitate, oportet ipsam adaequari civitati Babyloniae, quae videlicet excedit in gentis multitudine, et in latitudine camporum.

1061. — Sed si attendimus ad ipsum numerum bellatorum, qui est mille, ut historiae tradunt (2), secundum unam expositionem, politia Platonis et Socratis cum civilitate concordant Romuli, primi constructoris Urbis, a quo et istud nomen miles originem habuit: unde et miles dicitur electus ad bellandum ex numero mille, quia mille erant tunc expediti bellatores ab ipso electi ad pugnandum contra adversarios Urbis, ut contra Sabinos primo, ulterius vero contra Samnites; et sic in hoc concordabat Romulus cum Socrate et Platone, licet primus conditor Urbis per longum tempus Philosophos antecesserit saepe dictos. Alio modo dicitur miles quasi unus ex mille, iuxta quod Scriptura volens commendare sanctum David de constantia et fortitudine (3): *Dilectus,* inquit, *meus candidus et rubicundus, electus ex millibus;* ut sic importet quamdam excellentiam in pugnando: quos Scriptura sacra expeditos vernaculos appellat in Genesi (4). Sic enim scribitur de Abraham, quod contra quatuor reges processit cum trecentis decem et octo expeditis vernaculis, qui quinque reges devicerant, capto Loth, nepote eiusdem Abrahae, cum tota familia: unde satis credibile videtur, quod maiorem habuit multitudinem ad pugnandum; sed isti nominantur propter ipsorum probitatem ad invadendum. Sic et Gedeon trecentos elegit de populo Israëlitico ad pugnandum contra castra Madianitarum, ut in lib. ludicum (5) traditur, quos probavit divino mandato esse aptiores ad pugnam, ex eo quod transiens populus quasdam aquas, omnibus ex populo bibentibus ex aquis praedictis et genua flectentibus, illi soli lambuerunt ut canes, non poplite flexo. Tales igitur sic electos non videtur possibile mille in civitate reperiri, et multo minus quinque millia: et sic vera est sententia Aristotelis contra Socratem et Platonem, si sic intendant.

1062. — Secundum vero quod Aristoteles improbat, est de distinctione bellatorum, quasi alii cives sint immunes a bello, ut consiliarii et artifices: quod non est verum, ubi sit aggressus multitudinis contra cives. Quamvis autem bellatores sint aptiores ad pugnam, quia experientiam habent, et pugnandi artem, et, ut ait Vegetius ζl): « Nemo facere metuit, quod se bene didicisse confidit »; impetum tamen multitudinis sustinere non possent, nisi cum multitudine. Sic enim ludas Machabaeus deficit, quia cum paucis pugnavit contra multitudinem Bacchidis, principis Demetrii regis, recedente ab ipso multitudine suae gentis, sicut patet in I lib. Mach. (2). Hinc est etiam quod quamvis Saul (3) elegerit tria millia virorum ad defensionem sui regni (duo enim millia erant cum ipso, ubi ipse curiam tenebat, ut in Magmas et in Bethel, mille vero cum lonatha in domo propria, ut in Gabaa Beniamin), nihilominus contra multitudinem hostium multitudine usus est: unde cum Naas Ammonites, rex eiusdem regionis, obsideret cum multitudine labes Galaad, trecenta millia de filiis Israël congregavit in castris, et triginta millia de tribu luda ad expugnandum Ammonitas praefatos, ut scribitur primo Reg. C).

Sed advertendum quod militaris disciplina Vegetii, in tertio libro (5), secundum sententiam Lacedaemoniorum, sive Atheniensium, restringit numerum in exercitu armorum, videlicet ad decem millia peditum, et duo millia equitum, vel ad plus viginti millia peditum, et quatuor millia equitum, ostendens magnam multitudinem esse damnosam, tum quia difficillius regitur, tum quia laboriosius in victualibus providetur. Ibidem etiam cum exercitu computat non solum tirones, sed etiam auxiliatores, quod ad alios cives referimus, qui non erant militiae deputati. Et praeterea idem Vegetius in primo libro (6), ubi docet eligi tironem, ad agricolas et artifices magis remittit, eo quod assueti sunt ad labores.

1063. — Assumendi sunt igitur cives ad pugnam non solum bellatores distincti, in quocumque genere sint, sive consiliarii, sive artifices, sive agricultores, dummodo dispositionem corporis habeant, unde non

(b Aristot., *Politic.,* II, c. 6, 1265 a 14.
(2) Isid., *Etymol.,* IX, c. 3 (PL 82, 345).
(3) Cant, v, 10.
(4) Gen. xiv, 14.
(5) lud. vu, 5-7.
(4) Veget., *Inst. rei mil.,* I, c. 1.
(2) I Mach. ix, 1-21.
(3) I Reg. xiii, 2.
(4) I Reg. xi, 1-11.
(5) VEGET., *Inst. rei mil.,* III, c. 1.
(6) Veget., *Inst. rei mil.,* I, c. 3.

impediantur a pugna, ut sunt homines corpulenti et ponderosi ad ambulandum; cives nimis deliciis dediti; homines etiam provectae aetatis, quos emeritos habebant antiqui Romani; homines etiam quos divina lex prohibet a pugna. Hos excludere a pugna dignum videtur, ut patet in Deut. (1), quod lex praedicta prohibet, instante exercitu, et acclamante praetore.

Ubi quatuor genera hominum ponuntur, quia a pugna excipiuntur ibidem: videlicet qui aedificasset novam domum, et non ea fuisset usus; vel qui plantasset novam vineam; qui in proximo uxorem duxisset: quae quidem tria intentionem distrahunt a pugnante, et ex hoc efficitur minus audax.

Quartum genus est nimis timentium mortem, qui a sacra Scriptura formidolosi vocantur. Vegetius etiam in principio primi libri (2), inter artifices quinque genera hominum dicit excludenda a castris, videlicet piscatores, aucupes, dulciarios, id est qui deliciis intendunt; linteones id est qui molles sunt ct flexibiles; item qui videntur intendere ed genesia, id est ad opera muliebria, ut sunt opera textrina, sive venerea.

Caeterum de ordine castrorum sive exercitus, et ipsius rectoribus seu motoribus, non est praesentis negotii: quia nostrum non videtur congruum docere pugnare, vel de eiusdem pugnae gymnasiis agere, sed solam veram tradere politiam; per quam, si ad veram pertingamus, disponimur ad vivendum secundum virtutem, et quasi participamus caelestem, quae est civitas Dei, de qua gloriosa dicuntur.

Caput ii.

Declarat de politia Hippodomi philosophi, QUI REPREHENDITUR QUANTUM AD GENERA HOMINUM, QUIA PONIT SOLUM TRIA, ET QUANTUM AD NUMERUM POPULI.

1064. — Praeter has autem quamvis Philosophus in secundo *Politic,* multas pertractet politias, inter alios tamen a supra dictis, qui multum de politia tractaverunt, fuit Hippodomus (3) philosophus Eriphontis filius, sed Milesius patria, unde Thales, unus ex septem sapientibus, originem traxit. Hic enim suam politiam ex multis et ad plura ordinavit, et primo quidem in ea numerum multitudinis determinatum tradidit civitati circa decem millia virorum: quem numerum sufficienter putabat in civitate: cuius forte fuit motivum quod superius traditum est de castris, quia melius gubernantur, et in victualibus potest per rectores congruentius provideri. Dictam autem multitudinem ad tria genera hominum reducebat, ad bellatores videlicet, artifices et agricolas. In qua quidem divisione sic ponebat eos esse distinctos, quod nec bellator ad culturam terrae, nec ad negotiationes, nec agricola ad arma transiret. Horum autem generum hominum sufficientiam dicebat esse, quia ordinantur ad conservationem humanae vitae. Agricolae quidem quantum ad victum, artifices autem quantum ad tegumentum, sed bellatores ad bonorum suorum firmamentum, sive custodiam.

1065. — Sed si ad ea attendimus, quae dicta sunt supra, et infra est dicendum, faciliter errorem dicti philosophi percipere possumus ex iam dictis: quia in politia determinatum numerum dare non possumus, sed multiplicatur in ea populus vel propter amoenitatem loci, vel propter famam regionis, vel propter foecunditatem gentis. Rursus videmus civitates, quod quanto magis abundant in gente, tanto maioris potentiae et famosiores iudicantur: nec propter hoc impediuntur in regimine, si per officiales bene disponantur et rectores: quia poenae in legibus institutae hominum arcent malitiam, et sunt in politia medicinae quaedam, ut tradit Philosophus in secundo *Ethic.* (4).

Nec iterum distingui sic debet, quin cum opportunitas hoc requirit, illa tria genera sint admixta: quia artifices et agricolae aliquando sunt bellatores, cum de istis duobus generibus hominum praecipue eligantur tirones, ut dictum est supra ex verbis Vegetii; et e converso dicimus de bellatoribus ad artifices et agricolas, cum de eis saepius assumantur.

1066. — Sed et sua divisio de solum tribus generibus hominum non est sufficiens: quia relinquit consiliarios et sapientes, qui sunt principalis pars politiae, sine quibus convenienter politia ipsa non regitur: ut enim historiae tradunt, Demosthenes Atheniensis praefatos viros peritos, vel quoscumque senes expertos sic se habere ad politiam definit, ut canes ad gregem,

(1) Deut. xx, 5-8.

(2) Veget., *Inst. rei mil.,* I, c. 7.

(3) Aristot., *Politic.,* II, c. 8, 1267 b 22 sq. (cfr. S. Th. in h. l. II, l. 10).

(4) Aristot., *Ethic.,* c. 2, 1104 b 17 (cfr. S. Th. in h. l. II, l. 3).

quorum custodia arcentur lupi: sic et se habent sapientes et advocati in civitatibus, quia canes sunt populi. Unde Tullius scribit in libro *De offic.* (1), quod Solon plus profuit reipublicae civitatis Atheniensis, quae legibus et institutis eius erudita fuit, quam victoria Themistoclis, quod bellum gestum fuerat consilio magistratus, sive senatus instituti ab eodem sapiente, qui fuit unus de septem. Unde et in Eccle. (2) scribitur: *Melior est sapientia quam arma bellica.* Vegetius etiam *De art. milit.,* et Valerius Maximus (3) de Aristotele referunt, quod cum esset vitae supremae, reliquias senilibus atque rugiosis membris in summo litterarum otio vix custodiens, adeo valenter pro salute patriae incubuit, ut eam hostilibus armis quasi solo aequatam, in lectulo Athenis iacens eriperet: et quantum ad hoc simile in eodem libro Eccle. (1) scribitur de sapiente: *Civitas parva et pauci in ea viri: venit contra eam rex magnus, et vallavit eam, extruxitque munitiones per gyrum, et perfecta est obsidio,* sicut accidit de Athenis per Philippum regem Macedonum, ut historiae tradunt. *Inventus est in ea vir pauper et sapiens,* ut dicti Philosophi, quorum fuit proprium mundum spernere, et quasi vitam religiosam eligere, sicut Hieronymus scribit, et postea subditur in eodem libro, quod *liberavit urbem per sapientiam suam.* Concluditur ergo ex praemissis, consiliarios non debere excludi a politia. Eodem etiam modo nec rectores, cum sint caput universitatis civilis, ex quo totum corpus dependet.

Caput 12.

Refert etiam opinionem eiusdem quantum AD POSSESSIONES, QUAS IN TRES PARTES dividit; et in quo salvatur SUA POSITIO.

1067. — Sunt autem et alia, quae dictus Hippodomus (5) posuit in sua politica, ut est de distinctione possessionum: quia in tres partes distinguebat possessiones totius regionis civitatis. Quasdam enim deputabat ad rem sacram, quae scilicet divino cultui dedicabantur, ut sunt hodie bona ecclesiastica; quasdam autem assignabat communes, quae bellatoribus dispensabantur; quasdam vero proprias, quae agricolis debebantur.

Artificibus vero nihil assignabatur, eo quod ex arte sufficienter vivere possent. Sed haec divisio, etsi insufficiens videbatur in multis, in quantum tamen ad aliquid laudabilis erat, in eo videlicet quod divinae reverentiae deferebat. Quam quidem et iure naturae et iure divino debemus: sic enim mos fuit apud antiquos Romanos, ubi viguit disciplina. Unde Gen. (4) scribitur, quod tota terra Aegypti, imminente fame, tempore loseph, in servitute redacta est regis, praeter terram sacerdotum, quae videlicet sic erat dedicata Deo, quod alienari non poterat, sicut nec hodie possessiones Ecclesiae, nisi multum legitimis casibus. Philosophus etiam refert in sua *Metaph.* (2), quod Aegyptii fuerunt de primis philosophiae vacantibus, et praecipue in mathematicis artibus: cuius rationem assignat, quia gens illa sacerdotalis plus vacare permissa est, ex abundantia videlicet eorum quae habebant ex possessionibus eis concessis, per quae tollitur sollicitudo in quaerendo victum.

Et quamvis lex Mosaica (3) prohibeat sacerdotibus inter fratres suos possessiones habere, plus tamen eisdem concessit, dum omnium civium possessiones in partem fructuum percipiunt, videlicet decimarum. Unde in Malach. (4) scribitur: *Afferte,* inquit, *omnem decimationem, ut sit cibus in domo mea:* et de hoc, quasi de opere perfectae iustitiae, se ille Pharisaeus extollit in Luca (5): *Decimas,* inquit, *do,* videlicet sacerdotibus et Levitis, *omnium quae possideo.* Rationabile etiam erat, quod Hippodomus de bellatoribus seu militibus ordinaverat, ut stipendia perciperent de bonis communitatis, sicut communitati deserviunt. Sic etiam romana respublica statuit, ut de publico aerario viverent. Quo quidem titulo dicit loannes Baptista militibus, ut in Luca (°) scribitur: *Estote,* inquit, *contenti stipendiis vestris.* Et Apostolus in I epist. ad Cor. (7): *Quis,* inquit, *militat stipendiis suis umquam?*

1068. — Sed in hoc sua deficiebat politia, in quantum solis agricolis proprias assi-

(b Cic., *De Offic.,* I, c. 30.
(2) Eccle. ix, 18.
(3) Val.-Max., V, 6, ext. 5.
(1) Eccle. ix, 14-15.
(5) Aristot., *Politic.,* II, c. 8, 1267 b 33-37 (cfr. S. Th. in h. l. II, l. 10).

fl) Gen. XLVII, 20-22.
(2) Aristot., *Metaph.,* I, c. 1, 981 b 23-25 (cfr. S. Th. in h. l. I, l. 1).
(3) Num. xviii, 20-21.
(4) Mal. ni, 10.
(5) Luc. xviii, 12.
(6) Luc. ni, 14.
(7) I Cor. ix, 7.

gnabat possessiones, nisi forte hoc dicatur ratione agriculturae, quia hic est proprius eorum actus: unde agricolae proprias dicuntur possessiones habere quantum ad culturam, caeteri vero cives, quantum ad usum. Alias esse imperfecta politia et defectiva. Constat enim possessiones, ut dictum est supra in secundo libro, inter naturales divitias computari: quae sic vocantur, quia homo ipsis naturaliter indiget ut necessariis humanae vitae, et propter ipsarum amoenitatem, ad refocillationem animae: unde primus homo primo usus est eis divino mandato, quia collocatus est in paradiso, quem Dominus plantaverat diversis arborum generibus, ut operaretur et custodiret illum operatione quidem delectabili sine fatigatione, ut Augustinus exponit, octavo *Super Gen. ad litt.* (').

De primis etiam filiis Adae, videlicet Cain et Abel, historia Genesis (2) narrat, quod prima ars, quam didicerunt, fuit gubernare divitias naturales, quia *Cain factus est homo agricola, Abel autem custos ovium:* in hoc volens ostendere, ipsas esse institutas ad indigentiam vitae. Ergo non solis agricolis erant assignandae possessiones, ut Hippodomus dicit. Ad perfectionem igitur politiae requiritur, ut non solum agricolae proprias habeant possessiones, sed etiam alii, nisi eo modo quo supra est declaratum; et tanto amplius abundent, quanto in altiori culmine sunt constituti, ut supra de regibus est dictum, ut iam patuit; ne forte ex nimia cura rerum temporalium distrahuntur a rebus bellicis, vel ipsorum nimia amoenitate mollescant, quod cedit in politiae non modicum detrimentum. Unde et ipse Hippodomus proprias eis auferebat possessiones, ut solis armis intenderent.

Caput 13.

Ponit opinionem eiusdem circa iudices et assessores politiae, ubi divisionem facit multiplicem et notabilem circa ea quae sunt agenda per iudices.

1069. — Et quia Philosophus de dicto Hippodomo longum adhuc sermonem fecit circa suam politiam, et de ipsa multum est dictum, sub compendio accipienda est sua traditio, quae restat. Omnium enim referre politias, cum quaelibet civitas suam habeat et diversam, laboriosum esset scribere et fastidiosum audire. Illud autem in quo multum institit dictus Hippodomus fuit de iudiciis, ut refert Aristoteles in secundo *Politic,* ζl). Primo quidem de iudiciis respectu sui: quia omnia iudicia ad tria reduxit, in quibus homines litigant, videlicet vel de damno rerum, vel de iniuria in personam; et hoc dupliciter, vel de offensa in verbo, vel de gestu, quod dehonorationem Aristoteles appellat, secundum dictum Philosophum; vel est de laesione sive percutiendo, sive vulnerando, quam Philosophus mortem vocat, quia ad mortem ordinatur, de quibus longus est sermo in iure civili: et haec iniustificationem vocat ibidem, quia contra iustitiam exercentur. Distinguebat etiam de iudiciis ex parte indicantium, quia ad duo genera referebat: videlicet ad patronum ordinarium; secundum vero erat provocatorium, quod ipse principale vocat, in quo erat appellationis refugium: et istud, ut Philosophus narrat in secundo *Politic.,* volebat constitui ex senioribus electis civitatis, qui male iudicata revocarent, quos Thusci antianos vel priores vocant, et ad hoc sunt inventi. Interdum autem est syndicus constitutus ad idem, sic nominatus quasi curam gerens politiae, ne laedatur per iniustitiam, ut faciunt collegiorum oeconomi.

1070. — Item statuit dictus Hippodomus in sua politia, in utroque praetorio tam ordinario, quam principali, ut iudicia fierent sine collectione sapientium, sed quilibet scriberet singillatim in pugillaribus de sententia ferenda suum consilium, quam ordinario, vel iudici appellationis secreto porrigeret: cuius causam Aristoteles assignat, ne forte timore civium deieraret, et declinaret a vero: quem modum hodie politiae Thuscorum observant ponendo fabam, sive denarium in pyxidibus deputatis ad affirmativam vel negativam super rebus agendis pro republica, sive pro condemnando, sive pro absolvendo civem.

Item statuit idem Hippodomus in sua politia quasdam leges pietate plenas, et iuri naturae consentaneas circa quaedam genera hominum. Primo quidem quantum ad sapientes, ut si ex eis aliquis ordinaret expediens civitati vel castro, honorem consequeretur iuxta meritum operis, sicut factum est loseph per Pharaonem, ut in Genesi scribitur (2), et sic accidit Mardo-

(b Aug., *De gen. ad litt.,* VIII, c. 10 (PL 34, 381).
(2) Gen. iv, 2.

ζl) Aristot., *Politic.,* II, c. 8, 1267 b 38 sq. (cfr, S. Th. in h. l. II, l. 10).
(2) Gen. xli, 41-45,

chaeo per Assuerum (1), et hoc propter beneficia quae uterque contulerat, unus quidem regioni, alter vero principi.

Hoc idem etiam de bellatoribus praecipit, ut si aliqui eorum morerentur in bello ob defensionem patriae et bonum civitatis, ipsorum nati acciperent cibum de aerario publico. In quo quidem romana respublica maxime conatum adhibuit victoriosos milites honorare sive in morte, sive in vita, ut historiae tradunt; sed praecipue in filiis, quia in eis, cum sit ipsorum similitudo, satis perpetuatur memoria, ut verum sit quod in Eccli. (2) scribitur: *Mortuus est enim et quasi non est mortuus: similem enim reliquit post se,* videlicet in beneficio adepto causa patris.

Item statuit quod totus populus, videlicet tam bellatores, quam artifices, quam etiam agricolae, principem eligerent: nolebant enim principem per successionem, quemadmodum pro maiori parte observant civitates Italiae.

Item: statuit quod principes de tribus haberent curam praecipue, videlicet de rebus communibus, de peregrinis et orphanis: orphanos vocans omnes impotentes, qui non possunt sua iura consequi. Quod et lex divina specialiter praecipit, eo quod eosdem alii de facili laedunt propter impotentiam resistendi.

Ista sunt igitur quae de politia tradit idem Philosophus. Et quamvis idem Philosophus in secundo *Politic,* ipsam reprehendat in multis, quae disputabilia sunt in utramque partem, sicut actus humani, cum sint de materia contingenti; multa tamen laudabilia scribit, et quae cum politia Romana concordant, sicut infra videbitur. Et haec de ipso in tantum ad praesens sint dicta.

Caput 14.

De politia Lacedaemoniorum, quam reprehendit CIRCA REGIMEN SERVORUM ET MULIERUM, ET CIRCA BELLATORES.

1071. — Nunc igitur ad alias politias procedendum, quas Philosophus (3) refert in praedicto libro secundo, ut Cretensium et Lacedaemoniorum, quae clarae videbantur et ex fama regionis, et ipsarum antiquitate, et carum auctore. Et licet in multis Aristoteles commendet politiam praedictam, multa tamen ibidem reprehendit. Primo quidem de remissione quantum ad servos, quia non ut subditos, sed ut amicos eos habebant, et inde lasciviebant, et efficiebantur elati, et concitabant rixas in confinibus Lacedaemoniorum contra tyrannos, ut de eis illud competeret, quod in Prov. (5) dicitur: *Qui delicate a pueritia nutrit servum suum, postea illum sentiet contumacem.* Item, ibidem, dicitur (2): *Servus verbis non potest emendari, quia quod dicis intelligit, et respondere contemnit.*

Sed forte hoc non sine ratione contingit interdum, quando imminent pugnae cum hostibus, quia tunc servi manumittuntur, eo quod audaciores sunt ad aggrediendum. Unde in III lib. Reg. (3) scribitur, quod rex Achab per pedissequos civitatis ex mandato Dei Syriam percussit et fugavit. Propter quod historiae romanae tradunt, quod post conflictum ipsorum apud Cannas tanta fuit ipsorum strages, quod coacti sunt relegatos et proscriptos revocare, ac servos libertate donare, ex quibus aciem fecerunt ad defensionem Urbis. Quia ergo Lacedaemonii infestos habebant confines, ideo servos levius tolerabant. Lacedaemonii enim confines erant, ut ipse Aristoteles (4) dicit, duabus regionibus, Arcadiae videlicet et Messenae, item Thessalonicae; ab alia autem parte Achaiae et Thebaeis, qui antiquitus multum viriles fuerunt.

1072. — Reprehenduntur ergo Lacedaemonii, si populares, quos servos vocant, sustinent non refraenando eorum stultitias ex iam dicta causa; sed tolerari possunt, si confines sunt nimis infesti, ut dictum est supra: quia praedictis servis datur audacia ad invadendum et refraenandum malitiam hostium, et ex eadem causa dabatur libertas mulieribus, unde efficiebantur lascivae. De hoc enim a Philosopho reprehenduntur, quod suas mulieres non restringebant a discursibus, quod mulieri est laqueus libidinis, ut de Dina accidit filia Iacob, sicut in Genesi (5), scribitur, quae oppressa fuit a Sichem, filio regis Emor, quia sine custodia discurrebat per regiones. Unde in Eccli. (6) dicitur: *In filia non avertente se firma custodiam, ne, inventa occasione, abutatur se.* Ita et de Lacedaemoniis contingebat, quod vivebant vo-

(1) Esth. vi, 1-3.
(2) Eccli. xxx, 4.
(3) Aristot., *Politic.,* II, c. 9, 1269 a 29 sq. (cfr. S. Th. in h. l. II, l. 13).
(5) Prov. xxix, 21.
(2) Prov. xxix, 19.
(3) III Reg. xx, 14.
(4) Aristot., *Politic.,* II, c. 9, 1269 b 3 sq.
(5) Gen. xxxiv, 1-2.
(6) Eccli. xxvi, 13.

luptuôse propter nimiam libertatem. Sed eos excusat Aristoteles propter ipsorum nimia bellorum exercitia, quae habebant Lacedaemonii: unde uxores eorum cogebantur discurrere ad gubernationem familiae; sed si alias sustinuissent ipsorum viri, mala erat politia.

1073. — Tertium autem, quod Aristoteles disputat de Lacedaemoniorum politia, est circa milites, utrum deberent uxores habere, vel mulieribus coniungi: quia, si hoc est, distrahuntur a pugna. Ex actu enim carnalis delectationis mollescit animus et minus virilis redditur, ut dictum est supra: et sententia est Platonis, ut Theophrastus refert, quod militaribus rebus intentis non expedit nubere. Sed Aristoteles istud reprobat dicto secundo libro, quia bellatores naturaliter sunt proni ad luxuriam.

Causa autem assignatur in quodam libello, *De Problematibus,* translato de graeco in latinum Frederico Imperatori. Sed Philosophus (') ibidem introduxit Hesiodi poetae fabulam, quae Martem cum Venere iunxit: unde si abstineant a mulieribus, prolabuntur in masculos. Et ideo Aristoteles in hoc reprobat Platonis sententiam, quia minus malum est mulieribus carnaliter commisceri, quam in vilia declinare flagitia. Unde Augustinus (2) dicit, quod hoc facit meretrix in mundo, quod sentina in mari, vel cloaca in palatio: « Tolle cloacam, et replebis foetore palatium »: et similiter de sentina: « Tolle meretrices de mundo, et replebis ipsum sodomia ». Propter quam causam idem Augustinus ait in quartodecimo *De Civ. Dei* (3), quod « terrena civitas usum scortorum licitam turpitudinem fecit ».

Hoc etiam vitium sodomiticum ipse Philosophus (4), in septimo *Ethic.,* dicit accidere propter vitiosam naturam et perversam consuetudinem: et horum etiam non est convenientiam vel inconvenientiam assignare, cum non sint per se delectabilia humanae naturae: unde medium virtutis ibi esse non potest. Et hoc concordat cum Apostolo, ad Rom. (5), qui tales actus ignominiae passiones appellat.

1074. — Quartum autem, quod Aristoteles reprehendit in Lacedaemoniorum politia, est de inaequali divisione successionum: quia unus civis quasi totam occupabat regionem, ex re videlicet pecuniaria, sicut saepius accidit de foeneratoribus; alii vero cives expoliati fugiunt, et sic remanet politia nuda.

Item circa uxores, quia in bonis defuncti uxor ratione dotis duas occupabat partes, sicut accidit in Francia de medietate bonorum; residuum vero distinguebatur, seu distribuebatur haeredibus, et pro suis legatis. Sed quantumcumque toleretur apud Lacedaemonios de aliis civibus diminutio possessionum, quantum tamen ad bellatores sustineri non debet, quia per eos civitas conservatur in sua virtute. Hoc autem Aristoteles accidisse Spartiatis, hoc est Lacedaemoniis, dicit, quia ad nihilum sunt redacti propter dictam causam; cum tamen soliti essent habere decem millia bellatorum, quod non erat modicum apud veteres. Isti autem sunt illi Spartiatae, de quibus agitur in I Mach. (b, qui propter virilitatem animi cum ludaeis et Romanis specialem habebant amicitiam.

Caput 15.

Reprehendit etiam dictam politiam quantum ad leges filiorum et iudicum, movens quaestionem utrum pauperes sint eligendi ad regimen politicum.

1075. — Est et aliud, quod reprehendit Aristoteles (2) in dicta politia, de generatione videlicet filiorum. Statuerunt enim in sua politia ad provocandum cives, quod zelarent multiplicationem prolis, quod qui tres haberet filios, assumeretur ad dignitatem publicorum negotiorum; et qui quatuor, esset sine vectigali. Hoc autem erat causa depauperandi cives: unde fiebant impotentes ad invadendum hostes, et hoc fuit in eis causa dissensionis, unde regio diminuta est in virtute.

Istud autem reprehensibile esse, in ratione fundatur, quia quod quis generet plures, non est virtutis, ex qua quis meretur praecminentiam, puta ut in bellando pro republica, quod est virtutis fortitudinis, vel in consulendo civitati, quod pertinet ad prudentiam, vel in regendo cives, quod pertinet ad iustitiam, vel in conversando oneste cum eis, quod pertinet ad temperantiam. Sed quod in generando quis mereatur praemium in republica, hoc non est virtutis, quia etiam vilis homo potest ha-

d) Aristot., *Politic.,* II, c. 9, 1269 b 28.
(") S. Aug., *De Ordine,* II, c. 4 (PL 32, 1000).
(3) S. Aug., *De Civ. Dei,* XIV, c. 18 (PL 41, 426).
(4) Aristot., *Ethic.,* VII, c. 6, 1148 b 28 (cfr. S. Th. in h. l. VII, l. 5).
Rom. i, 26.

(b I Mach. XII, 2-21.
(2) Aristot., *Politic.,* II, c. 9, 1270 b 3 sq. (cfr. S. Th, in h. l. II, l. 13).

berc virtutem generativam meliorem: unde quod in hoc honoretur, non est dignum, quia honor non debetur nisi propter virtutem, ut Philosophus dicit in primo *Ethicorum (')*.

In omnibus igitur actibus politiae inter cives aequa debet esse ponderatio oneris et honoris, praeter quam in praedictis, ut verum sit, quod dixit David, sicut in **I** Reg. (2) scribitur, recuperatis spoliis de Siceleg, contra Amalecitas: *Aequa,* inquit, *erit portio euntis ad bellum, et remanentis ad sarcinas.* Et quamvis lex Mosaica sterili maledictione imprecetur, ut in Exod. (3) et Deut. (4) est manifestum, et ad multiplicandam generationem plurium uxorum sit facta concessio; hoc non fuit ibi concessum, nisi ad virtutem, referendo ad cultum divinum, sicut Augustinus dicit *De Civ. Dei (5).*

1076. — Aliud autem, quod reprehendit Philosophus (6) in Lacedaemoniis, unde ipsorum corrupta fuit politia, circa electionem iudicum est, quia eligebantur pauperes, qui, egestate compulsi, corrumpebantur pecuniis a maioribus, et inde opprimebatur iustitia, et exercebantur tyrannides.

Comparatione ergo istius politiae democratiam Philosophus magis commendat: quia deficientibus in civitate hominibus virtuosis ad regimen, ex quibus constituitur principatus qui aristocratia vocatur, melius regitur per divites malos, ex quibus constituitur principatus qui appellatur democratia. Non ergo expedit politiae pauperes assumi et cupidos ad iudicandum.

Unde narrant historiae, quod duo viri per consules Romanos fuerant electi ad gubernandum Hispaniam, quorum unus nimis pauper, alter nimis erat avarus. Cumque delatio facta fuisset in Capitolio de ipsis, quia de hoc litigabant, Scipio Africanus de neutro consuluit, utrumque corruptorem definiens politiae, sive cuiuscumque regiminis, quia se habent ad civitatem velut sanguisugae ad corpus humanum. Unde in Prov. (7) dicitur: *Sanguisugae duae sunt filiae, dicentes: Affer, affer;* quasi ad hoc sit principalis eorum intentio extorquere pecunias.

(4) Aristot., *Ethic.,* IV, c. 7, 1123b 35 (cfr. S. Th. in h. l. IV, l. 8).
(2) I Reg. xxx, 24.
(3) Exod. xxiii, 26.
(4) Deut. vu, 14.
(5) S. Aug., *De Civ. Dei,* XVI, c. 38 (PL 41, 517).
(6) Aristot., *Politic.,* II, c. 9, 1270 b 6 sq. (cfr. S. Th. in h. l. II, l. 14).
(7) Prov. xxx, 15.

1077. — Sed quid dicemus de Fabricio consule, qui pauperrimus fuit? ut scribit Valerius Maximus (1). Item de Lucio Valerio? (2) de quo dictum est supra, qualiter in summa paupertate mortuus est.

Ad hoc autem distingui oportet de duplici indigentia, voluntaria scilicet, et necessaria. Voluntariam habuit Christus et sui discipuli; et hanc habuit Fabricius et alius consul Romanus, qui, ut fideliter gubernarent rempublicam, divitias contempserunt. Maluit enim Fabricius divitibus imperare, quam locupletem fieri, ut dictum est supra de ipso. Haec ergo non repellitur a regimine; sed secunda necessaria: quia talis raro, vel numquam bene regit vel consulit, nisi suo appetitui vacuo satis detur. Cuius ratio, et differentia de utraque paupertate haberi potest ex diversitate finis.

Finis autem paupertatis voluntariae est bonum honestum, sive bonum virtutis; finis vero necessariae inopiae est bonum utile, ad quod appetitus eius est pronus. Hoc autem est, cuius gratia aliquid agitur, ut Philosophus dicit. Quidquid ergo agunt, qui talem habent indigentiam, ad hunc finem deducunt, ut suum impleant ventrem et bursam. Sed qui voluntariam, sicut contemptivi divitiarum, ordinant omnia ad virtutem: et ideo cum gubernant vel regunt cives, semper in eis bonum virtutis intendunt, quod est bonum humanum, ut idem Aristoteles dicit in primo *Ethic, (f).*

Amplius autem: natura nihil frustra operatur, ut dicit Philosophus in primo *De caelo* (4). Appetitus vero eius qui non habet divitias ex necessitate, et non voluntate, semper tendit ad habendum divitias. Si ergo non consequitur, erit frustra: et ideo natura appetitus ad hoc impellit, sicut refugiens vacuum, quod sustinere non potest. Ergo difficile est vitare, ut non insequatur quocumque modo ad habendum divitias.

Periculosum est igitur politiae, sive reipublicae pauperem assumi ad consulatum, sive ad iudicatum, ut Philosophus dicit, nisi quando paupertas est placida: quia tunc est resecata cupiditas, quae omnium malorum est radix, ut scribit Apostolus (5). Talis enim indigens ad regimen politiae est optimus, de quo in Ecclesiaste (6) scri-

(4) Val.-Max., IV, 3, 6.
(2) Val.-Max., IV, 4, 1.
(3) Aristot., *Ethic.,* I, c. 1, 1094 b 7 (cfr. S. Th. in h. l. I, l. 2).
(4) Aristot., *De caelo,* I, c. 4, 271 a 33 (cfr. S. Th- in h. l. I, l. 8).
(5) I Tim. vi, 10.
(6) Eccle. ix, 15,

bitur, quod *inventus est vir pauper et sapiens, qui liberavit urbem per sapientiam suam,* nulla videlicet cupiditate impeditam.

Caput 16.

Redit adhuc super politiam Lacedaemoniorum QUANTUM AD IPSORUM REGEM, REPROBANS MODUM QUEM TENEBANT CIRCA IPSUM, OSTENDENS INCONVENIENTIA QUAE SEQUEBANTUR EX HOC.

1078. — Post hoc autem et super Lacedaemoniorum regimen est agendum. Volunt enim historici, ut Iustinus Hispanus, magnus gestorum scriptor (1), dictam civitatem habuisse regem, et ipse Aristoteles in secundo *Politic.* (2) hoc affirmat, quod rex esset respectu regionis et provinciae, sicut in Urbe contingit.

Hoc etiam videmus in multis partibus Europae occidentalis et borealis, quod regem habent, et quaelibet civitas suas leges et politiam, puta Francia, Hispania, Gallia et Germania. Lacedaemonii igitur, qui Spartiatae sive Spartani, regem habuerunt, in quibus Catellus regnavit, cuius Lycurgus, ut tradit idem Iustinus (3), in pupillari aetate curam suscepit, ut in Cretensi politia patebit. Circa quod quidem regimen regis Spartiatarum seu Lacedaemoniorum procedit Philosophus in *Politic,* reprehendens ipsum de multis.

Primo, de provisione regis, quia non sustinebant occasione inventa, quod regimen esset perpetuum. Sed nec etiam ad vitam modum rectorum politicorum servare volentes, quod in praciudicium non modicum videbatur esse regiminis: quia in hoc enervabatur ipsorum potestas, et subditis dabatur occasio resiliendi a legibus observandis; et sic non poterant ipsorum reges facere viros perfectos ct virtuosos. Propter quam causam, licet dictus Philosophus non faciat mentionem, historiae tamen tradunt Lacedaemonios fuisse gentem indomabilem, nisi quod per dictum Lycurgum fuit morum maturitate ac praeclaris legibus regulata, de quibus infra dicetur.

Sequebatur etiam istud inconveniens, quod si quando civitas legatos mitteret, ut ipse Philosophus dicit, ad aliquam civitatem, vel provinciam, sive regionem, cum quidam ex eis pugnarent pro rege, quidam autem hostes forent, cognoscebatur ipsorum dissensio: unde minus erant cari, et de sua legatione raro reportabant intentum.

1079. — Et advertendum, quod quamvis consules in Urbe annuales essent, ut dictum est supra, et assignata causa est, sicut et magistratus Athenis; tamen non sic erat faciendum de rege, immo si non sit perpetuus, valde periculosum est civibus. Dictum est enim supra, quod haec est differentia inter regem et rectorem politicum, quod alter, videlicet politicus, solis legibus suae civitatis populum iudicat; regalis vero princeps ultra leges quas invenit, vel ante statuit, opportunis temporibus legibus, quas in pectore defert, utitur pro meliori exitu sui regiminis ac suae gentis salute. Si ergo tales principes ad tempora regnent, contingit ipsos ad iudicandum esse praecipites, sive contra cives, qui de ipso amovendo fuerunt solliciti, sive alicuius rei adipiscendae cupidine, vel ut amicis praestent gratiam, quam, si regnassent, non fuissent facturi.

Quantum autem ad primum habemus exemplum illius, qui dixit in Luc. (1), exponendo, ut littera sonat: *Verumtamen inimicos illos, qui noluerunt me regnare super se, adducite huc, et interficite ante me.* Hoc eodem modo, ut historiae tradunt, Herodes occidit multos ex nobilibus ludaeorum, qui conabantur sibi regnum auferre. Quantum autem ad secundum, exemplum assumi posset de villico iniquitatis in eodem Evangelic (2): quod extendi potest ad omnem gradum regiminis, quia gerunt vicem dominorum in terra, quod et principes orbis faciunt in respectu Dei. Cum enim timent amoveri ab officio, de aerario publico dominii sui iugiter sibi amicos copulant.

Ex quibus omnibus manifestum est, quod maximum est periculum alicui temporali rectori conferre regendi arbitrium in faciendo iustitiam. Sed si dominium est perpetuum, rector curabit de subditis sicut de re propria, ad quam quotidie et continuo sollicitatur quasi ad suas divitias naturales, et ad indeficientem thesaurum. Propter quod sic ipse eos gubernat, sicut pastor gregem, sicut hortulanus plantam, quorum qualiscumque laesio eis efficitur scandalosa.

(1) Iust., *Hist. Philipp.,* III, c. 2.
(2) Aristot., *Politic.,* II, c. 9, 1271 a 18 sq. (cfr. S. Th. in h. l. II, l. 14).
(3) Iust., *Hist. Philipp.,* III, c. 2.

(1) Luc. xix, 27.
(2) Luc. xvi, 1-8.

Caput 17.

EX EADEM CAUSA PONIT QUAEDAM IN DICTA politia Lacedaemoniae reprehensibilia, QUAE ERANT MATERIA DISSENSIONIS IN POPULO.

1080. — Inerat etiam quaedam consuetudo talibus dominis in politia Lacedaemoniorum ex eadem causa trahens forte originem, quia tales principes de republica non curabant ut in eorum solemnitatibus et ostentationibus primum fierent exactiones in populum: unde gravati pauperes seditionem concitabant, et sic enervabatur politia. Propter quod, ut de publico fieret aerario, Philosophus, in secundo lib. *Politic.* (■), magis commendat: quam quidem consuetudinem dicit in Creta fuisse, sive legem constitutam. Exactiones enim, sive vectigalia multiplicata in populo, nisi pro urgenti causa, ut puta pro conservatione civitatis vel regionis, ipsam conturbant, et sunt in ea causa dissensionis et litis.

Ex hac etiam eadem ratione sequebatur aliud inconveniens, quod navalis princeps distinguebatur ab ipsa, ex qua sequebatur divisio animorum, et per consequens dissensio politiae: quod non accidisset, si fuisset princeps perpetuus, quia quicumque fuisset dux civitatis, fuisset ei subiectus. Facit autem mentionem de navali bello, quia Lacedaemonii multum dominabantur mari. Concluditur etiam ex eodem forte malam esse politiam praedictorum, quia viri militares non assumebantur, qui essent fortes virtute, videlicet fortitudinis, quae est una de principalibus inter quatuor, qua cives exponunt se morti pro republica, sicut Regulus apud Poenos; sed habebant dicti milites, sive principes partem virtutis, quam Philosophus increpat in sua *Politica.*

1081. — Distinguit enim Aristoteles in tertio *Ethic.* (2) duplicem fortitudinem. Quarum alteram hic tangit, quae militaris dicitur, quae solis viribus innititur corporis; et hanc Philosophus vocat partem virtutis, sive fortitudinis, quia requiritur interdum in vera fortitudine.

Alia est quae gratia reipublicae se exponit, et non cedit, neque fugit periculis excrescentibus, de qua Seneca dicit in libro *De Dei providentia* (1): « Fortissimos, inquit, sibi pares fortuna quaerit. Ignem experitur in Mutio, paupertatem in Fabricio, exilium in Rutilio, tormenta in Regulo, venenum in Socrate, mortem in Catone »; et de qua etiam dicitur in I Mach. (2), per Mathathiam de filio: *ludas.,* inquit, *fortis viribus a iuventute sua sit vobis princeps, et ipse aget bella populi;* pro qua hostibus, gratia reipublicae non cedens, sed pro ea dissolutus corde in caede oppressus occubuit.

Prima autem fortitudo est imperfecta, secunda autem perfectissima virtus. Assumere igitur ad bellandum sive principem, sive quemcumque militem, qui non sit fortis secunda fortitudine, non est bonae politiae: quia saepius tales convertuntur in tyrannos, vel periculis cedunt, ut dictum est supra. Item: ex eadem causa, quia videlicet princeps non perpetuus erat, nec ad vitam contingebat, non erant in politia Lacedaemoniorum expensae communes pro bellatoribus; et inde sequebatur quod experti milites non gerebant bella populi propter defectum stipendiorum, quibus respublica providere non poterat; sed exponebantur idiotae, id est inexperti, plebeii videlicet, et amatores pecuniarum: et hoc Aristoteles reprobat in dicto libro, quia saepius erant causa ruinae populi. Haec igitur de politia lacedaemonica in tantum dicta sufficiant.

Caput 18.

De politia cretensi, et differentia eius AD LACEDAEMONICAM, DE AUCTORIBUS DICTAE POLITIAE, ET DE LEGIBUS LYCURGI.

1082. — Pertractat etiam dictus Aristoteles in dicto libro (3) de politia Cretensium, quam dicit traditam a Lycurgo, fratre regis Lacedaemoniorum, cui nomen Polybita, patre Catilli, ut lustinus refert: item a Minoe rege eiusdem insulae, qui fuerunt primi legum inventores in Graecia: ad quas discendas profectus est Pythagoras, ipsasque Cretenses perdocuit, sicut idem tradit lustinus (4): de quibus etiam duobus Philosophus in praefato libro mentionem facit.

Et licet diversae historiae de Lycurgo diversimode loquantur, nos tamen relationi

tl) Aristot., *Politic.,* II, c. 9, 1271 b 11 sq. (cfr. S. Th. in h. l. II, l. 14).

(2) Aristot., *Ethic.,* III, c. 11, in6a 18-b 22 (cfr. S, Th. in h. l. III, l. 16).

(4) Seneca, *De Dei prov.,* c. III, par. 4.

(2) I Mach. ii, 66.

(3) Aristot., *Politic.,* II, c. 10, 1271 b 20 (cfr. S. Th. in h. l. II, l. 15).

(4) Iust., *Hist. Philipp.,* III, c. 2,

eiusdem Iustini magis insistimus, quia praeclarissimus fuit historiarum scriptor antiquus: et hinc forte contigit Lacedaemonios cum Cretensibus eamdem habuisse politiam; unde Philosophus dicit Lacedaemonios in hoc imitari Cretenses, quasi ab ipsis leges habuerint.

Licet igitur in multis conveniant, differunt tamen quantum ad convivia et festivitates, quia fiebant de communi aerario apud Cretenses, quod dabatur ab incolis de fructibus, et pecoribus quae offerebantur in sacrificiis in his quae ad Deos pertinent: quo modo inventae sunt decimae.

Alia differentia erat de mulieribus, quia Lacedaemonii zelabant multiplicationem prolis, Cretenses non tantum.

Tertia differentia erat de agricultura, quia terras Lacedaemoniorum colebant servi, terras vero Cretensium colebant incolae, per quos oblationes fiebant iam dictae.

Quarta differentia erat, quia apud Cretenses eligebantur consules, sive sapientes, quos Bosmoym, id est ornatos senes vocabant, non de omnibus, sed de maioribus, et erant plures numero; sed Lacedaemonii de omnibus, quos Ephoros dicebant, id est procuratores reipublicae, sed pauciores: et hoc quidem Aristoteles magis commendat, quod minor erat occasio concitandi turbam.

1083. — Ratio autem dissensionis apud Cretenses, quia olim habuerunt regem, de quo dictum est supra; sed tempore Aristotelis non habebant nisi ducem, quem dicti sapientes eligebant: unde, quia populus numquam habebat electionem, fomentum erat invidiae, et per consequens odii. Sed Lacedaemonii etsi haberent regem secundum beneplaciti tempus, eligebatur tamen a sapientibus, assumptus de omnibus gradibus civium: et hoc videbatur consonum rationi, ut consensu totius consilii assumpti ad regimen populi fieret rex, ut hodie communiter faciunt civitates Italiae.

Sic enim civitatis nomen importat, quae est secundum Augustinum, primo *De Civitate Dei* (f1), hominum multitudo, aliquo societatis vinculo colligata: unde civitas, quasi civium unitas. Cum ergo nomen civitatis omnes cives includat, rationabile quidem videtur ad regimen eius de singulis generibus civium debere requiri, prout exigunt merita singulorum, ac civilis regiminis status. Politia ergo Lacedaemoniorum quam Cretensium in hoc melior videbatur.

In multis igitur convenientes dictae regiones, ut Philosophus tradit, in aliquibus tamen differebant eo modo quo dictum est supra. Et haec de politia Cretensium sufficiant quantum ad sententiam Aristotelis.

1084. — Sed quia de Lycurgo mentionem facit, quod historia de suis legibus narrat congruum videtur hic interserere. Tradit enim Iustinus (f1), hunc Lacedaemoniis et Cretensibus scripsisse canones, ad quos observandos sub iuramento Lacedaemonios obligavit usque ad reditum suae peregrinationis, quam ad templum Apollinis simulabat, ibidem consulturus de ipsorum salute. Dictus ergo legislator in Cretam se transtulit, ibique moriens, suasque leges eisdem tradens, ossa sua in mari iactari praecepit, ut suis iuribus daret aeternitatem, quibus ipse primum documentum operis dedit. Leges igitur quas tradidit sub compendio idem Iustinus refert. Primo quidem auri argentique materiam sustulit populo. Legendi senatum, vel creandi quos vellet magistratus potestatem permisit. Fundos omnium aequaliter inter eos divisit, ut aequata patrimonia neminem potentiorem altero redderent. Convivari omnes publice iussit, ne cuiusquam divitiae, vel luxuria in occulto essent. Iuvenibus vero non amplius una veste toto anno vestiri permisit, nec aliquem cultius quam alterum progredi, nec epulari opulentius. Emi singula non pecunia, sed compensatione mercium iussit. Pueros puberes non in forum, sed in agrum duci mandavit, ut primos annos non in luxuria, sed in opere agerent et labore, nihil eos causa somni sustinere, vitam sine pulmento degere: neque prius in urbem redire quam viri facti forent, iussit. Virgines sine dote nubere voluit, ut uxores non pecuniae causa eligerentur, strictiusque viri sua matrimonia coercerent, cum nullis fraenis dotis tenerentur. Maximum honorem non divitum et potentum, sed senum esse statuit; nec usquam terrarum locum honoratiorem quam senectuti statuit.

Haec igitur sunt leges politiae Lycurgi, de quibus Philosophus mentionem non facit, et de quibus disputare quales sint, longus esset sermo, et ideo omittitur ad praesens; non tamen contradicunt his quae a Philosophis dicta sunt de ipso.

f1) S. Aug., *De Civ. Dei,* XV, 8 (PL 41, 447).

f1) Iust., *Hist. Philipp.,* III, c. 3,

Caput 19.

De politia Chalcedoniorum, qualiter famosa fuerit: et in quo conveniebant Lacedaemonii et Cretenses cum ipsis, et in quo differebant.

1085. — Sed et de politia Chalcedoniensi nunc est agendum, quam Aristoteles multum commendat (1), dicens istas tres politias Lacedaemoniorum, Cretensium et Chalcedoniorum apud Graecos magis fuisse famosas, quia magis ordinatae fuerunt secundum virtutem. Est autem Chalcedonia civitas in Thracia sita, ubi celebratum fuit concilium quartum sexcentorum triginta Episcoporum sub Leone I, praesente Marciano principe, quod non fuit sine magna copia regionis facultatem habere ad provisionem tantae multitudinis praelatorum. Huius ergo politiam Aristoteles in secundo *Politic,* praefert cacteris, quamvis praecedentes duae eidem plurimum sunt propinquae: cuius quidem perfectionis et bonitatis Aristoteles tria signa subiungit. Unum, quia officiales eiusdem vivebant ordinate, et sua tranquille exequebantur officia cum quadam stabilitate morum. Secundum vero, quod inter eos in ministerio reipublicae satis videbatur esse concordia, nec umquam est ibi concitata seditio talis, unde dignum esset in scripturis, vel quocumque modo de ipsa facere mentionem. Tertium autem argumentum suae bonitatis sumit Philosophus ex quieto dominio. Nunquam enim inter eos surrexit sive dominus, sive nobilis, sive cuiuscumque potentiae, qui ibidem tyrannidem exerceret.

1086. — Subiungit autem Aristoteles communitatem quam habebant Lacedaemonii cum Chalcedoniis, sed Chalcedonii excellentiori modo. Primo quidem in conviviis et festis, quae fiebant in demonstrationibus honorabilium personarum, quae faciebant utrique per contributionem; sed Chalcedonii honestiori modo, quia sine oppressione pauperum. Secundum autem in quo conveniebant, erat electio seniorum et regis; sed in hoc differebant, quia Lacedaemonii assumebant quoscumquc de populo, quos Ephoros vocabant, et erant pauci, ad quos pertinebat electio regis; sed Chalcedonii plures eligebant et ex melioribus, quos et Aristoteles principes appellabat, et erant in Chalcedonia centum quatuor; quos ideo principes nominat propter virtutem sui regiminis, in quo nemo melius principatur. Istos eosdem Philosophus genisios, id est honoratos, nuncupat: quorum officium erat et assistere regi, et ipsum eligere. Item in hoc differebant a Lacedaemoniis, quia non eligebant de quocumque genere, nec ex indifferentibus, sed ex eligibilioribus secundum virtutem: cuius rei causam assignat Aristoteles, quia de vili loco assumpti ad principatum, ut pluries laedunt politiam, et laeserunt aliquando Chalcedoniam, iuxta illud Poetae (1):

Asperius nihil est humili cum surgit in altum.

Unde et in Eccle. (2) scribitur, quasi hoc sit in magnum detrimentum regiminis: *Est,* inquit, *malum, quod vidi sub sole, et quasi per errorem egrediens a facie principis, positum stultum in dignitate sublimi, et divites sedere deorsum. Vidi servos in equis, et principes ambulare quasi servos super terram.*

1087. — Item: non semper eligebant de eodem genere, quia natura deficit saepius in successu suae prolis; sed assumebant Chalcedonii ubicumque reperirent meliorem, sive principem, sive genisios, id est honoratos senes, et in hoc imitabantur politiam aristocraticam, quae est principatus ex paucioribus et virtuosis: quod quidem verum erat apud Chalccdonios, quia rex cum aliquibus hominibus honoratis et virtuosis tractabat quae agenda erant in civitate, non requisito populi consensu, ut de Romanis scribitur in I Mach. (3), quod consilium agebant trecentum viginti de multitudine, ut quae digna sunt gerant.

Quamvis autem istud rex posset cum praedictis honoratis, interdum tamen requirebat populum de quibusdam agendis, et licitum erat populo consentire, vel non, ita ut locum non haberet, nisi fuisset acceptum, postquam fuisset propositum populo; et tunc reducebatur status politiae ad principatum democraticum, quia haec fiebant in favorem gentis plebeiae. Aliquando vero committebatur aliquid paucis, et tunc principatus oligarchicus vocabatur. Eligebantur enim quinque ex divitibus, quos Aristoteles pentacontarchos appellat, ad quos pertinebat illos centum quatuor assumere honoratos, sive genisios: et fuit proprium politiae Chalcedoniorum: quem

1) Aristot., *Politic.,* II, c. 11, 1272 b 24 sq. (cfr. S. Th. in h. l. II, l. 16).

1) Claudianus, *In Eutrop.* I, V, 181,
(2) Eccle. x, 5-7.
(3) I Mach. vin, 15,

modum hodie observant civitates Italiae et praecipue Tusciae.

1088. — Hic etiam ritus servatus fuit in Urbe toto tempore quo consulatus duravit. Primo enim creati sunt consules, qui erant duo, postea dictator et magister equitum, ut historiae tradunt, ad quos pertinebat totum civile regimen; et sic principatu aristocratico regebatur. Ulterius inventi sunt tribuni in favorem plebis et populi, sine quibus consules et alii praedicti regimen exercere non poterant; et sic adiunctus est dcmocraticus principatus. Processu vero temporis senatores acceperunt regendi potestatem, licet senatores primo a Romulo sint inventi. Divisit enim totam civitatem in tres parte, in senatores, milites et plebem: et tunc existentibus regibus, in urbe tenebant locum senum, qui erant in Lacedaemonia, qui Ephoroi dicebantur, sive in Creta, quos Bosmoym appellabant, sive in Chalcedonia, quos nominabant Genisios, ut supra dictum est. Et quia senatores cum primis erant in multitudine, ideo tunc principatus Romanorum politicus dicebatur. Quando vero corrumpebatur politia per potentiam aliquorum, puta tempore quo exorta sunt bella civilia, tunc regebatur oligarchico principatu. Haec pro tanto sunt dicta ad ostendendum regimen Graecorum multum concordare cum nostro etiam tempore Aristotelis.

Caput 20.

Quomodo Aristoteles tradit in politia Chalcedoniorum documentum de electione principis, utrum dives vel pauper sit eligendus, et qualiter pauper virtuosus sustentari debeat; et utrum uni principi competant plura dominia.

1089. — Tradit etiam documentum idem Philosophus (1) in dicta politia Chalcedoniorum quantum ad electionem, ut non arte, vel fortialiter eligant, sed virtuosos: quia contingit aliquando talem sortem super pauperem cadere, cuius principatus est periculosus: quia, ut ipse dicit, et supra est ostensum, impossibile est egentem bene principari, ac legitime negotiis publicis posse vacare. Propter necessitatem enim inhiat lucris, et resilit a virtute, nec sibi ipsi vacare potest, ut quiescat animus, seu, ut dicit Salustius (2) de antiquis Romanis: « sit animus in consulendo liber ». Tradit etiam documentum Philosophus, quod et Chalcedoniae dicit contigisse in sua politia, ut si quando reperiretur pauper qui foret virtuosus, ad tollendam occasionem ne se lucris immergat illicitis, ut respublica ei provideat in necessariis: unde et in omni regimine sunt instituta stipendia sive de aerario publico, ut Augustinus dicit *De verbis Domini.,* ne forte dum sumptus quaeritur, praedo grassetur; sive de bonis cuiuslibet sub regimine constituti, ut sunt tributa et vectigalia, quae dominis debentur quodam iure naturae, sicut probat Apostolus ad Rom. (x): *Ideo,* inquit, *tributa praestatis: ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum servientes.* Item, in I ad Cor. (2): *Quis,* inquit, *militat stipendiis suis umquam? Quis pascit gregem et de lacte eius non manducat?*

1090. — Sed tunc movetur quaestio, quam Aristoteles tangit in dicta *Politica:* utrum ad principatum semper dives eligi debeat: quia in hoc datur materia, ut homines sint amativi pecuniarum quocumque modo, eo quod natura humana semper est appetitiva honoris, ut scribit Maximus Valerius (3). Ad quod ipse Philosophus multa dicit comparans oligarchiam ad aristocratiam: quia secundum primum principatum eligitur dives, iuxta secundum semper assumitur virtuosus.

Sive ergo pauper, sive dives, dummodo vivat secundum virtutem, assumendus est in vera politia. Sed minus periculum est de divite, quia instrumenta sibi adsunt humanae vitae, per quae honeste suum potest officium exequi, salva tamen iustitia subditorum.

1091. — Multa alia scribit Philosophus de politia Chalcedoniensi, comparans ad invicem principatus: duo tamen concludit reprehensibilia de ipsis Chalcedoniensibus. Unum, quod sustinebant principem plures principatus habere, quod Aristoteles reprobat, ostendens multo melius esse, vel dignius plures esse, vel convenire ad unum principatum, quam quod unus habeat plures.

Ratio autem huius ex verbis Philosophi haberi potest ibidem, quia in diversis principatibus actus unius per alium impeditur: unde dat istud principium, ex quo argumentum assumitur, quod ab uno unum opus optime perficitur, cuius rei gratia duo ponit exempla. Unum de fistulizanti-

(1) Aristot., *Politic.,* c. ii, 1272 b 38 sq.
(2) Sall., *Catii.,* c. LII.

(x) Rom. XIII, 6.
(2) I Cor. ix, 7.
(3) Val.-Max., VIII, 14, passim.

bus, sive cytharizantibus et chorearìis, quia in opere sibi contrahantur, et in instrumentis.

Fistula enim, sive cythara requirit hominem intclligentem in melodiis, et manus agiles et subtiles. Sed chorearius nihil horum requirit, quia sufficit homo etiam rusticanus cum manibus crabrosis. Ita et de diversis contingit dominis quod contrahantur sibi invicem, sicut fistulans chorearìo. Aliud exemplum introducit de nautico bello et campali: quia non est conveniens ut utrobique sit unus rector, cum non habeant similes actiones. Alius est enim modus pugnandi in campo, et alius in aquis, et alia instrumenta requirit campale bellum, et alia navale, et per consequens alias actiones.

Unde concluditur, inconveniens esse unum dominum habere plura dominia, et ea bene posse gubernare propter contrarias actiones et instrumenta. Amplius autem: et virtus est debilis in agente, quia vix homo sufficit ad sui regimen. Durum est enim ut qui nescit tenere moderamina vitae suae, iudex fiat alienae, ut Gregorius ait. Multo ergo difficilius est habere multa regimina propter causas iam dictas.

Caput **2i.**

De politia Pythagorae, quam didicit a PRAEDICTIS PHILOSOPHIS MINOE ET LYCURGO, ET QUOMODO TOTUS SUUS CONATUS AD HOC FUIT, ASSUEFACERE SCILICET HOMINES AD VIRTUTES.

1092. — Praeter dictas autem politias, quas Philosophus tangit in sua *Politica,* invenitur una philosophica, de qua Aristoteles mentionem non facit, videlicet Pythagorae, qui ipsum praecessit per duas hominum aetates, a quo nomen philosophi exordium habuit, ut scribit Maximus Valerius (1). Non est enim ausus se nominare sapientem, neque se in numero septem sapientum computare, qui ipsum praecesserant; sed se philosophum appellavit, id est sapientiae amatorem. Hic, ut tradit Iustinus Hispanus (2), cum peragrasset Aegyptum ad perdiscendos siderum motus originemque mundi, inde regressus, Cretam et Lacedaemoniam profectus est ad cognoscendum leges Minois et Lycurgi, de quibus suam fundavit politiam. Sed praeter leges iam dictas, idem Iustinus hoc de ipso scribit, quod Crotonam veniens: « populum in luxuriam lapsum sua auctoritate ad usum frugalitatis revocavit. Laudabat quotidie virtutem, et vitia reprimebat, casumque civitatum hac peste perditarum enumerabat. Tantum quoque studium ad frugalitatem perdiscendam multitudini persuasit, ut aliquos ex eis luxuriatos fuisse incredibile videretur ».

1093. — Tradit etiam Tullius de ipso, quod quibusdam harmoniis vitia in hominibus extinguebat luxuriae. Unde dicit, quod Tauromitanum iuvenem quemdam libidine flagrantem, cum audivisset Pythagoras ad ostium amicae meretricis insanire, iussit psalterium spondaeum canere, et sic eum ad sanam mentem revocavit. Matronarum quoque separatarum a viris doctrinam, et puerorum a parentibus frequenter habuit, ut de ingressu religionis frequenter contingit ex ignito sermone praedicationis, vel ex virtuosa operatione et excellenti vita doctoris.

Docebat autem nunc hos pudicitiam, nunc illos modesham, litterarumque studium. Ut matronae aureatas vestes caeteraque dignitatis suae ornamenta deponerent, velut quaedam luxuriae instrumenta, omniaque in lunonis aedem deferrent, eidemque consecrarent suadebat, asserens matronarum vera ornamenta pudicitiam fore. Hic autem cum annos viginti esset Crotonae, Metapontum se transtulit, ibidemque decessit: cuius tanta fuit admiratio, ut de eius domo templum facerent, ipsumque pro deo colerent. Scribit etiam Hieronymus de ipso, *Contra lovinianum* (x), quod filiam habuit tantae pudicitiae, ut virginitatem servans, choro simul virginum iam praeesset, easque castitatis instruxit doctrina.

Per quod apparet quod in sua politia ad hoc tota sua ferebatur intentio, suusque conatus, ut homines traheret ad vivendum secundum virtutem, quod et Aristoteles in *Politica* docet: quin etiam omnis vera politia corrumpitur, si ab hoc fine declinetur.

Caput **22.**

De documentis Pythagoricis sub figuris ET AENIGMATIBUS TRADITIS, ET DE DUOBUS Pythagoricis fidelissimis amicis.

1094. — Tradit etiam Hieronymus (2) ubi supra quasdam leges Pythagoricas ob conservationem suae politiae sub quibus-

(1) Val.-Max., VIII, 7, ext. 2.
(2) Iust., *Hist. Philipp.,* XX, c. 4.
(x) Hier., *Adv. lovin.,* I, c. 42 (PL 23, 273).
(2) Hier., *Apol. adv. libr. Rufini,* III, c. 39 (PL 23, 485).

dam paradigmis et parabolis more antiquorum traditas: « Fugienda, inquit, sunt modis omnibus et abscindenda, languor quidem a corpore, imperitia ab animo, luxuria a ventre, a civitate seditio, a domo discordia, et in commune a cunctis rebus intemperantia ». Pythagoricorum etiam sunt ista: « Amicorum omnia esse communia, et amicum se alterum esse »: in quo maxime fuit eorum conatus.

Unde narrat Maximus Valerius (1) de duobus Pythagoricis, seu Pythagorae discipulis, Damone et Pythia, quod tam fidelem inter se iunxerunt amicitiam, quod cum alterum eorum Dionysius tyrannus morti adiudicasset, et is tempus ab eo impetrasset, ut, priusquam periret, profectus domum res domesticas ordinaret, alter vadem pro altero se tyranno dare non dubitavit. Appropinquante autem diffinita die, nec illo redeunte, cum unusquisque tam temerarium sponsorem stultitiae damnasset, is nihil se amici constantiam metuere praedicabat. Eodem itaque momento, eademque hora per Dionysium constituta, qui eam acceperat, supervenit. Admiratus tyrannus amborum animum, supplicium remisit, eorumque fidei se coniungi desiderans, eos, ut ipsum in societate suae amicitiae reciperent, rogavit.

1095. — Scribit etiam Hieronymus (2) alia documenta, seu leges, quas Pythagoras in sua tradidit politia: duorum videlicet temporum maxime curam habere, mane videlicet et vespere, id est eorum quae acturi sumus, et eorum quae gessimus. Post Deum veritatem colendam, quae sola homines proximos Deo facit. Refert etiam Hieronymus super Ecclesiast. (3) Pythagoricam fuisse doctrinam, ut homines scholastici usque post quinquennium taceant, postea vero eruditi loquantur. Item: alia documenta et leges de ipso reperiuntur sub aenigmatibus tradita, quae Hieronymus narrat, *Contra Iovinianum* (4): « Stateram, inquit, ne transilies »; id est ne praetergrediaris iustitiam. « Ignem gladio ne foveas », id est, iratum et tumidum animum verbis maledicis ne lacessas. « Coronam minime carpendam », id est leges urbium observandas. « Cor non comedendum », id est moerorem de animo expellendum. « Per viam publicam ne ambules »; id est, ne multorum sequaris errores. « Hirundinem in domo non habeas », id est garrulos et verbosos in tua societate non suscipias: et multa alia documenta, vel his similia leges, quae in sua politia praedictus Philosophus tradidit, magis ordinata ad regimen animae, quam corporis; qua regulata, corporalia facilius disponuntur.

Et haec ad praesens de diversorum politiis, dicta sufficiant. Nunc vero de vera vita politica, sive per Philosophum tradita, sive per alios sapientes, in sequentibus est agendum.

(1) Val.-Max., IV, 7, ext. i.
(2) Hier., *Apol. adv. libr. Ruf., ibid.*
(3) Hier., *In Eccles.,* III, 7 (PL 23, 1037).
(4) Hier., *Apol. adv. libr. Ruf.,* III, c. 39 (PL 23, 485-486).

Caput 23.

In quo consistat perfecta politia, ex qua accipitur felicitas politica: scilicet quando partes politiae sunt bene dispositae, et sibi ad invicem correspondent.

1096. — Quia vero cum de politia agitur, ad civitatem refertur, modus agendi de ipsa ex qualitate civitatis dependet. « Civitas autem, ut Augustinus dicit in primo *De Civ. Dei* (1), est hominum multitudo aliquo societatis vinculo colligata, quae vera virtute beata redditur ». Haec autem definitio a sententia Philosophi non discordat, qui in perfecto politiae regimine felicitatem ponit politicam, ut ex primo *Ethic,* patet (2). Virtus enim, qua rector politicus civitatem gubernat, architecta est respectu cuiuslibet aliarum virtutum, quae sunt in civibus: quia caeterae virtutes civiles ordinantur ad istam, sicut ad militarem equestris et sagittaria. Et ideo in operatione eius, cum sit virtus suprema, consistit felicitas politica, ut Philosophus videtur velle in commemorato iam libro. Sic enim de vera et perfecta politia contingit, quemadmodum de corpore bene disposito, in quo vires organicae sunt in perfecto vigore. Et si virtus suprema quae est ratio, caeteras dirigat inferiores potentias, et ad suum moveantur imperium, tunc insurgit quaedam suavitas et perfecta delectatio virium in alterutrum, quam harmoniam vocamus: unde Augustinus dicit in tertio *De Civ. Dei* (3), quod « respublica sive civitas bene disposita melodiae vocibus comparatur, in qua diversis sonis proportionatis ad invicem, fit cantus suavis et

(1) S. Aug., *De Civ. Dei,* XV, c. 8 (PL 41, 447).
(2) Aristot., *Ethic.,* I, c. 10, 1099 b 30 (cfr. S. Th. in h. l. I, l. 14).
(3) S. Aug., *De Civ. Dei,* II, c. 21 (PL 41, 66).

delectabilis auribus »: quae proprie fuit in statu innocentiae regulata ex virtute originalis iustitiae praeter actum divinae cognitionis: unde causabatur contemplativa felicitas, et etiam modo secundum quamdam participatam virtutem in viris perfectis, ut nihil velint nisi quod regula mandat rationis, et quod Deo placet. Et ex hac quidem ratione motus fuit Philosophus, assimilare rempublicam seu politiam naturali et organico corpori, in quo sunt motus dependentes ex uno movente, sive ex duobus, ut sunt cor et cerebrum; et tamen in qualibet parte corporis est operatio propria primis motibus correspondons et in alterutrum subministrans: unde hoc corpus divini muneris beneficio animari asserit, et quod summae aequitatis, nutu Dei agitur moderamine rationis: quod et Apostolus confirmat in I ad Cor. (ζ), ostendens *totam Ecclesiam esse unum corpus distinctum in partibus, sed unitum vinculo charitatis.* Ad veram igitur civilitatem sive politiam requiritur, ut membra sint conformia capiti et ad invicem non discordent, et sint omnia sic disposita in civitate, ut iam est dictum.

1097. — Amplius autem: in causis et causatis, et moventibus et motis, ita videmus, quod est debita proportio ipsorum ad invicem quantum ad influentiam: quia inferiora moventur secundum superiorem motum, et superiora movent quantum est inferiori conveniens, cum natura non deficiat in necessariis. Si igitur talis est ordo superiorum ad inferiora, et e converso in qualibet natura creata, multo magis esse debet in natura intellectuali, quanto perfectior est inter entia. Si ergo talis dispositio suavitatem facit contemplando, multo magis operando. Et hinc Pythagorici moti fuerunt in caelestibus corporibus ponere melodiam, ut Philosophus dicit in secundo *De caelo* (2), propter ordinatos motus quos habent, et indeficibiles, unde insurgit summa suavitas: et quia ipsa fore dicebant animata, ex hac parte eisdem dabant felicitatem. Ergo sic politice vivere perfectam et felicem vitam facit.

1098. — Praeterea: ordo est « parium dispariumque rerum, sua cuique tribuens dispositio », ut Augustinus dicit, duodevigesimo *De Civ. Dei* (3): per quam definitionem habemus diversum gradum in politia, tam in executionem officiorum, quam in sublectione, sive obedientia subditorum: unde tunc est perfecta socialis congregatio, quando quilibet in suo statu debitam habet dispositionem et operationem. Sicut enim aedificium est stabile, quando partes eius sunt bene sitae, sic de politia contingit, quod firmitatem habet et perpetuitatem, quando quilibet in suo gradu, sive rector, sive officialis, sive subditus debite operatur, ut suae conditionis requirit actio. Et quia ibi nulla est repugnantia, consequenter ibi erit summa suavitas et perpetua firmitas status: et hoc est proprium felicitatis politicae, ut Philosophus tradit. Hos autem tales rectores civitatis, sive politiae pro conservando in pace populo, describit nobis in Exod. (1), lethro cognatus Moysi: *Provide,* inquit, *de plebe viros potentes, in quibus sit veritas, et qui oderint avaritiam, et constitue ex eis tribunos, et centuriones, et quinquagenarios, et decanos, qui iudicent populum omni tempore.* Et postea subdit: *Si hoc feceris, implebis imperium Domini, et praecepta eius poteris sustinere, et omnis hic populus revertetur in pace ad loca sua:* quasi omnia subsistant in quadam suavitate mentis, et pace temporis, ex quibus insurgit felicitas hominis, si tales sint gubernatores reipublicae quales hic ordinantur. Tales et Salustius dicit (2) fuisse rectores Romanos: unde respublica ex parva facta est magna, quia « in eis fuit domi industria, foris iustum imperium, animus in consulendo liber, neque libidini neque delicto obnoxius »: in quibus tales actus virtuosi regiminis nobis traduntur, unde perfecta et felix ostenditur politia.

Caput 24.

Dividit politiam tripliciter, et unamquamque PARTEM PROSEQUITUR, ET PRIMO QUALITER IN PARTES DISTINGUITUR INTEGRALES SECUNDUM OPINIONEM Socratis et Platonis.

1099. — Nunc igitur de his in specie est agendum, in quae, sive in quas partes, civilitas, sive politia dividitur. Quas quidem oportet accipere vel respectu totius civilitatis, cui partes intégrales respondent; vel respectu sui regiminis, aut ut ad negotia ordinatur bellica: quia secundum hanc divisionem diversa sortiuntur vocabula a

ζ1) I Cor. xn-xin.

(2) Aristot., *De caelo,* II, c. 9, 290 b 12-23 (cfr. S. Th. in h. l. II, l. 14).

(3) Aug., *De Civ. Dei,* XIX, c. 13 (PL 41, 640).

d) Exod. xviii, 21-23.

(2) Sall., *Catii.,* c. LII.

diversis historiarum scriptoribus et auctoribus legum.

Quantum autem ad primum modum tradendi divisionem, accipere possumus superius tactam, quae est Socratis et Platonis, qui totam politiam in quinque colligebant partes: in rectores scilicet, consiliarios, bellatores, artifices et agricolas. Aliam autem, quae est Romuli primi principis urbis Romae: qui, ut historiae referunt, divisit multitudinem sui populi in tres partes, videlicet senatores, milites et plebem. Politia vero Hippodomi per tria genera hominum dicebatur et ipsa constitui, per bellatores, artifices et agricolas, ut supra est traditum. Harum autem quaelibet sustineri potest, et rationem habet.

1100. — Prima enim, quae quinque hominum genera comprehendit, satis videtur conveniens. Si enim vires animae consideremus, quarum respectu nostra attenditur indigentia, unde accipitur constituendi civitatem necessitas, manifestum est dictam divisionem esse sufficientem. Patitur enim homo indigentiam respectu partis intellectivae, ut possit vivere secundum virtutem, propter quod est sibi provisa directio in agendis: ad quod ordinatur consiliativa, quae ponitur a Philosopho (Q inter intellectuales virtutes. Unde in Eccli. (2) scribitur: *Fili,* inquit, *sine consilio nihil facias, et post factum non poenitebis.* Et ideo in republica, sive in politia consiliarii sunt optima pars eius: propter quod a Plutarcho comparantur oculo, qui inter partes corporis est nobilior. Indiget etiam refraenativa concupiscentiae, sive affectivae, quae inordinata est, ut ipse Philosophus tradit, unde ipsas aegritudines in septimo *Ethic. (3)* appellat: et inde necessarii sunt rectores ad corrigendum hominum malitiam; propter quod et Apostolus dicit (4), quod *non sine causa gladium portat, vindex in iram ei qui male fecit.* Ex qua ratione institutae sunt leges per principes et rectores, ut per Philosophum patet, et ipse Apostolus in Epistola ad Gal. (5): *Lex,* inquit, *propter transgressores posita est;* et iterum (°): *lusto non est lex posita.*

1101. — Sunt etiam et aliae indigentiae humanae vitae, quae respondent aliis potentiis animae, ut est tegumentum, ornamentum et nutrimentum. Duo quidem prima indigentiam supplent partis sensitivae hominis; quod artificum est officium sive in aedificiis, sive in vestimentis, sive calceamentis, sive quibuscumque aliis artificialibus rebus, quae aspectum, vel auditum, vel odoratum, sive tactum delectant, vel eidem conferunt supplementum. Sed ad indigentiam supplendam humanae vitae quantum ad nutrimentum, quod respondet parti vegetativae, ordinantur agricolae sive in pane, sive in vino, sive in fructibus, sive in gregibus, sive in armentis, sive in volatilibus, quae omnia de iure ad civitatem per agricolas deferuntur et transportantur. Bellatores autem congrua sunt pars politiae, ordinata quidem contra impulsores aliarum partium, et ad ipsarum munimen. Ad hoc enim constituitur miles in civitate, ut se pro sua patria contra hostes opponat: unde ad hoc iuramento astringuntur cum ad gradum militarem ascendunt, pro republica non recusantes mortem, ut in Policrato (x) traditur, ubi de sacramento militis agitur. Est ergo bellator in republica necessarius, et pars praecipua politiae: quia eius officium est assistere principi pro exequenda iustitia, ut dicitur in commemorato libro, et fideliter et constanter contra hostes pugnare pro conservanda patria: et sic non solum parti politiae, sed toti, militaris gradus in republica singulariter est fructuosus.

Ex quibus omnibus manifeste patet sufficientia politiae Socratis et Platonis quantum ad partes eius.

Caput 25.

Ostendit sufficientiam partium integralium politiae quas Hippodomus tradit et Romulus.

1102. — Sed et de duobus aliis modis iam dictis adhuc divisio tolerari potest: quia comprehenduntur cum prima, cuius sufficientia est iam ostensa. Et quidem in divisione Romuli cum de senatoribus agitur, rectores accipimus politicos et sapientes eis adiunctos, sive assessores, sive quoscumque alios iurisperitos. Plus enim principes politici sunt consiliativi quam regales vel imperiales; sicut et de Romanis

(b Aristot., *Ethic.,* VI, c. 2, 1139 a 24 (cfr. S. Th. in h. l. VI, l. 2).
(2) Eccli. xxxii, 24.
(3) Aristot., *Ethic.,* VII, c. 1, 1145 a 32 (cfr. S. Th. in h. l. VII, l. i).
(4) Rom. xiii, 4.
(®) Gal. in, 19.
(G) I Tim. I, 9.

(b Ioan. Saresb., *Policraticus,* VI, c. 7 (Ed. Webb. 1909, t. II, p. 20-21).

scribitur, I Mach. (4), quod *considebant quotidie trecentos viginti de multitudine, ut quae digna sunt gerant.* Cuius ratio esse potest, quia regimen politicum solis roboratur legibus, ut dictum est supra; regale vero, sive imperiale, etsi legibus gubernetur, in casibus tamen opportunis, ac gerendis quibuscumque negotiis regimen consistit in arbitrio principis: quia pro lege habetur quod principi placuerit, ut iura definiunt. Concludendum est igitur, in dominio politico consiliarios maxime fere necessarios, quos in nomine senatorum includimus: unde Isidorus dicit in secundo *Etymolog.* (2), quod senator a consulendo et tractando est dictus, qui sic se habet ut consulat, et nulli noceat; unde et Augustinus, *De Civ. Dei* (3), senes inter senatores connumerat. Comprehendimus etiam in nomine senatoris rectores, sicut idem Isidorus (4) tradit in praenominato iam libro ex verbis Salustii (5) dicentis, quod Senatores patres vocati sunt propter diligentem curam regiminis. Nam sicut patres filios, ita illi rempublicam gubernabant. Patet igitur quod in nomine senatorum, quos Romulus distinxit a militibus et plebeiis, etiam rectores et consiliarios comprehendit, quos Socrates et Plato in sua *Politic,* posuerunt distinctos. Sed in nomine plebis artifices et agricolas accipere possumus, quia utrumque genus de gente plebeia accipitur. Et apparet, quod divisio multitudinis in civitate per praefatos philosophos a divisione quam fecit Romulus non discordat.

1103. — De distinctione tamen Hippodomi iam praefati videtur esse dubium: quia nulla fit ibidem mentio de consiliariis et rectoribus, nec ad partes reduci valent per dictum Philosophum assignatas, cum actus et naturae ipsarum penitus sint diversa. Sed si attendimus ad ea quae ad civilitatem eius sunt tradita quaestio facilius solvitur. Pertractat enim de iudicibus et assessoribus, ubi circa ipsos suam ponit distinctionem, et nos ex ea possumus accipere consiliarios et rectores: de quibus pro tanto mentionem non facit cum de partibus agit politiae, eo quod illas partes solum assumit, quae ad indigentiam referuntur corporalis vitae: unde et sua positio quantum ad substantiam a prima, videlicet Socratis et Platonis, non videtur differre. Haec igitur de partibus politiae, ex quibus constituitur, dicta sufficiant.

1104. — Unum tamen de eis adhuc considerandum videtur, de bellatoribus videlicet, quia omnes politiae de ista parte faciunt mentionem; cuius quidem rationem habere possumus a Vegetio, *De arte militari,* in fine primi libri (1), quia « omnes regiones et civitates per bellatores in suo sunt conservatae vigore, et quod respublica diminuta est per dissuetudinem bellandi in urbe, post primum bellum Punicum per annos viginti in pace vitam deducens; unde Romanos ubique victores sic enervavit, ut in secundo bello Punico Hannibali pares esse non possent. Tot itaque consulibus, tot exercitibus amissis, tunc demum ad victoriam pervenerunt, cum exercitium militare condiscere potuerunt », et postea concludit: « Semper ergo legendi exercitandique sunt iuniores. Utilius enim constat suos erudire armis, quam alienos mercede conducere ». Necessarii igitur sunt bellatores omni tempore in republica, tum pro pace civium conservanda, tum pro incursu hostium evitando: quorum considerato fructu in republica amplior eis inter cives confertur honor, tanquam magis necessariis ad conservationem politiae, et propter periculum cui se pro ipsa debent exponere. Propter quod eisdem solis dabatur victoriosis corona. Hinc est quod in *Policrato* (2) assimilantur manui, quae secundum Aristotelem in secundo *De anima (3)* est organum organorum. Iura etiam ipsos milites ampliori decorant privilegio inter omnes civiles sive in testamentis, sive in donationibus, seu in quibuscumque negotiis, sed praecipue dum sunt in castris, ac suum exercent officium.

Caput 26.

Agit ulterius de aliis partibus politiae respectu regiminis, ubi verba exponuntur diversorum officialium.

1105. — De partibus autem politiae respectu regiminis, quia romana respublica magis ordinem praecipuum tenuit, et post Tarquinium expulsum a regno gradus offi-

(x) I Mach. vni, 15.
(2) Isid., *Etymol.,* IX, c. 4 (PL 82-349).
(3) Cfr. S. Aug., *Quaesi, in Hept.,* III, c. 25 (PL 34, 686).
(4) Isid., *Etymol.,* IX, c. 4 (PL 82, 349).
(5) Sali.., *Catii.,* c. LI-LII.

(4) Veget., *Inst. rei milit.,* I, c. 28.
(2) Ioan. Saresb., *Policraticus, V,* c. 2 et VI, c. 1 (ed. Webb 1909, L P· 283, l. 7 et II, p. 2).
(3) Aristot., *De Anima,* III, c. 8, 483 a 1-2 (cfr. S. Th. in h. l. III, l. 13).

cialium ponitur ab historiarum scriptoribus, de ipsis specialiter tanquam aliorum exemplaribus est agendum. Narrant enim primo, consules institutos, Brutum videlicet, qui maxime egerat ut expelleretur Tarquinius, et Tarquinium Collatinum maritum Lucretiae: sic dicti vel a consulendo civibus, vel a regendo cuncta consilio; quos mutandos ideo elegerunt per singulos annos, ut dictum est supra, ut nec insolens diu maneret, et moderatior cito succurreret. Propter hoc autem duo pares erant, quia unus rem civilem, alter vero rei militaris curam gerebat. Processu autem temporis, id est quinto ab eiectis regibus anno, inventa est dictatura, occasione habita alicuius novitatis in urbe. Dum enim gener Tarquinii ad vindicandum regis iniuriam magnum congregasset exercitum contra civitatem, ad confortationem gentis nova instituta est dignitas, quam dictaturam appellarunt, maior potestate ac imperio consulatu. Item, tempore excellentior, quia de quinto in quintum annum ipsorum expirabat officium, consulatus autem per annum. Hi dictatores magistri a populo vocabantur, quam dignitatem ferunt historiae habuisse lulium. Eodem etiam anno tradunt magistrum equitum institutum, qui dictatori obsequebatur. Dictator autem primus, ut scribit Eutropius (1) fuit Lamius, sed magister equitum Spurius Cassius. Sexto autem anno, quia consules nimis gravabant plebem, a populo instituti fuerunt tribuni, sic dicti, ut tradit Isidorus lib. nono *Etymolog.* (2), eo quod iura populo tribuant: quem locum in civitatibus Italiae tenent antiani, ordinati ad defensionem gentis plebeiae. Sed advertendum hic, quod senatores semper fuerunt ex quo sunt a Romulo instituti: unde tradunt historiae, quod quia consules cum senatoribus populo erant infesti, inventi fuerunt tribuni in favorem plebis.

1106. — Sunt autem et alia nomina officialium Urbis, de quibus historiae faciunt mentionem, sed praecipue Isidorus libro nono *Etymol.* (3), videlicet censores, patritii, praefecti, praetores, patres conscripti, proconsules, exconsules, censorini, decuriones, magistratus et tabelliones, de quibus omnibus sub compendio est dicendum. Censoria autem dignitas apud veteres Romanos erat, quae apud modernos est dignitas iudicialis: censere enim iudicis est. Dicuntur etiam censores patrimoniorum, ut tradit idem Isidorus, « a censu aeris appellati », quod est officium specialis curae in civitate, sive in tutoribus dandis, sive auctoribus, sive curatoribus, vel quibuscumque causis et negotiis pupillorum et viduarum, vel etiam rebus patrimonialibus dividendis. Sed patritii ideo dicuntur, quia sicut patres filiis, sic illi cives romanae rcipublicae curam gerebant, qualis fuit domus Fabia, de qua dictum est supra. Patritiatus igitur non erat officium in republica, sed quaedam paterna reverentia populi ad aliquam progeniem civitatis pro zelo politiae romanae quem gerebant: unde et iura gentium patritiatum omni eminentiae, sive principatui praeferunt, sicut pater omni curae tutoriae.

1107. — Praefecti autem dicti sunt, eo quod praetoria potestate praesint, unde et praetores idem quod praefecti dicuntur. Importat enim tale officium omnimodam factionem quasi praecipuus sit operator et executor iustitiae. Scriptura tamen sacra ad exteriores refert actiones, ut in principio Exodi (1) scribitur, quod *praecepit Pharao praefectis operum et exactoribus populi, dicens: Nequaquam ultra dabitis populo paleas ad conficiendos lateres.* Hi autem et praetores vocabantur ex prosecutione iustitiae. Patres autem conscripti appellabantur senatores ratione officii. Ut enim refert Isidorus (2), cum Romulus ipsos instituit in decem curias, ipsos eosdem elegit, et nomina eorum praesenti populo in tabulas aureas contulit, atque inde nominati sunt patres conscripti, quos etiam in tres ordines distinxit. Primi vocabantur illustres, secundi spectabiles, tertii autem clarissimi: quorum verba exponere longum esset. Proconsules autem dicti sunt (3) coadiutores consulum quasi proiecti, sive adiecti consulibus; nec consulatu fungebantur simpliciter, sicut nec procurator curatoris sive actoris; vel proconsul dicebatur assessor, qui vice consulum indicabat. Exconsul vero dicebatur consul amotus ab officio, peracto vicis suae anno, unde exconsul quasi extra consulatum existens. Habebat tamen aliqua fastigia sui consulatus sive alicuius immunitatis, sive alicuiuscumque signi eminentiae, per quod cognoscebatur fuisse consul.

1108. — Censorini (4) autem minores

(1) EuTROP., *Brev. hist, rom.,* I, c. 12.
(2) Isid., *Etymol.,* IX, c. 4 (PL 82, 350).
(3) Isid., *Etymol.,* IX, c. 4 (PL 82, 349-35i).

P) Exod. *V,* 6-7.
(2) Isid., *Etymol.,* IX, c. 4 (PL 82, 349).
(3) Isid., *Etymol.,* IX, c. 3 (PL 82, 342).
(4) Deest hoc verbum in Isid.

iudices dicebantur, ad actus censoriae curiae vel regiminis deputati, de qua dictum est supra, quasi inferiores censores. Sed decuriones ad omnem actum curialis officii: sic dicti, ut dicit Isidorus (1), quia sunt de ordine curiae, et quia officium curiae administrant: sic vocatus est Ioseph ab Arimathaea (2), nobilis videlicet decurio, ac vir iustus et bonus, qui pro Domino nostro Iesu Christo mercatus sindonem, officiosissimam et reverendissimam contulit sepulturam. De magistratu autem in fine superioris libri satis est declaratum.

Nunc autem agendum est de altero officio et infimo cuiuscumque regiminis, quod est tabellio: sic dictus, ut tradit Isidorus (3), quoniam portitor sit tabellarum et susceptor, in quibus acta geruntur sive reipublicae, sive personae privatae. Idem etiam et scriba publicus vocatur, quia ea solus scribit gesta quae publica vocantur, quem et iura gentium servum publicum appellant.

1109. — Restat autem de uno solo nomine dignitatis diffinire quantum ad regimen politiae, quod scipio appellatur: quod quidem secundum proprietatem vocabuli baculus dicitur, cui quasi ad sui ducatum innititur et sustentatur, quo pater Cornelii Scipionis indiguit. Hunc autem patrem tradunt historiae fuisse caecum, unde cum baculo, sive scipione veniebat in forum. Ad huius igitur similitudinem filius eius Publius Cornelius, quia sustentavit rempublicam contra Hannibalem et Carthaginem, vocatus est Scipio; et quia totam Africam subiugavit Romanis, dictus est Scipio Africanus ad differentiam alterius Scipionis, nepotis eius, qui Hispaniam devicit, et vocatus est Lucius Cornelius Numantinus, a Numantia, quam subiecit ac prostravit. Scribit etiam Augustinus, primo *De Civ. Dei* (4), tertium fuisse Scipionem, qui et Nasica est vocatus, frater maioris Scipionis, qui ne Carthago destrueretur prohibuit, asserens ipsam esse medicinam Romanis. Ex his igitur propter probitatem tantorum virorum considerato principio, unde nomen Scipionis ortum habuit, scipionem legislatores vocarunt virgam, quam princeps portat in manu cum sceptro quasi semper victoriosus, ut ille magnus Scipio fuit. Unde narrat Isidorus in decimoseptimo *Etymologiarum* (5), quod « triumphantes purpuram palliatam, et togatam habebant vestem, et scipionem cum sceptro gerebant in manu ad imitationem victoriae Scipionis ».

Haec igitur de nominibus dignitatum respectu regiminis in tantum sint dicta.

Caput 2.7.

De partibus politiae quantum ad bellatores, QUAS DISTINGUIT SECUNDUM TRIPLICEM CONSIDERATIONEM.

1110. — Sed et partibus ordinatis ad bellum, quae sunt partes politiae, et eidem necessariae, ut superius est probatum, congruum videtur tradere: quae quidem bene dispositae pulchritudinem et decorem causant, et delectationem generant: ex quo etiam ingens cordis augmentum, audacesque reddunt animos ad arduorum aggressum. Unde Salomon in Canticis (1), exercitum dispositum ad bellandum pulchritudinis sponsae assimilât et decori: *Pulchra,* inquit, *es et decora, filia Ierusalem, terribilis ut castrorum acies ordinata.* Sic enim pulchritudo allicit, ut extasim faciens nihil aggredi timeat vel formidet; quod in excessivis amantibus maxime est manifestum. Ita etiam de acie bene ordinata contingit, et ideo ipsam terribilem vocat, sive ad pulchritudinem sponsae, sive ad aciem referens ex causa iam dicta. Propter quod non immerito de dictis partibus est agendum, quia ad ornatum faciunt politiae. Et quia homo in bello praecipue regimine indiget propter difficilem et terribilem actum quem exercet, inde opportunum videtur in castris exercitum dividere in numerum certum, cuilibet assignando ducatum, per quem regatur et dirigatur ad pugnandum cum hostibus. Quem quidem accipere possumus a Vegetio, in secundo lib. *De re militari* (2), ubi exercitus dividitur in legiones: in quo dicit duas sufficere cuilibet duci vel consuli. Legionem dividit in decem cohortes; sed cohors prima numero et merito antecedit. Nam genere quidem et litterarum instructione viros electissimos quaerit, ut idem tradit Vegetius: quod pro tanto dicit, ut castra magis confidant, si tanti viri in prima exponantur acie, et quia maxime requiritur sapientia, ubi periculum totius dependet exercitus.

1111. — Haec autem cohors aquilam suscipit signum praecipuum Romanorum

pi Isid., *Etymol.,* IX, c. 4 (PL 82, 351).
(2) Luc. xxiii, 50.
(3) Isid., *Etymol.,* IX, c. 4 (PL. 82-351).
(4) S. Aug., *De Civ. Dei,* I, c. 30 (PL 41, 42-43).
(5) Isid., *Etymol.,* XVIIi, c. 2 (PL 82, 642,.

i1) Cant, vi, 3.
(2) Veget., *Inst. rei milit.,* II, c. 4.

castrorum, et totius legionis insigne: quod et imperatoribus posterioribus est relictum. Cuius quidem ratio assignari potest, quia, ut idem dicit Vegetius (1), militaris romana disciplina primas acies faciebat alares: inter omnes autem avium alas aquilinae sunt fortiores. Vel aliter dici potest, quod ideo signum aquilae eis traditur ex praeeminentia, videlicet in mundo, quantum ad dominium, propter caelestem et divinum effectum, quem implorare debent continue, ut faciebat ille princeps Iudas Machabaeus (2), qui in pugnando auxilium de caelo petebat: quod praecipue eis competit propter periculum cui se committunt, vel quia merentur apud Deum ut sint victoriosi, eo quod morti se exponunt pro populo. De qua aquila dicitur in Ezechiele (3), loquente de Nabuchodonosor Orientis monarcha: *Aquila grandis, magnarum alarum, longo membrorum ductu, plena plumis et varietate, venit ad Libanum, et tulit medullam cedri.* Post hoc subdit Vegetius (4) numerum primae cohortis, quam millenariam vocat, eo quod mille centum pedites in ea sunt, equestres autem centum triginta sex. Caeteras autem vocat quinquagenarias, quia in qualibet ponit quingentos quinquaginta quinque pedites, equestres autem sexaginta sex, ut quilibet eques certum numerum peditum habeat. Disponit etiam in quinta cohorte milites fortiores, quia sicut prima dextrum tenet cornu, ita et quinta sinistrum. Multa alia dicit ibi Vegetius, quae enumerare nimis esset longum, et verba cius tanquam inusitata modernis temporibus maiori indigerent expositione. Haec autem tantum ad praesens sufficiant.

1112. — Quod si multitudo populi in politia sub certis limitibus in gradu et numero disponitur quantum ad sui directionem, multo magis in castris, in quibus maxima et periculosissima est difficultas regiminis, tum ex parte operis quod eis incumbit, quia ad finem terribilium ordinatur, quod est mors; tum ex parte hostium qui infestant. Unde sicut in Exod. (5) consulitur Moysi a cognato suo lethro, ut onera divideret per officia diversa in iudicando populum, ubi ait: *Provide viros potentes... et qui oderint avaritiam, et constitue ex eis tribunos, et centuriones, et quinquagenarios, et decanos, qui iudicent populum:* ita et Iudas Machabaeus (4) cum infestaretur ab hostibus, sua castra divisit, in eodem numero constituendo duces, per tribunos videlicet, centuriones, pentacontarchos et decuriones: qui quidem numerus satis proportionatus est militibus ad distinctionem exercitus: unde unus in altero continetur, ut facilior sit ad coniunctionem unius cum altero, cum bellandi necessitas hoc requirit. Distinctio vero, quam facit Vegetius ex dispositione acierum, attenditur cum campale bellum ordinatur, licet etiam ipse cohortes ad centurias reducat et decurias ex certis causis, et rationibus.

(4) Veget., *Inst. rei milit.,* III, c. 20.
(2) I Mach. in, 45, 44; iv, 10-11, 30-32 etc.
(3) Ezech. xvii, 3.
(1) VEGET., *Inst. rei milit.,* II, c. 6.
(5) Exod. xvin, 21-22.

Caput 28.

De nominibus ducum et de numero cohortum, et quid significat unumquodque.

1113. — Sed quia de nominibus agitur ducum, videndum est de ipsis prout Scriptura sacra denominat, et Romana respublica, ac moderni describunt. Et primo quidem de tribuno: quod quidem nomen dicit Vegetius (2) ex tribu originem habere, quia praeerat militibus quos Romulus elegerat, qui ex tribu originem traxerunt. Isidorus autem in nono *Etymolog.* (3) dicit, quod tribuni dicti sunt, quod plebeiis iura praebent: unde in favorem eorum sunt instituti proconsules. Alibi vero dicitur quod tribuni dicebantur qui mille militibus praeerant, quos Graeci χιλιαρχο appellant (4), sicut centuriones a centum militibus sunt nominati. De quinquagenariis, sive pentacontarchis, quod idem est, Vegetius mentionem non facit; sed Scriptura sacra in praefatis iam libris et in IV lib. Reg. (5), quos ad imprecationem Heliae iuxta eorum meritum flamma combussit. Sed decanos, sive decuriones, sid dictos, quod decem militum curam habent in castris, Vegetius (6) sub uno contubernio et uno papilione disponit.

Nomina vero generalia multitudinis armatorum ad pugnandum dispositae haec sunt: videlicet exercitus ab exercitio, sive ab exercitando dictus, utrumque enim in praedicta requiritur multitudine: vocantur et castra, a castitate dicta, ut tradit Isi-

(4) I Mach. in, 55.
(2) Veget., *Inst. rei milit.,* II, c. 7.
(3) Isid., *Etymol.,* IX, c. 3 (PL 82, 345).
(4) Isid., *Etymol.,* IX, c. 3 (PL 82, 345).
(5) IV Reg. i, 10-12.
(6) Veget., *Inst. rei milit.,* II, c. 8 et 13.

dorus (1), « eo quod ibi debet castrari libido ». Subtrahebantur enim deliciae a castris, cum incumberet hostium pugna, ut Vegetius (2) scribit: unde castra filiorum Israël devicta fuerunt a Madianitis, quia fornicati sunt cum filiabus eorum, ut scribitur in Num. (3). Propter quod in Deut. (4) scribitur, quod Dominus ambulabat in medio castrorum Israëlitici populi, ut sint castra eorum sancta, nihilque in eis appareat foeditatis. Vel castra dicebantur propter munitionem exercitus in aggeribus et vallibus, ac aliis clausuris fortissimis, quibus Romani principes utebantur cum invadebant hostes. Propter quod fossores, fabri, ac latomi assumebantur ad militarem disciplinam, ut haberent in promptu artifices necessarios ad tuitionem exercitus.

1114. — Est et aliud nomen, per quod et multitudo pugnatorum exprimitur, videlicet legio, ab electione dicta, ut tradit Isidorus (5), eo quod milites in ea contenti eligebantur ab aliis tanquam magis experti. Quaedam autem alia nomina sunt partium legionum, sive exercitus, quae a Vegetio (6) traduntur in secundo lib., et ab Isidoro lib. nono, ut manipulus (7), qui est numerus ducentorum militum, sic dictus quod mane hostes impeteret, sive quod pro signo manipulos stipulae, sive alicuius herbae ferret secum, de quibus Lucanus (8):

Convocat armatos ex templo ad signa maniplos.

Alii vocantur velites (9), a volitando dicti, propter suam agilitatem. Romana enim respublica quosdam iuvenes agiles habebat in militia legionum, qui cum invaderent hostes, consedebant post equitum terga, tunc subito desilientes de equis turbabant hostes. Tales autem milites Hannibali, ut scribit Isidorus, multum fuerunt infesti, per quos elephanti eius in maiori parte sunt interempti: qualis fuit ille Eleazarus, de quo traditur in I Mach. (10), quod exiliens in medium legionis contra castra regis Antiochi bestiam invasit elephantinam Ioricatam loricis regis, ipsamque bestiam occidit.

1115. — Est et aliud genus armatorum, quod acies nuncupatur ab acuitate dicta, ut Isidorus (11) dicit, quod audaciam importat in aggrediendo hostes, de qua Scriptura sacra saepius mentionem facit: unde et de una tribu Israëlitici populi scribitur in Paralipom. (2), quod egrediebantur ad pugnam in acie provocantes contra hostes. Aliud etiam nomen est, quod cuneus appellatur quasi coitus, quod est in unum collecta multitudo ad pugnandum, et maxime necessarius in bellando; de quo in Deut. (3) dicitur, quod unusquisque suos cuneos praeparabit ad bellum: a quo forte conostabulus vocabulum trahit apud modernos usitatum, quasi caput cunei stabilis, hoc est constantis et fortis. Est et aliud nomen novum apud Tuscos de prima cohorte, et quasi eiusdem Romanae cohortis similitudinem gerens, qua censu, genere, litteris, forma, virtute pollentes milites innitebantur, ut dicit Vegetius (4), « cui tribunus praeerat armorum scientia, virtute corporis, ac morum honestate praecipuus », quam trapellum dicunt, ad perforandum acies hostium appellata: hoc enim verbum trapellationis importat. Sed et de officialibus castrorum multa tradit Vegetius in secundo lib. (5), sed haec, quae dicta sunt sub compendio, ad praesens sufficiant, quantum pertinet ad politiae tractatum in hoc quarto libro.

1116. — Restat ulterius de principatu oeconomico, hoc est de regimine domus, quod est patrisfamilias: qui quidem materiam habet omnino distinctam ab aliis principatibus. Et ideo congruum videtur hoc per se opus componere, distinguendo per libros sive tractatus, et sua capitula, prout natura facti requirit: qua in re Philosophus eumdem modum tenet. Et ultimum de virtutibus quae requiruntur ad partes regiminis in quocumque genere, sive sint subditi, sive rectores, sive principes, sive subiecti fideles; quia sic requirit ordo doctrinae in arte vivendi, ct non simul ac mixtim tractare de ipsis, ut quidam fecerunt: quia hoc est impedire intellectum discentis, et est contra normam dicentis.

(1) Isid., *Etymol.,* IX, c. 3 (PL 82, 346).
(2) Veget., *Inst. rei milit.,* I, c. 7.
(3) Num. xxv, i sq.
(4) Deut. xxiii, 14.
(5) Isid., *Etymol.,* IX, c. 3 (PL 82, 346).
(6) Veget., *Inst. rei milit.,* II, c. 7-8.
(7) Isid., *Etymol.,* IX, c. 3 (PL 82, 347).
(8) Ex Isid.
(9) Isid., *Etymol.,* IX, c. 3 (PL 82, 346).
(10) I Mach. vi, 43-46.
(11) Isid., *Etymol.,* IX, c. 3 (PL 82, 348).
(2) I Paralip. Xii, 36.
(3) Deut. xx, 9.
(4) Veget., *Inst. rei milit.,* II, c. 12.
(5) Veget., *Inst. rei milit.,* II, c. 9-14.

INDEX BIBLICUS

GENESIS

I 149
1,1 150; 153; 809
I,3.6.9 290
1,11 969
1,26 917
1,28 8525 969
2,24 1041
3,16 1049
4,2 1068
4,17 1034; 1039
10,9-10 1039
10,11 1039
13,8-9 1044
14,14 1061
23,7-16 897
34,1-2 1072
41,41-45 1070
41,55-56 864
45,8 1021
47,20-22 1067

EXODUS

2,5-10 : 854
3,14 : 147
5,6-7 : 1107
14,28 : 772
15,1.4 : 772
I5,i3 : 927
18,18-22 : 880
18,21-22 : 733; 10545 ii 12
18,21-23 : 1098
22,8.9.28 : 789
23,26 : 1075

LEVITICUS

19,18 : 943
19,35-36 : 909

numeri

18,20.21 : 1067
21,22-24 : 891
21,24-25 : 891
25,1 ss. 1113

DEUTERONOMIUM

6,4-5 917
6,5 943
7,14 1075
15,12-18 884
17,16 987
17,17 870
17,18-19 824
17,14-20 986
17,20 986
20,5-8 1063
20,9 1115
23^4 1113
30,20 147

IUDICES

1,1 1022
3,15-28 769
7,5-7 1061

I regum

8,6-13 877
8,7 912
8,10-18 986
9,2 963; 1052
10,5.10 913
II,I-II 1062
12,2-3 1032
12,3 872
13,2 1062
13,14 767
15,23 1052
I6,I 963
24,6 921
25 1050
30,24 1075

II REGUM

1,21 921
5,7-9 887
6,21-22 1000
11,2 888
20,24 869
24,18.25 989

III REGUM

i et ii 924
3,9 986
4,3 1024
4,26 856
8,5-63 853
9,i3 812
10,6.9 964
10,7-10 886
10,8 889
10,24 964
10,27 869
20,14 1071
21 989
21,29 791

IV REGUM

1,10-12 1113
9,36 989
25,1-7 958

I PARALIPOMENON

10,13 : 963
12,36 : ii 15
21,25 : 989

I ESDRAE

1,2 : 925
4,4 : 895

IUDITH

2.10 : 869
6,15 : 968

ESTHER

1,1-8 : 863
6.11 : 1070

LIBER IOB

4,18 : 168
14,1 : 1033
15,21 : 759
28>i : 1051
33,14 ; 292
34,30 ; 772; 800; 957
38,7 : 150

LIBER PSALMORUM

4,7 : 876
9,io : 772
i3,i ; 290
23,7 : 148
71,2-3;
6-7 : 938
72,25 ; 784
76,io : 800
102,5 : 784
102,20-21 : 156
103,4 : 155
132,1 : 1038
138,17 : 785
148,2.5 : 145

LIBER PROVERBIORUM

5,15 851
6,23 1029
8,14 932
8,15 912
10,7 802
11,14 744
11,24 801
14,34 964
14,35 885
I5,i 951
15,27 801
19,25 737
20,8 878
20,10 902
20,14 850
20,26 769
21,1 772
21,1 925
25,5 990
28,12 760
28,15 760

28,28 760
29,2 760
29,4 758
29,14 797
29,19 1071
29,21 1071
29,23 1000
3°>I5 1076
31,10 ss. 1050

ECCLESIASTES

1,15 878
2,4-6 848
2,7 853; 871
2,8 869
3,7 1095
4,9 743
4,1° 1034
5,8 749
5,9 801
8,9 966
9,14-15 1066
9,15 1077
9,i8 1066
10,5-7 1086
10,16 1004
10,17 800
12,13 916; 964

LIBER CANTICI

5,10 : 1061
6,3 : ii 10

LIBER SAPIENTIAE

2,6 : 847
3.1 : 167
3,19 : 978
6,5 : 780
6,5-7 : 804
7,24 : 929
8.1 : 933
8,7.10 : 1036
11,21 : 906; 1059
12,13 · 876

ECCLESIASTICUS

1,8 928
3,i9 1000
3,20 1001
6,5 951
9,i8 758
10,2 88251027
10,8 962
10,17 772
13,9 789
17,12 947
17,18 914
20,32 1037
21,8.10 790
26,13 1072
30,4 1070
32,1 926
32,24 1100
33>3i 885
40,19 829; 1034
4M7 1037
49,5 913

ISAIAS

2,6 784
6,6 1543
9,6 100
9,6-7 998
9,7 1006
10,5-6 958
10,5; 79,15 : 966
10,16 968
14,3 772
14,12 166
14,15-16 804
26,12 934; IOI
28,5 781
3i,3 155
33,16 851
40,6-8 775
40,26 148
45,i 960
58,i 772
59,1 772

IEREMIAS

1,10 :io i6
12,10 :753
23,5 :8i9

EZECHIEL

17,3 : mi
22,27 : 735; 758
28,12 ss. : 166
28,13 : 168
29,18 : 781
29,19 : 781
34,2 : 746
34.2-3 : 735
34.2-4 : 987
34,iO : 772
37,24 : 748
45,8 : 735

DANIEL

2.1 ss. 932
2,31-45 983
2,44 983; 998
3,94 1020
4.1 ss. 932
4,22 919
4,24 914
4,30 772
4,34 772
5,5 962
5,5 ss. 932
5,6 962
5,22-24 961
5,25-28 962
9,24 922
9,24-26 996
10,5-6 154
10,13 1021

OSEE

ii,3 : 854
I3,ii : 772; 800

IOEL

2,13 : 800

ZACHARIAS

1,9.12.19 : 290
9.9 : 1000
12,8 ; 792

MALACHIAS

1,11 : 997
2,7 : 824
3.10 : 1067

I MACHABAEORUM

1,8 995
2,50-51 945
2,55 1022
2,66 1081
3,44·54 mi
3,55 1020; 1112
4,io -ii;
30-32 etc. : 11 ii
4,60-61 889
6,43-46 1114
8 955; 996
8,14 874; 1019
8,14-16 954
8,15 1031 ; 1033 1087; 1102
8,16 871; 1018; 1031 1052
9,1-21 1062
9,30 1022
12,2-21 1074

II MACHABAEORUM

6,2 915
15,5 994
15,27-33 994

EVANGELIUM SEC. MATTHAEUM

2,1-2 999
5,29 990
6,5 777
6,26-29 1034
8,20 999
8,28 167
11,29 1002
12,43-45 161
16,18-19 976
18,8-9 990
18,10 154
19,5 1041
19,17 147
19,19 1042
19,21 1044
21,5 1000
22,20-21 896; 899
22,30 49; 1044
22,37-39 943
22,39 1042
24,29 156
25,15 940; 1058
25,40 912
28,18 996

EVANGELIUM SEC. MARCUM

9,46 : 990
16,17-18 : 970

EVANGELIUM SEC. LUCAM

2,1 997
2,9 936
2,10-11 999
2,13 148
3,14 736; 992; 1067
10,19 970
10,27-37 943
10,41 1050
12,8 785
16,1-8 1079
18,12 1067
19,27 1079
21,26 156
22,28 1002
23,50 1108

EVANGELIUM SEC. IOANNEM

1,1.3 290
1,16 980
2,20 895
4,24 155
6,15 999
8,44 166
10,10 936; 1002
10,12-13 873
10,28 936
15,5 934
15,20 1007
16,33 1004
18,6 1004
18,36 999; 1002
21,17 982

ACTA APOSTOLORUM

10,44-48 984
17,28 917; 1015
25,11 946
25,16 946
28,3-6 970

AD ROMANOS

1,26 1073
4,17 148
6,23 818
13,1 919
13,1.4 780
13,1.6 948
13,4 781; 878; 1100
13,6 988; 1089

I AD CORINTHIOS

3,ii 984
4,i 984
6,12 733
9,7 736; 988; 1067; 1089
10,4 287; 977
10,32 727
12,31 828
12-13 1096
12,17 1043
15,26 997

II AD CORINTHIOS

5,6 815
6,8 776
8,1 161

AD GALATAS

3,19 : 1100
5,18 : 1004

AD EPHESIOS

2.2 : 164
4.3 : 750
5,1 : 789

AD PHILIPPENSES

2,10 : 998

AD COLOSSENSES

3,14-15 : 1043
3,21 : 760

I AD TIMOTHEUM

i,5 : 934
1.9 : 1100
6.10 : 1057; 1077
6,15 : 988

AD HEBRAEOS

i,3 : 928
1,14 : 155; 161

EPISTULA IACOBI

4,6 : 1000

I PETRI

2,18 : 769
5,2.4 : 781
5,5 : 1000

I IOANNIS

3,8 : 166
3,17 : 1042

APOCALYPSIS

1,6 : 819
4.10 : 919
5,8.14 : 919
5.10 : 819
11.16 : *919*
14,13 : 940
19,4 : 919
19.16 : 922;988
20,6 : 819

aliae auctoritates

AIMOINUS FLORIACENSIS

855; 879; 1023.

ALEXANDER APHRODISIEN.

211.

ALGAZEL

213; 262; 263.

ANAXAGORAS

43; 44; 186; 188; 241.

ANSELMUS

291; 303.

APULEIUS

164.

ARATUS Poeta

917.

ARISTOTELES (vel Philosophus)

1; 2; 31 41 55 6; 11; 29; 30; 32; 34; 36; 371 391 40; 50; 52; 531 551 56; 57! 58; 59; 60; 61; 62; 68; 69; 78; 86; 92; 931 941 96; 100; 101; 105; 108; 117; 120; 121; 124; 127; 129; 135; 141; 144; 157; 169; 173; 174; 175; 176; 180; 181; 182; 183; 184; 185; 186; 190; 191; 192; 193; 194; 195; 196; 197; 198; 199; 200; 201; 202; 203; 204; 205; 206; 209; 215; 216; 218; 222; 225; 228; 229; 230; 231; 232; 233; 236; 239; 240; 241; 242; 243; 244; 246; 247; 248; 250; 256; 257› 259; 260; 261; 262; 264; 265; 271; 278; 287; 288; 302; 313; 3J7j 32i; 322; 323; 324; 326; 327; 328; 3331 335; 350; 352; 3531 354; 3551 3575 366; 369; 370; 372; 373; 374; 375; 376; 379; 380; 383; 386; 387; 390; 393; 395; 3975 398; 404; 407; 408; 410; 411; 412; 414; 415; 420; 421; 422; 423; 426; 431; 4331 4351 436; 437; 439; 454; 4551 456; 458; 459; 460; 461; 462; 463; 467; 469; 475; 477; 481; 483; 486; 487; 495; 503; 510; 511; 512; 513; 514; 515; 516; 518; 520; 523; 525; 529; 530; 5351 5375 538; 5391 544i 5455 552; 561; 567; 5731 5741 5755 576; 577; 578; 582; 583; 584; 589; 590; 5955 597! 605; 608; 609; 612; 614; 615; 617; 618; 621; 622; 624; 626; 647; 680; 709; 760; 774; 779; 782; 799; 833; 841; 842; 845; 847; 848; 849; 852; 855; 861; 863; 864; 865; 869; 871; 877; 878; 883; 884; 886; 888; 889; 897; 904; 907; 911; 912; 914; 915; 918; 925; 926; 927; 928; 929; 931; 9331 9341 9355 938; 940; 948; 951; 956; 9591 963; 968; 969; 971; 9741 980; 982; 986; 987; 988; 992; 993; 1029; 1030; 1032; 1033; 1036; 1037; 1038; 1039; 1040; 1041; 1042; 1043; 1045; 1046; 1047; 1048; 1051; 1052; 1053; 1054; 1055; 1056; 1057; 1058; 1060; 1061; 1062; 1064; 1065; 1067; 1069; 1070; 1071; 1072; 1073; 1074; 1075; 1076; 1077; 1078; 1080; 1081; 1082; 1083; 1085; 1086; 1087; 1089; 1090; 1091; 1092; 1093; 1095; 1096; 1097; 1098; 1100; 1104; ii 16.

AUGUSTINUS

5; 49; 150; 152; 153; 157; 158; 159; 161; 163; 164; 166; 167; 170; 271; 272; 289; 291; 292; 296; 306; 307; 309; 606; 778; 779; 783; 790; 791; 891; 900; 922; 939; 941; 944; 945; 946; 949; 950; 9531 957; 964; 969; 974; 976; 977; 980; 983; 988; 990; 992; 993; 994; 9951 996; 1001; 1002; 1005; 1007; 1017; 1030; 1035; 1037; 1038; 1040; 1041; 1042; 1059; 1068; 1073; 1075; 1083; 1089; 1096; 1098; 1102; 1109.

AVERROËS (vel Commentator)

2; 6; 7; 13; 19; 20; 28; 29; 30; 173! 178; 1791 182; 188; 211; 214; 217; 218; 220; 221; 229; 265; 337; 339! 3541 376; 3791 380; 386; 387; 391; 394! 396; 398; 4641 4731 489; 4951 540.

AVICEBRON

22; 62.

AVICENNA

1; 3! 6; ii; 14; 16; j9; 2j. 30! 31; 32; 52; 56; IOI; 212; 263; 264; 351; 363; 3791 481; 490; 598.

BASILIUS

1531 159.

BEDA

153.

BIAS

790; 867.

BOËTIUS

31 6; 28; 196; 308; 327; 469; 4791 487; 600; 933; 1039.

CASSIODORUS

IOIO.

CAUSIS (liber de)

23! 30! 31: 101; 171; 376; 596.

CHRYSOSTOMUS

167.

CICERO M. TULLIUS

760; 774; 775; 874! 876; 911; 942; 9431 992! 1039; 1066; 1093.

CLAUDIANUS

1086.

CYNICI

1002.

DAMASCENUS

151; 152; 157; 159; 164; 166; 293; 308; 476.

DIONYSIUS

144; 145; 146; 147; 148; 157; 158; 159; 160; 162; 164; 165; 172; 476; 849; 931; 936; 1040.

EMPEDOCLES

43; 186.

EPHASIUS

43·

EPICUREI

43-

EUSTRATIUS

1042.

EUTROPIUS

1105.

GELLIUS AULUS

1007; 1042.

GLOSSA

891.

GREGORIUS MAGNUS

168; 790; 1056; 1091.

GREGORIUS NAZIANZENUS (vel Theologus)

151; 152.

GREGORIUS NYSSENUS (Nemesius Emesinus)

159; 176; 195; 229; 230.

HERACLITUS

43-

HESIODUS

1073.

HIERONYMUS

151; 152; 964; 983; 984; 996; 1003; 1042; 1049; 1066; 1093; 1094; 1095·

HILARIUS

977·

HIPPODOMUS

1064; 1067; 1068; 1069; 1070; 1099; 1103.

HUGO DE S. VICTORE

308.

INNOCENTIUS III

902.

IOANNES SARESBERIENSIS

11015 1104.

IOSEPHUS

960.

ISIDORUS

900; 909; 994; 1021; 1023; 1024; 1102; 1105; 1106; 1107; 11085 1109; 11135 1114; П15.

IULIUS CAESAR

821; 879.

IUSTINUS

10785 10825 10845 1092.

LIVIUS TITUS

952.

LUCANUS

1114.

MACROBIUS

2295 9541 1044.

MANICHAEI

1395 162.

MERCURIUS TRISMEGISTUS

1044.

NATURALES ANTIQUI

45; 685 745 79; 985 101.

ORIGENES

1095 1105 1545 1665 9095 1059.

PALLADIUS PALATINUS

848.

PAULUS DIACONUS

1008.

PERIPATETICI

1485 174; 2075 2145 263.

PHELEAS

1057.

PLATO

451 465 53; 585 59; 605 615 625 675 685 785 925 945 1005 1445 1765 1785 2055 229; 230; 2365 2485 255; 2645 2655 308; 5155 5815 1041; 1042; 1051; 10605 10615 1073; 10995 11025 1103.

PLATONICI

165 485 535 605 615 1055 1075 1085 1245 1355 1475 1485 1645 1675 1955 3065 445·

PLOTINUS

1675 1765 2295 1044.

PLUTARCHUS

1100.

PORPHYRIUS

535 163; 464·

PROBLEMATIBUS (de)

1073·

PROCLUS

1675 171.

PTOLOMAEUS

874; 931; 10545 1055.

PYTHAGORAS

10825 10925 10935 1095.

SADDUCAEI

43-

SALLUSTIUS

7615 7765 7775 8645 8735 8745 9425 10045 1019; 10215 10895 10985 1102.

SENECA

8465 9265 9295 9515 1002; 1081.

SIDON ARGUS

909.

SIMPLICIUS

1042.

SOCRATES

10515 10605 10615 1099: 11025 1103.

STOICI

10025 1007.

STRABUS

153.

SVETONIUS

7965 955·

THALES MILESIUS

43-

THEMISTIUS

1995 2075 2095 2105 211; 2285 2295 2365 2645 265.

THEOPHRASTUS

2105 2185 2645 2655 1073

VALERIUS MAXIMUS

8215 8735 8815 8945 923; 9441 9505 951; 9525 9585 10015 10025 10045 1005; 10185 10295 10415 10535 10665 10775 10905 10925 1094·

VEGETIUS

8325 8455 9125 10015 1023: 10475 10495 1051; 1062; 10635 10655 10665 їїΘ4; 11105 11115 11125 1113; 11145 1115·

VERGILIUS

950.

VITRUVIUS

834; 839;

INDEX NOMINUM

ABEL
1068.

ABIGAIL
1050.

ABRAHAM
897; 395; 1044; 1061.

ACHAB
791; 989; 1071.

ADAM
1034; 1068.

ADOLPHUS DE ANAXONE
1018.

ADRIANUS Papa
981; 1009; 1013.

AGATHO
1012.

AIOTH
769.

ALBERTUS
1018.

ALEXANDER MAGNUS
839; 915; 920; 949; 966; 995; 1047.

AMALECITAE
1075;

AMAZONES
1045; 1046.

AMBROSIUS
IOIO.

ANASTASIUS
1008; 1009; IOIO.

ANTONIUS triumvir
996.

ARBACES
995.

ARCADIUS
1018.

ARCHELAUS
771.

ARCHYTA TARENTINUS
1039; 1041.

ARION
1041.

ARIUS
IOIO.

ASSUERUS
772; 863; 1070.

ASSUR
1039.

ASTULPHUS
1013.

ATHANASIUS ALEXANDRINUS
1007.

AUGUSTUS CAESAR
771; 796; 918; 9945 996; 997.

AURELIUS
893.

BACCHIDES
1062.

BALTHASSAR
925; 932; 960; 961; 962.

BELISARIUS
1013.

BELUS
957.

BENIAMIN
1062.

BERENGARIUS
1014.

BRUTUS LUCIUS I.
880; 950; 1005; 1105.

BRUTUS MARCUS IUNIUS
1031.

CAIN
9575 1034; 1039; 1068.

CALIGULA CAIUS
1018.

CAMILLUS
881.

CAROLUS MAGNUS
981; 1008; 1009; 1013; 1014; 1015; 1019; 1050.

CASSIUS PARMENSIS
1031.

CASSIUS SPURIUS
880; 1105.

CATELLUS
1078.

CATO
776; 864; 873; 874; 942; 1004; 1019; 1081.

CERERES
909.

CINCINNATUS QUINCTIUS
1017.

CLODOVEUS
921.

CODRUS
879; 1001; 1051.

CONSTANTINUS
981; 1006; 1007; IOII.

CONSTANTINUS lunior
1012.

CORNELIUS CENTURIO
984.

CORRADINUS
978.

CRAESUS
870.

CURIUS M.
873; 944;

CURTIUS M.
944; 1005;

CYRIACUS Papa
IOIO.

CYRILLUS
IOII.

CYRUS
870; 925; 960; 965; 1047.

DAMASIUS
1010.

DAMON et PYTHIAS
794; 1094.

DARIUS
960; 966; 995.

DEMOCRITUS

DEMOSTHENES
1066.

DESIDERIUS
1013.

DIBON STOICUS
1007.

DINA
1072.

DIOCLETIANUS
1017.

DIOGENES
43.

DIONIDES pirata
949.

DIONYSIUS tyrannus
768; 794; 958; 1094.

DIOSCORUS
IOII.

DOMITIANUS
770.

DRUIDI
821.

EGLON
769.

ELEAZARUS
n 14.

EUSEBIUS VERCELLENSIS
1007.

EUTYCHES
io ix ; 1012.

FABIUS
776.

FABIUS MAXIMUS
1018; 1053.

FABRICIUS
873; 9445 1017; 1077; 1081.

FEDERICUS rex
978; 981; 1073.

FESTUS princeps
946.

GABRIELES ARC.
154.

GEDEON
1061.

GELASIUS Papa
1088; 1009; IOIO.

GREGORIUS V
1014.

HANNIBAL
952; 966; 1109.

HAREUMA IEBUSAEUS
989.

HELENA
888.

HELIA
791.

HERODES
1079.

HILARIUS PICTAVIENSIS
1007.

HOLOFERNES
869.

HONORIUS
981; 1018.

IETHRO
880; 1054; 1098; 1112.

IEZABEL
989.

INNOCENTIUS III
981.

IOAB
888.

IOANNES BAPT.
736; 992; 9935 1067.

IOANNES EVANG.
770; 970.

IOANNES et PAULUS germani
1007.

IOAS
769.

IONATHA
1022.

IOSEPH
1021.

IOSEPH AB ARIMATHEA
1108.

IOSIA
913.

IOSUE
1022.

IOVINIANUS
1008.

IUDAS MACH.
889; 994; 996; 1062; mi; 1112.

IULIANUS APOSTATA
1007; 1008.

IULIUS CAESAR
796; 955; 966; 994; 1031; 1047.

IULIUS Papa
1012.

IUSTINIANUS
1012; 1013.

LAMIUS
1105.

LEO I Papa
ion; 1085.

LEO III Papa
1013.

LEO VII Papa
981; 1014.

LIBERIUS Papa
1007.

LIVIUS ANDRONICUS
884.

LOTH
1044; 1061.

LUCIFER
166; 336.

LUDOVICUS
1014.

LYCURGUS
897; 1057; 1078; 1082; 1084; 1092.

MACHARIUS
1012.

MANFREDUS
978.

MARCELLUS MARCUS
953.

MARCIANUS
ion; 1085.

MARDOCHAEUS
1070.

MARIUS CAIUS
1018.

MARTHA
1050.

MATHATHIAS
945; 1022; 1081.

MAURITIUS
1013; 1017.

MICHOL
1000.

MINOS
1082; 1092.

MONOTHELITAE
1012.

MUCIUS SCAEVOLA
1081.

NAAS ammonites
1062.

NABOTH
989.

NABUCHODONOSOR
772; 781; 804; 869; 914; 919; 932; 958; 983; 998; 1111.

NEMBROTH
957; 1039.

NERO Imperator
779; 1018.

NESTORIUS
IOII.

NICANOR
994.

NINUS NINIVENSIS
808; 957; 995,

OTTO I
981; 1008; 1014.

OTTO IV
981.

PAULUS APOSTOLUS
946; 970.

PERTINAX AELIUS
1017.

PETRUS APOSTOLUS
442; 976; 9775 979; 980; 982; 984; 1004.

PHARAO
772.

PHELEAS CHALCEDONIUS
1057.

PHILIPPUS rex Maced.
912; 1066.

PHISIA
912.

PHOCAS
1017.

PIPINUS
1013.

POLYBITA
1082.

POMPEIUS
1031.

PROCAX rex
995.

PTOLOMAEUS LAGUS
996.

REGULUS
944; 1005; 1080; 1081.

REMIGIUS
921.

RODOLPHUS
1018.

ROMULUS
808; 829; 879; 923; 1061; 1088; 1099; 1102; 1105; 1107.

RUTILIUS
1081.

SABA regina
886; 890; 964.

SARDANAPALUS
995.

SAUL
913; 921; 963; 1032; 1052; 1962.

SCIPIO AFRICANUS
952; 1032; 1076; 1109.

SCIPIO NASICA
1109.

SCIPIO NUMANTINUS
1109;

SEDECIAS
958.

SELEUCUS
1005.

SEMIRAMIS
957-

SICCION
909.

SICHEM
1072.

SIMON
945J 954.

SOCRATES
1081.

SOLON
1066.

STEPHANUS Papa
1013.

SYLLA
1018.

SYLVESTER
981; 1006; IOIO.

TAMARIS
965.

TARQUINIUS COLLAT.
1105.

TARQUINIUS SUPERBUS
770; 879; 9895 1105.

THALES
1064.

THEMISTOCLES
1066.

THEODORUS
1012.

THEODOSIUS
1010; 1018.

THEODOSIUS lunior
ion; 1018.

TIBERIUS
77U 9975 1018.

TITUS
770.

TOBIA
332.

TORQUATUS
777; 950; 1005.

TOTILA
958.

TRAIANUS
1017.

URIA
888.

VALENTINIANUS
848; 1008.

VALERIUS LUCIUS
1001; 1017; 1077.

VESPASIANUS
770; 1017.

ZACHARIA Papa
981; 1013.

XENOCRATES
839.

INDEX RERUM NOTABILIUM

A

Accidens. Diversitas in accidentibus: 37.
— accidens dicitur dupliciter, naturaliter et logice: 464.
— accidentia dicuntur entia non quia in se ipsis esse habeant sed quia esse eorum est in hoc quod insunt substantiae: 86.
— accidens est duplex: scilicet necessarium et non necessarium: 343.

Aequivocatio est significare multa una voce nullo modo variata: 647; 648.

Agens. Aliquod agens inferius dupliciter agit; scilicet inquantum actio procedit ab eo secundum virtutem sibi impressam vel per solam virtutem superioris agentis: 441.

Alteratio. Eius terminus est spoliatio materiae a forma priori et inductio novae formae: 372.

Anima. Anima est perfectio et actus corporis in quo vivit; 140; 176.
— animae nutritivae operationes sunt generare, alimento uti, augmentatio et diminutio: 452.
— anima rationalis quae est forma nobilissima, rationalem habet virtutem et operationem intellectivam, quae transcendunt virtutes elementorum: 448.

Appetitus. Differentia inter appetitum intellectivum et appetitum sensitivum: 51.

Aristooratia est regimen per paucos et virtuosos: 1030.

B

Baro. Etymologia huius nominis: 1023.

Beatitudo. Béatitude dicitur ultimus finis: 782.

Bonum simpliciter ct absolute: est solum appetibile intellectu: 51.

C

Cahorsini: 732.

Castra. Etymologia huius nominis: 1028.

Cathani. Etymologia huius nominis: 1028.

Causa. Necesse est universalem causam particulari praeexistere: 95.
— quod est maximum, est causa eorum quae sunt post ipsum: 97; 457.
— Primum Ens causa est essendi omnibus: 97.
— causae agentes ad determinatas formas non sunt causae essendi nisi inquantum agunt in virtute primi et universalis principii essendi: 98.
— quanto aliqua causa est superior, tanto est universalior et virtus eius ad plura se extendit: 104.
— Sola virtus primi agentis potest effectum producere nulla potentia praesupposita: 106.
— Causa prima imprimit in effectum magis quam causa secunda: 122.
— Deus est causa producens effectum non per motum sed in instanti: 299.
— causa efficiens vel movens vel agens dicitur illud unde est principium motus: 350.
— tres causae possunt incidere in unum: scilicet forma, finis et efficiens: 359.
— causae simplices et compositae: 363.
— causa per prius et per posterius: 360.
— causarum quaedam est actu, quaedam potentia: 364.
— non est impossibile aliquid esse causam et causatum: 355.

Civitas est necessaria homini: 1035.

Caelestia corpora. Materia caelestium corporum est in potentia ad actum perfectum: 82.

Cognitio in Deo est aeterna, fixa, uno simplici intuitu: 120; 121; 122; 123.
— cognitio humana est infima inter intellectuales cognitiones: 34.
— superiores intellectus sunt universalioris virtutis in cognoscendo: 134.
— cognitio humana fit per sensus: 421; 464.
— anima habet duplicem modum cognitionis: 424.

Comites. Etymologia huius nominis: 1021.

Corpus. Quid est corpus: 9.

Corruptio est de esse ad non esse: 341.
— corruptio est in genere substantiae: 341.

D

Delectatio. Periculum delectationis: 845.

Demonstratio est syllogismus ex veris, primis et immediatis, prioribus, notioribus, causisque conclusionis: 627.
— Tria exiguntur ad demonstrationem: scilicet subiectum, passio, dignitas: 627.

Designatio per speciem et designatio per genus: 7.

Dialectica est disputatio ex probabilibus procedens: 636; 643.

Dimensio. Sine actu non est intelligere dimensiones in materia: 382.
— dimensio interminata aut est in materia sicut in subiecto, aut in composito: 389.

Disputatio est actus syllogisticus unius ad alterum ad propositum ostendendum: 635.
— Disputationis sunt quatuor species: scilicet doctrinalis, dialectica tentativa et sophistica: 636.

Dux. Etymologia huius nominis: 1022.

E

Effectus. Oportet effectus proportionaliter causis respondere: 103.

Elementum. Dicitur proprie de causis ex quibus est compositio rei: 354.
— impossibile est formas substantiales elementorum suscipere magis et minus: 436.

Ens. Quae sint ens et essentia ex definitione Avicennae: 1.
— ens dicitur de substantiis prius, de accidentibus posterius et quasi secundum quid: 4; 54; 367.
— quomodo entia dicuntur accidentia: 86.
— ens compositum ex potentia et actu: 59.
— ens non est genus quia non praedicatur univoce sed analogice: 365.

Esse. Dicimus esse quae sunt in actu: 67.
— esse unum per unitatem subiecti est esse unum per accidens: 71.
— esse simpliciter proprium substantiae: 404.

Essentia. Cur nomen essentiae a philosophis in nomen quidditatis vel formae vel naturae mutatur: 3.
— essentia dicitur proprie de substantiis et de accidentibus quodammodo et secundum quid: 4.
— quomodo sit essentia in accidentibus: 34.
— essentia est id quod per definitionem rei significatur: 5.
— non significat relationem inter materiam et formam sed quod compositum est ex materia et forma: 6.
— quomodo essentia se habeat ad rationem generis: 16.
— per quem modum sit essentia in substantiis separatis: 22.
— essentia in substantiis compositis et in substantiis simplicibus: 25.
— qualiter essentia sit diversimode in diversis: 30.
— essentia invenitur in substantiis creatis intellectualibus: 31.
— essentia invenitur in substantiis compositis ex materia et forma: 33.

G

Generatio est in genere substantiae: 341.
— Non est nisi compositi: 347.
— Generatio est terminus alterationis physicae: 374.

Gloria. Nihil in rebus humanis est fragilius gloria et honore: 775.
— ex cupidine gloriae periculosa mala proveniunt: 777.
— gloria et honor non est sufficiens praemium regiae sollicitudini: 780.
— qui quaerunt gloriam Dei inveniunt et gloriam hominum: 785.

H

Homo. Ei loco aliarum potentiarum animalium data est ratio: 741.
— homo illa quae sunt suae vitae necessaria cognoscit solum in communi: 742.
— homo est communicativus alteri magis quam aliud animal: 743.
— homines sub timore nutriti habent servilem animum et pusillanimes fiunt: 760.

I

Individuum in duobus consistit: 426.

Infantes: Etymologia huius nominis: 1026.

Infantiones. Etymologia huius nominis: 1026.

Inopinabile est contra communem opinionem omnium: 640.

Instans. Cognitio instantis valet ad cognitionem naturae durationis: 312.
— ad eius cognitionem pervenitur per cognitionem temporis: 312.

Intellectus animalis est exprimens naturam rei: 12.
— opinio dicentium intellectum substantiarum spiritualium non posse cognoscere singularia: 115.
— intellectus agens nobilior est intellectu possibili: 135.
— intellectiva potentia non subiectatur in aliquo organo: 215.
— per intellectum humanum oportet nos devenire ad cognoscendum intellectus superiores: 223; 224.
— intellectus est id quod est principale in homine: 238.
— actus primus intellectus possibilis est habitus scientiae: 242.
— intellectus possibilis est in potentia ante nostrum addiscere et invenire: 242.
— per nostrum addiscere seu invenire intellectus possibilis fit actu: 242.
— intellectus est forma immaterialis: 246.
— in intellectu tria sunt: ipsa potentia intellectus; species rei intellectae; intelligere: 288.
— in intellectu humano est defectus, quia aliud est quod exprimit, aliud ipsum verbum expressum: 272.
— intellectus ad plura se extendit, sensus vero ad pauciora: 376.
— in intellectu primo cadit ens; secundo divisio; tertio unum quod divisionem privat: 480.

Iudaei. Ab eis non debent exigi ea quae facere non consueverint: 727.
— Iudaei debent compelli ad proprium victum lucrandum: 730.
— Iudaei debent distingui ab aliis populis: 738.

Iudices. Etymologia huius nominis: 1024.

L

Legislator. Est legislatoris intendere ut cives dirigantur ad vivendum secundum virtutem: 934.

Loci sophistici. Loci sophistici in dictione sunt sex: scilicet aequivocatio, amphibologia, accentus, compositio, divisio, figura dictionis: 647.

Logica: 69; 634.

M

Magistratus. Etymologia huius nominis: 1024.

Marchio. Etymologia huius nominis: 1022.

Mariscallus: Etymologia huius nominis: 1025.

Materia et forma. Materia elementorum est in potentia ad formas incompletas: 82.
— materia in substantiis compositis: 4.
— definitio de materia signata: 7.
— diversitas materiae: 82.
— illud quod est in potentia ad esse substantiale dicitur materia prima; quod autem est in potentia ad esse accidentale dicitur subiectum: 338; 335.
— materia et forma dicuntur intrinsecae rei: 352.

— materia est principium individuationis: *426;* 427; 428.
— materia non est communicabitis: 429.
— formae substantiales elementorum non possunt suscipere magis et minus: 436.
— omnis differentia secundum formam substantialem variat speciem: 437.
— Materia non est scibilis nisi per analogiam ad formam: 422.
— Materia differt a forma et a privatione secundum rationem: 344.
— materia prima non habet in sua ratione aliquam formam vel privationem: 349.
— forma est finis generationis: 374.
— sunt tria genera formarum: scilicet forma quae est ipsum suum esse, aliae quae non sunt receptae in materia, aliae, quae undique sunt finitae, sunt formae quae et esse aliunde habent: 376.

Memoria. Memoria est ipsa receptibilitas animae nostrae: 272.

Mens. Mens humana universalis boni cognoscitiva est per intellectum et desiderativa per voluntatem: 784.

Miles. Etymologia huius nominis: 1061.

Ministri. Ministri sunt necessarii cuicumque dominio: 882.

Motus. Motus secundum locum in animalibus causatur ex appetitu et apprehensione sensitiva vel intellectiva: 455.
— motus sunt voluntarii, sed motus cordis est naturalis: 456.
— motus cordis variatur secundum apprehensiones et affectiones animae: 462.

Mulieres. Mulieres non sunt aptae ad arma: 1045-1050.

Mundus. Est error abominabilis putare mundum semper fuisse: 295.

N

Natura. Cur natura videtur significare essentiam rei secundum quod habet ordinem ad propriam operationem rei: 3.
— sunt tria principia naturae, scilicet materia, forma et privatio: 343.
— natura cuius est substerni intentioni universalitatis potest tripliciter considerari: uno modo absolute et secundum se; alio modo, prout est recepta in aliquo singulari sui generis; tertio prout est in anima: 499.

Necessitas est duplex: scilicet absoluta et conditionalis: 358.
— absoluta procedit a causis prioribus: conditionalis a causis posterioribus: 358.

Nugatio est eiusdem rei ex eadem parte inutilis repetitio: 642; 643.

Numisma vel moneta est ornamentum regis et imago legis: 899.
— Etymologia huius nominis: 900.

Nunc. Quid sit inter « nunc » et tempus: 323; 324; 325; 326; 327; 328; 329; 330; 331.

O

Oligarchia est iniquus principatus paucorum: 747.

Operationes. Quaedam operationes occultae in quibusdam corporibus inveniuntur: 443.

Optimates. Etymologia huius nominis: 1024.

P

Participatio (principium participationis); 58; 121.

Passio. Passio est accidens per se convertibile cum subiecto de quo praedicatur: 627.

Perfectio. Est quaedam rei perfectio secundum suam speciem substituta: 84.

Potentia et actus. Potentia est minus ens quam actus: 67:
— duo actus vel formae secundum se diversa sunt: 71.
— potentia determinatur per actum: 104.
— quanto potentia distat ab actu tanto maiori virtute indiget ad hoc quod reducatur in actum: 106.
— illud quod potest esse dicitur potentia esse, illud quod iam est dicitur esse actu: 338.
— differentia potentiae est triplex: scilicet potentia materiae, potentia mixti, potentia totius: 414.

Praedicari. Tripliciter aliquid praedicatur: scilicet univoce, aequivoce et analogice: 366.

Praetores. Etymologia huius nominis: 1024.

Primum Mobile. Sola corpora subiacent primo mobili: 313.

Principes constituti sunt a Deo ut procurent communem utilitatem populi: 735.
— Etymologia huius nominis: 1021.

Principia. Quaedam sunt idem numero; quaedam diversa numero; quaedam differunt in specie; quaedam sunt diversa in genere: 365.

Privatio. Dicitur privatio principium non per se sed per accidens: 343.
— privatio dicitur de determinato subiecto: 344.

Providentia. Opinio Platonis et Aristotelis circa providentiam: 60.
— opinio dicentium divinam Providentiam se extendere usque ad substantias immateriales et incorruptibilia: 118.
— Divina Providentia ad minima se extendit: 128; 129; 130.
— Divina Providentia est perfectissima: 131.
— in Divina Providentia sunt consideranda duo: scilicet dispositio et exeeutio dispositorum: 132.
— Divinam Providentiam non decuit mala impediri totaliter: 136; 137; 138.

Q

Quantitas. Quantitas in rebus naturae est primum et proximum accidens substantiae naturalis: 467.

Quidditas. Quidditas rei sensibilis est obiectum intellectus: 422.

R

Ratiocinatio. Ratiocinatio quae est ad alterum non solum est syllogismus vel argumentatio, sed disputatio: 634.

Receptio. Potentia et receptio non inveniuntur in omnibus eodem modo: 67-75.

Redargutio est praenegari concessio vel praeconcessi negatio: 638.

Reflexio est duplex: una ab origine potentiae; altera ab origine obiecti: 422.

Regimen. Quanto est ad pacem servandam tanto est utilius: 750.
— praeoptandum est magis unius regimen quam multorum: 765.
— magis sunt fugienda pericula quae proveniunt ex regimine plurium quam ea quae proveniunt ex gubernatione unius: 765.
— regimen bonorum regum est stabile: 796.
— invenitur in rerum natura regimen universale et particulare: eorum definitio: 806; 807.
— in natura corrupta regimen regale est fructuosius: 778.
— regimen politicum ministros requirit secundum qualitatem politiae: 881.

Res. Res est finita per suam formam quia res quae non habet formam per quam fiat unum est infinita secundum Avicebron: *66.*

Rex. Conveniens est ut rex praemium et retributionem expectet a Deo: 780.
— est regis bene regere subditos; 182.
— reges vel qui bene dirigunt laudabiliores sunt quam qui secundum aliorum directionem bene se habent: 787.
— reges per iustitiam magis adipiscuntur divitias quam per rapinam tyranni: 801.

S

Satrapes. Etymologia huius nominis: 1024.

Senescallus. Etymologia huius nominis: 1025.

Soloecismus est vitium contra regulas artis grammaticae: 641; 643.

Sophistica. Est disputatio tendens ad gloriam: 636; 637.

Species. Principium determinationis specei secundum genus: 7.
—quomodo ratio speciei accidat naturae humanae: 19.

Subiectum est quod habet per se completum esse: 339.
— subiectum demonstrationis potest esse universale et particulare: 628.

Substantia est simplex et composita: 4.
— genus substantiae dividitur per potentiam et actum: 82.

Substantiae corporales. In substantiis corporalibus invenitur triplex ordo: scilicet corpus spissum, corpus subtile et materia et forma corporis: *66.*

Substantiae separatae. Opinio antiquorum Naturalium circa substantias separatas: 43.
— opinio Anaxagorae ponentis quoddam incorporale principium 44.
— opinio Platonis ponentis duo genera rerum a sensibilibus abstracta: scilicet mathematica et universalia: 46.
— opinio Platonis ponentis animabus proprium esse quod se ipsas moverent secundum se ipsas: 47.
— opinio Platonicorum qui inter nos et summum Deum quatuor ordines ponebant, scilicet deorum secundorum, intellectuum separatorum, animarum caelestium et daemonum bonorum seu malorum: 48; 49-
— opinio Aristotelis ponentis duplicem ordinem intellectualium substantiarum: 50; 51; 52.
— opinio Avicebron existimantis omnes substantias ex materia et forma compositas esse: 62; 635 64; 65; 66.
— spiritualis et corporalis substantia non potest esse una materia: 76.
— possibile est ponere in substantiis spiritualibus multitudinem: 83.
— in substantiis spiritualibus, sublata materia, remanet potentia quaedam: 87.
— duplex ordo in substantiis compositis ex materia et forma: 89.
— positio Avicennae ponentis omnia ordine quodam habere a primo principio originem essendi: 101.
— omnes immateriales substantiae et caelestia corpora solum Deum habent auctorem: 103.
— opinio Origenis ponentis substantias immateriales sublatas ab ordine naturae: 109.
— substantiae spirituales perfectiones sunt corporibus caelestibus: in.
— substantia Dei est ipsum esse separatum et ipsum intelligere separatum: 120.
— opinio Manichaeorum tenet auctorem bonorum esse quamdam lucem corpoream infinitam et auctorem malorum quasdam tenebras: 139.
— substantiae separatae sunt a Deo productae: 144.
— ordines substantiarum separatarum ex divina institutione instituuntur: 146.
— substantiae separatae a Deo omnia habent: 147.
— substantiae spirituales sunt « militia caeli »: 148.
— satis probabile est substantiae spirituales omnia corpora praecessisse: 150; 151; 152.
— substantiae separatae sunt immateriales et incorporeae: 154; 155; 156; 157; 158; 159; 160.
— substantiae spirituales non sunt subiectae malo: 172.
— in substantiis separatis non est tempus in cuius definitione cadit motus: 315.
— divisio et numerositas in substantiis separatis est solum formalis et nullo modo materialis: 317.

Summum. Non est possibile ire in infinitum in rerum ordine, sed ad aliquid summum devenire: 97.

Syllogismus est actus rationis: 635.

T

Tempus. Tempus est numerus prioris et posterioris in motu: 313.
— tempus non est numerus absolutus sed applicatur rebus: 316.
— universaliter omne tempus consistit essentialiter in quadam morosa successione: 319.

Transcendens. Sunt sex transcendentia; videlicet ens, res, aliquid, unum, verum, bonum: 478.

Tribuni. Quo tempore instituti sunt: 880.
— etymologia huius nominis: II13.

TYRANNUS. Apud antiquos potentes tyranni vocabantur: 747.
— etymologia huius nominis: 747.
— tyrannus provocatus desaevit: 768.

U

Usura: 728.

V

Valvassalli. Etymologia huius nominis: 1028.

Verbum. Verbum cum re dicta per verbum convenientiam habet maiorem in natura sua quam cum dicente: 270.
— verbum nostrum nascitur ex notitia alicuius habiti apud memoriam nostram: 272.
— verbum nostrum est aliquid intrinsecum animae nostrae quod exteriori voce significatur: 287.
— verbum est humanum, Angelicum, divinum: 290.
— verbum divinum habet tres differentias ad verbum nostrum: quia verbum nostrum est prius formabile quam formatum: 291.
— quia verbum nostrum est imperfectum: 292.
— quia verbum nostrum non est eiusdem naturae nobiscum: 293.

Veritas non potest tota intelligi secundum antiquos Naturales: 45.
—duplici abstractione nostro intellectu cognoscitur: 46.

Virtus. Unita magis est efficax ad effectum inducendum quam dispersa vel divisa: 755.
— virtus est proportionata enti cuius est virtus: 928.

Vita. Ad bonam vitam unius hominis duo requiruntur: scilicet operatio secundum virtutem et sufficientia bonorum corporalium: 825.
— ad bonam vitam multitudinis tria requiruntur: scilicet unitas pacis, bene agere, copia ad bene vivendum: 825.

INDEX

Pag.

Introductio generalis V

Bibliographia generalis XXVII

DE ENTE ET ESSENTIA

Editoris introductio i

Prooemium 5

Caput 1: Quid significetur communiter nomine entis et essentiae 5

Caput 2: Qualiter repcriatur essentia in substantiis compositis et quid nomine essentiae in cis habeatur 6

Caput 3: Quomodo se habeat essentia ad rationem generis, speciei et differentiae 10

Caput 4: Per quem modum sit essentia in substantiis separatis 11

Caput 5: Qualiter essentia sit diversimode in diversis 14

Caput 6: Quomodo sit essentia in accidentibus 16

DE SUBSTANTIIS SEPARATIS SEU DE ANGELORUM NATURA

ad Fratrem Reginaldum socium suum carissimum.

Editoris introductio 19

Prooemium 21

Caput 1: De opinionibus antiquorum philosophorum circa substantias separatas 21

Caput 2: Opinio Aristotelis et Avicennae de numero substantiarum separatarum 23

Pag.

Caput 3: In quo conveniant positiones Platonis et Aristotelis 25

Caput 4: In quo differunt Plato et Aristoteles 26

Caput 5: De substantiarum separatarum essentia secundum Avicebron 27

Caput 6: Reprobatio opinionis Avicebron quantum ad modum ponendum . . 28

Caput q: Reprobatio opinionis Avicebron de materialitate substantiarum separatarum 30

Caput 8: Solutio rationum Avicebron opinionis 32

Caput 9: Opiniones dicentium substantias immateriales causam sui esse non habere, et earum reprobatio 35

Caput 10: Opinio Avicennae de fluxu rerum a primo principio mediantibus angelis, cum sua reprobatione 37

Caput 11: Opinio Platonicorum de effluxu rerum a primo principio per ideas, cum reprobatione 39

Caput 12: Opinio Origenis ponentis omnes substantias spirituales aequales esse creatas, et eius reprobatio 40

Caput 13: Opinio auferentium rerum providentiam a Deo et substantiis separatis, et eius reprobatio 42

Caput 14: Opinionis reprobatio 43

Caput 15: Solutio rationum praedictarum pro praedicta opinione 46

Caput. 16: Error Manichaeorum circa praedicta, et eius reprobatio 48

Caput 17: Quod secundum religionem Christianam omnes substantiae separatae sint a Deo productae 49

Caput 18: De conditione naturae substantiarum spiritualium 52

Caput 19: De distinctione spirituum angelorum 54

DE UNITATE INTELLECTUS CONTRA AVERROISTAS

Pag.

Editoris introductio 59

Prooemium 63

Caput 1: De sententia Aristotelis circa unitatem intellectus possibilis ---- 63

Caput 2: De relatione intellectus possibilis ad hominem secundum alios Peripateticos 74

Caput 3: Rationes ad probandum unitatem intellectus possibilis 76

Caput 4: Reprobatur sententia ponentium unum intellectum in omnibus hominibus 81

Caput 5: Solvuntur rationes contra pluralitatem intellectus 85

DE NATURA VERBI INTELLECTUS

Editoris introductio 91

Prooemium 93

Caput 1: Quid sit verbum 93

Caput 2: Quomodo generetur verbum . . 95

DE DIFFERENTIA VERBI DIVINI ET HUMANI

Editoris introductio 99

Textus S. Thomae 101

DE AETERNITATE MUNDI CONTRA MURMURANTES

Editoris introductio 103

Textus S. Thomae 105

DE INSTANTIBUS

Editoris introductio 109

Prooemium ..... in

Caput 1: Quid sit tempus, et qualiter tempus in istis inferioribus participetur, et quae sit Angelorum et eorum operationum mensura ..... ni

Caput 2: Qualiter in toto tempore est instans, idem re, differens in ratione . 113

Caput 3: Cuius sit mensura instans temporis et aevum 114

Caput 4: Quid mensurat operationes Angelorum 117

Caput 5: Quid sit subiectum aevi . . . 117

DE PRINCIPIIS NATURAE AD FRATREM SYLVESTRUM

Pag.

Editoris introductio 119

Caput 1: Quid sint materia et forma . . 121

Caput 2: Quomodo se habeant ad invicem materia et forma et privatio 122

Caput 3: Quod sunt quatuor genera causarum 123

Caput 4: De coincidentia et de prioritate causarum 125

Caput 5: De modis quibus singulae causae accipi possunt 126

Caput 6: De differentia et convenientia principiorum 127

DE NATURA MATERIAE ET DIMENSIONIBUS INTERMINATIS

Editoris introductio 129

Caput 1: Quod materia prima non potest nisi per creationem in esse produci, et quod ipsa est primum subiectum in generatione physica 131

Caput 2: Qualiter per mutationem formarum devenitur in cognitionem materiae; et secundum quam rationem materia est principium individuationis 132

Caput 3: Quod tria sunt genera formarum 133

Caput 4: In quo ponitur opinio Commentatoris de dimensionibus interminatis, et reprobatur 134

Caput 5: Qualiter res naturales generantur generatione physica ex materia; et de modo constitutionis rei 136

Caput 6: Quid sunt dimensiones interminatae secundum veritatem 138

Caput 7: Quomodo dimensiones possunt dici interminatae, et quomodo eaedem manent in generato et corrupto . .140

Caput 8: Quomodo in homine sunt plures formae secundum essentiam, sed una tantum secundum esse 141

Caput 9: Quomodo impossibile est duo esse substantialia simpliciter esse in eodem composito materiali 143

DE PRINCIPIO INDIVIDUATIONIS

Editoris introductio 147

Textus S. Thomae 149

DE MIXTIONE ELEMENTORUM AD MAGISTRUM PHILIPPUM

Editoris introductio 153

Textus S. Thomae 155

DE OCCULTIS OPERATIONIBUS NATURAE AD QUEMDAM MILITEM

Pag.
Editoris introductio 157
Textus S. Thomae 159

DE MOTU CORDIS AD MAGISTRUM PHILIPPUM

Editoris introductio 163
Textus S. Thomae 165

DE NATURA ACCIDENTIS

Editoris introductio 169
Prooemium 171
Caput 1: De accidente naturali 171
Caput 2: De accidente logico 173

DE NATURA GENERIS

Editoris introductio 175
Caput 1: De ente 177
Caput 2: De transcendentibus 178
Caput 3: De quadruplici divisione entis . 179
Caput 4: Ex quo sumatur ratiogeneris . 180
Caput 5: In quo ostenditur quod genus continet differentias potestate . . . 186
Caput 6: Ostenditur quomodo praedicatur genus in metaphysicis et logicis . 187
Caput 7: Qualiter praedicatur genus in naturalibus et mathematicis - - - - 193
Caput 8: In quo ostenditur per divisionem corporis quod unius rei unica tantum sit forma 199
Caput 9: Qualiter diversimode diversae scientiae oriuntur 200
Caput 10: In quo ostenditur ratio novem generum accidentis 201
Caput 11: In quo ostenditur ratio quantitatis 202
Caput 12: In quo ostenditur ratio generis qualitatis 203
Caput 13: In quo ostenditur qualiter aliqua sunt in genere uno 204

DE QUATUOR OPPOSITIS

Editoris introductio 205
Caput 1: Quod contradictio est maxima oppositio, et quod eam immediate sequitur oppositio privativa 207
Caput 2: De oppositione contraria, quod magis distat a contradictoria quam privativa 209
Caput 3: De oppositione relativa - - - - 210
Caput 4: Quomodo diversi modi transmutationum sequuntur oppositiones praedictas 210
Caput 5: Quomodo ex contrario fit contrarium 214

DE DEMONSTRATIONE

Editoris introductio 219
Textus S. Thomae 221

DE FALLACIIS AD QUOSDAM NOBILES ARTISTAS

Editoris introductio 223
Prooemium 225
Caput 1: De disputatione in genere . . . 225
Caput 2: De quatuor speciebus disputationis 225
Caput 3: De disputatione sophistica . . . 226
Caput 4: De fallaciis in genere 227
Caput 5: De fallacia in dictione - - - - 227
Caput 6: De fallacia aequivocationis . . 228
Caput η: De amphibologia 229
Caput 8: De fallacia compositionis et divisionis 229
Caput 9: De fallacia accentus 231
Caput 10: De fallacia figurae dictionis . 232
Caput 11: De fallaciisextra dictionem . 233
Caput 12: De fallacia accidentis - - - - 233
Caput 13: De fallacia secundum quid et simpliciter 235
Caput 14: De fallacia secundum ignorantiam elenchi 236
Caput 15: De fallacia petitionis principii . 237
Caput 16: De fallacia consequentis . . . 238
Caput 17: De fallacia secundum non causam ut causam 239
Caput 18: De fallacia secundum plures interrogationes ut unam 240

DE PROPOSITIONIBUS MODALIBUS

Editoris introductio 241
Textus S. Thomae 243

DE REGIMINE IUDAEORUM AD DUCISSAM BRABANTIAE

Editoris introductio 247
Textus S. Thomae 249

DE REGIMINE PRINCIPUM AD REGEM CYPRI

Pag.

Editoris introductio 253
Prooemium 257

Liber Primus.

Caput 1: Quod necesse est homines simul viventes ab aliquo diligenter regi . . 257
Caput 2: Distinguitur multiplex dominium sive regimen 258
Caput 3: Quod utilius est multitudinem hominum simul viventium regi per unum quam per plures 259
Caput 4: Quod, sicut dominium unius optimum est, quando est iustum, ita oppositum eius est pessimum, probatur multis rationibus et argumentis . 260
Caput 5: Quomodo variatum est dominium apud Romanos, et quod interdum apud eos magis aucta est respublica ex dominio plurium 261
Caput 6: Quod in regimine plurium magis saepe contingit dominium tyrannicum, quam ex regimine unius; et ideo regimen unius melius est. . . . 262
Caput η. Conclusio, quod regimen unius simpliciter sit optimum. Ostendit qualiter multitudo se debet habere circa ipsum, quia auferenda est ei occasio ne tyrannizet, et quod etiam in hoc est tolerandus propter maius malum vitandum 263
Caput 8: Quid praecipue movere debeat regem ad regendum, utrum honor, vel gloria. Opiniones circa hoc, et quid sit tenendum 265
Caput 9: Qualis est verus finis regis, qui movere debet ipsum ad bene regendum 266
Caput 10: Quod praemium regum et principum tenet supremum gradum in beatitudine caelesti, multis rationibus ostenditur et exemplis 268
Caput n: Quod rex et princeps studere debet ad bonum regimen propter bonum sui ipsius et utile quod inde sequitur; cuius contrarium sequitur regimen tyrannicum 269
Caput 12: Quod bona etiam mundialia, ut sunt divitiae, potestas, honor et fama, magis proveniunt regibus quam tyrannis, et dc malis in quae incurrunt tyranni etiam in hac vita . . . 271
Çaput 13: Procedit ad ostendendum regis Officium, ubi secundum viam naturae ostendit regem esse in regno sicut anima est in corpore et sicut Deus est in mundo 272
Caput 14: Assumit ex hac similitudine modum regiminis, ut sicut Deus unamquamque rem distinguit quodam ordine ct propria operatione et loco, ita rex subditos suos in regno; et eodem modo de anima 272
Caput 15: Quis modus gubernandi competat regi, quia secundum modum gubernationis divinae: qui quidem modus gubernandi a gubernatione navis sumpsit initium, ubi et ponitur comparatio sacerdotalis dominii et regalis 273
Caput 16: Quod sicut ad ultimum finem consequendum requiritur ut rex subditos suos ad vivendum secundum virtutem disponat, ita ad fines medios. Et ponuntur hic quae sunt illa quae ordinant ad bene vivendum et quae impediunt, et quod remedium rex apponere debet circa dicta impedimenta 275

Liber Secundus.

Caput 1: Qualiter ad regem pertinet instituere civitates vel castra ad gloriam consequendam, et quod eligere debet ad hoc loca temperata; et postea subiungit quae ex hoc commoda regna consequantur, et quae incommoda de contrario 277
Caput 2: Qualiter eligere debent reges et principes regiones ad civitates vel castra instituenda, in quibus aër sit salubris; et in quo talis aër cognoscitur, et quibus signis 277
Caput 3: Qualiter necesse est talem civitatem, construendam a rege, habere copiam rerum victualium, quia sine eis civitas esse perfecta non potest; et distinguit duplicem modum istius copiae, primum tamen magis commendat 279
Caput 4: Quod regio quam rex eligit ad civitates et castra instituenda debet habere amoenitates, in quibus cives sunt arcendi ut moderate eis utantur, quia saepius sunt causa dissolutionis, unde regnum dissipatur 280
Caput 5: Quod necessarium est regi ct cuicumque domino abundare divitiis temporalibus quae naturales vocantur, ct ponitur causa 281

Pag.

Caput 6: Quod expedit regi habere alias divitias naturales, ut sunt armenta et greges, sine quibus domini bene regere terram non possunt 282

Caput 7. Quod oportet regem abundare divitiis artificialibus, ut est aurum et argentum, et numisma ex eis conflatum 283

Caput 8: Qualiter ad regimen regni et cuiuscumque dominii necessarii sunt ministri: ubi incidenter distinguitur de duplici dominio, politico et despotico, ostendens multis rationibus quod politicum oportet esse suave - - - - - 284

Caput 9: De principatu despotico, quis est et qualiter ad regalem reducitur, ubi incidenter comparat politicum ad despoticum secundum diversas regiones et tempora 286

Caput 10: Habita distinctione dominii, hic distinguitur de ministris secundum differentiam dominorum, et quaedam genera ministrorum ostendit omnibus dominis communia. Postea probat servitutem in quibusdam esse naturalem 287

Caput 11: Quod necessarium est regi et cuilibet domino in sua iurisdictione munitiones habere fortissimas, et rationes quare ibi multae ponuntur . . 288

Caput 12: Quod ad bonum regimen regni sive cuiuscumque dominii, pertinet stratas sive quascumque vias in regione vel provincia habere securas et liberas 289

Caput 13: Qualiter in quolibet regno et quocumque dominio necessarium est numisma proprium, et quot bona ex hoc sequuntur, et quae incommoda si non habeatur 290

Caput 14: Qualiter ad bonum regimen regni et cuiuscumque dominii sive politiae pondera et mensurae sunt necessariae, exemplis et rationibus persuadetur 292

Caput 15: Quod oportet regem et quemlibet dominum ad conservationem sui status adhibere sollicitudinem ut de aerario publico provideatur pauperibus: et hoc exemplis et rationibus probat 293

Caput 16: Qualiter oportet regem et quemcumque dominantem ad cultum divinum intendere, et qui fructus ex hoc sequatur 294

Liber Tertius.

Pag.

Caput 1: Consideratur et probatur omne dominium esse a Deo, considerata natura entis 296

Caput 2: Hoc idem probat ex consideratione motus cuiuslibet naturae creatae 297

Caput 3: Non idem probat per considerationem finis 298

Caput 4: Qualiter dominium romanum fuit a Deo provisum propter zelum patriae 299

Caput 5: Qualiter Romani meruerunt dominium propter leges sanctissimas quas tradiderunt 301

Caput 6: Quomodo concessum est eis dominium a Deo propter ipsorum civilem benevolentiam 302

Caput 7. Qualiter Deus permittit aliquod dominium ad punitionem malorum, et quod tale dominium est quasi instrumentum divinae iustitiae contra peccatores 303

Caput 8: Quod interdum tale dominium cedit in malum dominantium, quia propter ipsorum ingratitudinem in superbiam elati graviter deprimuntur 305

Caput 9: Quod homo naturaliter dominatur animalibus sylvestribus et aliis rebus irrationabilibus, et quomodo: quod probatur multis rationibus 306

Caput 10: De dominio hominis secundum gradum et dignitatem, et primo de dominio Papae qualiter praefertur omni dominio 307

Caput 11: De dominio regali, in quo consistit, et in quo differt a politico, et quomodo distinguitur diversimode secundum diversas regiones 310

Caput 12: De dominio imperiali, unde istud nomen habuit originem, et de quibusdam aliis nominibus: ubi incidenter distinguuntur monarchiae et quantum duraverunt 312

Caput 13: De monarchia Christi, quomodo in tribus excellit, et de Octaviano Augusto, quomodo gessit vices Christi 313

Caput 14: De monarchia Christi, quo tempore incepit et quomodo latuit, et quare: et duplex assignatur causa suae occultationis, et primo ponitur una . 314

Caput 15: Quare Dominus assumpsit vitam abiectam et occultam, licet esset verus Dominus mundi; et exponuntur verba Isaiae Prophetae de Christo 315

Pag.

Caput 16: Quod isto modo aucta fuit respublica per exempla antiquorum Romanorum, et postea subdit dc Constantino 317

Caput 17: Qualiter imperatores constantinopolitani, sequentes a Constantino, fuerunt obedientes et reverentes Ecclesiae Romanae: et hoc ostendit per quatuor concilia, quibus dicti principes se subiecerunt..... 318

Caput 18: De duobus conciliis sequentibus post illa quatuor, celebratis tempore Iustiniani et Constantini iunioris; et quae ratio quare imperium translatum fuit a Graecis ad Germanos 319

Caput 19: Qualiter diversificatus est modus imperii a Carolo Magno usque ad Ottonem tertium; et unde plenitudo potestatis summo Pontifici convenit . 320

Caput 20: Comparatio imperialis dominii ad regale et politicum, qualiter convenit cum utrisque..... 321

Caput 21: De dominio principum, qui subsunt imperatoribus et regibus, et de diversis nominibus eorum quid importent 322

Caput 22: De quibusdam nominibus dignitatum singularibus in quibusdam regionibus: et quale sit omnium istorum regimen..... 324

Liber Quartus

Caput 1: De differentia inter principatum regni et principatum politicum, quem dividit in duos..... 325

Caput 2: Ostendit necessitatem constituendi civitatem, propter communitatem necessariam humanae vitae, circa quam praecipue consistit principatus politicus..... 327

Caput 3: Declarat hoc idem ex parte animae, sive ex parte intellectus, sive voluntatis, scilicet constitutionem civitatis esse necessariam..... 328

Caput 4: De communitate civitatis, in quo consistat, ubi Aristoteles refert opinionem Socratis et Platonis - - - - 329

Caput 5: De opinione Socratis et Platonis circa mulieres, quomodo sint exponendae rebus bellicis..... 331

Caput 6: Assumit alteram partem, quod non est conveniens mulieres exponi debere bellicis rebus, et respondet ad argumenta in contrarium facta . . . 333

Pag.

Caput 7: Refert aliam opinionem dictorum philosophorum, quantum ad principatum, quem volebant esse perpetuum: circa quem disputat ad utramque partem quod sit melius . .334

Caput 8: Declarat melius esse in politia non perpetuare rectores; et respondet ad partem oppositam..... 335

Caput 9: Disputat de communitate bonorum quantum ad possessiones, quas quidem philosophus nomine Pheleas dicit debere adaequari in omnibus: et quod est falsum quod Lycurgus philosophus sensit..... 336

Caput 10: Agitur rursus de politia Platonis et Socratis quantum ad genera hominum qui requiruntur in ea, quae sunt quinque; ubi multum disputatur de numero bellatorum..... 337

Caput n: Declarat de politia Hippodomi philosophi, qui reprehenditur quantum ad genera hominum, quia ponit solum tria, et quantum ad numerum populi..... 339

Caput 12: Refert etiam opinionem eiusdem quantum ad possessiones, quas in tres partes dividit; et in quo salvatur sua positio..... 340

Caput 13: Ponit opinionem eiusdem circa indices et assessores politiae, ubi divisionem facit multiplicem et notabilem circa ea quae sunt agenda per iudices 341

Caput 14: De politia Lacedaemoniorum, quam reprehendit circa regimen servorum et mulierum, et circa bellatores 342

Caput 15: Reprehendit etiam dictam politiam quantum ad leges filiorum et iudicum, movens quaestionem utrum pauperes sint eligendi ad regimen politicum..... 343

Caput 16: Redit adhuc super politiam Lacedaemoniorum quantum ad ipsorum regem, reprobans modum quem tenebant circa ipsum, ostendens inconvenientia quae sequebantur ex hoc . 345

Caput 17: Ex eadem causa ponit quaedam in dicta politia Lacedaemoniae reprehensibilia, quae erant materia dissensionis in populo..... 346

Caput 18: De politia cretensi, et differentia eius ad lacedaemonicam, de auctoribus dictae politiae, et de legibus Lycurgi..... 346

Caput 19: De politia Chalcedoniorum, qualiter famosa fuerit: et in quo con-

Pag.

veniebant Lacedaemonii et Cretenses cum ipsis, et in quo differebant . . . 348

Caput 20: Quomodo Aristoteles tradit in politia Chalcedoniorum documentum de electione principis, utrum dives vel pauper sit eligendus, et qualiter pauper virtuosus sustentari debeat; et utrum uni principi competant plura dominia.....349

Caput 21: De politia Pythagorae, quam didicit a praedictis philosophis Minoe et Lycurgo, et quomodo totus suus conatus ad hoc fuit, assuefacere scilicet homines ad virtutes.....350

Caput 22: De documentis phythagoricis sub figuris et aenigmatibus traditis, et de duobus Pythagoricis fidelissimis amicis.....350

Caput 23: In quo consistat perfecta politia, ex qua accipitur felicitas politica: scilicet quando partes politiae sunt bene dispositae, et sibi ad invicem correspondent.....351

Caput 24: Dividit politiam tripliciter, et unamquamque partem prosequitur, et primo qualiter in partes distinguitur intégrales secundum opinionem Socratis et Platonis.....352

Caput 25: Ostendit sufficientiam partium integralium politiae quas Hippodomus tradit et Romulus 353

Caput 26: Agit ulterius de aliis partibus politiae respectu regiminis, ubi verba exponuntur diversorum officialium . 354

Caput 1/y. De partibus politiae quantum ad bellatores, quas distinguit secundum triplicem considerationem . . . 356

Caput 28: De nominibus ducum et de numero cohortum, et quid significat unumquodque.....357

Index biblicus..... 359

Aliae auctoritates..... 363

Index nominum 365

Index rerum notabilium 369

Printed in Italy

Stabilimento Grafico Marietti - Via Legnano 23 - Torino — Finito di stampare in Febbraio 1954